אלעקסאנדער גראנאד

•

אט גיי ט א מענטש

אַלעקסאַנדער גראַנאַך

אַט גייט א מענטש

פון דייטשן אָריגינאַל איבערגעזעצט

דורך

יעקב מעסטל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

מ. יקום פאַרלאַג

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

OT GEHT A MENTSH

(THERE GOES A MAN)

By

ALEXANDER GRANACH

Translated by

JACOB MESTEL

Copyright 1948 by
YKUF
189 Second Ave., New York 3, N. Y.

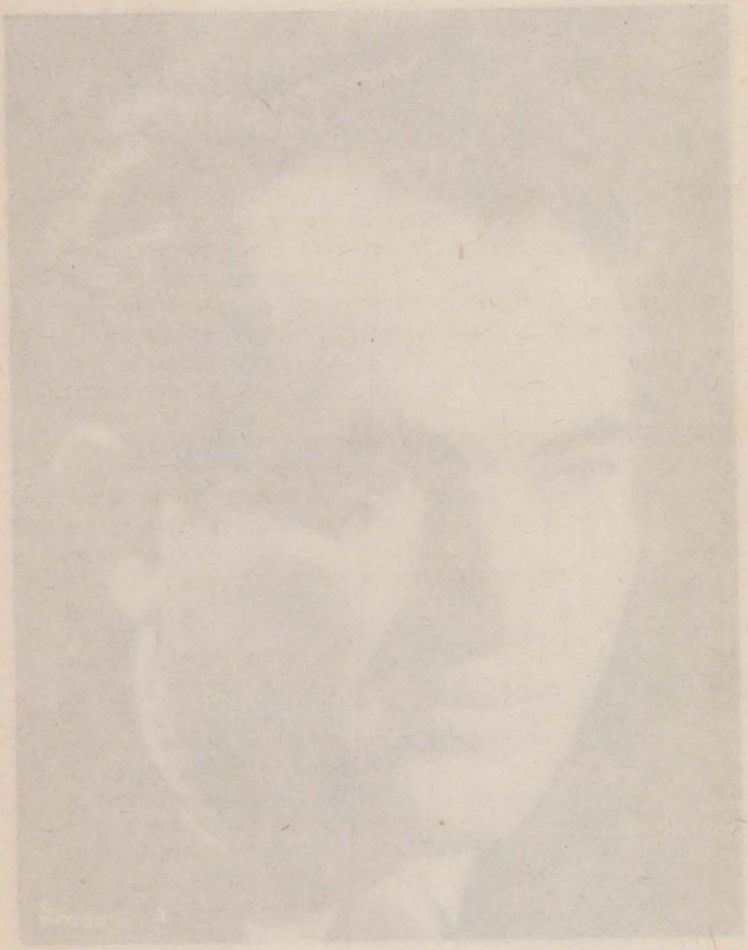
געדרוקט אין 2600 עקזעמפלאַרן
אין דער „פראַמפט פרעס", 113 — 4th עוועניו, ניו יאָרק 3, ן. י.
געזעצט דורך י. בוראַקאָוו

200

PRINTED IN U.S.A.

אלעקסאנדער גראנאך

אַלעקסאַנדער גראַנאַך

אָט גיט אַ מענטש

אינהאַלט

זייט

אַלעקסאַנדער גראַנאַך—פון יעקב מעסטל 9

אַט גייט אַ מענטש

מ׳האָט מיר אַ נאָמען געגעבן נאָך אַ וואויל, ליבן מענטש 26
איך בין געבוירן אין אַ רעגנדיקער נאַכט 33
ווי מ׳טרייבט אַרויס פון מיר דאָס שד׳ל 37
מיינע עלטערע ברידער, אַדער אייגער פעלט 40
ס׳חלומט זיך דער מאַמען 44
צוויי פאַמיליעס—פיר פריינטשאַפטן 47
דער ערשטער קרבן 53
ניט געקענט לייענען, אָבער אויך ניט געהערט דעם גלח 57
מיר לאָזן זיך אין מרחקים—אָבער ס׳איז אַלץ די זעלבע וועלט 61
דאָס דאַרף שפייט אונדז אויס 63
בעצירקס־הויפטשטאָט האַראַדענקא—די גרויסע קאַנקורענץ 69
מיין רבי שימשעלע מילניצער, וועמען מ׳האָט געמוזט צוליב טאָן 76
אפשר מיין ערשטע ראַל 85
משה „ברעכט מען שויבן" 93
די משפחה וועלט קלענער—די אַרעמקייט גרעסער 96
מיין ברודער שמואל, מיט דער רייכער פאַנטאַזיע, קומט צוריק 101
יעדער קעמפט מיט זיין אייגענעם כלי־זין 105
מענטשן דערוואַכן צו ליבע אין האַראַדענקא 110
אין דער פרעמד איז קאַלט, אָבער מ׳קאָן עפעס לערנען 121
נייגעריקייט 130
אין דער פרעמד איז גוט צו האָבן אַ דערוואַקסענעם ברודער 137
חוה שד 145
טעאַטער 151
אַ הונט, אַ וועגעלע און אַ פרוי 165
די ערשטע טריט אין בערלין 173
דאָס וואָרט 184
אַ נאָמען איז נישט בלויז קלאַנג און רויך 197
און דאָס קרומע האָט זיך אויסגעגלייכט 211
אַ שאָד די שיינע וועלט 225
כמעט אַ פרעמדער אין דער אייגענער היים 234
גלענצנדע פערספעקטיוון 245
זאָלן מענטשן זען וואָס פאַר אַ מענטשן עס זייגען פאַראַן 253
אַזוי זייגען מיר אַריין קיין איטאַליע 262
וועגן פירן שטענדיק ערגעץ־וואו 270
שוין אין מיטן וועג קומט דאָס לעבן אַקעגן 278
אַ צוזאָג, וואָס איך וועל אייביק האַלטן 292

זייט
אין דער היים, אין דער היים וועט מען וויידער זיך זען 300
אַ מענטש איז ניט קיין בוים 311
איבערגעריסן אַ פּראָבע 318
שיילאָק 326

•

אַרטיקלען און רעדעס פון אַלעקסאַנדער גראַנאַך

אַ ביסל קריטיק און זעלבסט־קריטיק 335
מיין קומען איצט קיין פּוילן 338
וועגן דעם יידישן טעאַטער און פּובליקום 344
דאָס לעצטע וואָרט פונעם באַשולדיקטן שיילאָק 345
דער מאַראַלישער כח 352
מאַקס פּאַלענבערג 356

•

אַלעקסאַנדער גראַנאַך—מענטש און קינסטלער, פון נחמן מייזיל 359

•

פונעם אַלעקסאַנדער גראַנאַך בוך־קאַמיטעט 382

•

פּאַרטרעטן און בילדער

אַלעקסאַנדער גראַנאַך 5
דער קאַסירער—אין געאַרג קאַיזערס „פון מאַרגן ביז מיטערנאַכט“ 12
הויפט פון געשטאַפּאָ, גרובער—אין פילם „הענגמען אַלזאָ דאַי“ 19
סצענע פון פּאול אָסבאָרנס „עי בעל פּאָר אַדאַנאָ“ 23
יאַנקל שאַפּשאַוויטש—אין שלום אַש „גאָט פון נקמה“ 157
שיילאָק—אין שעקספירס „דער סוחר פון ווענעדיג“ 157
אַסמוס (אין דער מאַסקע פון לענין)—אין ע. וועלקס פּיעסע „געוויטער איבער גאָטלאַנד“ 157
מעפיסטאָ—אין גיטעס „פאַוסט“, צווייטער טייל 204
קעניג עצעל—אין פרידריך העבעלס „די ניבעלונגען“ 218
קעניג ניקאָלאָ—אין פראַנץ וועדעקינדס פּיעסע „קעניג ניקאָלאָ“ 227
אַלעקסאַנדער גראַנאַך און זיין מוטער, רבקה גראַנאַך 239
אַלעקסאַנדער גראַנאַך און אַ קריגס־קאַמעראַד 257
קאַרל טאַמאַס—אין ערנסט טאַלערס „האָפליאַ, מיר לעבן“ 323
שיילאָק—אין שעקספירס „דער סוחר פון ווענעדיג“ 327
לעווינע—אין ה. לייוויקס „קייטן“ 341
סצענע פון פרידריך וואַלפס „די געלע לאַטע“ („פראָפעסאָר מאַמלאָק“) 341
סצענע פון אַלטער קאַציזנעס „וועלט־געוויסן“ („שלום שוואַרצבאַרד“) 375
סצענע פון סאָוועטישן פילם „ציגיינער“ 379
שיילאָק—אין ו. שעקספירס „סוחר פון ווענעדיג“ 379

אַלעקסאַנדער גראַנאַך

אַ מזרח־גאַליציאַנער. פון וויטסטן דרום־מזרח אין גאַליציע, וואו אין די ליימיקע סטעזשקעס פון די קאַרפאַטן־בערג זיינען זיכער נאָך ערגעץ־וואו פאַרגליווערט די פוס־טריט פון הייליקן בעל־שם.

איבער יענע סטעזשקעס וואַנדלט סטיכיע און דערהויבנקייט, פעלד־מענטש און צדיק, ערדישקייט און הימלישע התלהבות — חסידישער פרימיטיוו, וואָס איז כסדר אויף די שפורן פון פויער און דיכטער.

אין יידיש האָט נאָך קיינער ביז איצט אַזוי ניט באַזונגען אָט דאָס שוואַרץ־זאַפטיק, מזרח־גאַליציש ווינקל, יענע „גוטע, פעטע קו, וואָס שטייט רואיק און לאָזט זיך געמיטלעך מעלקן", ווי עס טוט דאָס — מיט אַזוי פיל צאַפלדיקער ליבשאַפט — אַלעקסאַנדער גראַנאַך, באַלד ביים אַרײַנפיר צום ערשטן קאַפיטל פון בוך. דער בעסטער ביאָגראַף וועט אונדז ניט געבן קיין מער־אויספירלעכע און כאַראַקטעריסטישע סביבה־שילדערונג, ווי עס גיט אונדז גראַנאַכס אויטאָביאָגראַפיע אין ערשטן אָפּ־שניט פון זיין לעבן — ביז די יאָרן 1919־1920. יעדע ביאָגראַפישע דאָטע וואָלט דאָ אויסגעקוקט נישטיק קעגן דער וואונדערלעכער באַשרייבונג פון זיין קינדהייט און זיין רייף־ווערן (אין די ערשטע זיבן קאַפּיטלען פון זיין בוך), ווען עס פאַלט אויף זיין נשמה יענער „געטלעכער פונק", ווי ער דריקט זיך אויס, וואָס צעטליעט אין אים אין אומאויסלעשבאַרער גליאונג דעם אייביקן פלאַם צו טאַטער. גראַנאַך גייט דאָ מיטן לייענער טריט ביי טריט, ביז ער שפּילט אויס אויף דער בינע דעם טרוים פון זיין יוגנט — שעקספירס „שיילאָק" (1919).

בלייבט דאָ בלויז צו קאַרעגירן די דאָטע פון זיין געבורט. דרינגענדיק פון 2טן, 39טן און 40טן קאַפּיטל פון זיין אויטאָביאָגראַפיע, איז גראַנאַך געבוירן געוואָרן אין אַפּריל 1890 (ניט ווי עס איז אָנגעגעבן אין „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער" — 1893). געשטאָרבן איז ער אין ניו־יאָרק, דעם 14טן מערץ 1945.

„שיילאָק" איז דער ערשטער עטאַפּ אין אויפשטייגנדיקן בינע־וועג פון דעם גראַנאַך־קלימאַקס. און שוין זיין ערשטער אויפשטייג איז געווען אַ זעלטן געראָטענער. „די גרויסע ראָל — שרייבן דעמאָלט די ‚מינכענער נויעסטע נאָכריכטן' — האָט צום גליק געשפּילט אַ יונגער שוישפּילער מיטן נאָמען אַלעקסאַנדער גראַנאַך. . . . דער יונגער מענטש האָט געשפּילט ווי אַ קליינער שילדקרויט, ליידנשאַפטלעך, פלינק . . . מיט אַ געוויסן

שפּראַך־אַקצענט . . . הגם קינסטלעריש־צוריקגעהאַלטן.“ און אַזוי אויך די אַנדערע דייטשע פּרעסע. די „מינכענער צייטונג“ שרייבט, אַז „גראַנאַך האָט אין אַלע פּרטים געוני געשפּילט אין סטיל פון שילדקרויטן . . . מיט אַ זייער שטאַרקן דערפּאַלג.“ די „נויע צייטונג“: „די שענסטע מאָמענטן האָט געבראַכט אַלעקסאַנדער גראַנאַך. אָט דער איינגעשפּאַרטער ייד [שיילאָק] איז [ביי אים] געוואָרן אַ מענטש. . . . מען האָט געפילט, אַז זיין נשמה שרייט אַרויס פון דער טיף פון אַ געפלאָגטער מענטשן־זעל.“ „דער קאַמף“ (האַלענדער) שרייבט: „די אייגנטלעכע אַנטפּלעקונג דעם אָונט איז אַלעקסאַנדער גראַנאַך. . . . אַן אור־טעמפּעראַמענט, ווילד, ניט־געצוימט, בראַנד־פייער, אַ שאַרפער אינטעלעקט, אין וועלכן עס פּולסירט בוילעט בלוט. אַ צוקונפּטיקער, אויף וויפיל עס וועט געלינגען אָט דעם טעמפּעראַמענט אַרייַנצוצוינגען אין ראָם פון שעפּערישקייט — אָבער אויך שוין אַ קעגנוואַרטיקער.“

אַ יאָר שפּעטער (25 סעפּטעמבער 1920) שפּילט גראַנאַך אין מינכען דעם העטמאַן אין וועדעקינדס „הידאַלא“. שרייבן די „מינכענער נויעסטע נאַכריכטן“: „דער אייניקער, וועלכער האָט זיך איינגעלעבט אין דער נשמה פון שטיק, איז געווען הער גראַנאַך. מיט זיין העטמאַן האָט ער פאָר זיך געוואונען דעם גאַנצן דערפּאַלג פון אָונט. . . . אָט דער קליינער גראַנאַך רעדט און שפּילט, דאָכט זיך, שטיל, ווי בלויז פאָר זיך, און פלוצים פלאַצט עס פון אים אַרויס, ווי אַ ברויזנדיקער וואולקאַן וואָלט אויסגעבראָכן, און ער נעמט שרייַען אויף אויבערשטע טענער מיט אַזאַ אויבערמאָכט, אַז מ׳האָט מורא דאָס טעאַטער זאָל ניט איינפאַלן.“

יענע מינכענער קריטיקער זיינען אין אַ גרויסער מאָס געווען געראָכט. גראַנאַך האָט פאַרגעטערט זיין עלטערן קאָלעגע רודאָלף שילדקרויט (מיר זענען עס אויך פון גראַנאָכס בוך). אַז ער איז ביז אין רייפקייט פון זיין קאַריערע געשטאַנען אונטער שילדקרויטס איינפלוס, האָב איך זיך איבער־צייגט שוין יאָרן שפּעטער, וען איך האָב אין ניו־יאָרק (אין 1936) געשפּילט מיט אים תובל אין אַ שיילאָק־סצענע פון שעקספּירס טראַגיקאָמעדיע. און זיין „ניט־געצוימטן טעמפּעראַמענט“ האָט גראַנאַך מיט זיך מיטגעבראָכט אַזש ביז קיין האליוואוד...

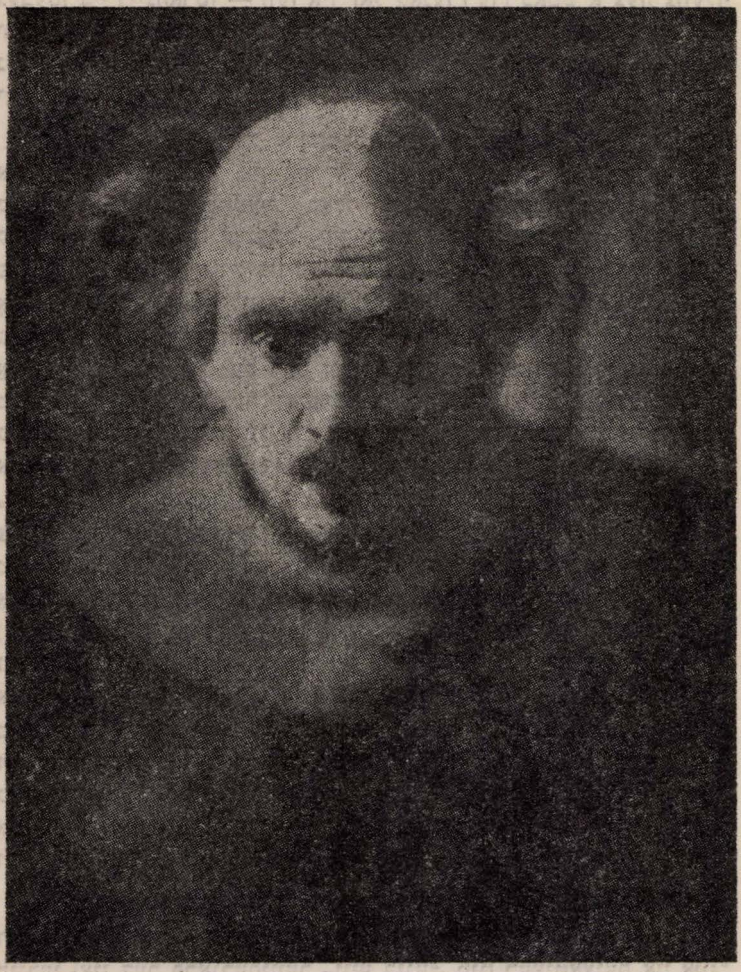
זיינע וווייטערדיקע דערפּאָלגן אין מינכען מאָכט גראַנאַך אין פּ. קאַפּקאַס „קין“, אין מאַן פון בריעיס „דאָס רויטע קלייד“, אין פּאָטער פון בערנאַרד שאָ׳ס „קאַנדידאַ“ א. א.. און ענדלעך ווי דער פּאָטער אין ווילהעלם שמידט־באַנס „דער פּאַרלוירענער זון“, וואו ס׳איז אים ווידער אויסגעקומען צו שפּילן שילדקרויטס אַ בארימטע ראָל. דאָס איז געווען אַ ריזיקע דערגרייכונג פאָר גראַנאַכן. ווי האָט ער אמאָל מקנא געווען דעם גרויסן שילדקרויט, שפּילנדיק מיט אים אין דער זעלבער פּיעסע ביי ריינהאַרטן (אין 1913),

אַ ראָל פון קוים 3 ווערטער! „הער פראָפעסאָר — האָט ער זיך דעמאָלט געבעטן ביי ריינהאַרטן — ווען איך זאָל קאָנען רעדן כאָטש אַ צען, צוועלף ווערטער"... „און שפּילן 3 ווערטער אין ריינהאַרט־טעאַטער דאַרף מען ניט קענען? — האָט צווייִדייטיק געענטפערט דער פראָפעסאָר — געדולד, יונגערמאַן, געדולד."

און גראַנאַכס געדולד, אייגנטלעך זיין אומגעדולד, זיין אומרו, האָט אים ווייטער געפּירט. אין אַפּריל 1921 טרעפן מיר שוין גראַנאַכן אין בערלינער לעסינג־טעאַטער. באַלד נאָכן ערשטן אויפטריט (ווי דער קאָסירער אין געאָרג קייזערס „פון מאָרגן ביז מיטערנאַכט" — אַ ראָל, פריער געשפּילט אין ווין פון בארימטן מאַקס פאלענבערג) שרייבט מאַקס אָסבאָרן אין דער „בערלינער מאָרגענפּאָסט": „מיר דאַכט, אַז מיר וועלן געדענקען דעם טאָג, אין וועלכן מיר האָבן זיך באַקענט מיט אָט דעם אַלעקסאַנדער גראַנאַך. עס האָט זיך אַנטפּלעקט אַ טאַלענט פון אַ הויכער מדרגה." דער „בערלינער לאָקאַל־אַנצייגער" באַמערקט: „אַלעקסאַנדער גראַנאַך באַהערשט מער ווי אַלע אַנדערע דעם עקספּרעסיאָניסטישן סטיל אין קרעאירן מענטשן." די „בערלינער אַלגעמיינע צייטונג" גיט צו: „אַלעקסאַנדער גראַנאַך — ניט געקוקט אויף זיין, דאַכט זיך, נאָך ניט צייטיקער שפּראַך־טעכניק — איז אַ ווערטפול געווינס פאַרן לעסינג־טעאַטער." אַזוי אויך דאָס רוב פון דער בערלינער פרעסע. עס זיינען אָבער אויך געווען געוויסע ספקות וועגן אים. דווקא אַלפרעד קער שרייבט (אין „בערלינער טאָגעבלאַט"): „צי הער גראַנאַך פאַרמאָגט נאָך עפּעס אין זיין ברוסט, אַ חוץ פייער, טעמפּאָ און טומל, וועט ער ערשט דאַרפן באַווייזן אין אַ טעאַטער־שטיק, וואָס באַשטייט ניט פון לויטער טעמפּאָ, פייער און טומל." און דער באַקאַנטער טעאַטראָל זיגפריד יאַקאָבסאָן באַמערקט אין זיין זשורנאַל „די וועלטבינע": „ס'וואָלט נויטיק זיין, אַז דעם יונגן הער גראַנאַכס מויל זאָל זיך לערנען אַזוי רעדן, ווי עס רעדן שוין זייַנע הענט, און ער זאָל נאָך שפּילן ראָלן, אין וועלכע ער זאָל קאָנען ניט נאָר סקעלעטי־זירן, נאָר אויך קרעאירן אַ מענטשן."

סיי ווי — גראַנאַך איז זייט דעמאָלט אייגער פון די „סטאַרס" אין די דייטשע טעאַטערס. ער גאַסטראָלירט פון איצט אָן ניט נאָר אין „זיין" מינכען (אין דער פּראָגרעסיווער „נייע בינע", מיט רעציטאַציעס און אייג־אַקטערס), נאָר אויך אין אַנדערע גרעסערע און קלענערע שטעט פון דייטשלאַנד, און שפּילט אַפילו די הויפּט־ראָל אין פילם „דער גרויסער שעף".

אין זעלבן יאָר שפּילט ער אויך אין לעסינג־טעאַטער די טיטל־ראָל אין יוליוס בערסטלס „דער זינדיקער הער טשו" און באַווייזט זיך אַלס

דער קאַסירער — אין געאַרג קאַיזערס דייטשער פּיעסע „פון מאָרגן ביז מיטערנאַכט“ (בערלין, 1921), אין וועלכער אַלעקסאַנדער גראַנאַך איז אויך אויפגעטראָטן אין ייִדיש (אין ניו־יאָרק, 1931).

מעפיסטא אין געטעס „פאוסט" — א ראלע, וואס דער בארימטער יאנינגס האט פריער געשפילט אין זעלבן טעאטער.

אין מאי 1922 טרעט ער אויף ביי די מארגן־אויפירונגען פון דער „יונגע בינע" אין „פאטער־מארד" פון ארנאלד בראנען (רעזשי—בערטאלד פירטעל), און האט שפעטער גרויס דערפאלג אין אן עפיזאדן־ראל פון אן אלטעטשקן אין ערנסט טאלערס „מאשינען־שטירמער". ענלעכע אנער־קענונג באקומט ער אויך פארן בעטלער אין „פאטער און זון" פון יאקים פאן דער גאלץ, און פארן צוריקגעקומענעם סאלדאט אין בערט ברעכטס „פויקן אין דער נאכט". אפילו דער שטרענגער און וואר־קארגער אלפרעד קער שרייבט שוין דעמאלט (אין „בערלינער טאגעבלאט"): „גראנאך האט [אין בעטלער] אמבעסטן צוגעטראפן די מעלאדיע פון רעדן, גוטסקייט און עלטער — וואונדערבאר"; און [אין סאלדאט] „. . . א מעטאלענער געשרייי. . . . גראנאך פארמאגט מער פארביסענעם כעס, ווי שמערץ. אבער . . . ער איז געווען מער ווי בלויז שרייער, ווייל ער איז איצט וויניקער שרייער." נאך מער לויב גיט אים אלפרעד קער פאר זיין לייזער אין טשיריקאווס „יידן" (אין בערלינער רענעסאנס־טעאטער, 9 יאנואר 1923).

אין פעברואר 1923 שפילט גראנאך שטערנהיימס „בירגער שיפעל" (אין לעסינג־טעאטער). דאס איז געווען באלד נאכן באקאנטן שטרייק פון די בערלינער שוישפילער (נאוועמבער־דעצעמבער, 1922), אין וועלכן אויך גראנאך האט גענומען אן אקטיוון אנטייל — „כדי צו באשיצן די קונסט", ווי ער האט זיך אויסגעדריקט. זיין לאזונג איז דעמאלט געווען: מחיצה צווישן קונסט — און האלב־אדער פערטל־קונסט און שונד. גראנאך גייט דעמאלט — לויט לעא ריין — אויף דער ליניע פון סאציאלער פארביטערונג. כמעט אלץ, וואס ער שפילט אין יענער צייט, זיינען געשטאלטן פון פראלע־טאריער און געקריוודעטע פאלקס־מענטשן. ס'איז שווער זיך אים פאר־צושטעלן אין א ראל פון א סאלאן־מענטש. זיין פארם איז — טעמפא, זיין אויסדרוק — עקספלאזיע, זיינע מיטלען — זשעסט און שפראך, כאטש זיין שטים איז נאך אלץ הארט ווי מעטאל.

און זיין סטיל? כאראקטעריסטיש פאר זיין אופן שפילן איז דער אנעקדאט, וואס מ'פלעגט דערציילן אין טעאטער־קרייזן וועגן פאלענבערגס באגעגעניש מיט גראנאכן:

— איר שפילט, הער איך — זאגט פאלענבערג — די ראל פון קאסירער אין קייזערס „פון מארגן ביז מיטערנאכט". א פיינע ראל. איך האב זי געשפילט אביסל ניט נאטירלעך.

— און איך שפיל זי — ענטפערט גראנאך — אינגאנצן ניט נאטירלעך.

גראנאך אליין דערציילט וועגן יענער צייט: „איך האב ניט געקאנט

זיין רואיק. איך האָב געגוואָלדעוועט, געשריגן, ווי מ׳וואָלט מיך בראָטן אויף הייסע קוילן — ווי אַלע ׳יונגע׳, ווועלכע זיינען צוריקגעקומען פון מלחמה. מיר האָבן אָנגעטראָפן אַן אָנגעפרעסענע, פוילע ווועלט, וואָס האָט געוואָלט געניסן רו — האָבן מיר אַריינגעשריגן אין זייערע אויערן אונדזער אָנטוישונג, אונדזער פּאַרצווייפלונג, אונדזער פּראָטעסט!״

אויף דעם זעלבן אופן שפּילט ער אויך די הויפּט־ראָל אין פּאול קאָרנפעלדס ״די פּאַרפּירונג״ (אין די ״קאָמערשפּילע״, מאַי, 1923). ״גראָנאָך איז אַן ספּק די ווערטפּולסטע קראָפט פון דעם נייעם שוישפּילער־דור, און ווען אין אַ יאָר צווי אָרום זיין דער גרעסטער דייטשער שוישפּילער — שרייבט דעמאָלט וועלנער הירש אין ״12־אור־בלאָט״ — אָבער, זיין אָנטוויקלונג הענגט אָפּ פון אַ פּאָסיקן רעזשיסער, וועלכער זאָל צולייגן אַ געניטע מאָס צו זיין שטימלעכער מאָס־לאָזיקייט.״ ענלעכע באָמערקונגען הערן מיר, ווען ער שפּילט, מיט דעם נייַ־געגרינדעטן שוישפּילער־טעאָטער, פּראָנץ מאָר אין שילערס ״רויבער״ (צענטראָל־טעאָטער, יולי, 1923). אויך אין ״לוציוס׳ רעוואָלט״ פון ק. ט. בלוט וואָרנט אים פּעליקס האָלענדער זיך אויסצוהיטן פון ״קראָמף, געשריי און היסטעריע״. אָט די וואָרנונג צוימט אים שוין טיילווייז, וועלן ער שפּילט (אַפּריל, 1924) דעם קעניג עצעל אין העבעלס ״ניבעלונגען״ (רעזשי — פּעהלינג) און וועדעקינדס ״קעניג ניקאָלאָ״ (אין שילער־טעאָטער, רעזשי — יעסנער). ״מיט ניקאָלאָ און עצעל — שרייבט מאַנפרעד געאָרג אין דער ״בערלינער פּאָלקס־צייטונג״ — האָט גראָנאָך דערגרייכט דעם הויפּט־פונקט פון זיין רייף־ווערן.״

גאָסטראָלירנדיק שפּעטער אין בערלין און אין אַנדערע דייטשע טעאָטער־שטעט אין פּאַרשיידענע ראָלן פון זיין פּריערדיקן רעפּערטואָר (מיט גרעסערן און קלענערן דערפּאָלג), באַווייזט זיך נאָך גראָנאָך אָלס איזאָלאַני אין שילערס ווּאָלענשטיין־טרילאָגיע (אין שטאָטס־טעאָטער), אָלס יאָנקל שפּאָווּיטש אין אַש׳ס ״גאָט פון נקמה״ (ווידער אַ שילדקרויט־ראָלע!), אָלס אַדוואָקאַט אין סטרינדבערגס ״טרוימשפּיל״, אָלס פּאָק אין שעקספּירס ״מיטזומערנאַכט־חלום״, און אָלס לוקאַ אין גאָרקיס ״נאַ דניע״, ווענן ווועלכן ערווין פּיסקאַטאָר, גראָנאָכס רעזשיסער אין בערלין, דריקט זיך אויס: ״גראָנאָך האָט געשפּילט דעם אָלטיטשקן לוקאַ מיט אַ שווייגן, וואָס איז געווען אַ שאַרפער קאָנטראָסט צו זיין, גראָנאָכס, געווינלעכער ברויזנדיקייט.״ ווי מיר זעען, אַ גרויסע ענדערונג אין זיין אופן שפּילן.

אין זיינע אָלץ־נייַע זוכונגען, פּאַרבינדט זיך איצט גראָנאָך (אין 1927 מיט דער נייַ־געגרינדעטער פּיסקאַטאָר־בינע. דאָ איז אים באַשערט, אָחוץ אייניקע קלענערע ראָלן, צו שפּילן איינעם פון זיינע גרעסטע דערפּאָלגן — קאַרל טאָמאַס אין טאָלערס ״האָפּליאַ, מיר לעבן״. ״פון דעם יונגן סטודענט, דעם אינטעלעקטועלן רעוואָלוציאָנער, מאַכט גראָנאָך אַן אַרבעטער . . .

מיט געדעמפטן, שטיל־געפאַסטן טאָן[!] . . . ער האָט איינגעשלאָסן די פיגור אין ראַם פון אַ מענטשן און זי אויסגעשפילט פון אינעווייניק . . . פון האַרצן, — דעם וויכטיקסטן רעוואָלוציאָנערן אָרגאַן. . . . אַזוי איז אים געלונגען אַריבערצוטראָגן אָט די געשטאַלט איבער דער בינע־ראַמפּע, ביז טיף אין אונדזער וועזן." (אַרנאָלד צווייג — „יידן אויף דער דייטשער בינע" [דייטש], ז"ז 153־156.)

דאָס איז אָבער וויניק פאַר גראַנאַכן. ער גרינדעט אין אַפּריל 1929 אַן עקספּערימענטאַלע טעאַטער־גרופּע פון יונגע שוישפילער, וואָס רופט זיך „נאַוועמבער־סטודיע". די לאָזונג פון דער סטודיע: „אַזוי ווי דער מענטש האָט אַ קורצן זכרון און פאַרגעסט אַלע דורכגעליטענע אומרעכטן, וואָס מען האָט אים געטאָן — ווילן מיר אים דאָס דערמאָנען דורך קינסט־לעריש אויפפירונגען." די סטודיע האָט איינגעפירט אַ „קאָלעקטיוע רעזשי" (ווי פיסקאַטאָר האָט זיך באָמיט צו עטאַבלירן אַן אופן פון שרייבן פיעסן „קאָלעקטיוו"!) און געלייגט דאָס הויפּט־געוויכט אויפן שוישפילער (ווי פיסקאַטאָר — אויפן רעזשיסער!). געשפילט האָט מען (בלויז זונטיק בייטאָג, אין פאַרשיידענע טעאַטערס) האָנס מיניכס „נאַכטלעגער", ערייך מיזאָמס „סאַקאָ און וואַנזעטי" א. אַ. די קריטיק איז געווען געטיילט לויט „רעכט־לינקער" פאַרטיי־ליניע.

לאָנג האָט זיך די סטודיע ניט געהאַלטן. אָבער אויך גראַנאַכס וויטערע טעאַטער־קאַריערע איז איצט מער ניט קיין „סטאַבילע". ער שפּילט אין פאַרשיידענע טעאַטערס אין אַ גאַנץ פאַרשיידנאַרטיקן רעפּערטואָר. אַמאָל— קלאַסיקער, ווי גרילפּאַרצערס „דער טרוים, אַ לעבן" און שילערס „יונג־פרוי פון אָרלעאַן", אין וועלכן, אונטער יעסנערס רעזשי, ער פאַרדינט אַ זעלטענעם לויב פון דעם אין יענער צייט באַדייטנדיקן דייטש־יידישן קריטיקער יוליוס באַב: „פון גראַנאַכן האָבן מיר געקאָנט לערנען, ווי מ'קאָן פאַראייניקן פּשטות פון גרונדטאָן מיט ריינער, רייכסטער באַלעבונג פון קינסטלעריש רעציטאַציע. . . . זיין ריטער ראָאול איז אַ באַ־וואונדערנסווערטע לייסטונג." אַ צוויט מאָל שפּילט ער טענדענציעזע ספּעקטאַקלען, ווי ב. ברעכטס „מאַס־רעגלען" און „מאַן איז מאַן" — פון קלאַבונדס „דאַרפישע ליבע", ביז אַזעלכע „סענסאַציעס", ווי די אַמעריקאַנער באַקסער־פּיעסע „האַרטע באַנדאַזשן".

נאָך אַ קורצן באַזוך אין ווארשע (1930), קומט גראַנאַך קיין ניו־יאָרק און טרעט אויף אין יידיש (1931), פריער אין פאַבליק טעאַטער, דערנאָך מיטן נייעם „אַנסאַמבל קונסט־טעאַטער". אָבער, אַנטוישט אין יידישן אַמעריקע, פאָרט ער צוריק קיין דייטשלאַנד און שפּילט אין בערלין (1932) זיגפריד גראַפּס „דער אומענדלעכער שטראַז" און שילערס „רויבער". גאַסט־ראָלירט דערנאָך איבער דער דייטשער פּראָווינץ מיט זיין ליבלינג־ראָל

„שיילאָק", קומט צוריק קיין בערלין און שפילט (1933) ווידער מעפיסטאָ (אין צווייטן טייל „פאָוסט") און אייניקע קלענערע ראָלן. ער איז אָבֿינד פיל געוועטער, געצוימטער, הגם נאָך אַלץ ברויזנדיק אין זיין טעמפּעראַמענט. ער וואָלט איצט מסתּם געקאָנט געבן נייע, פאַרטיפּטע קרעאַציעס אויף דער דייטשער בינע. אָבער די היטלער־מגפה האָט שוין געבושעוועט אויך אין דייטשן טעאַטער, און גראָנאָך מוז אָווען פון דייטשלאַנד. ער טרעט נאָך אָפֿ אין ווין, שפילט דאָרט עטלעכע חדשים (אָ געוויסע צייט מיט אַלעקסאַנדער מאָיסי), און פאַרלאָזט ענדלעך די דייטשע בינע — דעם מאָל שוין אויף תמיד. ער פאָרט איצט קיין פּוילן שפילן יידיש טעאַטער.

„איך בין גליקלעך איצט אָפּצוצאָלן אַן אַלטן חוב פאַר מיינע ערשטע איבערלעבענישן, וואָס איך האָב געהאַט אין יידישן טעאַטער — זאָגט גראָנאָך ביי זיין ערשטער קאָנפערענץ מיט דער יידישער פרעסע — דער פרילינג פון מיין לעבן איז געווען אונטער דעם הימל פונעם יידישן טעאַטער; פון דאָרט — די ערשטע צאָפלדיקע אָנרעגונג." אָלס דילעטאַנט האָט ער געשפּילט אויף יידיש אָשס „מיטן שטראָם", פּינסקיס „פאָמיליע צבי" און אָפֿילו „כינקע פּינקע". זיין אוריאל מזיק אין גאָרדינס „גאָט, מענטש און טייוול" האָט אים געבראַכט אין דער דייטשער דראַמאַטישער שול און אים שפּעטער דערמעגלעכט צו שפּילן דעם גרויסן מעפיסטאָ אין געטעס „פאָוסט". שוין זייענדיק אין ריינהאַרטס טעאַטער־שול אין בערלין (1913) און שפּילנדיק שוין קליינע ראָלן אין „דויטשעס טעאַטער", פלעגט ער פאַרברענגען זייַנע פרייַע אָוונטן ביי אונדזער קליינער יידישער טרופּע אין בערלין, לעכצנדיק אַלץ צו שפּילן יידיש טעאַטער. ער האָט אויך קיינמאָל ניט אָפּגעלייקנט זיין יידישקייט (ווי ער האָט זיך אויך ניט געשעמט מיט זיין אַמאָליקער בעקער־פראָפעסיע); פאַרקערט, ער פלעגט אָפט פאַראַדירן מיט דעם, אָפילו ווען ער איז שוין געווען דער באַרימטער דייטשער שוישפּילער. די קאָנסערוואַטיוו־אַנטיסעמיטישע דייטשע פרעסע פלעגט אים, איבריקנס, גאָנץ אָפט דערמאָנען אַן זיין יידישקייט — זיין „מזרח־אייראָפּייאישן טעמפּעראַמענט", אָפילו מיט אַ „דאָזע נעגערטום" א.אַ.ו. אָבער אין דער סאָמע גדולה פון זייַנע דערפאָלגן, ווען ער דערגרייכט דעם הויך־פונקט פון זיין שאָפן (אָלס „קעניג עצעל" און „קעניג ניקאָלאָ"), שפּילט ער (אין יוני 1929, אין סאָמע קאָך פון יונקערישן בערלין, אין וואַלנער־טעאַטער) יאָנקל שאָפּשאָוויטש אין אָשס „גאָט פון נקמה" — אויף יידיש. פון אַ דייטשן אָקטיאָר איז דאָס זיכער געווען אַ וואָגעניש. צו יענער צייט (זומער, 1930) באַזוכט ער אייך וואָרשע און טרעט אויף אין „פילהאַרמאָניע"־זאַל מיט אַ פאַרשיידנפאַרביקער פּראָגראַם אין יידיש און אין דייטש. „דער פאַרשיידנפאַרביקער קאָנצערט — דערציילט נחמן מייזיל, וועלכער איז געווען אַן אינטימער פריינט פון גראָנאָכן — האָט איבער־

געלאָזט אַ געוואַלדיקן רושם אויף אַלע בייגעוועזענע. עס זייגען געווען עכטע מייסטערשטיק פון אַ גלענצנדיקן שוישפילער־קינסטלער."

אין דער זעלבער צייט פירט אויך גראַנאַך פאַרהאַנדלונגען מיטן יידישן „פאַבליק טעאַטער" אין ניו־יאָרק. מען וואַרנט אים, אַז דאָס איז ניט דאָס פאַסיקע טעאַטער פאַר זיין רעפערטואָר. אָבער, געשטיצט אַפּנים אויף זעלבסטפאַרטרויען אין זייגע ביז־איצטיקע דערפאָלגן, קומט ער (1931), אויף דער אייגלאַדונג פון זייגע לאַנדסלייט, אין ניו־יאָרק, און טרעט אויף אין פאַבליק־טעאַטער אין זיין אַמאָליקן דערפאָלג אויף דער דייטשער בינע — דער קאַסירער אין קייזערס „פון מאָרגן ביז מיטערנאַכט".

דער שריט איז געווען אַ פאַטאָלער: אַ ניט־פאַסיקער עולם, אַ שלעכטע אויספּירונג — אויך די פרעסע איז געווען געטיילט. מער ווי איין פאַרשטעלונג האָט ער ניט געגעבן.

נאָך אַ קורצן איבערריס, טרעט גראַנאַך אַריין (האַרבסט, 1931) אין ניי־געגרינדעטן „יידישן אַנסאַמבל קונסט־טעאַטער" און שפּילט די טיטל־ראָל אין לייוויקס „גולם". אויך דאָ האָט ער ניט קיין באַזונדער מזל: אַ שוואַכער שפּיל־טעקסט, מיטלמעסיקע רעזשי, אויך די ראָל האָט זיך עפּעס ניט געקלעפּט צו אים. אַנטמוטיקט, האָט גראַנאַך אַפּילו געגומען חוזקן אויף דער בינע, און נאָך אַ סכסוך מיט דער שוישפילער־פאַרוואַלטונג, פאַר־לאָזט ער דעם אַנסאַמבל און פאָרט צוריק קיין אייראָפּע.

דריי יאָר שפּעטער (1934) האָט ער זיין ערשטן גרויסן דערפאָלג אויף דער יידישער בינע. ער שפּילט אין וואַרשע דעם פראָפעסאָר מאַמלאָק אין פרידריך וואָלפס פּיעסע, וועלכע גראַנאַך רופט אויף יידיש „די גענע לאַטע". סיי דער טעאַטער־עולם, סיי די פרעסע נעמען אויף די פאַרשטעלונג מיט גרויס באַגייסטערונג. איבער אַ יאָר צייט שפּילט ער די פּיעסע (מיט פאַר־שיידענע אַנסאַמבלען) אין וואַרשע, לאָדזש, ווילנע און איבער צענדליקער שטעט פון דער פוילישער פראָווינץ, און אומעטום מיט גרויס דערפאָלג. אָבער אויך דאָס שטעלט ניט צופריידן זיין אייביק־אומרואיקע נאַטור. ער לאָזט איבער די אַלע דערפאָלגן און קלויבט זיך צו פאָרן קיין סאָוועט־רוס־לאַנד. וועג מען לייגט אים פאָר צו בלייבן אין פוילן און טאָן „עפּעס ממשותדיקס" פאַרן יידישן טעאַטער, דערקלערט ער אין ווילנער „טאָג": „אייידער איך האָב אַנגעהויבן צו שפּילן טעאַטער אויף דייטש, האָט אויך געמוזט נעמען אַ פאָר יאָר, ביז איך האָב זיך קוואַליפיצירט דערצו. מוז מען אויך אין דער יידישער סביבה האָבן אַ באַשטימטע צייט אויף צו באַקענען זיך מיט איר, אויב מען ווייל בלייבן אַרבעטן." און דאָ איז דער שליסל צו אַלע זייגע אָפּטע דערפאָלגן, אָבער אויך דורכפאַלן אין זיין טעאַטער־קאַריערע: דאָס שטענדיקע זוכן תירוצים אויף זיין נישט־

קאַנסעקווענטקייט — סיי אין קינסטלערישן, סיי אין פּאָליטיש־געזעלשאַפּטלעכן זין — האָט גורם געווען זיין שפּעטערדיקע טיילווייזע ירידה.

געזאָלט האָט ער פּאַרן קיין סאָוועט־רוסלאַנד אויפצוטרעטן אין דעם דאָרט נייַ־געגרינדעטן דייטשן טעאַטער, אונטער דער אָנפּירערשאַפט פון גוסטאַוו פּאָן וואַגענהיים און ערווין פּיסקאַטאָר. ליידער זיינען אונדז ניט באַקאַנט גראָנאַכס אויפטוען בעת זיין ווייַלן אין ראָטנפּאַרבאַנד. אויף וויפיל מיר ווייסן, זיינען אויך דאָרט זיינע אָקטיאָרישע אָמביציעס ניט פּאַרפולט געוואָרן. וואָס מיר האָבן באַקומען צו זען פון זיינע דעמאָלטיקע לייסטונגען, איז די הויפּט־ראָל אין רוסישן פילם „ציגיינער".

אין 1938 קומט ער ווידער קיין אָמעריקע. צו זיין קבלת־פּנים אין ניו־יאָרק שפּילט ער (צוזאַמען מיט יעקב מעסטל) אַ סצענע פון שעקספּירס „שיילאָק". זיין אָמאָליקער „טומלדיקער טעמפּעראָמענט" איז אויך איצט צו בוילעט, זיין „שול" איז ניט אין אייַנקלאַנג מיטן מאָדערנעם אָמעריקאַנער געשמאַק. דאָך פּלאָנט ער אָפּילו (צוזאַמען מיט קורט קאָטש און יעקב מעסטל) צו גרינדן אַ נייַע יידישע קינסטלער־טרופּע. אָבער ווידער פּערזענלעכע, דעם מאָל שוין „סטאָרישע" אָמביציעס שטערן צו רעאַליזירן דעם פּלאַן. גראָנאַך פּאָרט באָלד אַוועק קיין קאַליפֿאָרניע, וואו ער האָפט צו מאַכן אַ פילם־קאָריערע.

שוין פּריער האָט ער אַ סך מאָל זיך באַטייליקט אין דייטשע פילמען, שפּילנדיק — ווי ער האָט זיך אַליין אויסגעדריקט — „גרויזאַמע פּאַרברעכער מיט מילדע אויגן" („די טענצערין פון נאָראַנאַ" מיט אַסטאַ ניעלסען, אין „לוקרעציאַ באָרדזשיאַ", „שאַטנס" א. א.). אָבער אין האַליוואוד מוז ער אייַנגיין אויף אַ סך קאָמפּראָמיסן. ניט נאָר שפּילט ער (אין ענגליש) קלענערע, אומבאַדייטנדיקע ראָלן אין קלאַנג־פילם, נאָר אויך ראָלן, וואָס זיינען לחלוטין געווען קעגן זיין אָנגעבענער פּאָליטיש־סאָציאַלער אייַנשטעלונג („גינאָטשקאַ" מיט גרעטאַ גאָרבאָ). ער פּראָווט אפשר דעמאָלט פּאָרטויבן זיין אומצופרידנקייט מיט אָקטיוויטעט אָרום פּראָגרעסיווע קרייזן, אָרבעט אָפּילו אַ קורצע צייט מיט אַ דאָרטיקער יידישער אָמאַטאָרן־גרופּע — אָבער אויך דאָס געלינגט אים ניט. ער בענקט צום „לעגיטימען" בינע־טעאַטער.

אַזוי טרעפן מיר אים (אין סעזאָן 1944־1945) שפּילן אין ניו־יאָרק די קליינע, אָבער גאָנץ אימפּאָזאַנטע ראָל אין דער ענגלישער אויפּפירונג פון פּאול אָסבאָרנס „עי בעל פּאָר אַדאָנאַ" — און דאָ האָט אים דער טויט איבערוועלטיקט, ווי דורך אַ בייזווילן שפּאָס. אַלעקסאַנדער גראָנאַך מיט דעם — ווי דער דייטש וואָלט געזאָגט — „שטעמיקן", קלאָציש־בריטבייַנערדיקן גוף מיט די קורצע פיס און מאַסיוון קאָפּ, מיט די שוואַרצע, וואָל־געדיכטע האָר און פינקלדיק־לעבעדיקע אויגן, מיט דעם כמעט־

הויפט פון געשטאַפּאָ, גרובער — אין ענגלישן פילם „העננמען אָלזאָו דאַי"
(האליוואוד, 1943)

שטענדיקן שמייכל אויפן פאַרבריונטן פנים, מיט אַט דער זעלטן־שטאַרקער לעבעדיקייט און לעבנסלוסט; גראַנאַך, דער קאַרליק־ריזיקער דעמב, איז אונטערגעהאַקט געוואָרן דורך אַ — אין מעדיציניש־כירורגישן זין מסתם „נישטיקער באַגאַטעליע" — אַ קליינע אָפּעראַציע אויפן בלינד־דאַרם — — אפשר אַ קרבן פון זיין אָפט־קאָפריזנער עקשנות „ניט אונטערצוגעבן זיך". ער האָט, זאָגט מען, שוין אַ לענגערע צייט פריער פאַרשוויגן ערנסטע ווייטיקן. וועגן איך האָב אים עטלעכע טעג פאַרן אומדערוואַרטן טויט באַגעגנט ביים אַרײַנגאַנג צום טעאַטער (ביי דער 44טער גאַס און בראַדוויי) מיט אַ שוועדן פּאַק ביכער אונטערן אָרעם (צווישן זיי אויך אַן עקזעמפּלאַר פון זיין „אָט גייט אַ מענטש", וועלכן ער האָט געהאַלטן אין אײַן אויס־בעסערן), האָט ער מיט קיין וואָרט ניט דערמאָנט וועגן זיין קראַנקהייט. „אַרבעט, אַרבעט" — האָט ער בלויז געשמייכלט — „אַ וועלט מיט אַרבעט", קיבעצנדיק מיך אָפּנים מיט אַלגינס וועדטער.

דער טויט האָט איבערגעריסן זיין שטענדיקע אַרבעט, וועלכע וואָלט נאָך אפשר געוועזן געקאָנט זיין פּראָדוקטיוו אויף אַ סך אופנים. דאָס „קערפּערלעכע", וואָס איז ביי אַ שוישפּילער ניט גלאַט אַ „שאַלעכץ פאַרן קערנדל", נאָר גאַנץ אָפט אַ דעצידירנדיקער טייל פאַרן אינערלעכן וועזן, האָט אַ סך מיטגעווירקט אין אויספורעמען דעם וועג פון זיין שוישפּילער־קאַריערע. דער דעפעקט פון ניט־פּראָפאַרציע צווישן זיין וויניקער ווי מיטל־וואוקסיקן אויבער־ און אונטער־קערפּער, האָט אים אָפט דערפירט צו „אויפגעבלאָזענער הערראישקייט" און אַנשטעלעריש מימיק־שפּיל אין העלדן־ראָלן; זיין וואָקלענדיקער גאַנג האָט אים געבראַכט צו ניט־זעלטן גראָטעסק־קאָמישער אַקראָבאַטיק; זיין שוואַכע מיטל־לאָגע אין דער שטים האָט אים געמאַכט „זיך איבערצושרייַען" אויף די העכסטע טענער, אַדער קוים „פּליסטערן", ביז אומפּאַרשטענדלעכקייט. דאָס גבורהשע אין זיין פּיזיק, זוכנדיק צו „פּאַרטושן" די פּיזישע דעפעקטן, האָט זיך אָפט אַרויפ־געשרויפט צום גיגאַנטיש־אוממעגלעכן — אין וויידערשפּרוך צו זיין גייסטיקייט, וואָס איז אַליין געווען אַ געוועב פון גאָלע וויידערשפּרוכן. גראַנאַך האָט בלי ספק פאַרמאָגט אַן אינערלעכע גייסטיקייט, וואָס איז אַבער צו אָפט געשטערט געוואָרן דורך גשמיות „פון דרויסן". אַן אומגלויבלעכער פאַנטאַזיאָר — און אַן ערדישער זולל־וסובא; עקסטאַטישע, פלאַמיקע באַ־גייסטערונג — און טרוקענע, אַש־קאָלטע אויסרעכענונג; גלויביקייט — און אומפּאַרשטענדלעכע פרינציפּלאָזיקייט; טיף־פּילק, און ניט זעלטן — אַ „פאָוזער".

דאָס איז געווען אַ סכום פון זיין גאַנצן לעבנס־גאַנג. עמערסאָן, דאָכט מיר, האָט געזאָגט: „ווען אַלץ אַרום דיר שרייט אַזוי, קאָן איך ניט הערן וואָס דו זאָגסט." ס'איז אַבער דער חוב פון מענטש צו מענטש אויס־

צוגעפינען, וואס עס „שרייט אזוי" ארויס פון אים. אין פאל גראנאד איז דאס, גלויב איך, ניט שווער צו דרינגען פון זיין ביאגראפיע: פון טיפסטער ארעמשאפט — ביז שאמפאניער־סאלאנען; פון אן אמכאדיקן הארעפאשניק — ביז א וואויליונגערישן „באהעם"; פון פאלקלאריש־זאפטיקער ייִדיש־קייט — ביז א באמאנאקלטן העלעניזם אין א פרעמדער — דייטשישער — שפראך; און ענדלעך — פון קינסטלערישער „גאטזוכעריי" ביזן דע־פראוורטן הו־הא פון קאריערע־זוכעריי. אין אט דעם גאנצן מטושטשן זיג־זאג פון פארשיידענע מדרגות און סארטן, איז ביי גראנאכן (ווי ביי א סך קינסטלער פון זיין שטאנד) דער שארפסטער מינוס געווען די אויס־געווארצלטקייט — געאגראפיש און גייסטיק. פונעם יידישן קליינשטעטל — אין דער פרייסיש־יונקערישער מעטראפאליע; פון דארט — איבער דעם חסידיש־באגייסטערטן אויפבלי פון „יונג־ייִדיש" אין ווארשע, ביז דעם ניי־גאנג פון דער אסקעטיש־דיסציפלינירטער, בויענדיקער מאסקווע; און מיט אמאל דער שליידער איבערן אטלאנטיק צום טעכניש־פערפעקטן, אבער גייסטיק־פארביזנעוועטן דאלער־לאנד פון האליוואוד. פון אייגנארטיקן יידיש — צום „צוגעאייגנטן" דייטשיש און רוסיש, ביז צום לחלוטין פרעמדן ענגליש — — א פיזישע און גייסטיקע באדנלאזיקייט. „זיכער איז אלעקס [גראנאך] געווען אן עכטער ייד — שרייבט ערווין פיסקאטאר אין זיין נעקראלאג נאך גראנאכן („יידישע קולטור", מאי, 1945) — אבער אין משך פון פיל יאר אויך אן אמתער דייטש, וועמען איך האב באוואונדערט א סך מער ווי אנדערע דייטשן, וויל ער האט געטאן מער צו פארדינען עס." דאס איז זיכער א קאמפלימענט און א זכיה. אבער גיכער איז גראנאך געשטאנען אויף דער גרענעץ פון דייטשטום און יידישקייט. וואלט זיין ערשטע יידישע „גאט, מענטש און טייוול"־פארשטעלונג געווען דורכגעגאנגען די אלע טעאטער־קאנאלן — אנגעהויבן מיט זיין דערלערנטער שפראך־טעכניק, ביז דער קינסטלעריש־דיסציפלינירטער ריינהארט־שול און די שטרעבונגען און פארמעסטונגען פון די מאדערניסטן — וועו ער זאל דאס אלץ געווען דורכ־דעסטילירן אויף א יידישן באדן, אין דער סביבה פון יידיש, — וואלט גראנאך זיכער געווען פארבליבן א יש, לכל הפחות ביי דער יידישער בינע.

אומשטענדן — נויגונגען — נאציאנאל־שפראכלעכע מעגלעכקייטן און שטערונגען...

גראנאך איז אויך געווען א גוטער רעדנער. אבער ביי אן אקטיאר פון גראנאכס דערפארונג איז דאס ניט קיין חידוש. דראמאטישע שוישפילער (בפרט — ווי מאדנע עס זאל ניט זיין — דווקא יידישע) זיינען אפט אויך גוטע רעדנער. די נאכט־נעכטלעכע אינטימיטעט מיטן עולם, די פייאיקייט פון שפראך־זשאנגלירונג, דער עיקר אבער — דאס איינמאריגן פון אומ־צאליקע ראלן, מאכט זיי פייאיק (אפילו אימפראוויזירטערהייט) צוזאמען־

צופלעכטן אַ בוקעט פון גאַנץ שיינע, אָפט טיפע פראַזן, און זיי לויזערהייט, ווי אַיינצלנע בלומען, אַ שליידער טאָן מיט אַ העכסט־געלונגענעם עפעקט צווישן אַן עולם פאַרערער. גראַנאַכן איז דאָס אָפט געלונגען אין אַ גאָר אימפּאָזאַנטער מאָס. אַזעלכע שוישפּילער זיינען אויך גאַנץ וואויל דער־ציילער אין אַ געזעלשאַפט.

זעלטענער צווישן שוישפּילער איז דער טיפּ שרייבער. גראַנאַך האָט געהערט צו אָט די אויסנאַמעס. ער איז ניט געווען קיין ליטעראַט „פּאָ פּאַכו". אָבער שוין זיין נויגונג צו אַנעקדאָטישקייט, סיי אין זיינע גערן־אויפּגעכאַפּטע דיסקוסיעס, סיי ווי אַ דערציילער אין פּריוואָטע שמועסן, האָבן געווויזן סימנים פון שריפטשטעלערישער באַגאַבונג. „איך האָב גע־קענט גראַנאַכן באַלד 25 יאָר — שרייבט נחמן מייזיל (אַלעקסאַנדער גראַנאַך און זיין ווערק „אָט גייט אַן אַקטיאָר", „מאָרגן־פרייהייט", 15 יולי 1945) — און אָט די אַלע יאָרן האָב איך אַרויסגעשפּירט און אַרויסגעפילט אין גראַנאַכן דעם שרייבער, דעם דערציילער. און אָפּט מאָל איז אָט דער עלעמענט פאָר מיר געווען רייצנדיקער, מערקווירדיקער, טיפּ־אַריגינעלער, ווי דער שוישפּילער־עלעמענט אין אים..."

פאַקטיש האָט גראַנאַך שוין אַפילו פריער געהאַט זיך געפּרואוט אויף דעם געביט: נאָך אין 1931 האָט ער צוזאַמענגעשטעלט אַן אייגענע סצענאַריע — „די וואַנט" — וואָס ער האָט געערבנט צו לאָזן פאַרפילמען אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. ער האָט זיך אַפילו באַווויזן אין דער „נייער שוי־בינע" מיט אַן אייגן־באַאַרבעטער לעגענדע. פון צייט צו צייט האָט ער אויך געשריבן קורצע אַרטיקלען וועגן קולטור־ענינים. אָבער גאַנץ איבער־ראַשט האָט ער מיט דער סטיכישער קראַפט און שימערירנדיקער בילדלעכ־קייט, מיט דער סקולפּטורישער בוילעטקייט און דערציילערישער פּליסיקייט אין אָט דעם פאַרליגנדיקן בוך — „אָט גייט אַ מענטש".

אַ גרויסער שאָד, וואָס דער פריצייטיקער טויט האָט איבערגעריסן אַ פאַרהעלטנישמעסיק יונג און אַזוי זעלטן אינטערעסאַנט לעבן, און מיט דעם אויך געלאָזן אין מיטן די וואונדערלעכע אויטאָביאָגראַפיע פון גראַנאַך דעם מענטש און דעם קינסטלער. ער האָט נאָך געהאַט אַ סך און אַ סך צו דערציילן...

אין מיין איבערזעצונג האָב איך זיך באַמיט געטריי נאָכצוגיין דעם סטיל און גייסט פון דייטשישן אַריגינאַל. זאָל מיין באַשיידענער בייטראָג זיין אַן אַנדענק־טאָוול נאָך דעם פאַרשטאַרבענעם פריינט און קאָלעגע, א. גראַנאַך.

ניו־יאָרק, מערץ, 1948 —

צום דריטן יאָרצייט נאָך אַלעקסאַנדער גראַנאַך

יעקב מעסטל

סצענע פון פּאָול אָסבאָרנס ענגלישער פּיעסע „עי בעל פּאָר אַדאַנאָ" (ניו־יאָרק, 1944—1945). פון רעכטס: אַלעקסאַנדער גראַנאַך (טאָמאַסיני — די לעצטע רעאַל, וואָס גראַנאַך האָט געשפּילט פּאָר זיין טויט), מיס מאַרגאָ (טאָמאַסיניס טאָכטער), פּ. מאַרטש (דזשאַפּאָלאָ).

אַט גייט אַ מענטש

מ׳האָט מיר אַ נאָמען געגעבן נאָך אַ וואויל, ליבן מענטש

די ערד אין מזרח־גאַליציע איז שוואַרץ און זאַפטיק און קוקט שטענדיק אויס אַ ביסל שלעפעריק, ווי אַ גוטע, פעטע קו, וואָס שטייט רואיק און לאָזט זיך געמיטלעך מעלקן. דאַרף מען זי ניט איבעריק פאַרגיטיקן מיט מיסט און כעמישע שטאָפֿן. די ערד איז דאַנקבאַר פאַר אַלץ, וואָס מען לייגט אין איר אַריין, און גיט עס פילפאַכיק צוריק. מזרח־גאַליציש ערד איז רייך און פאַרשוועדעריש. זי באַזיצט פעטן אויל און געלן טיטון, שווערע זאַנגען תבואה און אַלטע, פאַרחלומטע וועלדער, טייכן און אַזערעס, און דערהויפט שיינע, געזונטע מענטשן: אוקראַינער, פּאָליאַקן און יידן. נישט געקוקט אויף זייערע פאַרשיידענע מנהגים און געוואוינהייטן, זיינען זיי אַלע ענלעך אייגנער אויפן צווייטן. דער מזרח־גאַליציש׳ער מענטש איז שווערלעך, גוטמוטיק און אַ ביסל פויל, און פרוכטבאַר ווי זיין ערד. מען ווימלט זיך ווי די קעצלעך. וואו מען כאַפּט אַ בליק — קינדער. אויף די הויפֿן, פאַר די טירן, אין די פעלדער, שפּייכלערס און שטאַלן — קינדער, קינדער און קינדער. ווי זיי וואַלטן, אַן אַ בייז אויג, געוואַקסן ווי די קאָרשן אויף די ביימלעך. באַלד מיטן פרילינג באַוויזן זיך אין גאַליצישן דאַרף קעלבלעך, חזירימלעך, לאָשעקלעך, הינדעלעך און אויך די קליינע, קוויטשענדיקע מענטשישע ברואימלעך: קינדער.

מיין געבורט־דערפֿ הייסט וויערזשבאָוצע אויף פּויליש, ווערבאָוויץ אויף יידיש און ווערביווצי אויף אוקראַיניש. עס ליגט לעבן סעראַקאַ. סע־ראַקאַ ליגט לעבן טשערניאַטין. טשערניאַטין לעבן האָראָדענקאַ. האָראָ־דענקאַ לעבן גוואָזשדזשעץ. גוואָזשדזשעץ לעבן קאָלאָמיי. קאָלאָמיי לעבן סטאַניסלאָוו. סטאַניסלאָוו לעבן לעמבערג. און לעמבערג איז שוין באַרימט איבער גאָר דער וועלט.

מיינע עלטערן האָבן געוואוינט אין דאַרף ווערביווצי און האָבן געהאַט, קיין עין־הרע, אַכט קינדער. אַ שווער לעבן געווען, בפרט פאַר מיין מוטער. זי איז געווען ביי מיין טאַטן דאָס ווייב און די געליבטע. זי האָט אים יעדעס יאָר אַ קינד געבוירן, געווען די באַלעבאָסטע און אַליין געקאָכט, געבאַקן און ווען געוואָשן, איז געשטאַנען אין קראָם, ווען עס זיינען געווען קונים, און באַארבעט דעם גאַרטן — נישט חלילה צו פאַרזעצן בלומען, נאָר אַרויס־צוקריגן פון אים אַ קאַרטאָפֿל, אַ הויפּטל קרויט, אַ ביסל ציבעלעס און עטלעכע דיניעס. יעדע רגע פלעגט קומען צו לויפן אַן אַנדערער שנעק און

רייסן פארן קלייד: עסן! אמת, די עלטערע קינדער האבן א ביסל צו־געהאלפן ארום די קלענערע: זיי פארשפילט, געטראגן אויף די הענט, געהאדעוועט, געוואשן, זיי געהאלפן אנטאן און אויסטאן, געלייגט זיי שלאפן און אפט אויך גוט אנגעהרגעט. אבער די שווערסטע לאסט איז געפאלן אויף אונדזער קליין מאמעלע. אויפגעשטאנען מיט די הינער באגלייך, פלעגט זי ארומפאדען א גאנצן טאג און א מידע אוועקפאלן שפעט ביינאכט. מיט אירע צוויי הענט האט זי באלעבאטעווט פאר גאנצע צען נפשות, אבער אין שטוב האט מען זיך אלץ ניט געקאנט אנעסן צו זאט. מיר האבן געבאקן דאס ביליקסטע, שווארץ־ראזעווע ברויט, נאר ס׳האט אונדז געשמעקט אפילו אן פוטער. יא, ציבעלעס און קנאבל האט מען אויסבאהאלטן פון אונדז, ווייל דאס רייצט דעם אפעטיט. אויך דאס פריש־געבאקענע ברויט האט מען באהאלטן, נישט, חלילה, אויס מורא, אז מיר וועלן זיך מיט דעם די מעגעלעך פארדארבן, נאר פשוט דערפאר, וואס פריש ברויט שלינגט זיך לייכטער. האט מען עס אונדז געגעבן עסן ערשט עטלעכע טעג שפעטער. מען האט אנגעקאכט ריזיקע טעפ בולבעס, איז עס פארצערט געווארן ווי מן. מען האט געבאקן מאלאי פון קוקורוזע־מעל, געקאכט מאמעליגע מיט פאסאליע־זופ — די מאמעליגע האט מען שטענדיק געשניטן מיט א פאדעם — אנגעקאכט קרויט, מערן, ריבן, רייז מיט פאסאליעס, אמאל אויך לאנגע, לאקשענע טייגלעך, אפילו ווארעניקעס געפילט מיט קארטאפל, און מיר האבן עס אלץ פארשלונגען ווי די היישעריקן!

און דאך איז אונדזער קינדהייט געווען פול מיט שפיל און קונדאסעריי, וואס איז ניט צו טרעפן אין שענסטן און רייכסטן שפיל־צימער פאר קינ־דער. מיר פלעגן צעגראבן דעם גארטן, זיך אויסבויען הייזלעך פון ליים און שטרוי, געמייסטרעווט וועגענער פון צעבראכענע בענקלעך און גע־מאכט שליטנס פון אלטן, אפגענוצטן האלץ. דערביי האבן די יונגע חיות און עופות פון די שכנים געמוזט צוהעלפן: קעלבער און לאשעקלעך, אפילו קאטשקעס און הינער פלעגן מיר אייגנשפאנען אין די וועגענער. וועט שמועסט נאך הינט! נאר קעץ און גענז האבן זיך ניט געלאזט. די קעץ פלעגן אנטלויפן און די גענז פלעגן זיך בייסן. נארישע גענז!

צי די חיות האט עס אזא הנאה געטאן ווי אונדז, וויס איך נישט, מיר אבער זיינען געווען דערפון גליקלעך. די עלטערע פון אונדז האבן זיך געהאלטן מעשה סטאטעק, אבער וועז קיינער האט ניט געזעזן, האבן אויך זיי זיך באטייליקט אין שפיל. אפילו דער טאטע האט ליב געהאט זיך א שפיל טאן מיט אונדז. נאר די מאמע, די ארעמע ליבע מאמע, איז שטענדיק געווען מיד און ברוגזלעך. וועז מען האט איר צופיל דערקוטשעט, האט זי געזומען דערלאנגען קלעפ, פעטש, ריפנשטויסן און אפילו געקנייפט און געקאפעט. ארעמע, קליינע מוטער! ניט געווען מיט וואס זי מקנא צו זיין.

וואָרים די עלטערע קינדער האָבן דעם טאָטן אַ סך מער ליב געהאַט. איך וויייס ניט פֿאַרוואָס — דער טאַטע האָט אויך שווער געאַרבעט אַ גאַנצן טאָג, אָבער פֿאַר די קינדער האָט ער תמיד געהאַט צייט. ווער שמועסט נאָך שבת אין דער פרי, ווען קליינוואַרג פלעגט אַריינקריכן צו אים אין בעט, זיך זעצן רייטן אויף אים און פלעכטן צעפלעך פון זיין באָרד! און האָט מען אים עפּעס געפרעגט, פלעגט ער אונדז תמיד געבן אַ קלוגן ענטפער, און אַלץ מיט אַנדערע ווערטער. יאָ, דער טאַטע האָט אונדז באַהאַנדלט ווי דער־וואַקסענע, און מיר האָבן זיך געפֿילן וויכטיק.

אָט אַזוי זיינען מיר אַלץ מער געווען צוגעבונדן צום טאַטן. און וויייל ער איז געווען אַ שטיקל יודע־ספֿר, געקענט אַ ביסל גמרא, געריידט מיט פּסוקים און געלייענט און געשריבן אויף פּויליש, האָבן אויך די שכנים און די פּויערן פון דאָרף געהאַט פֿאַר אים דרך־ארץ. האָט זיך ביי אונדז קינדער אַנטוויקלט אַן אמתע, אויפריכטיקע ליבע צום טאַטן, און כּמעט דאָס קעגנטייל צו דער מאַמען — אונדזער אַרעמע, קליינע מאַמע! די מוטער און פרוי, געליבטע און דינסט, די געווינערין און די אָם, איז געווען זייער, זייער אומגליקלעך. איז זי דאָך אַליין נאָך געווען אַ קינד, אַן אומשולדיק, אומוויסנדיק קינד, אַן פריידּ און אַן נחת, פֿאַרשקלאַפּט צו אַרבעט און זאָרג, זאָרג און אַרבעט.

ביז איינמאָל איז זי, אַ מידע, אַ פֿאַרהאַרעוועטע, אַוועקגעפֿאַלן אונטערן יאָך און מער ניט געקאָנט אויפשטיין. אין מיטן העלן טאָג האָט זי זיך אַריינגעלייגט אין בעט און געמומען ווייַנען און שרייַען און נאָר געוואָלט אַדער שטאַרבן, אַדער זיך גטן.

ביי אַזעלכע פֿאַלן פלעגט שטענדיק צו אונדז קומען פון שטאָט אַן אַרעמער קרוב, דער אַלטער ישעיה בערקאָוויץ. ער איז געווען נאָך אַרעמער פון אונדז און פלעגט אָפט קומען אין דאָרף אַריין אָפּזיצן אַ וואָך צוויי, אַמאָל ביי איין יידן אין שטוב, אַן אַנדערש מאָל ביי אַ צווייטן. דעמאָלט פלעגט ער אויסגלייכן אַלע קלאָגענישן און קריגעריין, פלעגט רעדן מיטן לערער, פֿאַרהערן די קינדער, געמוסרט די מענער און איבערגערעדט מיט די וויבער. און אַלע האָבן זיך צוגעהערט צו אים מיט ליבע און דרך־ארץ, בפרט די אוקראַיניש פויערן. און ביי וועמען ער איז איינגעשטאַנען, איז די שטוב דאָרט שטענדיק געווען פול געפֿאָקט אין אָוונט. אַלטע פויערן פלעגן ביי אים פרעגן פֿאַרשיידענע זאַכן, און ער האָט תמיד אויף דעם געפונען אַ פּאַסיקע תשובה, מיט אַ קלוגן משל און אַ נמשל. ער איז געווען אַ ייד פון אַרום זיבעציק, קליין, און האָט אַליין אויסגעקוקט ווי אַ פויער. דאָס פּנים, פֿאַרברוינט ווי געגאַרבטע לעדער, איז געווען ביי אים כּמעט נאָקעט, נאָר טיף אונטערן קין און צווישן די קינבאָקן און אויערן, אויך אויף דער אויבערשטער ליפּ, האָבן געוואָקסן ביי אים קליינע, ווייסע זשמע־

קעלעך האר, שטייף ווי דראט. אנגעטאן איז ער געווען האלב־אוקראיניש, מיט א פוטער־היטל זומער און ווינטער, פאר היץ און קעלט. געהאט גרויסע, קלוגע און גוטמוטיקע אויגן, און צוליב זיין קלוגשאפט האבן אים די גוים גערופן „שאיקא ראזום". אפט פלעגט ער אפילו אויסזינגען גאנצע קאפיט־לעך תהילים אויף אוקראיניש, מחמת דער רבונו־של־עולם, האט ער געהאלטן, פארשטייט אלע לשונות, אבי מען טוט עס נאר מיט אן ערלעכער כוונה. און ר' שאיקא האט שטענדיק געהאט די ערלעכסטע כוונה — געזאגט דעם אמת אין די אויגן אפילו דעם גרעסטן יחסן און דעם רייכסטן גביר, אבער תמיד מיט א וואר־טל און מיט א משל. און דער עיקר: ער האט פיינט געהאט געלט און קיינמאל צו דעם זיך ניט צוגעריבט. דערפאר אבער האט ער ליב געהאט אן עס און א טרונק, און קוים האט ער פרייטיק־צו־נאכטס אדער אום שבת ארויינגעגאסן א כוסה, פלעגט ער נעמען זינגען יידישע און אוקראיניש לידלעך און דערציילן אן א שיעור יידיש־גויאישע מעשהלעך און לעגענדעס.

אזא איז ער געווען, שאיקא ראזום, וועלכער איז אויך איצט צו אונדז געקומען.

האט ער זיך אוועקגעזעצט ביי דער מאמען אויפן בעט, ווי א דאקטאר, האט אלעמען ארויסגעשיקט פון שטוב, אויסגעהערט דער מאמעס רייד און לאנג מיט איר איינגעטענהט. דער טאטע איז געשטאנען אין דרויסן, א פארלארענער, און האט זיך אין פארלעגנהייט געזומען דא צו איין ארבעט, דא צו א צווייטער. ער פלעגט שטענדיק צוהעלפן ביי דער ארבעט: אויס־געמאלקן די קו, געמאלאיצעט תבואה, געשניטן שטרוי און צוגעגרייט עסן פאר די בהמות. היינט האט ער אויך אליין געקאכט. מיר קליינווארג פלעגן זיך תמיד פרייען, ווען דער טאטע האט געקאכט. ער פלעגט דאס שטענדיק טאן ערב די יום־טובים און ווען די מאמע איז געלעגן אין קימפעט. און אונדזער קליין, גוט מאמעלע פלעגט דאך ליגן אין קימפעט איעדעס יאר.

שאיקע ראזום איז ארויסגעקומען פון שטוב און געזומען דעם טאטן אויף א שפאציר אין פעלד אריין. דאס קליינווארג האט דערווייל ארום־געליארעמט מיט די שכנישע קינדער איבער די גארטנס, די עלטערע האבן געטאן זייער ארבעט. דער טאטע מיט שאיקען זיינען צוריקגעקומען שווייגנדיקע. מ'האט זיך געלייגט פרי שלאפן, און באלד פארטאג האט מען געשפאנט פערד־און־וואגן און דער טאטע מיט דער מאמען און דער אלטער שאיקא ראזום זיינען אוועקגעפארן אין שטאט אריין. די עלטערע קינדער האבן זיך געפארעט ארום הויז, די יינגערע זיינען אוועק מיט א כאפטע שכנישע קינדער רייסן אויבסט אין א סאד, און קיינער האט זיך ניט אנ־געשטויסן וואס עס גייט איצט אן צווישן טאטע־מאמע.

דאס קלוגע, ווייסע פערד, דער שימל, וואס האט געהערט צו דער

משפחה ווי אַ גרעסערער ברודער, האָט היינט באַקומען אַ פּאָרציע האָבער. ער איז געגאַנגען אין שפּאַן מיט כוח און פלינק, ווי זיין פערדישער שכל וואָלט וועלן זאָגן: „אויב דו דערלאַנגסט האָבער, ברודערקע, וועל איך דיר ערשט באַווייזן וואָס איך קאָן!"

אויף שטרוי, פאַרשפרייט מיט אַ דעקע, זיינען געזעסן אין ענגן וואָגן די דריי פאַרשוינען און געשוויגן. דער טאַטע האָט אַנגעטריבן.

דער אַלטער שאַיקע האָט געזומען דערציילן אַ מעשה: זיין פעטער מיטן ווייב זיינען אַמאָל געגאַנגען צום רב זיך גטן. ווי נאָר זיי זיינען אַנ־געקומען צום רבס הויז, האָבן זיי באַגעגנט אין דרויסן זייערס אַ שכן, וועלכער האָט אַוועקגענומען דעם פעטער אָן אַ זייט און צו אים אַ זאָג גע־טאָן: „נו, חיים, דו מוזט זיך שעצן גליקלעך צו פּטרן אַזאַ ארורה ווי דיין ווייב!". האָט דער פעטער חיים אויף אים אַ קוק געטאָן און געזאָגט: „הערט נאָר, ווער האָט אייך געגעבן דאָס רעכט צו רעדן אַזוי צו מיר וועגן מיין ווייב?". און ווען דער פעטער חיים איז אַרויס פונעם רב אָן אָפּגעגטער, איז דער זעלבער שכן ווידער צוגעקומען און אַ מאָל געטאָן: „נו, חיים, איצט מעג איך דיר שוין אָפּגעבן מזל־טוב וואָס דו האָסט געפּטרט אַזאַ מכשפה?". האָט זיך דער פעטער אַ קער געטאָן צו אים און געזאָגט: „איר דאַרפט זיך שעמען צו רעדן אַזוי צו מיר וועגן אַ פרעמדער פרוי!", און ער האָט אים געלאָזט שטיין.

אַלע האָבן געשוויגן. פאַרנדיק אַזוי ווייטער, האָבן זיי באַגעגנט אַנ־קומען אַ ברוין־לאַקירטע קאַרעטע מיט פיר פערד נאַשפּיץ. שאַיקע האָט געהייסן דעם טאַטן זיך אָפּשטעלן.

— קוק זיך גוט צו צום פּאַרל אין דער קאַרעטע — האָט שאַיקע געזאָגט.

די קאַרעטע איז געקומען אַלץ נעענטער און נעענטער. אויף דער קאָזלע זיינען געזעסן דער קוטשער מיט אַ דינער, און אין דער קאַרעטע, איינגעוויקלט אין אַ גרינער סאַמעט־דעקע, זיינען געזעסן דער גוטבאַזיצער און זיין פרוי און האָבן הויך געלאַכט און געשטיפט. די יידן האָבן אַראָפּ־געגנומען די היטלען און דער גוטבאַזיצער האָט זיי קוים געענטפערט אויפן גרוס, צולייגנדיק אַ פינגער צום דאַשעק. ווי נאָר די קאַרעטע איז פאַרביי־געפאָרן, האָט שאַיקע ראָזום זיך געוועגדט צום טאַטן:

— נו, האָסט געזען אַ פרייליכקייט? האָסטו געזען ווי ער האָט זי אַנגעקוקט און געצערטלט, און זי האָט געלאַכט? מיינסטו, אהרן, אַז זי איז פאַר אים מער ווי אַ באַלעבאָסטע אין שטוב און אַ ווייב אין בעט? זי האָט אים געבוירן צוויי קינדער, און דערפאַר האָט זי ביי אים קעכינס און דינערשאַפטן און קוטשערס און אַמען און גוואוורנאַנטקעס. דייגע האָט, ברוך־השם, שוין געהאַט מיט דיר אַכט קינדער און איז דיר אַ ווייב און

אַ קעכנע און אַן אָם און אַ גואוואַרנאַנטקע און אַ דינסט און אַ וועשערין און אַ באַלעבאָסטע און וואָס נישט. אָבער יענער שמייכלט צו איר, קעכלט זי, מאַכט זי פריילעך, און דו, אהרן, פאַרסט גאָר אין שטאָט אַריין צום רב איר געבן אַ גט!

האָט דער טאַטע געזומען מורמלען אין פאַרלעגנהייט:

— נו, פאַרדריים־זשע ניט די יוצרות, ר' שאַיקע ראָזום. נישט איך פאָר זיך גטן, נאָר מיין ווייב וויל זיך גטן. און וואָס בין איך שולדיק, אַז יענער איז אַ גוטבאַזיצער און איך אַ וויסטער קבצן?

האָבן זיך מיין מאַמען אַ לאָז געטאָן טרערן איבערן פנים, אָבער אויפן האַרץ איז איר געוואָרן לייכטער און זי האָט געזומען טענהן:

— ווער זאָגט דען, אַז איך וויל זיך דווקא גטן?... איך האָב קיינמאָל קיינעם ניט פאַרגעוואָרפן רייך אָדער אָרעם.

— יאָ, יאָ, — זאָגט דער אַלטער שאַיקע — מיר מוזן סיי־ווי זיך אומקערן אַהיים. מ'מוז דאָך פריער אָנפרעגן בייַ די קינדער ווער עס וויל גיין מיטן טאָטן און ווער מיט דער מאַמען.

דאָ צעשמייכלט זיך שוין די מאַמע, נאָך מיט די נאָסע טרערן אויפן פנים, און זאָגט שטיל:

— אַהיים פאָרן יאָ, אָבער פרעגן דאַרף מען נישט. חלילה עמעצער זאָל זיך דערווייסן וועגן דעם.

האָט דער טאַטע אויסגעקערעוועט דעם וואָגן, און שאַיקע ראָזום טוט אַ זאָג:

— פאָר, פאָר אַהיים וואָס גיכער, אהרן. אין דער היים איז נאָך תמיד בעסער.

— ניין — מאַכט דער טאַטע — איר זעט דאָרט די קרעטשמע? פריער שטעלן מיר זיך אָפּ אָט דאָרטן.

איז מען פאַרפאָרן צו דער קרעטשמע. שאַיקע ראָזום איז דער ערשטער אַראָפּגעשפרונגען פון דער פור, נאָך אים דער טאַטע און ער האָט נאָך געהאָלפן דער מאַמען אַראָפּקריכן. בייַ דער מאַמען האָבן איצט געפלאַמט די באַקן. זיי זיינען ביידע געשטאַנען נאָענט איינער צום אַנדערן און אפשר צום ערשטן מאָל אין לעבן האָבן זיי איצט זיך געקוקט גלייך אין די אויגן אַריין. האָט דער טאַטע זיך אָנגערופן:

— דו ביזט דאָך מיין באַשערטע. ביזט נישט מיין דינסט, נישט קיין וועשנע, נישט קיין קעכנע אָדער אַ גואוואַרנאַנטקע ביסטו מיר. דו ביזט די מאַמע פון מיינע קינדער. און אַ פריינט ביסטו מיר, אַ פריינט אין נויט און פרייד, אויף אייביק.

אָזוי איז מען, פאַרשעמט אַ ביסל און שמייכלענדיק, אַריין אין שענק. זיי האָבן זיך אָוועקגעזעצט מיט שאַיקען ביים טיש, געמאַכט אַ לחיים און

געגעסן האַרטע אייער מיט פרישע ווייסע זעמל, ווי זיי וואָלטן געווען די גרעסטע נגידים. דער אַלטער שאַיקע האָט געטרונקען און געשמייכלט. דערנאָך האָט מען נאָך איינגעקויפט זעמל און געזאַלצענע בייגל פאַר די קינדער, און מ׳איז אַהיימגעפאָרן. — — —

און פונקט צו ניין חדשים בין איך געבוירן געוואָרן.

אין משך פון די ניין חדשים האָט אונדז שאַיקע נאָך עטלעכע מאָל באַזוכט. דערנאָך איז ער געשטאָרבן, דער גוטער ר׳ שאַיקע. — — —

האָט מען מיר אַ נאָמען געגעבן נאָך אים. און נישט איין מאָל פלעגט דער טאַטע צו מיר זאָגן: „קינד מיינס, מען האָט דיר אַ נאָמען געגעבן נאָך אַ וואויל, ליבן מענטש.״

איך בין געבוירן אין אַ רעגנדיקער נאַכט

אין אונדזער דאָרף וועריוווצי האָבן געלעבט הונדערט און פופציק אוקראַיניש און פיר יידישע משפחות. אָלע האָבן זיי באַארבעט די ערד. די יידן האָבן נאָך געהאַט אַ זייטיק שטיקל פרנסה פון קליינע קראָמען און איינער האָט געהאַלטן די קרעטשמע, וואָס ער האָט געגומען אין אַרענדע פונעם גוטבאַזיצער. דאָס דאָרף האָט פאַרמאָגט צוויי בערגלעך. אויף איינעם איז געשטאַנען דאָס הילצערן קלויסטערל מיט אַ דאָך געפורעמט ווי אַ ציבעלע, אויפן אַנדערן איז געלעגן דאָס גוט. די קליינע כאַטעס אין דאָרף האָבן געהאַט שטרויענע דעכער, וואָס זיינען געווען ברוין און שוואַרץ פאַררויכערט פון די קוימענס, דורך וועלכע עס פלעגט אַריינרעגענען. לויטן געוויכט פונעם רויך האָט מען געקאָנט דערשמעקן, צי מ׳קאָכט פלייש ביי אַ שכן. אויך די דעכער פון די שטאַלן, שפייכלערס, און די געביידע פאַר די פאַראַבקעס און פאַרנאַלן בייַם גוט, זיינען געווען געדעקט מיט שטרוי. נאָר איין הויז איז געווען ווייס געקאַלכט, מיט בלומען אַרום, און האָט פאַרמאָגט אַ גאַנטענעם דאַך. דאָרט האָט געוואוינט דער פוילישער גוטבאַזיצער. צווישן אים און דעם דאָרף איז געווען ווי עפּעס אַ וואַנט — אַ פרעמדע וועלט. ער, זיין פרוי און די קינדער, אפילו זיינע דינערשאַפטן, פלעגן זיך ניט מישן מיטן דאָרף. אויך זייער שפּראַך איז געווען אַן אַנדערע — פויליש. זיי פלעגן זיך אַנדערש אָנטאָן, אַנדערש רעדן, אַנדערש עסן. איך קאָן מיך נאָך דערמאָנען ווי דער קליינער ניקאָלאַ, אין מיינע יאָרן, דעם שכן יוז פעדאָרקיווס שייגעצל, איז אַמאָל געקומען צו לויפן צו זיין מוטער אַ פאַרפלאַמטער: „מאַמאַ, אוי מאַמאַ, זיינען ווייסע זעמעלעך מיט פוטער געשמאַק?״. „פון וואַנען ווייסטו דאָס, קינד מיינס?״ — האָט די מוטער

געפרעגט. „איך האָב ערשט אַליין געזען ווי דעם גוטבאַזיצערס פּאַניטש האָט עס געגעסן.“

מיר דאַרפסקינדער, יידן ווי אוקראַינער, האָבן זעלטן ווען זיך באַ־געגנט מיטן קליינוואַרג פונעם גוטבאַזיצער. מיר פלעגן זיי בלויז זען פאַרבייפאָרן אין דער קאַרעטע, אַזעלכע אויסגעפוצטע, מיט געלאַקטע, פאַר־קעמטע האָר, מיט קאַלאַשן, ווען ס׳האָט גערעגנט, און מיט הענטשקעס אַפילו אום זומער. זיי פלעגן אויף אונדז אַראָפקוקן אַזוי בייז, נאַריש און שטאָלץ — פונקט ווי זייער פאָטער פלעגט אַראָפקוקן אויפן גאַנצן דאָרף. פונעם גוט האָט זיך געצויגן אַ געדיכטע אַלייע טאָפּאָליע־ביימער ביז צום שטראָז צו, פון וועלכן ס׳איז נאָך געווען עטלעכע מייל צום דאָרף. די קרעטשמע האָט געהאַלטן אלקנה. אין דאָרף האָט נאָך געווואוינט דער אַלטער דוד בערקאָוויץ, מיין פעטער לייזער און מיר — אהרן גראַנאַך מיט דער משפחה. אָלע יידן האָבן פאַרמאָגט אייגענע שטיבלעך, גאַרטנס, עטלעכע אַקער פעלד, בהמות און קליינע קרעמלעך, אין וועלכע מ׳האָט געקאָנט באַקומען אַלץ, אין וואָס דאָס דאָרף האָט זיך געניטיקט: פּאַד־קאָוועס, טשווועקעס, קאַלירטע וואָל, פאַדעמס, הערינג, נאָדלען, נאָפּט, זעמל. דזשעגעכץ און דאָיעט, געצייג, פעפער, זאַלץ, ליכט, פאַטשיילעס, האָניק, זויערע אוגערקעס און נאָך און נאָך פאַרשיידענע זאַכן. אָחוץ דעם האָבן מיר נאָך אונטערגעהאַנדלט מיט אייער, תבואה און בהמות. דאָס הויז, וואו מיר האָבן געוואוינט, איז באַשטאַנען פון אַ שטאַל, אַ שפייכלער, אַ מיסט־בערגל, אַ גאָרטן און צוויי שטיבער מיט אַ סך פלעצער צום שלאָפן. אום זומער פלעגן די מייסטע קינדער שלאָפן אין סטאָדאָלע און אויך אין שטאַל. אָבער וויינטער פלעגן ביידע שטיבער זיין געפאָקט. ווי נאָר דער פראָסט האָט געגומען מאָלן בלומען אויף די פענצטער, האָט מען נאָך גע־מוזט אַריינגעמען אין שטוב אַ יונג קעלבל אדער אַ לאָשעקל, און מיר, קליינוואַרג, האָבן זיך שטאַרק געפרייט מיט דעם. אין אין שטוב איז געווען דער אויוון מיטן פריפּעטשיק און די קיך, און אין אַ ווינקל איז געווען אויפגעשטעלט דאָס שטיקל געוועלבל. די שוועל אַריבער האָט אַן אָפענע טיר־ראָם געפירט צו דער צווייטער שטוב, די „בעסערע“, וואו עס זיינען געשטאַנען צוויי בעטן, אַ טיש מיט בענק, און אויף די וועגט זיינען גע־האָנגען בילדער: אייגס פון באַראָן הירש מיט די פאַרדרייטע וואָנצעס, מיט דער ווייסער „ברוסט“ און שטייפן קאָלנער מיט אַ שוואַרצן קראַוואָט; דאָס צווייטע האָט פאַרגעשטעלט אהרן הכהן אין לאָנגע, מיידלשע קליידער מיט אַ לאָנגער, שניי־ווייסער בערד, און מיט די בריליאָנטענע אורים־ותומים, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון די צוועלף שבטים; אויפן דריטן בילד איז געשטאַנען משה רבנו מיט אַ לאָנגן שטעקן, ווי ער פירט אַרויס די יידן פון מצרים.

אין איינעם פון די בעטן איז איצט געלעגן אַ קליינע פרוי און זיך געקאָרטשעט אין ווייען: זי האָט באַדאַרפט געלעגן ווערן מיטן ניינטן קינד. איר מאַן, אַ הויכער, מיט ברייטע פלייצעס, גוטמוטיק־ברוינע אויגן און אַ לאַנגער, טונקעלער באָרד, איז געשטאַנען אין דער פאַדערשטער שטוב ביי דער קראָם. די שטוב איז געווען פול געפאָקט מיט פויערן, וועלכע האָבן פאַמעלעך געזופט הייסע טיי און קנאַקנדיק צוגעביסן מיט שטיקלעך צוקער. רויכערנדיק די ליולקעס, האָבן זיי געהאַלטן אין איין שפייען אויף דער ערד און דערביי פאָוואָליע און איבערגעלייגט געשמועסט וועגן פאָליטיק און גערעטעניש און נאָך פויערישע זאכן. אַנדערע זיינען אַריין און אַרויס — געקויפט אַ ליכטל אַדער אַ הערינג, נאָפט אַדער זעמל, שוועבעלעך, האָניק, זאלץ אַדער אַ פאַדקאָוול, אַ בייטש אַדער רובאַרבערים. באַצאָלט האָבן זיי צוביסלעך מיט פרישׂ־געלייגטע אייער און אַ ביסל מיט תבואה, פלאָקס אַדער מעל, אַדער גאָר געהייסן פאַרשרייבן ביז די הינער וועלן זיך לייגן, אַ קו וועט זיך קאַלבן אַדער ביז צום קומענדיקן שניט. דערביי האָט מען זיך געדונגען און געטענהט, וואָרים מען איז דאָך פריער אַרומגעגאַנגען זיך צעפרעגן ביי אַלע דריי קרעמער, און וועט ס׳האָט געגעבן ביליקער, דער האָט געמאַכט דאָס געשעפט.

פון דער צווייטער שטוב האָבן זיך דערהערט קרעכצן. די עלטערע גויים האָבן זיך איבערגעקוקט. איינער האָט אַ וואונק געטאָן מיטן אויג, אָן אַנדערער האָט אונטערגעשמייכלט כיטרע — זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן, אַז די „אַראָנעכע" גייט צו קינד. האָבן זיך אויפגעהויבן איינער נאָכן צווייטן און געזאָגט אהרנען „אַ גוטע נאַכט", וואָס האָט געקלונגען אי ווי אַ ווינטשעוואָניע אי ווי אַ ביסל באַדויערן. וואָרים אַ נייער מיטגליד אין אַ משפחה האָט געמיינט: סיי אַ ביסל הילף, סיי אַ נייער פרעסער. נאָר דריי יונגע פאַראָבקעס האָבן זיך געמאַכט תמעוואָטע און ווייטער געבליבן זיצן. זיי האָבן זיך געגומען חכמהנען מיט אהרנען, אים געשטעלט קלאַץ־קשיות און הנאה געהאַט פון זיין פאַרלעגנהייט און פון זיין ווייבס קרעכצן.

ס׳איז געקומען אַן אָלטע באָבע פון דאָרף. זי איז געווען אַ שטיקל הייבאַם און אַ שטיקל מכשפה, אַ האַלבער דאָקטאָר און אַ האַלבע וואָר־זאָגערין: זי פלעגט אָפּנעמען קינדער און צוטרעפן חתנים פאַר די מיידלעך, געגעבן קרייטעכצער פאַר עקרות און געמאַכט שמירעכצער פאַר אַלערליי קראַנקהייטן. נישט אַלץ האָט געהאָלפן, אָבער מען האָט זיך געשראָקן פאַר איר, ווייל זי האָט געוואוסט פון כישוף און פלעגט מוראדיק שעלטן. שטענדיק האָט זיך געפילט פון איר מיט בראַנפן. קוים אַריינגעקומען, האָט זי אַ קנאַק געטאָן מיט די פינגער, וואָס האָט געמיינט: אַ גלאָז בראַנפן אַהער! זי האָט ניט געעפנט דאָס מויל, ביז מען האָט איר נישט דערלאַנגט

א גרויס טיי־גלאז בראנפן. אויסגעטרונקען, האט זי ערשט געזאגט „א גוטן אוונט".

זי האט געהייסן די פארלאזן די שטוב. זיי אבער האבן ארויסגענומען טיטון פון די ברייטע, לעדערנע גארטלען, געמומען דרייען פאפיראסן און זיך געמאכט ווי ניט זיי מיינט מען. האט די אלטע געמאכט פייער, אויפגעשטעלט וואסער, אויסגעשפיגן דריי מאל אויף ביידע שוועלן, זיך אוועקגעשטעלט פאד־באקיעם און ווידער באפוילן די יונגען זיי זאלן פארלאזן די שטוב. יענע אבער האבן זיך צעלאכט, ארויסגענומען דודקעס פון די פאזוכעס און אנגעהויבן שפילן א לידל. דא האט שוין די אלטע געמומען זידלען און שעלטן, דריי מאל איבערגעצלמט די שטוב און מיט משונהדיקע העוויות זיך צעשריגן:

— גיכער, גיכער ארויס פון דאנען, איר מיאוסע יונגען! גיכער, גיכער — א ניט וועט איר דא אויף אייביק בלייבן זיצן געליימטע און פארשטארטע ווי א קופע היוניאקעס אום ווינטער!

פון דער אנדערער שטוב האט זיך געטראגן דאס קרעכצן פון א מענטש, ווארים א צווייטער מענטש האט געהאלטן אין קומען אויף דער וועלט. די שקצים האבן געלאכט און זיך געויצלט, אז זיי זיינען שוין פארשאלטן — זיי זיצן שוין געליימט, פארשטארט און פארפרוירן און קאנען זיך מער פון ארט ניט רירן.

די אייגענע פיר זין זיינען אנגעקומען פונעם יאריד. מען האט זיך געמומען באארעם האלב אין שפאס, האלב אויף א רעכטן אמת, ביז מ׳האט די שקצים ארויסגעווארפן. די אלטע האט זיי נאך נאכגעגאסן א פאמאי־ניצע וואסער, האט פארריגלט די טיר און אויסגעטרונקען א צווייט גלאז בראנפן. די געווינערין האט נאך אלץ געקרעכצט. די שקצים אין דרויסן האבן אויפגעשפילט א קאמיש לידל, און דא האט א מענטש זיך געקאר־טשעט אין די לעצטע וויינען — ביז ס׳האט זיך באויזן א קליין באשעפענישל און ווייענדיק געמומען כניקען און פישטשען.

מיט א זעץ אין די פענצטער האבן די שקצים באגריסט דעם נייי־געבוירענעם מענטשן־ברודער — אויסגעהאקט די שויבן און אנטלאפן. דאס קליינע נפשל האט א ציטער געטאן און די גלידערלעך האבן זיך געמומען קארטשען אין קרעמפן.

די מענער האבן פארשטעקט די פענצטער מיט קישנס און שמאטעס און דערנאך שווייגנדיק געריכערט פאפיראסן. די זין האבן געקוקט אויפן פאטער מיט א ביסל פאריבל, און ער איז געזעסן א פארלארענער.

דערווייל האט די אלטע אויסגעטרונקען נאך א גלאז בראנפן און גע־נומען באדן דאס קינד, וואס האט זיך אלץ געווארפן אין קרעמפן. די קימ־פעטארין האט זיך צעווייניט, און די אלטע האט זי געמומען טרייסטן:

— ס׳איז גאָרניט אָזוי געפערלעך. אין קינד איז בלויז אַריין אָ קליין, נישטיק שד׳ל, אָן ציין. וואָרים דער אמתער נישט־גוטער זיצט גאָר איצט ערגעץ אין דער פינצטערניש אויף עק וועלט, אין דער קלעם פון אָ קלוג, ראָזעווע מלאכל, און וועט נאָך אָזוי שוויצן אין אייגענעם בלוט און וואָסער אָ דריי, פיר חדשים. דאָ קאָן ער קיין שום שליטה ניט האָבן.

זי האָט אויסגעטרונקען נאָך אָ גלאָז בראָנפן און פאַרזיכערט, אָז ביז די דריי, פיר חדשים קאָן זי זייער לייכט אַרויסטרייבן דאָס שד׳ל, נאָר מיט איין באַדינג: מ׳טאָר קיינעם ניט דערציילן וועגן דעם!

די קימפּעטאָרין האָט צוגעזאָגט צו שווייגן.

דאָס בין איך טאָקע געווען דאָס קליינע נפשל, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין יענער רעגנדיקער נאַכט, אין חודש אַפּריל.

ווי מ׳טרייבט אַרויס פון מיר דאָס שד׳ל

בין איך, הייסט עס, געבוירן געוואָרן אין אָ רעגנדיקער אַפּריל־נאַכט און געבראַכט מיט זיך נאָך מער אומרו אין אונדזער אומרואיקן לעבן, נאָך מער דאגות אין אָ זאַרגפולער עקזיסטענץ.

אין אָ וואָך אַרום איז די מאַמע אויפגעשטאַנען פון קימפּעט. דאָס יינגסטע בריידערל, שבתי, קוים אָ יאָר אַלט, איז פלוצים געוואָרן אָ „דער־וואָקסענער", און איך בין געוואָרן דאָס „קינד". און נאָך וואָס פאָר אָ קינד: אָ פיטשענקע, וואָס האָלט אין איין וואָרפן מיט די העמטלעך, קאָפּעט מיט די פיסלעך און וויינט טאָג וויי נאַכט.

די אַלטע באָבע, די זנאַכערקע, פלעגט צו אונדז אַריינקומען נאָר וועז דער טאַטע מיט די עלטערע בריידער זיינען ניט געווען אין דער היים. דעמאָלט פלעגט זי געבן סגולות וויי אַזוי אַרויסצוטרייבן פון מיר דאָס שד׳ל. מיין קליין פאַרציטערט מאַמעלע האָט געהאָלטן וואָרט: זי האָט קיינעם ניט דערציילט וועגן די באַבסקע רפואות און קיינער האָט ניט געוואוסט וויפיל זי האָט באַצאָלט דערפאָר. אפילו די מאַמע אַליין האָט עס ניט געוואוסט, וואָרים צאָלן פלעגט זי מיט אַלץ, וואָס איז נאָר געווען אין געוועלבל: מיט זאַלץ, נאַפט, האָניק, הערינג, קויליטשן, לאָפּעטעס, טשוועקעס. זי האָט איר אפילו אַוועקגעגעבן אָ זעג און אָ האַק. די אַלטע האָט עס, פאַרשטייט זיך, באַלד פאַרקויפט דעם רייכן שכן יוז פעדאַרקיוו און דערנאָך דאָס געלט פאַרשיכורט.

זי פלעגט זיין זייער פאַרזיכטיק, די אַלטע, נישט צו באַגעגענען זיך מיטן טאַטן. נאָך מער האָט זי מורא געהאַט זיך צו טרעפן מיט אונדזער עלטסטן ברודער. איינמאָל איז ער אָנגעקומען, ווי די מאַמע האָט איר געגעבן אָ גלאָז בראָנפן. האָט ער תיכף אויסגעגאָסן דאָס בראָנפן און אָנגע־

זאָגט דער מאַמען מיטן האַרבן וואָרט, זי זאָל עס מער ניט טאָן. דאָ האָט די אַלטע געזומען סטראַשען, אַז זי וועט פאַרכישופן זיין קעלבל. האָט זי דער ברודער געוואָרנט פאַר עדות, אַז ער מאַכט זי איצט פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן געזונט פון זיין קאַלב: אויב עס זאָל עפּעס געשען, זאָל ער נאָר באַמערקן די קלענסטע סימנים פון אַ לויז מעגלעך ביים קעלבל, וועט ער זי גלייך לאָזן אָפּפירן מיט זשאַנדאַרן! זייט דעמאָלט האָט שוין די אַלטע מער געציטערט איבערן קעלבל ווי דער ברודער.

אַרויסטרייבן דאָס שד׳ל האָט די אַלטע אָנגעהויבן מיטן אויסגראָבן אַ גרוב ביי אונדז אין גאָרטן. קיינער האָט ניט געוואוסט צוליב וואָס און פאַר וועמען. אָבער איינמאָל ביינאַכט, אידער די מענער זיינען צוריק־געקומען פון יאַריד, האָט די אַלטע אַריינגעלייגט דאָס קינד מיט די ווינדע־לעך אין אַ דייזשע וואָסער, אַרויסגעטראָגן אין גאָרטן און עס אַריינגעשטעלט אין גרוב. די מאַמע האָט דערביי צוגעלויכטן מיט אַ ליכטל. די קינדער אין שטוב האָבן זיך צעווויינט פאַר שרעק. צוגעדעקט דעם גרוב, האָט די אַלטע אויסגעשפּיגן דריי מאָל און געזומען מורמלען דעם כישוף־שפּרוך: „זע, אַראָנקאָ, ווי דאָס גראָז וואָקסט . . . אַזוי וועט דיין קינד וואָקסן און לעבן און איבערוועלטיקן דעם בייזן רוח.“ איצט האָט זי ווידער געעפּנט דעם גרוב, אַרויסגענומען דאָס קינד און עס צוריק אַריינגעטראָגן אין שטוב.

צומאָרגנס, זאָגט מען, איז אויף יענעם אָרט אויסגעוואָקסן גענדיכט גראָז, אָבער דעם קינד איז ניט בעסער געוואָרן: ס׳האָט אַלץ זיך געריסן אין קרעמפּן און געבראָכן. האָט די אַלטע געגעבן אַ נייע סגולה: וועז דאָס רוחל וועט ווידער מוטשען דאָס קינד, זאָל מען עס אָוועקלייגן ביים בעט אויף דער ערד און אַזוי אָפּוואָרטן, ביז דער רוח וועט אַרויס.

ביינאַכט האָט מיך די מאַמע אָוועקגעלייגט אויף דער ערד. אָבער איך, אָפּנים מיט דער הילף פונעם רוחל, האָב זיך אַזוי צעגוואַלדעוועט, אַז אַלע אין שטוב האָבן זיך אויפגעכאַפּט. דער טאַטע האָט ליכטיק געמאַכט. דער־זען דאָס קינד, האָט ער געמיינט, אַז ס׳איז אַרויסגעפאַלן פון בעט, און האָט עס צוריק אָוועקגעלייגט לעבן דער מוטער. דאָס קינד האָט ווידער דערפילט דער מוטערס וואָרעמקייט, האָט זיך צוגעכאַפּט צו דער ברוסט און זיך באַרואיקט.

איצט איז די זנאַכערקע געקומען מיט אַ דריטער סגולה. ווידער אין אַ דינסטיק, וועז אַלע דערוואַקסענע זיינען געווען אויפן יאַריד, האָט די אַלטע מיטגעבראַכט אַ שטיק טייג, האָט אייגנהייצט אין אויוון און זיך געשטעלט באַקן אַ ריזיק־גרויסן בייגל. קוים האָט זיך דער בייגל צו־געברוינט, האָט מען דאָס קינד אַרויפגעלייגט אויף דער לאָפּעטע און עס ניין מאָל אַריינגעדרוקט און אַרויסגערוקט פון אויוון. פּאַרטיק געוואָרן מיטן באַקן, האָבן ביידע פּרויען ניין מאָל אַדורכגעשטופּט דאָס קינד דורכן לאָך

פון בייגל ווי דורך אַ רייף, און די אַלטע האָט דערביי געהאַלטן אין איין איבערחזרן דעם שפּרוך:

קליינער שאַיקאָ דורכן בייגל,
ס׳קליינע שד׳ל אינעם בייגל;
ווער אים עסט, ניט פאַרגעסט,
אַז ער אויך דאָס שד׳ל פרעסט.

דערנאָך האָט מען אָפּגעבאָדן דאָס קינד און די אַלטע איז אַוועק מיטן בייגל אין אַ זאָק.

וועז מ׳האָט יענעם אָוונט זיך אומגעקערט פונעם יאַריד, איז דעם רייכן יוז פעדאַרקיווס שוואַרצער וואַלפהונט, ווי אַלעמאָל, געלאָפן פאַראויס און דערשמעקט אַ פרישן ביסן אויפן שטיינערנעם צלם ביים שיידוועג. שטענדיק הונגעריק, איז ער אונטערגעשפּרונגען און אַראָפּגעשלעפּט פון צלם אַ גרויסן בייגל. ער האָט עס געגומען פרעסן. אָבער פלוצים האָט ער זיך צעוואַיעט ווי זיינע עלטער־זיידעס, די וועלף, פאַרן פּגרן, און אַזוי יאָמערלעך, אַז אַלע הינט אין דאָרף האָבן אָנגעהויבן בילן. דאָס אַרעמע הינטישע באַשעפענישׂ האָט זיך געוואָלגערט אין קרעמפן. ער האָט נאָך געפּרואוט לויפן, איז אָבער צוריקגעפאַלן, און ווידער געלאָפן, ביז ער האָט זיך קוים צוגעראַטשקעוועט אַהיים און איז אויסגעאָנגעגן. וואַרים אַחוץ מעל און וואַסער, זיינען נאָך אין דעם טייג פון גרויסן בייגל געווען אַרייַנ־געקנאָטן ניין מאָל ניין קעפּלעך פון סירניקלעך.

דאָס גאַנצע דאָרף האָט געקאָכט. און באַלד אין דער פרי איז די אַלטע אַוועקגעפירט געוואָרן פון זשאַנדאַרן.

מיט דעם האָט זיך געענדיקט דאָס אַרויסטרייבן פון מיר דאָס שד׳ל. פון איצט אָן האָט מיך די מאַמע נאָרמאַל געזויגן. נאָר ווייל איך בין געווען אַ שרעקלעכער פרעסער, האָט נאָך אונדזער שכנה אַ ביסל צוגעהאָלפן מיט איר ברוסט.

אַ יאָר שפּעטער איז די מאַמע ווידער געלעגן געוואָרן. איצט בין איך שוין געוואָרן „אויס קינד". איך בין שוין צוזאַמען מיט אַנדערע קינדער און הויז־חיות אַרומגעקראָכן איבערן הויף און גאָרטן, בין אויסגעוואַקסן געזונט און קרעפּטיק און געוואָרן איינער פון די ווילדסטע קונדסים אין דאָרף—דער בעסטער גליטשער און בוים־קלעטערער, דער פלינקסטער ביים יאָגן זיך מיט רייפן און שליטלען. בין איך טאָקע שטענדיק אַרומגעאַנגען צעדראַפּעט און צעשטשיפּעט, צעריסן און צעשליסן, און ניט איינמאָל פאַר־לוירן די הייזקעס, ווייל דאָס שטריקל אַרום מיין לייב האָט געפּלאַצט.

און וועז די מאַמע האָט זיך צעבייזערט, פלעגט זי נישט איין מאָל זאָגן: „איך בין נאָך אלץ ניט זיכער צי מען האָט שוין פון דיר אַרויס־געטריבן דאָס קליינע שד׳ל" — — —

מיינע עלטערע ברידער

אדער

איינער פעלט

מיין עלטסטער ברודער האָט געהייסן שכנא פּאַטשוק. ער איז געווען גרויס, שטאַרק און אַ שטילער, ערגייציק און זייער אַרבעטזאַם. מ׳האָט אים קיינמאָל ניט געזען אַרומגיין ליידיק, צי גלאַט אַזוי פּטרן צייט מיט רייד. אַפילו שבת און יום־טובים האָט ער אויך געפונען וואָס צו טאָן: אַרויס אין פעלד אַ בליק טאָן אויף דער תבואה, באַטראַכט די בהמות, אַדער גאָר נאָכגעציילט און איבערגעציילט די סחורה אין געוועלבל. ער איז געווען דער פּאַקטישער באַלעבאָס פון הויז און האָט מער ווי דער טאַטע געוואוסט וואָס עס טוט זיך אין שטוב. האָט אָפט דער טאַטע זיך צוגעהערט צו אים, ווי ער וואָלט געווען זיינס אַ יינגערער ברודער.

שכנא האָט פיינט געהאַט אַרעמקייט און פלעגט זאָגן, אַז ס׳איז נישט רעכט פון די קבצנים פריער צו האָבן קינדער און ערשט נאָכדעם צו זוכן פּרנסה פאַר זיי. די רייכע טוען אַנדערש: קודם האָבן זיי געלט און נאָכדעם קינדער. ער האָט ליב געהאַט צו פאַרדינען געלט און אָפּשפּאַרן געלט. דערביי איז ער געווען גוטמוטיק און פיינט געהאַט צו קאָמאַנדעוון, זיך שאָפן מיט יענעם. „עס נעמט תמיד ווייניקער צייט — פלעגט ער טענהן — אַליין אָפּצוטאָן די אַרבעט, איידער עס הייסן יענעם טאָן.“

איינמאָל, וועו שכנא האָט געבראַכט צופירן קיין קאַלאָמיי אַ וועגעלע תבואה פאַר דעם מעל־העגדלער יעקב ברעסלער, איז ברעסלערן אַזוי גע־פעלן געווארן ווי שכנא לאָדט־אָפּ אויף גיך די זעק, אַז ער האָט אים אָנ־געשטעלט ביי זיך אין געשעפט. ער האָט אים געגעבן צען גולדן אַ יאָר מיט קעסט און קוואַרטיר, און בעת יאָרידים נאָך פינף קרייצער עקסטראַ פאַר אָפּלאָדן און אויפלאָדן יעדע פור. נאָך אַ יאָר צייט איז שכנא צוריק־געקומען אַהיים מיט נייע שטיוול, אַ פיינעם שוואַרצן קאָפּעלוש, אַ זיידענעם קאָפּטן, צוויי ווייסע, אייגנס געמאַכטע העמדער, מיט מתנות פאַר די קינדער — און מיט עפּעס אַן אינעווייניקסטן פעלער. ער האָט אויסגעקוקט בלאָס ווי אַ קלויזניק און געהוסט. אָבער פּאַרן אָפּגעשפּאַרטן געלט האָט ער גע־קויפט אַ קעלבל און עס אַליין אויפגעכאַוועט. דערנאָך האָט ער די טעלעצע געפירט צום בוהיי, און וועו זי האָט זיך געקאַלבט, האָט ער זי צוריק פאַר־קויפט, און אַזוי אַרום געבליבן אי מיט געלט אי מיט אַ קעלבל. איצט איז ער שוין געווען אַ שטיקל עושר, און דער טאַטע, ווי די קינדער האָבן געקוקט אויף אים מיט דרך־ארץ. ס׳האָט אים שוין טאָקע געגומען שפּראָצן אַ בערדל און דאָס האָט אים געמאַכט אויסקוקן נאָך מער ערנסט. דער טאַטע

פלעגט האַלטן עצות מיט אים און גאָר אָפט געבאָרגט ביי אים אַ גולדן אָדער צוויי.

שכנא האָט אויפגעהערט עסן אונדזער שוואַרץ ברויט און זיך יעדע וואָך מיטגעבראַכט פון יאַריד אַ גרויס קאָרנברויט, באַשיט מיט קימל. ס׳פלעגט ליגן אויף אַ פאָליצע, איינגעוויקלט אין אַ האַנדטוך און קיינער האָט זיך צו דעם ניט צוגערירט. בלויז וועז אַ קינד איז געגאַנגען פאַר אים אַ גאַנג, אים אָפגעפוצט די שטיוול אָדער אַכטונג געגעבן אויף זיין קעלבל, האָט ער אים געגעבן צו פאַרזוכן אַ שטיקל. דאָס נעמלעכע מיט די פאַרשיידנפאַרביקע באַנבאַנעס אָדער לעקעך, וואָס ער האָט צומאָל מיט־געבראַכט פון יאַריד. די סלינע פלעגט איבערגיין, וועז מען האָט עס דער־זען: און האָט מען עס געגעסן, פלעגן אַזש קומען טרערן אין די אויגן!

נאָך שכנאן איז דער עלטסטער געווען אברהם. יינגער מיט אַ יאָר, איז ער דאָך געווען גרעסער, בריייטער און שטאַרקער פון שכנאן, אָבער שוועך אויפן שכל און אויפן דיבור. וואָס ער האָט ניט געזאָגט, פלעגט מען זיך צעלאַכן, און ער פלעגט רויט ווערן דערביי ווי אַ בורעק. מען האָט אים טאַקע געגעבן אַ צונאַמען „דער רויטער בורעק". האָט ער שוין בעסער געשוויגן און די מענטשן האָבן אויפגעהערט לאַכן פון אים. שטאַרק ווי אַן אָקס, פלעגט ער שווייגנדיק אָפטאַן די שוועכסטע אַרבעט אין דאָרף. ס׳האָט אים בלויז געאַרט וואָס מען נעמט אים ניט ערנסט. ניט געווען געלט־גייציק, אפילו ניט מקנא געווען דעם עלטערן ברודער, אָבער ער האָט אויך געוואָלט מאַכן אַ ביסל געלט. איז ער אַוועק אין שטאָט און געוואָרן אַ טרעגער. ער פלעגט דאָרט אַרבעטן פון מאָנטיק ביז פרייטיק, און אַזוי נאָך עטלעכע חדשים אָפגעשפּאַרט אַ ביסל געלט, וועלכעס ער האָט געהאַלטן אין אַ טאָפּ, פאַרגראָבן ערגעץ אין גאָרטן. פאָרן געלט האָט ער בשותפות מיטן אַרעמסטן פויער פון דאָרף געקויפט בסוד אַ ליאָקע, וועלכע האָט זיי געבוירן פערצן חזירימלעך. דאָס דאָרף האָט אָנגעהויבן רעדן: ווער ווייסט וואו דער פויער האָט עס געגנבעט... האָט דער פויער זיך מיישב געווען און אויסגעזאָגט ז עם סוד, און ערשט איצט האָט זיך אָנגעהויבן דער אמתער קאָך: סטייטש, אַ ייד זאָל האָנדלען מיט חזירים! ס׳האָט ניט געהאָלפן וואָס אברהם האָט באַלד אָפּגענומען דאָס געלט און איז אַרויס פון שותפות —די בושה האָט געלאָזן אַ פלעק אויף דער גאַנצער משפחה. אברהם האָט ווידער אָנגעהויבן רעדן: ס׳איז אים שוין ליבערשט געווען דאָס אָפּלאַכן פון זיינע רייד, אידער מען זאָל אויף אים שטומערהייט טייטלען מיט די פינגער.

כדי אָפּצואווישן דעם פלעק פון דער משפחה, האָט דער עלטסטער ברודער, שכנא, פאַרקויפט זיין קעלבל און בשותפות מיט אברהמען און דעם דריטן ברודער, יאַנקל, זיך געגנומען האָנדלען מיט פערד.

יאַנקל איז געווען אַ פריילעכער און געמאַכט פאַרשיידענע שטוקעס: האָט געקאָנט פאַרדרייען די אויגן און קוקן קאַסאָקע, האָווקען ווי אַ הונט, מרוקען ווי אַ קו, קוואָקען ווי אַ הון און אויסבויגן די פיס ווי רייפן. אַנ־געטאָן האָט ער זיך אוקראַיניש, ווייל אַזוי איז געווען וואַרעמער אום ווינטער, קילער אום זומער און טאָקע ביליקער אַ גאַנץ יאָר. ער האָט זיך אויך מייסטנס אַרומגעפירט מיט שקצים. אַ שיינער געווען, און די שיקסעס פון דאָרף פלעגן אים ממש נאָכלויפן. אַ סך אַרבעטן האָט ער ניט ליב געהאַט. פלעגט איבערליגן אין קרעטשמע און דער שענקער האָט אים אָפט טראָקטירט מיט אַ טרונק, ווייל ער פלעגט אונטערהאַלטן דעם עולם. איינמאָל האָט אָפילו דעם גוט־פאַרוואַלטערס פאַרטרעטער געשפילט מיט אים אין קאָרטן. ווייטער איז נישטאָ ווען אים וואָס צו דערציילן.

אַ גאַנץ אַנדערער איז געווען דער צווייטער פון אים, שמואל. מאָגער און זשוואַווע, מיט אַ שוואַרץ־געאַלקטן קאָפּ האָר, אַ ביסל דערפינדעריש און חוצפהדיק, איז ער געווען איבערצייגט, אַז ער איז קליגער פון אַלע. האָט ער איך אַלץ געוואָגט צו טאָן. אַ שטיקל באָרימער געווען און פלעגט אָפט זאָגן ליגן. מער פון אַלץ האָט ער ליב געהאַט פערד. גאַנצענע טעג ארומגעשפאַנט איבערן דאָרף, פון איין שטאָל צו דער צווייטער, און געקענט אַלע פערד ביי די נעמען. מ׳האָט געזאָגט, אַז די פערד האָבן אויך אים געקענט און אים ליב געהאַט. איז אַ פערד שטאַרק קראַנק געוואָרן, אַז אָפילו דער שטאָטישער פערד־דאָקטאָר האָט זיך ניט געקאָנט קיין עצה געבן, האָט שמואל שטענדיק נאָך געפונען אַ מיטל פאַר דעם. האָט אים טאָקע דער פערד־דאָקטאָר פיינט באַקומען און די פויערים אין דאָרף האָבן אים אַ נאָמען געגעבן „שמילקאָ קאָניוך" — מחמת ער איז אַ זנאַכער אויף פערד. פאַרשטייט זיך, אַז די בריידער האָבן אויך אים אַריינגענומען אין זייער פערד־האַנדל; אָבער באַלד אויפן ערשטן יאָריד האָט ער זיך צעהרגעט מיטן עלטסטן ברודער.

פונעם יאָריד פלעגט מען אַהיימקומען דינסטיק שפּעט אין דער נאַכט. באַלד צו מאָרגנס האָט דער טאַטע מיט נאָך שכנים באַטראַכט די אייג־געקויפטע פערד, געשאַצט און געפּראָוווט טרעפן דעם פּרייז. דערנאָך איז מען אַוועק צו שכנים זען און באַטראַכטן וואָס זיי האָבן אינגעהאַנדלט, אָדער הערן וויפיל זיי האָבן באַקומען אויפן יאָריד ביים פאַרקויפן אַ קו, אַ קאַלב אָדער אַ חזיר. אָזוי איז אַוועק דער מיטוואָך.

דאָנערשטיק האָט מען זיך שוין געגרייט אויף שבת. מ׳האָט ראַשטשי־נעט ברויט און חלה, און פאַרמישט קוקורוזע־מעל אויף מאַלאַי. זייגען וויבער אַרומגעלאָפן און געפאַדעט אין דער לעצטער מינוט צו באַרגן אַ שטיקל זויער־טייג, אַ שייטל האָלץ, אָדער גלאָט פרעגן אַן עצה.

אין דער נאַכט פון דאָנערשטיק אויף פרייטיק הייצט מען אין דעם

אויוון, מ׳פלעכט קוילעטשן און מ׳שיילט קאַרטאָפליעס, און שוין זידן טעפּ אויף דער קיך. דערנאָך באָקט מען ברויט, חלות, מאַלאַי און מאַנדאָבור־ טשיניק, וואָס ווערט תיכף אין דער פּרי הייסערהייט פאַרצערט מיט פּוטער אָדער סמעטענע.

פּרייטיק ווערט אַלץ געוואָשן, געפּוצט און אויפגערוימט. די עלטערע קינדער צוואָגן די קלענערע מיט נאַפּט, וואָס איז זייער גוט קעגן לייז. שמעקט אין שטוב מיט פּריש־געבאַקענעם ברויט און ראָסל־פּלייש, און טאָקע מיט נאַפּט. שפּעט נאָכמיטיק פאַררוקט מען דעם טשאָלנט, דערנאָך פאַרקלעפּט מען די טשעלישטשעס מיטן טשאָלנט־ברעטל און מען פאַר־ קאַלכט עס ציכטיק. אויך די ערדענע פּאָדלאָגע ווערט פּריש באַקלעפּט מיט ליים, און די אונטערשטע ראַנדן פון די וועגן ווערן באַמאָלן מיט אָ גרינעם שטרייף. אויפן ווייס־געדעקטן טיש שטייען שוין די גלאַנציקע מעשענע לייכטער און צוגעגרייטע טעלער, פּאַר יעדן באַזונדער. יעדער פון דער משפּחה האָט זיך זיין פּלאַץ ביים טיש — לויט עלטער און חשיבות. די מאַנסבילן זיינען שוין ביים דאָוונען. טאָקע נאָר פיר יידישע משפּחות אין דאָרף, אָבער אָ מנין איז שוין, גאָט צו דאַנקען, דאָ. ווערט יעדן שבת די הינטערשטע שטוב פון דער קרעטשמע פאַרוואַנדלט אין אָ שולעכל.

דערווייל האָט די מאַמע געבענטשט ליכט און זיך אויסגעטענהט מיטן רבונו של עולם ווי אָ טאָכטער מיט אַן אייגענעם פּאָטער, ער זאָל למען־ השם ניט פאַרגעסן אַן איר, אַן איר מאַן און די קינדערלעך, זאָלן געזונט זיין. אָזוי פּירט זי זיך יעדע וואָך.

נאָכן דאָוונען זיינען דער טאָטע מיט די בנים אַריין אין שטוב מיט אָ בריייטן „גוט שבת". אָפּגעמאַכט קידוש, וואָשט מען זיך צום עסן און די מאַמע מיט דער שוועסטער דערלאַנגען צום טיש. די געפּעפּערטע פיש קיצלען שוין אין דער נאָז, נאָר אַלע וואַרטן אויפן טאָטן. אָבער דער טאָטע זיצט אויבנאָן אָ פאַרכמורעטער און האָלט אין איין קוקן אויפן דריטן פּלאַץ ביים טיש, וואו איין טעלער שטייט אָ פאַרשעמטער — איינער פעלט!

ערשט איצט האָבן עס אויך די אַנדערע באַמערקט.

— וואו איז שמואל? — פרעגט דער טאָטע.

— כ׳האָב אים געזען נאָך דינסטיק אויפן יאַריד — ענטפּערט שכנא, דער עלטסטער.

קיינער האָט אים טאָקע זייט דינסטיק ניט געזען, אָבער וועמען זאָל איינפאַלן — אַז מ׳טרעפט זיך סיי וווּ נאָר פרייטיק־צו־נאַכטס און שבת ביים טיש. די מאַמע וויינט שוין — צוערשט שטיל, דערנאָך העכער, ביז זי צעקלאָגט זיך אויף אָ קול:

— גאָטעניו, פאַרוואָס בין איך מער געשטראָפט פון אַלע מאַמעס אויף

דער וועלט? אין איינעם איז אריין א רוח, און דער אנדערער גייט דער רוח ווייסט וואו — פאר וועמעס זינד קום איך אפ, רבונו של עולם?...

— מען טאר נישט פארשטערן דעם שבת! — רייסט איר איבער דער טאטע און נעמט זינגען אויף זיין וואראמען באס־באריטאן: „כל מקדש שביעי כראוי לו"...

די קינדער כאפן־אונטער שטיל און מוטלאז: „כל מקדש"...

כאטש הונגעריקע, עסט מען אן אפעטיט. די מאמע בייסט די ליפן און פארגנבעטערהייט ווישט זי אפ א טרער. אבער מען עסט ווייטער און ווידער זינגט מען זמירות, נאר ביי יעדן אין מוח דלובעט איין געדאנק: וואו קאן איצט זיין שמואל?

דער ערשטער איז אוועק פון דער היים, זיך געלאזט אין דער ווייטער וועלט אריין. ווי ווייט קאן דאס אט די וועלט זיין? — — —

ס׳חלומט זיך דער מאמען

די זמנים פון יאר פלעגן אנקומען אין אונדזער דארף און אוועקגיין ווי זיי וואלטן געווען מענטשלעכע ברואים. פרילינג איז געקומען ווי א טייערער פרייגט, א גאסט, אויף וועלכן מען האט שוין לאנג געווארט. מ׳ווייסט געניי ווי ער קוקט אויס, און דאך ווערט מען איבערראשט ווען ער קומט. ער באשענקט אונדז יעדן טאג מיט מתנות און ווערט אונדז וואס אמאל טייערער, ליבער, נענטער. אט האט זיך ביי אים אין קופערט פאר־וואלגערט נאך א קלייניקייט; שענקט ער ווידער א מתנהלע, און מ׳שעמט זיך שוין כמעט עס אנצוגעמען. קודם צעשיינט זיך די ליבלעכע, געלע זון, טרוקענען־אויס די וועגן און שטעגן. דערנאך באדעקן זיך די לאנקעס און פעלדער מיט געל־גרינע טעפיכער און פון די ביימער און קוסטעס נעמען שפראצן צארטענקע, ווייכע קנאספן. באהעפט מען זיך מיטן פרילינג ווי מיט אן אייגענעם ליבן מענטש, אלץ וואראמער און נענטער, ביז מען באמערקט גארנישט ווי פארחברט מען איז. אזוי שפאצירט מען מיט אים אין זומער אריין, מ׳פראווט א חתונה און מ׳בויט־אויף א לעבן. צייטיקט מען זיך אינאיינעם, מ׳זאמלט־איין דעם רייכן שניט אין שפייכלער און ס׳קומט מזל־ברכה אין שטוב.

דער הארבסט האט באווייזן די ערשטע שפורן. די ערד שטייט ווי אן אפראזירטע, א נאקעטע, און שעמט זיך וואס זי האט אלץ פון זיך אויסגעטאן. אבער דער מענטש ציילט דאס עשירות, רעכנט און שפארט — אסיען. ס׳האט שוין געזומען רעגענען און דער ווינט בלאזט דורך שפארעס. שטעלט מען אריין טאפל־פענצטער און די הייזלעך ווערן איינגעדעקט מיט זאהאטעס

פון שטרוי אָדער קוקורוזע־שטאָנגען. מיט אַמאָל ווערט קאַלט, די לופט איז ריין און לויטער. ביז מען שטייט־אויף אין אַ פרימאָרגן, און אַלץ איז ווייס. שניי־ווייס. שניי און פראָסט. בלייבט מען שוין אין שטוב; אָחוץ די, וואָס האָבן גאָנצע שיך און קאָנען זיך שליטלען אָדער גליטשן זיך.

אין אָט אָזא ווינטער־טאָג זיינען מיר קינדער געשטאַנען מיט דער מאַמען ביים פענצטער. די מאַמע האָט געהאַלטן אין איין ווישן מיטן פאָרטוך די פאָרפרוירענע שויב, און מיר האָבן דורכן פענצטער אַרויפגעקוקט צום בערגל, וואו ס׳איז געשטאַנען דאָס הילצערן קלויסטערל מיט דעם ציבעלע־דאָך. פון דאָרט האָט זיך געצויגן אַ פראָצעסיע: פאָראויס האָט אייניער געטראָגן אַ גרויסן צלם, אויף וועלכן ס׳איז געהאַנגען אַ געקרייציקט, האַלצערן מענטשל. הינטער אים איז געגאַנגען דער גלח מיט קליינע יינגעלעך, אָנגעטאָן אין ווייסע העמדלעך, און נאָך זיי דאָס גאָנצע דאָרף מיט אָנגעצונדענע ליכט. זייערע פלעמלעך האָבן געציטערט אין ווינט. מ׳האָט געזונגען און געזאָגט תפילות — ס׳איז געווען די גויאישע חגא ריזדוואָ, ווייניאכטן.

אונדז קינדער האָט עס אויסגעקוקט מאָדנע. אַ גאָנצע וואָך זיינען מיר, דאָכט זיך, געווען חברים, זיך געהאָלפן אייניער דעם אָנדערן, געהאָט די זעלבע זאָרגן און די זעלבע פריידן: געפאָקט און געמאָלט צוזאַמען און מיט די זעלבע באָבסקע רפואות זיך געהיילט; אינאיינעם זיך געגליטשט און זיך געבאָדן אין זעלבן טייכל — אָבער שבת האָט מען אונדז דער־מאָנט, אַז מיר זיינען יידן, און אום זונטיק האָט מען זיי דערמאָנט, אַז זיי זיינען גויים. דאָס האָט אונדז אָפּגעפרעמדט און שיער נישט געמאָכט אונדז פאָר שונאים. וועז ביי אונדז איז געווען פסח אָדער שמחת־תורה, האָבן די גויים דערציילט זייערע קינדער, אַז ס׳איז נאָריש פון די יידן נישט צו עסן קיין חזיר־פלייש און ס׳איז בכלל אַן אומגליק צו זיין אַ ייד; ווייל יידן גלויבן ניט אין הימלישער דערלייזונג און אַז גאָט איז אויפגעשטאַנען תחית־המתים. און בעת זייערע חגאות האָט מען אונדז ווידער דערציילט וואָס פאָר אַ שטראָף, נעבעך, עס איז צו זיין אַ גוי. וואָרים די גויים וועלן ניט זוכה זיין צו זיצן אין גן־עדן מיט משה רבנו און מיט דער מוטער רחל; וועלן זיי אָפּילו נישט פאָרזוכן דעם טעם פון לוויתן און שור־הבר. און אַ פאָרגלייך אָביסל חזיר להבדיל מיט לוויתן!

האָט די מאַמע שטילערהייט אָפּגעשפּעט פון דער פראָצעסיע, פונעם גלח און פון די אַלע גלויביקע דאָרטן. „אונדזער גרויסער גאָט", האָט זי געזאָגט, „זיצט אין הימל אויף אַ פייערדיקן שטול און האָט אונדז צוגעשיקט משהן צו שפּאָלטן דעם ים. האָט אונדז משה אַרויסגעפירט פון מצרים, וואו ס׳איז אונדז געווען נאָך ערגער ווי דאָ, און אונדז געפירט אין אַ גע־בענטשט לאַנד, וואָס פליסט מיט מילך און האָניק און וואו אַלץ איז דאָ צו

זאָט. דערצו האָט ער אונדז נאָך געגעבן די תורה און אַלע חכמות פון דער וועלט. אָבער יענע דאָרט קניען און בוקן זיך פאַר געטער פון האָלץ..."

דאָס פענצטער האָט זיך וויידער פאַרצויגן מיט אַ דיק פראָסטיק הייטל און ס'איז טונקל געוואָרן אין שטוב. די מאַמע האָט איצט געזומען דערציילן וועגן גייסטער און רוחות, וועגן שדים, מכשפות, שרעטעלעך און פאַרוואָגלטע נשמות, וואָס טראָגן זיך אַרום אין דער לופט — — דאַרף מען זיין גוט און פרום און מיט אַ ריין האַרץ כסדר בעטן גאָט, דעם אייניציקן האַר פון דער וועלט. וואָרים נאָר ער אַליין קאָן אונדז דורכפירן דורך דער שטאָק־פינצטערניש.

אין שטוב איז שוין טאָקע געווען גוט פינצטער. מיר זיינען געווען אָנגעפולט מיט אָזאָ מורא, אַז די האָר אין קאָפ האָבן געשטאַכן ווי מיט נאָדלען. און אַפילו די מאַמע אַליין האָט מורא געהאַט זיך אַ ריר טאָן אַנדערש צוצינדן דעם לאָמפּ. מיר האָבן זיך געטוליעט צו דער מאַמען ווי הינדעלעך צו אַ קוואָטשקע. פלוצים האָט זיך אַן עפּן געטאָן די טיר.

— ווער איז דאָרט? — האָט די מאַמע אַ געשריי געטאָן.

— איינער פון יענער וועלט — האָט געענטפערט אַ בת־קול.

מיר זיינען געבליבן פאַרגליווערט. אָבער באַלד האָט דאָס קול זיך צעלאָכט, און מיר האָבן דערקענט אונדזער ברודער יאַנקל, וועלכער האָט דאָס, ווי שטענדיק, געמאַכט אַ וויצעלע. ער האָט אַנגעריבן אַ שוועבעלע און אָנגעצונדן דעם לאָמפּ. מיר זיינען נאָך אַלץ געווען צעשראָקן און מיט די הענטלעך זיך געריבן דאָס פלוצימדיקע ליכט פון די אויגן. די מאַמע האָט זיך צעבייזערט און געזומען מאַכן פייער אָפּצוקאָכן וועטשערע. אָבער קיינער האָט זיך ניט געטרויט אַרויסצוגיין אין פאָרהויז ברענגען וואַסער. די מאַמע אויך ניט. יאַנקל אַליין האָט עס געמוזט טאָן.

ס'זיינען אַהיימגעקומען דער טאַטע מיט די עלטערע ברידער. שכנא האָט אונדז געגעבן באָבאָנעס. אָבער די שרעק איז אונדז נאָך געלעגן אין די ביינער. האָבן מיר, שווייגנדיק, אָפּגעגעסן די מאַמעליגע מיט דער פאַסאָליע־זופּ, אויף גיך געלייענט קריאת־שמע און באַלד זיך געלייגט שלאָפן, כדי ניט דאַרפן מער טראָכטן וועגן די מוראדיקע זאַכן, וואָס די מאַמע האָט אונדז דערציילט.

אין מיטן נאַכט האָבן מיר פלוצים דערהערט די מאַמע שרייען: „ניין, ניין, איך וועל ניט לאָזן נעמען מיין קינד! אהרן! אהרן, זע — אָט קומט נאָך אַ מכשפה. זי קריכט דורכן קוימען — אויף די הענט קריכט זי, מיטן קאָפ אַראָפ, די לאַנגע, שוואַרצע האָר נאָכגעהאָנגען — אַוועק, מכשפה! הילף! אהרן, קינדער, שטייט אויף! צוויי מכשפות אין אונדזער הויז!"

דער טאַטע איז אַראָפ פון בעט און אָנגעצונדן דעם לאָמפּ. די מאַמע האָט נאָך אַלץ געיאָמערט מיט עפּעס אומפאַרשטענדלעכע וועלטער און די

קינדער האָבן מיטגעווינט. זי איז איצט געלעגן מיט אָפענע אויגן, געהאַלטן דאָס יינגסטע קינד ביי דער ברוסט און עס געטוליעט ווי עמעצער וואָלט עס ווען אָוועקנעמען ביי איר. דער טאַטע האָט אָפּירגעזוכט דעם טלית און געזומען זאָגן תהילים: „אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים"... דערנאָך איז ער צוגעגאַנגען צו דער מזוזה, אָ קוש געטאָן, און אָנגעהויבן: „פאָטער אין הימל! אונדזער הויז איז אָפּגעהיטן און ריין ווי עס שטייט אין די הייליקע ספרים, און נישט־גוטע האָבן דאָ ניט קיין שליטה. אונדזער שוועל איז באַשיצט פאַר אַלדאָס בייז, די הייליקע מזוזה איז אונדזער וועכטער..."

מיר האָבן איצט נאָך מער געציטערט ווי ווען די מאַמע האָט געשריגן. דער טאַטע איז ביי אונדז געווען דאָס העכסטע. איז, אויב ער איז אָזוי צעשראָקן, וואָס־זשע ערשט מיר?...

פלוצים רופט זיך אָן אונדזער פריילעכער ברודער יאָנקל:

— טאַטע, וואָלסט אפשר וועלן פאַררויכערן אָ פּאָפּיראָס? כ׳האָב היינט געווואונען אין אָ וועט אָ פּעקל „דרייצענער".

— הערסט — טוט זיך אָ כאַפּ שכנא — דרייצענער האָט ער! גיב אָ פּאָפּיראָס.

דער טאַטע האָט אָוועקגעלייגט דעם טלית, פאַרדרייט אָ פּאָפּיראָס און פאַררויכערט איבערן גלעזל פון לאָמפּ. שכנא און יאָנקל, די אייניקע צוויי, וואָס האָבן געוואָגט צו רויכערן אין קעגנוואָרט פון טאַטן, האָבן געטאָן דאָס זעלבע. איצט האָט זיך אָנגעהויבן אָ שמועס וועגן טאָג־טעגלעכע זאַכן: פאַרוואָס יוז פעדאַרקיוו וויל פאַרקויפן די שקאָפע; אָז די קאַרטאָפלעס אין גרוב מוז מען בעסער אײַנדעקן, מיט מער שטרוי, אָניט וועלן זיי פאַרפרוירן וועלן; אָז מ׳דאַרף פירן די קו צום בוהיי, און וועגן נאָך און נאָך פאַרשיידענע זאַכן.

מען האָט פאַרגעסן וועגן דער מאַמעס חלומות. די קינדער האָבן שוין ווידער געשנאַרכט, און דער טאַטע האָט בלויז אָביסל אײַנגעדרייט דעם לאָמפּ און זיך צוריקגעלייגט. ער האָט אָ צוויי מאָל געפּרואווט אָ רוף טאָן די מאַמען, אָבער אויך זי איז שוין געשלאָפן. האָט ער בלויז אָ מאָך געטאָן ווי צו זיך: „נאָ, חלומות האָט מיר גאָט באַשערט... אָ גוטע נאַכט."— — —

צוויי פאַמיליעס — פיר פריינטשאַפטן

צומאָרגנס האָט דאָס גאַנצע דאָרף געערעדט וועגן אונדז. די דערוואָקסענע זיינען אַרויס צו זייער אַרבעט, אָבער פאַר אונדז קליינוואָרג איז געווויינטלעך געבליבן נאָר איין פּאָר איבעריקע שטיוול פון אָן עלטערן

ברודער, און אַנטאַן די שטיוול האָט געמעגט נאָר דער, וואָס האָט געדאַרפט טאָן אַ נוצלעכע אַרבעט פאַר דער שטוב: פירן דאָס פעסל וואַסער אויפן שליטעלע, ברענגען האָלץ צום אינהייצן, גיין צו אַ שכן, עפעס לייען אָדער אָפּטראָגן. פלעגט מען זיך רייסן איבער די אייניציקע פאָר שטיוול: יעדער פון אונדז האָט געוואָלט פירן וואַסער, ברענגען האָלץ, פאַלגן אַ גאַנג, אַבי אַרויס פון דער פאַרדומפּענער שטוב און שעפּן אַביסל פרישע, קאַלטע לופט, זיך שליטלען, גליטשן, זען חברים, הערן נייעס. נאָר היינט האָט מען שוין גאָר איבערגעקערט די שטוב, זוכנדיק אַלטע שקראַבעס, צעריסענע שיך — מעג זיין אַ רעכטער צו אַ לינקן! מ׳האָט פאַרשטאָפּט די לעכער מיט שמאַטעס, איבערגעבונדן די פּאָדעשוועס מיט אַ שטריקל אָדער דראָט און זיך געריסן וואָס גיכער אַרויסצוגיין אין גאַס און דערציילן די שכנים וואָס ס׳האָט פאַסירט ביי אונדז לעצטע נאַכט. און ווער וויל דאָס טאַקע בלייבן אין אַ שטוב, וואו ס׳האַלטן זיך אויף שדים און רוחות?

יעדער פון אונדז האָט דערציילט די זעלבע מעשה, נאָר אויף אַן אַנדערן אופן — ווער מער, ווער אַביסל ווייניקער. און אַלע אין דאָרף האָבן זיך געוואַלדיק צוגעהערט. יידן האָבן געזאָגט, אַז דאָס האָט אונדז גאָט געשטראָפט, וויל מיר זיינען ניט געגוג פרום; מיר שלעפּן זיך אַרום גאַנצענע טעג פּוסט־און־פאַס מיט גויאישע קינדער און נעמען ניט קיין יידיש וואָרט אין מויל אַריין — איז עס אַ וואַרנונג פון זיין ליבן נאַמען. די גויים ווידער, מענער, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן אין זייערע יום־טובדיקע קליידער און שאָפענע פּעלצן זיך פאַרזאַמלט ביי דער קרעטשמע צו גיין אין קלויס־טער, האָבן געזען אין דעם אַ פינגער פון גאָט און זיך שטילערהייט מחיה געווען: „אַזאַ גרויס הויזגעזינד, די אַראָנס", האָט געזאָגט יוזעקא פעדאָר־קיוו, אונדזער בעסטע שכנטע, „און אַזוי ניט פרום. מיט אונדזערע חגאות קומט אויך גאָטס וואַרנונג צו די אומגלויביקע — אפשר וועלן זיי נאָך דערלייזט ווערן..."

דער אַלטער יוז פעדאָרקיוו איז אַריין צו אונדז אין שטוב. מ׳האָט אים דערלאַנגט אַ גלאָז טיי. האָט ער זיך פאַמעלעך אַוועקגעזעצט, געזופט די הייסע טיי און געשוויגן. די געדיכטע וואָנסעס זיינען אים ערנסט אַראָפּ־געהאַנגען איבערן מויל, דער גרויער קאָפּ איז געווען צעשויבערט. און דורכן צעכראַסטעטן, דיקן העמד האָט מען געקאָנט זען זיין באַוואַקסענע ברוסט.

שוין אַ סך יאָרן ווי ער פירט מיט מיין פאַטער אַלץ דעמזעלבן שמועס. ווען זיי זאָלן זיך נישט טרעפן, הויבן זיי שטענדיק אָן דאָרט, וואו זיי זיינען לעצטן מאָל שטיין געבליבן. „אַראָן", הויבט געווינלעך אַ פעדאָרקיוו, „נעכטן, אָדער אייערנעכטן, צי יענע וואָך, האָסטו באַוויזן, אַז . . ."

ענטפערט געווינלעך מיין פאַטער: „יוזיו, איך באַוויז קיינמאָל גאָר־

נישט. איך מיין נאָר, אַז ווען עמעצער וואָלט אַזוי און אַזוי גענאָגט, וואָלט מען אים געקאָנט ענטפערן . . .".

אַזוי נאָך איז מען ווידער אַריין אין אָ שמועס, וואָס ציט זיך שוין ביי זיי פון יאָרן אָן. און אַלץ דאָס זעלביקע: פאַרוואָס דער רבונו של עולם, וועמען אַלע פעלקער און רעליגיעס האַלטן דאָך פאָר דאָס גרעסטע, און „ער", ווי דער פאָטער פון אַלע באַשעפענישן, נעמט זיך אָן אפילו פאָרן קלענסטן וועראָמל, — פאַרוואָס האָט „ער" ניט באַשאַפן איין פאָלק, איין גרוים פאָלק, און אַזוי אַרום איין רעליגיע פאָר אַלע?... און וועגן „זיין" אַלמעכטיקייט האָבן זיי געראַדט, וואָס „זיינע" וואונדער באַשטעטיקט דאָך יעדער צוריקגעקומענער באַטשאָן אום פרילינג און דאָס קלענסטע מייזל אין פעלד. און וואָלט ער נאָר וועלן, קאָן ער דאָך אַלע שדים און רוחות פאָר־שפּאַרן אין אָ נאָרע פון אָ שטשור און אַזוי אַרום זיך אָפּרעכענען מיט זיי... יאָ, פאַרוואָס האָט ער זיי בכלל באַשאַפן, אָט די אַלע שדים און נישט־גוטע, וואָס צעטומלען בלויז אונדזערע מחשבות?!...

די לעצטע וואָכן האָבן זיי געראַדט וועגן די זעקס טעג, אין וועלכע גאָט האָט באַשאַפן די וועלט. דאָ האָבן זיי שוין מיט אָ באַזונדערער פרומ־קייט זיך באַגייסטערט פאָר גאָטס וואונדער: „ער" האָט בלויז אָ זאָג געטאָן „סׂאָל וועראָן", און ס׳איז געווארן. פון גאָר נישט, פון נאָך וויניקער וויי פון אָ ליידיקער קעשענע, — וואָרים כדי אָ קעשענע זאָל קאָנען זיין ליידיק, מוז דאָך פריער זיין אָ קעשענע!

נאָר איין קליין פראָגעלע האָט געמאַטערט אונדזער פריינט פעדאָרקיוו: די מויז האָט זיך איר נאָרע, דער באַטשאָן זיין נעסט, דאָס פערד און הונט האָבן זייערע שטאַלן, דער לייב זיין מדבר, דער פריץ זיין גוט; מיר האָבן אויך גאָט צו דאַנקען אָ ווינקל פאָר זיך און פאָר דער כודאָבע; און דער רבונו של עולם האָט זיך זיין הימל! און דאָס שענסטע אין דער וועלט איז דאָך טאָקע אָט די טיפע, קלוגע אָרדענונג — — אָבער דער הימל איז דאָך ערשט אָנטשטאַנען ביים באַשאַפן די וועלט, אויפן זעקסטן טאָג, — טאָ וואו־זשע האָט דער רבונו של עולם געוואוינט איידער ער האָט באַשאַפן דעם הימל?!...

דאָס זיינען געווען זייער ערנסטע מחשבות, און אויף קיין האָר ניט, חלילה, אפיקורסיש. ווייל ניט צו גלויבן, אַדער אפילו נאָר צווייפלען, וואָלט דאָך געמיינט ווי חלילה ניט גלויבן אַדער צווייפלען, אַז די געזיכערטע, פעסטע ערד קאָן דיך טראָגן, אַז די זון גייט אויף יעדן פרימאָרגן; אַז נאָכן האָרבן ווינטער מוז קומען דער פרילינג, צי גאָר אַז די זריעה וועט חלילה ניט אויפגיין, ווען דער שניי וועט צעשמאָלצן!

היינט האָבן זיי געראַדט וועגן דער מאַמעס חלומות פון לעצטער נאַכט. דער פאָטער טראַכט אַריבערצוכאַפן זיך צו אָ גוטן־ייד, טאָקע צו זיין רבין,

און זיך צעפרעגן וועגן דעם. ער האָלט, אַז דאָס זיינען צייכנס פונעם רבונו של עולם, אַז די יונגע חברה איז געוואָרן אַביסל לייכט־גלויביק.

— אָט בין איך — זאָגט ער — יענע וואָך אַהיימגעפאָרן פון האָראַ־דענקע מיט דיין זונדל, דעם סטודענט. האָט ער געהאַלטן אין איין ווערטלען זיך וועגן אייער אייגענעם גלויבן און האָט ביים שייד־וועג אפילו ניט אַראָפ־געגומען דאָס היטל פֿאַרן צלם.

— יאָ, יאָ — באַשטעטיקט דער אַלטער פעדאָראָקיוו — מיינע צלמען זיך ניט, דיינע דאָוונען ניט, דערפאַר אָט די אַלע צייכנס און אַנשיקענישן...

מיר האָבן זיך זייער גוט פֿאַרהאַלטן מיט די פעדאָראָקיווס. מיר האָבן געוואוינט אין שכנות און דער טאַטע מיט יוז פעדאָראָקיוו זיינען געווען אמתע גוטע־פריינט. אָחוץ דעם זיינען אין ביידע משפחות געווען קינדער פונעם זעלבן עלטער. די מאַמע האָט געקינדלט אַרום דער זעלבער צייט ווי די יוזעפֿאַ פעדאָראָקיוו. פלעגן ביידנס קליינוואָרג אַרומקריכן אין ביידנס כאַטעס, גריזשען אין ביידנס שטיבער וואָס מ׳האָט נאָר דערטאַפּט, און ביידנס פּיצעלעך האָבן אָפילו ביי בידע מאַמעס די ברוסט געזויגן.

אַ באַזונדערע פריינטשאַפט האָט געהערשט צווישן פעדאָראָקיווס סטו־דענט, איוואַן, וועלכער איז געגאַנגען אין האָראָדענקע אין גימנאַזיע, און מיין 14־יעריק שוועסטערל, רחל. ווי נאָר איוואַן פלעגט אַהיימקומען פון שטאָט, פלעגט ער תיכף אויסוואַקסן ביי אונדז מיט אַ תירוץ — עפּעס קויפן, אָדער איבערגעבן דעם טאַטן אַ שליחות פונעם שטעטל. אָלע אין שטוב האָבן געוואוסט, אַז ס׳איז גלאַט אַן אויסרייד, אַז אין אמתן קומט ער נאָר זען רחלען און כאַפּן מיט איר אַ שמועס. איינמאָל האָב איך געזען ווי ער האָט איר בגנבה אונטערגעזרוקט עפּעס אַ דין ביכעלע. רחלס פנים האָט זיך דערביי געוויטלט. אין טעג, וועלן זי האָט אים דערוואָרט, פלעגט זי איינפלעכטן רויטע און גרינע סטענגעס אין אירע האָר און זיך אָנטאָן אַ נייַ פאַרטוכל.

די עלטערע ברידער האָבן זיך אָלץ אָנגעשטויסן און איר אַריינגעזאָגט שטעכווערטלעך דערפאַר. זיי האָבן אָפילו געסטראָשעט זי אָנצוהרגענען פאַר האָבן עסקים מיטן שייגעץ. נאָר זיי האָבן עס ניט געוואָגט צו טאָן, ווייל זי איז געווען די איין־איינציקע טאָכטער און דער טאַטע האָט זי זייער געפּיעשטשעט. זי איז געווען אַ שיינע. געהאַט צוויי פייערדיקע, טיף־שוואַרצע קאַרשן־אויגן, הויך און בויגעוודיק, מיט צוויי לאַנגע, ברוינע צעפּ־ביזן הינטן און יונגענקע, קיילעכדיקע בריסטלעך ווי עפּעלעך. זי פלעגט גערן לאַכן און שטיפן מיט די אוקראַיניש חברטעס, וועלכע האָבן זי שטאַרק מקנא געווען צוליב איוואַן פעדאָראָקיווס „שאַרן זיך צו איר". האָט רחל זיך אויסגעלאַכט פון די ברידער און זיי געהאַלטן פאַר פראָסטאַקעס; זיי פאַר־גינען ניט איוואַנען וואָס ער שטודירט און איז געלערנט, וואָס ער לייענט

ביכער און טראָכט וועגן זאָכן אַנדערש ווי זיי. אויך זיינע אייגענע ברידער פֿאַרשטייען אים ניט. אָבער ער וויסט אָ סך מער פונעם דאָרף־לערער, פונעם גלח און אַפילו מער פון די יידן. ער ברענגט איר ביכלעך, וואו עס דערציילט זיך וועגן אַזוינע שיינע, קלוגע און מוטיקע מענטשן, וועלכע געפינען שטענדיק אַן אויסוועג פון די גרעסטע געפֿאָרן. קלערט זי אַפילו נישט צו פרעגן ביי אירע ברידער מיט וועמען זי זאָל רעדן אָדער גיין שפּאַצירן — זיי וויסן אַליין גאָרנישט.

איוואָנס עלטערע ברידער איז אויך נישט געפעלן זיין חברן זיך מיט רחלען. זיי מאָכן פון אים חוזק און זידלען אים פֿאַרוואָס ער האָלט אין אייך „אַרומטשעבעטשען" מיט אָט דעם יידישן קעלבל. האָבן זיי אים געגעבן אַ צונאָמען „פֿאַניטש" און „איוואָן זשידלאָק". אָבער איוואָן איז אַפילו ניט ברוגז דערפֿאַר. זיי זיינען, זאָגט ער, פונקט ווי אַראָנס זינדלעך און מען מוז זיי געדולדיק לאָזן רעדן, — ביז ס׳וועט קומען אַ טאָג, ווען זיי וועלן אָנהויבן בעסער פֿאַרשטיין, וועלן זיי באָדויערן זייער נאַריש אויפפירן זיך און וועלן אַפילו אים, דעם יינגערן איבערבעטן.

האָבן מיר שוין אַזוי אַרום דריי פריינטשאַפטן אין די פֿאַמיליעס: דער טאָטע מיטן אַלטן פעדאָרקיוו, די מאָמע מיט דער יוזעכאַ, און די שוועסטער רחל מיטן סטודענט איוואָן.

אָבער נאָך אַ זייער וויכטיקע פריינטשאַפט איז געווען צווישן די ביידע פֿאַמיליעס: ביי די פעדאָרקיווס איז געווען אַ ניט־גראָטן שייגעצל, וועלכן מ׳האָט געגעבן אַ צונאָמען „באָהו דיעקאָוואָטע" — „גאָט צו דאָנקען". ער איז אַלט געווען אַן ערך צוועלף יאָר, אַ ברייטינקער, אַ פוילער, מיט אַ גרויסן קאָפּ און אַ מיידלעש פנים, פון וועלכן ס׳האָבן אַרויסגעטראָטשעט אַ פּאָר גלאָזיקע, קעלבערנע אויגן. אַז מ׳האָט אים עפּעס געפרעגט, פלעגט ער גוטמוטיק זיך צעשמייכלען, געקוקט גלייך אין פּנים אַריין, און אויף אַלץ געענטפערט: „גאָט צו דאָנק, גאָט צו דאָנק." האָבן נאָרישע, שלעכטע מענטשן ליב געהאָט זיך אַ וויצל טאָן מיט אים און אים פֿאַרטשעפּען: „אמת, דו גייסט באַלד חתונה האָבן מיטן גלח?". האָט ער באַלד געענטפערט: „גאָט צו דאָנק, גאָט צו דאָנק." „אַיאַ, דיין פאָטער וועט באַלד שטאַרבן?", און ער: „גאָט צו דאָנק, גאָט צו דאָנק." „דיינע ברידער וועלן דיך קוילען אויף פּאָסקע." „גאָט צו דאָנק, גאָט צו דאָנק", האָט ער אַלץ געענטפערט מיט קעלבערנע אויגן און מיט גוטמוטיקייט אין קול. דאָס פלעגט אָבער פֿאַרקומען נאָר, ווען קיינער פון די פעדאָרקיווס איז ניט געווען דערביי. וואָרים פֿאַר די פעדאָרקיוו־ברידער האָט דאָס גאַנצע דאָרף געציטערט. איינמאָל האָבן זיי געפֿאָקט דעם זואיטס זינדל זיך רייצן מיט „גאָט צו דאָנק", האָבן זיי אים אַזוי צעממיתט, אַז ער האָט זיך אַוועקגעלייגט קראַנק.

די פעדאָרקיווס האָבן אים שטאַרק ליב געהאָט און יעדער פון זיי

פלעגט באזונדער אים אונטערטראגן א ביסן. האט ער שטענדיק געהאלטן אין קייען און זיך אויסגעפאשעט ווי א פעט חזירל.

אויך ביי אונדז איז געווען א יינגל אין זיינע יארן — טאקע אינאיינעם זיך אנטווייניט. איינמאל איז ער אראפגעפאלן פון אן עפלבוים מיטן קאפ ארא, האט ער פארלוירן דאס לשון און דאס געהער און אנגעהויבן וואקסן אויף דער קרום. זיינען ביי אים די פלייצע, די הענט און פיס, און אפילו דאס פנים געווען פון איין זייט קלענער און פון דער אנדערער זייט גרעסער. ער האט ביסלעכווייז אויפגעהערט זיך צו שפילן מיט קינדער — כאטש דער טאטע האט דווקא אנגעזאגט מען זאל זיך יא מיט אים שפילן — איז געווארן שטיל, מעלאנכאליש, און בלויז געקוקט מיט זיינע גרויסע, ברוינע אויגן, ווי בעטלענדיק עפעס. דערפאר האבן אלע אויף אים רחמנות געהאט און אים געגעבן דעם צונאמען „רחמנותל".

און אט די צוויי, „גאט צו דאנק" און „רחמנותל", האבן אן קיינעמס הילף זיך פארבונדן אין א צארטער פריינטשאפט. כמעט שטענדיק האט מען זיי געזען צוזאמען. זיי האבן געקאנט אזוי אפזיצן שעהן־לאנג און שווייגן ווי צוויי קליינע לאשעקלעך. אמאל נאר פלעגט איינער דעם אנדערן ארומכאפן און מיט אמאל זיך נעמען קאטשען און קאטשען, ביז זיי האבן זיך צעלאכט, און ווידער געבליבן זיצן רואיק. זיי האבן זיך געטיילט מיט אלץ, וואס זיי האבן געהאט. פלעגט אמאל „רחמנותל" אהיימקומען אין „גאט צו דאנקס" העמד, און „גאט צו דאנק" אין „רחמנותלס" רעקל. אפט האט מען זיי געטראפן ליגן אין א הויפן שטרוי, אדער זיך שפילן מיט א הויז־חיה אויף דער קופע מיסט. זיי האבן אויך ליב געהאט זיך צו בארעגן: דערלאנגט איינער א זעק, כאפט זיך דער צווייטער מיט דער האנט, וואו ס'האט אים ווי געטאן, וואלט אפ א ווייטע, און דערלאנגט דערנאך צוריק א שטויס. אזוי כסדר, שפילעוודיק, מיט „איבערייסן". אן אנדערש מאל האבן זיי זיך געביסן די הענט, די אויערן, די נעזלעך, — אבער קיינמאל ניט מיט רוגזה אדער כעס, אלץ אויף קאטאוועס, גוטמוטיק. זייער באליבטסטע שפיל איז געווען צו שטיין ביי דער קרענעצע און באטראכטן אין וואסער זייערע אפגעשפיגלטע פנימער, איבערקרימען זיך, ארייגלאכן אין וואסער און ארויסשפייען. זיי האבן זייער ליב געהאט ארויסשפייען אין קרענעצע.

אזוי זיינען ביידע פאמיליעס געווען געבונדן דורך פיר פריינטשאפטן: די ביידע טאטעס, וועלכע האבן געפירט א שמועס צווישן זיך שוין צוואנציק יאר כסדר; זייערע וויבער, וואס האבן געקינדלט אין דער זעלבער צייט און זיך קעגנזייטיק געהאלפן דערציען די קינדער, אנזויגנדיק אפילו איינע דער צווייטערס קינד; דער סטודענט איוואן מיט דער שוועסטער רחל, און „גאט צו דאנק" מיט „רחמנותל". אחרון דעם האט קליינוואג זיך ג־

שפּילט אויף זייערע ביידנס פּאָדווירעס, זיך געטיילט מיטן ביסן און געראַדט די זעלבע שפּראַך.

אָבער צווישן די איבעריקע פון ביידע פאַמיליעס, צווישן די זעכצן־ביז דרייסיק־יאָריקע, איז אָנגעגאַנגען ווי עפּעס אַ שטילער גערעדנגל. מ׳קאָן גיט זאָגן, אַז זיי זיינען זיך געווען שונאים, אָבער די באַציאונג צווישן זיי איז געווען ווי אָנגעלאָדן מיט פּולווער און האָט ביי יעדער געלעגנהייט עקספּלאָדירט. אָ געווייניקער זונטיק, דאָכט זיך, אָדער אין אַ חגא, מ׳זיצט אין קרעטשמע, מ׳חכמהט זיך, — נאָר פּלוצים לאָזט איינער פאַלן אַ זידל־וואָרט, אַ צווייטער באַרימט זיך מיט עפּעס, און שוין נעמען אָנדערע אונטערהעצן און מ׳הויבט־אָן זיך באַטאָפּן די מוסקלען און בּאָרעס זיך. אָפּריער נאָר גלאָט אַזוי זיך, אויף שפּאַס, הייסט עס. אָבער איינער האָט ווי עס איז איבערגעכאַפּט די מאַס, און שוין פאַלט דער ערשטער ריפּ־שטויס, דערנאָך אַ זעץ און אַ קנאַק, ביז מ׳פּאַקט זיך פאַר דער טשופּרינע און ס׳ווערט אַ געשלעג. נאָך אַלץ לאַכנדיק, ווי אויף קאַטאָווס, אָבער באַלד האָט מען זיך צוהיצט, און ס׳נעמען פליען גלעזער און פלעשער, בענקלעך, לאָמפּן, לייכטער און פיסלעך פון טיש. די גאַנצע קרעטשמע ווערט איין קנויל, מ׳קאָטשעט זיך אַרויס אין דרויסן. פאַרבייגייער שפּרינגען אַריין אין געשלעג, נעמען אַ צד, ביז צווויי ריזיקע כאַפּטעס, צווויי מחנות שלאָגן און הרגענען זיך איינע די אַנדערע ביז בלוט. די ווייבער קוויטשען.

דער עלטסטער פון דאָרף, דער וואַיט, קומט אַן שטענדיק מיט אַ שעה שפּעטער. די קליגערע, געזעצטערע פויערים שטילן־אין, באַרואיקן, זוכן שלום צו מאַכן... און באַלד זיצט מען ווידער אין קרעטשמע. מ׳בעט זיך איבער, מ׳טרינקט בראָנפן און ביר, און מ׳רעדט ווי פאַכלייט וועגן די פאַר־שיידענע קלעפּ, וואָס מ׳האָט זיך דערלאַנגט. אייניער איז שטאָלץ מיט זיין בלוי אויג, אַ צווייטער מיט זיין צעדראַפּעטער נאָז, צעקאַליעטשעטן האַלדז־און־נאַקן, אָדער גלאָט מיט אַן אָפּגעשיילטער הויט. איז מען ווידער חבר, גוטברודעריש, מ׳כאַפּט נאָך אַ שנעפּסל און שיכורלעך צעגייט מען זיך אַהיים — ביז ווידער אין אַ זונטיק, אָדער אַ חגא, חזרט זיך איבער אין דער זעלבער קרעטשמע דאָס זעלבע געשלעג אויפן זעלבן אופן.

דער ערשטער קרבן

בעת דער לעצטער חגא איז דאָס קליינע הילצערנע קלויסטערל געווען פול געפּאַקט. דער פעטלעך־קיילעכדיקער גלח, מיטן שמאָלן שטערן און דראָטענע הערעלעך ווי אַ בערשטל, האָט געמוסרט דעם עולם און גערעדט פאַר פייער און פאַר וואַסער. יעדער האָט געוואוסט, אַז ער איז נעכטן

געווען ביים גוטבאזיצער, האט דארט געגעסן און געטרונקען, און איז אהיים־געגאנגען מיט אַ סך מתנות. איצט חזרט ער איבער, וואס מ׳האט אים דארט דערציילט: „. . . דער יידישער באנקיר, הער יונגערמאן, האט געוואלט פענדן דעם גוטבאזיצער . . . אלע יידן עסן פרייטיק־צו־נאכטס וועסע חלה מיט פיש און פלוימען־צימעס . . . האבן דאך די יידן גע־קרייציקט אונדזער דערלייזער, — און עס געפינען זיך נאך מענטשן אין דארף, וואס לעבן מיט זיי אין פריינטשאפט, קארמענען זייערע קינדער און מישן זיך אויס מיט זיי!“ . . .

ער האט ניט אנגערופן די פעדארקיווס ביים נאמען, נאר אלע האבן געוואוסט וועמען ער מיינט. אינעם ענגן קלויסטערל זיינען אויך געשטאנען פעדארקיווס זינדלעך. זיי האבן זיך צוגעהערט צום גלחס שטעכווערטלעך און העצעריי, און האבן שוין געזומען צוטראכטן פארשיידענע בוכצעס און קלעפ, וואס זיי וועלן אויסטיילן ביים היינטיקן געשלעג.

פאר אונדז, קליינוואַרג, איז היינט געווען אַן אמתער גן־עדן. דער ווינט האט אפגעקערט דעם שניי פונעם פאטיעקל, איז דאס אייז געווען שארף ווי גלאז — אַ מחיה זיך צו גליטשן! מיט אונדז איז אויך געווען אונדזער „רחמנותל“. אבער ווי נאר ער האט דערזען אנקומען פעדארקיווס יונגוואַרג מיט די שליטעלעך, האט ער זיך באלד צוגעשארט צו זייער „גאט צו דאנק“. ארומגעלאפן אביסל איבערן שניי, זיינען זיי ביידע דערנאך אריין אין אונדזער שטאל, וואו ס׳איז געווען וואַרעם פון די בהמות, און זיך איינגענורעט אין דער קופע היי.

ביי דער קרעטשמע איז געווארן לעבעדיק. דער עולם איז געגאנגען פון קלויסטער, זיינען אייניקע אריין אין קרעטשמע און געזומען דעם ערשטן טרונק בראנפן. די ארעמערע פויערים זיינען געשטאנען אין דרויסן און געווארט, די רייכערע זאלן זיי פארבעטן צו אַ טרונק. אין דרויסן זיינען אזיך געבליבן די וויבער. אייניקע פויערטעס האבן איינגעהאנדלט אַ פלעשל שנאפס, און דאס אינציקע גלעזל האט געוואַנדערט פון האנט צו האנט. מ׳האט זיך צוגעווינטשעווט ביים טרינקען און, לויטן אלטן מנהג, איינע דער אנדערער געקושט די הענט. וואס מער זיי האבן געטרונקען, אלץ פריינטלעכער זיינען זיי געווארן, אלץ הארציקער האבן זיי געראדט איינע מיט דער צווייטער.

דער סטודענט איוואַן פעדארקיוו איז איצט געזעסן ביי אונדז אין שטוב און זייער ערנסט געראדט מיטן טאטן און רחלען. היינט, האט ער נעטענהט, ווען דער גלח אין קלויסטער האט אזוי געהעצט, דארף דער פאטער אכטונג געבן, אז די עלטערע זין זאלן אויסמיידן אַ קריגעריי. דערנאך איז ער אַוועק צו זיך אהיים און דאס זעלבע איינגעטענהט מיט זיין אייגענעם פאטער. עס זיינען אנגעקומען זיינע ברידער, אביסל שוין אַנ־

געטרונקען, און אַנדריי, דער עלטסטער, האָט געפרעגט ביים פאָטער צי ס׳איז אים היינט געפעלן דעם גלחס דרשה. האָט דער פאָטער אים גע־ענטפערט, אַז אין די הייליקע ביכער האָט גאָט אַליין אַריינגעשריבן: „זאָלסט ליב האָבן דיין מיט־מענטשן ווי זיך אַליין", און דער גלח האָט גאָר גערעדט וועגן האָס און קיין איין וואָרט נישט געזאָגט וועגן ליבע און פאַרגעבונג. — דערווייל האָבן די ווייבער דערלאַנגט צום טיש און די מענער האָבן געגומען צו ביסלעך פון אַ גרויסער פלאָש...

„רחמנותל" און „גאָט צו דאַנק" זיינען געלעגן ביי אונדז אין שטאַל, פאַרפלאָכטן איינער אין אַנדערן. היינט האָבן זיי זיך צעדראַפעט די פנימער, צעביסן די נעזער, זיך ארומגעקאָטשעט, געלאָכט און געשריגן, ביז עמעצער פון דער שטוב האָט עס דערהערט און זיי צעשיידט. מ׳האָט אַריינגענומען „רחמנותלען" אין שטוב אַריין, האָט ער זיך פאַרקליבן אויפן פיעקעלעק און שטילערהייט געלאָכט צו זיך אַליין.

ווען „גאָט צו דאַנק" איז אַהיימגעקומען אַ צעדראַפעטער, מיט אַ פאַרבלוטיקטער נאָז, האָט אים אַנדריי צוגעפירט צום פאָטער און אַזוי געזאָגט:

— אָט זעט איר, פאָטער, ווי די יידן האָבן ליב זייער מיט־מענטש. אָבער מיר וועלן נאָך היינט זיך אָפרעכענען מיט זיי!

די אַנדערע ברידער האָבן דערווייל אַריינגעבראַכט שטעקנס און צווייגן און געגומען גרייטן דרענגלעך צום שלאָגן זיך. האָט דער אַלטער פעדאָר־קיוו געכאַפט איינעם פון די שטעקנס און אַ זעץ געטאָן איבערן טיש, אַז שפּענער זיינען געפלויגן, און אַלע אין שטוב זיינען ווי פאַרגליווערט גע־וואָרן. ענדלעך האָט איוואָן, דער סטודענט, זיך אַנגערופן האַלב צום פאָטער און האַלב צו די ברידער:

— אַז דער גוטבאַזיצער מאַכט שלעכטע געשעפטן מיטן באַנקיר, מוזן זיי זיך אַרומהרגענען מיט אַראַנס זין!

— דאָס האָט דיר אַזוי דיין יידיש קעלבל דערציילט? — גיט אים אַ שטאָך אַנדריי.

— נייַן — מישט זיך אַריין דער אַלטער פעדאָרקיוו — דאָס האָט אונדז היינט אונדזער קסיאַנדז אין קלויסטער געפרעדיקט.

פעדאָרקיווס זין זיינען איינער נאָכן אַנדערן אַרויס פון שטוב און גע־גאַנגען גלייך אין קרעטשמע, וועלכע איז שוין געווען פול־געפאַקט.

דער אַלטער פעדאָרקיוו און איוואָן זיינען דערווייל אַוועק צו אונדז. דער טאַטע האָט דערלאַנגט טיי, און איוואָן האָט פאַרזיכטיק אַנגעהויבן איינצורעדן אונדזערע ברידער, זיי זאָלן זיין פאַרזיכטיק און היינט אויסמיידן אַ קריגעריי.

— היינט נאָך מער ווי אַן אַנדערש מאָל — האָט ער זיך געבעטן — וויל דאָס גאַנצע דאָרף איז אויפגעהעצט דורכן גלחס רייד.

רחלע האָט מיט פלאַמיקע אויגן געשלונגען יעדעס וואָרט פון איר קלוגן פריינט, און די ברידער האָבן עס באַמערקט. איז אברהם צו צום סטודענט און אַ זאָג געטאָן:

— וויסטו וואָס, איוואָן? האָב מיר אַ גוטע נאַכט!

איוואָן האָט זיך אויפגעהויבן און איז אַרויסגעגאַנגען. אַ פיינלעך שטילשווייגן האָט געהערשט אין שטוב. רחל האָט געכאַפּט אַ שאַלעכל און איז אַרויס נאָך איר פריינט. „רחמנותל", וועלכער האָט שטאַרק ליב געהאַט די שוועסטער, איז אַראָפּ פון פיעקעלעק און איז איר נאָכגעלאָפן. דער טאַטע האָט אָנגעצונדן דעם לאָמפּ — ס׳איז געווארן נאַכט.

אין דרויסן האָט „רחמנותל" דערזען דעם אויסגעשטערנטן הימל. לייכטע וואָלקנדלעך האָבן זיך געטראָגן איבער דער פולער לבנה. האָט ער פאַרגעסן אָן דער שוועסטער (וועלכע איז דערווייל אַוועק מיט איוואָנען אויף אַ שפּאַציר אונטער די טאָפּאָליע־ביימער), ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט ביי דער וואָנט פון הויז און מיט חידוש זיך איינגעקוקט אין דער שוועבנ־דיקער לבנה.

אין קרעטשמע האָט מען געשיכורט און געטומלט. די פעדאָרקיווס אַ פריינט, וועלכער האָט שטענדיק אומזיסט מיטגעשיכורט, האָט איבער־געקערט דעם קאָזשוך מיטן פוטער אַרויף און געמוסן קריכן אויף אַלע פיר, האָווקענדיק ווי אַ הונט און ברומענדיק ווי אַ בער. אַלע האָבן גע־לאַכט. נאָך איניקע האָבן געפּראוואט איצט נאָכמאַכן די קונץ, און באַלד האָט די קרעטשמע אויסגעזען ווי אַ פולע שטייג מיט טומלענדיקע בערן, וועלף און הינט. איינער האָט פאַרגעשלאָגן מ׳זאָל אַזוי צוקריכן צום ייד אַראָנס פענצטער און זיי דאָרט איבערשרעקן. געשטאַרקט מיט נאָך אַ פּאָר גלעזלעך משקה, איז מען וואַיענדיק און האָווקענדיק אויף אַלע פיר אַרויס־געקראָכן פון דער קרעטשמע.

„רחמנותל" איז נאָך אַלץ געשטאַנען אָנגעשפּאַרט ביי דער וואַנט, פאַר־שפּילט מיט די שטראָלן פון דער לבנה. דערזעענדיק קריכנדיקע „חיות", האָט ער גענומען לויפן. האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן נאָך אים, ניט וויסנדיק אפילו נאָך ווענען זיי יאָגן זיך. דערגרייכט דעם ברונעם, האָט „רחמנותל" זיך אַפּגעשטעלט. אויך די „חיות" הינטער אים זיינען געבליבן שטיין. זיין הערצל האָט געקלאַפּט ווילד און פאַרצווייפלט. ס׳האָט אים אויסגעוויזן, אַז זיי קומען אַלץ נענטער און נענטער, און ער האָט זיך געלאָזט לויפן אין אַ צווייטער ריכטונג. אָבער אויך אַהין יאָגן אים נאָך די חיות. פּרואווט ער ווידער זיי אויסמיידן און לויפט אויף צוריק, אָבער דאָ נעמען זיי אים אַרומרינגלען. אַ פאַרצווייפלטער, איז „רחמנותל" צוגעפאַלן צום ראַנד פון

ברונעם, און פלוצלונג דערזען דאָרט אינעווייניק אַ לבנה, פונקט ווי אויפן הימל. נאָר אָט קריכן שוין צו אים די חיות פון אַלע זייטן! ער פאַרמאַכט די אויגן, און לבנות, חיות און ברונעמער נעמען טאַנצן אין זיינע קראַנקע געהירן — ער שפרינגט אַריין...

פעדאָרקיווס חברה האָווקען ווייטער און שפרינגען נאָך אַלץ אָרום אויף אַלע פיר. מיט אַמאָל באַמערקן זיי, אַז דער גייאָגטער איז פאַרשוואונדן. זיי ווייסן אָבער ניט וואוהין, און וייסן אפילו ניט נאָך וועמען זיי האָבן זיך געיאָגט...

דערהערט אַ געפילדער, איז מיין פאָטער מיטן אַלטן פעדאָרקיוו אַרויס פון שטוב.

— דאָס זיינען דאָך מיינע סינאָקעס — האָט דער אַלטער פעדאָרקיוו אַ מאָך געטאָן מיט דער האַנט.

זיי האָבן זיך אַביסל פאַרשעמט, אויפגעשטעלט זיך און אַוועק. און קיינער פון זיי האָט ניט באַמערקט, אַז אין ברונעם האָבן איצט קליינע, צאַרטע הענטלעך געפרואווט זיך אַנכאַפן אָן די מאָכיקע שטיינער, — איין מאָל און אַ צוויי מאָל, און אַלץ ווידער זיך אַראָפגעגליטשט.

דער אַלטער פעדאָרקיוו איז אַהיימגעגאַנגען און זיינע זין זיינען אַהיימגעגאַנגען. אויך איוואָן האָט רחלען אַהיימגעבראַכט. אַלע זיינען שוין געווען אין זייערע וואַרעמע שטיבער. און וואָלט עמעצער פון זיי אַ בליק געטאָן אין ברונעם, וואָלט ער נאָך געקאָנט באַמערקן דאָס לעצטע פלישקען פונעם וואַסער, די לעצטע וואַסער־רינגען ווי נאָך אָן אַריינגעוואַרפענעם שטיין.

דערנאָך איז אויך דאָס וואַסער געוואָרן רואיק — ס׳האָט פאַרשלונגען דעם ערשטן קרבן. — — —

ניט געקענט לייענען, אָבער אויך ניט געהערט דעם גלח

אויף מאָרגן, וען אַ שכן איז געקומען שעפן וואַסער, האָט ער געפונען אַ דערטרונקענעם — „רחמנותל". דאָס דאָרף איז אויפגעציטערט געוואָרן— און ביי אונדז אין שטוב איז געלעגן אַ בר־מינן...

אונדז, קלענערע, האָט מען אַוועקגעפירט צום פעטער לייזער. קיינער האָט צו אונדז ניט גערעדט, אָבער זייערע ערנסטע, טרויעריקע בליקן האָבן אונדז געבראַכט טרערן אין די אויגן. מיר האָבן ניט געוואָלט ווייגען און זיינען זיך פאַרקראָכן אין אַ ווינקל פון פעטער לייזערס שטוב, אָבער

אַרום האָרץ האָבן מיר געפילט ווי עפּעס אַ לײַדיקייט, און ס׳האָט זיך געכליפּעט.

ניט ווייט פונעם דאָרף, אויפן וועג אין שטאָט אַריין, איז געווען אַרומ־געצוימט אַ קליין שטיקל פעלד — דאָס ייִדישע הייליק־אָרט. נאָר צווישן מתים זיינען דאָרט געלעגן: דער אַלטער פאָטער פונעם פּעטער לייזער און דער קלוגענקער שייקע ראָזום. לעבן אים האָט מען איצט אויסגעגראָבן נאָך אַ קבר, פאַר אונדזער „רחמנותל".

אַרום מיטאָג־צייט האָט מען אונדז אַהיימגעפירט צו אונדזער ברודערלס לוויה. פיר עלטסטע יידן האָבן אויפגעהויבן די מיטה, זי געטראָגן אַ האַלבן וועג, דערנאָך האָט זי איבערגענומען דער טאַטע מיט אונדזערע דריי עלטסטע ברידער. צווישן ווייבער האָבן געפירט די מאַמען. זי האָט קיין וואָרט ניט געריידט און קיין טרער ניט פאַרגאָסן. קיינער האָט ניט געווייַנט, נאָר אונדז, קליינוואַרג, האָט געקלאָפּט אַ צאָן אָן אַ צאָן.

אין ווייַסע תכריכים האָט מען אַראָפּגעלאָזט „רחמנותלען" אין קבר אַריין, און די מאַמע האָט בלויז אַ שעפּטשע געטאָן צו די ווייבער: „זעט ווי גאָיילט זיך! וואָס פאַר אַן אויסכאָפּעניש . . . אַן אויסכאָפּעניש..." דער טאַטע האָט אָנגענומען אַ זשמעניע ערד און אַריינגעוואָרפן אין קבר, די אָנדערע האָבן אים נאָכגעטאָן. איצט האָט ער אָנגעהויבן זאָגן קדיש. אָבער ווייטער ווי די ערשטע וועמטער „יתגדל ויתקדש שמיה רבא...", איז עס ניט געגאַנגען, און ער האָט פלוצים געמומען רעדן אין אַ פשוטן וואָכע־דיקן טאָן: „קינד מיינס — ס׳איז דאָך קיין דעם פשוטן גאַנג פון דער וועלט. ניט אַ טאַטע זאָל קדיש זאָגן נאָך אַ זון, נאָר פאַרקערט — דו וואָלסט דאָך געדאַרפט נאָך מיר קדיש זאָגן..." דאָס איבעריקע האָט מען שוין ניט געהערט. ס׳האָט זיך אויפגעהויבן אַ געווײַן און כליפּעריי, מיט אַזעלכע האַרצרייסנדיקע קולות, ווי דאָס ביז־איצטיקע שווייגן וואָלט פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ וואָלקנברוך פון יאָמער און געקלאָג.

אין דאָרף זיינען געשטאַנען גרופּקעס מענטשן און געריידט וועגן דעם אומגליק. מיט אַמאָל האָט מען דערזען ווי דער שוועלעכער „גאָט צו דאָנק" לויפט אַ פאַרסאָפּעטער — שטעלט זיך אָפּ, זוכט, און לויפט ווידער. ער האָט זיך דערנענטערט צו אַ גרופּע. אַ ווייַנענדיקע פרוי האָט צו אים געזאָגט:

— אַרעם יינגל, האָסט נעבעך דיין בעסטן פריינט פאַרלוירן...

— גאָט צו דאָנק, גאָט צו דאָנק — האָט ער אויף גיך געענטפערט און איז ווייטער געלאָפן.

שפּעטער האָט מען אים באַמערקט ביי דער קרענעצע. ער האָט אַרײַנ־געקוקט אין ברונעם, דערזען דאָרט זיין אייגן פּנים און געמומען וואַרפן שטיקער בריוט אין וואַסער אַריין — געקייט און געוואָרפן, און ווידער ge־

קוקט, און אַזוי פריינטלעך געשמייכלט און אַלץ געשעפטשעט: „גאָט צו דאַנק, גאָט צו דאַנק...“

ס׳זיינען אַנגעקומען די פעדאַרקיוו־ברידער. „ניט דאָ וועט וואוינען דיין פרייַנט“, האָבן זיי דערקלערט דעם ברודערל, „נאָר אויפן פעלד, וואו עס שטייען די צוויי גרויסע שטייַנער.“ און זיי האָבן געזומען פאַרקלאַפּן דעם ברונעם מיט ברעטער.

„גאָט צו דאַנק“ איז אַהיימגעלאָפן, געזומען זאָלץ און אַ ברויט, און זיך געלאָזט צום פעלד. אויפן וועג זיינען אים אַנטקעגן געקומען די יידן מיט די קינדער פון דער לוויה. „גאָט צו דאַנק“ האָט פאַרשטאַנען, אַז אויך זיי זיינען געווען אין דער נייַער דירה פון זיין פרייַנט, און פאַרבייליפנדיק האָט ער זיי געוויזן דאָס ברויט און זאָלץ, וואָס ער טראָגט צו זיין פרייַנט. אָבער קיינער, אַפילו ניט די קינדער, האָט זיך ניט אומגעקוקט אויף אים.

ער איז אַנגעקומען אויפן הייליק־אָרט, וועו דער פעטער לייזער האָט פאַרענדיקט צושיטן דאָס פרישע קבר. „יאָ, יאָ“, האָט לייזער צו אים אַ מאָל געטאָן, „אָט דאָס איז איצט דיין חברס אייביקע שטוב. דאָ וועט ער שוין וואוינען לענגער ווי מיר אַלע צוזאַמען וועלן לעבן.“ ער האָט געזומען דעם ריסקאָל און איז אַוועקגעגאַנגען.

„גאָט צו דאַנק“ האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די קני, אַוועקגעשטעלט דאָס ברויט און זאָלץ אויפן קבר, און געוואָרט—געוואָרט, אַז זיין פרייַנט זאָל אויסשטרעקן די האַנט און עס אַרייננעמען צו זיך אין דער נייַער „שטוב“. און אַז דאָס ברויט מיטן זאָלץ איז נאָך אַלץ געשטאַנען אויפן פלאַך פונעם קבר, האָט עס „גאָט צו דאַנק“ פאַרפאַרפלט טיפער אין דער ערד און זיך אַוועקגעזעצט וואַרטן אויף אַ צייכן פון זיין חבר...

וועו איינער פון אונדזערע בריידער האָט דערזען, אַז מ׳האָט פאַרקלאַפּט אונדזער ברונעם, האָט ער אַרויסגעבראַכט אַ צוואָנג מיט אַ האַק און געזומען אָפּרייסן די צוגענאָגלטע ברעטער. אָבער פעדאַרקיווס זינדלעך האָבן עס תיכף ווידער פאַרקלאַפּט. האָבן זיך אַוועקגעשטעלט צוויי מחנות ווי אויף וואָך: אונדזערע האָבן אָפּגעריסן די ברעטער און די פעדאַרקיווס האָבן זיי ווידער צוגעשלאָגן. האָט פאַוואָליע זיך אַנגעהויבן ווי עפּעס אַ פויל ראַנגלענישׂ: ווי מיד און דערשלאָגן זיי זיינען ניט געווען, האָבן זיי געזומען אָפּשטופּן אייַנער דעם אַנדערן, דערלאַנגט אַ שטורך, אַ דריי, אַ זעץ. אַן אַנדערש מאָל וואָלט שוין געקומען צו אַן אמתער שלעגעריי, אָבער היינט האָט זיך עפּעס דאָס געשלעג ניט איינגעגעבן. ס׳האָט אויסגעזען ווי זאָלט מענטשן וואָלטן זיך געצוואונגען צו עסן — ס׳איז עפּעס ניט געגאַנגען.

מיט אַמאָל האָבן זיך באַוויזן רחל און איוואַן פעדאַרקיוו. אַנדריי האָט אַ זאָג געטאָן:

— אט איז מיין פיין־געלערנטער ברודער. ער וועט נאך באלד מיט אייך גיין דאווענען אום שבת.

האט אברהם א זאג געטאן:

— און אונדזער ליב שוועסטערל וועט נאך באלד פארמערן אייער משפחה מיט א פאר קליינטשיקע איוואנטשיקלעך.

רחל האט זיך צעווייגט. דער שטענדיק־רואיקער איוואן האט פארלוירן די געדולד און א זעץ געטאן אברהמען אין פנים.

— ווארט, דאס איז מיין ארבעט! — האט אנדריי זיך א ווארף געטאן צווישן אברהמען און איוואנען — ארויס פון דארף, דו איוואנקא זשידלאק!

— און דו, גויאישע קורווע — האט אברהם זיך צעשריגן — פארנעם זיך שוין מיט אים אינאיינעם!

דער גאנצער האס און וויטיק פון די פעדארקיווס און אראנס האט זיך פלוצים אויסגעלאדן קעגן אט די צווויי יונגע מענטשן. אויך זייטיקע האבן זיך ארײנגעמישט, און די גרויסע, דיקע ווארווארא, אנדרייס ווייב, האט זיך צעשריגן:

— מיר זיינען קריסטן, די אראנס זיינען יידן, — און אט די צווויי זיינען ניט אהין און ניט אהער! זיי ברענגען דאס די אומגליקן אויף אונדז. יאגט זיי, האניעט זיי ארויס פון דארף!

דער עולם האט זיך א לאז געטאן נאך זיי...

ס׳האט אנגעהויבן שיטן א שניי — א זאוועראכע און טונקלקייט האבן איינגעהילט דאס דארף. „גאט צו דאנק" איז דערווייל געזעסן אויף „רחמנותלס" קבר און געציטערט פון קעלט. ער האט ווידער ארויסגע־פארפלט דאס ברויט מיטן זאלץ און געטראכט: „קאלט . . . קאלט מיין חבר . . . ער קאן אפילו ניט ברויט מיט זאלץ ארײנענעמען אין זיין נייער שטוב . . . קאלט . . . ווי קאלט איז דיר, חבר מיינער...״

ער האט אויסגעטאן זיין שאפענעם פעלץ און צערטלעך איינגעדעקט דאס קבר פון אלע זייטן. דער געדיכטער שניי האט גענומען פרירן אויף זיין פנים. אבער ער האט נאר פארמאכט די אויגן און קינדיש־גוטמוטיק געשמייכלט: „גאט צו דאנק, גאט צו דאנק . . . מיין חבר איצט . . . ניט אזוי קאלט . . . ווי מיר . . . גאט צו דאנק, גאט צו דאנק...״ און לאנגזאם, לאנגזאם איז אים באפאלן א שלאף...

דערווייל האט מען איוואנען מיט רחלען געטריבן איבער גארטנס און סטעזשקעס און זיי ארויסגעיאגט פונעם דארף. אפגעקילט אביסל דעם כעס, זיינען איצט ביידע פארטייען אוועק אין קרעטשמע צו באגיסן מיט בראנפן זייער אפגעטוענע „העלדישקייט״.

מידע און פארשעמטע, זיינען רחל און איוואן זיך פארגעקומען ווי די העלדן פון יענעם ביכל, וואס ער האט איר אמאל געבראכט. זיי האבן

נאָר ניט געקאָנט אַזוי שיין רעדן ווי יענע צוויי יונגע מענטשן אינעם ביכל...

— כ׳וואָלט נאָך ווען זען רחמנותלס קבר — האָט רחל געזיפצט — דערנאָך ווען מיר גיין אין שטאָט אַריין.

צוגעקומען צום קבר, האָבן זיי דערזען עפּעס אָ פּאַרשנייטן הויפן. זיי האָבן עס דערקענט: אויף „רחמנותלס" קבר איז געזעסן „גאָט צו דאָנק" אָ פּאַרפּרוירענער.

איוואָן האָט געזומען זיין טויט ברידערל אויף די פּלייצעס און אים אהיימגעטראָגן.

אויפן אָנדערן טאָג האָט מען „גאָט צו דאָנק" געפירט אויפן צווינטער. אָבער אָן דעם גלח. אַזוי האָט געוואָלט דער אַלטער פעדאָרקיוו: „׳גאָט צו דאָנק׳ האָט ניט פאַרשטאַנען צו לייענען אין די הייליקע ביכער" — האָט ער געזאָגט — „אָבער ער האָט אויך ניט צוגעהערט זיך צום פּרעפּלען פון אונדזער קסיאָנדז . . . דערפאַר האָט ער ליב געהאַט זיין חבר מיט אָ צערטלעכקייט און געטריישאַפט, וואָס איז זיכער געפעלן געווארן דעם באַשעפער פון אַלע באַשעפענישן . . . און דאָס וועט אַזאָ דאַרפס־גלחל ווי אונדזערער קיינמאָל ניט קאָנען פאַרשטיין..."

מיר לאָזן זיך אין מרחקים — אָבער ס׳איז אַלץ די זעלבע וועלט

געווען אָ טייכל ביי אונדז אין דאָרף, וואו מיר קינדער פלעגן זיך אַרומפּליושקען אום זומער און זיך גליטשן אום ווינטער. מיין „מילך־ברודער" ניקאָלאַ, מיט וועלכן כ׳האָב פון איין ברוסט געזויגן, האָט געהאַלטן, אַז וועז אַלע — מיר און די פערד און די קי און די שאָף אוז די פייגל — גייען שלאָפן, און וועז אויפן הימל צינדן זיך אָן די אַלע מיליאָנען ליכטער, דעמאָלט בלייבט אויך שטיין דאָס טייכל און רוט זיך אויס נאָכן לויפן אָ גאַנצן טאָג.

מיר זיינען געווען טשיקאַווע צו זען, וועז דאָס טייכל לייגט זיך שלאָפן. אָבער ווי שפּעט מיר זאָלן נישט געווען אויף־בלייבן און ווי פרי מיר זיינען נישט אויפגעשטאַנען, האָט דאָס טייכל אַלץ געשטראָמט, געהאַלטן אין איין לויפן, אין איין באַווגן זיך.

אויך מיר זיינען ניט געשטאַנען אויף איין אָרט. די משפּחה האָט זיך יעדעס יאָר פאַרמערט מיט נאָך אָ קליינעם עסער. דער טאַטע האָט זיך דורכגעשמועסט מיט אונדזער עלטסטן ברודער און עצות געהאַלטן מיט די יידן פון דאָרף, וועלכע זיינען געקומען צו אונדז דאַוונען בעת דער שבעה: „די קינדער וואַקסן אויס ווילד — צייטן זיינען שלעכטע — קיין מלמד

קאָן מען מער נישט האַלטן — אין אַ שטאָט איז כאָטש פאַראַן אַ חדר און אַ שולע...“

די עלטערע זיינען נאָך אַלץ געזעסן שבעה נאָך „רחמנותלען“. דעם ערשטן טאָג נאָך זיין קבורה האָבן מיר גאָרנישט געגעסן. אויפן צווייטן טאָג האָט מען אונדז געגעבן אַן עפּל און צו שטיקלעך פון שכנאס געשמאַקן קאָרנברויט. האָבן מיר עס געשלונגען מיט טרערן, ווייל מיר האָבן אַלץ געטראַכט פון „רחמנותלען“, ווועלכער ליגט איצט אַליין אין קבר.

אויפן דריטן טאָג איז געקומען צופאַרן מיין מאַמעס שוועסטער, די מומע פייגע דעם פעטער לייזערס, און אונדז אָפּגעקאָכט אַ שלעכטע וואַסער־דיקע פאַסאָליע־סופּ. קיינער האָט ניט ליב געהאַט די מומען, ניט אָפילו איר עסן און איר רחמנות. האָט מען קוים אַ לעק געטאָן פון שיסל און ווייטער געשוויגן.

דער טאָטע האָט אונדז פאַרטייטשט פון אַ ספר אַרויס וועגן אַ זייער פרומען און גאָטס־פאַרכטיקן מאַן, וועמען גאָט האָט באַשאָנקען מיט גנאָד און אים געגעבן אַ סך סטאָדעס שאָף און רינדער און גוט־דערצויגענע קינדער. אָבער מיט אַמאָל האָט אים אָנגעהויבן גיין שלעכט און ער האָט אַלץ פאַרלוירן: די בהמות זיינען אומגעקומען אין אַ מגפה, די זין זיינען אויסגעשטאָרבן, זיינע הייזער, שטאָלן און שפייכלערס זיינען אָוועק מיטן פייער, און אים אַליין האָט גאָט געשטראָפט מיט מכות, בלאָטערן און קרעץ.

אָבער גאָט האָט זיך מרחם געווען און ס׳האָט זיך אַלץ אויסגעלאָזט צום גוטן: דער מאַן איז גענעזן געוואָרן און גאָט האָט אים באַשאָנקען מיט נאָך אַ גרעסערן פאַרמעגן. דאָס איז באמת געווען פאַר אונדז אַ טרייסט. וואָרים מיר האָבן דאָך נאָר פאַרלוירן אַ קליין ברידערל; און כאָטש מיר זיינען אָרעם, האָבן מיר דאָך ניט קיין קרעץ און ניט קיין בלאָטערן, אָפילו קיין פאַרך ניט, ווייל יעדע וואָך צוואָגט מען אונדז די קעפּלעך מיט נאָפּט.

יענעם נאָכמיטאָג האָט זיך באַוויזן ביי אונדז אַ מאַן אין שטאָטישע קליידער, ווועלכער האָט געוואָלט זייער פריינטלעך און געשמייכלט. ער האָט איבערגעציילט די דערוואָקסענע און די קינדער, און פאַרשריבן עפּעס מיט אַ זילבערנעם בליישטיפט אין אַ קליין ביכעלע. ער האָט דער־ציילט, אַז אין דער שטאָט סקאָליע האָט אַ רייכער הער, ליפשיץ, געעפנט אַ גרויסע פאַבריק פון שוועבעלעך, און דער הער ליפשיץ האָט אים, דעם „שמייכלענדיקן“, געשיקט אויסצוגעפינען פאַמיליעס מיט אַ סך קינדער, פאַר ווועלכע ער וועט אָפילו באַצאָלן די הוצאות צו פאָרן קיין סקאָליע. אָנשטאָט די קינדער זאָלן אַרומלויפן אין דאָרף פּוסט־און־פאָס און זיך נאָר גליטשן און עסן, וואָלטן זיי אין סקאָליע געקאָנט אַרבעטן אין דער פאַבריק, פאַרדינען געלט און העלפן די עלטערן. דאָרט וואָלטן זיי געקאָנט גיין אין

חדר און אין שולע, און אויסגעוואַקסן צו גאָט און צו לייט. און טאַקע ווי אין פּסוק שטייט: „משנה מקום, משנה מזל"... אַ נייַ אָרט, העלפט גאָט.

דער טאַטע האָט זיך דורכגעשמועסט מיטן עלטסטן ברודער, שכנא, און איז באַלד איינגעגאַנגען אויף דעם אָנבאָט. נאָך שבעה זיינען פֿאַרפֿאָרן צו אונדז דריי פֿורן און מ׳האָט אַרויפּגעלייגט דאָס גאַנצע האָב און גוטס: קופּערטן, בעטן, טישן, בענקלעך, קוישן און גלאָט געפּעק, און מיר האָבן זיך צעזעצט אויף די פֿורן — ווער אויף אַ בעט און ווער אויף אַ שטול, אַנדערע אינעם היי און אינעם שטרוי.

דאָס גאַנצע דאָרף, גויים און יידן, האָבן אונדז באַגלייט. אין שטוב ביי אונדז איז פֿאַרבליבן בלויז שכנא. אונדז, קליינוואַרג, איז די גאַנצע זאַך פֿאַרגעקומען זייער טשיקאַווע און מיר האָבן זיך מיט אַמאָל דערפילט זייער שטאָלץ — אַ קלייניקייט! מיר לאָזן זיך אין דער וויטער וועלט אַריין.

מיר זיינען געפֿאָרן דורך פעלדער און וועלדער, שטעטלעך און דערפער, ביז ס׳איז געוואָרן נאַכט און מיר זיינען אַנטשלאָפן געוואָרן.

ווען מיר האָבן זיך אויפגעכאַפּט, זיינען מיר שוין געווען אין אַט דער וויטער וועלט. און מאָדנע, מיר האָבן נישט געגלויבט אונדזערע אייגענע אויגן: אין אָט דער וויטער וועלט איז געווען נאַכט ווי ביי אונדז, און אויפן צווייטן טאָג איז ווידער ליכטיק געוואָרן ווי ביי אונדז; אויף די פעלדער האָט געוואַקסן תבואה און אין די גאָרטנס קאָרטאָפֿליעס — פונקט ווי ביי אונדז. די ערד האָט געהאַט דאָס זעלבע פנים. איז אונדז לייכטער געוואָרן אויפן האַרץ: מיר וועלן זיך גאָרנישט פילן אַזוי פֿרעמד אין אָט דער וויטער וועלט. — — —

דאָס דאָרף שפּייט אונדז אויס

סקאָליע איז געווען אַ קליין שטעטל, ווו ס׳האָבן געלעבט יידן, פֿאַליאַקן און אוקראַיִנער. דער טאַטע און אַלע קינדער איבער אַכט יאָר זיינען געגאַנגען אַרבעטן אין דער פֿאַבריק פון שוועבעלעך, פון וואָנען ס׳האָט זיך שטענדיק געפּילט דער געוועב פון שוועבל און פֿאַספֿאָר. אייניקע האָבן געאַרבעט אין דער סטאָלעריי, ווו מאַשינען האָבן געזעגט און געהאַקט האָלץ אויף קליינע שטעקעלעך. אַנדערע האָבן זיך געפֿאָרעט ביי גרויסע קאָסטנס און רעמלעך מיט אייגעקאָרבטע שטאָבעס, איינס איבער ס׳אַנדערע. אין יעדן קאָרב איז געלעגן אַ קליין העלצל. די קאָסטנס מיט די רעמלעך האָט מען געטונקען אין אַ געלער פליסיקייט, דערנאָך זיי אַריבער־געטראָגן אין אַ צווייטן פֿלאָץ, ווו מען האָט זיי נאָכאַמאָל געטונקען אין אַ גרינער פליסיקייט. איצט האָט מען זיי איבערגעטראָגן אין אַ באַזונדערן

פלאץ צום טרוקענען, און פון דאָרט זיי געגומען צום פּאָקן, וואו ס׳האָבן שוין געאָרבעט קליינע, אָכט־יאָריקע קינדער: זיי האָבן מיט די קליינע, פלינקע הענטלעך אָנגעגומען פון די שטאָבעס אַ פולע זשמעניע פּאָרטיקע שוועבעלעך און זיי אַריינגעשטופט אין די קליינע פּודעלעך.

נאָך עטלעכע טעג האָט שוין אונדזער גאַנצע שטוב זיך געפילט מיט שוועבל. דאָס עסן, דאָס ברויט, די קלײדער און די וועש, אַלץ האָט געהאָט אַ דומפּן, פוילן, זיסלעך־ביטערן געשמאַק. מיר האָבן זיך באָקענט מיט שכנים, וועלכע זיינען פונקט ווי מיר געקומען מיט זייערע קינדער פון די דערפער; און זיי האָבן דערציילט, אַז דער שוועבל און פּאָספּאָר קריכן אַזוי אַריין אין די ביינער, אַז נאָר אַ שטיקל צייט באָקומען אַלע אַרבעטער קרומע פיס. דער טאַטע האָט זיך ניט געלאָזט אָפּשרעקן, עפּעס האָט זיך אים דאָס ניט געגלויבט.

איך מיט מיין ברודער שבתי — ער זעקס יאָר אַלט און איך פינף — זיינען געגאַנגען אין חדר. מיר האָבן גערעדט יידיש מיט אַ דאָרפישן אַקצענט, האָט מען אונדז גערופן „די גויימלעך". דער רבי האָט אונדז עפּעס ניט ליב געהאַט און האָט אונדז שטילערהייט געקניפּן. איך האָב אים דערפּאָר פיינט געהאַט, און יעדן טאָג האָט מען מיך מיט געוואָלד געמוזט שלעפּן אין חדר אַריין.

מיט מער חשק, פּאָרשטייט זיך, פלעגן מיר לויפן אין וואַלד אַריין, וואו מיר האָבן געקליבן פּאָזיאָמקעס און שוואַרצע יאָגדעס, וואָס איז געווען אַ מחיה צו עסן מיט ברויט.

סקאָליע האָט זיך געהאַט אַן אייגן, רירעוודיק לעבן. איינמאָל אין אַ פרימאָרגן האָט זיך אויפן מאַרק באָוויזן אַ וואָרעם־שלאַנג. איז דאָס גאַנצע שטעטל זיך צוזאַמענגעלאָפן, זיך געקאָכט און געטומלט, ביז מ׳האָט מיט העק און ריסקאָליעס צעהאַקט דאָס קליינע שלענגל אויף שטיקער. פּלוצים האָט מען דערציילט, אַז מ׳האָט געזען ווי אַ שטשור האָט זיך געוואָרפן אויף אַ קאַץ. דאָס האָט שוין אינגאַנצן צערודערט דאָס שטעטל. אַ צווייט מאָל איז אין אַ שבת־צו־נאַכטס געקומען צולויפן אין שול אַריין אַ באַוואָקסענער, באָרווסער מאַן. ער איז אַרויס פון וואַלד, האָט מען געזאָגט. דער רב האָט געהייסן אַלעמען פּאָרלאָזן די שול און האָט אייגער אַליין זיך פּאָרמאַכט מיטן פרעמדן. שפּעטער איז דער רב אַרויסגעקומען, געהייסן דעם עולם זיך אויסדרייען מיט דער פּלייצע צו דער שול, און ערשט דעמאָלט איז אַרויס דער מאַן און איז פּאָרשוואונדן. און וועג מ׳האָט דעם רב געפרעגט: סטייטש? האָט ער בלויז מיט אַ שמייכל געענטפערט, אַז פרומע יידן פרעגן ניט קיין שאלות, און זיי געהייסן גיין אַהיים און זאָגן תהילים.

אַזוי האָט סקאָליע דורכגעלעבט אין סענסאַציע נאָך דער צווייטער.

מיר האָבן געהאַט אַ גויאישן שכן, דאָבוש (דאָבוש האָט אויך געהייסן דער לעגענדאַרער רויבער אין יענער געגנט). אויך דאָבוש האָט געהאַט אַ גאַנצע כאַפּטע קינדער, וועלכע זיינען געווען אַביסל עלטער ווי מיר. באַלד דעם ערשטן טאָג, ווי נאָר מיר זיינען אַנגעקומען, זיינען זיי אונדז באַפאַלן מיט צונעמען און געשריען: „יידעלעך זיינען געקומען!" דערביי האָבן זיי זיך צוגעזונגען אַ לידל:

„זשיד פּאַרך, פּאַרכאַלופ, זאָהוביוו קאַפּעליוך,
יאַ אישאָוו טאַי זנאַישאָוו, טאָם אוסראָוו, טאַי פישאָוו."
(„ייד, פּאַרך איבער ד'אויערן, האָט אַ קאַפּעליוש פּאַרלוירן,
געפונען, האָב איך ניט געטראַכט און באַלד אין קאַפּעליוש
אַנגעמאַכט.")

מען האָט אונדז פריער געוואָרנט: דאָבוש איז געווען אַ געזונטער גויעץ, אַ כעסן, און האָט ער זיך אַנגעשיכורט, האָט ער באַלד געזוכט אַ זאַטשעפּקע מיט יידן. „אַז איך בין אַנגעטרונקען — פלעגט ער טענהן — מוז איך האָבן אַ יידן אויף צו פּאַרבייסן."

אַ זלידנער שכן געווען, מיט שלעכטע קינדער.

ווי נאָר דער ווינטער איז געקומען, זיינען מיר יעדן טאָג געגאַנגען מיט אונדזערע שליטעלעך אין וואַלד אַריין, צו קלויבן האַלץ און טאָקע זיך אַ שליטל טאָן. איינמאָל, אויפן וועג אַהיים, זיינען אונדז באַפאַלן דאָבושעס קינדער, איבערגעקערט אונדזערע שליטעלעך און אונדז נאָך גוט אָנגעהרגעט. מיר האָבן עס פּאַרשווויגן און אַפּילו מורא געהאַט צו דערציילן אין דער היים, ווייל מיר האָבן געוואוסט, אַז אונדזערע עלטערע בריידער קוקן נאָר אויס אויף אַ געשלעג מיט זיי. אָבער דאָבושעס קינדער האָבן זיך געגרויסט מיט דעם. זיי האָבן זיך אַפילו אַוועקגעשטעלט מיטן פּאָטער פּאַר דער טיר און אַריבערגעקוקט צו אונדז מיט שפּאָט און געלעכטער, און זיך גערייצט מיט אונדז.

ס'איז געווען אין אַ פרייטיק נאָכמיטאָג. דער טאָטע איז גראָד אַהיימגעקומען פון מרחץ און, ווי שטענדיק, געטראָגן מיט זיך דאָס פיר-עקיקע פלעשל מיט אָכט-און-נייניציקער אָקאָוויט אויף שבת. אויפן וועג האָבן אים שוין שכנים דערציילט וואָס דאָבושעס קינדער האָבן אונדז אָפּגעטאָן. אונדזער פּאָטער האָט זיך געפירט יידישלעך. מיר האָבן באַדאַרפט פּאַלגן אים און די עלטערע בריידער — נישט אויס מורא חלילה, נאָר ווייל אַזוי פירט זיך אין אַ פרום, יידיש הויז. ער האָט אונדז זעלטן ווען געשלאָגן. און האָט ער עס געטאָן, פלעגן מיר ווייטער, ניט ווייל ס'האָט אונדז ווי געטאָן, נאָר ווייל ס'האָט אונדז געאָרט וואָס דער טאָטע, וועמען מיר האָבן אַזוי שטאַרק ליב, דאַרף אונדז שלאָגן. איינמאָל האָט מיך דער סאַדאָוניק געכאַפּט רייסן אויבסט אין זיין גאָרטן. האָט ער מיך אַזוי צעממיתט, אַז איך

בין קוים אהיימגעקראכן אויף אלע פיר ווי א הונט. האט מיך דער טאטע אנגענומען פאר דער האנט, אריבערגעגאנגען מיט מיר צום סאדאוויניק און אים פאר מיר אין די אויגן דערלאנגט ניט וויניקער קלעפ, ווי דער סאדאוויניק האט מיר געגעבן. מאכט נישט אויס וואס דערנאך, אין דער היים, האב איך באקומען פון טאטן א באזונדערע פארציע קלעפ. אבער — האט דער טאטע געטענהט — ער אליין וועט באשטראפן זיין קינד, ניט קיין פרעמדער!

מיט אט דעם זין פאר ערעכטיקייט האט אונדז דער טאטע געלערנט אפצוהיטן טויזנטער ניט־געשריבענע געזעצן.

אויך דעם מאל האט דער טאטע קודם געפרעגט ביי אונדז וואס ס׳איז פארגעקומען. מיר האבן זיך געפילט ווי געשלאגענע הינטלעך און נישט געקאנט אלץ פארלייקענען, אבער מיר האבן אויך ניט געזאגט דעם גאנצן אמת, מורא האבנדיק פאר די דאבושעס. איז דער טאטע שוין ניט ארײַן אין שטוב, נאר געגאנגען גלייך צו דאבושן. א שרעק איז אונדז באפאלן, דאבוש איז שוין געווען ביי זיך אין הויז, האט דער טאטע א זעץ געטאן מיט דער פויסט אין זיין פענצטער און ארײַנגעשריגן:

— העי, דאבוש, קום ארויס! אט איז בראנפן, מיט א ייד צום פארבייסן!

דאבוש איז ארויס מיט א האק. אבער איידער ער האט זיך א ריר געטאן, האט אים דער טאטע דערלאנגט א זעץ מיט דער פיר־עקיקער פלאש שנאפס גלייך אין פנים אריין, דערצו נאך א פראסק אין דער מארדע און אזא קאפ אין בויך ארײַן, אז דאבוש איז מיט זיין גאנצער גבורה באלד געלעגן אין בלאטע... דער טאטע האט מיטגענומען די האק און איז אהיים־געגאנגען. האט נאך אונדזער ברודער יאנקל זיך א וויצל געטאן: „טאטע, אויב אזוי, שיק אים שוין אויך די פיש. וואס פאר א טעם האבן געפעפערטע פיש אן אביסל אכט־און־נייניציקער!“

— וואס איז? — האט דער טאטע זיך צוריק־געוויצלט — אמאל מעג מען דאך א גוטן שכן טראקטירן מיט א פלעשל שנאפס.

אלע האבן זיך צעלאכט, און יאנקל איז געגאנגען קויפן אנדערן בראנפן.

אבער סיי־ווי־סיי איז ניט געווען איבעריק היימלעך אין סקאליע. אין א צייט ארום האבן די מייסטע פון אונדז באקומען בלאסע פנימער און דער־פילט א ווייטיק אין די געלענקן, בפרט אין די קני. ביי אברהמען און יאנקלען האבן זיך שוין באוויזן די ערשטע סימנים פון קרומע פיס.

איינמאל אין א שבת־צו־נאכטס זיינען געקומען צו אונדז געסט: דער פעטער לייזער און נאך א באלעגאלע מיט צוויי גרויסע בוידן. מען האט תיכף אלץ איינגעפאקט, אנגעלאדן אויף די וועגענער און אוועקגעפארן.

דעם צווייטן אין־דער־פרי האט אונדז דער „שמייכלענדיקער“ אגענט אנגעיאגט אין שטעטל דאלינא, אבער דאס מאל האט ער שוין גארניט גע־

שמייכלט. די צווייַ זשאַנדאַרן, וואָס ער האָט מיט זיך מיטגענומען, האָבן געהייסן דעם טאַטן פאַרקירעוועט צוריק אַהיים. דער טאַטע האָט ניט געוואָלט הערן און איז אַוועק מיט די זשאַנדאַרן צום בירגערמייסטער פון דאַלינאַ. האָט דער בירגערמייסטער געפסקנט, אַז כל־זמן דער „שמייכלענדיקער" קאָן ניט באַווייזן, אַז מיר האָבן דעם הער ליפשיץ באַגנבעט — און אָ מאָרד זיינען מיר דאָך אַוודאי ניט באַגאַנגען — קאָן אונדז קיינער ניט צווינגען צוריקצופאָרן. וואָרים ווער קאָן עס עפעס האָבן קעגן אָ מענטשן, וועלכער וויל ניט דערלאַזן, אַז זיינע קינדער זאָלן ווערן קאַליקעס!

אַזוי זיינען מיר צוריקגעקומען אין ווערביווצי, וואו אונדזער עלטסטער ברודער האָט זיך מיט אונדז שטאַרק דערפרייט. נאָך אַ לאַנגן שמועס מיטן טאַטן, זיינען זיי ביידע באַלד צומאָרגנס אַוועק אין שטאָט אַנקוקן אָ כלה פאַרן ברודער. זי איז געווען אַן אָרעמע קרובה פון דעם רייכן שלמה בער אָפענבערגער. אָ זייער שיין מיידל געווען, אָ געזונטע, אָביסל אָ בריילעכע. טאָקע ביים הער אָפענבערגער אין הויז האָט מען געשריבן תנאים, און ער האָט צוגעזאָגט צו געבן הונדערט און פופציק גולדן נדן. דער ברודער האָט פאַרגעלייגט, אַז מיט דעם געלט זאָל דער טאַטע זיך אַריבערקלייבן מיט דער גאַנצער משפחה אין דער בעצירקס־שטאָט האָראָדענקאָ.

אין עטלעכע חדשים אָרום האָט מען אין שטאָט געפראַווען די חתונה. מיר קלענערע זיינען געבליבן אין דער היים, און דערנאָך האָט מען אונדז געבראַכט לעקעך און אַנדערע זיסיקייטן. דער ברודער האָט אויך מיטגעבראַכט זיין יונג ווייבל. מיר זיינען איר ניט איבעריק געפעלן געווען, און זי אונדז אויך ניט. האָבן מיר זיך אַריבערגעקליבן אין אָ באַזונדערער דירה, און דער ברודער האָט שוין אָנגעהויבן זיך האַלטן פון דער ווייטנס.

ביז ס׳איז געקומען אָ טאָג און מען האָט אונדז ווידער אַרויפגעפאַקט אויף צווייַ פורן און אונדז אַוועקגעפירט פון דאָרף. אויפן וועג האָט אונדז געכאַפט אָ רעגן און אַלץ איז געוואָרן פיטש־נאַס. דער טאַטע האָט עס געהאַלטן פאַר אָ גוטן סימן: מיט דעם, האָט ער געזאָגט, וועט אָפגעוואַשן ווערן פון אונדז אַלדאָס בייז פון פריער.

ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין האָראָדענקאָ, האָט שוין געשיינט די זון. אָבער ווען מיר האָבן פאַרקירעוועט אין דער ערשטער גאַס אַריין, איז אונדז איבערגעגאַנגען אָ פרוי מיט ליידיקע עמערס. דער טאַטע איז געוואָרן בלייך ווי קרייד און געהייסן זיך אָפשטעלן. ער האָט געזומען ווישן דעם שווייס פון שטערן און אָ זאָג געטאָן:

— קינדער, ס׳איז נישט גוט. אָבער אומקערן זיך טאָר מען נישט.

אַזוי זיינען מיר פאַרפאַרן אין אָ הינטער־גסל צו אָ קליין, אָרעם הייזל, וואו מיר האָבן געדונגען אָ שטוב ביים אָרעמען שניידער חיים קאַריניק. נישט געווען דאָרט קיין שטאָל און נישט קיין סטאָדאָלע, נישט

קיין מיסט־בערגלעך און נישט קיין בהמות. געשלאָפן זיינען מיר צוזאַמענ־
געפֿרעסט אויף שמאָלע געלעגערס, פיר אין אַ קליין באַנק־בעטל — צוויי
צוקאָפּנס און צוויי צופוסנס — און די אַנדערע אויף דער ערד און אויפן
פּיעקעלעק.

באַלד ווי מיר זיינען אָנגעקומען, האָט אויסגעבראָכן אַ טיפוס אין
שטאָט. אויף אַ סך הייזער האָבן זיך באַוויזן שוואַרצע קוילן־צייכנס, וואָס
האָט באַדייט: „טיפוס"! אויך אונדזער הויז האָט באַקומען אַזאַ שוואַרצן
צייכן און מיר זיינען אַלע געלעגן אין פיבער און קדחת. איך האָב ניט
געווואוסט צי שלאָף איך, צי בין איך וואַך. כ׳האָב בלויז געזען גאַנצע
מחנות גרויסע לייט מיט גרינע בייכלעך און רויטלעכע רוקנס, וואָס זיינען
אַרומגעקראָכן איבער מיר ווי מערשקעס איבער אַ בערגל. איך בין געווען
ווי געליימט און ניט געקאָנט רירן מיט קיין אבר, געווען ווי שטום און ניט
געקאָנט אָפּילו שרייען. פלוצים האָב איך דערזען יוז פעדאַרקיווס שוואַרצן
וואָלפס־הונט. אויך ער האָט איצט געהאַט אַ גרינעם בויך און אַ רויטע
פעל אויף זיך. פון זיין ריזיקן פּיסק איז נאָכגעהאָנגען אַ פלאַם־פּייערדיקע,
צעהיצטע צונג. ער האָט אַריינגעכאַפּט מיין קאָפּ אין זיין פּיסק און מיך
געגומען שלייַדערן און זיך דרייען מיט מיר אַרום־און־אַרום, אַהין און אַהער,
און דאָך איז מיין קאָפּ געבליבן אויף מיין קערפּער. כ׳האָב געוואָלט שרייען
און געוואָלדעוועט מיט אַלע כחות, אָבער דער האַלדז איז געווען ווי פאַר־
לייגט. און די גרין־רויטלעכע לייט האָבן געהאַלטן אין איין אַרומקריכן
צווישן די פיס און די ליטקעס, אויפן בויך און אויפן רוקן, אין די פּאָכווע
און צווישן די פינגער, אַרום האַלדז און די אויגן. כ׳האָב געוואָלט זיי אָפּ־
טרייסלען פון זיך, זיך אַ קראַץ טאָן, אָבער מיינע גלידער זיינען געווען
שטייף. דאָכט זיך, דער טאָטע מיטן ברודער לייבציע זיינען געקומען פון
מרחץ. כ׳האָב זיך געריסן זיי עפּעס צו זאָגן, אָבער די ליפּן האָבן זיך קוים
באַוועגט און קיין קלאַנג ניט אַרויסגעבראָכט. האָבן זיי גוטמוטיק געקוקט
אויף מיר און געשמייכלט, גלייך ווי איך וואָלט בלויז מאַכן אַ שפּאָס מיט זיי.

מיט אַמאָל איז פון גאַנצן בערגל לייז געוואָרן אַ הויכע, משופּעדיקע
וואַנט, און איך האָב זיך אַרונטערגעקאַטשעט אַלץ טיפער און טיפער —
איך בין געבליבן ליגן און פאַר שרעק געעפּנט די מידע אויגן. כ׳בין
אינגאַנצן געווען אויסגעוווייקט אין שווייס. דער טאָטע און לייבציע, מיט
וועלכן איך פלעג שלאָפן אויפן פּיעקעלעק, האָבן מיר אַרומגעבונדן אַרום
שטערן אַ האַנטוך מיט רעפּטלעך רויע, קילע קאַרטאָפליעס. דער פּעט־
לעכער דאָקטאָר קאַנאַפּאַס האָט געהאַלטן מיין האַנט און געקוקט אויף זיין
זיגער, גרויס ווי אַ ציבעלע. דורך זיין צוויקער האָבן דורכגעשיינט צוויי
רויטלעך־פאַרלאָפענע אויגן וווי פריער ביי יוז פעדאַרקיווס הונט. ער האָט
מיך עפּעס געפרעגט אויף פויליש און זיך געהייסן ווייַן די צונג. אויך

דאָס האָט מיך דערמאָנט אַן דעם הונט און איך האָב זיך צעווײַנט. דער טאַטע האָט געזומען רעדן צו מיר, מיך געגלעט, און איך האָב זיך אײַנגעשטילט. איך בין געווען אַזוי מיד... איך בין אַנטשלאָפן געוואָרן.

ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפט, בין איך געלעגן מיט מײַן ברודער לייבציע אויפן פּיעקעלעק, וואו ס׳איז אויך געשטאַנען אַ גאַנץ קעסטל בעקעריי, וואָס גוטע שכנים האָבן אַריינדערלאַנגט דורכן פענצטער. אָבער מײַן טאַטן דאָך ניט עסן. פּונדעסטוועגן האָב איך אַרויסגענומען אַ גאַנצע בולקע און זיך צעטיילט מיט מײַן ברודער. ס׳האָט געשמעקט אַ מחיה! האָבן מיר בשתיקה ווידער געגנבעט און ווידער געגעסן, און אַזוי זיך אַנגעפרעסן, אַז מיר זיינען פֿאַוואָליע אַליין ווידער געזונט געוואָרן. מיר זיינען די ערשטע אויפגעשטאַנען פון דער קרענק און די ערשטע פון דער טוכלער שטוב אַרויס אויף דער פרייַער לופט.

אַזוי האָט אונדז די בעצירקס־הויפטשטאָט האָראָדענקאַ ניט איבעריק פריינטלעך אויפגענומען, אָבער דאָס דאָרף האָט אונדז איין מאָל פאַר אַלע מאָל אויסגעשפּיגן.

בעצירקס־הויפּטשטאָט האָראָדענקאַ — די גרויסע קאָנקורענץ

צווישן דעם דאָרף ווערביווצי און דעם שטעטל האָראָדענקאַ איז געווען אַ פיל גרעסערער אונטערשייד ווי צווישן האָראָדענקאַ און סיי וועלכער גרויסער אירגענדיאישער הויפּטשטאָט. האָראָדענקאַ האָט שוין געהאָט אַלע סימנים פון אַ ניט־זיכערער, האַוועגדיק־יאָגנדיקער, קאָנקורירנדיקער שטאָט. בעת דאָס דאָרף ווערביווצי איז געווען אַוועקגעשטעלט רואיק, פרידלעך.

אין דאָרף האָט מען געצויגן חיונה פון דער ערד און מ׳איז געווען צו איר צוגעבונדן. אין האָראָדענקאַ האָט מען געלעבט איינער פונעם אַנדערן און אַרום דעם אַנדערן, און מ׳האָט גאָרניט געהאָט צו טאָן מיט אײַנאַנדער. דאָס דאָרף האָט געהאָט אַ שטיקל „סדר" און מען האָט געוואוסט פון וואָס מען לעבט און וואָס מען פאַרמאָגט. מען האָט געלעבט מיט די הויז־חיות, מיט דער ערד, אַפילו מיט דעם כסדרדיקן בייטן זיך פון די זמנים. אויך אין דאָרף האָט ניט געפעלט קיין צרות. טרעפט, אַז אַ בהמה פאַלט אַוועק, אַ טרוקענישׂ פרעסט אויף די ערד, אַדער פלוצים, אין מיטן וועסנע, טוט אַ פלאַץ אַראָפּ אַ האָגל און מאַכט אַ תל פון דער גאַנצער זריעה און פון די בליטן. אַדער גאָר פונקט אין מיטן זומער, ווען די אַרבעט אין פעלד ברענט אונטער די הענט, רוקט זיך אַן פון ערגעץ אַ מעוברתער וואָלקן, פאַר־

טשעפעט זיך איבער א היימיש, שטיל וואלקנדל, און — כליאפ! גיסט אויס דעם גאנצן רעגן. דעמאלט ווערט מען ניט גלאט פארמרה־שחורהט, נאר פשוט פארצארנט. מען קוקט דעמאלט אויפן הימל און מען שעלט דעם נאריש־ן פרילינג, וואס שיקט פלוצים א האגל אויף זיין אייגענער זריעה און בליטן; אדער מען שפעט גאר אפ פון דעם צעדרייטן זומער, וואס גיסט אויס זיינע וואלקנס נישט אויפן ריכטיקן ארט און נישט אין דער געגעבענער צייט.

אין דארף איז אויך געווען ארעם און רייך. אבער אז ס׳איז געקומען א האגל, א טרוקענישׂ, אדער א מגפה אויף בהמות, האט עס געטראפן אלע־מען, אלע באגלייך. האט מען זיך ארויסגעהאלפן איינער דעם צווייטן, וואס דערויף איז מען דאך שכנים.

אזוי האט זיך געפירט אין ווערביווצי. גאנץ אנדערש איז געווען אין האראדענקא:

דא האט מען געלעבט נישט פון דער ערד, נאר פון מענטשן. אין דארף האט מען געקוקט צום הימל און געגלויבט, אז אלץ קומט פון דארטן. אין שטאט איז עס געווען דער פוילישער גוטבאזיצער ראמאשקאן און דער יידישער באנקיר יונגערמאן, צו וועלכע מען האט ארויפגעקוקט. זיי האבן געקאנט א מענטשן באגליקן אדער רואינירן. זיי האבן זיך געהאט זייערע פארוואלטער און מעקלערס, וועלכע האבן געקאנט פארטיילן גוטע שטעלעס צו אנדערע; פון אט די אנדערע האבן געלעבט נאך אנדערע, פון זיי ווידער די וויניקער גליקלעכע, און ערשט ארום זיי האבן געפאדעט די ארעמסטע פון די ארעמע.

האראדענקא איז אויך געווען אנדערש אויסגעבויט ווי דאס דארף. איבערן דארף זיינען געלעגן צעוואלפן א גארטן מיט א שטוב דא, א שטיבל מיט א גארטן דארט, ווייט אייניס פון דאס אנדערע. א בעסערע כאטע, אן ערגערע — אבער אלע האבן געהאט אויף זיך דעמזעלבן שטרויענעם דאך, און אלע מענער האבן געטראגן דאס זעלבע לייוונטענע העמד איבער די לייוונטענע הויזן, דעם זעלבן בעסערן אדער ערגערן קאזשוך.

אין שטאט איז אלץ געווען אנדערש. א טייל, בפרט באמטערס, זיינען געווען אנגעטאן אין קורצע רעק, מיט לאק־שיך, א הויכן „סטאיאנצע" קאלנער מיט א הארטן שטייף־הוט און הענטשקעס. געפארן זיינען זיי שפאצירן אין עקוויפאזשן, בעת אנדערע זיינען ארומגעלאפן נאקעט און באروועס. אויסגעבויט איז געווען האראדענקא אין „רינגען". דער ערשטער רינג איז געווען שטארק ענלעך צום דארף: הייזלעך מיט שטרויענע דעכער, כאטש אייניקע האבן שוין געהאט רויטע קאכליעס אויפן דאך. דארט האבן געלעבט די אוקראינער, וועלכע האבן יעדן טאג געבראכט אין מארק ארויף

צו פֿאַרקויפן זייער ביסל קאַרטאָפֿליעס, ציבעלעס, ריבן, פֿאַסאָליעס, אַרבעס, אַ הון און אַנדערע דאַרפישע סחורות.

אין צוויטן, מיטלסטן רינג זיינען שוין געשטאַנען הייזלעך מיט גאַנטענע דעכער און גערטנדלעך מיט בלומען, ווי אין וויליעס. דאָרט וואָבן געוואוינט באַאַמטערס פון שטייער־אַמט, פון געריכט און פון דער בעצירקס־הויפּטמאַנשאַפט. אין דער מיט, ווי אַרומגעצוימט פון אָט די ביידע רינגען, האָבן געוואוינט די יידן.

וואָס פֿאַר אַ פּנים האָט געהאַט אָט דאָס יידישע האַראַדענקע? פּונקט אין מיטן איז געווען דער מאַרק, אַרומגערינגלט מיט הייזער פון אַלע זייטן. אַרויסגעטאַרטשעט פון זיי האָט די פּאָסט־געביידע, אָבער נאָך מער דער ציכטיקער קלויסטער מיט דער ווי אַ ציבעלע לענגלעך־בויכיקער קופּאָל אויפן דאָך. ער איז געווען וויים געקאַלכט און ריין. אין קופּאָל האָבן געפּעלט צוויי ציגל, האָבן דאָרט סאָווען זיך געמאַכט אַ נעסט. דורכן מאַרק האָט זיך געצויגן דער קייזער־שטראָז, און קווער איבער אים אַ צווייטער הויפּט־שטראָז. אַזוי אַרום איז פונקט פאַרן קלויסטער אויס־געקומען אַ קרייץ־וועג, ביי וועלכן עס זיינען געהאַנגען פיר אויפשריפטן: צו מזרח־צו האָט עס געפּירט צום דניעסטער איבער דעם שטעטל אוש־טשעטשקאַ ביז צו דער רוסישער גרענעץ; צו מערב—קיין קאַלאַמיי־סטאַ־ניסלאָוו ביז לעמבערג; אויף דרום—קיין זאַליעשטשיקי, וואָס איז באַקאַנט געווען ווי דאָס גאַליציש מעראָן; און צפון צו — קיין אָבערטין, די שטאָט פון פערד־העגדלער און גנבים. אַז מען האָט עמעצן אַ פּרעג געטאָן: „זייט איר ניט אַן אָבערטינער?“ — האָט ער גלייך געענטפערט: „איר זייט אַליין אַ גנב!“ איבער אָט די אַלע פיר געגנטן זיינען געלעגן אַכט־און־פּערציק דערפער, וואָס האָבן געהערט צו דער בעצירקס־הויפּטשטאָט.

דער קייזער־שטראָז האָט איבערגעשניטן דאָס יידישע פּערטל אין צוויי טיילן: אין „אויבערשטע“ גאַסן און אין „אונטערשטע“. די אויבערשטע גאַסן האָבן געהאַט טראָטוּאַרן מיט קאַשטאַנען־אַלייען, וואָס האָבן געפּירט צום גערעכט (די ערשטע גרויסע געביידע אין דער מערב־זייט) ביז איבער דעם מאַרק און דעם קלויסטער מיט דעם זאַליעשטשיקי־שטראָז אַזש ביז צו דער באַראָן הירש־שולע.

מיט די אויבערשטע גאַסן האָט די שטאָט זיך געצאַצקעט; מען האָט זיי געקערט און באַשפּריצט מיט וואַסער. די „אונטערשטע“ זיינען קיינעם ניט אָנגעגאַנגען. געווען דאָ אַ גרויסער ריוו, דער „פּראָוואַל“, האָט מען דאָרט אַריינגעשאָטן דאָס מיסט און דעם אָפּפאַל און אַריינגעגאַסן די פּאָמויניצעס. גאַנץ פּרי האָט מען דאָרט געקאַנט טרעפן אויסגעזעצט גאַנצע מחנות מיט האַלב־אָפּגעדעקטע לייבער, וועלכע האָבן דאָרט אָפּגעטאָן זייערע

באדערפעניש. האט דארט געשטונקען פון שמוץ און קויט, און וועז נישט דער רעגן און פראסט, וואלט מען געקאנט דערשטיקט ווערן.

די קליינע שטיבלעך זיינען דא געשטאנען איינס לעבן דעם אנדערן, וואס ס׳האט דאך וויניקער געקאסט צוצובויען א הייזל צום שכנס וואנט. האט זיך געדריקט איין הייזקע צו דער צווייטער, זיך געשטיצט און אנגעהאלטן איינס אנעם אנדערן וי א שוואכענקער, פאר קעלט ציטערנדיקער חלוש, וואס האט מורא צו שטיין אליין. דא האט געוואוינט די סאמע ארעמשאפט: שוסטערס, שניידערס, סטאליארעס, בלעכערס, באנדערס, מוליארעס, קירזשנערס, בעקערס און אלערליי באלעגאלעס און טרעגערס — אלץ הארעפאשנע מענטשן, וואס האבן ארומגעפאדעט א גאנצן טאג צו פארדינען פינף גרייצער אויף א ברויט פאר דעם קיין־עין־הרע היפשן הויז־געזינד. געוואוינט האבן אלע דער עיקר אויפן דינסטיק, וועז יידן און גויים פון די ארומיקע אכט־און־פערציק דערפער זיינען זיך צוזאמענגעקומען אויפן יאריד. פון אט דעם דינסטיק־יאריד האט מען דאס געלעבט.

האט זיך עס דעמאלט אפגעטאן א געדרענג און א לויפעריי, א שטופּעניש און א האוועז — ווי די וועלט וואלט זיך איבערגעקערט! דער הויפט־יאריד איז פארגעקומען אויפן מארק פאר פערד און בהמות, וואס האט זיך געפונען הינטער דער שטאט, אויף דער „טאלאקע". דא האבן אגערס דער־שמעקט מיט דער לופט זייערע אלטע שקאפעס, אדער גאר פרישע לאשעקלעך־כלות, און האבן צעהירזשעט ווילדע גרוסן צו זיי. די ארעמע קי, וועלכע מ׳האט היינט ניט געמאלקן, כדי זיי זאלן האבן פולע אייטערס, האבן זיך יאמערלעד צעמרוקעט מ׳זאל זיי העלפן. די שעפעלעך מעקען, וויינענדיק נאך די גרינע לאנקעס. אבער דעם גרעסטן ליארעם מאכן־אן די חזירים. זיי קוויטשען ווי מען וואלט לעבעדיקערהייט געשניטן שינקען פון זייער פעטן הינטער־חלק. און צווישן אט דעם געמויזעכץ יאגן ארום די העגדלער מיט די מעקלערס — שוויצן, שרייען און דינגען זיך מיט צע־צונדענע אויגן: א קלאפ אין דער דלאניע איינער דעם צווייטן, אט־אט האט מען שוין, דאכט זיך, אויסגעדונגען, דער חילוק איז אינגאנצן אין א דריי גולדן — דער קונה איז שוין אייגנטלעך פארטיק צוצונעמען דאס פערד, די קו, די שאף אדער דעם חזיר — נאר די לעצטע דריי גולדן! איז נאכאמאל א קלאפ אין דער דלאניע, מ׳מאכט פשרות — האלב און האלב, א גולדן פופציק מער — ביז מ׳אייניקט זיך אויף צוויי גולדן, און פאר דעם דריטן טרינקט מען „מאהאריטש", מיט מזל, הייסט עס, א לחיים און אויך צו געזונט פאר דער בהמה.

אויפן שטאטישן מארק איז דער האנדל שוין א קלענערער. ארעמע פויערן פארקויפן דא זייערע הינער, גענדז, קאטשקעס, תבואה, פלאקס, אויל, אליין־געמאכטע לייוונט. דערנאך גייען זיי אין די קלייטן און קויפן

קאָלירטע פאַטשיילעס, גלעזערנע פאַטשערקעס, וואָל אויף אויסצושטיקן די העמדער, צוקער, זאַלץ, טעפּ, שוועבעלעך, הערינג. די שענקען זיינען פול: מ׳טרינקט בראַנפן, ביר, מעד, רום, מ׳עסט פעטע סאַלאַנעס און קאַלבאַס, מען איז פריילעך, שיכורלעך.

אין דרויסן יאָגט מען זיך דערווייל אינעם פיבערדיקן הו־האַ מיט צעשראָקענע, זוכנדיקע אויגן. דאָ איז אַ קינד פאַרלוירן געגאַנגען, דאַרט האָט מען געכאַפט אַ גנב; אַ צעפאַלאָשעט פערד האָט זיך אַ לאָז געטאָן גלייך אין מיטן צווישן די ערדענע טעפּ, וואָס מען פאַרקויפט — אַ קראַך און געשרייען, אַ „טפֿרו...“ און זידלערייען — מ׳רופט אויס הונדערטערליי סחורות צום פאַרקויפן, קאַרוסעלן לאָזן און רופן, און צווישן אַלץ־דורכ־איינאַנדער שלייעט אַרום אַרעמקייט פון די הינטערגעסלעך, אַ גרייצער צו פאַרדינען. סטאָליאַרעס זוכן צו פאַרקויפן זייערע קאַסטנס און קופערטן, שוסטערס זייערע שטיוול און שיך, קירזשנערס און שניידערס זייערע מלבושים. גייט נישט מיט געלט, בייט מען די סחורה ביי די פויערן פאַר תבואה, הינער, גענדז, קאַטשקעס, אייער. אַמייסטן פאַרהאַוועט זיינען די ווייבער. זיי פאַרקויפן חלות, זעמל, קוכן, געקאַכטן אַרבעס און בוינעס, פּיראָגן מיט קאַרטאָפל, מיט קעז, מיט פלייש, מיט קאַרשן און ווינשל און שוואַרצע בערלעך. אַלץ לויפט, שרייט, וויל זיך איבעריאָגן — מען קאָנ־קורירט, שעלט זיך און מען באַשווינדלט אויף אַ גראָשן.

פאַר אונדז קליינוואַרג איז עס אַ ווילדער יום־טוב. מיר פרייען זיך וואָס אויך מיר קאָנען דערביי מיט־טאָנצן אין קאָן און זיין כאַטש אַ טייל פון אָט דעם גרויסן געטומל. מיר טראָגן אַרום אין גלעזערנע קרוגן קוואָס צום פאַרקויפן — אַ מין געמיש פון עפּל־זאַפט און עפּעס אַ געהיימען צומיש פון פייוועלע קוואַסניק, וועלכער פלעגט אונדז ניט איינמאָל אָנדרייען די אויערן, וועו מיר האָבן ביי אים דעם קוואָס געקויפט. מיר האָבן אים פיינט געהאַט און זיך געהאַט אונדזער לידל אויף אים:

„פייוול טייוול, גיב דעם קוואָס,
קוש אין תחת און באַקום די פראָס.“

אין קוואָס האָט מען אַריינגעטאָן אייז, כדי וועו עס צעגייט זיך, זאָל עס זיין אי קעלטער אי וואַסערדיק־מער. מיר פלעגן שטאַרק אויסלויבן אונדזער סחורה, אַמאָל אויך זיך בעטן, אָדער גאָר סטראָשען מען זאָל קויפן:

„פרישער קוואָס — אַ געוואָלד!
געשמאַק און אייז־קאַלט!“

אָדער:

„קויפט קוואָס, קויפט!
ערשט וואָס אָנגעשרויפט!
אַ משקה גאָר אַ נייע —

וועט עס טרינקט, איז זיך מחייה!"

אמלייכטסטן האט זיך פארקויפט מיט סטראשונקעס. איך פלעג זיך צעשרייען:

„קוואס! קוואס! איז־קאלטער קוואס!
וועט עס טרינקט אים, וועט געזונט!
טרינקט ניט וועט — פגרט ער וויי א הונט!"

דערויף פלעגן אלטע פויערטעס זיך איבערצלמען, תיכף קויפן א גלאז קוואס און אמאל נאך דערצו געבן מער מיט א העלער. אבער דערביי פלעגן זיי אויך באמערקן, אז ס'איז נישט כדאי אזוי זיך צו שעלטן. „געטרעכט — פלעג איך טראכטן — אבער וועט איך שעלט ניט, וואלטן זיי אפשר קיין קוואס ניט געקויפט, און ניט געגעבן נאך אן איבעריקן העלער דערצו." דאס שעלטן האט פארט עפעס ארויסגעבראכט. פלעג איך וויטער אויסרופן מיין סחורה מיט קללות און סטראשונקעס, און אזוי ארום האב איך פארדינט איידן דינסטיק מיינע דרייסיק ביז פערציק גרייצער. דאס געלט האב איך אוועקגעגעבן דעם טאטן. פלעגט ער מיך לויבן פאר מיין אויסטויגן זיך, און דאס האט מיך געמאכט שטאלץ און גליקלעך. מיין עלטערער ברודער, שבתי, האט פארדינט קוים א דריטל פון דעם, וואס איך האב פארדינט, איז ער מיך מקנא געווען, און דאס האט מיך געמאכט נאך פריילעכער און זיכערער ביי זיך.

אזוי האט זיך אנגעהויבן אן אמתע קאנקורענץ אין שטעטל.

אין איינעם א דינסטיק איז געקומען פון דארף דער עלטסטער ברודער, שכנא. קעגן אוונט איז ער אוועק מיטן טאטן צום מעל־העגדלער שלום לופט און איינגעצאלט ביי אים גאנצע פינף־און־צוואנציק גולדן. דאס האבן זיי באשלאסן מיר זאלן עפענען א בעקערייַ, און דער הער לופט זאל ליפערן מעל מיט א קרעדיט אויף נאך פינף־און־צוואנציק גולדן, פאר וועלכן דער ברודער האט גארantירט.

איז געקומען א טאג, וועט מיר האבן זיך ארויסגעצויגן פון הינטער־געסל און איבערגענומען אפרים גלאגערס בעקערייַ, אין שכנות מיטן הער צולויף, ניט וויט פון דער באראן הירש־שולע. און אזוי זיינען מיר מיט אמאל געוואָרן „פייגערע" מענטשן. מיר פלעגן אויסבאקן ברויט און חלה און ראגאליעס און קייזער־זעמל. און וויל מיר האבן אלע מיט־געהאלפן אין דער בעקערייַ — און קיין סך קונים זיינען אין אנהויב סיי־וויניט געווען — האבן מיר אלץ געקאנט פארקויפן ביליקער וויי אנדערע בעקערס. אבער די בעסטע קונים זיינען געווען מיר אליין. כאטש דער טאטע האט בפירוש פארבאטן אנצורירן דאס געבעקס, האבן מיר ניט געקאנט ביישטיין דעם נסיון און יעדער איינער האט אריינגערוקט א טאג אזוי א פערציק, פופציק פרישע זעמעלעך, ראגאליעס און בייגל. יעדער פון

אונדז איז געווען איבערצייגט, אַז נאָר ער אַליין טוט עס בגנבה, אָבער געגעסן האָבן אַלע. איז קיין וואונדער ניט וואָס די בעקעריי האָט אָנגעהויבן גיין שלעכט.

איך מיט שבתין זיינען געגאַנגען אין דער בארָאָן הירש־שולע, אָבער אין דער נאַכט האָט מען אונדז אויפגעוועקט צו העלפן דרייען ראָגאַליעס און פלעכטן קוילעטשן. און שוין ביי אָט דער אַרבעט האָט זיך אָנגעהויבן עפּעס, וואָס האָט פאַר מיר און מיין ברודער געהאַט אַ גרויסע באַדייטונג פאַרן גאַנצן לעבן. ער איז אַלט געווען זיבן, איך זעקס. ער איז געווען לאַנג און דין, איך בריים־ביינערדיק, נאָר קליין־געוואַקסן. כ׳האָב תמיד געמוזט צו אים אַרויפקוקן, און דאָס האָט מיך געערגערט. אָבער וען מ׳פלעגט אונדז ביידע אויפוועקן צו דער אַרבעט, האָט אים שטענדיק גענומען זייער לאַנג אויפצושטיין, און איך פלעג באַלד אויפשפרינגען וויַ אַ ווייזל־טיר. ער פלעגט זיך ווערן און ווייניקער, און איך, באַמערקנדיק דאָס, פלעג זיך מאַכן נאָך פרישער און וויליקער. דאָס איז געווען דער אָנהויב פאַר מיין שפּעטערדיקן זעלבסט־פאַרטרויען. מ׳פלעגט מיך לויבן אויף זיין חשבון. ער האָט אָנגעהויבן מיך צו האַסן, און איך האָב אויסגענוצט זיין הילף־לאָזיקייט. ער איז געווארן אַלץ אומזיכערער, און איך אַלץ מער פעסט ביי זיך. אַזוי איז געווען אין שולע, אין גאַס, ביים שפּילן זיך און ביים פאַרקויפן קוואַס. זאָל מיר גאָט מוחל זיין, אָבער אַביסל איז עס טאַקע געווען מיין שולד. און ווען איך האָב באַגעגנט מיין ברודער דרייסיק יאָר שפּעטער, האָב איך זיך געפילט אַביסל שולדיק קעגן אים. ער האָט שוין דעמאָלט געהאַט דערוואַקסענע קינדער, אָבער זיי האָבן אים באַהאַנדלט פונקט אַזוי שלעכט ווי מיר פלעגן עס טאָן מיט דרייסיק יאָר צוריק. ער אַליין האָט זיך כמעט ניט געענדערט: זיינע רויטלעך־פאַרווויינטע אויגן האָבן אויך איצט נאָך געקוקט מיט עפּעס אַ מין פאַרוואורף, און געריבט האָט ער שטאַמלענדיק ניט־זיכער, ווי אַמאָל. נאָר איצט האָט ער געהאַט עפּעס ווי אַ געקינצלטע בארד. אַזעלכע בערד האָבן געווויינטלעך ניי־אָנגעשטעלטע כאריסטן אין דער אָפּערע.

כ׳האָב געהאַט דאָס געפיל ווי איך וואָלט באַגאַנגען אַ שטיל פאַר־ברעכן, ווי איך וואָלט אַוועקגענומען זיין זעלבשטענדיקייט און מיט דעם מיין אייגענע זעלבשטענדיקייט געשטאַרקט. האָבן מיר דאָך געלעבט אין קאָנקורענץ. מיר זיינען דאָך מער ניט געווען אין דארף, נאָר אין דער בעצירקס־הויפטשטאָט האָראָדענקאַ, וואו דער שטאָטישער מענטש קאָן ניט אויסקומען, אויב ער איז ניט קיין קאָנקורענט. וואָרים פון דארף ביז צום שטעטל האָראָדענקאַ איז אַ פיל ווייטערער וועג ווי פון האָראָדענקאַ ביז צו סיי וועלכער גרויסער איראָפּייאישער הויפּט־שטאָט.

מיין רבי שימשעלע מילניצער, וועמען מ׳האָט געמוזט צוליב טאָן

דאָס חדר אין האָראָדענקאַ איז געווען אַ סך בעסער ווי אין סקאָליע. אונדזער מלמד, ר׳ שימשעלע מילניצער, איז געווען אַ שטילער, גוטער מענטש. ער האָט אונדז קיינמאָל ניט געשלאָגן און איז געווען צופרידן, ווען מיר האָבן אים געלאָזט צורו. ס׳איז אים ליבער, פלעגט ער זאָגן, אַ צעלאָזן יינגל, אָבער מיט אַ גוט קעפל, וואָס קען לערנען, — איידער אַ „וואויל״, „פיין״ קינד מיט אַ פאַרשטאָפטן קאָפ. מיר פלעגן דאָס אויסנוצן און זייער אָפט אים אָפטאָן שפּיצלעך.

איינמאָל האָבן מיר צוגעבונדן זיין קאָפאָטע צום בענקל, ווען ער איז געזעסן. אַ צוויטן מאָל האָבן מיר מיט אַ שטריקל פאַרקרעמפּעוועט זיין פוס צום טיש. ער פלעגט דערויף נאָר אַ שאָקל טאָן מיטן קאָפ און גוט־מוטיק שמייכלען. אַן אַנדערש מאָל, ווען ער איז — ווי געווינטלעך ביים לערנען — אַנדערימלט געוואָרן מיטן קאָפ אויפן טיש, האָבן מיר מיט וואָקס צוגעקלעפּט צום טיש זיין באָרד. ווען ער האָט זיך אויפגעכאָפּט, האָט ער קיין וואָרט ניט געזאָגט, נאָר אָפּגעשקראָבעט דעם טיש און זיך אויסגעצופּט דעם וואָקס פון דער באָרד. ער האָט יענעם טאָג אָפּילו ניט דערמאָנט וועגן דעם. אָבער עטלעכע טעג שפּעטער האָט ער געזאָגט: „קינדער, אַנומלט האָט עמעצער פון אייך געמאַכט אַן הלצהלע מיט מיין באָרד. כ׳האָב גאָר־נישט געזאָגט, נישט דערפאָר, ווייל ס׳האָט מיך ניט פאַרדראָסן. פאַרקערט, כ׳האָב געהאַט אַזויפיל עגמת־נפש דערפון, אַז כ׳האָב אָפּילו ניט געקאָנט קיין וואָרט אַרויסרעדן. איר ווייסט דאָך, אַז איך בין אַ ייד אַ קבצן, אָחוץ דעם האָב איך אויך געזונ צרות. אָבער דער רבונו־של־עולם האָט מיך באַשאָנקען מיט אַ באָרד פונקט ווי יעדן אַנדערן ייד, גלייך ווי איך וואָלט געוואָגן ווער ווייסט וואָס פאַר אַן עושר. איז די באָרד אַ שטיקל טרייסט פאַר מיר. קומט איר צוגיין און ווילט מיר די באָרד אויסצופּן. נו, פרעג איך אייך: מיך וואָלט איר אָרעמער געמאַכט מיט אַ באָרד; אָבער איר אַליין וואָלט דאָך דערפון ניט רייכער געוואָרן.״

דאָס איז געווען אין אַ דאָנערשטיק. יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק פלעגט ער פאָסטן און פאַר שוואַכקייט רעדן זייער שטיל. מיר האָבן אַראָפּ־געלאָזט די קעפּ פאַר בושה, און ער האָט אונדז יענעם טאָג אַהיימגעשיקט פון חדר מיט אַ שעה פריער. אָבער זייט יענעם טאָג איז ער אונדז הייליק געוואָרן ווי אַ ספר־תורה. מיר האָבן מער ניט געחוזקט פון אים און אים מער קיין שפּיצלעך ניט אָפּגעטאָן.

ער האָט אונדז קודם געלערנט דעם אלף־בית. די אותיות האָבן אויס־געזען ווי קליינע קעסטעלעך, ווי קליינענקע שטיקלעך געצייג, אָדער ווי

קלייַנע כאַטקעלעך מיט האַלבע טיר־און־פענצטערלעך. אין סקאַליע פלעגן די דאָזיקע אותיות מיר טאַנצן פאַר די אויגן און כ׳האָב ניט געקאָנט זען קיין חילוק פון אַן אלף ביז תיו. אָבער דאָ האָט דער געדולדיקער רבי מיך אויסגעלערנט זיי פאָנאַנדערצוקלויבן, און איך האָב באַלד דערפילט דעם טעם דערפון. ס׳האָט ניט לאַנג גענומען, און איך האָב אָנגעהויבן צוזאַמענ־שטעלן די אותיות טאַקע ווי קלייַנע קעסטעלעך, אָט די אותיות מיט די נקודות אונטער זיי — כ׳האָב אָנגעהויבן לערנען טראָף. מיר האָבן ניט פאַרשטאַנען קיין וואָרט, אָבער אָזוי האָבן מיר זיך אויסגעלערנט דאָוועגען, נאָכזאָגן תפילות און מאָכן אַ ברכה.

ביז כ׳האָב מיט מזל אָנגעהויבן חומש. איצט האָט שוין דער רבי געמוען פאַרטייטשן און אויסטייטשן. ער האָט אונדז דערציילט וועגן אַ גאָר ווייטער וועלט פון אַמאָל און אַמאָל; וועגן דער הימל און דער רבונו־של־עולם זיינען נאָך געווען אָזוי נאָענט, אַז משה רבנו און די אָבות אברהם, יעקב מיט דער מוטער רחל פלעגן אַריין־ און אַרויסגיין ביי גאָט, ווי להבדיל גרויסע סוחרים ביי אונדז אין האַראָדענקאָ זיינען אַריינגייער ביים באַראָן ראַמאַשקאָן, אָדער ביים באַנקיר יונגערמאַן.

און אַז מ׳הויבט אָן לערנען חומש, מוז מען אויך מאָכן אַ גרויסע סעודה. האָט מען מיר יענעם שבת אָנגעטאָן אַ ניי אנצוגל און ביי אַלע קרובים און שכנים האָט מען אָנגעבאָרגט אפשר צוואַנציק זייגערס מיט קייטן, וועלכע מען האָט אָנגעהאנגען אויף מיר און אויף מיינעם אַ חבר, דעם „אָפּפרעגער". נאָכמיטיק האָט מען אונדז בייידע אַוועקגעשטעלט אויפן געדעקטן טיש, און דער רבי מיט טאַטע־מאַמע, קרובים און שכנים האָבן אין דער ענגער שטוב זיך אַרומגעזעצט און אַרומגעשטעלט אַרום טיש און מיט געשפּאַנטקייט און צעלויכטענע אויגן געוואַרט אויף מיין דרשה.

ס׳האָט זיך אָנגעהויבן. דער „אָפּפרעגער" האָט אויסגעשטרעקט זיינע הענטלעך ווי צום בענטשן און צו מיר אַזוי געזאָגט:

„הרכין את ראשך ואברכך —
בויג אַן דיין קעפּעלע און איך וועל דיך בענטשן.
בן פורס יוסף, בן פורס אליהו —
שיינער יוסף, חנעוודיקער יוסף — —

„אַזוי ווי יוסף הצדיק, וועלכער האָט געפונען לייטזעליקייט ביי גאָט און ביי לייט, אַזוי זאָלסטו אויך, יינגעלע קליינס, בחורל פיינס, געפינען חן און לייטזעליקייט ביי גאָט און ביי אַלע מענטשן."

„אמן, אמן, אמן", האָבן אַלע אונטערגעכאָפט.

איצט האָט ער געמוען פרעגן, און איך האָב אָפּגעענטפערט:

אָפּפרעגער: וואָס לערנסטו, יינגעלע?

איך: חומש, צו מזל.

אַפּפרעגער: וואָס הייסט חומש?

איך: פּינף.

אַפּפרעגער: וואָס פּינף? פּינף בייגל פּאַר אַ גרייצער?

איך: ניין, פּינף הייליקע ספרים האָט די הייליקע תורה.

אַפּפרעגער: וועלכס ספר לערנסטו, יינגעלע?

איך: ויקרא.

אַפּפרעגער: סטייטש ויקרא?

איך: און ער האָט געזאָגט.

אַפּפרעגער: ווער האָט געזאָגט? דער שמש האָט געזאָגט אין שול אַריין?

איך: ניין. גאָט האָט געזאָגט צו משהן ער זאָל אים אָנזאָגן די דינים פון קרבנות. אַ קרבן איז הייליק, און איך, קליין יינגעלע, בין אויך הייליק. דערפאַר האָט דער רבי אָנגעהויבן מיט מיר לערנען ויקרא.

אַפּפרעגער: לערן, יינגעלע, לערן, און באַווייז וואָס דו קענסט.

דאָ האָט ער אַ וואונק געטאָן צו די אַרומיקע, און אַלע האָבן פּריידיק געשמייכלט.

האָב איך געזומען זאָגן אויפן קול: „ויקרא, און ער האָט געזאָגט — אל, צו — משה, איינער האָט געהייסן משה...“

אָבער דאָ האָט זיך דערהערט פון אַלע זייטן: „מזל טוב, מזל טוב!“ — מען האָט מיר איבערגעשלאָגן אין מיטן.

די מאַמע וויינט פּאַר גליק און נחת, און די שכנות וויינען מיט איר מיט. מען כאַפּט מיך קושן — קעגן מייןווילן. וואָרים איך פּיל זיך שוין מעשה גרויסער. אַלע קוקן אויף מיר, און איך מייד אויס זייער בליק — קיינמאָל האָבן נאָך אַזוי פּיל מענטשן ניט געקוקט אויף מיר מיט אַזאַ פּרייד — איך וויים, אַז זיי אַלע זיינען געקומען אַהער צוליב מיר, און ס'ווערט מיר אַזוי גוט און וואויל אויפן האַרץ, נאָך בעסער און זיסער ווי דער האָניק־לעקעך, וואָס איך עס איצט.

זייט דעם שפּיצל מיט דער בּאָרד האָבן מיר שטאַרק ליב באַקומען אונדזער רבין, ר' שימשעלע. אַמליבסטן זיינען מיר נאָך געגאַנגען אין חדר אום ווינטער. מ'האָט געלערנט ביינאַכט און אַהיימגעגאַנגען איז מען מיט אָנגעצונדענע לאַמטערנעס. מיט חשק האָבן מיר זיך צוגעהערט צום רבינס רייד, וועלכער האָט אויף יעדן פּסוק, כמעט אויף יעדן ווארט, געהאַט צו דערקלערן אַ גאַנצן פּשט און דערציילן אַ גאַנצע מעשה. און גערעדט האָט ער וועגן דער הייליקייט פון דער תורה, וועגן דעם טייטש פון יעדן ווארט און וועגן דעם מיין, וואָס ליגט הינטער דעם. האָט ער געקאָנט אַנ־הויבן אַזוי: „שמעון ולוי אחים — שמעון און לוי זיינען געווען ברידער“, — און באַלד האָט ער גענומען דערקלערן: וואָס פּאַר אַ ברידער זיי זיינען

געווען און ווי שטאַרק און ווי גרויס און ווי מעכטיק. און לוי האָט ער געהייסן, ווייל איינמאָל, ווען די פּלישתים האָבן אים נאָכגעיאָגט און ער איז געבליבן אַ פּאַרשמאַכטער אין מיטן מדבר, און לייבן זיינען אויף אים אַנ־ געפאַלן, האָט ער געפּאַקט אַ לייבעכע מיט איין האַנט ביים פּיסק, מיט דער צווייטער ביים עק, זי אויפגעהויבן אין דער הויך, זיך אַנגעטרונקען מיט דער מילך פון אירע ברוסטן און נאָכדעם זי אַוועקגעשליידערט פון זיך. שמעון ווידער האָט געקאָנט גאַנצע בערג אויפהויבן אויף זיינע אַקסלען און מיט זיי צושיטן זיינע פיינט. און אַ שוועסטער האָבן זיי געהאַט אַ יפת־תואר. זיינען די פּלישתים זי באַפאַלן, ווען די בריידער זיינען אין דער היים ניט געווען, און זי פּאַראומרייניקט און געשענדט. זיינען די בריידער אַוועק אין דער שטאָט פון די פּלישתים און מיט זייערע שווערדן אויסגעהרגעט אַלע מענער און חרוב געמאַכט די שטאָט אויס נקמה פאַר זייער שוועסטער.

אַן אַנדערש מאָל האָבן מיר געלערנט: „ואני, און איך, יעקב", — און דער רבי האָט באַלד אַנגעהויבן דערציילן: „ואני — און איך, יעקב, וואָס גיי איצט שטאַרבן דאָ אין מצרים, זאָג דיר אָן, מיין זון יוסף, אַז נאָך מיין טויט זאָלסטו איבערפירן מיינע בייגער קיין כנען און מיך דאָרט אײַנ־ זאַמלען צו מיינע אָבות; כאָטש איך האָב מיט דיין מוטער רחל נישט געטאָן אַזאַ חסד: איך האָב זי מקבר געווען אויפן וועג קיין בית־לחם און זי אַפילו אין שטאָט ניט געפירט. און וועסטו ווען מיינען, אַז דעמאָלט האָט גע־ רעגנט, אָדער די וועגן זיינען געווען צו שווער, וועל איך דיר ענטפערן: ניין; די ערד איז געווען טרוקן און גלעלכערט ווי אַ זיפּ. ס׳איז געווען נאָכדעם ווי איך האָב אָפּגעדינט ביי לבנען, צוערשט זיבן יאָר פאַר לאהן און דערנאָך זיבן יאָר פאַר דיין מוטער רחל. מיר זיינען אַנטלאָפן פון לבנען, און ער האָט אונדז נאָכגעיאָגט און אונדז דערגרייכט און געזאָגט, אַז מיר האָבן אַוועקגענבעט זיינע געצנבילדער. האָב איך זיך מצער געווען איבער זיינע רייד און אַזוי געזאָגט: „ווער ס׳האָט דיינע געצנבילדער געגנבעט, דער זאָל שטאַרבן." און פאַרוואָר — דיין מוטער רחל האָט גע־ האָט די געצנבילדער מיטגענומען, און זי איז געשטאָרבן! און איך האָב זי מקבר געווען אין מיטן פעלד, אויפן וועג קיין בית־לחם. פאַרוואָס? — וועסטו ווידער פרעגן, מיין זון. וועל איך דיר אַזוי ענטפערן: איך האָב געהאַט אַ זאָגונג, און געזען האָב איך, אַז אונדזער פאָלק וועט וואַנדערן אין דער מדבר, פאַרלאָזן און נידערגעשלאָגן. וועלן זיי פאַרבייגיין דער מוטער רחלס קבר און ביי איר בעטן און ווייגען און קלאָגן: „מוטער רחל, מוטער רחל, זע וואָס ס׳איז געווארן פון דיינע קינדער!" וועט די מוטער רחל אויפשטיין פון איר קבר און זיך וועגדן צו גאָט, אַזוי צו זאָגן: „פאָטער אין הימל, זע וואָס דו האָסט געטאָן צו מיינע קינדער!" וועט גאָט איר

ענטפערן: „דאָס שטראָף איך זיי אַזוי.“ וועט די מוטער רחל פרעגן: „פֿאַר־ווָאס באַשטראָפֿסטו זיי?“ וועט גאָט אירווידער ענטפערן: „איך שטראָף זיי פֿאַר זייערע זינד ווָאס זיי האָבן געטאָנצט פֿאַרן גאָלדענעם קאָלב.“ וועט דעמאָלט די מוטער רחל זאָגן: „פֿאָטער אין הימל, הער אויס מיינע רייד, ווָאס איך ווּעל דיר דערציילן: ווען יעקב איז געקומען מיך נעמען פֿאַר אַ ווייב, איז ער געווען גרויס און שטאַרק און אָנגענעם פון אויסזען; און מיר האָבן באַלד פון ערשטן אָנקוק ביים ברונעם געפּונען חן אין די אויגן איינער ביים צווייטן. אָבער מיין פֿאָטער לבן איז געווען כיטרע־פֿאַרעקשנט און האָט פריער געוואָלט פּטור ווערן פון לאהן, ווּעלכע איז געווען קליין און מיאוס, מיט פּאָקן אויפֿן פּנים און שטומפּיק אויפן צונג. און ווען ס׳איז געווָארן נאָכט, האָט ער אַריינגערופן יעקבן אין דער פּינצטערער שטוב; און מיר האָט ער געהייסן זיך לייגן אונטערן בעט און רעדן פֿאַר לאהן, דאָמיט יעקב זאָל מיינען, אַז לאה בין איך, און איך בין לאה. און אַזוי האָט יעקב חתונה געהאַט מיט לאהן. און איך האָב יעקבן ליב געהאַט מיט מיין גאַנצן נפש און נשמה און מיט אַלץ, ווָאס איך האָב פֿאַרמאָגט; און האָב דאָך נישט געטראָגן קיין קנאה צו מיין שוועסטער לאה. איך בין נאָר גע־ווען אַ פּשוטער בשר־ודם, און האָב זיך נישט מתקנא געווען. און דו, גרויסער גאָט, באַשעפּער פון אַלע ווּעלטן, ביזט זיך מתקנא אויף אַ גאָלדן קאָלב?“ וועט דעמאָלט כביכול אַזוי איר ענטפערן: „גיי, מיין טאָכטער רחל, ברענג טרייסט צו דיינע קינדער און זאָג זיי אַז: איך ווּעל זיי קיינמאָל ניט פֿאַרלאָזן.“

און וועגן משה רבנו האָט ער געווואוסט צו דערציילן יעדעס מאָל נייע מעשות מיט נייע אויסטייטשונגען. אינמאָל האָט ער אונדז געהייסן אַ האַלבן טאָג ניט טרינקען קיין וואַסער, ווייל ער דאַרף אונדז דערציילן אַ זייער טיפּע מעשה. מיר האָבן אים געפֿאָלגט, און ווען ער האָט באַמערקט, אַז אונדזערע ליפּן זיינען שוין טרוקן פֿאַר דורשט, האָט ער אונדז געהייסן נעמען אַ טרונק וואַסער און געזאָגט: אַ גוטע מעשה דאַרף מען ניט נאָר הערן מיט די אויערן, דערפֿילן מיטן האַרץ און באַנעמען מיטן שכל — מען דאַרף זי אויך קאָנען דערשפּירן מיט הונגער און מיט דורשט אויף דער צונג. אַזוי האָט ער אונדז הייסן ניט געהייסן טרינקען קיין וואַסער, כדי מיר זאָלן נאָך אַ האַלבן טאָג דורשטן קאָנען פֿאַרשטיין ווי שווער ס׳איז געווען פֿאַר משהן און דעם גאַנצן פֿאָלק ישראל צו וואַנדערן פערציק יאָר דורך דער מדבר, וואו ס׳איז בכלל ניט געווען קיין ברונעם. און ער האָט געמומען דערציילן וועגן משה רבנו און אונדזער פֿאָלק ישראל אין דער מדבר: „נאָכדעם ווי זיי זיינען אָפּגעגאַנגען פערציק יאָר אין דער מדבר, איז דאָס פֿאָלק שוין געווען מיד און פֿאַרצווייפלט, און פֿאַרלוירן דעם בטחון אַריינצוקומען ווען ס׳איז אין צוגעזאָגטן לאַנד. זיינען זיי געַ־

וואָרן קליינמוטיק און קריגעריש און וויידערשפּעניק, און געזומען צוריק־בענקען נאָך די טעפּ פּלייש. האָט משה אויפּגעהויבן די אויגן צו גאָט, און ס׳האָט געזומען דונערן און בליצן, און די יידן האָבן פּאַרשטאַנען, אַז דאָס איז גאָטס קול. איז משה פּאַרשוואונדן און דערנאָך געקומען צוריק און האָט צונויפּגעזאַמלט דאָס גאַנצע פּאָלק און אַזוי געזאָגט: גאָט האָט מיר געהייסן אייך זאָגן, אַז יעדער מאַן פון אייך, אַלט און יונג, זאָל נעמען אַ גראָב־אייזן און אַליין פּאָר זיך אויסגראָבן אַ גרוב און נאָך היינט אויף דער נאַכט זיך אין אים אַרייניילייגן. פּרעגט נישט נאָך וואָס און פּאַר וואָן, ווייל אַזוי וויל גאָט.

„האָבן אַלע מאַנספּאַרשוינען, זקנים און יונגע, אויסגעגראָבן פּאָר זיך אַ גרוב און נאָך דעמזעלבן אויף דער נאַכט זיך אַרייניגעלייגט אין אים, ווי גאָט האָט באַפוילן צו משהן.

„און וואָן די זון איז צומאָרגנס אַרויס פון איר פוטערפּאָס, זיינען צוויי דריטל פון דער עדה געבליבן ליגן אין זייערע קברים און בלויז איין דריטל איז פון די קברים אויפּגעשטאַנען. האָט משה זיך געוועדט צום פּאָלק, אַזוי צו זאָגן: הערט אויס דאָס וואָרט פון גאָט! די קליינע אין מוט, די שרעקעוודיקע און שוואַך־האַרציקע אין גלויבן, וועלן שוין אַזוי ליגן בלייבן אין זייערע קברים; און נאָר די שטאַרקע און מוטיקע, וואָס פילן ניט קיין פּחד און קיין שרעק, וואָס זיינען באַהאַרצט מיט גלויבן און בטחון, נאָר זיי וועלן געשטאַרקט און פּאַרייניגערט ווערן, זיי וועלן אַנגעפּילט ווערן מיט נייער קראָפט אויף וווייטער צו וואַנדערן, צו קאָנען אַרייננקומען אין דעם צוגעזאָגטן לאַנד כנען.“ — — —

אַ ייד אַן אביון איז געווען אונדזער מלמד, ר׳ שימשעלע מילניצער. געלערנט ביי אים האָבן בלויז קינדער פון אַרעמעלייט, און ער אַליין האָט געהאַט אַ פּולע שטוב אייגענע קינדער. פלעגט ער דאַרפן אַרומלויפן גאַנצענע טעג לייענן און בארגן. ביי אונדז פלעגט ער נעמען ברויט אויפן חשבון פון זיין מלמדות — וויפיל ער האָט נאָר באַדאַרפט — מ׳האָט אים קיינמאָל נישט נאָכגערעכנט. נישטאָ קיין מער באַגאָטישער האַנדל, פלעגט דער טאַטע זאָגן, ווי אויסבייטן ברויט פּאָר תורה; און וועדליך די ברויט־לעך, וואָס דער רבי נעמט ביי אונדז, מוזן מיר אויסוואַקסן גרויסע לומדים און אפשר גאָר אַליין וועלן רבנים.

אַמאָל פלעגן מיר אויך מאַכן אַ סעודהלע אין חדר. מיר זיינען געווען אַרום זעכצן ביז צוואַנציק קינדער. האָט יעדער, לויטן שטאַנד, צושטייער געגעבן אַ גרייצער אַדער צוויי, און מ׳האָט אייגנגעקויפט זעמל, הערינג, פּאָווידלע, אַביסל האָניק און אַ קליין ביסל בראַנפן פּאַרן רבין. דעמאָלט פלעגן מיר זיצן מיט אים אַרום טיש ווי דערוואַקסענע מענטשן, ממש ווי זיינס גלייכן.

איינמאָל האָבן מיר צו אַזאַ סעודה איינגעקויפט אַביסל מער בראָנפן ווי געווינלעך, איז דער רבי געוואָרן באַריידעוודיק און געזומען אונדז דערקלערן פאַרוואָס ער האָט נאָך קיינמאָל ניט אַנגעריבט קיין תלמיד, ווי אַנדערע מלמדים האָבן ליב צו טאָן. ער טראַכט תמיד, האָט ער געזאָגט, וועגן יהושע בן נון און משה רבנו, דעם גרעסטן תלמיד און דעם גרעסטן רבי זייט ששת־ימי־בראשית. ביים דריטן גלעזל האָט זיך זיין פנים אויס־געלויטערט און ער האָט ווייטער געזאָגט: „אייגנטלעך איז דאָס אַן ענין צווישן דעם רבונו של עולם מיט משה רבנו און יהושע בן נון. גאָט האָט אַמאָל געדופן צו משהן און אים אַזוי געזאָגט: הער אויס, מיין געטרייער קנעכט משה, דו האָסט זיך שוין גענוג געפלאָגט מיט מיין פאָלק ישראל, און איך מיין, אַז ס׳איז שוין צייט דו זאָלסט אָפרוען און זאָלסט ווערן אייגעזאַמלט צו דיינע אבות. מיינסטו נישט אַזוי, מיין זון? האָט משה זיך פאַרוואונדערט און זיך אָפגערופן: ניין, מיין האַר, ניין — איך מוז דאָך פריער אַרייַנפירן דיין פאָלק אין געבענטשטן לאַנד. דערנאָך מעגסטו טאָן מיט מיר לויט דייןווילן. איצט אָבער, אַ גרויסער האַר, האָב איך קיין צייט ניט, איך אייל זיך.

„און ער איז אַוועק.

„מיט אַ צייט שפּעטער רופט ווידער גאָט צו משהן און זאָגט אים: ווייסטו, משה מיין קנעכט, די מלאכים אין הימל גרייטן שוין זייערע שופרות און פידלען, און האַלטן אין אַיין נאָכפרעגן ווען זיי וועלן שוין קאָנען אויפ־נעמען משה רבנו ביי זיך אין הימל. דו ווייסט דאָך, משה מיין זון, ווי שטאַרק ליב דו ביזט אונדז.

„האָט משה זיך ווידער אָנגערופן: יאָ, איך ווייס עס, פאָטער אין הימל. אָבער וואָס וואָלסטו זאָגן, גרויסער באַשאַפער פון וועלטן, ווען אין מיטן פון די ששת ימי בראשית וואָלט דיך עמעצער אַוועקגענומען און דיר געשטערט אין דיין גרויסן באַשאַף? און ווער נאָך ווי דו קאָן עס ווייסן, אַז אַן אָנגעהויבענע אַרבעט מוז פאַרענדיקט ווערן? זיי דאָרום מוחל, גרויסער האַר; ווארים איך ווייס, אַז דיין הימל מיט די מלאכים וועסטו מיר קיינמאָל ניט פאַרוויגערן. ווייל איך טאָקע זיך צואיילן, כדי מיט דיין הילף און דיין לייטזעליקייט צו קאָנען וואָס פריער קומען אין דיין אייביקייט.

„און ער איז ווידער אַוועק.

„אין אַ צייט אָרום האָט גאָט ווידער געדופן צו משהן. דעם מאָל האָט שוין משה אַליין אָנגעהויבן דעם געשפּרעך און אַזוי געזאָגט: איך ווייס, האַר, אַז די מלאכים אין הימל איז לאָנגוויליק און זיי ווארטן שוין אויף אַ גרויסער סעודה, און אַז פאַר מיר איז שוין דאָרט גרייט אַ גאָלדענער שטול. אָבער איך האָלט גראָד אין פאַרענדיקן מיין שליחות, און איך שטיי שוין גאָר נאָנט פון כנען. איז — באַפעל דיין קנעכט וואָס צו טאָן, באַשעפער

פון דער וועלט, און פֿאַרהויל נישט פֿאַר אים קיין זאַך; וואַרים דעם מאָל אייל איך זיך שוין גאָר שטאַרק, אָ האָר פון דער וועלט.

„האָט דער האָר פון דער וועלט אין זיין אייביקער גוטסקייט און לייט־זעליקייט אָ שמייכל געטאָן און אַזוי געזאָגט: משה, משה, איך וויל פֿאַר דיר גאָרנישט פֿאַרהוילן, ווי דו האָסט פֿאַר מיר גאָרנישט פֿאַרהוילט. דו וועסט וואויל וויסן, אַז איך בין שטענדיק געווען, און בין, און וועל שטענדיק זיין מיט דיר. אָבער אויך איך מוז אָפּהיטן געוויסע דינים און משפּטים פון דער וועלט. איז הער זיך איין, מיין זון: דו האָסט אָ תלמיד, יהושע, וועלכער לערנט שוין ביי דיר גאַנצע פערציק יאָר. ער היט־אָפּ דיין געבאָט און טוט אַלץ, וואָס דו באַפֿעלסט אים צו טאָן. ער איז שוין ווייט אין די יאָרן און אין זיין בארד האָבן זיך שוין באַוויזן גרויע לאָקן; און ער זיצט נאָך אַלץ און וואַרט און וואַרט. איז געקומען די צייט, ווען דיין תלמיד יהושע דאַרף וועלן דער לערער און פירער פונעם פֿאָלק ישראל. איצט ווייסטו עס, מיין זון.

„און משה האָט אויפגעהויבן די אויגן צו גאָט און אַזוי געזאָגט: איצט ווייס איך דיין באַשייד, דו האָר פון דער וועלט. וואָס־זשע איז צו טראַכטן? מאָך אים פֿאַר דעם לערער און פירער פון דיין פֿאָלק. אָבער לאָז מיך כאָטש איבער ווי זיין תלמיד, איך זאָל צוזען, בלויז פון ווייטן צוזען, וואָס עס וועלט פון מיין אַרבעט און מיין שליחות.

„און גאָט דער האָר האָט אַזוי געזאָגט: משה, מיין געטרייער קנעכט, האָסט געפונען גנאָד און לייטזעליקייט אין מיינע אויגן, און איך וועל טאָן וואָס ס׳איז דיין באַגער. גיי, און איך וועל דיך באַשיצן און באַשערמען.

„איז משה געגאַנגען; און גאָט דער האָר האָט אים באַגלייט מיט אָ גנאַדפולן בליק און מיט אָ גלעט פון זיינע לייטזעליקע שטראַלן.

„און ווען משה האָט אַראָפּגענידערט צו דער עדה, האָט געבליצט און געדונערט. איז אויפגעשטאַנען זיין תלמיד יהושע און געוואוסט, אַז דאָס רופט אים גאָט. און ער איז געגאַנגען צום בארג נבו, און גאָט דער באַ־שאָפער האָט געריעדט צו אים, און דאָס פֿאָלק האָט מיט ערפורכט געווארט.

„און ווען יהושע איז צוריקגעקומען, איז ער געגאַנגען גלייך צום מקדש; און אַלע האָבן געזען די שכינה לייכטן איבער זיין קאָפּ, און אַלע האָבן געוואוסט, אַז גאָט האָט היינט יהושען אָ קוש געטאָן. האָט משה אים אָנגענומען פאָרן אָרעם און ביי אים געפרעגט: זאָג, יהושע, וואָס האָט דיר גאָט געזאָגט? האָט יהושע אַרויסגענומען זיין אָרעם פון משהס הענט, זיך אָ קער געטאָן וויטער גיין און בלויז אָפּגעענטפערט: האָסטו, משה, מיר ווען ס׳איז דערציילט וואָס גאָט האָט דיר געזאָגט?

„מיט דעם איז ער אַריין אין מקדש, און דאָס פֿאָלק נאָך אים.

„און קיינער האָט מער נישט באַמערקט ווי משה איז איצטער, פֿאַר־

שעמט און געבראכן, אויפגעשטיגן אין איילעניש צום באַרג נבו מיט זייטיקע וועגן. גאָט דער האַר האָט שוין געוואַרט אויף אים. און משה האָט אויפגעהויבן די אויגן צו גאָט און געזאָגט: דאָ בין איך, מיין פאָטער און האַר, איך בין געקומען."

— איצט פאַרשטייט איר שוין — האָט אונדזער רבי ווייטער געזאָגט — פאַרוואָס איך ווייל אייך ניט באַטראַכטן פאַר בלויז תלמידים און קליינע קינדער? מ'קאָן קיינמאָל נישט וויסן ווער ס'איז דער תלמיד און ווער דער רבי. עס קאָן קומען אַ טאָג, ווען איינער פון אייך וועט זיין דער גרויסער רבי, און איך בלויז זיין תלמיד. איר זיצט דאָ און איר קוקט מיר אין מויל אַריין ווי איר וואָלט שוין געוואָן דערוואַקסענע יידן, און מיר קומט פאָר ווי איך וואָלט ערשט אַליין אָנגעהויבן גיין אין חדר. אָט ערשט, דאָכט זיך, האָב איך געלייגט זיך שלאָפן ווי אַ קינד, און בין פלוצים אויפ־געשטאַנען באַוואַקסן מיט אַ באָרד; און אָט האָב איך איצט שוין אַליין אַ פולע שטוב מיט קינדער.

ער האָט זיך פאַרטראַכט און מיט אַמאָל אָנגענומען אַן אַנדערע וועג־נדונג: „אַצינד איז שוין פאַר מיר צו שפּעט אויסצולערנען אַ מלאכה. אָפּט בין איך מקנא די סטאָליאַרעס, די שוסטערס, די שניידערס און בעקערס — זיי דאַרפן ניט אויסשטרעקן די האַנט נאָך מענטשנס גאָב..."

(אונדזער רבי פלעגט נאָך מוזן דאָנערשטיק אַרומגיין איבער די הייזער, וואָס פלעגט אים פאַרשאַפן אַ סך עגמת־נפש.)

„לערנט אַ מלאכה — האָט ער פלוצים געזאָגט — ווייל עס וועט קומען אַ טאָג, ווען אויך איר וועט באַוואַקסן וועלן מיט בערד, איר וועט באַפאַלן ווערן מיט אַ שטוב קינדער, און דעמאָלט וועלן זיך אָנהויבן צרות און זאָרג — ווי ביי מיר, ווי ביי אַ סך פון אייערע טאַטעס..."

ער האָט אָנגעהויבן זינגען אַ זמרל און געמומען דערציילן מעשות וועגן גייסטער, רוחות און בלאָנדזשענדע נשמות, וועלכע טרעפן זיך אין דער נאַכט אַרום דעם שייד־וועג; ווי די דאָזיקע נשמות וואַנדלען אַרום צווישן הימל און דער שאול־תחתיה און ווערן מגולגל אין אַ געשלאָגענעם הונט, אין אַ חזיר אָדער אַ האָן, און קאָנען קיין רו ניט געפינען, ביז זיי ווערן „דערקענט" דורך אַ הייליקן צדיק און באַקומען זייער דערלייזונג דורך אַ הייליקן פסוק. ער האָט דערציילט וועגן שרעקלעכע רוחות און נאַרישע לצים, בפרט וועגן די קליינע שרעטעלעך, וועלכע טרייבן ליצנות אויף זייער אייגענעם אופן; ווען זיי קומען ביינאַכט אין שטוב, קערן זיי אַלץ איבער, אָדער שיטן־אויס טאַבאַקע צום ניסן, פאַרהאַקן די טירן מיט טשווועקעס אָדער פאַרנייען די אַרבל פון העמדער, מ'זאָל זיי ניט קאָנען אָנטאָן.

אַזעלכע שוידערלעכע און לוסטיקע מעשות האָט דער רבי געקענט דערציילן.

און ווען מיר זיינען בייאַכט אַהיימגעאַנגען פון חדר מיט אונדזערע קליינע לאַמטערנדלעך, פלעג איך זיך אָפשטעלן ביים שייד־ווענ און אַנ־הויבן שרייען: „כישוף־מאַכערס, שדים און רוחות, באַווייזט זיך! קומט אַהער! קומט אַהער!! קומט אַהער!!! פאַרשווינדט! פאַרשווינדט!! פאַרשווינדט!!!". די קינדער פלעגן זיך צעלויפן פאַר שרעק. און איך אַליין האָב געציטערט אין טאָפלטער שרעק: אי פאַר די שדים, אי אויס מורא וואָס איך רוף זיי צוזאַמען. אָבער דאָס געפיל וואָס איך קאָן זיי אָפנאַרן, זיי זאָלן מיינען, אַז איך אַליין האָב נ׳ט קיין מורא, האָט מיך ניט אָפגעלאָזט, און די צווייטע נאַכט פלעג איך ווידער טאָן דאָס זעלבע. האָבן די קינדער יעדע נאַכט מיך פאַרוואַרפן מיט מתנות — אַלטע ביינדלעך, שטיקלעך אייזן, קנעפּ, וואָס זיי האָבן אָפגעשונדן פון זיך אָדער פון דעם טאַטנס און ברידערס רעקלעך — אַבי איך זאָל מער ניט צוזאַמענרופן די שדים און רוחות. אָבער ווי נאָר מיר זיינען געקומען צום שייד־ווענ, האָב איך ווידער ניט געקאָנט זיך איינהאַלטן — כ׳האָב פאַרגעסן אַלץ, וואָס זיי האָבן מיט מיר אויסגענומען, און ווידער אָנגעהויבן צוזאַמענרופן די שדים. איך האָב שטאַרק הנאה געהאַט פון זייער שרעק.

אָט אַזאַ מין פאַרשייטער, אָבער אומשולדיקער קליינער יאָט בין איך געווען.

ביז איינמאָל, ווען מיר זיינען געבליבן אַליין, האָט דער רבי צו מיר געזאָגט: „איך ווייס, אַז דו ביזט אַ סך דרייסטער ווי די אַנדערע קינדער. דו ביזט דאָך אָבער אויך אַ סך קליגער פון זיי. דאַרפסטו זען זיי צו בא־שיצן, און ניט אָנווארפן אַ מורא אויף זיי. איך ווייל מיך חלילה ניט מישן אין אייערע אַלעמענס עסקים — אָבער איך לאָז עס איבער צו דיין אייגענעם שכל."

האָב איך אים פאַרשטאַנען און טאַקע מער עס ניט געטאָן. אָבער דער עיקר האָב איך מיט דעם געוואָלט צוליב טאָן מיין רבין ר׳ שימשעלע מילניצער, ווענען מען האָט פשוט אַלץ געמוזט צוליב טאָן.

אפשר מיין ערשטע ראָל

מ׳פלעגט ביי אונדז דערציילן, אַז אַ געוויסער ייד, הער הירש, איז געווען אַזוי רייך, אַז דער קייזער האָט אים אַרויסגערופן צו זיך קיין ווין, האָט אים אָפגעגעבן אַ סך כבוד און אים אָנגעבאָטן אַ הויכן אָמט. נאָר דער הער הירש האָט געזאָגט: „אַ דאַנק דיר, גרויסער מלך, אָבער איך

קאָן עס ניט אָננעמען.“ „פֿאַרוואָס?“, האָט דער קייזער זיך געוואונדערט. האָט דער הער הירש געענטפֿערט: „גרויסער קייזער, דער הער גאָט האָט מיך רייך געמאַכט, און דוווילסט מיר צוטיילן כבוד און מיר געבן אַ גרויסן אָמט. אָבער אין דיין לאַנד גאַליציע לעבן אַזוי פיל קליינע יידישע קינדער, און זייערע אָרעמע עלטערן קאָנען זיי ניט דערנערן און ניט קליידן; זיי האָבן אָפּילו ניט מיט וואָס זיי אין שולע צו שיקן. און אַזוי ווי איך האָב אַצינד דאָס גליק צו שטיין פֿאַר דיר פּנים אל פּנים, האָב איך צו דיר אַ גרויסע ביטע: זאָלסט מיר דערלויבן דאָרט צו עפֿענען שולן אויף מיינע קאָסטן, וואו די קליינע קינדערלעך זאָלן קאָנען לערנען און אויפֿוואַקסן קלוגע מענטשן, זיי זאָלן דערנאָך ווערן פֿאַר דיר ברַאַווע סאָלדאַטן.“ „דאָס געפֿעלט מיר — האָט דער קייזער געזאָגט — דאָס געפֿעלט מיר זייער, מיין ליבער הער ’בראָן‘ הירש.“

אַזוי איז דער הער הירש שוין אַהיימגעפֿאָרן ווי דער בראָן הירש. האָט ער דערנאָך געמאַכט בראָן הירש־שולן איבער גאַנץ גאַליציע, און איין שולע אויך אין האַראַדענקא.

ס׳איז געווען אַ גרויסער חילוק צווישן דער בראָן הירש־שולע און דעם חדר. אין חדר איז געווען פּינצטער און שמוציק; אָבער שימשעלע דער מילניצער האָט אונדז ליב געהאַט און צו אונדז געריידט ווי צו זיינע גלייכן. אין דער שולע איז געווען ליכטיק און ציכטיק; נאָר די לערער האָבן אונדז באַהאַנדלט ווי קליינע חיהלעך און אונדז געשלאָגן. אָבער פֿאַר לערנען זיך האָט מען געגעבן אַ היטל מיט אַ גלאַנציקן דאַשעק; פֿאַר בעסער לערנען זיך האָט מען שוין באַקומען אַ פֿאָר הויזן; פֿאַר נאָך בעסער לערנען — אויך אַ רעקל דערצו; און פֿאַר זייער גוט לערנען האָט מען אונדז אויס־געפּוצט פון קאָפּ ביז די פּיס, אָפּילו מיט העמדער און נאַז־טיכלעך. מען האָט אַכטונג געגעבן, אַז מיר זאָלן קומען אין שולע אַריין אָפּגעוואַשן און ריין, אָפּילו מיט געפּוצטע שיך, אַנישט האָט מען פֿאַרשעמט דאָס קינד און עס צוריק אַהיימגעשיקט. די לערער זיינען געווען אָנגעטאָן „דייטש“ און געריידט פּויליש. אויב די „זאַדאַניעס“, וואָס מען האָט באַדאַרפט צוגרייטן פֿאַר דער שולע, זיינען געווען שלעכט געמאַכט, אַדער מען האָט נישט ריכטיק געענטפֿערט אויף אַ פֿראַגע, האָט דער לערער געשלאָגן מיט דערווירע איבער דער פֿלאָך פון דער האָנט. אַ טייל האָבן עס געטאָן נאָר לפּנים, האָט עס כמעט ניט וויי געטאָן. אָבער דער לערער פון יידיש, הער וויזעל־בערג, פֿלעגט אַ זעץ טאָן איבער דער האָנט מיטן קאָנט פון דער ווירע. דאָס איז געווען דער ערשטער שלעכטער מענטש, וואָס איך האָב באַגעגנט אין מיין לעבן. ער האָט געהאַט געלבלעך־בלאָנדע באָקן־בערד ווי קייזער פֿראַנץ יאָזעף, און פֿלעגט האַלטן אין איין קוקן אין שפּיגל און זיך קעמען, — בפֿרט נאָכדעם, ווי ער האָט אונדז געשלאָגן. זיין פּנים פֿלעגט דערביי

ווערן רויט ווי אַ בוראַק. אויפן טיש ביי אים איז געלעגן די ווירע, זיין דינער יאַמשערנער שטעקן צום שלאָגן, און אויך דאָס קעמעלע מיט אַ שפּיגעלע צו קעמען די באָרד. ניט איינמאָל האָט ער אונדז אַריבערגעלייגט איבער דער באַנק און אַריינגעפּיטשקעט מיטן יאַמשערנעם שטעקן. אַ טיילקינדער פלעגן זיך דערפּאַר אויסבעטן די הייזעלעך מיט קלייניע קישעלעך און שמאָטעס. אָבער אַך־און־ווי צום קינד, ווען הער וויזעלבערג האָט עס באַמערקט. ער האָט אים באַלד געהייסן אַרונטערלאָזן די הויזן און אים דערלאַנגט מיטן שטעקן איבערן נאַקעטן לייב. האָט עס ניט נאָר שטאַרק וויי געטאָן, נאָר ס׳איז נאָך געווען אַ בושה דערצו. הער וויזעלבערג איז געווען אַ מייסטער אויף צו שלאָגן, און מיר האָבן אים דערפּאַר געהאַסט; אים און אַפילו זייניע קינדער, וועלכע זיינען מיט אונדז געגאַנגען אין דער זעלבער שולע. אַלע לערער פלעגן שלאָגן, אַפילו די לערערין כאַמיידעס (דאָס האָט אונדז שוין גאָר שטאַרק פאַרדראָסן), אָבער הער וויזעלבערג האָט מער געשלאָגן ווי געלערנט.

נאָר מיר האָבן זיך צוביסלעך אין זיי נוקם געווען. אום ווינטער פלעגן מיר מיטברענגען אין קלאַס שטיקלעך אייז און געפרוירענעם שניי, און מיט דעם פאַרפירט צווישן זיך גאַנצע שלאַכטן. אין פרילינג ווידער זיינען אַרומגעפלויגן מיליאָנען זשוקעס, פלעגן מיר זיי כאַפּן, און אויף אַ געגעבענעם צייכן זיי אַלע אויף אַמאָל אַרויסגעלאָזט פליען איבערן קלאַס. די לערערין כאַמיידעס פלעגט דערביי ווערן היסטעריש און שרייען, האָבן מיר אָנגעשטעלט נעבעכדיקע פּנימער, גלייך מיר ווייסן פון גאָרנישט, און שטילערהייט זיך געפרייט. איינמאָל, בעת אַן איבערייס, האָבן מיר אָנגעפילט אירע הענטשקעס מיט זשוקעס — אַ זשוקל אין יעדער הענטשקע־פינגער. ביים אַהיימגיין, ווען זי האָט געוואָלט אָנטאָן די הענטשקעס, האָט זי אַזש צעקוויטשעט זיך פאַר שרעק; און מיר האָבן געקוויטשעט פאַר פּריידי. זי האָט אַריינגערופן דעם דירעקטאָר בערלאַס — אַ לאַנגער, מאָגערער, שטרענגער מענטש, מיט אַ בלייך פּנים און אַרויפגעדרייטע וואָנסעס. האָט ער אונדז, פאַר אַ שטראָף, געהייסן איבערבלייבן אין קלאַס אַ גאַנצן טאָג. אָבער אויך די לערערין האָט געמוזט בלייבן מיט אונדז.

נאָר איין לערער האָט אונדז קיינמאָל אַפילו ניט אָנגערירט — זיין נאָמען איז געווען דרייפוס. אַז אַ יינגל האָט אים אָפּגעטראָגן די שול־העפּטן אַהיים, פלעגט ער אים מכבד זיין מיט צוקערלעך. דער לערער דרייפוס איז אָבער פלוצים געשטאָרבן, און אויף זיין קבר האָט עמעצער אָנגעשריבן:

„ווען דו וואָלסט ניט געווען די באַרד ראַזירט,
וואָלסטו אין גן־עדן איצט שפּאַצירט.“

דאָס גוטס, וואָס דער באַראָן הירש האָט פאַר אונדז געטאָן, האָט אונדז

געמאַכט לייכטער אַריבערצוטראָגן אַלע צרות, וואָס מיר האָבן געדאַרפט אויסשטיין פון די אָנדערע לערער. די שיינע אָנצוגלעך פאַר יום־טובים, די געשמאַקע פאַסאָליע־זופ אום ווינטער און דאָס שפּילן זיך אויפן הויף פון דער שולע, האָט אונדז פאַר אַלץ באַלוינט.

דאָס לעבן אין דער היים איז זיך געגאַנגען אין אַ סדר, ווייל אַלע האָבן געאַרבעט, יעדער האָט געהאָט וואָס צו טאָן. מיר פלעגן אויפשטיין פיר פאַרטאָג צו פלעכטן בייגל און קנעטן זעמל; און זעקס דעם זייגער פלעגן מיר עס שוין אין גיפלאָכטענע קוישלעך צעטראָגן צווישן די קונים און צו דער שטעל אויפן מאַרק. אָבט אַזייגער זיינען מיר געגאַנגען אין שולע. איך האָב שטענדיק געהאָט אַרום די נעגל איבערגעבליבענע שטיקלעך טייג; פלעג איך דאָס מיט שטאָלץ באַווייזן די קינדער אין שולע און זיך באַרימען, אַז איך אַרבעט שוין ביינאָכט פונקט ווי די גרויסע געזעלן.

מיין עלטערער ברודער, שבתי, איז שטענדיק געווען אַ טרויעריקער, אַ מידער און ניט אויסגעשלאָפענער, מיט רויטלעך־פאַרלאָפענע אויגן. ער פלעגט זיך מיט קיינעם ניט שפּילן, נאָר האַלטן אין איין לערנען פאַר דער שולע — און ערשט ווען דער לערער האָט אים אַרויסגערופן, פלעגט ער שטיל און ניט זיכער אַרויסשטאַמלען אין שרעק אומפאַרשטענדלעכע ווערטער. איך דער אייניציקער האָב פאַרשטאַנען וואָס ער מיינט. האָט דער לערער אים פאַרשעמט, געהייסן אים זיך אַוועקזעצן, און מיך אַרויסגערופן. האָב איך נאָר באַדאַרפט הויך און מיט קוראַזש איבערחזרן, וואָס איך האָב געהערט פון ברודער — און שוין האָט מיך דער לערער געלויבט אויף מיין ברודערס חשבון. מיין אַרעמער ברודער שבתי...

מיר זיינען געזעסן אין דער דריטער באַנק. לעבן מיר זיינען געזעסן צוויי בלאָנדע, פאַרפיעשטשעטע קינדער, אין אונדזער עלטער. זיי האָבן געהאָט לאַנגע, בלאָנדע לאָקן מיט רויטע בעקעלעך, און אָנגעטאָן זיינען זיי געווען אין העל־בלויע אָנצוגלעך מיט מאַטראָסן־קרעגעלעך. דאָס זיינען געווען די קינדער פון באַנקיר יונגערמאַן. יעדן טאָג האָבן זיי מיטגעבראַכט אַנדערע נאַשעריייען: איינמאָל חלה מיט אַ שטיקל הון, אַ צווייט מאָל זעמל מיט פוטער און איינגעמאַכטס, אָדער מיט האָניק; צי גאָר ראָזשינקע־קוכן מיט פוטער און אויבסט דערצו — קאָרשן, וויינשל, אַן עפּל, אַ באַר אָדער אַפילו אַ פערשקע. איינמאָל, בעתן איבערייס, איך בין הונגעריק ווי שטענדיק, — קוק איך אַזוי אויף זייערע נאַשעריייען, אַז די סליינע רינט מיר פון מויל. נעם איך זיך בעטן ביי דעם קלענערן יונגערמאַן ער זאָל מיר געבן אַ ביס צו טאָן.

— ניין! — ענטפערט ער ווי אַ גזלן און פרעסט ווייטער.

איך האָב געפילט, אַז דאָס בלוט קומט מיר אין פנים אַריין פאַר בושה. זייט דעמאָלט האָב איך זיי ביידע פיינט באַקומען און יעדן צווייטן טאָג

האָב איך צוגעטראַכט אַנדערע זביטקעס פאַר זיי. כ׳האָב מיטגעבראַכט סאַזשע און אויסגעשיט אויף זייער באַנק. האָבן זיי זיך אויסגערוסט די אָנצוגלעך און די העפטן. כ׳האָב זיי אונטערגעלייגט שפיציקע שטיינדלעך אונטערן געזעס, איינמאָל אַפילו אַ שפיציק טשוועקל. האָט איינער פון זיי ביים זעצן זיך אַזוי געמומען קוויטשען, אַז אַלע האָבן אויסגעפלאַצט אין אַ געלעכטער, נאָר איך איינער האָב זיך געמאַכט אומשולדיק און געשוויגן. אַן אַנדערש מאָל האָב איך אָנגעפילט מיין טינטער ביז איבערן ראַנד מיט טינט און האָב עס אַוועקגעשטעלט שיף איבערן לעכל פון באַנק — אַזוי, אַז ווען די לערערין האָט מיך אויסגערופן, האָב איך ביים אויפשטיין נאָר איין שאָר געטאָן מיט דער האַנט, און די טינט האָט אַ פליוך געטאָן אויף מיין שכנס ווייס פנימל און בלאָנדע לאָקן, און אינגאַנצן פאַרגאַסן זיין מאַטראָסן־קאָלנער. ערשט איצט האָט דער גאַנצער קלאַס אויסגעשאַסן מיט אַ געלעכטער! דער קליינער יונגערמאַן האָט זיך צעווייגט; די לערערין האָט געפרואוט אים איינצומען, און איך האָב ווידער געמאַכט אַן אומ־שולדיק רחמנות־פנימל. אָבער שטילערהייט האָב איך זיך שטאַרק געפרייט, נאָך מער ווי מיט זיין זיסן ראָזשינקע־קוכן מיט פוטער.

אַזוי האָב איך יעדעס מאָל צוגעטראַכט אַנדערע זביטקעס. דאָ האָב איך געגעבן אַ פלי אַריין אין באַנק און דערביי מיט מיין שפיציקן עלנבויגן דערלאַנגט דעם קליינעם באַנקיר אַזאַ זעץ אין די ריפּן, אַז ער האָט שיער נישט איבערגעקערט אַלע אַנדערע קינדער אין באַנק. אַ צווייט מאָל האָב איך ביים אויפהייבן זיך „גאַנץ צופעליק" אים אַזאַ טרעט געטאָן אויפן פוס, אַז טרערן זיינען אים געקומען אין די אויגן. פלעגט ער זיך שוין היטן פאַר מיר, מורא האָבנדיק פאַר אַ ניי שפּיצל.

ביז איינמאָל, ווידער אין איבערייס, קומט ער צו מיר צו:

— פאַרוואָס בעטסטו נישט עפּעס ביי מיר?

— און אַז איך בעט — זאָג איך — ווילסטו דען געבן?

מישט זיך אַריין זיין צווייטער ברודער:

— דו בעט נאָר.

ענטפער איך אָפּ:

— און דו גיב נאָר!

און איך האָב ניט געגלויבט מיינע אויגן: זיי האָבן שוין געהאַלטן צוגעגרייט פאַר מיר אַ גאַנץ פעקל עסן, און נאָך אַ באַר דערצו.

זייט דעמאָלט פלעגן זיי מיר שוין ברענגען יעדן טאָג עפּעס אַנדערש צום עסן, אַז ס׳איז געווען אַ פרייד צו גיין אין שולע. האָט שוין דאָס טינטער מער זיך ניט אויסגעגאָסן, ניט געווען מער קיין שפיציקע שטיינדלעך און טשוועקלעך אונטערן געזעס, און מיינע הענט און פיס האָבן זיך שוין מער ניט פאַרטשעפּעט אָן זיי. מיר זיינען געווארן חברים,

און נאָך דער שולע פלעג איך זיי מיטנעמען גנבענען אויבסט אויפן מאַרק. מיר האָבן געהאַט לאַנגע שטעקנס מיט אַ טשוואָק ביים שפיץ. ווי נאָר אַ זיצערקע האָט זיך אַוועקגעדרייט, האָבן מיר מיטן טשוואָק פאַרטשעפּעט אַן עפּל אָדער אַ באַר, און קאַטשיי אַוועק! מיר זיינען געווען אַ קליינע ארגאַניזירטע רויבער־באַנדע, וואָס פלעגט באַפאַלן אַ סאָד מיט אויבסט, אָדער בעת אַ שרפה לויפן „ראַטעווען", און דערווייל ווי אַ טשאַטע וואַראַנעס צוכאַפּן וואָס עס האָט זיך געלאָזט. ביים קאַוואַל האָבן מיר „געפונען" (ווען קיינער האָט ניט געזען) שטיקלעך אייזן, פאַדקאַווענעס, טשוועקעס, און פלעגן עס פאַרקויפן דעם פרומאַק מרדכי, וואָס האָט געהאַנדלט מיט אַלטן אייזן־ברוך. לויט די פרייזן, וואָס ער האָט אונדז דערפאַר געצאָלט, האָט מען שוין געקאָנט זען, אַז ער ווייסט געוויס פון וואַנען די זאַכן שטאַמען. אָבער מיר האָבן אים דערפאַר אָפּגעדינט. מיר זיינען שטענדיק געווען פינף, זעקס חברה־לייט צוזאַמען. איז בשעת איין טייל האָט אים פאַרקויפט און זיך געדונגען, האָט דערווייל דער אַנדערער טייל ביי אים געגנבעט שטיקלעך אייזן פון זיין אייגענער קראָם און עס טאַקע אים אַליין וויידער פאַרקויפט. אַזוי האָט געקאָנט פאַסירן, אַז ער האָט ביי אונדז צווי און דריי מאָל אָפּ־געקויפט די זעלבע פאַדקאַווע, די זעלבע טשוועקעס — און מיר האָבן געקייכט פאַר געלעכטער. געזען עס גייט, האָבן מיר אינזאַל ביי אים צו־געגנבעט אַן אַלטן סאַמאָוואַר און עס באַלד אויף דער שטעל אים דערלאַנגט צו קויפן. ס׳איז אים געווארן פאַרדעכטיק. ער האָט געזומען קוקן דאָ אויף אונדז, דאָ אויף זיין קראָם — און אַנגעהויבן אַראָפּנעמען דעם פאַסיק פון די הויזן. האָבן מיר אים אַ ווארף געטאָן דעם סאַמאָוואַר אין פּנים אַריין, געזומען די פיס אויף די פּלייצעס און מער מיט אים קיין געשעפטן ניט געמאַכט.

איינמאָל איז צו אונדז געקומען דער פּריוואַט־לערער פון דעם באַנקיר יונגערמאַנס קינדער און מיך פאַרקלאָגט פאַרן טאַטן, אַז ניט נאָר בין איך אַליין אַ גנב, נאָר איך וויל נאָך יונגערמאַנס קינדער אויך מאַכן פאַר גנבים. האָט דער טאַטע אים אַרויסגעוואָרפן און אים נאָך נאָכגעשריגן, אַז אַ צוויטן מאָל זאָל ער זיך שטאַרק היטן צו רעדן רכילות אויף זיינע קינדער! אָבער ווען דער לערער איז אַוועק, האָט דער טאַטע אַלעמען אַרויסגעשיקט פון שטוב און צו מיר אַ זאָג געטאָן:

— איך גלויב דעם מענטשן יעדעס ווארט, וואָס ער זאָגט. נאָר איך וויל עס הערן פון דיר אַליין; זאָג: יאָ, צי ניין. דו לערנסט ביי אַן ערלעכן מלמד, שימשעלע מילניצער, און אין דער תורה שטייט „לא תגנב", זאַלסט נישט גנבענען. כל זמן דו ביזט ניט בר־מצווה, בין איך און דער רבי פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דיינע זינד. זיי־זשע זיך מודה — יאָ, אָדער ניין — און גיב זיך אַליין אַרויס אַ שטראָף, וויפל שמיץ איך זאָל דיר געבן.

— יאָ — האָב איך אַרויסגעשעפּטשעט אָ פּאַרשעמטער און זיך געהייסן געבן 25 שמיץ אין היגטן.

— אויב אַזוי, מיין זון — האָט דער טאַטע געזאָגט — ביסטו נאָך ניט קיין גנב; ווייל גנבים זיינען אויך ליגנערס. זאָג־זשע מיר צו, אַז דו וועסט עס מער קיינמאָל ניט טאָן, און איך וועל דיר שענקען די שטראָף.

איך האָב עס אים צוגעזאָגט. איצט האָט דער טאַטע אַריינגערופן די איבעריקע און געזאָגט צו זיי:

— דער הער יונגערמאַן איז אַליין אָ גנב. ער באַגנבעט גאָט און די מענטשן און די גאַנצע וועלט. דערפאַר האָט ער מורא, אַז אויך זיינע קינדער וועלן ווערן גנבים. מיר זיינען ברוך־השם ערלעכע מענטשן און דאַרפן ניט מורא האָבן פאַר דעם.

כ׳האָב דעמאָלט ניט פאַרשטאַנען מיין גוטן, קלוגן טאַטן. אָבער אויב ס׳איז דאָ ערגעץ אָ גן־עדן, זיצט ער דאָרט אָצינד און שמייכלט אַוודאי און טראַכט: ווי לאַנג עס דאַרף דאָס נעמען אָ קינד צו פאַרשטיין די פּשוטסטע זאַכן...

אין אָ דינסטיק, בעת דעם יאָריד, האָט פאָסירט ביי אונדז אַן אויסער־געווייגלעכע זאַך. מ׳האָט אויסגעשפּאַנט אָ לאַנגן שטריק, וואָס האָט זיך געצויגן פון הער נוימאַנס הויכער שטאָקיקער געביידע ביז צום פּאָסט־אָמט. אָ מאַן, אָ פרוי און אָ יינגל פון מיין עלטער זיינען געווען אָנגעטאָן אין קאָלירטע טריקאָ מיט פליטערלעך: די מוטער אין גרין, דער פאָטער אין רויט און דאָס יינגל אין העל־בלוי. זיי זיינען אַלע אַרויף אויף אָ לייטער. די מוטער האָט געזונטן פויקן, דאָס יינגל האָט געגעבן דריי לאַנגע סיגנאַלן אויף זיין טראָמפּייט און דער פאָטער האָט געהאַלטן אָ רעדע: ער רעדט, זאָגט ער, אַלע שפּראַכן פון דער וועלט. נאָר דאָ רעדט ער פויליש, ווייל דער הער בירגערמייסטער אַליין רעדט אויך פויליש. זיי זיינען אַלע דריי גרויסע קינסטלער, אָ סימן — די אַלע אַרדענס און מעדאַלן, וואָס ער האָט באַקומען פון אַלע קייזערס און קעניגן פון דער וועלט. זיי זיינען געקומען קיין האַראַדענקאָ וויזן זייערע קונצן נאָר דערפאָר, ווייל מיר האָבן דאָ אָזאָ פיינעם בירגערמייסטער. איצט, זאָגט ער וויטער מיט כמעט אָ ווייענדיק קול, גייט ער אינשטעלן דאָס לעבן פון זיין אייניק קינד, און אַלץ צוליב דער קונסט. זיין אָבט־יאָריק קינד (פּונקט אין מיין עלטער) וועט באַלד גיין אין דער לופט אויף אָט דעם שטריק פון אין הויז צום אַנדערן. ער פאַרלאַנגט נישט דערפאָר קיין געלט אין פאָראויס, ווייל — גיט ער צו שוין מיט טערן — אויב מיט זיין קינד זאָל חלילה עפּעס געשען, איז צו וואָס דאַרף ער נאָך דאָס געלט? אָבער אויב דער הער גאָט וועט בשלום אַריבערפירן זיין קינד אין דער לופט איבער דעם שטריק פון אין הויז צום צווייטן, וועלן ער און זיין פרוי און דאָס קינד זיך דער־

לויבן אַרומצוגיין מיטן היטל און מאַכן אַ קליינע זאַמלונג. ער איז איבער־צייגט, זאָגט ער, אַז אין האַראַדענקאַ געפינען זיך ניט אַזעלכע האַרצלאָזע מענטשן, וועלכע זאָלן אַוועקגיין נאָכדעם ווי מ׳האָט זיי געווויזן אַזאַ גרויסע קונץ. ער איז זיכער, אַז אַלע וועלן שטיצן די גרויסע קינסטלער, וועלכע שטעלן איין זייער לעבן אין קאָן, און וועלכע זיינען פון אַלע קייזערס און קעניגן פון דער וועלט באַשאַנקען געווארן מיט אַזוי פיל מעדאַלן.

טויזנטער מענטשן האָבן באַלאַגערט דעם מאַרק און געווארט מיט גרויס שפּאַנונג. די עלטערן האָבן צוגעבונדן צוויי שטריק צום קינדס גאַרטל, אים געגעבן אין די הענט אַ לאַנגע שטאַנג „צום באַלאַנסירן", און דאָס קינד האָט אַרויפגעקלעטערט צום שטריק. צווישן די מענטשן איז געווארן טויט־שטיל — מ׳האָט געמומען אַרויפקוקן. דער פאָטער האָט צו אים עפּעס אַרויפגעשריגן, די מוטער האָט געווישט אַ טרער, און דאָס קינד האָט זיך איבערגעצלמט.

— באַטשאַשטש! אַכטונג! קוקט זיך צו, האַכגעשעצטעס פובליקום!

— האָט דער פאָטער אויסגערופן אפשר אין צוואַנציק שפּראַכן — די פאַר־שטעלונג הויבט זיך אָן.

באַגאַפט פון טויזנטער מענטשן, האָט דאָס קינד געמומען שטעלן אַ שריט נאָך אַ שריט, ווי ער וואָלט וועלן אויסטאַפּן דעם שטריק, באַלאַנ־סירנדיק אַלץ מיט דער שטאַנג. ער איז געגאַנגען פאַוואָליע, שיבנדיק די פיסלעך איבערן שטריק, אַ טריט נאָך אַ טריט, אַלץ ווייטער און ווייטער. דער עולם קוקט צו אַ געפּלעפּטער. ער איז שוין אין מיטן וועג, — אָבער דאָ נעמט ער באַוועגן די שטאַנג צו ביידע זייטן אַראָפּ און אַרויף, און צע־שרייט זיך פּלוצים מיט אַ האַרצרייסנדיק קול:

— פאָטער! דער ווינט!

די צוקוקער ווערן פאַרציטערטע, גויים צלמען זיך. אָבער — גאָט זיי דאַנק, דאָס קינד גייט ווייטער! ער גייט נאָך אפּילו שנעלער ווי פריער. ער באַלאַנסירט מיט דער שטאַנג און גייט אַלץ גיכער און גיכער. נאָך פינף טריט — אָט! ער האָט דערגרייכט דעם דאַך פון דער פאַסט־געביידע. דער גאַנצער מאַרק צעשרייט זיך, קוויטשעט, טאַנצט פאַר דערלייכטערונג. דער פאָטער, די מוטער און דאָס קינד זאַמלען געלט, און קיינער גייט ניט אַוועק — אַיעדער שטופּט זיך צו זיי צו דערלאַנגען זיין גראַשן.

איך שטיי ניט ווייט פונעם קינד און איך זאָפּ אין זיך אַריין זיין גאַנץ וועזן. אַ מענטש, אַ קינד נאָך ווי איך, האָט זיך אַ שפּיל געטאָן מיט זיין לעבן — — איך באַוואונדער אים און בין אים מקנא...

שבת נאָכן עסן רוף איך צונויף מיינע חברים און גלאָט עטלעכע קינדער פון די שכנים. אויף דער ערד ליגט שוין אויסגעצויגן אַ לאַנגער שטריק. איך נעם אונדזער ברויט־לאָפּעטע אין די הענט, פאַרמאַך די אויגן, נעם

צוזאַמען אַלע כחות און הויב אָן שטעלן אַ פוס נאָך אַ פוס איבערן שטריק, איך גיי פונקט ווי יענער, טריט ביי טריט, און אין מיטן מאָל איך זיך ווי איך וואָלט שיער נישט אַראָפגעפאַלן, און נעם שרייען: „פאָטער, דער ווינט! פאָטער, דער ווינט! פאָטער, דער ווינט!"

די קינדער זיינען באַגייסטערט. מיין ברודער לייבציע קוקט מיך אָן מיט אויפגעריסענע אויגן. מיר רינט שוין דער שווייס פון שטערן, אָבער איך חזר־איבער נאָכאָמאָל די זעלבע קונץ, און נאָכאָמאָל און נאָכאָמאָל — און איך שריי ווידער: „פאָטער, דער ווינט! פאָטער, דער ווינט!"

שכנים זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן; אונדזער בעקעריי איז פול מיט מענטשן. אַ טויבע שכנה פרעגט ביי אַ צווייטער: „וואָס איז דאָ אַזוינס?" שרייט איר די אַנדערע אָריין אין אויער: „איר זעט ניט? אין דער בעקעריי איז הייס צום דערשטיקט ווערן, און ער גייט אַרום און שרייט: פאָטער, ווינט! פאָטער, ווינט! ער איז אַוודאי נעבעך משוגע געוואָרן, דאָס אָרעמע קינד!"...

משה „ברעכט מען שויבן"

אין האָראָדענקא זיינען געווען אַ סך שטאָט־משוגענע, אָבער משה דער וואַסערטרעגער איז אויף זיין אופן געווען אַ נוצלעכער משוגענער. אַ הויכער, מיט ברייטע פלייצעס, אַ רואיקער, איז שטענדיק געווען פאַרטאָן אין אייגענע מחשבות און מיט קיינעם ניט געריידט. האָט מען אים עפעס געפרעגט (און זייער אָפט, כדי מיט אים זיך צו רייצן), פלעגט ער אַוועק־דרייען דעם קאָפּ, כדי נישט צו דאַרפן קוקן יענעם אין די אויגן, און ענטפערן קורץ, שוועל, ווי די ווערטער וואָלטן ערשט באַדאַרפט ביי אים געבוירן ווערן. און שטענדיק האָט ער דערביי אַריינגעמישט אַ צווויי, דריי ווערטער, וואָס האָבן ניט געהערט צום ענין. איינמאָל, ווען איך בין מיט וויי־חברה פאַרבייגעגאַנגען דעם מרחץ, האָבן מיר אים דערהערט שרייען און קריגן זיך מיט אַזעלכע באַנומענע, פאַרשטיקטע קולות, אַז מיר האָבן געמיינט עמעצער איז אים באַפאַלן און וויל אים וואַרגן. מיר האָבן פון דרויסן געעפנט דאָס פענצטער און דערזען ווי ער שטייט אין דער מיט פונעם האַלב־טונקעלן באָד, ווארפט מיט די הענט און רעדט ווי צו קיינעם נישט: „איז אויסגעוואַקסן אַ לייטער צום הימל . . . און בליצן זיינען גע־פלויגן אויף פאַרכאַטע קעפּ!! און צוליב דעם ברעכט מען שויבן? גאַנצע ברונעמער אין פּנים געשפּיגן . . . און ביימער ווי צומעס געשליידערט אין אָפגרונט . . . און דעריבער ברעכט מען שויבן?? געאַקערט גמרא מיטן גראָבן פינגער . . . און געוויבט דאָס בלוי פון הימל . . . דערפאַר ברעכט

מען שויבן?? ברעכט מען שויבן? ברעכט מען שויבן?" — האָט ער געהאַלטן אין איין איבערחזרן.

קודם זיינען מיר געשטאַנען צעשראָקענע, געקוקט און געגאַפּט, און ענדלעך האָבן מיר אַנגעהויבן אים נאָכקרומען: „אויף לייטערס פֿאַרכאַטע קעפּ אין הימל געוואָקסן — ברעכט מען שויבן, משה? ברעכט מען שויבן?? ברונעמער מיט באַלקנס געשלונגען און געשפּיגן — משה, ברעכט מען שויבן? געריבטע גמרות אין בלויען הימל — ברעכט מען שויבן, משה? ברעכט מען שויבן? ברעכט מען שויבן??"

ווי נאָר ער האָט אונדז דערזען, איז ער תיכף געוואָרן רואיק און זיך גלייכגילטיק אַוועקגעלייגט אויף דער ערד, ווי גאָרנישט וואָלט געווען. מיר זיינען ווייטער געלאָפֿן זיך שפּילן; אָבער זייט יענעם טאָג האָט מען אים שוין אין גאַנצן שטעטל גערופֿן „משה ברעכט מען שויבן".

„משה ברעכט מען שויבן" איז געווען אַנגענומען אין טראַנטעס, אָבער אַנדערש ווי די איבעריקע שטאָט־משוגענע. די שמאָטעס אויף זיין לייב זיינען געווען ריין און אַרומגעבונדן אַרום זיינע פּיס מיט שטריקלעך. סיי זומער סיי ווינטער איז ער געגאַנגען באָרוועס; און ער האָט געהאַט זייער שיינע פּיס. איז ער הונגעריק געוואָרן, האָט ער גענומען צוויי קענדלעך פון באָד און געטראָגן וואָסער. וואָסער פֿאַר עסן. געווינטלעך פלעגט ער ברענגען דאָס וואָסער גלייך אין דער בעקעריי און דערפֿאַר באַקומען אַז אַלטן לאָבן ברויט. אָבער פֿאַרלאָזן זיך אויף אים האָט מען ניט געקאָנט, ווייל ער פלעגט טראָגן וואָסער נאָר ווען ער איז געווען הונגעריק. זאָט געוואָרן, האָט ער אָפּגעשטעלט דאָס וואָסער טראָגן און ווידער זיך פֿאַר־קליבן ערגעץ אין מרחץ, אָדער אויף אַ הויפן שטרוי אין אַ שייער, וואו ער פלעגט ליגן און שטילערהייט רעדן צו זיך אַליין.

ווען קינדער האָבן זיך געטשעפּעט צו אים, פלעגט ער זעלטן ווען זיך אומקוקן אויף זיי. קוים אָבער האָט אַ דערוואָקסענער חברה־יונג אים דערקוטשעט, איז ער באַלד געוואָרן ווילד, אַנגעהויבן קריצן מיט די ווייסע ציין און זיינע שוואַרצע אויגן האָבן גענומען אַרויספינקלען פון זיין טונקל, באַוואָקסן פּנים. ווייס־חברה האָבן זייער שטאַרק זיך געהיט פֿאַר אַ קלאַפּ פון זיינע קנאָכיקע הענט, וואָס פלעגן געמיטלעך זיך נאָכטאַלעפּען צו ביידע זייטן פון זיינע ברייטע אַקסל.

„משה ברעכט מען שויבן" איז ניט געווען קיין האָראָדענקער; געקומען פון ערגעץ — קיינער האָט ניט געוואוסט פון וואַנען; מ׳האָט וועגן דעם ניט גערעדט. ער האָט זיך געהאָט זיין אייגענעם וועג פון לעבן; איז געווען, אין אַ געוויסער מאָס, אַ פערזענלעכקייט: האָט פֿאַרמאָגט אין זיך עפּעס אַזאַ ווירדיקע אידלקייט, וואָס האָט געשאָפֿן אַ מין מחיצה צווישן אים און אַנדערע. וואָס קאָן שוין זיין ערגער ווי אַ שטאָט־משוגענער? און דאָך

האָט יעדער געוואוסט, אַז „משה ברעכט מען שויבן" איז אַן אמתער יחסן אין פּאַרגלייך מיט די דורכשניטלעכע באַלעבעסלעך אין האָראָדענקאַ — פון שטאָט־משוגענע שוין אַפּגערעדט.

איינמאָל, אום פּסח, האָט אים עמעצער געגעבן אַנצוטאָן אַ ריין העמד און אַן אָנצוג. איז ער, אַן אָפּגעוואַשענער, אַרומגעגאַנגען איבער די הינטערגעסלעך און זעלטן שיין אויסגעזען. מ׳האָט אים נאָכגעקוקט פון אַלע זייטן — אין גאַס, פון פּאָר די טירן, דורך די פענצטער — פונקט ווי מ׳וואָלט אים צום ערשטן מאָל געזען. ווייבער האָבן זיך געריטלט, און מאַנסבילן האָבן אים באַטראַכט מיט שטומער אייפערזוכט; באַלמלאָכעס האָבן אים מקנא געווען מיט זיינע בריייטע פּלייצעס, די לערנער — מיט זיין איידל פּנים, און קיינער האָט אַפילו מער ניט געוואָגט אָפּצוחוזקן פון אים. מען האָט אָנגעהויבן זיך שושקען, אַז „משה ברעכט מען שויבן" איז נישט גלאַט „אַבי ווער", אַז ער איז גאָרנישט קיין משוגענער. די פרומע חנה רחל, די פירזאָגערין, האָט געשוואוירן, אַז זי האָט מיט אירע אייגענע אויגן געזען די שכינה אויף זיין פּנים. דער קרומער יאָשע, דער שניידער מיטן לונגען־פּעלער, האָט זיך געוואונטשן, אַז „הלוואי אויף זיינע זיבן קינדער געזאָגט געוואָרן" — „משה ברעכט מען שויבן" איז נישט אַנדערש ווי אַ לאָמעד־וואָוניק. חיים באַלעגאָלע ווידער האָט געטענהט אויף זיין אופן: פּאָר אַזאַ איינעם קאָנען זיך אַמאָל די הימלען עפענען. אויב האָראָ־דענקע זאָל אים נישט ריכטיק באַהאַנדלען, קאָן ער נאָך דאָרטן אַזאַ קנאַל טאָן מיט דער הימלישער בייטש, אַז גאַנץ האָראָדענקע זאָל אָפּגעווישט ווערן פון דער וועלט! „אַ קליניקייט — האָט אַן אַנדערער צוגעגעבן — דו שפּילסט זיך מיט אַ לאָמעד־וואָוניק!"...

אָבער אין אמתן איז משה געווען אַ בחור פון בראָד — די באָרימטע שטאָט אין גאַליציע, ביי דער רוסישער גרענעץ. ער האָט געזאָלט דאָרט חתונה האָבן מיט חנה שפּרהן, די דינסט ביים רייכן קרעמער ר׳ האָראָוויץ. איז אָבער די קרענקלעכע מאָדאָם האָראָוויץ פּלוצים געשטאָרבן, און דעם פּעט־לייביקן גביר האָראָוויץ האָט זיך פּאַרגלוסט, גאַנץ בראָד אויף להכעיס, חתונה צו האָבן מיט דער געזונטער און פּעטער דינסט.

אין דער חופּה־נאָכט, ווען מ׳האָט דאָס נייע פּאָרל געפּירט שלאָפן, האָט משה אויסגעזעצט ביים גביר אַלע שויבן און איז פּאָר בושה און ערגערניש אַנטלאָפן קיין האָראָדענקא.

ערשט דאָ, אין האָראָדענקא, איז ער משוגע געוואָרן. האָט ער געטראָגן וואָסער, ווען ער איז געווען הונגעריק, און איז געשלאָפן אין מרחץ, אָדער אויף שטרוי אין אַ סטאָדאָלע. דעמאָלט האָבן די האָראָדענקער קינדער אים אַ נאָמען געגעבן „משה ברעכט מען שויבן", און מיט דער צייט האָבן יידן אָנגעהויבן אים האַלטן פּאָר אַ לאָמעד־וואָוניק.

די משפּחה ווערט קלענער — די אָרעמקייט גרעסער

אָלץ אין דער וועלט האָט זיך זייַן אָרדענונג — אַפילו אין דער אומ־אָרדענונג איז פֿאַראַן אַ געוויסער סדר. אויך אין דער צעשויבערטקייט פון אונדזער משפּחה איז געווען אַ געוויסע רגילות. דער עלטסטער ברודער האָט מיט זייַן נדן געהאָלפֿן דעם טאַטן צו עפֿענען אַ בעקעריי, און אַליין האָט ער געלעבט אין דאָרף פֿונקט ווי מיר האָבן אַמאָל דאָרט געלעבט. זייַן ווייב האָט אים יעדעס יאָר געבוירן אַ קינד, געווי ווי אונדזער מאַמע פלעגט עס טאָן, האָבן זיך אים באַזעצט זאָרגן אויפֿן פּנים און קנייטשן אויפֿן שטערן, פונקט ווי ביי אונדזער טאַטן.

אין אַ געוויסן טאָג האָט אונדזער ברודער יאַנקל, דער ויצלער, אייַנגעפֿאַקט זייַן קופּערטל און זיך אויסגעשניצט אַ נייַעם שטעקן פון אַ שמעקע־דיקער ווייַנשל־צוויַיג. און ווען דער טאַטע האָט אים געפּרעגט וואָס דאָס מיינט, האָט אים יאַנקל דערציילט, אַז אין דער אונגאָרישער שטאָט מישקאָלץ האָלט אַ רייַכער, קינדערלאָזער מאַן ביים שטאַרבן: האָט ער געשיקט נאָך יאַנקלען, ער זאָל קומען ירשענען זייַן פֿאַרמעגן.

— גראָד געשיקט נאָך דיר? — שמייכלט דער טאַטע.

פֿאַרנטפֿערט עס יאַנקל מיט דעם, אַז עמעצער האָט דערציילט דעם רייַכן מאַן וואָס פֿאַר אַ קאָמישע קונצשטיק יאַנקל קאָן באַווייַזן; האָט ער נאָך אים געשיקט, ווייל ער וויל נאָך איין מאָל לאָכן איידער ער שטאַרבט. און באַלד טאָקע האָט יאַנקל אָנגעהויבן רעדן ווי אַ בויך־רעדנער, האָט פֿאַרדרייט די אויגן און אויסגעקרומט די פּיס ווי אַ רייַף, זיך צעבילט ווי אַ הונט און זיך געלאָזט לויפֿן נאָך אונדז, געמרוקעט ווי אַ קו און געקרייַעט ווי אַ האָן, און אַלע אין שטוב האָבן האַרציק געלאַכט. און אַז דער טאַטע האָט אים געפּרעגט ווען ער דענקט צוריקצוקומען, האָט יאַנקל אַ נעם געטאָן דעם שטעקן אין האָנט, און מיט אַן אָפּגעוועדנדן בליק שטילערהייט, ווי פֿאַר זיך, אַ זאָג געטאָן גאָנץ ערנסט:

— דער רייַכער מאַן פֿאַרמאָגט גאָנצע קאָמערן מיט גאָלד. באַלד נאָך זייַן טויט, ווי איך וועל נאָר פֿאַרטיק ווערן מיטן איבערציילן זייַן פֿאַרמעגן, וועל איך צוריקקומען מיט צוויי פֿאָר פערד נאָשפּיץ און וועל מיטברענגען פֿאַר אייך אַ פולן וואָגן גאָלדענע מתנות.

דערנאָך האָט ער גענומען זייַן קופּערטל, געזאָגט, אַז ער קומט באַלד צוריק זיך געזעגענען, און איז אַוועק.

ער איז קיינמאָל ניט צוריקגעקומען. מיר האָבן אים מער נישט געזען און נישט געהערט פון אים. און האָט עמעצער געפּרעגט אויף אים, פלעגן מיר ענטפֿערן: „א, יאַנקל — אָלץ הייסט גליקלעך! ער האָט געירשנט

אַ רייכן מיליאָנער ערגעץ ווייט אין אונגאַרן; גייט אַרום אין סאַמעט און אין זייד און ציילט דאָרט די קאָמערן מיט גאָלד; און באַלד ווי ער איז פאַרטיק, קומט ער גלייך אַהיים, נעמט אונדז אַהין אַריבער און מאַכט אונדז אַלעמען גליקלעך."

אַזוי האָבן מיר געוואָרט אויף אים דאָס גאַנצע לעבן.

דער צווייט־עלטסטער ברודער, אברהם, איז איינמאָל אַוועק מיט די באַלעגאָלעס קיין לעמבערג און איז שוין דאָרט פאַרבליבן. נאָך אַ שטיקל צייט איז ער אַהיימגעקומען, שוין שטאָטיש געקליידט, מיט מתנות, האָט געשמייכלט אַ גליקלעכער, און געבעטן דער טאַטע זאָל מיט אים פאָרן קיין לעמבערג אָנקוקן זיין כלה. ער וויל, זאָגט ער, וויזן די מענטשן, אַז אויך ער איז ניט פון קיין שטיין געבוירן, און זאָל טאַקע דער טאַטע אים באַשיינען די חתונה.

האָט דער טאַטע, אַ באַגליקטער, אָנגעטאָן זיינע שבתדיקע בגדים און איז מיט אים געפאָרן פראָווען אַ חתונה. צוריקגעקומען, האָט דער טאַטע דערציילט גאָנצע וואונדער וועגן אברהמס שיין וויבל און וועגן דער גרויסער שטאָט לעמבערג: אברהם האָנדלט דאָרט מיט אויבסט און איז אָנגעזען ביי מענטשן; קיינער רופט אים גאָר נישט קיין צו־נעמען און לאָכט נישט פון אים ווען ער רעדט; אַלע מענטשן דאָרט זיינען פריינטלעך, לעבן בשלום צווישן זיך; אַלע אַרבעטן און פאַרדינען אַסך געלט און האָבן נישט קיין ליידיקע צייט, ווי ביי אונדז אין האָראָדענקע, צו טרייבן רכילות און אָפשפּעטן אייגער פון צווייטן — אַ קלייניקייט, אַ כרך לעמבערג!

דעם טאַטנס אָנדערציילן זיך האָט אַזוי שטאַרק געווירקט, אַז שטילערהייט האָט אַיעדער פון אונדז זיך געוואונטשן צו קאָנען אָנטלויפן אין דער גרויסער שטאָט אַריין, וואו אַלע אַרבעטן און זיינען פריינטלעך צווישן זיך, און האָבן נישט קיין צייט אויף קיין רכילות און אָפשפּעטעריי.

אַזוי זיינען ברוך־השם זיך צעקראָכן פון דער היים שוין פיר ברידער.

ווען מיר האָבן געעפּנט די בעקעריי, איז אונדזער שוועסטער, רחל, צוריק אַהיימגעקומען. זי איז געווען, האָט זי געזאָגט, אין וויזשניץ ביי דער מומע טויבע, דעם טאַטנס שוועסטער, און האָט זיך דאָרט געלערנט זיין אַ מאָדיסטקע. זי האָט טאַקע געמאַכט, פון שטאָף, דראָט און שטרוי, זייער שיינע היטעלעך. קיינער האָט זי ניט געפרעגט וועגן איר פריינט איוואָן. אַלע זיינען געווען צופרידן וואָס זי איז ווידער אין דער היים און מ׳האָט פאַרשטאָפט מיט דעם לייטישע מיילער. זי איז אַ סך אונטערגעוואַקסן און געווען נאָך שענער ווי פריער. איצט איז ביי אונדז יעדן שבת פול געווען די שטוב מיט בחורים, וועלכע זיינען געקומען קלאָמפּערשט מיט אַן אויסרייד זיך צו חברן מיט די ברידער, אין אמתן אָבער זיינען זיי געקומען זען רחלען. אונדז האָט עס געערגערט, ווייל מיר אַליין האָבן דאָך אויס־

געוועדט די שמד אויף מיידלעך, וואס זיינען ארומגעגאנגען מיט בחורים. מיר האבן געוואלט אפהיטן דעם כבוד פון דער פאמיליע — סיי ווי ברידער, סיי ווי שוין דערוואקסענע מענער; און טאקע אביסל אויס קנאה אויך — און מיר האבן געווארנט אונדזער שוועסטער. אבער זי האט זיך געמאכט א פיס־באד פון אונדז. זי האט וויטער מיט זיי געשטיפט, געוואונקען מיט אירע בלישטשענדיקע, שוואַרצע אויגן, געשמייכלט מיט אירע גרויסע, שניי־ווייסע ציין און מיט די צווי חן־גריבעלעך אין אירע קיילעכדיקע, פארפלאמטע בעקלעך, און האט פון יעדן וואָרט זייערן, פון יעדער נאריש־קייט געלאכט און געהירשעט ווי א ווילד לאשעקל. דאס האט אונדז נאך מער פארדראסן און מיר האבן זי כמעט פיינט באקומען; וואָרים מיר האבן זיך געגוג אנגעהערט פון די בחורים שמוציקע באמערקונגען וועגן אנדערע מיידלעך.

ביז איינמאל א טאג האבן מיר געהערט פון א בחור אן ענלעכע בא־מערקונג וועגן אונדזער שוועסטער. האבן מיר קודם מיט א שטיין געעפנט דעם בחור דעם קאפ. דערנאך זיינען מיר אוועק אהיים און געפאקט אונדזער שיינע שוועסטער ביי די צעפ. דער טאטע האט זיך ארייגעמישט, און מיר האבן זיך צעווייניט און דערקלערט, אז מיר ווילן נישט האבן קיין שוועסטער א קורווע. האט אויך רחל זיך צעווייניט, און דער טאטע האט אונדז גוט אויסגעשטראפט, אז ער ויל מער נישט הערן אזעלכע רייד ביי אונדז אין שטוב! אונדזער משפחה איז ריין פון אזעלכע זאכן.

מער האבן מיר וועגן דעם ניט געדעדט. נאר רחל איז זייט דעמאלט געוואָרן ווי אן אנדערע. זי איז שוין געווען א סך פארזיכטיקער, פלעגט גיין שפאציירן בלויז מיטן טאטן, און איז אפט אויך געזעסן ביי אונדזער שטעל אין מארק און פארקויפט געבעקס. אבער א צייט שפעטער האבן מיר געפונען ביי איר נאזטיכלעך מיט אן אויסגעהעפטן ליבעס־שפרוך און מיט אויסגעשטיקטע נעמען פון איר און דעם יונגמאן, מיט וועמען זי האט געפירט א „געהיימע ליבע". ס׳האט ווידער אויסגעבראכן א קריגעריי און דעם מאל איז שוין רחל אינגאנצן אוועק צו דער מומען אין ויזשניץ.

ביי אונדז האבן אויך געארבעט צווי געדונגענע געזעלן. איינעם פון זיי האט מען גערופן „דאס פעסל". ער איז געווען דיק און קרעפטיק און באקומען א גולדן־פופציק א וואך מיט „קאסט און קוואָרטיר", — וואס האט געמיינט צו שלאפן אום זומער אויף די זעק מעל און אום ווינטער אויפן פיעקעלעק. אזוי זיינען מיר אלע געשלאפן זאלבענאנד. איך האב מקנא געווען דאס „פעסל" צוליב א סך זאכן: נאך דער ארבעט האט ער זיך געקאנט גיין שפאציירן, און האט געהאט גענוג געלט זיך צו קויפן, וואס ער האט נאר געוואלט, בעת מיר, די אייגענע קינדער, פלעגן אי מער ארבעטן, אי ניט קריגן דערפאר באצאלט. ער האט אויך געהאט גאלדענע

הענט. פון אים האָב איך טאָקע זיך אָפגעלערנט צו אַרבעטן געשווינד, אויף גיך, און מיט דער צייט בין איך געוואָרן דער פלינקסטער בייגל־פלעכטער און זעמל־קנעטער.

דער עלטסטער ברודער אין דער היים איז איצט געווען לייבציע. העל־בלאָנד, זעכצן יאָר אַלט, האָט ער אָבער אויסגעקוקט פיל עלטער, ווייל ער איז געווען הויך, ברייט און אַביסל שווערלעך. ער איז געווען דאָס פעטסטע קינד צווישן אונדז און האָט אָנגעהויבן גיין און רעדן ערשט ביי פינף יאָר. וועגן אָנטוועקן האָט לייבציע זיך ניט געזאָרגט; ער האָט אָבער ליב געהאַט גוט צו עסן, און ביינאַכט, ווען אָנדערע זיינען געשלאָפן, פלעגט ער אַליין זיך אָפקאָכן די בעסטע מאכלים און זיך טיילן מיט מיר. אַ שטילער געווען, קיינמאָל זיך ניט געקריגט און האָט געקאָנט פון זיך אַוועקגעבן די נשמה. ממש קיין גאַל אין זיך ניט געהאַט. זייט מיר זיינען ביידע געלעגן קראַנק אויף טיפוס, זיינען מיר געוואָרן די אמתע גוטע־ברידער: איך האָב ליב באַקומען זיין שווערע אַרבעט און אים איז געפעלן געוואָרן מיין פלינקייט. איך דער אייניקיקער האָב געוואוסט, אַז פרייטיק־צו־נאַכט נאָכן עסן גייט ער אין בּאָרדעל מיט פּאַרשיידענע מתנות. אַמאָל, אין אַ וואָכנטאָג, פלעגט ער אויך מיט מיר אַריבערשיקן אַ פּאָר זיידענע זאָקן, אַ קאָלירט טיכל אַדער טשאָקאָלאַדע פּאָר דער קליינער פּראָסטיטוטקע סאָלקע, אין וועלכער ער איז געווען שטערבלעך פּאַרליבט. זי ווידער פלעגט אים דורך מיר איבערשיקן בריוולעך, וועלכע איך האָב אים באַדאַרפט פּאַרלייענען, ווייל ער אַליין האָט ניט געקענט לייענען און שרייבן. איך האָב אים אויך אָנ־געשריבן די ענטפערס צו איר, וואָס איך פלעג צוזאַמענשטעלן פון אַ בריוו־שטעלער. גאָנצע דריי בריוו־שטעלערס האָב איך געקענט פון אויסנווייניק. זייער אָפט פלעג איך אויך פּאָר אים גנבענען געלט ביים טאַטן. אַזוי אַרום זיינען מיר געוואָרן אמתע פריינט: איך האָב באַוואונדערט אין אים דעם מאַנסביל, און ער אין מיר די געשיקטקייט און וואויילקענעוודיקייט.

סאָלקע איז שפּעטער קראַנק געוואָרן. מ׳האָט זי געמוזט אַוועקנעמען אין שפּיטאָל און פון דאָרט אין אַן אַנדערער שטאָט. איז מיין ברודער געוואָרן נאָך שווייגנדיקער און אָנגעהויבן אויסקוקן שלעכט. ביז איין מאָל אין דער נאַכט, ווען אַלע זיינען געשלאָפן און לייבציע האָט פּאָר אונדז ביידע געבראָטן אַ שטיק לעבער אויף קוילן, זאָגט ער מיר, אַז ער האָט פּאָר מיר אַ סוד; אָבער איך מוז די וואָך גנבענען פּאָר אים כאָטש אַ צווויי גולדן. איך האָב עס פּאָר אים געטאָן. שבת נאָכן עסן רוימט ער מיר איין, אַז איך זאָל זיך טרעפן מיט אים ביי דער געריכטס־געבּיידע. דאָס האָט מיך געמאַכט שטאַרק נייגעריק און איך בין זיך פּאָרגעקומען געוואַלדיק וויכטיק.

איך בין געווען אויפן באַשטימטן פּלאַץ נאָך פּאָר אים. פון דאָרט

זיינען מיר אוועק הינטער דער שטאט, און ערשט דאָ האבן מיר זיך אוועק־געזעצט ביים ריוו, און ער האט אנגעהויבן צו רעדן: ער קאן מער נישט בלייבן אין דער היים און ער מוז אויך אוועק. מיר האבן זיך ביידע צע־ווייניט, און ער האט מיר צוגעזאגט מיך צו באציען אומעטום, וואו ער וועט נאר זיין. ס׳איז אפילו בעסער, זאגט ער, וואס ער, דער גרעסערער, גייט פריער אוועק — וועט ער טאקע זיך קאנען אומקוקן וועגן מיר אויך.

מיר האבן זיך צעקושט, און איך בין געבליבן ווי א פארשטארטער אויפן ארט. ער האט זיך נאך עטלעכע מאל אומגעקוקט, צוגעוואונקען מיטן היטל, ביז ער איז געווארן אלץ קלענער און קלענער, אט שוין ווי א שטיקל בליישטיפט גרויס, און איז פארשוואונדן.

איך בין אהיימגעגאנגען א צעבראכענער. אויף דער נאכט בין איך אריין אין דער בעקערייַ און זיך געזומען צו לייבציעס ארבעט: פארקנאטן דאס ברויט און ראשטשינעט אויף חלה. וועז דער טאטע איז אנגעקומען און דערזען, אז לייבציע איז ניטא, האט ער בלויז א זאג געטאן:

— מיינע ליבע קינדערלעך זיינען ווי די פייגל פריי — קוים דערפילט פעדערן, הויבט מען זיך אויף און מען אנטלויפט אן א וואָרט צום טאטן, אן א זיי־געזונט... נו, מסתם דאַרף אזוי זיין...

כ׳האב זיך געשעמט וואס איך דערצייל ניט אלץ דעם טאטן, אבער איך האב פלייסיק געטאן לייבציעס ארבעט און שטילערהייט געבענקט נאך אים. א האלב יאר שפעטער איז געקומען פון אים א פאסט־קארטל. דער טאטע האט אנגעטאן די ברילן און פארגעלייענט אויפן קול: „ליבער טאטע, איך האב דיר ביז איצט ניט געשריבן, ווייל דו האסט מיך ניט געלערנט שרייבן און לייענען. אבער איצט האב איך זיך באקענט מיט א פיין מיידל, און זי שרייבט פאר מיר. איך ארבעט אין סטאניסלאוו ביים בעקער סייבאלד און בין גאט זיי דאנק געזונט, דאס נעמלעכע פון דיר צו הערן. דיין געטרייער זון לייבציע.“

דער טאטע האט אויסגעטאן די ברילן, ארייַנגעלייגט אין דער שקא־טולקע, און צוויי גרויסע טרערן האבן זיך אראפגעקייקלט איבער זיין בארד. צום ערשטן מאל האב איך אים געזען ווייַנען.

אזוי איז אונדזער משפחה געווארן אלץ קלענער, אבער די ארעמקייט גרעסער. מיר האבן שוין געהאט פארבאקט דעם ברודערס גאנצן נדן און מער ניט געקאנט אנהאלטן די בעקערייַ; מיר זיינען געווען באנקראט.

אונטערגעוואקסן אביסל, האב איך אויפגעהערט גיין אין שולע און זיך אנגעשטעלט פאר א געזעל ביי אן אנדערן בעקער, טאקע ביי אונדזער געוועזענעם קאנקורענט. אזוי איז מיר געווען בעסער; מיט מיינע צען יאר בין איך שוין געווען א זעלבשטענדיקער מענטש און זיך געקאנט אליין מפרנס זיין. דאס האט מיר שפעטער א סך געהאלפן אין מיין לעבן.

מיין ברודער שמואל, מיט דער רייכער פאַנטאַזיע, קומט צוריק

עטלעכע יאָר נאָך שמואלס פאַרשווינדן, אייִדער מיר האָבן פאַרלאָזט דאָס דאָרף, האָבן גויים דערציילט, אַז זיי האָבן געזען שמואלן אויפן פערד־מאַרק. אין אָוונט איז געקומען דער פעטער לייזער אָפּגעבן מזל־טוב — ער האָט אויפן יאָריד געזעדט מיט שמואלן, ער קומט אַהיים. עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אַ פולע שטוב בהורים און פאַראָבקעס, שמואלס חברים; ס׳איז געקומען אויך אלקנה דער קרעטשמער—אַלע האָבן געוואָלט הערן די גרויסע נייעס, וואָס שמואל האָט צו דערציילן פון דער גרויסער וועלט. מיר האָבן געוואַרט און געוואַרט ביז שפּעט אין דער נאַכט — שמואל איז נישטאָ.

אָבער אין דערזעלבער נאַכט איז פון יוז פעדאַרקיווס שטאַל פאַר־שוואונדן זיין בעסט פערד, אַ דרייִ־יאָריק שקאַפקעלע. דאָס דאָרף האָט געקאָכט. אויפן צווייטן יאָריד האָט יוז פעדאַרקיוו דערקענט זיין שקאַפע ביים פערד־הענדלער מענדל שפּירער. ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ רייסעריי. מענדל האָט זיך געשוואוירן, אַז ער האָט דאָס פערד געקויפט ביי גראַנאַכס אַ זון, און הייבט האָט ער אים באַדאַרפט ברענגען די פּאַפּירן.

— אויב אַזוי — האָט פעדאַרקיוו געטענהט — האָסטו סיי־וויי ניט קיין רעכט אויפן פערד.

און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן אַ פרישע קריגעריי. אונדזער עלטסטער ברודער, שכנא, וועלכער האָט תמיד געזוכט אָפּצוהיטן דעם כבוד פון אונ־דזער משפּחה, איז אַריין מיטן פערד־הענדלער און מיט יוז פעדאַרקיוו אין אַ שענק, און ביי עטלעכע גלעזער ביר האָט מען זיך געאייניקט, אַז אַלע דריי דאַרפן בשותפות טיילן דעם שאָדן, און פעדאַרקיוו האָט צוריקגעקראָגן זיין שקאַפע.

יאָרן זיינען אַוועק. מיר האָבן שוין געוואוינט אין האַראָדענקא און די מעשה מיטן פערד איז שוין לאָנג געווען פאַרגעסן. פלוצים יאָווען זיך שמואל. ער איז אַלט געוואָרן 21 יאָר און זיך באַדאַרפט שטעלן פאַר אַ זעלנער. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ שיינעם פוטער מיט אַ קרימסקע קאַלנער און געטראָגן רייט־הויזן מיט ברוינע שטיוול, ווי אַ קאַוואַלעריע־אָפּיציר. אויף שבת האָט ער זיך אָנגעטאָן אַ שוואַרצן אָנצוג מיט לאַקירטע שיך, און די לעדערנע העגטשקעס האָט ער געטראָגן אין האָנט, מען זאָל אָנזען די רינגען אויף זיינע פינגער. אָן דער געפלאָכטענער אָקסן־בייטש איז ער גאָרניט אַרויס אין גאָס. דעם גרינעם סאַמעטענעם קאַפּעליוש האָט ער געטראָגן אַביסל אויף אַ זייט, כדי עס זאָל זיך אַרויסזען די לאָנגע טשופּרינע פון זיינע געקרייזלטע האָר. קיין יידיש וואָרט האָט ער נישט

געוואָלט נעמען אין מויל אַריין — ער רעדט נאָר „דאַאַטש". די מאַמע האָט זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל כאָטש מיט איר רעדן יידיש — זי ווייל פאַרשטיין זואָס ער רעדט.

— ניין, מאַטטער — האָט ער געטענהט — ניקס יודיש. איש קאָם פאָן מיסלאָוויץ (אַ קליינער העק לעבן מערישׁ אָסטראָו, אין אַמאָליקן עסטרייך), וואָ נור שפּרעכען דאַאַטש.

ער האָט אַלעמאָל געוויזן זיין גרויסע בריוו־טאַש, פול געפּאַקט מיט באַנקנאָטן, און האָט זיך באַרימט, אַז ווען ער וויל, קאָן ער איצט קויפן אַפילו אַ גוט. אויפן יאַריד האָט ער זיך טאַקע געקויפט אַ שיין פערדל, אויף וועלכן ער פלעגט אַרומרייטן איבער דער געגנט און רעדן „דאַאַטש".

איינמאָל האָט ער פאַרגעסן די בריוו־טאַש אין דער היים. אונדזער שוועסטער איז געווען נייגעריק צו זען וויפל מיליאָנען ער האָט אַהיים־געבראַכט, און זי האָט עס געעפנט. פונקט פינף־און־זעכציק קראָנען אמת געלט איז געווען אין בריוו־טאַש! אָחוץ דעם זיינען דאָרט געלעגן אַ סך פאַפּירלעך, אָפּגעדרוקט פון איין זייט ווי אַ טויזנטער, אָבער אויף דער אַנדערער זייט איז געווען אָנגעשריבן מיט גרויסע בוכשטאָבן: „פונקט אַזוי פיל האָט די וועלט איין גלאָז פּילזנער ביר, וואָס מיר פאַרקויפן פאַר פינף קרויצער — גאַסטהויז 'צור גלאַקע' אין מיסלאָוויץ."

דער סוד האָט נאָך דעמזעלבן טאָג זיך צעטראָגן איבער די היינטער־געסלעך, און אַלע האָבן זיך געפרייט וואָס אָפּילו אין מיסלאָוויץ וואָלגערן זיך ניט קיין מיליאָנען אין די גאַסן. אָבער אונדזער ברודער, וועלכן מען האָט ביז איצט גערופן „שמולקע קאָניוך", האָט איצט באַקומען אַ נייעם צו־נאָמען: „דער דאַאַטש מיט די מיליאָנען". דער טאַטע האָט געשמייכלט און פאַרזיכערט, אַז מיט דער צייט וועט שוין שמואל זיך ווידער אויס־לערנען יידיש און זיך צוגעווייענען, אַז אין האָראָדענקע קאָן מען לעבן אויך אָן מיליאָנען.

מיר האָבן געהאַט אין שטאָט אַ וווייטע קרובֿה, וועלכע מיר האָבן גערופן מומע העניע. זי האָט געהאָנדלט מיט גענדז און היינער, און האָט געהאַט דריי דערוואַקסענע קינדער: צוויי אויסגעבענע זין, שטאַרקע, געזונטע חברה־לייט, איינער אַ באַלעגאָלע, דער אַנדערער אַ טרעגער; און אַ נאָרישע מויד, צעוואַקסן ווי אַ קו. אין אַ שבת נאָכן עסן איז שמואל מיט איר געגאַנגען היינטער דער שטאָט און זיך אַוועקגעלייגט מיט איר אין תבואה־פעלד. קעגן נאַכט צו איז די מויד געקומען צולויפן מיט אַ יאָמער און געקלאָגן:

— מאַמע! שמואל, אין פעלד, האָט מיר עפּעס אָפּגעטאָן! העלף מיר, מאַמע, העלף! איך בין אַזוי אומגליקלעך...

מענטשן זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן. די מומע העניע האָט געשיקט

נאָכן טאָטן. נאָך אַ לאַנגן שמועס מיט דער מומע העניע, איז דער טאַטע צוריקגעקומען אַהיים און נאָר בייזלעך אַ ווארטשע געטאָן:

— ער האָט זיך אָפּגעלערנט מיאוסע שטיק פון די „דאָאָטשן"!...

מען האָט געוואָרט ביז שמואל איז אַהיימגעקומען. אין שטוב איז שוין געווען טונקל, אָבער מען האָט נאָך ניט געטאָרט קיין ליכט אָנצינדן. דער טאַטע האָט ניט געוואָרט אויף קיין הבדלה און באַלד זיך געזומען צו שמואלן:

— הער אויס, סינאָק מיינער: מילא, איך האָב גאָרנישט געזאָגט וואָס דו האָסט אַרומגעפּלאָפּלט אויף דיין נאָריש דייטשמעריש; איך האָב קיין וואָרט נישט געזאָגט, וועז דו האָסט אַלעמען געמאָרט מיט דיינע גע־דרוקטע שמאָטעס, אַז דו ביזט אַ מיליאָנער; איך האָב דיך קיינמאָל ניט געפרעגט וועגן דיינע פערד־עסקים. אָבער וועז דו מיינסט, אַז ווייל דו גייסט אין רייט־הויזן מיט אַ פוטער און מיט לאָקירטע שיך, האָסטו שוין אַ רעכט זיך אויפצופירן ווי אַ ליידאָק, מאָכסטו אַ גרויסן טעות. קודם וועל איך דיך אַזוי לאַנג שלאָגן מיט דיין אייגענעם געפלאָכטענעם שטעקן, ביז דו וועסט וויידער אָנהויבן רעדן יידיש און פאָרגעסן דיינע פאָפּירענע מיליאָנען. און איצט רוף איך שוין די מומע העניע, און דו וועסט תיכף שרייבן תנאים מיט איר טאָכטער!

שמואל האָט פלוצים עפּעס אָנגעהויבן ווי צו רעווען, האָט געוואָרפן מיט די הענט און זיך געשלאָגן אין ברוסט, האָט ענדלעך זיך רייסן די צונג פון מויל און די האָר פון קאָפּ — ס׳האָט אים אָפּגענומען ס׳לשון. מיר זיינען געבליבן ווי פאָרשטיינערט. מ׳האָט געמאָכט ליכטיק, און דער טאַטע האָט אים דערלאָנגט אַ פאָפּיר מיט אַ בלייַשטיפט. מיט אַ ציטערדיקער האָנט האָט שמואל אָנגעשריבן, אַז ער איז געוואָרן שטום און בעט מ׳זאָל תיכף שיקן נאָך אַ דאָקטאָר. האָט מען באַלד פאָרגעסן אַן דער מומע העניע מיט איר טאָכטער מיטן תבואה־פּעלד, און מ׳האָט געשיקט רופן דעם דאָקטאָר.

דאָקטאָר קאָנאָפּאָס האָט אים אַרומגעקלאָפּט, אים געשטורכעט עפּעס אין מויל, געריבן אים די שלייפן. אין דרויסן האָט דערווייל זיך געשטופט אַן עולם און געוואָלט זען דעם שיינעם שמואל מיט די מיליאָנען, וועמען גאָט האָט אַזוי גיך באַצאָלט און געשטראָפט מיט שטומקייט. דער דאָקטאָר האָט זיך געהייסן געבן צווייַ גולדן און פאָרזיכערט, אַז אַזוי ווי שמואל איז אַ רייכער יונגערמאַן, וועט אים גאָרנישט זיין. דערווייל וועט ער אַריין־קומען יעדן טאָג אים זען, און וועט צוגלייך אָנשרייבן צו אַ גרויסן פּראָ־פעסאָר אין ווין, צו הערן זיין עצה. מעגלעך, האָט ער געזאָגט, אַז ס׳איז נאָר אַ פאַרקילונג פון די אָדערן אין האַלדז; סיי־ווי וועט ער מאָרגן נאָכאָמאָל קומען. ער האָט געהייסן אים אַריינלייגן אין בעט און אים געבן

שנאַפּס מיט פּעפּער, ער זאָל זיך גוט אויסשוויצן. דערנאָך האָט ער צעטריבן דעם עולם און איז אַוועק.

שמואל האָט אַ גאַנצע נאַכט געקרעכצט און זיך געוואָרפן אין היץ. ס׳איז געווען אַ רחמנות אויף אים צו קוקן. אין דער פרי האָט מען אים, אַ טויט־בלייכן, אַנגעטאָן און מיר זיינען אַלע מיט אים אַוועק צום רבין.

דעם רבינס שטיבל איז געווען גיפּאַקט מיט מענטשן. דער טאַטע האָט אַלץ איבערגעגעבן ווי געווען, און דער רבי האָט קיין אויג ניט אָפּגעלאָזן פון שמואלן. ענדלעך האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— שמואל בן אהרן! בפני כל עם ועדה בין איך אויף דיר גוזר זאָלסט מיט אונדז צוזאַמען אָפּריכטן אַ תפילה.

שמואלן האָבן זיך געשטעלט טרערן אין די אויגן.

— איך זע טרערן אין דיינע אויגן — האָט דער רבי וויטער געזאָגט — דאָס איז אַ סימן, אַז דו האָסט זיך גענומען אונדזערע ווערטער צום האַרצן. איך וויס, אַז דו ביזט איצט ווידער פרום און ערלעך. יידן, צייט אַנצוהויבן. לאָמיר תפילה טאָן מיט אַ רייניער כוונה, אַז די שערי־רחמים זאָלן זיך עפענען און פאַרנעמען אונדזער געבעט.

יידן האָבן זיך אַ נעם געטאָן צום דאָוונען מיט התלהבות. און ווען ס׳איז געקומען צו „שמע־ישראל", האָט זיך פלוצים דערהערט אויך שמואלס קול: „שמע ישראל ד׳ אלהינו ד׳ אחד"!

— מזל־טוב, מזל־טוב! — האָט דער רבי איבערגעריסן די תפילה און געהייסן די יידן אויסטאָן טלית און תפילין.

שמואל איז געוואָרן אַ צעטומלטער און געגעבן צייכנס, אַז ער איז נאָך אַלץ שטום. אָבער דער רבי האָט געזאָגט:

— מיין קינד, מיר אַלע האָבן נאָר וואָס געהערט, אַז דו קאָנסט רעדן. נאָר אויב דו ווילסט דווקא זיך און אונדז אַלעמען אייגנרעדן, אַז דו ביזט נאָך שטום — מילא. דער עיקר אָבער איז, אַז איך און דיינע עלטערן און גאַנץ קהל, וואָס איז דיר בייגעשטאַנען, וויסן איצט, אַז דו קאָנסט ברוך־השם רעדן און ביזט נישט אין קיין סכנה.

מ׳האָט זיך אויסגעוצט אַרום טיש מיט לעקעך־און־בראָנפן און אייער־קיכלעך. דער רבי האָט דערלאָנגט שמואלן אַ גלעזל און געמאַכט מיט אים אַ לחיים:

— דער אויבערשטער זאָל העלפן, אַז דיין צונג זאָל דיר שטענדיק דינען ווי יעדן גוטן, פרומען ייד.

— אמן, רבי! — האָט שמואל אַרויסגעפלאַצט מיט פרייד.

ערשט איצט האָבן אַלע געטרונקען לחיים און דערנאָך נאָך לאַנג זיך משמח געווען.

יאָרן זיינען אַוועק. איך בין שוין געווען אין בערלין. שמואל, אויפן

וועג קיין אַמעריקע, האָט אָפּגעטראָטן מיך צו זען. ער האָט קיין וואָרט דייטש ניט געקענט רעדן.

— סטייטש? — האָב איך ביי אים געפרעגט — ביזט דאָך אַמאָל געווען אַ גאַנצער „דאָאָטש"?

— אָ „מיסלאָוויצער דאָאָטש" — האָט ער געענטפערט מיט אַ שמייכל.

יאָרן שפּעטער, ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע, האָט שוין מיין ברודער געהייסן סעם, געווען אַ רייכער מאַן און געהאָט שוין דערוואַקסענע קינדער — אָלע געבוירן אין אַמעריקע, און פריי און ליב ווי נאָר די אַמעריקאַנער יוגנט קאָן זיין. אויך איצט האָט ער נאָך געהאַלטן אין איין דערציילן בבא־מעשות וועגן זיך, און זיינע עכט־אַמעריקאַנער קינדער האָבן עס אים פונקט אָזוי וויניק געגלויבט, ווי מיר אין דער „אָלטער היים" פלעגן עס אים ניט גלויבן. אָבער זיי האָבן אים זייער ליב געהאָט און אים פאָרשטאַנען: ער האָט שטענדיק געהאָט די רייכסטע „פאַנטאַזיע" אין אונ־דזער משפּחה, און פלעגט אַליין גלויבן אין זיינע אויסגעטראַכטע מעשות. זיינע קינדער האָבן מיט מיר גאַנץ אָפן גערעדט וועגן דעם: „מיר ווייסן, אָז אונדזער פאָטער דערציילט ניט־געשטויגענע מעשות. אָבער ערשטנס, איז ער דער בעסטער פאָטער אין דער וועלט — איז זאָל ער זיך האָבן זיין 'פאָן'; צווייטנס, גלויבן מיר, אָז די מייסטע אייראָפּייער האַלטן זיך ניט שטאַרק נאָענט צום אמת..."

איך בין דעמאָלט נאָך געווען אַ „גרינער" אין אַמעריקע און האָב שיער ניט אָביסל זיך געשעמט פאַר מיין אַלטן אייראָפּע.

יעדער קעמפט מיט זיין אייגענעם כלי־זין

דער טאַטע, מיין ברודער שבתי און איך האָבן איצט געאַרבעט אין דער הויף־בעקעריי פון וואָלף בעקער. געצאָלט האָט מען דעם טאַטן פאַר אָלע דריי. און געאַרבעט האָבן מיר שוערער ווי פערד: אָנגעהויבן שבת נאָך הבדלה, האָבן מיר אָזוי אַריינגעאַרבעט טאָג און נאַכט ביז פרייטיק נאָכ־מיטיק, מיט קוים עטלעכע שעה שלאָף אַ מעת־לעת. פרייטיק נאָכמיטיק איז מען געגאָנגען אין באָד אָריין, פרייטיק־צו־נאַכטס איז מען געשלאָפן אין דער היים, און שבת איז געווען דער אייניציקער פרייער טאָג. נאָך הבדלה — ווידער צוריק אין דער בעקעריי ביז קומענדיקן פרייטיק נאָכ־מיטיק.

איך בין שוין געווען פאַררעכנט פאַר אַ גוטן געזעל, און איך האָב שטילערהייט זיך אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק צו אָנטלויפן פון דער היים. אויף ימים־טובים זיינען אַהיימגעקומען אַ סך געזעלן, וועלכע האָבן גע־

אַרבעט אין פאַרשיידענע שטעט. זיי זיינען אַלע געווען אויסגעפוצט, און האָבן דערציילט, אַז אומעטום איז שענער און בעסער ווי אין האָראָדענקא. מיין חבר ראָזענקראַנצ ברודער איז געקומען פון טשערנאָוויץ. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ בלוי־געשטרייפטן אָנצוג מיט אַ „סטאָיאָנצע" קאַלנער און אַ קאַלירטן קראַוואַט, אַ גרויען פלושענעם הוט און „האָנטשו". און שיך האָט ער געהאַט פון ווייכער קאַלבס־לעדער, מיט גומענע קנאַפל. דאָס האָט שוין גאָר געמאַכט אַן אויפזען אין האָראָדענקא. אויף די דאָזיקע גומקעס איז מען נישט געגאַנגען — מ׳האָט ממש געטאַנצט אויף זיי. דער־ביי זיינען זיי געווען אי שיין, אי פראַקטיש: אַז זיי טראָגן זיך אָפּ, האָט מיין חברס ברודער דערציילט, קאָן מען פאַר עטלעכע העלער קויפן פרישע גומקעס, און די שיך זיינען ווידער ווי ניי. מיין חבר און איך פלעגן אים שטענדיק נאָכגיין. איך בין אים מקנא געווען ניט נאָר מיט זיינע גומקעס, נאָר מיט אַלץ: מיט זיין אויסטערליש געגנל, מיט דעם אופן ווי ער האָט געוואונקען צו די מיידלעך, מיט דעם אַנגעאויילטן לאַק אויף זיין שטערן, און דער עיקר מיט זיין „שמייכעלע", וואָס ער האָט מיטגעבראַכט פון טשערנאָוויץ... גאַנץ האָראָדענקא האָט עס באַוואונדערט.

נאָך יום־טוב איז ער צוריקגעפאָרן קיין טשערנאָוויץ, אָבער זיינע גומענע קנאַפל האָט מען ניט געקאָנט פאַרגעסן. זיי האָבן געוואונקען און געשעפטשעט: „מאָך אַ סוף — קאָנסט אויך האָבן אַזעלכע גומקעס ווי ער; אָבער נישט דאָ, אין האָראָדענקא."

אין אַ שבת נאָכן עסן האָבן מיר, איך און מיין חבר ראָזענקראַנץ, אַנ־געטאָן צוויי העמדער, אייגנ אויפן אָנדערן, און דעם שבתדיקן אָנצוג אויפן וואָכעדיקן, און מיר האָבן זיך אַרויסגעלאָזט צו־פוס קיין קאָלאָמיי. דאָס האָרץ האָט געקלאַפט ווי מיט האַמערס. קעגן אוונט־צו זיינען מיר פאַרבייגעגאַנגען אונדזער דאָרף ווערביווצי, און מיר האָבן באַשלאָסן איבערצונעמטיקן ביי דער מומע פייגע. צו מיין עלטסטן ברודער האָב איך מורא געהאַט אַרייַנ־צוגיין, ער זאָל אונדז ניט איבערדעדן זיך אומצוקערן צוריק אַהיים.

פאַרטאָג זיינען מיר אויפגעשטאַנען, אָנגעשטאָפט די קעשענעס מיט גרינע אוגערקעס און ווייטער זיך גלאָזט אין וועג אַריין. מיר גייען אַזוי אַפ אפשר שוין אַ האַלבע שעה, הערן מיר פלוצים ווי די מומע פייגע רופט אונדז!

די מומע פייגע האָט קיינמאָל קיין שמייכל ניט געטאָן. זי איז געווען אַזוי „וואַסערדיק" און אַן אַ טעם ווי אירע פאַרשיידענע זופן, וואָס זי פלעגט קאָכן; אייגנטלעך ניט קאָכן, נאָר אויפוואַרעמען. פון אַלץ האָט זי געמאַכט אַ זופ; מיר דאָכט, אַז אַפילו פון וועש און שמאַטעס; און שטענדיק האָט זי געהאַט עפּעס אויפצוואַרעמען פון נעכטן אָדער אייערנעכטן. וועמ האָט זי עס אייגנטלעך אָפּגעקאָכט? מיר האָבן זי טאָקע געפרופן די „אויפ־

געווארעמטע מומע", מחמת זי אַליין האָט אויסגעזען ווי פון אייערנעכטן. איצט איז זי אונדז נאָכגעלאָפן און איבערגעקערט אונדזערע קעשענעס — זי האָט געמיינט, אַז מיר האָבן ביי איר געגנבעט אייער! איך האָב זיך אַזוי געשעמט פאַר מיין חבר, אַז איך האָב עס איר קיינמאָל ניט געקאָנט מוחל זיין; אַפילו נאָך היינט נישט!

נאָך אַ האַלבן טאָג וואַנדער זיינען מיר אָנגעקומען אין שטעטל גווואָזש־דזשעץ, וואָס איז נאָך קלענער פון האַראָדענקא. דער מאָגן איז געווען ליידיק, האָבן מיר פאַרקויפט די שבתדיקע בגדים, און פאַר דעם געלט זיך איינגע־קויפט ברויט מיט קעז און פּוטער און מילך. געזעטיקט דעם הונגער, זיינען מיר ווידער געווארן אויפגעלייגט און ווייטער געשפאַנט, ביז מיר זיינען אין אוונט אָנגעקומען קיין קאָלאָמיי. איך בין גלייך אַוועק צו איין בעקערייַ, צו אַ צווייטער, און צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן האָב איך זיך באָנוצט מיט דער בעקערישער לאָזונג „אושיץ", אויף וואָס די געזעלן האָבן תיכף מיר אָפּגעענטפערט „לעמשיץ". מיר דאָכט, אַז אַט די לאָזונג שטאָמט פון די צוויי ווערטער „אָן שוץ" און „נעם שוץ". בעקער־געזעלן פלעגן זייער אָפט וואַנדערן, בפרט אום זומער. ווינטער האָט מען נאָך דורכגעשטאַרקעט פאַר אַ פּאָר גולדן וואו עס איז. אָבער באַלד מיטן פרילינג האָבן זיך באַ־וויזן אויף די וועגן הונדערטער וואַנדערנדיקע בעקער־געזעלן, וועלכע האָבן זיך געגריסט מיט „אושיץ—לעמשיץ", און אַזוי אַרום דערפילט אַן אחדות, אַן אמתע בעקערישע וואַרעמקייט צו איינאַנדער.

די בעקער־יונגען דאָ האָבן צו מיר געריידט ווי צו זייערס גלייכן, האָבן מיר געגעבן אָפּצוענ און מיך געשיקט אין שטעטל יאָבלאָנאָוו, וואו מ׳האָט גראָד געדאַרפט אַ יונגן בעקער־געזעל ווי איך. דאָרט האָט מען מיך באַלד צוגענומען פאַר צוואַנציק גולדן אַ יאָר, מיט קעסט און קוואַרטיר — דאָס מיינט: שלאָפן אויפן פיעקעלעק, עסן צוויי מאָל אַ טאָג, און דערצו נאָך צוויי גרייצער אַ טאָג „אויף צו־קויפן עפּעס צום ברויט" פאַר אָנבייסן. איך האָב תיכף געזומען חלומען וועגן די שיינע זאַכן, וואָס איך וועל זיך קאָנען קויפן אויף פּסח, בפרט וועגן די גומענע קנאַפּל.

מיין חבר ראָזענקראַנץ איז געווארן אָנגעשטעלט אין קאָלאָמיי ווי אַ „קאָמי" אין אַן אייזנגעשעפט. ניט אַזוי גוט באַצאָלט ווי איך, אָבער דערפאַר אַ סך אַ בכבודיקער פּאָסטן.

יאָבלאָנאָוו ליגט ניט ווייט פון קאָלאָמיי, קנאַפּ ביי די קאַרפּאַטן. די אַרומיקע פויערים דאַרט רופט מען שוין אויך „הוצוליעס". וועג איך בין, נאָך אַ נאָכט אַרבעט, אַרויס אין מאַרק מיט מיינע צוויי גרייצער קויפן ביי אַ „הוצול" יאָגעדעס אויף אָנבייסן, דערזע איך פלוצים אַראָפקריכן פון אַ פור איינעם מיט בריטע פלייצעס. ער דרייט זיך אום — ס׳איז מיין טאָטע!

איך לויף אים אַקעגן, און ער נעמט אָן מיין ציטערדיקע האַנט און זאָגט צו מיר שטיל און ווייך:

— גיי, מיין קינד, טו זיך איבער; איך וועל דאָ צוואוואַרטן.

אין פינף מינוט אַרום בין איך געווען פאַרטיק. מיר האָבן זיך אויפגעזעצט אויפן וועגעלע, וואָס דער טאַטע האָט געהאַט געבאַרגט ביי שכנאן, און מיר זיינען צוריקגעפאָרן. איך האָב אָנגעטריבן — דער טאַטע האָט געוואוסט, אַז איך האָב עס ליב. מיר האָבן דעם גאַנצן וועג געדעדט וועגן די קאַרפאַטן־בערג, וועגן דער פּעטער, שוואַרצער ערד אין דער געגנט, איבער דעם יקרות אין שטאָט און וואָס פאַר אַ פּיינע קינדער שכנא האָט. דער טאַטע האָט אַפּילו דערציילט, אַז ער רעכנט אַריבערצוכאַפּן זיך קיין טשאַרטקאָוו צום רבין — וועגן אַלץ האָט ער גערעדט, נאָר ניט וועגן מיין אָנטלויפן פון דער היים. מיין ליבער, גוטער טאַטע, דעם ליכטיקן גן־עדן זאָל ער האָבן!

אַהיימגעקומען, בין איך באַלד געגאַנגען אַרבעטן ביי יאָשע באָנעס. ער איז אַמאָל געווען ביי אונדז אַ געזעל, דערנאָך האָבן מיר צוזאַמען געאַרבעט ביי וואָלף בעקער. אַליין אַן ערשט־קלאַסיקער אַרבעטער, האָט ער חתונה געהאַט און זיך געמאַכט זעלבשטענדיק. אַ האַרציקער מענטש געווען, און האָט מיך זייער ליב געהאַט. ער האָט מיר געצאָלט אַ גולדן אַ וואָך, מיט קעסט און קוואַרטיר. די גאַנצע שכירות פלעג איך, פאַרשטייט זיך, געבן אַהיים.

מיט מיר האָט דאָרט אויך געאַרבעט אַ בחור פון שטעטל אָבערטין. קיינער האָט ניט געוואוסט זיין נאָמען; מען האָט אים גערופן „דער אָבערטינער שטשאָר". מיר האָבן זיך פיינט באַקומען באַלד ווי מיר האָבן זיך באַגעגנט. ער איז געווען אין מיין עלטער, נאָר אָביסל גרעסער פון מיר; אַ מאָגערער, מיט אַ לעדערן, ברוין־גרינלעכן פּנים פול מיט קנייטשן ווי ביי אַ זקן, און אַ מויל האָט ער געהאַט שפּיציק ווי ביי אַ מויז. ער האָט געסלינעט ביים רעדן און ביים עסן, און איז טאַקע געווען עקלהאַפט ווי אַ נאַסער וואָרעם, ווי אַ קראַנקע מויז. ער האָט קיינמאָל ניט געלאַכט, און קיין זאַך איז אים ניט געפעלן געווארן ביי אונדז אין שטאָט — נישט די הייזער, נישט די מענטשן. אין מיר האָט ער געפונען לויטער חסרונות און פלעגט מיך שטענדיק פאַרקלאָגן ביים מייסטער. ער פלעגט זיך חנפענען צו דער מייסטערין און פאַר איר אויפרוימען די שטוב, איר צוהעלפן אין קיך און ניאַנטשען די קינדער. זי וויידער האָט זיך געהערט צוגעהערט צו זיינע רכילות און זיך שטילערהייט געגרויסט מיט דעם, וואָס איך, דער זון פון איר מאַנס געוועזענעם מייסטער, מוז איצט אַרבעטן ביי זיי.

איינמאָל אַ נאַכמיטיק, מיר זיינען פאַרטיק געווען מיט דער אַרבעט און זיך צוגעלייגט שלאָפן הינטערן אויוון, האָט דער „שטשאָר" זיך געזומען

טשעפען, למאי איך פוץ זיך צופיל, איך האָלט זיך גרויס און לויף נאָך די מיידלעך. איך שווייג. נעמט ער זיך רייצן מיט מיר, אַז איך וועל שוין קיינמאָל ניט אונטערוואָקסן און וועל בלייבן קליין ווי אַ קאַרליק. ווער איך שוין בייז:

— הער, אָבערטינער שטשאָר — זאָג איך — אויב דו וועסט נישט אויפהערן און מיך ניט לאָזן צורו, וועסטו חרטה האָבן.

— וואָס קאָנסטו מיר טאָן? גראָבער־יונג!

— איך קאָן דיר צעקלאָפן דיין שטשאָרישע מאָרדע.

— פריער וועלן דיר די הענט אָפדאָרן!

— און איך וועל דיר פריער דיין פאָסקודנע פיסק אָפדרייען.

— דיין טאָטן וועסטו עס טאָן, נישט מיר.

מער האָב איך נישט געוואָרט — איך האָב אים דערלאָנגט דעם ערשטן טראָסק אין פרעסער אַריין.

ער האָט געוואוסט ווי שטאַרק איך האָב ליב מיין טאָטן; אַז איך האָב זיך אָמאָל זאָמירעט אויף איינעם מיט אַ האַק, ווייל ער איז באָפאָלן מיין טאָטן — האָט ער מיך נישט צוריקגעשלאָגן, נאָר גאָנץ קאָלטבלוטיק אַ זאָג געטאָן:

— אַ רוח אין דיין טאָטנס פערעיאָפּ טאָטן אַריין.

אַ צווייטער פליאָסק האָט אָפגעהילכט אויף זיין פּרצוף, און ער האָט ווידער אַ זאָג געטאָן:

— אַ רוח אין דיין טאָטנס טאָטן אַריין.

האָב איך אים ווידער דערלאָנגט אַ זעץ, און אַזוי האָבן זיך געמעמן איבערחזרן, אַלץ גיכער און אַלץ מעכאַנישער, אַ פאָטש און אַ קללה: איך — אַ זעץ אין מאָרדע, ער — „אין טאָטן אַריין". איך בין שוין מיד פון שלאָגן, אָבער ער האָלט אין איין איבערחזרן „אין טאָטן אַריין", און איך פאָטש — — וועט ער זיך אַזוי לאָזן שלאָגן אַ גאַנצן טאָג? איך וואָלט וועלן אויפהערן; נאָר, טראָכט איך זיך, ער שלאָגט דאָך מיך אויך צוריק, מיט אַ קללה שלאָגט ער מיך, — מיט דעם שעלטן פאַרטיידיקט ער זיך; דאָס איז זיין כלי־זין.

עס נעמט מיך עקלען, ווי איך וואָלט געזעצט מיט מיינע פויסטן אין אַ קופּע שמוציקן קויט, אין אַ הויפן נאַסע, קלעפּיקע ווערעם; און עס באָפאָלט מיך פלוצים אַ רחמנות: ווי וואָלט איך עס געפילט, וועו איך בין איינער אַליין אין אַ פרעמדער שטאָט, מיט אָט אַזאַ פנים און אַזאַ פאַר־סלינעטן מויל ווי ער, און עמעצער שלאָגט מיך אַזוי אָן אויפהער, ווי איך אים — — ?

איך האָב אים אויפגעהערט שלאָגן. כ׳האָב פאַרמאָכט די אויגן און זיך

דערפילט ווי איך אַליין וואָלט געווען אַ פרעמדער דאָ אין שטאָט — אַזוי עלנט און אומגליקלעך און הילפלאָז...

מיינע הענט זיינען געווען שמוציק און פייכט פון סלינע. עס האָט מיך גענומען דראָשטן, ווי איך וואָלט געווען קראַנק. איך האָב זיך אויס־געדרייט מיטן פנים צו דער וואַנט און האָב לאַנג, לאַנג געווויינט.

זיך באַרואיקט, האָב איך דערפילט אַ בושה פאַר זיך אַליין. דער אָבערטינער איז נאָך געלעגן שטיל, מיט אָפענע אויגן, אַן אַ שום אויסדרוק. איך האָב זיך אויפגעהויבן, בין אַרויס פון דער בעקערייַ, און מער שוין נישט צוריקגעקומען צו יאָשע באָנעס.

וואָכן־לאַנג האָב איך געפילט אין דער רעכטער האַנט אַ שטייפקייט פונעם שלאָגן; מיר האָט זיך אויך געדאַכט, אַז איך קאָן ניט גענוג אָפּווישן די האַנט פון יענעמס סלינע. און די גאַנצע צייט האָב איך געטראַכט פון אַ קליינעם, זעקס־יאָריקן יתומל, וועלכער פלעגט ביי אונדז אַרומגיין בעטלען, און די קינדער פלעגן אים שלאָגן: „אַז דו וועסט מיך שלאָגן — פלעגט ער זיך בעטן מיט זיין טשיפּעליאָווע, קינדעריש קולכל — וועט מיין מאַמע קומען דיך וואַרגן.“ די קינדער האָבן אים געלאָזן צורו עטלעכע טעג, און ווען זיין טויטע מאַמע איז אַלץ ניט געקומען זיי וואַרגן, האָבן זיי אים וויידער געשלאָגן. „מיין טאַטע איז געווען אַ שוחט — פלעגט ער איצט זיך בעטן — און אַז איר וועט מיך שלאָגן, וועט ער קומען פון יענער וועלט מיט זיין לאַנגן חלף און אייך אויסקווילען.“ די קינדער האָבן אים ווידער ניט געטשעפּעט עטלעכע טעג, און דערנאָך אים ווידער געשלאָגן. דעם מאָל האָט שוין דער יתום זיי געסטראָשעט: „ווען איר וועט מיך שלאָגן, וועל איך עפּעס אָפּטאָן!“ און מען האָט אים געמעגט גלויבן: אויב ער האָט נאָר געוואָלט, האָט ער געקאָנט אַזוי מאַכן, אַז עס זאָל זיך פון אים פילן נאָך ערגער ווי פון אַ טכויר, און די קינדער האָבן געמוזט זיך צעלויפן פון אים.

יאָ, יעדער קעמפט מיט זיין אייגענעם כלי־זין.

מענטשן דערוואַכן צו ליבע אין האָראָדענקא

אין האָראָדענקא האָט אויך געלעבט די פאַמיליע גלאָגער. מ׳האָט זיי געפרופן „די יערוכעמניקעס“, אויפן נאָמען פונעם אַכציק־יאָריקן זיידן ירוחם. דער אַלטעטשקער האָט שטענדיק געהאַט אַ פּריילעך, צעפּלאַמט פנים פון דעם שנעפּסל, וואָס ער האָט „גראָד“ ערשט־נאָר־וואָס גענומען. זיינע קליינטשיקע, לוסטיקע אייגעלעך פלעגן דורכבלישטשען דורך די לאַנגע, דיקע ברעמען, און זיין געדיכטע, ווייס־געלע באָרד, ווי פון

קליאַטשע און הובליענקעס, האָט געוואַקסן אינזייטיק, ווי דער ווינט וואָלט זי געהאָלטן אין אין בלאָזן אויף אַ זייט. ער האָט געהאָט אַכט זין, זיבן פון זיי אויסגעגעבענע, און אַלע זיינען זיי געווען גלעזערס און סטאָליאַרעס. זיי זיינען געווען פֿראָסטע מענטשן, הויכגעוואַקסענע, שטאַרקע. גאַנץ האָרא־דענקע האָט פֿאַר זיי געציטערט, בפרט פֿאַרן יינגסטן, וועלכער איז דווקא געווען אַ נידעריקער, אָבער מיט ברייטע פלייצעס און אַ דרייסטער. ער האָט געהייסן סראָל־קונע. די ברידערלעך זיינען ס׳רוב געווען צעקריגט צווישן זיך, דער עיקר צוליב זייערע וויבער, וועלכע האָבן מקנא געווען אייניע די אַנדערע. האָט מען אָפט יאָרנלאַנג ניט געריידט צווישן זיך. נאָר קוים האָט אייניער פון זיי זיך צעשלאָגן מיט אַ „פרעמדן", זיינען תיכף אַלע אים געקומען צו הילף.

אָבער פונקט אָזוי זיינען זיי אַלע גרייט געווען מיטן גאַנצן האָרץ און פולע הענט צו העלפן, ווען עמעצער אין שטאָט איז געווען אין נויט. סראָל־קונע איז געווען דער הילף־גרייטסטער און פריי־געביקסטער פון אַלע. ער האָט זיך געחברט מיט די סטאָליאַר־יונגען, מיט די קצבים, פערד־העגדלער און טרעגערס, וועלכע פלעגן אים פֿאָלגן בלינדערהייט. ער מיט זיינע פריינט פלעגן אַרייגקוקן אין די אָרעמסטע שטיבער, און דערנאָך, מיט סטראָשונקעס און אויף כּח, צווינגען די נגידים, זיי זאָלן העלפן. האָבן די רייכע אים פיינט געהאָט און געשריבן אויף אים מסירות צו דער בעצירקס־הויפּטמאַנ־שאַפט, און די קבצנים האָבן אים ממש פֿאַרגעטערט. דאָנערשטיק פלעגן די אָרעמעלייט גיין איבער די הייזער. פלעגן סראָל־קונע מיט זיין חברה זיך נאָכפרעגן, ווער ס׳האָט יאָ געגעבן אַ נדבה און ווער ניט. איינמאָל האָט זיך דעם רייכן קמצן, הער אָפענבערגער, פֿאַרגלוסט אַרויסצוטרייבן די אָרעמעלייט פון שטוב. דערביי האָט ער זיי נאָך נאָכגעשריגן, אַז ער וועט זיך מער ניט לאָזן אָפשרעקן פון דעם וואָגאָבונד סראָל־קונע מיט זיין באַנדע, ער וועט מער קיין פרוטה ניט געבן! דאָס איז געווען אין אַ דאָנערשטיק. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געערעדט וועגן דעם. נו, פרייטיק־צו־נאָכטס האָט זיך „צופעליק" אָנגעכאַפט הער אָפענבערגערס דאָך, און זיין הויז איז אַוועק מיטן רויך. אָלע האָבן געוואוסט, אַז דאָס איז סראָל־קונעס אַרבעט און מ׳איז געווען דערמיט שטאַרק צופֿריդן, אָבער קיינער האָט וועגן דעם ניט געערעדט.

שבת אין דער פרי זיינען אַ סך מענטשן געשטאַנען אַרום דעם אָפּ־געברענטן הויז. אויך סראָל־קונע מיט זיינע פריינט זיינען פֿאַרבייגעגאַנגען.

— דאָס הייסט אַן עבירה פֿאַר גאָט! — האָט סראָל־קונע זיך גערייצט מיט אַ פֿאַרבאַרגן שמייכעלע — פונקט אום שבת אָנמאַכן אַזאַ שרפה. דאָס האָט אַפּנים דער רבונו של עולם אַליין געטאָן, כדי צו באַשטראָפן אָפענ־בערגערן פֿאַר זיין ענגהאַרציקייט קעגן אָרעמעלייט.

אָפּענבערגער איז אָפילו געווען פאַרזיכערט קעגן פייער, אָבער זייט דעמאָלט האָט ער שוין ווידער אָנגעהויבן געבן נדבות, נאָך גרעסערע ווי פריער. ניט מער, ער האָט געפּועלט ביי דער בעצירקס־הויפּטמאַנשאַפט, מען זאָל אַראָפּשיקן קיין האַראָדענקע נייע, שטרענגערע זשאַנדאַרן. צווישן זיי איז געווען אַ וואַכמייסטער מיט אַרויפּגעדרייטע וואָנסעס, וואָס האָבן אים געגרייכט ביז די אויגן. וועג זיין בייזער בליק האָט אויף עמעצן אַ שאָס געטאָן איבער די העכסטע הערעלעך פון זיינע וואָנסעס, האָט מען געמוזט די אויגן אַרונטערלאָזן פאַר מורא. ער פלעגט אויך אַרעסטירן יעדן איינעם, ווועלכער איז אים ניט געפעלן געווארן, און דערנאָך אים מערדער־לעך שלאָגן. ער איז געווען אַן אָפּטער אַריינגייער ביי אָפּענבערגערן. אויס־געטרונקען אַ שנעפּסל, פלעגט ער ביי אים „קויפן" פאַרשיידענע זאַכן, און דערפאַר אים צוזאָגן: „יאָ, הער אָפּענבערגער, איצט וועט שוין דאָ זיין אַרדענונג!" אָפּענבערגער פלעגט אים טאָקע שטענדיק אָקעגנטראָגן אַ פּריינטלעכן „גריס גאָט, הער אַרדענונג", און דעריבער האָט דאָס גאָנצע שטעטל געריפן דעם וואַכמייסטער „הער אַרדענונג".

איינמאָל, אויפן יאָריד, האָט סראָל־קונע פאַרפירט אַ געשלעג מיט עמעצן, און „הער אַרדענונג" האָט אים אַרעסטירט. סראָל־קונעס חברה האָבן אים אָפילו געוואָלט באַפרייען מיט געוואָלד, אָבער סראָל־קונע האָט ניט געהייסן. ער האָט רואיק אויסגעשטרעקט די הענט, מען זאָל אים אָנטאָן די קייטלעך, און האָט בלויז געזאָגט: „ריכטיק, עס מוז זיין אַרדענונג אין האַראָדענקע, און עס וועט זיין אַרדענונג!" מען האָט אים אַוועקגעפירט, און דאָס גאָנצע שטעטל איז געווען אויפגעבראַכט. אָבער באַלד דעם צווייטן טאָג האָט מען סראָל־קונען באַפרייט. ער האָט מיט קיינעם קיין וואָרט נישט גערעדט וועגן דעם.

אַ צווייי וואָכן שפּעטער האָט מען, אין אַ נאַכט, געפּאַקט דעם „הער אַרדענונג", צוגענומען ביי אים דאָס געווער, אים גוט אָנגעבויקערט און אים אָפּגעשניטן איינע פון די לאַנגע וואָנסעס. אים אַליין האָט מען דערנאָך ווי אַ הויפן מיסט צוגעשטעלט אין שפּיטאָל אַריין. זיין ביקס מיט דעם געפּלאָנצטן באַיאָנעט, דעם זעבל מיט דער טראָלד, די הענט־קייטלעך און דעם שטייפן הוט מיט די לאַנגע שוואַרץ־בלויע פעדערן, האָט מען אַריינ־געשיקט צו דער בעצירקס־הויפּטמאַנשאַפט, מיט אַזאַ צושריפט:

„צו דעם קייזער־קעניגלעכן בעצירקס־הויפּטמאַן,
האַראָדענקאַ!

מיר האָבן לעצטע נאַכט געפונען דעם זשאַנדאַרן־וואַכמייסטער ליגן שיכור אין אַ ריוו. מיט דעם האָט ער באַשמוצט דעם קייזערס מונדיר און דעם קייזערס וואָפן. מיר האָבן דעם שיכורן וואַכמייסטער

אָפּגעפּירט אין שפּיטאָל, און די וואָפן און דעם פּעדער־הוט שיקן מיר דעם קייזער־קעניגלעכן בעצירקס־הויפּטמאַן. לאַנג לעבן זאָל דער קייזער!

סראָל־קונע גלאָגער און פּריינט."

אפּרים גלאָגער, ביי וועמען מיר האָבן געדונגען די בעקעריי, האָט געהאַט אַ יינגל אין מיין עלטער, משה מענדל. מיר זיינען אינאיינעם גע־גאַנגען אין שולע, אין חדר, צוזאַמען געגנבעט אויבסט און „געזוכט" פּאָדקאָוועס, און געהאַט טויזנטער סודות מיט איינאַנדער. מיר פלעגן זיך דערציילן אַלץ, וואָס מיר האָבן געוואוסט, וואָס מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן, אָדער וואָס מיר האָבן גלאַט געוואָלט וויסן. און וויסן האָבן מיר געוואָלט אַלץ. דער עיקר אָבער האָבן מיר געוואָלט ווערן זייער שטאַרק. קוים האָבן מיר אָפּגעגעסן בגנבה אַ שטיקל פּריש ראָזעווע ברויט מיט פּוטער, האָבן מיר באַלד באַטאַפּט אונדזערע מוסקלען, איבערצייגט, אַז זיי זיינען שוין געוואָרן שטאַרקער. האָבן מיר אויסגעזוכט אַ גוטן מאַרכבייז, זיינען מיר זיכער געווען, אַז אויך אונדזערע אייגענע בייַנער זיינען פול געוואָרן מיט מאַרך. מיטן עסן אַ הערצל, נירן, אָדער לונג־און־לעבער, איז ביי אונדז קיין ספּק ניט געווען, אַז אויך אונדזער האַרץ, נירן און לונג־און־לעבער ווערן שטאַרקער. מיר האָבן אָבער אויך פאַרשטאַנען, אַז שטאַרק זיין אַן פאַרשטאַנד איז ניט גענוג. האָבן מיר פאַרגנבעטערהייט אָנגעהויבן קויפן אין אַ רעסטאָראַן געקאָכטע אָדער געפּרעגלטע געהירן, כדי אַזוי אַרום אויך אונדזער שכל צו פאַרשטאַרקן.

צו יענער צייט האָט מען אין האָראָדענקע געמאַכט אַ פּאַרק מיט ביימער, בלומען און בושיקע קשאָקעס, מיט ביידלעך און בענק און הוידעלקעס און די אַלע געהעריקע זאַכן. דער „שפּאַציר־גאַרטן" האָט מען דעם פּאַרק גערופן. שבת און זונטיק, און אויך נאָכמיטיק אין וואָכנטעג, האָט מען דאָ געקאָנט טרעפן שפּאַצירן הונדערטער יונגע בחורים און מיידלעך. צוערשט איז מען געגאַנגען גרופּעסווייז, יינגלעך באַזונדער און מיידלעך באַזונדער, און מען האָט בלויז פון ווייטנס זיך איבערגעווארפן מיט אַ ווארט, מיט אַ ווינק. דערנאָך איז מען שוין געגאַנגען פּאָרלעכווייז. ביז מ׳האָט אין שטעטל אָנגעהויבן רעדן, אַז „דער און די גייען אַרום", אָדער „דער און די רעדן". און וען „דער און די" זיינען אַרומגעגאַנגען און גערעדט שוין אַ שטיקל צייט, האָט מען אָנגעהויבן זאָגן אין שטעטל, אַז זיי „פירן" אָדער „שפּילן אַ ליבע".

די מייסטע ליבעס האָט מען געפירט שבת. אין דער פרי זיינען די באַלמעלאָכע־יונגען געגאַנגען אין שול אַריין, ניט אַזוי צוליב דאַוונען, ווי גלאַט זיך טרעפן. דערנאָך איז מען אַריינגעגאַנגען אין אַ קליין שענקל

און טראקטירט איינער דעם צווייטן מיט א לחיים און צובייס. מען איז געווארן פריילעכער און געמוטער אביסל בארעדן דעם און יענעם, ארויס־געווארפן א ווארט וועגן די מיידלעך, און מען איז אוועק אין „שפאציר־גאנג". דאס האבן שוין געווארט שניידער־מיידלעך, מאדיסטקעס, דינסטמיידלעך און אנדערע, און באלד האט מען זיך געלאזט שפאצירן פארלעכווייז. דא האבן זיך אפגעשפילט „ראמאנען" און „ליבעס", און עס זיינען אפילו געשאפן געווארן שפאט־לידלעך וועגן א „טעכטל־מעכטל" אדער א „פארפירטער ליבע". דא זיינען אויך פארגעקומען קליינע טראגעדיעס. האט געקאנט פאסירן, אז א מיידל פון די „אויבערשטע גאסן", פון „בעסערן קרייז", האט זיך „אראפגעלאזן" און זיך „פארקליעפטשעט" אין א שיינעם באלמעלאכע־יונג; האבן באלד די עלטערן זיך אריינגעמישט, און אויסגעלאזט האט זיך עס געווויינלעך מיט „אנטלויפן און שטעלן א חופה", אמאל אויך מיט א סקאנדאל און מיט פאליציי.

דאס אלץ איז געווען א נייעס אין הארעדנקע. עלטערע מענטשן האבן געשאקלט מיטן קאפ: „אין אונדזערע צייטן האט מען ניט געטארט אזוי..." מיט אמאל האט מען אלץ געמעגט. עס איז געווען דער ערשטער דור, וואס האט זיך געקאנט באגיין אן א שדכן. אויב א בחור האט געוואלט מען זאל זיך רעכענען מיט אים, מען זאל אים האלטן פאר א דערוואקסענעם יונגע־מאן, האט ער גענומזט אנהויבן „גיין מיט א מיידל", „רעדן מיט איר", אדער אפילו „שפילן א ליבע". איז דער „שפאציר־גארטן" פול געווען מיט ליבעס־זיפצן און ליבע־דערקלערונגען, מען האט געליטן „ליבעס־שמערצן", זיך „געאפפערט" צוליב געפילן און געמאכט מעלאנכאליש אנשטעלן. און ראמאנען האט מען זיך אנגעלייענט, אז ס׳האט אזש געשווינדלט פאר די אויגן! אין איינעם האט זיך דערציילט די באריטע געשיכטע וועגן דעם פארליבטן בחור, וועמען זיין ריוואל האט פארהונגערט אין א פינצטערן שלאס. און ווען ער איז, אין זיין פארצווייפלונג, אראפגעשפרונגען פון העכסטן טורעם, איז פונקט אין לעצטן מאמענט אונטערגעקומען זיין גע־ליבטע מיט א הויכער פור היי, אויף וועלכער דער געליבטער איז בשלום ארויפגעשפרונגען. די חתן־כלה פאלן זיך, פארשטייט זיך, אין די ארעמס און פארגיסן גליקלעכע פריידנס־טערען — צוזאמען מיט דעם גליקלעכן לעזער. אין א צווייטן ראמאן וועלכן דערציילט די געשיכטע פון דעם יונגן באראן, וועלכער האט, אויף להכעיס זיין שלעכטן קרוב, זיך פארליבט אין זיין אייגן דינסט־מיידל. האט מען אים צוזאמען מיט איר ארויסגעטריבן און פאריאגט. וואנדערן זיי ווי בעטלער דורך רעגן, שניי און פראסט איבער דער גאנצער וועלט, ביז זיי פאלן אוועק אין א גאס־רעגן און קאנען ווייטער נישט גיין. און אין לעצטן מאמענט, פונקט איידער דער אטעם לאזט זיך זיי אויס, וועקט זיי אויף דער בריוו־טרעגער מיט א גוטער בשורה: דעם

באָראָנס פאַרשטאָרבענער זיידע האָט פאַרשריבן זיין גאַנץ פאַרמעגן אויפן יונגן באָראָן. דאָס פּאָרל נעמט זיך אָרום, זיי קערן צוריק אַהיים, און דער גליקלעכער באָראָן מאַכט דאָס אָרעמע, פאַרשטויסענע דינסט־מיידל פּאַר זיין אמתער באָראָנעסע.

* * *

ביים רייכן הער קאָפּלער איז געווען אַ קליין, שיין דינסטמיידל, רבקהלע, פון דעם שטעטל אוסציעשקאָ. זי איז געווען אָרעם, אינפאַך געקליידט, אָבער ציכטיק. דאָס קליידל איז געווען ווי אויסגעגאָסן אויף איר שלאַנק, פערצן־יאָריק קערפּערל און האָט נאָך בוילעטער געמאַכט אירע רונדלעכע, פולע גלידער. זי האָט געהאַט אַ שניי־ווייסע הויט, ברוין־זיידענע האָר, גרויסע שוואַרץ־גליענדיקע אויגן, צוויי חן־גריבעלעך אין אירע פּאָר־רויטלטע בעקעלעך און צוויי קליינע זעמעלעך אין איר בלוזקע. וועג איך פּלעג גאַנץ פרי ברענגען צו זיי דאָס געבעקס — אין מיין געווויינלעכער בעקער־טראַכט: ווייסע הויזן מיט אַ פּאַרטוך, די אָרבל פון העמד אַרויפ־געקאַטשעט, און אויפן קאָפּ מיין צעריסן מיצל, וואָס האָט געשיצט מיינע האָר פון מעל — פּלעגט זי מיך באַגריסן מיט איר קלינגענדיק־לאַכנדיק שטימעלע: „א, דאָס צעריסענע מיצל האָט היינט געבראַכט שיינע ראַגע־לעך", אָדער „. . . בלאַסע זעמעלעך", אָדער „. . . גוט אויסגעבאַקענע קייזער־זעמל!". אָזוי יעדן פרימאָרגן: „צעריסן מיצל" דאָס, „צעריסן מיצל" עפּעס אַנדערש, אַז ס׳פלעגט מיר אַזש אַ צופּ טאָן ביים האַרץ. נאָר קוים האָט זי אַמאָל דורכגעלאָזן איר שפּרוך מיטן „צעריסן מיצל", האָב איך זיך ממש געפּילט אומגליקלעך.

איך האָב אַנגעהויבן איר נאָכקוקן, און שפּעטער אויך פון דער ווייטנס איר נאָכגיין.

איר חברטע, הער קאָפּלערס צוויי דינסטמיידל, האָט אַמאָל מיט אַ וואונק מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז זיי האָבן באַמערקט ווי איך גיי זיי נאָך. האָב איך שוין אַנגעהויבן גאַנץ אָפט „צופעליק" זיך יאָוועז פאַר זייער הויז. אויך זי און איר חברטע פלעגן אָפט צוקומען צום פענצטער און גיבע קוקן אין אַ צווייטער ריכטונג. אָזוי איז עס אַנגעגאַנגען וואָכנלאַנג, אַן אַ ווארט, נאָר מיט האַרץ־קלאָפענישן. איינמאָל זאָג איך אָזוי הויד צו מיין פריינט:

— ווייסט, איך וואָלט איצט וועלן שפּאַצירן אין גאָרטן.

רופט זיך אָן רבקהלע צו איר חברטע, אויך העכער ווי געווויינלעך:

— איך דאַרף נאָר צורוימען, דערנאָך וועלן מיר גיין שפּאַצירן — יאָ?

און ביידע זיינען פאַרשוואונדן פון פענצטער. מיר ווארטן. ענדלעך קומען זיי ביידע אַרויס און גייען גלייך צום „שפּאַציר־גאָרטן"; מיר, פון ווייטן, הינטער זיי.

אין גאָרטן זיינען מיר אַרומגעגאַנגען אין אַן אַליי. זיי — אַראָפּ, מיר — אַרויף, זיי — אַרויף, מיר — אַראָפּ. פּאַרבייגייענדיק, האָבן מיר זיך צו־געוואַרפן באַדייטונגפולע בליקן, אָבער קיין וואָרט ניט גערעדט. עס פּאַסט ניט, זאָגט מיר מיין חבר, איך דאַרף צו איר עפּעס זאָגן. גערעכט. אָבער יעדעס מאָל, וועו איך באַגעגן זי, נעמט מיר אָפּ דאָס לשון וועו איך קאָן דאָס מויל ניט עפענען!

אָפּגעגאַנגען אַזוי עטלעכע שעה צייט, זאָגט זי הויך צו איר חברטע, אַז זי גייט שוין אַהיים. מיר גייען־נאָך מיט האַרץ־קלאַפּעניש וועו שטעלן זיך ווידער אַוועק ביים הויז. די מיידלעך באַווייזן זיך אין פענצטער, וועו עס הויבט זיך אָן אַ געשפּרעך, אָבער ניט דירעקט; מיר קוקן זיך אָפּילו ניט אָן — איך רעד צו מיין פריינט, וועו זי ענטפערט איר פריינדין:

— אַז מ׳גייט־נאָך אַ מיידל — זאָג איך צו מיין פריינט — אָפּילו, אַז מען רעדט נישט צו איר, ווייסט מען דאָך געוויס וואָס דאָס מיינט.

— אַז מען ווייסט עס אַזוי געוויס — ענטפערט זי איר פריינדין — פאַרוואָס־זשע מאַכט מען דערפון אַ סוד?

— ס׳איז נישט קיין סוד. יעדער קאָן זען, אַז איך בין אין עמעצן פאַרליבט.

— ס׳איז נאָך ווייניק וואָס יעדער קאָן עס זען. מען דאַרף עפּ דאָך אַמאָל דעם עמעצן זאָגן.

עס ווערט מיר וואַרעמער אַרום האַרץ:

— מען וועט שוין פון מיר הערן.

— מען דאַרף זיך אָבער צואיילן — מאַכט זי צו איר חברטע מיט אַ געלעכטערל — ווייל קומענדיקע וואָך פּאַרט מען אַוועק קיין זאַליעשטשיקי; וועט דערנאָך זיין אַן אַנדערער „עמעצער" אונטער אַן אַנדערן פענצטער.

ביידע מיידלעך צעלאַכן זיך. מיר איז טרוקן אין האַלדז און דאָס האַרץ קלאַפּט. רוף איך זיך אַן צו מיין פריינט:

— אויב מען פּאַרט קיין זאַליעשטשיקי, וועל איך אויך דאַרט זיין. דאַרט וועט מען זיך שוין איבערצייגן, אַז איך מיין עס ערנסט.

— נו גוט, איך פּאָר מיטוואָך. וועט מען שוין זען צי מענער קאָנען האַלטן וואָרט.

איך האָב דערפילט ווי מען וואַלט מיר געגעבן מיט אַ שטיין איבערן קאָפּ.

— גוט — זאָג איך — וועל איך שבת נאָכקומען.

מיר זיינען שטיל געוואָרן. איך האָב געטראַכט וועגן מיטוואָך און וועגן דעם, אַז זי האָט געזאָגט „מענער". כ׳האָב אויפגעהויבן די אויגן צו איר און דערזען איר שיינעם, שניי־ווייסן, לאַנגן האַלדז, אירע ברוין־זיידענע, רויטלעכע האָר און אירע צווייי שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן געפונקלט אין

דער טונקלקייט. מיר האָבן זיך צום ערשטן מאָל אַ קוק געטאָן אין די אויגן, און מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז איך זע אַ טרער אין איר בליק. אויך איך האָב געפילט ווי צו ווינען, נישט וויסנדיק פֿאַרוואָס.

— איך האָב נאָך אַזוי פיל צו טאָן — גיט זי אַ מאָל צו דער חברטע, און וועגדט זיך דערנאָך, צום ערשטן מאָל, מיט אַ צאַרטן בליק צו מיר — אַ גוטע נאַכט, צעריסן מיצל.

זי איז פֿאַרשוואונדן. איך בין געבליבן ווי אַ געליימטער, ניט געקאָנט זיך רירן פון אָרט. אָבער באַלד האָט זי ווידער געעפנט דאָס פענצטער. זי האָט איצט געהאַט אויף זיך אַ קאָפּטאַניקל אָן אַרבל, און אַ פאַרטוכל.

— איך האָף — האָט זי אַ שעפּטשע געטאָן מיט אַ שמייכעלע — אַז איך האָב קיינעם ניט באַליידיקט מיט מיין „צעריסן מיצל". עס פּאַסט אים זייער גוט. אַ גוטע נאַכט.

— אַ גוטע נאַכט — האָב איך געענטפֿערט שוין מער דרייסט, ווי מיט דאַנקבאַרקייט — אַ גוטע נאַכט.

זי האָט לאַנגזאַם פאַרמאַכט דאָס פענצטער, און איך בין אַ פריילעכער אַוועק אַהיים. מיין פרייַנט איז געווען גליקלעך. אין דער נאַכט האָט זיך מיר געחלומט, אַז רבקהלע און איך גייען שפּאַצירן אין פּאַרק. מיר גייען אַזוי ווייט, ווייט, אַזש ביז זאַליעשטשיקי. איר העמד איז געווען אָן אַרבל, און איך האָב געקאָנט באַרירן אירע נאַקעטע, רונדע אַרעמס; ס׳איז אויך געווען טיף אויסגעשניטן, האָט מען געקאָנט באַמערקן דעם אויבערשטן ראַנד פון אירע קיילעכדיקע בריסטלעך. מיר האָבן זיך געשפּילט מיט מיין צעריסן מיצל, ביז מיר זיינען הונגעריק געוואָרן און איך האָב אָפּגעבאָקן אַזעלכע קרוכלע, וואָרעמע קימל־ראָגעלעך און געזאַלצענע בייגל — האָבן מיר געגעסן און זיך געפרייט און געלאַכט, געלאַכט דעם גאַנצן וועג.

מיטוואָך איז רבקהלע אַוועקגעפֿאָרן קיין זאַליעשטשיקי. פרייטיק האָט מיך דער טאַטע געשיקט קויפן פּאַסט־קאָרטלעך, האָב איך צוגענומען דאָס געלט, און שבת נאָכן עסן בין איך אַוועק. מיין פרייַנט האָט מיך באַגלייט ביז הינטער דער שטאָט. דער הימל איז געווען פאַרוואָלקנט. איך האָב זיך צוגעזעצט ביים ריוו און פעסטער צוגעשנירט מיינע שיך. מיין פרייַנט האָט מיר נאָך געגעבן צום אַנדענק זיין בעסטן בליישטיפט, דערנאָך האָבן מיר זיך געשוואירן אייביקע טרייישאפט און זיך אָפּגעזעגנט.

איך בין שוין געווען מער ווי אַ האַלבע שעה אין וועג, וען ס׳האָט פלוצים אָנגעהויבן רעגענען. שלעכט! אָבער אייזן איז אַ סגולה קעגן רעגן. האָב איך אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז אויב איך וועל געפינען אַ שטיק אייזן — איז גוט; אויב אָבער ניט, איז דאָס אַ סימן, אַז איך מוז זיך אומקערן צוריק אַהיים. און אָט ליגט טאַקע אויפן וועג אַ האַלבע פּאָדקאָוע, ממש ווי

עמעצער וואלט זי אנגעגרייט פאר מיר! איז עס דאך א גוטער סימן, און איך נעם שפאנען נאך שנעלער.

אין אזונט בין איך אנגעקומען אין סעראפיניץ, א דארף צווישן הארא־דענקע און זאליעשטשיקי. איך בין אריין אין קרעטשמע, וועלכע איז געווען פול מיט אוקראיניש פויערים. זיי האבן מיך גלייך פארווארפן מיט פראגעס: ווי אלט איך בין, ווי לאנג איך וואנדער שוין אזוי, ווי עס האלט מיט דער וועלט־פאליטיק, פארוואס די טערקן גייען אין רויטע מיצלעך, און אויב ס'איז טאקע אמת, אז ביי מאנכע פעלקער טראגן די מאנסבילן לאנגע צעפ, און אנדערע האבן גאר בלויז איין אויג אין שטערן. איך האב אויף אלץ, פארשטייט זיך, געפונען אן ענטפער און בין זיי אזוי געפעלן, אז איינער האט מיך באלד פארבעטן צו זיך אויף וועטשערע. אבער ווי קאן איך גיין צו אים עסן, אז ביי אים איז ניט כשר? האט ער מיך טראק־טירט אין קרעטשמע מיט פיר זעמל און א הערינג, און דערצו נאך געהייסן דערלאנגען א גאנצע „האלבע" ביר. מיר האט זיך באלד דער קאפ פארדרייט און איך בין אוועק אין שייער שלאפן.

ביינאכט איז מיר געווען קאלט. בין איך אויפגעשטאנען פארטאג און זיך געלאזט ווייטער אין וועג אריין. די פייגל האבן זיך צעזונגען זייער מארגן־שירה צו גאט, און איך, א צוועלף־יאריקער, קליין און צעשראקן, האב געוואנדערט אייגער אליין אין דער גרויסער, ווייטער וועלט — ווער ווייסט וואס זיי טראכטן איצט איבער אין דער היים? איך וואלט פארט געווען באדארפט זיך געזעגענען מיטן טאטן... אבער ווי האב איך אים געקאנט דערציילן וועגן רבקהלען? און וואס וועט טאקע רבקהלע אליין זאגן, ווען זי וועט מיך פלוצים דערזען? דאס ערשטע, וואס איך וועל איר זאגן: „מענער זיינען דאך געטריי, און מען שטייט נישט באלד הינטער א צוויטן פענצטער מיט אן אנדערער." פלוצים האט זיך מיר געדאכט ווי עמעצער רופט מיך. איך קוק זיך אום, און דערזע פון ווייטן א הויכן מאן, וועלכערווינקט צו מיר מיט א שטעקן און רופט מיך. איך האב זיך דערשראקן און אנגעהויבן גיין שנעלער — גייט אויך דער מאן גיכער הינטער מיר. נישט גוט, טראכט איך, און איך הויב אן לויפן. אבער אויך דער מאן לויפט מיר נאך. איך יאג, אז דאס הארץ פאלט מיר שיער ארויס. כ'בין באגאסן מיט שוויס און דער גאנצער ארום נעמט שווינדלען פאר די אויגן — ווער ווייסט ווי לאנג ער וועט מיך מוטשען אידער ער וועט מיך הרגענען — — טויזנטער שטערנדלעך נעמען טאנצן פאר מיינע בליקן — איך קאן נישט לויפן לענגער און איך פאל אוועק.

איך בין געלעגן א היפשע ווייל. וען איך האב געעפנט די אויגן, איז איבער מיר געשטאנען א פארשוויצטער שייגעץ מיט א גוטמוטיק פנים.

— דו קאָנסט אָבער לויפן ווי אַ וויכער, דו קליינער טייוול! — האָט ער געזאָגט מיט אַ שמייכל און זיך געווישט דעם שווייס פון שטערן.

ער האָט אַראָפגענומען דאָס פּעקל, וואָס ער האָט געטראָגן אויף זיין לאָנגן שטעקן. איך האָב זיך וויידער געשראָקן. ער האָט אַרויסגענומען אַ שטיק שווארץ פויעריש ברויט מיט ברינזע און זיך געטיילט מיט מיר. איך האָב געזומען עסן, האָלב אויס הונגער און האָלב אויס מורא.

— אַ שאָד — זאָגט ער מיט אַ שמייכל — וואָס מיר קאָנען ניט פאַרטרינקען מיט אַ גוט שנעפּסל.

איך האָב געשוויגן.

— פאַרוואָס ביסטו אַזוי געלאָפן? — פרעגט ער ענדלעך.

— פאַרוואָס ביסטו מיר נאָכגעלאָפן? — פרעג איך אים צוריק.

— איך בין דיר נאָכגעלאָפן, ווייל דו ביזט אַנטלאָפן.

— און איך בין אַנטלאָפן, ווייל דו ביזט מיר נאָכגעלאָפן.

— גייסט דען ניט קיין זאַליעשטשיקי?

— אַוודאי גיי איך קיין זאַליעשטשיקי.

— נו, געווויס. דאָס האָב איך דאָך געהערט נעכטן ביינאַכט אין קרעטשמע, האָב איך געריכטן, אַזוי ווי איך וויל דאָרט זיין אויפן יאָריד, וועלן מיר גיין צוזאַמען.

מיר האָבן פאַרענדיקט דאָס עסן און באַלד זיך געלאָזן וווייטער אין וועג אַריין. דער שייגעץ האָט געזומען דערציילן פריילעכע מעשהלעך, האָב איך אים צוריקדערציילט, און אַזוי זיינען מיר, לאָכנדיק און שטיפנדיק, אָנגעקומען מיטיק־צייט קיין דזוואָניעטשקאָ, אַ פאַרשטאָט פון זאַליעשטשיקי, פון וואָנען אַ שפּאָגל־נייע אייזערנע בריק האָט געפירט איבערן דניעסטער אין שטאָט אַריין. דאָ האָבן מיר זיך שוין אָפּגעזעגנט ווי אַלטע גוטע־פריינט.

מיר איז געפעלן געווארן די שיינע, ריינע שטאָט, וועלכע דער דניעסטער האָט אַרומגענומען ווי מיט אַ סטענגע. די מענטשן דאָ האָבן אויסגעקוקט ווי ביי אונדז און גערעדט ווי ביי אונדז. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ פענצטער, אין וועלכן ס׳איז גלעזגן זייער שיין געבעקס. קומט צו מיר צו אַ נידעריקער ייד, מיט אַ בלאָנדער באָרד אַרום דעם שמייכלענדיקן פּנים:

— ביזט, דאָכט זיך, ניט קיין היגער? כ׳האָב דיך דאָ קיינמאָל ניט געזען.

איך דערצייל אים, אַז איך בין אַ בעקער־יונג און איך קום פון האָראָדענקע דאָ זוכן אַרבעט.

— שלום־עליכם — גיט ער מיר די האַנט, און צעלאָכט זיך באַלד — וועדליק דו קוקסט אויס, ביסטו נאָר אַ האָלבער בעקער־יונג.

ער האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין שענק און געהייסן געבן בייגל און אַ שנאַפּס. מיר וואָלט, פֿאַרשטייט זיך, ליבערשט געווען אַ גלאָז מילך; אָבער גיי בעט מילך, אַז איך וויל ער זאָל מיך נעמען פֿאַר אַ פֿאָלנע געזעלן! ער פֿרעגט מיך אויס ווי לאַנג איך אַרבעט שוין און וואָס איך קען.

— פֿרואוט מיך אויס אַ נאַכט, וועט איר זען — ענטפֿער איך. איך געפֿעל אים.

— קיין באַרימער, זע איך, ביסטו נישט — זאָגט ער צו מיר און פֿירט מיך גלייך אין זײַן בעקעריי.

בײַ אים האָבן געאַרבעט פֿיר געזעלן: דער זיבעציק־יאָריקער גוי אַנטאָש, אַ מיטל־יאָריקער ייד מיט אַ לאַנגער באָרד, רפֿאל, און עפּעס צוויי, ניט איבעריק סימפּאַטישע יונגען. איך בין געווען דער פֿינפֿטער. דער באַלעבאָס אַליין איז געבליבן אויף איבער נאַכט „אַרויסהעלפֿן"; אין אמתן האָט ער געוואָלט זען ווי איך טו די פֿאַרשיידענע אַרבעטן, וואָס ער האָט מיר געגעבן: מאַכן אַ ראָשטשינע, פֿאַרקנעטן ברויט, אויסוואַלגערן אַ טייג. ביים מאַכן די קייזער־זעמל און ראָגאַליעס האָט ער אַזש אונטער־געשמייכלט פֿאַר הנאה; אויף דעם בין איך נאָך אין דער היים געווען אַ בריה. גאַנץ פֿרי, ווען איך האָב געבראַכט דאָס געבעקס אין זײַן קראָם, זאָגט ער צו מיר:

— קום, וועלן מיר נעמען אַ שנעפּסל און מיר וועלן זיך דורכשמועסן אַביסל.

מיר גייען.

— איך ווייס — זאָגט ער, שוין אין שענקל — אַז איך קאָן דיך קריגן זייער ביליק ביז פּסח. אָבער איך וויל אָפּילו ניט זאָלסט מיר זאָגן וויפל דו פֿאַרלאַנגסט. איך וועל דיר געבן וויפל איך צאָל רפֿאלן מיט דער לאַנגער באָרד, כאָטש ער איז אַ טאַטע פון דריי קינדער. וועסט באַקומען ביי מיר אַ גולדן־פּופּציק אַ וואָך, מיט קעסט און קוואַרטיר, ביז פּסח. אָפֿגעמאַכט?

— אָפֿגעמאַכט — האָב איך געגעבן די האַנט און בין געווען זייער גליקלעך.

איך האָב זיך שוין געזען פּסח אין דער היים, אַן אויסגעפּוצטער אין אַ בלוי־געשטרייפטן אָנצוג, נייע שיך מיט גומענע קנאַפּל, און מיט אַ סך מתנות פֿאַר די בריידער און שוועסטער — בין איך דאָך עפּעס אַ גרויסער ברודער צו זיי, אַ דערוואַקסענער מענטש אין אַ פֿרעמדער שטאָט, וואוהין איך בין נאָכגעלאָפֿן מיין „ליבע"...

איך האָב מיך פֿאַרטראַכט. מנשה שטרום, מיין נייער מייסטער, האָט מיך פֿלוצים אַ פֿרעג געטאָן:

— נו, ווען וואָס טראַכסטו?

— ווען דער היים — האָב איך געענטפֿערט אַביסל ניט דרייסט.

— גיי — זאָגט ער — שלאָף זיך אויס. און זאָלסט זיך דאָ פילן פֿונקט ווי אין דער היים, דו הערסט?

און איך האָב באמת אָנגעהויבן זיך פילן ווי ביי זיך אין דער היים.

אין דער פרעמד איז קאַלט, אָבער מ׳קאָן עפּעס לערנען

איך בין איצט געווען מיין אייגענער באַלעבאָס; ניט געדאַרפט מער פֿאָלגן טאַטע־מאַמע, אָדער עלטערע ברידער, ניט באַדאַרפט אָפּגעבן קיין רעכנשאַפֿט קיינעם; ס׳איז אָבער אויך קיינער ניט געווען, וואָס זאָל מיך פֿאַרזאָרגן.

דעם בעקער מנשה שטרומס ווייב איז זעקס מאָל געלעגן געוואָרן; זעקס מאָל האָט ער זיך געוואונטשן עס זאָל זיין אַ יינגל, און געהאָט האָט ער זעקס מיידלעך. ער איז געווען אַ גוטער טאַטע, האָט זיך אָבער געפילט אומגליקלעך וואָס ער האָט ניט קיין קדיש, און האָט מיך דעריבער ליב באַקומען באַלד פון ערשטן אויגנבליק. ער פלעגט מיך אַפילו מיטנעמען צום דאָוונען. אָבער ערשטנס איז מיר געווואָרן לאַנגווייליק זיך אַרום־צושלעפּן מיט אים; צווייטנס, האָבן מיר די אַנדערע געזעלן שטענדיק געגעבן אָנצוהערן, אַז איך חנפּע זיך צום באַלעבאָס; און דריטנס, איז די קרענקלעכע בעקערין געווען אויף מיר אייפערזיכטיק: זי האָט געטענהט, אַז איר מאַן האָט מיך ליבערשט ווי זיינע אייגענע קינדער, — ווייל זיי זיינען מיידלעך. זי איז געווען קאַרג און שפּאָרזאָם, און ער — אַ פּריי־געביקער, כמעט פֿאַרשוועדעריש. ער האָט ליב געהאָט איבערצוזיצן אין פֿאַרשיידענע קליינע שענקלעך, און ווער ס׳איז נאָר אַריינגעקומען, דעם האָט ער מכבד געווען מיט אַ טרונק. אָן אַ מיט־טרינקער האָט ער ניט געקאָנט נעמען קיין טראָפּן אין מויל אַריין; ער האָט געמוזט עמעצן האָבן צו מאַכן אַ לחיים. אייניקע האָבן עס טאַקע אויסגענוצט און פלעגן אים שוין נאָכגיין אין שענק אַריין. האָט ער געמעגט דעמזעלבן מענטשן באַ־געגענען פּינף, זעקס מאָל אין זעלבן טאָג, פלעגט ער אים אַלץ פֿאַרבעטן מיט דעמזעלבן פּזמון: „אַ! טרינק אויס אַ שנעפּסל מיט מיר; כ׳האָב דאָך דיך שוין יאָרנלאַנג ניט געזען.“

מנשה שטרום האָט ליב געהאָט קבצנים, און דער עיקר אַרעמעלייט, וואָס גייען איבער די הייזער. גאַנצע טוצן אַרעמעלייט פלעגן אויף שבת זיצן ביי זיין טיש און עסן און טרינקען צו זאָט. דערפאַר האָבן זיי דער־ציילט וואונדערלעכע מעשׂי־נורא וועגן זייער וואַנדערן איבער דער וועלט. זיי פלעגן זיך פילן ביי אים ניט ווי אורחים, נאָר ווי ביי זיך אין דער היים.

נאָך מער: זיי טוען דאָך אים נאָך אַ טובה מיט דעם, וואָס זיי זיינען גורם, ער זאָל קאָנען מקיים זיין די מצווה פון הכנסת־אורחים! עפּעס האָט ער געוואָלט זיך אויסקויפן פון אַ זינד, וועגן וועלכער מ׳האָט שטילערהייט געדעדט אין שטאָט: זיינע אַן אָרעמע, ווייטע קרובה, וואָס האָט ביי אים געדינט, האָט פיר חדשים נאָך דער חתונה געהאָט אַ קינד. האָט ער פאַר איר גאַנצער משפּחה געקויפט שיפּסקאָרטן און זיי אַריבערגעפּעקלט קיין אַמעריקע. אין שטאָט פלעגט מען זאָגן: „א, מנשה שטרום איז זייער אַ פרייגעביקער מענטש — אַרעמעלייט גיט ער עסן, און זיינע קרובים גיט ער פיר חדשים נאָך דער חתונה אַ קינד.“

ס׳האָט געזומען וואָכן, ביז איך האָב זיך צוגעוואוינט צום נייעם פּלאַץ און זיך אַביסל איינגעאָרבעט. איצט האָב איך אָנגעהויבן זיך אַרומקוקן וועגן רבקהלען — בין איך דאָך צוליב איר אַנטלאָפן אַהער פון דער היים. אָבער ביי וועמען זאָל איך פרעגן? איך האָב זיך דערוואוסט, אַז אין הויז ביי אַ געזעלן פון אַ צווייטער בעקערייַ קומען זיך צונויף בחורים און מיידלעך, און זיין וועייב, חנה קאָזאַק, סערווירט דאָרט ביר און שנאַפּס מיט צובייס. איך האָב זיך באַקענט מיט איר מאַן און ער האָט מיך פאַרבעטן צו זיך. כ׳האָב דאָרט געטראָפן אַ פולע שטוב מיידלעך און בחורים. חנה קאָזאַק, מיט שמייכלענדיקע יונגע אויגן אין אַלטן פּנים, מיט איר בלאָנדער, דריי־גאָרנדיקער פריזור, האָט געפּירט די גראַנדע: איר האָט מען אָפּ־דערציילט אַלע רכילותן, זי האָט דורכגעפּירט שידוכים און אָנגעמאַכט ברוגזן צווישן פּאָרלעך — אין אַלץ האָט זי אַרײַנגעשטעקט איר נאָז.

זי האָט שוין אויך געוואוסט וועגן מיר און האָט מיר פאַרגעוואָרפן, למאי איך האָב זיך ערשט איצט דערמאָנט צו קומען אין איר הויז. זי האָט מיר אויך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז זי וועט מיר גערן זיין אַ פריינט, אָבער פריער מוז איך איר אַרויסווייזן פריינטשאַפט. איך האָב אָנגעהויבן צו קומען אָהין יעדע וואָך און איבערגעלאָזט דאָרטן אַ היפּשן טייל פון מיינע פאַרדינסטן, אָבער איך האָב נאָך אַלץ באַווייזן אָפּצושפּאָרן אָביסל געלט און פאַר איר געקויפט שטאָף אויף אַ קלייד. האָט זי מיך איינמאָל באַשטעלט צו קומען צו איר אין מיטן וואָך און געהאָט מיט מיר אַ לאָנגן שמועס וועגן רבקהלען: איך בין דאָך נאָך אַזוי יונג, און רבקהלע איז פיל עלטער — צי נעם איך עס טאַקע אַזוי ערנסט מיט רבקהלען? עס איז דאָך שוין אַוועק אזא לאָנגע צייט, און רבקהלע גייט איצט אַרום מיט מאַקס קוטשער, דעם „לאָק“.

מאַקס האָט געהאָט אַ פּיאַקער אויף גומענע רעדער, מיט וועלכן ער פלעגט פירן פאַרשוינען צו דער באַן און אָפּיצירן צו זייערע מיידלעך. ער איז אַלט געווען ניינצן יאָר. געווען אַ נידעריקער, אַ בריייטער, מיט אַ חוצפּהדיק פּנים, און פלעגט זיך קליידן זייער אויפּפּאַליק, מיטן היטל

שטענדיק פֿאַררוקט אויף אָ זייט, פון אונטער וועלכן אָ שוואַרצער לאָק האָט אַריבערגעהאַנגען איבער זיין רעכטן אויג. דערפֿאַר טאָקע האָט מען אים גערופן דער „לאָק".

— יאָ — האָט חנה קאָזאָק מיר געזאָגט — מאַקס „לאָק" מיינט גאַנץ ערנסט מיט רבקהלען, און ס׳וועט זיין זייער שווער זי אָוועקצונעמען ביי אים.

האָט זי צוגעטראַכט אָ פּלאַן, כדי מיר צו באַווייזן וואָס פֿאַר אָ פּריינדין זי איז מיר: צוערשט מוזן מיר זען צו געווינען „לאָקס" פּריינטשאַפֿט און מיט אים איבערערדן וועגן דעם. „לאָק" קאָן זיין אָ גוטער־ברודער און פֿאַר אָ פּריינט וועט ער דעם קאָפּ אָוועקגעבן. איז דאָס בעסטע: איך זאָל פּרייער „לאָקן" קויפן עפּעס אָ מתנה און דערנאָך אים פֿאַרבעטן צו איר שבת פּרי אויף אַן איבערבייס; מיט דעם וועט מען אים אפשר קאָנען ווייכער מאַכן. איך האָב אָפּילו געוואָלט פּריער איבערערדן מיט רבקהלען, אָבער חנה קאָזאָק האָט געהאַלטן, אַז דאָס קאָן נאָך „לאָקן" בייז מאַכן און אַלץ וועט זיין פֿאַרלוירן.

„אַלץ פֿאַרלוירן", האָב איך געטראַכט, „אַלץ . . . אונדזער שמועס ביים פּענצטער אין האָראָדענקע, מיין אָנטלויפן פון דער היים, דאָס ניט גע־זעגענען זיך אָפּילו מיטן טאַטן — — טרערן האָבן מיך געגנומען שטיקן.

— ווי אַלט ביסטו? — האָט חנה קאָזאָק אָ פּרעג געטאָן.

איך האָב מיר צוגעלייגט דריי יאָר צו מיינע יאָרן, האָב זיך געהייסן געבן אָ שנאַפּס ווי אָ דערוואַקסענער און בין צוריק אַהיימגעגאַנגען אין דער בעקעריי. ערשט איצט האָב איך דערפֿילט, אַז איך בין אין דער פּרעמד. כ׳האָב נישט געקאָנט עסן, נישט רעדן קיין וואָרט צו קיינעם. בין איך אַרויפּגעקראָכן אויפן פּיעקעלעק און זיך גענליגט שלאָפן. אין דער נאַכט האָב איך געהאַט וויסטע חלומות. כ׳האָב געזען אין חלום רפאלן, דעם עלטערן גענזעל, די מייסטערקע מיט אירע זעקס קינדער, און חנה קאָזאָק — אַלע האָבן זיי זיך געדרייט אין אָ ראָד ווי מכשפים. גאַנץ זאַליעשטשיק האָט געווירבלט ווי אין אָ כישוף־טאַנץ. און מנשה שטרום אַליין האָט אַריינ־געשטופּט זיין קאָפּ מיט הערנער אין אָ ריזיקן פּאָס מיט בראנפן, און געשפּאָט און געלאַכט פון מיר: „העי, דו האַלבער געזעל; ווייסטו נישט, אַז מיר אַלע דאָ זיינען רוחות? דאָס האָבן מיר דיך צוליב לצנות פֿאַר־לאָקט אהער פון האָראָדענקע." פֿלוצים איז „לאָק", אויך פֿאַרשטעלט ווי אָ טייוול, געקומען צורייטן אויף זיין פערד, וואָס האָט איצט געהאַט אָ ווילדע גריוועניע מיט אָ לאַנגן ווייַדל. מ׳האָט מיך צוגעבונדן צום עק, און דאָס פערד האָט מיט מיר אַזוי אַרומגאַלאָפּירט איבערן מאַרק, אַז גאַנץ זאַ־ליעשטשיק האָט געקייכט פון געלעכטער. אויך רבקהלע האָט אויף מיר

געטייטלט מיט די פינגער און געשריגן: „קוקט אים אן! א שנעק פון קוים צוועלף יאר, און דאס וויל שוין שפילן א ליבע!"

איך בין אראפגעפאלן פון פיעקעלעק און זיך צעקלאפט דעם שטערן. די אנדערע געזעלן האבן זיך אויפגעכאפט.

— ניט אנדערש, ביזט משוגע געווארן — האסטו געהערט א שרייען פון שלאף?!

זיי האבן מיר מיט א מעסער איינגעקווטשט די ביילן אויפן שטערן, און איך האב א שוויגנדיקער זיך געשטעלט ארבעטן.

וואכן זיינען אוועק. באגעגנט מיך איינמאל אין גאס חנה קאזאק און דערציילט מיר, אז דעם שבת פרי ווען זיין ביי איר דער „לאק"; און פארווארפן וויי איך זיך טאקע נישט? ס'איז דאך אזוי פריילעך ביי איר! איך האב ווידער געהאט אפגעשפארט אביסל געלט, האב איך געקויפט חנהן א טערקישע שאל פאר פיר־פופציק — דאס איז פונקט דריי וואכן פון מיין געהאלט — און בין שבת אין דער פרי ווידער צו איר געקומען. די שטוב איז געווען פול מיט מענטשן. איך האב געגעסן און געטרונקען אן שום אפעטיט. ווען דער „לאק" איז ארייגעקומען, האט מיר אנגעהויבן טיאכקען דאס הארץ און איך האב געוואלט אוועקגיין. אבער פלוצים האט ער א זאג געטאן צו מיר:

— העי, דו פון הארדענקע! איך הער, אז דו ביזט א גוטער־ברודער. לאמיר אויסטרינקען א שנעפסל!

ער האט באשטעלט צוויי שנעפסלעך, און איך צוויי. ס'האט זיך מיר גענומען דרייען אין קאפ און איך האב ניט געוואוסט וואס מיט אים צו רעדן. מיט אמאל איז ארויין רבקהלע. זי האט געכאפט א בליק אויף מיר און איז רויט געווארן. דאס הארץ האט מיר גענומען קלאפן נאך שנעלער. דער „לאק" האט א קוק געטאן אויפן זייגער און גראב געזאגט צו רבקהלען:

— העי, דו, איך האב פיינט אז מ'קומט שפעט.

ער האט מיר געגעבן די האנט און זיך געלאזט גיין. רבקהלע איז אים נאכגעגאנגען, ווארפנדיק נאך א בליק אויף מיר.

איך בין ארויס און, אליין ניט וויסנדיק, פארגאנגען צום דניעסטער. אבער איך האב זיך דערפילט קראנק און בין אוועק אין דער בעקעריי. דעם גאנצן טאג בין איך אפגעלעגן אויפן פיעקעלעק. די איינזאמקייט און די „פרעמד" איז ווי מיט קאלטע אייז־סטאמפאליעס מיר ארויין אין די ביינער — איך האב אויפן הייסן פיעקעלעק געציטערט פאר קעלט.

אויף דער צווייטער וואך האט מיר חנה קאזאק געראטן איך זאל ניט פארלירן דעם מוט און קויפן דעם „לאק" א מתנה. זי איז מיט מיר געגאנגען אין געשעפט און מיר האבן אויסגעקליבן פאר אים א לאנגע שיינע בייטש מיט א ביינערנער „סקיווקע" אויפן הענטל, וואס האט מיך געקאסט

זעקס גולדן — מיינע פיר וואַכן האַרעוואַניע. מיר זיינען אַוועק אויפן פּלאַץ, וואו עס שטייען די פּיאַקערס, און עס איבערגעגעבן „לאַקן". ס׳איז אים שטאַרק געפעלן געווארן און, וויבקענדיק מיט אַן אויגל, האַט ער זיך באַרימט פאַר די אַנדערע פּיאַקערניקעס וואָס פאַר אַ גוטער פריינט איך בין אים.

— העי, דו — האַט זיך אַנגערופן יאַקים מיטן קרומען מויל — פאַר אַזאַ בייטש קאַן איך דיר אונטערפירן צען נקבות.

— האַלט דיין קרומען פּיסק! — האַט דער „לאַק" אויף אים אַנגעשריגן.

— מ׳מעג דאָך אַמאָל מאַכן אַ שפּאַס — האַט יאַקים זיך פאַרענטפערט.

— ניט מיט מיינע פריינט — האַט „לאַק" ווידער צו אים אַ וואונק געטאַן מיטן אויגל.

ער האַט אַרויפגעלייגט די האַנט אויף מיין אַקסל, מיך אַוועקגענומען אַן אַ זייט און מיר געזאָגט, אַז פרייטיק־צו־נאַכטס וועט ער מיך ערגעץ מיטנעמען און מיר וויזן וואָס פאַר אַ פריינט ער איז מיר.

עס זיינען צוגעקומען צוויי יונגע אָפיצירן, זיך אַריינגעזעצט אין זיין פיאַקער און אים אַנגערופן די נעמען פון צוויי מיידלעך. אַלע האָבן זיך צעלאַכט. „לאַק" האַט אַ קנאַל געטאַן מיט מיין בייטש, און פאַרנדיק שוין, האַט ער צו מיר אַריבערגעשריגן:

— פרייטיק־צו־נאַכטס ביי חנה קאָזאַק!

פרייטיק־צו־נאַכטס בין איך געווען ביי חנה קאָזאַק, און זי האַט כיטרע, צוויידייטיק אַ זאָג געטאַן:

— זעסט וואָס איך טו פאַר דיינעטוועגן? הייבט ביינאַכט וועסטו דערגרייכן דיין ציל.

איך האָב ניט געוואָלט אויסקוקן ווי אַ יינגל און זיך געשעמט צו פרעגן וואָס זי מיינט. „לאַק" איז געקומען. מיר האָבן עפּעס געגעסן, און דערנאָך פרעגט ער מיך צי איך קאַן אים באַרגן דריי גולדן. אַוודאי קאַן איך. האַט ער נאָך באַשטעלט צוויי גלאַז ביר, באַצאָלט חנהן אַ גולדן־פופציק און מיך אַוועקגעפירט צום אַפּטייקער קאַלמוס. מיר זיינען אַריין אין קיך דורך אַ הינטער־טיר און געוואַרט. פונעם צווייטן צימער האַט זיך געהערט אַ שעפּטשעריי און געלעכטער — אַ מאַן מיט אַ פרוי. ענדלעך האַט אין טיר זיך באַוויזן רבקהלע. זי איז געווען אין אַ שלאָף־העמד אַן אַרבל, דאָס פּנים צעפלאַמט, אירע רויטלעך־ברוינע האָר זיינען געווען צעשויבערט.

— מאַך זיך פאַרטיק און קום! — האַט איר „לאַק" באַפוילן.

זי האַט מיך דערזען זיצן אין ווינקל.

— ניין, ניין! — האַט זי זיך צעווייגט — ניט מיט אים! ניט מיט אים!

— וועסט טאַן וואָס איך וועל דיר הייסן, שמאַטע — האַט „לאַק" אַ מאַך געטאַן צו איר — טו זיך אַן!

רבקהלע איז צוריק אַריין אין צווייטן צימער. עס איז מיך באַפאַלן אַ כעס פאַר בושה און פאַרצווייפלונג.

— חזיר איינער! חזיר! — האָב איך זיך אַ וואַרף געטאָן אויף „לאָקן" און אים אָנגעשפיגן אין פּנים.

מיט אַמאָל האָב איך דערפילט אַ זעץ איבערן קאָפּ ווי מיט אַ שטיק אייזן. נאָך אַ זעץ, און דאָס בלוט האָט מיר געגומען רינען איבערן קאָפּ און איבערן פּנים. איך האָב זיך אַ וואַקל געטאָן. טויזנט קליינע בליצן האָבן געגומען טאַנצן פאַר די אויגן — איך בין אַוועקגעפאַלן און מער גאָר ניט געוואוסט — — —

דער אַפּטייקער קאַלמוס האָט מיט שפּירט און וואַטע מיר געוואַשן די וואונדן אויפן קאָפּ און פּנים. ער האָט נאָר געבעטן, איך זאָל קיינעם ניט דערציילן, אַז דאָס האָט מיר פּאַסירט ביי אים אין הויז; דערפאַר מעג איך יעדן צווייטן טאָג קומען צו אים און ער וועט מיך אומזיסט היילן.

כ׳בין אַוועק אַהיים, איינער אַליין אין דער פינצטערער נאַכט. איך האָב געפילט, אַז איך בין היינט מיט אַ סך יאָרן עלטער געוואָרן. מיין האַרץ איז געווען צעריסן אויף צוויי: איין העלפט האָט אויף זיך אַליין רחמנות געהאַט, און די אַנדערע העלפט האָט מיך ווי עפּעס געטרייסט — — אַ קאַלטע, מאַדנע איינזאַמקייט האָט געמאַכט ציטערן מיינע ציין.

צומאָרגנס בין איך ניט אַרויס אין גאַס. אין דער בעקעריי האָב איך דערציילט, אַז שיכורע סאַלדאַטן זיינען מיך באַפאַלן, און די געזעלן האָבן מיר געזאָגט, אַז איך מעג גומל בענטשן וואָס איך בין אַרויס אַ לעבעדיקער פון זייערע הענט.

מער בין איך ניט געגאַנגען צו חנה קאַזאַק און כ׳האָב אויך מער ניט אַרומגעזוכט רבקהלען.

אַ געוויסן טאָג איז מנשה שטרום אַהיימגעקומען מיט אַ יונגנמאַן, וועלכער האָט געטראָגן אַ פּאַק ביכער אונטערן אָרעם. דער יונגערמאַן, האָט מנשה געזאָגט, וועט לערנען זיינע מיידלעך. ער איז געווען אַ רוסישער סטודענט, וועלכער איז אַוועק פון דער היים, כדי דאָ צו שטודירן. טשער־ניאַקאָוו האָט ער געהייסן. עפּעס זיינען מיר זיך געפעלן איינער דעם אַנדערן. איז ער זייער אָפּט געגאַנגען מיט מיר שפּאַצירן און ערנסט מיט מיר אייגעטענהט. ער האָט מיר געגעבן צו לייענען קליינע ביכלעך, וועלכע איך האָב פאַרשטאַנען, און ער האָט מיר דערציילט זאַכן, וואָס האָבן מיר אויסגעווייזן אומגלויבלעך; אַבער טשיקאַוע איז עס געווען. ס׳איז מיר פאַרגעקומען זייער מאַדנע, ווען ער האָט מיר געוואָלט איינרעדן, אַז יעדער שטערן אויפן הימל איז אַזוי גרויס ווי אונדזער גאַנצע ערד; אַז אויך בייטאָג זיינען פאַראַן שטערן, נאָר מיר זעען זיי נישט צוליב דעם ליכט פון דער זון; אַז מיר דרייען זיך אַלע דאָס גאַנצע לעבן ווי אויף

אָ קאָרוסעל, און דאָך קריגן מיר ניט קיין קאָפוויייטיק; און אַז ס׳האָט געגומען צו באַשאַפן די וועלט ניט זעקס טעג, נאָר גאַנצע מיליאָנען יאָרן. ער האָט דערציילט נאָך אַנדערע זאַכן, וואָס איך האָב אים אָבער ניט גע־גלויבט. ווייל כאָטש ער איז געווען אָ קלוגער און וואוילער מענטש, איז ער אָבער זיכער ניט געווען קליגער פון מיין טאַטן און פון מיין רבין שימשעלע מילניצער. ער האָט געהאַט אָ ווייך קול און גוטמוטיקע אויגן, האָט געטראָגן אָ שיינעם קראָוואַט, און ס׳איז זיכער געווען אַנגענעמער מיט אים צו רעדן אייַדער צו פאַרברענגען ביי חנה קאָזאַק מיט טרינקען בראַנפן, פון וועלכן מ׳האָט געקראָגן קאָפוויייטיק און דערביי געפטרט דאָס ביסל שווער־פאַרהאַרעוועטע געלט.

ס׳איז אונטערגעקומען דער ווינטער. אייַנמאָל אָ טאָג קומט פלוצים אַריין מיין טאַטע אין דער בעקעריי.

— שלום־עליכם! — לויף איך אים אָקעגן.

— עליכם־שלום! — נעמט דער טאַטע מיין האַנט און באַטראַכט מיך ערנסט — מ׳זאָגט מיר, אָ דו האָסט זיך דאָ פאַרדונגען ביז פּסח.

— יאָ, טאַטע.

— ווילסט טאַקע דאָ בלייבן ביז פּסח?

— יאָ, טאַטע.

— מיין קינד — זאָגט ער, נאָך אַלץ האַלטנדיק מיין האַנט אין זיינער — איך וויים, אַז ווען דו וועסט קומען אין מייַנע יאָרן, וועסטו אָוודאי האָבן מער שכל פון מיר. דערווייל אָבער בין איך פאַרשטענדיקער פון דיר. זאָגסטו מיר צו, אַז ווען דו וועסט אַמאָל ווידער וועלן אָוועק פון דער היים, וועסטו פריער האַלטן אַן עצה מיט מיר?

— איך זאָג דיר צו, טאַטע.

— און איך פון מיין זייט זאָג דיר צו, דיך קיינמאָל ניט צוריקצוהאַלטן.

מיר זיינען אַרויס זיך דורכגיין אָביסל. דער טאַטע האָט מיר דער־ציילט וואָס ס׳הערט זיך אין דער היים, וואָס עס מאַכן די שכנים און וועלכע יינגלעך עס זיינען אָנטלאָפן פון האַראָדענקע. ער האָט ווידער דערמאָנט וועגן דעם, פאַרוואָס איך האָב ביים פאַרלאָזן האַראָדענקע זיך געהאַלטן אַן עצה מיט מיין פריינט משה מענדל, און ניט מיטן אייגענעם טאַטן:

— איך וואָלט אָוודאי וועלן דיך לאָזן שטודירן, אָבער וואָס קאָן איך טאָן, אַז איך בין אַזאַ ביטערער אָרעמאַן און דו מוזט אַרבעטן ביי פרעמדע מענטשן... איך וויל אָבער דו זאָלסט וויסן, קינד, אַז איך בין דיר ניט נאָר אָ טאַטע, נאָר אויך אָ פריינט.

דער מייסטער האָט אָפילו אונדז ביידע פאַרבעטן אויף מיטיק; אָבער דעם טאָטן איז ניט געווען ניחא צו עסן ביי מיין באַלעבאָס, זיינען מיר אַריין אין אָ רעסטאָראַן, און איך האָב געהייסן געבן אָ מיטיק מיט שנאַפּס

און ביר. מענטשן האבן זיך צוגעזעצט און מיך אויסגעלויבט פארן טאטן. און ווען מיר זיינען ארויס פונעם שענק, האט דער טאטע צו מיר געזאגט:

— זעסטו, מיין קינד, דאס איז דער ערשטער מאלצייט, וואס דו צאלסט פאר דיין טאטן; און ביזט נאך אפילו קיין בר־מצווה ניט. איצט פאר איך אהיים א בארואיקטער: איך זע, אז לויט דיינע יארן ביסטו א סך פאר־שטענדיקער ווי איך האב געדענט און קאנסט ברוך־השם דיין שטעטל אליין באשטיין. איך וויל נאר, אז ווען דו וועסט אם־ירצה־השם אהיימ־קומען אויף פסח, זאלסטו מיט מיר אריבערגיין צום טשארטקאווער צדיק, וועלכער וועט דעמאלט זיין אין הארבדענקע, ער זאל דיך בענטשן.

כ׳האב געהאט אפגעשפארט אביסל געלט, האב איך נאך געקויפט פאר דער מאמען א שווערע ווינטער־שאל און א זיידן קאפ־טיכל, און באגלייט דעם טאטן ביז צו דער דזוואניעטשקא־בריק. דא זיינען שוין געזעסן אויפן שליטן נאך אנדערע פארשוינען, וועלכע האבן געווארט מיט אומגעדולד צו קאנען אהיימפארן אידער ס׳פאלט צו די נאכט. האב איך זיך צעזעגנט מיטן טאטן, ווי מיר וואלטן געווען צווויי אלטע גוטע־פריינט, און דאס הארץ איז מיר געוואקסן פאר פרייד און שטאלץ און גליק וואס מיין ליבער, גוטער טאטע איז געקומען מיך זען.

אין אונדזער בעקערייי פלעגט ארייגקומען נאך א נדבה אן ארעמע פרוי. שבת נאכן עסן, וועלן איך בין געזעסן אביסל פאר דער טיר, גייט זי פארביי מיטן מאן און איר יינגל, און פרעגט מיך, צי מיין טאטע איז נאך דא. א וואלט אום א וואלט, זאגט זי מיר, אז ס׳איז זייער ניט שיין פון מיין טאטן וואס ער לאזט מיך אזוי שווער ארבעטן אין דער פרעמד. אט זיינען זיי גאנץ פשוטע ארעמעלייט, זאגט זי, אבער זייער קינד, אין מיין עלטער, גייט נאך אין שולע, און האט קיין עין־הרע פולע בעקעלעך און צארטע הענטעלעך:

— גיב נאר א קוק אין שפיגל, וועסטו זען וואס פאר א בלאס פנים דו האסט, ווי דיינע הענט און פיס זיינען זיך צעוואקסן ווי א פלאץ פון דער שווערער ארבעט אין דער בעקעריי.

איר מאן שאקלט־צו מיטן קאפ און שמייכלט. איך האב זיך געפילט באלויידיקט און זיי געלאזט שטיין. נאר אוועקגייענדיק, האב איך געטראכט: פארוואס האב איך זיי ניט געענטפערט באלד אויפן ארט, אז ס׳איז מיר ליבערשט נאך הונדערט מאל שווערער צו ארבעטן טאג ווי נאכט, איידער לאזן מיינע עלטערן ארומגיין פאר מיר אין די הייזער. ס׳איז מיר ליבערשט צו האבן צען מאל אזעלכע צעוואקסענע הענט און פיס, איידער צו האבן אזא בלייך, אידיאטיש פנים ווי זייער זינדל.

שטענדיק פלעגן אזוי מיינע גוטע ענטפערס קומען פיל שפעטער ווי ווען איך האב זיי באדארפט. דאס פלעגט מיך ערגערן, און ס׳האט מיך

נאָך געאַרט פאַרוואָס איך ערגער זיך דערפון. אָבער זייט דעמאָלט פלעג איך גאָנץ אָפט אַ קוק טאָן אויף מייַנע גרויסע, צעוואַקסענע הענט — — אַזוי יאָרן און יאָרן. — — —

וואָכן שפּעטער איז צו מיר געקומען חנה קאָזאַק און מיר דערציילט, אַז „לאָק" איז זיך צעגאַנגען מיט רבקהלען און מ׳זאָגט, אַז זי איז אַוועק קיין טשערנאָוויץ אין אַ „הייזל". זי האָט מיר אויך איבערגעגעבן, אַז „לאָקן" טוט באַנג וואָס ער האָט אַזוי געהאַנדלט קעגן מיר; ער דענקט, אַז איך בין אַן אמתער „גוטער ברודער" מיט דעם, וואָס איך האָב אים ניט פאַרקלאָגט פאַר שלאָגן מיך. דערפאַר האָט ער באַשטעלט ביי איר אויף שבת פרי אַ גרויסן אָנבייסן פאַר מיר מיט זיינע פריינט; און ביי דעם אָנבייסן וויל ער מיט מיר זיך איבערבעטן. די אָנדערע בעקער־יונגען האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם און האָבן מיך שטאַרק צוגערעדט אָנצונעמען די איינלאָדונג. זיינען מיר שבת אַוועק צו חנה קאָזאַק. מיר האָבן זיך אויסגעזעצט ביי אַ געדעקטן טיש, „לאָק" לעבן מיר, און מיר האָבן געגעסן און געטרונקען. נאָך עטלעכע שנעפּסלעך האָב איך פלוצים דער־פילט, אַז איך ווער בלאַס — איך האָב געגומען ציטערן. ס׳איז מיר גע־קומען אויפן געדאַנק דאָס באַגעגעניש מיט רבקהלען אין אַפּטייקערס קיך, און די בושה, וואָס דער „לאָק" האָט מיר אָנגעטאָן — און, ניט זאָגנדיק קיין וואָרט, האָב איך געכאַפּט דאָס שווערע גלאָז ביר און עס מיט אַלע מייַנע כחות אַ זעץ געטאָן „לאָקן" אין פּנים אַריין. ס׳איז מיר לייכטער געווארן.

— אָט האָסטו אַן איבערבעטן זיך! — האָב איך נאָך אַ זאָג געטאָן — איצט מעגסטו מיך וויידער שלאָגן.

ער, אַ צעבלוטיקטער, האָט זיך טאַקע אַ וואַרף געטאָן אויף מיר. מען האָט געפּראָווט אונדז צוצענעמען, און באַלד האָט זיך געשאָפּן אַ קנויל מענטשן מיט צוויי צדדים — די מערסטע אויף מיין זייט. חנה קאָזאַק האָט געוואַלדעוועט, די אָנדערע פּרויען האָבן געשריגן, און „לאָקן" האָט מען אָפּגעוואָשן און באַנדאַזשירט די וואונדן, ווי מ׳האָט עס מיר געטאָן ביים אַפּטייקער. איצט האָבן זיך אַלע באַראַיקט און מ׳האָט מיך וויידער געגומען צוערעדן איך זאָל זיך איבערבעטן מיט „לאָקן". איך האָב אים געגעבן די האַנט און בין אַוועק אַהיים.

זייט דעמאָלט האָב איך אויסגעמידן זיך צו טרעפן מיט זיי. איך האָב אָנגעהויבן אַלץ מער אָרומצוגיין מיטן רוסישן סטודענט טשערניאָקאָוו, וועלכער איז מיר געווארן ווי אַן אייגענער ברודער. און ווען איך האָב אים אַלץ דערציילט, וואָס מיט מיר איז דאָ פאַרגעקומען, האָט ער גזאָגט:

— איך ווייס, אַז דיין טאַטע קאָן דיך ניט שיקן שטודירן. אָבער פון דעם, וואָס דו דערציילסט מיר, קאָנסטו מער אָפּלערנען ווי אַ דאָקטאָר

לערנט. דאָס לעבן איז שווער, אומרחמנותדיק, אָבער עס לערנט אונדז אַ סך, עס פֿאַרמט אונדז און קנעט אונדז אויס, ווי דו קנעטסט דיין טייג. אין דעם איינעם יאָר, וואָס דו ביזט אין דער פרעמד, האָסטו מער געלערנט ווי אַ סטודענט, וואָס לערנט צען יאָר אין אַ שולע. רבקהלע און „לאַק", און די אַלע אַנדערע, האָבן דיר זייער שטאַרק וויי געטאָן — אָבער היינט ביסטו אַ סך מער ווי זיי אַלע צוזאַמענגענומען. מיט דער צייט, ווען מער ערנסטע זאַכן וועלן דיר ליגן אין זינען, ווועסטו זיי אַלעמען פֿאַרגעסן.

אויף פּסח האָב איך מיר געקויפט אַ נייעם אָנצוג, אַ ניי העמד מיט אַ קאָלנער און אַ בריטן, רויטן קראַוואַט מיט שוואַרצע טופּן, ווי טשער־ניאַקאָווס, און אַ פּאָר שאַוואַלעי־שיך מיט גומענע קנאַפּל. מיט אַ קלאַפּ־דיק האָרץ בין איך אַהיימגעפֿאָרן — ווען מען אויך מיך מיט אַלץ דעם מקנא זיין, ווי איך האָב פֿאַראַיאָרן מקנא געווען ראָזענקראַנצן מיט זיינע גומענע קנאַפּל ?...

ווי נאָריש; שוין האָבנדיק דאָס, מיט וואָס איך האָב אַנדערע מקנא געווען, האָב איך נאָך געוואָלט, אַז איצט זאָלן אַנדערע מיך מקנא זיין. ס׳איז מערקווירדיק מאָדנע: האָבן וואָס מען ווינטשט זיך, איז ניט גענוג — מען וויל נאָך, אַז אַנדערע זאָלן מקנא זיין. — — —

נ י י ג ע ר י ק י י ט

דער רוסישער סטודענט טשערניאַקאָוו, ווועלכער איז מיר געווארן אַ פריינט און אַ לערער, האָט מיר פֿאַרטרויט, אַז ער פֿאָרט אַוועק אין אַ גרויסער שטאָט, וואו נאָך אַנדערע לאַנדסלייט זיינע שטודירן; ער קאָן מיר אָבער ניט זאָגן וואוהין ער פֿאָרט. ערשט נאָכדעם ווי איך האָב אים פֿאַרזיכערט, אַז איך וועל עס האַלטן בסוד, האָט ער מיר דערציילט, אַז ער געהערט צו אַ קרייז, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפגאָבע אויפצוקלערן דאָס רוסישע פֿאָלק און עס העלפן באַפרייען פון דער נויט. צו אָט דער אַרגאַניזאַציע געהערן ניט נאָר די פּשוטע, אַרעמע מענטשן פון פֿאָלק, ווי אַרבעטער אין די שטעט און פויערים אין די דערפער, נאָר אויך גרויסע געלערנטע, דיכטער, סטודענטן און פּראָפעסאָרן. אַ סך פון זיי שמאָכטן איצט אין געפענגעניש, אָדער זיי זיינען פֿאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. אַ טייל פון זיי זיינען אַנטלאָפן קיין אויסלאַנד און גייען דאָרט ווייטער אַן מיט דער אַרבעט: זיי דרוקן ביכער, בראָשורן און צייטונגען, וואָס ווערן אַריינגעשמוגלט קיין רוסלאַנד, און אַזוי ווערט דאָס פֿאָלק אויפגעקלערט צו קעמפן און צו באַפרייען זיך פון יאָך אונטערן צאָר. ער האָט מיר אויך דערציילט, אַז אַזעלכע קעמפער פֿאַרן אמת געפינען זיך איבער דער גאַנ־

צער וועלט. זיי קומען זיך אָפט צוזאַמען און אַרבעטן־אויס פלענער ווי אַזוי צו פאַרבעסערן די לאַגע פון אַרעמען פאָלק אין רוסלאַנד און אויך אין אַנדערע לענדער. דאָס אַלץ וועט געטאָן אין געהיים. ער האָט, זאָגט ער, ניט געוואָלט מיט מיר רעדן וועגן דעם, ביז ער האָט זיך ניט איבערצייגט, אַז מען מעג זיך מיר פאַרטרויען. אַמאָל, פאַרזיכערט ער, וועט איך וועל קומען אין גרעסערע שטעט, וועל איך פון אַנדערע אַרבעטער זיך דערווייסן אָ סך מער וועגן דעם.

אָ געווייסן טאָג איז ער, אָן אָ זיי־געזונט, פלוצים פאַרשוואונדן. איך האָב צו קיינעם קיין וואָרט ניט געריידט וועגן אים, אָבער אין געדאַנק האָב איך זייער אָפט מיט אים איינגעטענהט; וואָרים אָן אים איז זאַליעש־טשיק פאַר מיר געווארן געוואַלדיק לאַנגווייליק.

איך האָב זיך געגרייט אַהיימצופאָרן אויף פּסח און איינגעקויפט נאָך אָביסל מתנות: פאַר דער מאַמען אָ טייטש־חומש, פאַרן טאַטן אָ שטעקן און אָ פּעקל אָכט־און־פערציקער טאַבאַק, פאַר די צווייי קליינע שוועסטער־לעך, מאַטאַלע און ליובעטשקע, געבלימטע קליידלעך מיט פּאַטשערקעס, און פאַרן אָכט־יעריקן רויטן סענדערל אָ פּאָר שטיוועלעך. פאַר מיר אַליין האָב איך באַשטעלט אָ גראַנאַט־בלויען אָנצוג מיט שטרייפן, דערצו אָ בלויען הוט מיט אָ רויט־געטופטן קראָואַט, און שיך פון קאַלבס־לעדער מיט גומענע קנאַפּל. דאָס אַלץ האָב איך פאַרפּאַקט אין אָ ניי הילצערן קופערטל, וואָס איז געווען באַמאָלן מיט גרינע און רויטע בלומען. פאַרן אָוועקפאָרן האָט נאָך מנשה שטרום מיך פאַרבעטן אויף אָ גלעזל בראַנפן, האָט מיך געלויבט און פאַרזיכערט, אַז איך קאָן צו יעדער צייט צוריק־קומען צו אים, אַפילו מיט אָ גרעסערן געהאַלט ווי איצט.

דערנאָך האָב איך זיך אויפגעזעצט אויף אָ פערד־און־וועגעלע, וואָס איז געגאַנגען קיין האָראָדענקע, און — קאַטשיי אַהיים.

מיר זיינען צוריקגעפאָרן מיט דעמזעלבן וועג, מיט וועלכן איך בין צען חדשים פריער אַוועק צופוס קיין זאַליעשטשיק. אָט איז דער פלאַץ, אויף וועלכן דער וואוילער שייגעץ האָט דעמאָלט זיך געטיילט מיט מיר מיט זיין ברויט און קעז. איך האָב זיך דערמאָנט אָן רבקהלען, צוליב וועמען איך בין אַנטלאָפן פון דער היים; דערנאָך אָן „לאָקן" און אָן חנה קאָזאַק, אויך אָן דעם גוטן, ערנסטן טשערניאַקאָוו, און כ׳האָב מיט זיי אַלעמען אין געדאַנק זיך אָפּגעזאָגט. איך האָב מיר אויך פאַרגעשטעלט ווי אַזוי מיינע וועלן מיך אויפנעמען אין דער היים. און מיט אַמאָל בין איך געווען אין האָראָדענקע און דערזען דעם מאַרק און דעם קלויסטער, ביי וועלכן ס׳האָבן נאָך אַלץ געפעלט צוויי ציגל אין דעם ציבעלע־אַרטיקן קופּאָל. אָ סך באַקאַנטע פנימער האָבן פריינטלעך זיך געגריסט, און מיר האָט שטאַרק געקלאַפּט דאָס האַרץ.

ווען כ׳בין אַריין צו אונדז אין שטוב, האָב איך מיט אַלע כחות זיך איינגעהאַלטן ניט צו ווייגען — כ׳בין דאָך שוין עפּעס אַ דערוואַקסענער... אַ גדולה איז געווען איך מיינע קליינע שוועסטערלעך, וועלכע האָבן באַזונדערס זיך באַרימט פֿאַר די שכנים מיט מיין געבלימלט קופּערטל. איך ווידער האָב באַוואונדערט מיין עלטערן ברודער, לייבטשע, וועלכער איז געקומען אויף אורלויב אין זיין ברוינער אַרטילעריע־אוניפֿאָרם מיט די בלישטשענדיקע מעשענע קנעפּ. ער איז איצט געווען פּיל גרעסער און בעריטער ווי דער טאַטע. מיר זיינען געווען ניט בלויז ברידער, נאָר אמתע פֿרייגינ, און מיר האָבן זיך שטאַרק דערפֿרייט אייגער מיטן צווייטן. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער האָט שוין פֿאַר מיר אַ שטעלע בײַ אַ בעקער אין סטאַניסלאָוו, און אויב איך ווייל, קאָן איך מיט אים מיטפֿאָרן באַלד ווי עס ענדיקט זיך זיין אורלויב. אָבער דער טאַטע האָט געהאַלטן, אַז פֿריער דאַרף איך אָנהויבן לייגן תפֿילין, דערנאָך וועל איך אם ירצה השם קאָנען פֿאָרן קיין סטאַניסלאָוו.

דערווייל האָב איך אויסגעפּאַקט די מתנות און געגומען פֿאַרטיילן. ווען די מאַמע האָט דערזען דאָס שיינע טייטש־חומש, האָט זי זיך צעווויינט פֿאַר פֿרייד און געבעטן איך זאָל איר צוזאָגן, אַז איך אַליין וועל איר דערפֿון פֿאָרלייענען. דער טאַטע האָט באַלד פֿאַררויכערט אַ פּאַפּיראָס פון געלן „אַכט־און־פֿערציקער" און האָט געזאָגט מיט אַ שמייכל:

— ערשט איצט פֿאַרשטיי איך דעם טעם פון רייכע לייט.

— אָדער — רופט זיך אָן אַ שכן — דעם טעם פון צו האָבן אַזעלכע קינדער ווי דו האָסט.

כ׳פֿאַק אויס די שטיוועלעך פֿאַר סענדערלען, און איך זע ווי אייניקע דרייען זיך אַוועק. ערשט איצט פּלאַצט־אויס די מאַמע אין ריכטיקן געווייַן, און דער טאַטע זאָגט:

— איך בעט אייך, קינדער, ניט צו פֿאַרשטערן דעם יום־טוב.

און געווענדט צו מיר, זאָגט ער:

— ס׳איז געווען גאָטס רצון, מיין זון; סענדערל איז נישט מער צווישן די לעבעדיקע... ס׳איז געשען נאָך איידער איך בין צו דיר געפֿאָרן קיין זאַליעשטשיק, אָבער איך האָב ניט געוואָלט אומזיסט דיך מצער זיין.

ערשט שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט וואָס עס איז געשען: אין אונדזער געגנט האָט געלעבט אַ מערקווירדיקער, פֿריילעכער אַלטעטשקער, לאָזער קוקוק. מ׳האָט קיינמאָל ניט געוואוסט פון וואַנען ער קומט און וואוהין ער גייט. מען האָט אים אי ליב געהאַט, אי מורא געהאַט פֿאַר אים. מיט אַלעמען האָט ער געערעדט אויף „דו" און פלעגט אַרומגיין איבער דער מדינה אויסגעפּינען פֿאַרזעסענע מיידלעך און זיי חתונה מאַכן. אָן אַ צאָן אין מויל, האָט ער געלעבט בלויז אויף זופ פון מילך מיט גריץ. אויף די

פֿלייצעס האָט ער געטראָגן אָ זעקל, וועלכס ער האָט קיינמאָל ניט געעפֿנט. ער פֿלעגט שטענדיק שמייכלען און זיך וויצלען, אַז ער איז שוין ווידער אָ קינד, ווייל ער האָט שוין אַריבערגעשפרייזט זיינע הונדערט יאָר, און יעדער טאָג זיינער איז איצט אָ געשענק פון זיין ליבן נאָמען. דאָס גיט אים דער רבונו של עולם געשענקטע יאָרן, כדי ער זאָל נאָך קאָנען איינפירן אָ שטיקל סדר אין דער וועלט; ווייל עס שיקט זיך דאָך נישט, אַז אָרעמע יידישע מיידלעך זאָלן פֿאַרזיצן. האָבן זיינע קליינע מויז־אייגעלעך גליקלעך אַרויסגעבלישטשעט צווישן די לאַנגע ברעמען און דער טאַבאַק־געלער בּאָרד, וואָס האָט אים פֿאַרדעקט דאָס גאַנצע פּנים, און וואו נאָר ער האָט באַגעגנט אָ פֿאַרזעסן מיידל, פֿלעגט ער באַלד ביי איר זיך צעפֿרעגן צי זי וויל חתונה האָבן און וואָס פֿאַר אָ טאָרט מאָן ער זאָל פֿאַר איר זוכן. דערנאָך פֿלעגט ער אַרומגיין צווישן די נגידים פון דער געגנט און קלויבן נדן פֿאַר דער כלה. ער האָט ניט געבעטן קיין נדבה — ער פֿלעגט פֿשוט פֿאַר יעדן באַשטימען „אָזויפיל און אָזויפיל", און מ׳האָט עס געמוזט געבן. האָט ער געקאָנט אָ זאָג טאָן, למשל, צו אָ גרויסן תבואה־סוחר: „הער נאָר, דו, האָסטו נישט דאָ ערשט אַוועקגעשיקט קיין ווין פֿינף הונדערט זעק ווייץ?" וועט דער סוחר האָט געענטפֿערט „יאָ", האָט לאָזער זיך געהייסן געבן הונדערט קראָנען. אויב דער סוחר האָט געזאָגט „ניין", פֿלעגט לאָזער זאָגן: „אַהאָ, דאָס הייסט, דו דאַרפֿסט ערשט אַוועקשיקן אַזוי פֿיל ווייץ — נו, איז הונדערט קראָנען." פֿלעגט מען זיך נעמען דינגען מיט אים און געבן די העלפֿט אָדער אָ דריטל פון דעם, וואָס ער האָט פֿאַרלאַנגט. אָבער אַזוי האָט ער צוזאַמענגעקליבן עטלעכע הונדערטער נדן. דערנאָך פֿלעגט ער שוין אויסזוכן אַן אַלטן בחור, אָ מאַן אָ גרוש, אָדער אַן אלמן מיט קינדער, און האָט אויף דעם אופן פֿאַרשלייערט אָ פֿאַרזעסענע יידישע טאָכטער.

איינמאָל קומט ער צו אונדז און זאָגט צום טאַטן:

— אהרן, כ׳האָב חתונה געמאַכט די לעצטע כלה; איצט וויל איך ביי דיר שטאַרבן.

ער האָט געשיקט רופן דעם ראש־הקהל, די חברה־קדישא און דעם מצבה־שלעגער, האָט באַצאָלט פֿאַר דער קרקע אויפן בית־עולם און פֿאַר דער מצבה, און באַשטימט פֿאַר נושאי־המיטה דעם ראש־הקהל, דעם טאַטן און נאָך צוויי פֿרומע יידן. צום ערשטן מאָל האָט ער געעפֿנט זיין פּעקל און אַרויסגענומען פון דאָרט זיינע תכריכים מיטן קיטל און אָ זעקעלע ארץ־ישראל־ערד. וועגן אַלץ האָט ער געערעדט רואיק, זאַכלעך, און זיך אָפּגעזעגנט מיט אַלעמען ווי ער וואָלט געשטאַנען פֿאַר אָ וויטער נסיעה. דערנאָך האָט ער זיך אַרײַנגעלייגט אין בעט, און דריי טעג שפּעטער איז ער געשטאָרבן.

ביי דער קבורה האט מען זיך געכאפט, אז ס׳איז ניטא דאס זעקעלע ארץ־ישראל־ערד. א ייד איז אהיימגעלאפן עס ברענגען. אבער דא טרעפט ער דעם קליינעם סענדערל זיך שפילן מיטן זעקעלע!... ס׳איז געווען אנגענומען, אז ווער עס שפילט זיך מיט זאכן פון א געשטארבענעם, ווערט באלד אליין שטארבן. שוין אויפן בית־עולם האבן יידן אנגעהויבן זיך שושקען וועגן דעם, און דער בייזער סלוך האט זיך צעטראגן איבערן גאנצן שטעטל. שכנות זיינען געקומען טרייסטן אונדזער אבערגלויביקע מאמע, און מיט דעם נאך מער שרעק אנגעווארפן אויף איר. סענדערלס חברים האבן פלוצים אויפגעהערט זיך שפילן מיט אים; זיי האבן אים אויך דערציילט פארוואס. יעדער האט איצט געקוקט אויף סענדערלען ווי אויף דעם נאנטסטן קרבן, וואס דארף באלד נאכגיין לאזער קוקוקן אויף יענער וועלט. דאס ארעמע קינד איז געווארן מעלאנכאליש, האט געווויינט אין שלאף, איז א שווייגנדיקער אפגעזעסן גאנצענע טעג אין א ווינקל, האט גארניט געגעסן און איז שרעקלעך אפגעצערט געווארן. נאך עטלעכע וואכן האט ער באקומען היץ, איז קראנק געווארן און געשטארבן.

אזוי ארום איז די פרייד פון מיין אהיימקומען צעשטערט געווארן. קיינער האט ניט באמערקט מיין בלוי־געשטרייפטן אנצוג, ניט מיין רויטן קראוואט. אויך מיינע גומי־קנאפל אויף די שיך האבן מער קיין איינדרוק ניט געמאכט; א סך הארבעדענקער האבן שוין דעמאלט געטראגן גומי־קנאפל, וואס מ׳האט שוין געקאנט קויפן טאקע אין הארבדענקע גופא. אחוץ דעם זיינען אהיימגעקומען אויף אורלויב אפשר א צוואנציק סאל־דאטן, צווישן זיי אויך סראל־קונע גלאגער. ער האט געדינט ביי די קייזער־יעגער און געטראגן א טונקל־געפארבטע אוניפארם און א הוט מיט שווארץ־בלויע פעדערן ווי א זשאנדאר. זיינען די סאלדאטן געווען די סענסאציע. זיי פלעגן זיך צוזאמענקומען אין זייערע קאלירטע מונדירן פון פארשיידנארטיקע רעגימענטן — יעדן טאג אין אן אנדער הויז — און ביי ביר און ווין זיך דערציילט שפאסיקע סאלדאטן־געשיכטעס.

חול־המועד פסח איז אנגעקומען דער טשארטקאווער. די חסידים פון ביידע טשארטקאווער קלויזן, יונג ווי אלט, האבן זיך איבערגעטאן אין סאלדאטסקע אוניפארמען און זיך ארויפגעזעצט אויף געדונגענע פערד־און־וועגענער, וואס זיינען געווען באצירט מיט גלעקער און מיט רויטע, גרינע, געלע און ווייסע סטענגעס וואל. צווישן די קינדער האט מען פאר־טיילט גראגערס, טראמייטערס און פייפעלעך, און אזוי האט מען זיך ארויסגעלאזט אין א פאראד באגעגענען דעם רבין. ס׳איז געווען פריילעך, און די לוסטיקסטע צווישן זיי זיינען געווען די אלטע חסידים מיט זייערע ווייסע בערד, אנגעטאן אין פארביקע הוזארן־אוניפארמען. מ׳האט פאר־געסן אן די טעגלעכע זארגן, און מיט טענץ און געזאנג און וויולדער

פרומער התלהבות האָט מען אַריינגעפירט דעם רבין אין שטאָט אַריין. ער איז פֿאַרפֿאָרן אין קוגעלמאַנס גרויסן אַריינפֿאָר־הויז, וועלכס איז פון איצט אָן געווען טאָג ווי נאַכט באַלאַגערט פון מענטשן.

אויך איך מיטן טאָטן זיינען געשטאַנען אין דעם געדרענג. ענדלעך האָבן מיר זיך קוים דערשלאָגן צוצוקומען צום רבין. דורך דער אָפענער טיר האָב איך געזען זיין צאַרט, בלייך פּנים מיטן שיטערן, בלאָנדן בערדל און זיינע דינע, דעליקאַטע הענט אויפן טיש. פֿאַרן רבין איז געשטאַנען דער רייכער האָלץ־הענדלער סראָל דיקער.

— רבי — האָט ער געזעדט — מיט אָ וואָך צוריק בין איך נאָך געווען דער רייכער סראָל דיקער מיטן גרעסטן האָלץ־סקלאַד אין דער סביבה; איז געקומען אָ שרפה און אַלץ איז אַוועק מיטן רויך. איצט בין איך געבליבן אין איין העמד, רבי...

דער הויכער סראָל דיקער, מיט דער געדיכטער, רויטער באָרד, האָט זיך צעווייגט:

— איך קאָן דאָך אָפילו קיין פּדיון ניט געבן; איך בין היינט אָ בלוטיקער אָרעמאַן...

האָט דער צדיק אָ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

— הער אויס, ישראל בן צבי הירש — פּייער קומט פון גאָט און וואָסער קומט פון גאָט. ווער קאָן פֿאַרשטיין זיינע דרכים?... מיר מוזן אַלץ אַנ־נעמען פֿאַר ליב. אָבער דאָרט, וואו ס׳איז געווען אָ קוואַל, וועט ווידער זיין אָ קוואַל.

און דער רבי האָט אויסגעשטרעקט זיין ווייסע האָנט צו אָ גרויסער זילבערנער שאָל אויפן טיש, וואָס איז געווען פול מיט זילבער־געלט און באַנקנאָטן פון די פריערדיקע פּדיונות, און ניט איבערציילנדיק, האָט ער אַרויסגענומען אָ פולע האָנט באַנקנאָטן און עס דערלאָנגט סראָלן:

— נעם עס, ישראל, ס׳וועט דיר זיין מזלדיק.

קוים האָט סראָל דיקער פֿאַרלאָזן דעם רבינס טיש, האָבן זיך צו אים אָ לאָז געטאָן דער באַנקיר יונגערמאַן און אַנדערע רייכע סוחרים, און געבעטן ביי אים פֿאַר אָ קמיע אָ פֿאַפּירל פון דעם רבינס געבענטשטן געלט; דערפֿאַר וועלן זיי אים געבן גרויסע קרעדיטן און ער וועט וויטער קאָנען פּירן זיינע געשעפטן. ס׳האָט לאַנג ניט געגנומען, און סראָל דיקער איז געווארן נאָך רייכער ווי פריער.

דער טאָטע האָט אַוועקגעלייגט פֿאַרן רבין אונדזער קוויטל. דער רבי האָט עס פֿאַוואָליע גלייענט, וואַרפּנדיק אַלץ באַזאָרגטע בליקן אויף מיר, און ענדלעך האָט ער געזאָגט:

— ישעיה בן אהרן, דו הייסט נאָך אָ וואויל ייד, נאָך שאַיקע ראָזום.

— יאָ, רבי — האָט דער טאָטע געזאָגט — ער האָט אָפילו זיינע אויגן.

— יא, געוני זיין בליק — האט דער רבי מיך באטראכט נייגעריק, מיט א ביסל פארדאכט, און א זיפץ געטאן — דו ווערסט ערשט בר־מצווה, מיין קינד, און ביזט שוין געווען א יאר אין דער פרעמד און לאזט זיך איצט ווידער אין א פרעמדער שטאט... זאל דער רבונו של עולם האלטן איבער דיר זיין האנט און דיך אפהיטן פון נייגעריקייט. ווייס, מיין קינד, אז דער בורא עולם האלט אלע זיינע סודות פארשלאסן, און מענטשן קאנען זיך דערוויסן און משיג זיין בלויז דאס, וואס אים כביכול איז ניחא. גאט האט נישט ליב, ווען מענטשן זיינען צו נייגעריק. אפילו משה רבנו איז געשטרויכלט געווארן, ווען ער האט באדארפט וויילן צווישן גאלד און פייער. ערשט א מלאך האט א שטויס געטאן זיין האנט צום פייער; אבער דערפאר האט משה זיך אפגעבריט די צונג און גערעדט ציפעליאווע זיין גאנץ לעבן. געדענק דאס, קינד, צוליב צופיל נייגעריקייט בריען זיך אפ אפילו גרויסע מענטשן — — זאל דער בורא עולם דיך היטן און דיין טאטע זאל נאך דערלעבן א סך נחת אן דיר.

ער האט ארויפגעלייגט אויף מיין קאפ זיין קילע, צארטע האנט און פארענדיקט מיטן ווארט „אמן".

— אמן, אמן — האב איך מיטן טאטן נאכגעזאגט און מיר זיינען ארויס פונעם רבין.

אבער דעם רבינס ברכה איז ניט מקוים געווארן. איך בין אויך ווייטער געבליבן נייגעריק — פונקט ווי איך האב פריער אויס נייגעריקייט איבער־געשראקן די קינדער ביים קריין־וועג, ווען מיר פלעגן גיין ביינאכט פון חדר; ווי איך האב צוגעקלעפט שימשעלע מילניצערס בארד צום טיש, אדער זיך באהאלטן צווישן די קשאקעס ביים טייך, אונטערצוקוקן ווי מיידלעך באדן זיך. מיט דער זעלבער נייגעריקייט בין איך געשטאנען הינטער רבקהלעס פענצטער און אנטלאפן קיין זאליעשטשיק, און שפעטער זיך צוגעהערט צו טשערניאקאווס מעשות וועגן שטערן און וועלטן. אויס נייגעריקייט האב איך נישט איין זאך אין מיין לעבן אייגנגעשטעלט אין קאן, און אויך אציגד האב איך צוליב נייגעריקייט געוואלט אווועק קיין סטא־ניסלאוו.

דעם רבינס ברכה האט מיך אביסל צערודערט און כ׳האב אפילו ביי זיך אפגעמאכט צו זיין ווייניקער נייגעריק; אבער ס׳האט ניט געהאלפן. דער כוח פון נייגעריקייט האט זיך באזעצט אין מיין הארץ און מוח. די נייגעריקייט איז מיר שטענדיק געשטאנען פאר די אויגן און מיר געשעפ־טשעט אין די אויערן; זי איז געוואקסן אלץ גרעסער און טיפער, וואס גרעסער און דערוואקסענער איך בין געווארן — און כ׳האב ווי געשלאסן פריינטשאפט מיט איר, אויף קיינמאל אין מיין לעבן זי מער ניט צו פארלאזן. עטלעכע טעג שפעטער בין איך מיט א לייכט הארץ אווועק פון הארא־

דענקע. די גאַנצע משפּחה און אַלע שכנים און פריינט האָבן מיך באַגלייט צו דער באַן. וועז דער צוג האָט געזומען גיין, האָב איך דערזען אין טאַטנס אויגן גרויסע טראָפנס טרערן. דאָס איז געווען דאָס צווייטע מאָל וואָס איך האָב אים געזען ווייגען, און דאָס לעצטע מאָל וואָס איך האָב אים געזען אין מיין לעבן. אויך דאָ איז דעם רבינס ברכה ניט מקוים געוואָרן. מיין טאַטע איז געשטאַרבן עטלעכע יאָר שפּעטער און האָט מער קיין נחת אין מיר ניט דערלעבט.

זאָל די ערד אים דאָרט לייכט זיין, וואָרים דאָס לעבן איז אים גענוג שווער געווען.

אין דער פרעמד איז גוט צו האָבן אַ דערוואַקסענעם ברודער

מיין לעבן אין זאַליעשטשיק און מיין לעצטער באַזוך אין האָראָדענקע, מיין ברודער סענדערלס טויט און דעם רבינס ברכה קעגן נייגעריקייט, בפרט מיין טאַטנס פּאַרטערטער בליק ביים געזעגענען זיך, וועז איך בין אַוועק קיין סטאַניסלאַוו — דאָס אַלץ האָט זיך מיר געלייגט אויפן האַרץ ווי אַ שטיין. די אייניציקע טרייסט איז געווען מיין ברודער לייבטשע, וועלכער האָט מיר געגעבן דעם אַדרעס צום בעקער פּיעטראָגראָדסקי אין דער זאַשינע וואָליע־גאָס. מען האָט מיך שוין דאָרט דערוואַרט. סטאַניס־לאַוו איז געווען אין יענער געגנט די צווייט־גרעסטע שטאָט נאָך לעמבערג. דאָ איז שוין געגאַנגען אַן עלעקטרישע טראַמווייַ ביז צו די פאָרשטעט; ס׳איז געווען דאָ די גאַרניזאָן פון דעם אַכט־און־פופציקער אינפאַנטעריע־רעגימענט און פון די אולאַנער און דראַגאָנער; דאָ איז אויך געווען סטאַ־ציאָנירט דאָס אַרטילעריע־רעגימענט, ביי וועלכן מיין ברודער האָט גע־דינט. זייער אַ שיינע שטאָט געווען סטאַניסלאַוו. ווייסע, שטאָקיקע הייזער, מיט פּאַרקן, גאַרטנס, בלומען און אַלייען, מיט אַ גרויסן, ריינעם מאַרק און רייכע אויסלאַגעס אין די פענצטער. אין אַוונט האָבן געברענט עלעק־טרישע לאָמפּן, איז אין גאָס געווען ליכטיק ווי בייטאָג, און פריילעך. אין דער הויפּט־גאָס איז געווען די פּראָמענאָדע. איין זייט האָט מען געפונען „ליניע אַ״, און די צווייטע זייט — „ליניע בע״, וואו מייסטנס יונגווּאַרג האָט זיך געטראָפן. דאָ האָבן, שטיפנדיק און לאָכנדיק, שפּאַצירט אַראָפ און אַרויף אויסגעפוצטע שיינע מיידלעך מיט סטודענטן און אויסגע־צאַצקעטע אָפיצירן. געווען אויך אַ פּאַסאַזש און קאָפע־הייזער מיט מוזיק, רעסטאָראַנען און טאַנץ־זאַלן און גלאָט פּלעצער, וואו ס׳פלעגן פּאַרברענגען אפשר הונדערט מאָל מער מענטשן ווי אין האָראָדענקער שפּאַציר־גאָרטן.

און אלע אזוי פריילעך, אזוי לייכט און פריי — ווי קומט האראדענקע צו דעם! מען האט געמאכט „ראנדעוואוס" און זיך געטראפן וואו נאר דאס הארץ האט געגלוסט. גערעדט האט מען פוליש און דייטש און אוקראיניש און יידיש, און מ׳האט זיך באנומען ווער שטיפעריש און ווער ערנסט, אייניקע אביסל צעלאזן, אנדערע פארטאן ווי אין וויכטיקע סודות.

צען דעם זייגער האבן זיך אויסגעלאשן די לאמפן. האט זיך פלוצים אפגעטאן דער כישוף און די ליניעס „א" און „בע" זיינען געווארן ליידיק — מען איז אוועק אהיים. ערגעץ־וואו נאר האט מען נאך געקאנט זען א פארשפעטיקט פארל, אדער אן איינזאמע דראזשקע. ביי אייניקע טויערן זיינען נאך געשטאנען סאלדאטן מיט שיקסעס. זיי האבן זיך פארזיכטיק ארומגעקוקט צי מען זעט נישט, אויף גיך זיך ארומגענומען און געקושט, און איז עמעצער אנגעקומען, זיינען זיי געבליבן שטיין שטיל און צעטומלט, ווי מ׳וואלט זיי געכאפט ביי א גנבה.

כ׳האב זיך נאכגעפרעגט וואו עס געפינט זיך די זאשינא וואליא־גאס, — האט מען מיך אנגעקוקט מאדנע און פארדעכטיק. שפעטער האב איך זיך דערוואוסט, אז אין יענער גאס געפינען זיך ניט נאר די ארטילעריע־קאסערן און פיעטראגראדסקיס בעקעריי, נאר אויך דער גרעסטער טייל שאנד־הייזער און גאסן־מיידלעך. ס׳איז דעריבער ניט שיין זיך נאכצופרעגן אויף דער דאזיקער גאס. ערשט א באטרונקענער סאלדאט האט מיך מיט־גענומען און צו מיר א זאג געטאן מיט א שמייכל:

— קום, אפשר וועלן מיר נאך היינט ווערן שוואגערס.

אויפן וועג האבן מיך פארטשעפעט מיידלעך. איך האב שוין גע־וואוסט וואס דאס מיינט. כ׳האב זיך דערמאנט אן רבקהלען און אן מיין אייגענער שוועסטער, און כ׳האב זיך פארשעמט.

שוין פון ווייטן האב איך דערזען די גרויסע דאמף־בעקעריי. א גרויער, שיינער מאן מיט א צוגעשפיצט בערדל, וועמען איך האב געפרעגט אויף הער פיעטראגראדסקי, האט געענטפערט מיט שטאלץ:

— יא, דאס בין איך אליין.

איך האב אים געזאגט, אז איך בין דאס דער בעקער־געזעל, וועמען דער ארטילעריסט האט אהערגעשיקט. פיעטראגראדסקי האט מיך בא־טראכט פון קאפ ביז די פיס, און האט ארייngעגרופן זיין פרוי, אביסל א הינקעדיקע אבער א שיינע. עס זיינען אויך ארייngעקומען אנדערע צוויי געזעלן, אין וועלכע מ׳האט תיכף געקאנט דערקענען, אז דאס זיינען פיעטראגראדסקיס זין. דערנאך האט זיך נאך באוויזן א דיקער גימנאזיסט מיט דריי זילבערנע שטרייפן אויפן גימנאזיע־מונדיר — וואס מיינט, אז ער איז אין די זעלבע יארן וואס איך — און א צען־יאריק מיידעלע. מ׳האט מיך באטאפט מיט פארשנדיקע בליקן, אפילו מיין קופערטל באטראכט.

מ׳האָט זיך געשושקעט און געלאַכט, און איך האָב זיך דערפילט ווי דורכ־געלעכערט פון שפּאָט. מיט אַמאָל פרעגט מיך פּיעטראָגראַדסקי:

— ביזט הונגעריק?

— יאָ — האָב איך געענטפערט.

— איך קאָן מיר פאָרשטעלן — האָט ער זיך צעלאַכט — מען דער־קענט עס אין דיר.

אַלע האָבן מיטגעלאַכט, און פּיעטראָגראַדסקי האָט נאָך אַ זאָג געטאָן, מיט אַ בליק אויף די אַנדערע:

— ס׳איז נאָר אַ פּראָגע צי דו קענסט אויך אַרבעטן.

— זאָג, איך בעט דיך — האָט זיך אָנגעהויבן זיין פּרוי ווי מיט פּאַר־וואורף — ווי קומט עס וואָס אַזאַ גרויסער, געזונטער סאָלדאָט האָט אַזאַ קליין, שוואַך ברודערל?

איך בין רויט געוואָרן און זיך פאַרשעמט.

— גוט — האָט געזאָגט דער בעקער — וועסט דאָ אַרבעטן אַ וואָך אויף פּראָבע, דערנאָך וועלן מיר זען.

און געוועדט צום זינדל, דעם גימנאַזיסט, האָט ער אַ זאָג געטאָן:

— העי דו, דאָקטאָר, ווייז אים זיין טאַלאָן צום שלאָפן, וועט ער דאָרט אַוועקשטעלן זיין געבלימלטן קופערט.

— איך וויל ניט — האָט דער דיקער פּויליאַק געענטפערט — זאָל עס עמעצער אַנדערש טאָן.

— איך וועל דיר באַלד ווייזן „איך וויל נישט", שטיק פּעטס וואָס דו ביזט! — האָט דער אַלטער זיך געגומען פאַרן רימען.

— גראָביאַן! — האָט די הינקעדיקע בעקערין זיך צעשריגן אויפן מאַן אויף פּויליש, כדי אפּנים איך זאָל ניט פאַרשטיין — וואָלסט געמעגט ווייסן, אַז ער איז אַ סטודענט און עס פּאַסט ניט פאַר אים ער זאָל דאָס טאָן!

דער עלטערער פון די צוויי אַנדערע זין האָט זיך אַוועקגעשטעלט „פּאַד באָקעם" ווי אַ מיידל, האָט זיך פאַרשטעלט מיט דער צווייטער האַנט דאָס פּנים און געהוזקט מיט אַ מיידלש קול:

— אָ, ניין! סטודענטן שמעקן רויזן, און מאַכן־אַן אין די הויזן.

איך האָב זיך צעלאַכט אויפן קול. דאָס פּעסל, דער גימנאַזיסט, האָט אָנגעשריגן אויף מיר און מיר פאַרבאָטן צו לאַכן. די מוטער האָט אים אַרומגענומען ווי אַ קליין קינד, אים באַרואיקט און מיר צוגעוואָרפן אַ בייזן בליק.

— קום, קלייניר — זאָגט צו מיר דער עלטערער זון — איך וועל דיר ווייזן דיין פּאַלאַץ.

ער האָט מיך אַרויסגעפירט דורך אַ הינטער־טיר איבערן הויף צו אַ מעל־קאַמער.

— נעם זיי ניט ערנסט — זאָגט ער — זיי זיינען אַלע משוגע. איך בין זייער אייגענער זון, און איך קאָן זיין ניט פֿאַרליידן. איך בין שוין אויך געווען אַ יאָר אין לעמבערג און איך וועל וויידער אַוועק. דער אַלטער איז פון רוסלאַנד און מיינט, אַז ער איז צאָר ניקאָלאַי אַליין. זי וויידער וויל האָבן כאָטש איין דאָקטאָר אין הויז, זי זאָל האָבן מיט וואָס זיך איבערצונעמען; לאָזט זי דעם פעסל־באַלאָן שטודירן און פֿאַרפּישטשעט אים אַזוי, אַז ער וועט נאָך אין אַ שיינעם טאָג פּלאַצן. קום בעסער גלייך עסן, וואַרים שפּעטער וועסטו דאַרפן ברענגען האַלץ און איינהייצן דעם אויוון. איך וועל דיר שוין וויזן וואָס צו טאָן. מיר האָבן היינט געהויבערטע ברוסט, האַלט עס דער אַלטער פֿאַרשלאָסן אין קאַסע־קאַסטן...

מיר זיינען אַריין אין דעם בעקעריי־געשעפט, וואו דער אַלטער האָט שוין געהאַט אַנגעשניטן שטיקלעך ברוסט. געבעקס האָט מען געקאָנט נעמען וויפל מען האָט געוואָלט. האָב איך ענומען מיין פֿאַרציע און בין אַוועק אין דער מעל־קאַמער, וואו כ׳האָב זיך צוגעזעצט אויף אַ האַלבן זאַק מעל און פֿאַרצערט מיין וועטשערע איינער אַליין — ווי אַ פרעמד, קליין הינטל. כ׳האָב געקוקט אויף מיין געבלימט קופערטל, וואָס איז אַזוי געפעלן געווארן מייַנע שוועסטערלעך, און מיר האָט זיך אויסגעוויזן ווי זיינע רויטע און גרינע בלימלעך וואָלטן צו מיר געשמייכלט און מיר געזאָגט דאָס קלוגע אוקראַיניש ווערטל: „יעדער הונט איז אַ פּאַן אויף זיין אייגענער פֿאַדווירע.“

מ׳האָט מיך גערופן צו דער אַרבעט. די פֿאַרשלאָפענע געזעלן, וועלכע מ׳האָט ערשט נאָר־וואָס אויפגעוועקט, האָבן געגענעצט און געקוקט אויף מיר מיט ברוגזע, אָפּשפּעטנדיקע בליקן. באַזונדער גראָב האָט זיך צו מיר באַצויגן איינער, יונה בורלאַק, וועלכער האָט דער ערשטער מיך געפרעגט פון וואַנען איך קום. און וען איך האָב אים געזאָגט „האַראַדענקע“, האָט ער זיך פרעך צעלאַכט:

— דאָרט פּאַשען זיך דאָך ציגן אויף די דעכער!

אויך די אַנדערע האָבן זיך צעלאַכט.

די אַרבעט אין דער בעקעריי איז געווען איינגעטיילט צווישן דעם העלפער, וועלכער גיט אַכטונג אויף דעם אויוון, דעם „וויים־מישער“, וועלכער גרייט־צו דאָס זעמל־טייג, און דעם „שוואַרץ־מישער“, וועלכער איז באַהאָוונט אין זויער־טייג און קאָרן־מעל. אָחוץ דעם זיינען געווען באַזונדערע אַרבעטער, וועלכע האָבן אויסגעפֿאַרמט די לאָבנס ברויט, געוואָלגערט זעמל, בייגל און ראָגאַליעס און געפלאָכטן חלה. פֿאַראַן אויך אין דער בעקעריי אַ „יידל“, וואָס דערלאַנגט צו דער האַנט. דאָס איז געווען

מיין אַרבעט. פֿאַרוואָס די עסטרייכישע בעקערס האָבן גראָד די שווערסטע און שמוציקסטע אַרבעט באַטיטלט מיטן וואָרט „יידל", ווייס איך ניט. אָבער דאָס „יידל" האָט געמוזט אַלעמען באַדינען: ברענגען און צוהאָקן האָלץ, אײנהייצן אין אויוון, מאָכן הייס וואַסער, אַרײַנשלעפּן די זעק מעל, איבער־זיפּן דאָס מעל, צוגרייטן זויער־טייג, אַרויסטראָגן אין דער קיל די ברעטער מיט רויען געבעקס, עס זאָל ניט איבעריורן, דערנאָך עס שלעפּן צום אויוון און ווידער אַוועקטראָגן, וועג ס׳איז שוין אויסגעבאַקן. און אַלץ מוז געטאָן ווערן פלינק, אויף גיך. וועג אַלע זיינען פֿאַרטיק געווארן נאָך אַ נאַכט אַרבעט און געקאָנט גיין אויסרוען, האָט נאָך דאָס „יידל" געמוזט אויסקראַצן די דייזשעס און אָפּשקראָבן די טייג־ברעטער, רייניקן די וועגעלעך, פּוצן און אָנאויפן די שנײדמאַשין פֿאַר טייג, אויסקערן די בע־קעריי, אַז אַלץ זאָל פינקלען, און נאָכדעם ערשט ווידער ברענגען האָלץ און אויפשטעלן וואַסער... וועג אַנדערע האָבן געאַרבעט פערצן שעה, האָט ער געמוזט אַרבעטן זעכצן. דאָ ווידער, ביי פּיעטראָגראַדסקין, האָבן אַלע געאַרבעט זעכצן שעה, און דאָס „יידל" האָט געמוזט שטיין ביי דער אַרבעט כאָטש אַכצן שעה. מיט פֿאָלגן אַ גאַנג, דאָ אָהער, דאָ אָהין, האָב איך אַזוי אָפּגעאַרבעט אין מעת־לעת מיינע קיילעכדיקע צוואַנציק שעה, און בין דערנאָך אַוועקגעפֿאַלן אַ טויטער, אַז מ׳האָט מיך קוים געקאָנט אויפוועקן פון שלאָף. פלעגן די געזעלן מיך שלעפּן און שטאַרקען, און ניט אײנמאָל מיר אויך דערלאָנגען אַ שטויס אין די ריפּן. אַמייסטן האָט זיך איבער מיר געזדיעקעוועט יונה בורלאַק: ער פלעגט מיך קיצלען אין דער נאָז מיט אַ פּעדער און אָפּט מיך וועקן מיט אַ שייטל האָלץ. אָבער וועג איך האָב זיך מיט דער צייט צוגעוואוינט צו דעם, און בין נאָך אַלץ ווייטער גע־שלאָפן, פלעגט ער מיך אָפּגיסן מיט אַ קאַן וואַסער. דאָס האָט געווירקט, און איך פלעג זיך אויפכאָפּן אַ צעשראָקענער. איז מיין גרעסטער וואונטש געווען, עס זאָל שוין קומען דער פרייטיק און שבת, וועג איך וועל קאָנען זיך אויסשלאָפן גאַנצע צוואַנציק שעה כסדר.

אַ וואָך שפּעטער האָט מען מיך אָנגעשטעלט ווי אַ סטאַבילן „יידל" אין דער בעקעריי. איצט פלעג איך זיך טרעפן מיט מיין ברודער אויסער דער בעקעריי, אָדער אין זיינע קאָסערן, און פלעג אים פֿאַרגנבעטערהייט אַרײַנלייגן מיינע שכירות אין קעשענע. וואָרים צו וואָס האָב איך געדאַרפט גענלט? אים, מיין ברודער און פרייַנט, האָט עס געקאָנט צונוץ קומען.

מיין ערגסטער שונא איז געווען יונה בורלאַק. אים האָט פֿאַרדראָסן, וואָס איך קריג דעמזעלבן לוין וואָס ער, און כאָטש איך בין יינגער און קלענער פון אים, בין איך אַ שנעלערער און בעסערער אַרבעטער ווי ער. די אָנדערע געזעלן האָבן דעריבער זיך גערייצט מיט אים, און ער האָט אויסגעלאָזט זיין האָרץ צו מיר: מיך גערופן „קליינשטעטלדיקער חזיר" —

וויל ער איז געווען פון אַ „גרויסער שטאָט", קאַלאָמיי, און איך נאָר פון האָראָדענקע — און פלעגט מיך ניט זעלטן שלאָגן. נאָך אַ זאָך האָט אים געערגערט — וואָס איך קען לייענען און שרייבן, און ער ניט. האָט ער זיין גאַנצע שנאה אַרײַנגעלייגט אין „וועקן" מיך, און יעדעס מאָל צוגעטראַכט נייע שפּיצלעך: מיך אויסגעראָסט מיט סאָזשע, פאַרמאַכט מיר דאָס מויל און די נאָז, איך זאָל ניט קאָנען אָטעמען, און האָב איך זיך אייגנס געלייגט שלאָפן מיטן פּנים אַראָפּ, פלעגט ער מיך קיצלען הינטער די אויערן מיט אַ שטרוי. אָבער איך האָב זיך פּאַוואָליע צוגעוואוינט צו די פּיר, פּינף שעה שלאָף און האָב געטאָן מיין אַרבעט ווי געהער צו זיין.

האָט פּאַסירט אין סטאַניסלאָוו אַן אויסערגעווײַנלעכע זאַך! מ׳האָט צום ערשטן מאָל אַרגאַניזירט אַ בעקער־פּאַראײַן. און אַזוי ווי די באַראָן הירש־שולע האָט מיך אויסגעלערנט שרייבן און לייענען יידיש, אוקראַיניש, פּויליש און אַביסל דייטש — וואָס איז צווישן בעקער־יונגען געווען אַ זעלטנהייט — בין איך געוואָרן דער סעקרעטאַר פון פּאַראײַן. אונדזער ערשטער אויוון־אַרבעטער, דער קליינער און זייער קלוגער שימעלע ראָסקין, האָט מיך אַליין פאַרגעשלאָגן פאַר דעם אָמט. אַרום פערציק יאָר אַלט, אַ גלאַט־ראַזירטער, האָט ער אַליין ניט געקענט לייענען און שרייבן, אָבער ער איז געווען אַ זשוואַווער און געהאָט אַ קלוגן קאָפּ אויף זיך. ער פלעגט זיך שטענדיק אָננעמען פאַר מיר. די נאָכט אין אַ בעקעריי איז זייער לאַנג, האַלט מען אין רעדן בעת מען מאָכט בייגל, ראָגאַליעס און קייזער־זעמל. האָט איצט חברה געהאָט אַ נייעם עסק: זיך רייצן מיט יונה בורלאַק למאי ער, פון דער גרויסער שטאָט קאָלאָמיי, און אַזוי לאַנג שוין אין סטאַניסלאָוו, איז ניט געוואָרן סעקרעטאַר, נאָר דווקא איך, דאָס קליינע־שטעטלדיקע „יידל". איז ער מיר נאָך מער דערגאַנגען די יאָר. איך האָב אַלץ שטיל איבערגעטראָגן און אַפילו זיך געשעמט דאָס צו דערציילן מיין ברודער; ווארים איך האָב דאָך געוואָלט ער זאָל מיך האַלטן פאַר אַ זעלב־שטענדיקן, דערוואָקסענעם מענטש. כ׳האָב זיך געטראָכט: אַמאָל וועט דאָך ענדלעך אָט דער בורלאַק מיך לאָזן צו רו. אָחוץ דעם בין איך געווען זייער פרום; און ווען איך פלעג גאָנץ פרי, נאָך דער אַרבעט, זיך שטעלן דאָווענען, האָב איך שוין פאַרן רבונו של עולם אויסגעגאָסן מיין שוואַרצן האַרץ. ניט איינמאָל פלעג איך וויינען ביים דאָווענען, און דאָס האָט מיר געמאַכט אַביסל לייכטער. קיינער אין דער בעקעריי האָט ניט געדאַוונט — פאַרקערט, זיי פלעגן חוזק מאַכן פון מיין „פאַנאַטיזמוס". מיך אָבער האָט עס ניט געאַרט און איך האָב מיר געטאָן מיינס. איך פלעג אַפילו דערפאַר רחמנות האָבן אויף זיי. ס׳איז געניג געווען איך זאָל זיך דערמאָנען אַן טאָטן, אַן רבין שימשעלע מילניצער, אַדער אַן טשאַרטקאָווער צדיק, — און יעדער חוזק און שפּאָט איבער מיר איז זיך צעגאַנגען ווי אַ זיפּנבלאָז.

אויך אין דעם פּרט האָט שימעלע ראָסקין געהאַלטן מיט מיר. ער פלעגט זאָגן, אַז קיין שום רבי אין דער וועלט וואָלט אים נישט באַוואויגן צו דאָוענען אָדער צו פאַסטן; אָבער וועג איינער פילט אַליין, אַז ער דאַרף זיין פרום, טאָר אים קיינער אין דעם ניט שטערן. אַנדערש האָט געטראַכט יונה בורלאַק. וועג איך בין אַמאָל געשטאַנען פאַרטיפט אין דאָוענען, פליט מיר פלוצים אין פּנים אַריין אַ "מאַטשקע" — אַ נאַסער זאַק פון מעל, איינגעטונקען אין סאָזשע. ס'האָט מיר אַ זעץ געטאָן אין קאָפּ און דער נאַסער מעל־זאַק מיט דער סאָזשע האָט מיר פאַרקלעפּט די אויגן. כ'האָב דערפילט אַ ווייטיק און אַ בושה. אָבער יונה בורלאַק האָט זיך צעלאַכט — אַחוץ שימעלע ראָסקין. איך האָב ווייטער געדאָוונט און נאָר אין דער מחשבה געפרעגט ביי גאָט, צי איז עס רעכט אָזוי — — אָבער מסתּם קום איך אַף פאַר עמעצנס זינד...

איך בין נאָך פרומער געוואָרן.

זייט דעמאָלט האָט שימעלע ראָסקין אָנגעהויבן האַסן בורלאַקן, און די אַנדערע געזעלן האָבן אים רעכט געגעבן. אָבער יונה בורלאַק האָט זיך אַליין געטאָן זיינס.

אין אַ שבת גיי איך אָזוי שפּאַצירן מיט מיין ברודער אויף דער „ליניע אַ", קומט אונדז אַקעגן שימעלע ראָסקין. מיר האָבן זיך אָפּגעשטעלט אַ שמועס טאָן. שימעלע האָט ניט געוואוסט, אַז איך האָב אַזאַ גרויסן ברודער, אַ סאָלדאָט. האָט ער אים איצט אַוועקגענומען אַן אַ זייט און מיט אים שטילערהייט איינגעטענהט. איך האָב נאָר באַמערקט ווי מיין ברודער ווערט בלאַס און גיט ענדלעך שימעלען די האַנט:

— איך דאַנק אייך וואָס איר האָט עס מיר דערציילט!

מיר זיינען ווייטער געגאַנגען שפּאַצירן, געריידט וועגן פאַרשיידענע זאַכן, און פלוצים גיט מיך מיין ברודער אַ פרעג:

— ס'איז אמת, אַז יונה בורלאַק שלאָגט דיך?

איך האָב זיך געשעמט אים צו זאָגן דעם אמת.

— וואָלסטו דעם טאָטן אויך נישט געזאָגט דעם אמת? — פרעגט ער מיך — איך בין דאָך דיין עלטערער ברודער, און אין דער פרעמד פאַר־טרעט איך דיר דעם טאָטן. זאָג, האָט יונה דיך געשלאָגן, צי האָט מיך שימעלע ראָסקין אָפּגענאַרט?

איך האָב געמוזט זאָגן דעם אמת.

נאָך אין דערזעלבער נאַכט, אַרום דריי אַזייגער, מיר זיינען אַלע פאַר־טאָן אין דער אַרבעט, קומט אַריין מיין ברודער און זאָגט גאָנץ פריינטלעך:

— גוט וואָך, בעקערס!

— גוט וואָך, אַ גוט יאָר — האָבן אַלע געענטפערט.

— וועלכער איז דאָ יונה? — האָט מיין ברודער געפרעגט.

— איך — האָט זיך יונה אַ כאַפּ געטאָן — וואָס וועט זאָגן אַ סאָלדאַט?

— איך וויל דיר זאָגן, חזיר איינער, אויף מיין סאָלדאַטסקע שפראַך, אַז אָט דער קלייניער שאַיקע דאָ, וועלכן דו שלאָגסט, איז מיין ברודער.

און ניט וואַרטנדיק אויף קיין תשובה, דערלאַנגט אים מיין ברודער איבער דער מאַרדע רעכטס און לינקס, און וויידער רעכטס און לינקס, און נאָכאַמאָל דאָסזעלבע, און פאַרענדיקט מיט אַ זעץ איבערן קאָפּ, אַז יונה פאַלט צו דער וואַנט, שיער ניט אַ פאַרחלשטער.

ער שווייגט און האָלט זיך בלויז דאָס פּנים מיט ביידע הענט.

די אַרבעטער האָבן צוגעקוקט, קענטיק צופרידן, און שימעלע ראָסקין האָט אַ זאָג געטאָן:

— מען האָט דיך געווארנט, יונה.

— איצט, שמוציקע בריאה, קאָן איך גיין — האָט זיך אָנגערופן מיין ברודער — און איך וואַרן דיך: אויב דו וועסט זיך נאָכאַמאָל דערוועגן אויף אים צו לייגן אַ האַנט, וועל איך דיך אַהיימשיקן אין אַ טרומנע צו דיין מאַמען, דער קורווע, אין דער „גרויסער שטאָט" קאָלאָמיי!

ער איז אַוועקגעגאַנגען. אָלע האָבן גענשווייגן, און איך בין געווען מער אויפגערעגט פון אָלע. וואָרים כאָטש ס'האָט מיר שטאַרק הנאה געטאָן מיין ברודערס האָנדלונג, און איך בין איצט געווען נאָך מער שטאָלץ מיט אים, האָב איך זיך אָבער געשראָקן וואָס ווייטער וועט זיין. מיר האָבן זיך וויידער געמומען צו דער אַרבעט. פּלוצים האָט זיך יונה צעשריגן אויף מיר:

— דו! ביזט קראַנק געווען צו זאָגן, אַז דו האָסט דאָ אַ ברודער ביי דער אַרטילעריע?!

וויידער האָבן זיך אָלע צעלאַכט, דעם מאָל שוין פון יונהן.

— נאָרישער יונג, וואָס דו ביזט — האָט שימעלע ראָסקין געקייכט פון געלעכטער — צו וואָס האָט ער עס דיר באַדאַרפט זאָגן, אַז זיין ברודער האָט עס דיר אַזוי שלאָגנדיק באַווייזן מיט זיינע סאָלדאַטסקע הענט!

— אַזאַ חזירשער טכאָר — האָט זיך אָנגערופן דעם בעקערס עלטסטער זון — האָט אַפילו ניט געהאַט דעם מוט זיך צו פאַרטיידיקן. שלאָגן אַ קליין, הילפלאָז ייִנגל, דאָס קען ער!

און מ'האָט ווייטער געאַרבעט, ווי גאָרנישט וואָלט פאַסירט.

זייט יענער נאָכט האָט שוין יונה מיך מער ניט פאַרטשעפּעט — ניט אין ערנסט, ניט אין שפּאַס.

יאָ, אין דער פרעמד איז גוט צו האָבן אַ דערוואַקסענעם ברודער, וואָס קאָן דיך באַשיצן.

חוה שד

יונה בורלאַק איז אַוועק פון דער בעקעריי און איך האָב איבערגענומען זיין אַרבעט, וועלכע איז געווען פיל לייכטער. איצט האָט מען צוגענומען אַ נייעם „יידל" אויף מיין אָרט און מ׳איז אים דערגאַנגען די יאָר אַנשטאָט מיר.

די אַרבעט־באַדינגונגען זיינען געווארן אַלץ ערגער, און שימעלע ראַס־קין, דער פאַרזיצער פון אונדזער פאַראיין, האָט געזאָגט, אַז מיר געהער־צו אַ גרויסער אַרגאַניזאַציע און מיר דאַרפן אַהין שיקן אַ באַריכט וועגן דעם. ער האָט מיר דיקטירט לאַנגע בריוו צו דערווינער געווערקשאַפט־צענטראַלע, און אין אַ געוויסן טאָג איז צו אונדז אַראָפגעקומען אַ גע־ווערקשאַפטס־באַאַמטער פון ווין, אַליין אַ געוועזענער בעקער־געזעל. נאָכן באַקענען זיך מיט דער לאַגע, האָט ער דערקלערט, אַז ס׳איז דאָ נאָר איין מיטל: אַרויסשטעלן געמיינזאַמע פאָדערונגען און זען וואָס עס וועט אַרויס־קומען פון די פאַראַנדלונגען. אויב אַבער מען זאָל ניט קאָנען דורכקומען, דאַרף מען אָנווענדן דאָס שטאַרקסטע כלי־זין פון די אַרבעטער: שטרייק.

מיר האָבן עס געהערט צום ערשטן מאָל. ער האָט אונדז דערציילט וועגן דעם קאַמף פון די אַרבעטער אין אַלע גרויסע שטעט און אונדז אויפ־געוויזן, אַז שטרייק איז אַ וואָפן פון סאָלידאַריטעט, פריינטשאַפט און צו־געהעריקייט, פון שטאָלץ און זעלבסט־באַוואוסטזיין פון די אַרבעטער, וואָרים כאָטש מיר זיינען אָרעם, האָבן מיר אָבער אַן אַרבעטער־מאָראַל, וואָס איז טייערער פון גרעסטן רייכטום. די יינגערע צווישן אונדז זיינען געווען באַגייסטערט. מען האָט גענומען אויסאַרבעטן די פאָדערונגען: העכערער לוין, קירצערע אַרבעט־שטונדן, סאַניטאַרע באַדינגונגען און מענטשלעכער באַהאַנדלען די יוגנטלעכע. מ׳האָט אַלץ גענוי פאַרשריבן, אויסגעקליבן אַ שטרייק־קאָמיטעט, און איבערגעגעבן די בעקער־מייסטערס די פאָדערונגען, זיי זאָלן ענטפערן אין דריי טעג אָרום.

באַלד אין אָוונט איז פיעטראַגראַדסקי געקומען אין דער בעקעריי און זיך אויסגעלאַכט פון אונדזער פאַראיין און פון די פאָדערונגען. די בעקער־מייסטערס האָבן זיך אָפגעזאָגט אַפילו צו פאַרהאַנדלען מיט אונדז. דריי טעג שפּעטער איז אויסגעבראָכן דער שטרייק. מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען יעדן טאָג, און אַזוי איז פאַרגאַנגען אַ וואָך נאָך אַ וואָך. אין די בעקעריי־ען האָבן דערווייל געאַרבעט די מייסטערס מיט זייערע וויבער און קינדער און מיט אייניקע שטרייק־ברעכערס, צווישן זיי אויך יונה בורלאַק. די עלטערע אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן זיך שרעקן, אַז זיי וועלן פאַרלירן די אַלטע אַרבעט־פלעצער. זייערע פרויען, אויפגערייצט פון אונטערהעצערס, זיינען געקומען אין פאַראיין־לאָקאַל, געזידלט די שטרייק־פירער, אַז זייער

מיזערנע אונטערשטיצונג איז נישט מער ווי בעטלעריי, און מיט קללות אהיימגעשלעפט די שטרייקערס. אין פינף, זעקס וואכן ארום זיינען שוין אַ סך ווידער צוריקגעגאנגען צו דער ארבעט. דער מאן פון ווין האט גע־פרואוט באראיקן דעם עולם, האט פארגעשלאגן קאמפראמיס, אבער די בעקערס האבן זיך אויסגעלאכט דערפון. און אזוי זיינען איינער נאכן אנדערן צוריקגעגאנגען צו דער ארבעט אונטער די זעלבע שלעכטע באַ־דינגונגען ווי פריער. דער געווערקשאפטס־באאמטער איז צוריק אוועק־געפארן, און די שטרייק־פירער און אלע, וועלכע האבן געראטן ביי די פארזאמלונגען, אדער וועלכע זיינען געווען פארדעכטיק, זיינען געבליבן אן ארבעט — די באלעבאטים האבן זיי ניט געוואלט צוריקנעמען.

אלץ איז געווען אַ דורכפאל. דער אינציקער שימעלע ראסקין האט ניט פארלוירן דעם קאפ. ער האט געהאלטן, אז אפילו אַ פארלוירענער שטרייק מיינט אויך אַ געווינס פאר די ארבעטער. איז ניט איצטער, איז שפעטער — דעם לעצטן שטרייק מוזן די ארבעטער געווינען. דאס איז זיכער. איך האב אים ניט פארשטאנען, אבער איך האב ליב געהאט זיך צוצוהערן צו אים און איך האב אים געגלויבט.

אביסל שפעטער האט אויך ער פארלאזן די שטאט און איז אוועק קיין לעמבערג.

איך בין איצט, צום ערשטן מאל אין מיין לעבן, געווען אן ארבעט. בין איך געגאנגען צום באן־הויף טראגן פעקלעך, האבן עס די פראפעסיאנעלע באן־טרעגער מיר פארבאטן. האב איך גענעכטיקט אין באן־הויף, האבן די געזעץ־היטער מיך אריסגעיאגט, אדער ארעסטירט. אזוי בין איך גע־ווארן געהעצט און געטריבן, ביז ס׳איז געקומען דער ווינטער. אן אייזיקע קעלט האט דורכגעדרונגען דורך מיין לייכט אנצוגל, אַ פייכטער שניי האט דורכגענעצט מיינע פיס. אומענדלעך לאנג זיינען די נעכט פאר אן ארבעטס־לאזן יוגנטלעכן, אין וועלכן עס גליווערט קעלט און אינזאמקייט, און וועלכער איז צוגלייך געפיניקט פון הונגער, נייגעריקייט און זינדיקער תאווה. ניט זיכער, אן אַ באשטימטן געדאנק, מיט געפילן שווער ווי בליי, האב איך ארומגעבלאנקעט דורך דער פיינפולער אייביקייט פון נאכט. — —

כ׳האב באגעגנט אַ סך ארויסגעשטויסענע. זיי האבן דערציילט, אז אין סטאניסלאוו דארף מען זיך ניט זארגן וועגן פארברענגען אַ נאכט — מ׳גייט אריין אין אַ בארדעל און מ׳שלאפט איבער די נאכט אין אויפגעם־צימער.

בין איך איינמאל אַ נאכט אוועק צו דער זאשינא וואליא־גאס, וואו ס׳איז געשטאנען אַ הייזל לעבן אַ הייזל. אַ ליארעם, אַ געפילדער, אַ לעבעדיקער פליישמארק! אלטע מענער, גימנאזיסטן, סאלדאטן, אינציקוויז און אין גרופעס, זיינען דארט ארײַן און ארויס. פארגנבעטערהייט, ווי אמתע פאר־

ברעכער, האָט מען זיך געשאָרט פֿאָוואָליע, פֿאַרזיכטיק, דערנאָך מיט אַמאָל אַ יאָג, — און מ׳האָט זיך אַריינגעכאַפּט אין אַ הייזל. מיד פון אַ גאַנצן טאָג אַנבלאָנקען זיך, האָב אויך איך אַרומגעניוכעט אַרום אָזאַ הייזל, ביז ס׳איז אַנגעקומען אַ גרופּע מענער און איך האָב זיך אינאיינעם מיט זיי אַריינגעשאָרט.

„קימעלעס הייזל״ האָט מען עס גערופֿן. קימעלע איז געווען אַביסל העכער פון אַ קאַרליק, אָבער מיט זיינע ברייטע פֿלייצעס און דעם קאָרק פון אָן אָקס האָט ער אויסגעזען ווי אַ ריזיק שווערער קלאָץ. האָט אַ „גאַסט״ זיך ניט אויפגעפּירט לייטיש, פֿלעגט ער אַ וויש טאָן זיינע געדיכטע, אַרויפֿ־געדרייטע וואָנסעס, און מיט אַ פּעטלעך קול זיך צעשריגן: „דאָ באַנעמט מען זיך אָנשטענדיק; מ׳נעמט אַ מיידל, מ׳באַצאָלט און מ׳גייט. אָנישט קריגט מען מיט אַ מעסער אין די ריפּן!״ איז באָלד שטיל געוואָרן, און קימעלע, מיט אַ פּיר־עקיקער פֿלאַש בראנפן אין האַנט, איז זיך פֿאַמעלעך אַרויף מיט די טרעפּ צו זיין וואוינונג אויפֿן ערשטן גאָרן.

אין הייזל זיינען געזעסן אָן אָכט, צען מיידלעך. אייניקע יונג, מיד, צעשראָקענע, אַנדערע עלטערע, מיט פֿלאַקער־רויט באַמאָלענע באַקן, און אַלע אין זייערע קורצע אונטער־רעק, פון וועלכע עס האָבן זיך גאַנץ טיף אַרויסגעזען זייערע ליטקעס איבער די זאָקן. כ׳האָב זיך אָוועקגעזעצט אין אַ ווינקל. אַ „גאַסט״ האָט אַ וואונק געטאָן צו אַ מיידל, און זי האָט זיך תיכף אויפגעהויבן. אַ דיקע „מאַדאָם״ מיט אַ הויכער, רויטער פּריזור האָט איר דערלאַנגט אַ שליסל מיט אַ האַנטוך. דער „גאַסט״ האָט באַצאָלט און איז נאָכגעגאַנגען דעם מיידל. אַזוי האָט געטאָן אַ צווייטער, אַ דריטער, אַ פערטער. דאָס ערשטע מיידל איז צוריקגעקומען און זיך פֿאַרויכערט אַ פֿאָפּיראָס. מען איז געגאַנגען און געקומען, ווי אין אַ בינעגשטאָק. איך האָב געציטערט פֿאַר אויפרעגונג, ווי איך האָב פּריער געציטערט פֿאַר קעלט, אָבער איך האָב זיך איינגענורעט אין אַ ווינקל און בין אַנטשלאָפֿן געוואָרן.

גאַנץ פרי האָט מיך די מאַדאָם אויפגעוועקט — מ׳פֿאַרמאַכט. בין איך אַרויס אויף דער גאַס — קאָלט, הונגעריק, צעברעכן. וואוהין גייט מען? אַן עלנטער, אַן אַ בעקעריי, אַן אַרבעט, קיין ברודער, ניט אַמאָל שימעלע ראַסקין — אין דער פרעמד, פֿאַרצווייפלט... אַהיימפֿאָרן? ווי אַזוי?... אין לעמבערג האָב איך צוויי ברידער; אָבער מיט וואָס פֿאָרט מען אַהין? האָב איך געבלאָנקעט גאַנצע טעג ווי אַ הונט אַן אַ היים, און אין די אַוונטן ווידער געוואָרט צו קאָנען זיך אַריינכאַפּן אין קימעלעס הייזל, זיך פֿאַרשטופּן אין אַ ווינקל און אַיינדרימלען. אַזוי זיינען אַוועק טעג און נעכט.

איינמאָל אין אַ פרימאָרגן וועקט מיך די מאַדאָם:

— יינגעלע, וואָס זיצסטו דאָ איבער די נעכט אַ שלאָפנדיקער?

כ׳האָב זיך דערשראָקן, אָבער זי האָט מיך צאַרט אַ גלעט געטאָן איבערן שטערן.

— איך האָב ניט קיין אַרבעט און קיין היים, וואו איבערצושלאָפן — האָב איך געזאָגט.

זי האָט מיך באַטראַכט מיט דער צאַרטקייט פון אַ מאַמע, זיך צעפרעגט פון וואַנען איך קום און וואָס איך טו, און דערנאָך מיר געגעבן צווויי שליסל — איינעם צום טויער פון זאָשינאַ וואָליאַ־גאַס 26, און איינעם צו איר דירה:

— גיי אַרויף אַהין, וועסט זיך לייגן שלאָפן.

כ׳בין אַוועק צו איר אַהיים. אַ קליין, ענג שטיבל מיט אַ בעט, אַ קופערט, אַ טישל מיט אַ נאַפט־לאָמפּ און אַ בענקל. איך האָב מיך געלייגט שלאָפן אויפן קופערט. שפּעטער איז זי אַליין געקומען. חוה שד האָט מען זי גערופן. זי האָט מיטגעבראַכט פרישע זעמל, האָב איך אָנגעהאַקט האָלץ, געמאַכט קאַווע אויף דעם קליינעם אויוועלע, וואָס איז געווען איינגעמויערט אין וואַנט פון קאָרידאָר; כ׳האָב געדאַקט דאָס טישל און דערלאַנגט אַנ־בייסן. דערנאָך האָב איך אָפּגעפּוצט אירע שיך און מיינע.

באַלד דעמזעלבן אינדערפרי האָט זי מיר דערציילט, אַז זי קומט פון יאַס, אין רומעניע, וואו זי האָט געפירט אַן אומגליקלעכע ליבע מיט איינעם פון די „צוועלפער". דאָס זיינען געווען צוועלף ברידער, גרויסע שלעגערס, פאר וועלכע די גאַנצע שטאָט האָט געציטערט — ווי ביי אונדז אין האַראַ־דענקע האָט מען געציטערט פאַר די גלאָגער־ברידער. אָבער די „צוועלפער" זיינען געווען קריסטן, און זי אַ יידישע. האָט איר משפּחה זי פאַרשטויסן, און אים פלעגן די אייגענע ברידער שלאָגן, וויל ער האָט צו טאָן מיט אַ יידישקע. זיינען זיי ביידע אַוועק וואוינען הינטער דער שטאָט און האָבן שוין אַפילו געהאַט אַ קליין מיידעלע. ביז איינמאָל קומט ער אַהיים אַ שיכורער, אַ צעשלאָגענער און נעמט שרייען: „צוליב דיר, דו יידישע קורווע, האָבן מיך מיינע ברידער אַזוי צעשלאָגן!" „אומזיסט און אומ־נישט, — זאָגט זי — וואָלסטו מיך כאָטש ליב געהאַט..." ער איז ווילד געוואָרן און געכאַפּט צו איר אַ האַק־מעסער: „זאָג עס נאָכאַמאָל — האָט ער געשריגן — זאָג עס נאָך אַמאָל, דו הינטישע ליאָכע, אַז איך האָב דיך נישט ליב!" זי האָט, אַ פּאַרצווייפלטע, איבערגעחזרט אירע ווערטער. האָט ער אין כעס אַ זעץ געטאָן מיטן האַק־מעסער איבער זיין אייגענעם גראָבן פינגער, און אים אָפּגעהאַקט. אַ פּאַרבלוטיקטער איז ער אַוועק פון דער היים. זי האָט אינגעוויקלט דעם אָפּגעהאַקטן פינגער אין וואַטע און האָט אים אַרייגעלייגט אין אַ סלאָי מיט ספּירט. ווען ער איז מער ניט אַהיימגעקומען, האָט זי אַוועקגעגעבן דאָס קינד צו כאָטעון ביי פרעמדע, און איז אַליין אַוועק קיין טשערנאָוויץ אין אַ שאַנדהויז. דעם פינגער אין סלאָי האָט זי געהאַט באַהאַלטן אין קישן — זי האָט אים מיר געוויזן.

דאָ, דערציילט זי ווייטער, איז זי די פאַרוואַלטערין פון קימעלעס הייזל. זי פאַרדינט געוג צו קאָנען אויסהאַלטן איר קלייַנע סאָניושקאָ, וועלכע איז שוין איצט אַלט צען יאָר, גייט אין שולע און טאָר ניט ווייַן, אַז איר מוטער געפינט זיך אין אַ שאָנדהויז.

חוה שד האָט דערבייַ געווייַנט מיט ביטערע טרערן. איך האָב געפרואווט זי טרייסטן און איר דערציילט ענלעכע געשיכטעס פון די רעמאָנען, מיט וועלכע איך האָב זיך אָנגעלייַענט. ס׳איז איר שטאַרק געפעלן געווארן וואָס איך קען לייַענען און שרייבן, און זי האָט טאָקע באַלד געבעטן איך זאָל פאַר איר אָנשרייבן אַ בריוו צו איר סאָניושקאָ. איך האָב איר פאַרפאַסט אַ האַרצרייסנדיקן בריוו, וואָס איך האָב זיך דערמאָנט פון פאַר־שיידענע בריוו־שטעלערס און רעמאָנען, און זי איז געווען אַזוי באַגייסטערט, אַז זי האָט מיך געבעטן צו קומען היינט אַביסל פריער אין זייער הייזל און עס פאַרלייענען פאַר די מיידלעך. איך האָב איר צוליב געטאָן, און די אַרעמע גאָסן־מיידלעך האָבן דערבייַ זיך באַגאָסן מיט טרערן.

זייט דעמאָלט האָב איך יעדן אָוונט געמוזט פאַר זיי פאַרלייענען אַ ביליקן רעמאָן. און ווען „געסט" האָבן אָנגעהויבן זיך צוזאַמענקומען, בין איך אַוועק „אַהיים", זיך געלייגט שלאָפן אויפן קופערט, און ביז חוה שד איז אינדערפרי אַהיימגעקומען, האָב איך שוין געהאַט פאַרטיק אָנבייסן. אָפּגעגעסן, האָב איך אָפּגעפוצט די שיך, דערנאָך האָבן מיר נאָך צוביסלעך געשמועסט, ביז זי איז איינגעשלאָפן. בייטאָג פלעג איך גלאַט אַרומבלאָנקען.

איינמאָל זאָגט צו מיר חוה שד:

— וואָס דאַרפסטו זיך וואַלגערן אַ גאַנצע נאַכט אויפן האַרטן קופערט? קאָנסט שלאָפן אין מיין בעט ביז איך וועל קומען; דערנאָך וועסטו זיך צולייגן אויפן קופערט.

אַזוי איז טאָקע געווען עטלעכע וואָכן.

אין אַ זונטיק נאַכט בין איך געבליבן אין הייזל לענגער ווי שטענדיק. פאַרטאָג, מען האָט שוין געזאָלט פאַרמאַכן, קומט אַריין אַ שיכורער דראָגאָנער, נעמט שרייַען און זידלען, צעהאַקט מיטן זעבל דאָס מעבל אין „סאַליע" און נעמט רייסן אַ מיידל פאַר די האָר. ווען חוה שד וויל זיך אָננעמען פאַר איר, וואַרפט ער זיך אויך זי שלאָגן. ס׳איז געווארן אַ בהלה. איך בין אַרויף אויף אַ טיש, און פון דאָרט מיט אַזאַ אימפּעט אַראָפּגעשפרונגען אויפן דראָגאָנער, אַז כ׳האָב אים צעוואַליעט אויף דער ערד און אים גענומען האָקן מיט מיינע פויסטן און קאָפּען מיט די פיס. דערנאָך האָב איך צעבראָכן זיין זעבל. ער איז געלעגן אויף דער ערד ווי אַ גולם. האָב איך אים אַ פּאָק געטאָן בייַ די פיס, אַרויסגעשלעפּט אין גאַס און אים אַריינגעווארפן אין אַ ריוו. צוריקגעקומען, האָב איך פאַרריגלט די טיר און שאָ, שטיל.

דאס אלץ האט געגומען קוים עטלעכע מינוט. פון ערשטן שטאק האט זיך באוויזן קימעלע מיט א פלאש אין האנט:

— כ׳האב שוין אלץ געהערט, קלייגער. קום אהער און טרינק מיט מיר א לחיים.

ער האט אנגעגאסן צוויי טיי־גלעזער בראנפן.

— לחיים, פאניע קימעלע! — האב איך געגומען א גלאז אין האנט.

— אז דו וועסט מיר נאכאמאל זאגן „פאניע", וועל איך דיר ווארפן די פלאש אין קאפ אריין, דו הינטישער זון. דו זאג מיר „דו"; מיר זיינען פריינט.

מיר האבן אויסגעטרונקען. ער האט נאכאמאל אנגעגאסן און אויך די מיידלעך מכבד געווען מיט שנאפס. חוה שד האט געבראכט צום פארבייסן.

— נא, הינטישער זון, דו געפעלסט מיר — האט קימעלע מיר צוגעווארפן א גאנצן גולדן — וועסט זיך קויפן טאבאק.

— אדער גאר א ניי בוך — האט חוה שד געזאגט מיט שטאלץ — ער קען דאך לייענען און שרייבן. ער לייענט אונדז פאר פון די ביכער, וען עס זיינען ניטא קיין געסט.

— אט האסטו נאך א גולדן — האט קימעלע געשלעפט פון דער קעשענע — זאלסט דא זיין יעדן אוונט! ווועסט דערביי נישט דערלייגן.

באלד אויף צומארגנס האט שוין די גאנצע גאס געוואוסט, אז איך האב אינער אליין געשלאגן עטלעכע סאלדאטן און זיי אלעמען ארויס־געווארפן. פון „עטלעכע" סאלדאטן איז באלד געווארן צוואנציק, דערנאך שוין פערציק און פופציק, און אין אוונט זיינען אנגעקומען מיידלעך און זייערע „צוהאלטערס" פון אנדערע הייזלעך, א קוק טאן אויפן „בייזן וואונ־דער", וואס האט אינער אליין בייגעקומען א גאנצן סקאדראן דראגאנער. אזוי בין איך איבער נאכט געווארן א העלד.

פאר די צוויי גולדן האט מיר חוה שד געקויפט א רעקל און א היטל. זי האט מיט פלוימען־ויך אויסגעקלעפט פון מיינע האר א „לאק", מיר אנגעטאן דאס היטל אויף א זייט, דער לאק זאל זיך ארויסזען, און האט נאר באדויערט וואס עס וואקסן מיר נאך ניט קיין וואנסעס.

— אבער — מאכט זי — ווועסט זיך אנהויבן ראזירן, ווועט דיר שוין אויסוואקסן א בארד.

וען איך האב אויף זיך א קוק געטאן אין שפיגל, האב איך זיך דער־פילט קרעפטיקער און דרייסטער. קימעלע האט מיר אויך געשענקט א „באקסער" — אזא אייזערנעם רינג צום שלאגן — און ביים גיין האב איך געגומען וואקלען מיטן קערפער אויף רעכטס און לינקס, ווי קימעלע פלעגט דאס טאן. איך האב דערפילט כה אין די מוסקלען און ווי א וואך־הונט געגומען ארומניוכען מיט פארדאכט יעדן גאסט. כ׳האב נאר געווארט

אויפן מאָמענט צו קאָנצן זיך ווּאַרפן אויף עמעצן און אויספּרואוון אויף אים מיינע כחות מיטן „באַקסער".

אין די אָוונטן בין איך איבערגעזעסן אין הייזל מיט חוה שד און די מיידלעך — געלייענט פּאַר זיי, אָדער געשריבן פּאַר זיי בריוו, און באַקומען דערפּאַר געצאָלטס אָדער אַ מתנה. אָזוי האָב איך אויך זיך דערוואוסט זייערע אָלעמענס סודות, און איך בין באָלד דאָרט געוואָרן ווי אַ שטעל־פאַרטרעטער פונעם באָלעבאָס.

איינמאָל אַ פּרימאָרגן, ווען חוה שד איז אַהיימגעקומען, האָב איך ווידער געוואָלט אַרויס פון איר בעט און זיך לייגן אויפן קופערט, — אָבער זי האָט שטיל אַ זאָג געטאָן:

— ווייס איך, בלייב אין בעט.

זי האָט זיך אויסגעטאָן און זיך אַריינגעלייגט.

און ווען מ׳האָט באָדאַרפט אויפשטיין, האָט זי מיך ערשט רעכט צאָרט איינגעדעקט אין בעט, און איז אַליין אַראָפּ צוגרייטן אָנבייסן. זי האָט צעהאַקט האָלץ און געמאַכט פּייער, געגרייט צום טיש און דערלאַנגט עסן, אָפּגעפּוצט אונדזערע שיך און צוגערוימט — — איך בין איצט געווען אַ מאָן — איר מאָן! און זי מיין ערשטע פרוי. — — —

ט ע א ַ ט ע ר

איך האָב איצט געלעבט מיט חוה שד און פּאַרבראַכט די נעכט אין באָרדעל, פּאַרלייענענדיק די מיידלעך ראָמאַנען און שרייבנדיק בריוו פּאַר זיי. צווישן די מיידלעך איז אויך געווען די קליינע זאָסיאַ פון זאַליעשטשיק. כ׳האָב אַפילו געקענט איר פּאָטער. זי איז אַלט געווען זעכצן יאָר, און אויס־געקוקט נאָך יינגער, געהאָט אַש־בלאָנדע האָר און אַ שלאַנק קערפּערל ווי אַ יינגל, מיט גרויסע בלוי־גרינע, מעלאַנכאָליש אויגן. זי איז אַנטלאָפן פון שטוב ווען דער פּאָטער האָט איר אַהיימגעבראַכט אַ בייזע שטיפמאַמע, וועלכע האָט זי געשלאָגן און געריסן פּאַר די האָר.

מיט זאָסיאַן בין איך געווען מער פּאַרנומען ווי מיט אַלע אַנדערע. זי האָט זיך אויסגערעדט דאָס האַרץ פּאַר מיר: דאָ איז זי זייער ניט גליקלעך; וויל זי אַנטלויפן קיין לעמבערג, ווערן אַן „אָנשטענדיקע" און זיך פּאַר־דינגען ווי אַ דינסטמיידל. כ׳האָב זי אויסגעלערנט לייענען און שרייבן, און זי האָט מיר דערפּאַר געצאָלט פינף גרייצער אַ שעה און אַמאָל נאָך געגעבן אַ מתנה. איינמאָל האָט זי מיך איבערראַשט אַזש מיט אַ האַלב טוץ נאָזטיכלעך, אויף וועלכע זי האָט מיט רויטער זייד אויסגענייט דעם

ערשטן בוכשטאָב פון מיין נאָמען. אַ צוויי מאָל האָט זי מיר געגעבן אַ געבלימטן שניפּס.

וועז חוה שד האָט דאָס באַמערקט, האָט זי אויפגעהערט מיט מיר צו רעדן און איז אַוועק פון קימעלעס הייזל. איך פון מיין זייט האָב אויך געשווויגן. האָט זי אַנגעהויבן זייער אויפפאַליק זיך אָנטאָן, מיט אַ נאָך קירצער קליידל און מיט נאָך מער רויט־געמאָלענע באַקן. יעדן נאָכמיטיק האָט זי געגומען אַ גרויסן שליסל אין האַנט און איז אַראָפּ אין גאַס. אַרום צען אין אָוונט פלעגט זי אַהיימקומען, און שטענדיק מיטגעבראַכט געלט.

איינמאָל האָט זי מיך פּאַרנאַרט אין אַ גרויס געשעפט און פּאַר מיר געקויפט אַ נייעם אָנצוג, צוויי העמדער און אַ שרייענדיקן שניפּס. וועז מיר זיינען אַהיימגעקומען, האָב איך זי געגומען פרעגן וואָס זי מיינט מיט דעם. דאָס איז, אגב, געווען אונדזער ערשטער געשפּרעך זייט וואָכן. זי האָט זיך צעווויינט און אויסגעפלאַצט ווי אַ וואולקאַן:

— מיינסט כ׳האָב נישט באַמערקט, אַז דער גואווניאַזש, די פּראַנצע־וואַטע קורווע, זאָסיאַ, ווייל דיך צונעמען בייַ מיר?

זי האָט געכאַפּט אַ שער און צעשניטן אויף שטיקלעך זאָסיאָס נאָז־טיכלעך און שניפּס.

— איך קאָן דיר אַליין קויפן זאָכן! — האָט זי געשריגן — איך קאָן מיט מיין הינטן מער פּאַרדינען אין איין שעה ווי זי אין אַ גאַנצן מאָנאַט! איך האָב דיר אַרויסגעהאָלפן, וועז דו האָסט נישט געהאָט קיין געלעגער צום שלאָפן; דו ביזט מיין געליבטער, און איך ווייס אַליין וואָס דו דאַרפסט!

דערנאָך האָט זי מיך אַרומגעכאַפּט און געגומען קושן — געקושט און געווויינט:

— וועמען האָב איך דען אין דער גאַנצער וועלט?... איך וועל פאַר דיר אַלץ טאָן, אַלץ, אַבי פאַרלאָז מיך ניט.

מיר איז געווארן שטאַרק פריקרע. איך האָב זיך פלוצים דערפילט אַ געבונדענער, מיט פליכטן, און איך האָב זי גוט אויסגעזידלט.

— גוט אַזוי, זידל מיך! — האָט זי געגומען היסטעריש לאַכן און וויינען — שלאָג מיך! איך ווייס, אַז דו קענסט עס. וועל איך פילן, אַז דו ביזט מיר אַ מאַן, מיין מאַן! מיין געליבטער! איך וויל מורא האָבן פאַר דיר ווי פאַר אַן אייגענעם מאַן... נאָר אויב דו וועסט ווייטער האָבן צו טאָן מיט אָט דער אַנגעשטעקטער קורווע, וועל איך איר די אויגן אויס־שטעכן! איך וועל זי באַגיסן מיט זודיקן אויל און אַליין זיך וואַרפן אין וואַסער אַריין!

דאָס האָט מיך שוין גאָנץ פריטשמעליעט. איך האָב זיך אויסגע־שטרעקט אויפן בעט, געשווויגן און געוואָלט אַנטשלאָפן ווערן. חוה האָט זיך

באַרואיקט. זי האָט זיך אַנטשולדיקט פאַרן שרייען, ווידער געזומען מיך קושן און גלעטן, האָט מיך גוט איינגעדעקט, און געבעטן איך זאָל איינ־שלאָפן און אַלץ פאַרגעסן. דערנאָך האָט זי אַנגעטאָן דאָס קורצע קליידל, זיך אַנגעמאַלן די באַקן, געזומען דעם גרויסן שליסל און איז אַראָפּ אין גאַס, ווי אַלעמאָל אין דער צייט.

איך בין געלעגן מיט אַ פאַרקלעמט האַרץ און אין קאָפּ האָט זיך געמישט חוה שדם אויסברוך און דאָס אומשולדיקע, קליינע גאָסנמיידל, זאָסיאַ, וואָס האָט מיך אַזוי דערמאָנט אַן רבקהלען... כ׳בין געווען צעווייטיקט, און דאָך האָב איך זיך געפילט געשמייכלט: הייסט עס, אַז די קליינע זאָסיאַ האָט מיך אויך ליב... איך בין אַ מאַן — צווישן פרויען קעמפן וועגן מיר — — איך בין שוין מער ניט אַזוי הילפלאָז ווי ביי חנה קאָזאַק אין זאַליעשטשיק... הייבט אַ יאָר איז געווען אַנדערש... אַנדערש...

כ׳בין אַנדערימלט געוואָרן און ס׳האָט זיך מיר געחלומט, אַז איך גיי שפּאַצירן אין מיין נייעם אָנצוג אויף דער „ליניע אַ״ און „בע״; און דאָך איז עס דער שפּאַציר־גאַרטן פון האַראָדענקע. עפּעס אַ געמיש פון היגע און האַראָדענקער מיידלעך, פון זאַליעשטשיק און די זאָשינאַ וואָליאַ־גאַס, מיט קימעלעס הייזל — זאָסיאַ און חוה שד מיט דער הויכער פריזור און מיט דעם בונט שליסל אויף די קליבעס — — אַלע האָבן פריינטלעך גע־שמייכלט. און דאָ קומט צולויפן חנה קאָזאַק און דערציילט, אַז רבקהלע ווייניט טאָג און נאַכט און האָט חרטה און איז אַזוי אומגליקלעך... לויף איך צו רבקהלען, נעם זי אַרום און בין איר אַלץ מוחל — „מענער זיינען פאַרט געטריי״... לאַכט זי דורך טרערן מיט איר קלינגענדיק קולכל און רופט מיך ווידער „צעריסן מיצל״ — — קומט מיין ברודער לייבטשע, קויפן מיר דריי גרויסע שיפסקאָרטן און מיר פאָרן קיין אַמעריקע. באַק איך ווידער בייגל און געזאַלצענע שטאַנגלעך — און רבקהלע באַטאַפּט מיינע מוסקלען און ווייזט מיין ברודער ווי שטאַרק און ווי גרויס איך בין שוין, און דערציילט אים ווי איך האָב געשלאָגן אַזויפיל סאָלדאַטן און דעם „לאָק״ און יונה בורלאַק — — —

כ׳האָב זיך אויפגעכאַפּט ווען חוה איז אַהיימגעקומען. מיר האָבן זיך איבערגעבעטן; ווידער געשלאָפן אין זעלבן בעט און געווען פריינטלעך איינס צו ס׳אַנדערע, אָבער ס׳איז שוין ניט געווען דאָס — מיר זיינען זיך געוואָרן פרעמד.

אַזוי זיינען אַריבער עטלעכע וואָכן. איינמאָל אין דער נאַכט — מען קלאַפּט אין פענצטער. אַ קורצער הוסט, און איך דערקען: ס׳איז מיין ברודער לייבטשע. איך בין אַראָפּ פון בעט און געכאַפּט אויף זיך מיינע אַלטע זאַכן. חוה, אַ צעשראָקענע, האָט געקוקט אויף מיר און ניט געוואוסט

וואָס דאָ קומט פאָר. איך האָב איר אויף גיך געזאָגט, אַז ס׳איז מיין ברודער, און בין אַרויס.

לייבטשע איז געווען אויסגעפוצט ווי אַ פּריץ: אין אַ טונקעלן אָנצוג, אַ קורצן איבערציער, אַ שטייפּן הוט און אַ שטעקן אין האַנט. ניט אַרויס־רעדנדיק קיין וואָרט, זיינען מיר געגאַנגען גלייך צו דער באַן. ער האָט מיך בלויז באַטראַכט און איין מאָל אַ פּרעג געטאָן פאַרוואָס איך וואַקל זיך אַזוי ביים גיין. איך האָב זיך דערמאָנט אַן קימעלען און בין שוין ווייטער געגאַנגען „ווי אַ מענטש".

מיר זיינען אויפן באַן־הויף, וואו ערשט מיט אַ צוויי חדשים פריער האָט מען מיך אַרעסטירט פאַר כאַפן דאָרט אַ דרימל. מיין ברודער האָט געקויפט צוויי באַן־בילעטן. נאָר אַזוי ווי עס איז נאָך געווען אַ האַלבע שעה צום צוג, האָט ער גיהייסן געבן סאָלאָמי מיט בייגל און ביר, און דערביי מיר דערציילט, אַז ער האָט חתונה געהאַט מיט שיינדעלען, די מיזינקע פון שאַיקע ראָזום, נאָך וועלכן מ׳האָט מיר אַ נאָמען געגעבן. אַזוי אַרום, זאָגט ער, בין איך איצט ניט נאָר זיין ברודער, נאָר אויך זיין שווער. מיר האָבן ביידע געלאַכט און זיך אַרײַנגעזעצט אין צוג קיין לעמבערג.

מיין ברודער האָט געמוסען דערציילן וועגן אונדזער אַנדערן ברודער, אברהם, אַז אויך יענער האָט אַ ליבע פרוי און שיינע, גרויסע קינדער, וועלכע גייען אין שולע און רעדן פויליש. זיי זיינען ביידע שותפים; זיי האַנדלען מיט אויבסט און עס גייט זיי גוט. ער האָט אויך געטראָפן אין לעמבערג שימעלע ראַסקין, וועלכער אַרבעט דאָרט אין טאַבאַטשינסקיס נייער עלעקטרישער בעקעריי. פאַר מיר וואָלט אויך דאָרט געווען אַ פּלאַץ, זאָגט ער. ערשט איצט איז מיר געקומען אויפן געדאַנק דער פאַרלוירענער שטרייק און ווי חוה שד האָט מיר אַרויסגעהאָלפן אין דער נויט — — ווי זי האָט עס מיר היינט נאָכגעקוקט מיט אירע גרויסע, טרויעריקע אויגן, און איך בין אַנטלאָפן אפילו אַן אַ זיי־געזונט — — ניין, ניט דאָס האָט זי ביי מיר פאַרדינט...

אָנשטאָט טעלעגראַף־סלופעס און ביימער, האָבן איצט הייזער געמוסען פאַרבייַגן אונדזערע באַן־פענצטער. מיין ברודער האָט אָנגעטאָן דעם הוט און מאַנטל און אַ זאָג געטאָן:

— נו, אָט זיינען מיר.

מיר זיינען אַרײַנגעפאָרן אין דעם גרויסן באַן־הויף לעמבערג־לוואָוו, די הויפּט־שטאָט פון גאַליציע.

אַ ליאַרעם, אַ געפילדער. הונדערטער מענטשן שטייגן־אויס און שטייגן־אײַן. לאָקאָמאָטיוון אָטעמען, סאָפּען, בלאָזן, קוויטשען און פייפן. געפּעק־טרעגער שטופּן וועגעלעך מיט קופערטן. מענטשן איילן אין פאַר־שיידענע ריכטונגען — מ׳יאָגט זיך, מ׳שרייט. און אין מיטן דרינען פון

גאַנצן הויף דערנענטערט זיך צו אונדז אַ לאַכנדיקע און ווינקענדיקע גרופּע — ס׳איז מיין עלטערער ברודער אברהם, אויך פּיין אַנגעטאָן, מיט דער פרוי און דערוואַקסענע קינדער, און לייבטשעס העל־בלאָנדע שיינע דעלע. מ׳כאַפּט מיך אַרום, מ׳קושט מיך. אברהמס קינדער רופן מיך אָנקל און בייַ שיינדעלען בין איך גאָר אַ „טאַטוש". ביידע שוועגערינס ווילן איך זאָל בייַ זיי איינשטיין. איך הער ווי אברהם זאָגט צו לייבטשען:

— ער קוקט דאָך אויס ווי אַן אָפּגעצערטער הערינג. ער איז געלעגן אין אַ פּאַס די גאַנצע צייט?

— ניין — לאַכט לייבטשע — ער איז געלעגן לעבן אַ פּאַס.

ענדלעך האָט מען זיך געאיניקט, אַז איך זאָל דעם ערשטן חודש וואוינען בייַ לייבטשען, ווייל ער האָט נאָך קיין קינדער ניט, און דערנאָך וועלן יעדן חודש די ברידער זיך אָפּבייטן. מיר זיינען אַריין אין אַ רעסטאָראַן און געגעסן געפילטע פיש און געבראָטענס — עפּעס נאָר ווי האָראָדענקער נגידים אום יום־טוב!

צו מאָרגנס האָט מיך שימעלע ראַסקין אַוועקגעפירט אין טאַבאַטשינסקיס עלעקטרישער בעקעריי, וואו מ׳האָט מיך תיכף אָנגעשטעלט פאַר צוויי גולדן־פופציק אַ וואָך, און יעדן טאָג אַ ברויט מיט צוועלף זעמל. דעמזעלבן טאָג נאָך איז לייבטשע מיט מיר אַריין אין אַ געשעפט און באַשטעלט פאַר מיר אָן אָנצוג מיט אַן איבערציער אויף אויסצאָלן. מ׳האָט מיך אָפּגעשוירן, און אין אַ וואָך אַרום בין איך שוין געווען אַן אויסגעפוצטער ווי נאָך קיינמאָל נישט פריער אין מיין לעבן! כ׳האָב אַפילו אויפגעהערט זיך וואַקלען בייַם גיין. אַ נייער מענטש האָט אין אַ נייער שטאָט, אין אַ נייער סביבה, אָנגעהויבן אַ ניי לעבן.

דערווייל האָבן מיינע ברידער מיר געווויזן די שטאָט מיט די בריקן, ריינע גאַסן. פון דער „קאַשמיעזשאָווסקאַ", מיט אירע גרויסע געשעפטן־אויסלאָגעס, האָט אַ פערד־טראַמווי אויף שינעס געפירט ביז צום באָן־הויף. אין אייניקע גאַסן זיינען שוין געגאָנגען אויך עלעקטרישע טראַמווייס. יידן מיט לאָנגע בערד, אַ טייל אין הויכע צילינדערס, זיינען געשטאָנען בייַ דער „בערזע" און געראַדעט וועגן גרויסע געשעפטן. אויף טראָטוּאַרן און אַרום די ראָגן האָט מען פּאַרקויפט פרוכטן, און אויף אַזאַ מין ראָג האָבן אויך מיינע ברידער געהאַט זייער שטעל מיט אויבסט. שרייענדיקע פּלאַקאַטן האָבן אויסגעלויבט פאַרשיידענע זיפן, „קאַטראַנערס" מאַלץ־קאַוווע און רעסטאָראַנען, האָבן אָנגעזאָגט וועגן אַ צירק מיט טאַנצנדיקע פערד, וועגן אַ פּוילישער אָפּערע און אוקראַיניש פאָרשטעלונגען. געווען אויך קליינע צעטלען פון די בראָדער־זינגער. און ערשט די פאַרשיידענע פלעצער און געמאַרקן! בפרט דער מאַרק פאַר דער שול, וואו מ׳האָט געקויפט און פאַרקויפט אַלץ מיטאַנאַנדער, געהאַנדלט מיט

וואס אין דער וועלט: מיט ביכער, פיש, זאקנבענדלעך און ווארעניקעס, רוי און געקאכט פלייש, פוטער, קעז, אייזנוואַרג און שפּיגלען, ברויט מיט זופ און קוואס, פרויען־ און מענער־קליידער, און הינטלעך און קעץ און קינדער־שפּילצייג — אלץ דורכאינאנדער. יעדן טאג דערזעלבער ליאַרעם, דערזעלבער טומל, און כאטש ס׳האט אויך מיר געמאכט א שטארקן איינ־דרוק, האט עס מיך פארט דערמאנט אן מיין שטעטל האראדענקע. אלץ איז גרעסער — צענפאך, הונדערט מאל שטארקער, אבער דאך ניט קיין איבערראשונג, קיין בייז וואונדער. ווייל דער חילוק צווישן דעם דאָרף וועראווייץ און דעם שטעטל האראדענקע איז געווען א סך גרעסער ווי צווישן שטעטל האראדענקע און דער הויפט־שטאט לעמבערג.

אבער איינמאל אויפדערנאכט זיינען מיר געגאנגען אין טעאטער, — און דאס איז געווען דער גרויסער, גרויסער וואונדער — אנדערש פון אלץ, וואס איך האב ביז איצט געזען, געהערט אדער איבערגעלעבט. דא האט זיך פאר מיר אנטפלעקט א גאנץ אנדערע וועלט, — אן אומבאקאנטע, א גאר נייע!

שוין אונדזער גרייטן זיך צו גיין אין טעאטער איז געווען א יום־טוב. דאס טעאטער האט זיך געפונען ביי דער יאגעלאנסקא־גאס, אויף א הויף. יום־טובדיק אויסגעפוצטע מענטשן האבן זיך געשטופט צו א קליין פענצ־טערל, וואו אויך מיינע ברידער האבן געקויפט בילעטן. זיי האבן זיך דא געטראפן מיט פרייַנט און באקאנטע, פראסט־פשוטע מענטשן ווי זיי אליין, און האבן מיך באקענט מיט זיי. מען האט באלד גענומען דערציילן וועגן די שפּילערס און זייער שפּילן: וואס פאר א מינע שילינג האט געמאכט, וען גוטמאן האט אים געזאגט אזוי און אזוי; ווי דער אלטער טויבער ראזענבערג לייענט־ארא פּ די וועלט פון די ליפן פון זיינע מיטשפּילערס; וועגן קאלישעס „בן הדור" און צוקערבערגס „בר כוכבא"; ווי אזוי די פּישלער טרינקט סם אין „כאסיע די יתומה", און די ראזענבערג בינדט זי צו ביי די צעפּ און שלאגט זי; ווי פּאלעפּאדע לאכט און די קארליק טאנצט; ווי דער ערנסטער מעלצער איז ביים שפּילן דעם „ווילדן מענטש" אויף אן אמת משוגע געווארן און מ׳האט אים געמוזט ארייַנגעבן אין א משוגעים־הויז — — אז די פּישלער האט חתונה געהאט מיט א רייכן דאקטאר, א ריכטער, און דאך פארגעסט זי איר עשירות ביים שפּילן „כאסיע די יתומה" און וויינט דערביי מיט אמתע טרערן — — יעדער האט דערציילט עפּעס אנדערש, און אלע זיינען זיי געווען באגייסטערט פון דעם, וואס זיי האבן געזען און געהערט אין טעאטער.

איך האב נישט אלץ פארשטאנען, וואס זיי האבן געערעדט, אבער איינס האב איך געווואוסט: אזוי רעדן נאר ביי אונדז אין האראדענקע די חסידים וועגן זייער רבין. קיינער האט דא ניט געערעדט פון וואכעדיקע זאכן, פון

שיילאַק (צייכענונג) — אין שעקספּירס „סוחר פון ווענעדיג“ (בערלין, 1925).

יאַנקל שאַפשאַוויטש (צייכענונג) — אין שלום אַשס „גאָט פון נקמה“ ; פּריער געשפּילט אין דייטש (בערלין, 1924), דערנאָך אין יידיש (1929).

אַסמוס (געשפּילט פון גראַנאַכן אין דער מאַסקע פון לענינען — צוויי צייכענונגען) — אין ע. וועלקס פּיעסע „געוויטער איבער גאָטלאַנד“ (בערלין, 1927).

אַרבעט אָדער געשעפט, אָפילו ניט וועגן זייערע אייגענע פאַמיליעס. כ׳האָב זיי מקנא געווען וואָס זיי זיינען אַזוי פאַראינטערעסירט, וואָס זיי וויסן אַלץ. די נייגיר האָט וויידער געזומען קיצלען אַרום מיין האַרץ.

מיט אַמאָל האָט אָנגעהויבן צו קלינגען — לאַנג, מאָנעדיק, רופנדיק, און אַלע האָבן געהאַרכזאָם געזומען אַריינגיין אין טעאַטער. ביי דער טיר איז געשטאַנען אַ מאַן, וועמען מ׳האָט געוויזן די בילעטן; אָן אָנדערער מאָן האָט צוגעפירט צו די פּלעצער, וועלכע זיינען געווען נומערירט. דער זאַל איז געווען העל באַלויכטן. מיר זיינען געזעסן אין דער דרייצנטער ריי, און אַרום אונדז — מענטשן און מענטשן! ס׳איז שוין געווען פול געפּאַקט, אָבער נאָך און נאָך מענטשן זיינען אַלץ אָנגעקומען, באַגריסנדיק זיך, שמייכלענדיק, איבערווינקענדיק זיך מיט איינאַנדער.

ס׳האָט ווידער געקלונגען. דער רעש און געפּילדער איז נאָך גרעסער געוואָרן. מ׳האָט שוין פאַרמאַכט די טירן, נאָר אַ סך זיינען נאָך געשטאַנען און געוואַרט מיט שכנים. ערשט ביים דריטן מאָל קלינגען איז געוואָרן שטיל־ער. גאַנץ פאַרנט, פאַר דער ערשטער ריי, איז אויף אַ וואַנט געווען אויפגעמאַלט אַ מאַן אין אַ פעלכל, וועלכער שפּילט אויף אַ פּאַסטוך־פייפל; אַ דיקלעכע פרוי, כמעט אינגאַנצן נאַקעט, נאָר די ברוסטן האַלב פאַרדעקט מיט אירע לאַנגע האָר, הערט זיך צו צו זיין שפּילן. ווידער אַ קלונג, דאָס מאָל ווי פון אַ טאַץ — דאָס ליכט גייט־אויס, עס ווערט פינצטער. ביים אונטערשטן זוים פון יענער באַמאָלטער וואַנט ווערט פלוצים ליכטיק. אַ צווייטער קלונג פון דער טאַץ, און עס דערהערט זיך פון ערגעץ מוזיק. אין זאַל איז שוין איצט גאַנץ שטיל. אַ דריטער ענלעכער קלונג — מיין האַרץ קלאַפּט שוין צום צעשפרונגען ווערן פון דערוואַרטונג! די באַ־מאָלטע וואַנט הויבט זיך אויף אין דער הויך. אויבן דאָרט, דאָכט מיר אויף לייטערס, אַרומגעשטעלט מיט באַמאָלטע וואָלקנס, זיצן מיידלעך אין העל־בלויע, לאַנגע העמדער, מיט צוגעטשעפּטע גרויסע פליגלען ביי די פּליי־צעס, פאַרשטעלט פאַר מלאכים. זיי זינגען, אַז „צום גוטן, יאָ, צום גוטן רעדן מיר דעם מענטשן צו״ — — און אָט באַוויזט זיך דער טייוול אַליין! אַ־געטאָן אין רויטן, מיט אמתע הערנער אויפן קאָפּ, דערציילט ער ווי לאַנג־ווייליק ס׳איז אויפן הימל. ער רעדט אַביסל געוואָגטע, אָבער קלוגע רייד. עס דערהערט זיך אַ בת־קול פון גאָט, וואָס לויבט דעם פרומען סופר הערשעלע דובראָווניער. דער בישט־גוטער לאַכט חוצפּהדיק דעם רבונו של עולם אין פּנים אַריין און מאַכט אַ געווען, אַז מיט געלט און עשירות קאָן ער דעם פרומען סופר פאַרפירן און פאַרדאַרבן. דאָ האָט זיך די באַמאָלטע וואַנט צוריק אַראָפּגעלאָזט.

וואָס פאַר אַ וועלט, וואָס פאַר אַ פּראַכט! דאָס טרייסלט דאָך אויף הונדערט מאָל מער ווי דער אויסטערלישסטער חלום! פון מיר גיסט זיך

דער שווייס — וואָס וועט איצט געשען? מיין ברודער לייבטשע שמייכלט און קוקט מיך אָן מיט פרעגנדיקע בליקן. איך קאָן קיין וואָרט נישט אַרויסברענגען.

ס׳וועט ווידער פינצטער און די לייוונטענע וואָנט הויבט זיך ווידער אויף. מיר דערזעען אַ פּראָסטע, אַרעמע שטוב ווי ביי אונדז אין דער היים, אין די הינטערגעסלעך. ס׳איז ווינטער. איין פענצטער איז פאַרשטאָפּט מיט אַ שמאַטע, דאָס אָנדערע מיט אַ קישן; מ׳הערט ממש ווי דער ווינט וואָיעט אין דרויסן. אויף אַ טיש ליגט אַ צוגעדעקטע ספר־תורה. אָן אַלטעטשקער זיידע שיט מיט וועלטלעך, וויצלט זיך מיטן אייניקל — שוין אַ גרויסע מויד — און אַ פרוי שיילט קאַרטאָפליעס, האָט ציין־וויטיק און קאָן דעריבער נישט לאָכן פון איר שוועכע חכמהלעך. שכנים קומען און מ׳רעדט וועגן הערשעלע דובראָווגער. זיי הויבן נישט אָן צו וויסן, אַז ערשט נאָר־וואָס איז אין הימל פאַרגעקומען וועגן אים אַ געווען צווישן גאָט און דעם טייוול. מ׳דערציילט איצט, אַז הערשעלע איז געגאַנגען זיך טובל זיין אין מקווה אייַדער ער שרייבט־אָן דאָס וואָרט „יהוה". און אָט קומט ער אַליין! אָרעם, אָבער אַ צאַרטער, שיינער מאָן מיט אָן איידל, בלאָס פנים. ער זעט אויס ווי דער טשאַרטקאָווער רבי. ער וואָשט זיינע ווייסע, שמאָלע הענט און זעצט זיך, נישט אויסרעדנדיק קיין וואָרט. אָלע וואָרטן געשפּאַנט. ער שרייבט דעם לעצטן פסוק — „חזק, חזק ונתחזק!", און אָלע חזרן עס איבער. ס׳וועט פריילעך און מ׳בעט הערשעלען ער זאָל שפּילן אויף זיין פידל. אין דער אָרעמקייט איז איצט היימלעך, ליב און פרידלעך. מיט אָמאָל אַ קלאַפּ פון דרויסן! ס׳עפנט זיך די טיר, און ס׳קומט אַריין דער טייוול, איבערגעטאָן ווי אַ מענטש — אַ רייזנדער מיטן נאָמען מזיק. איך דערקען אים גלייך מיט זיין שאַרפער שטים און פרעכן געלעכטער. ער האָנדלט, זאָגט ער, מיט לאָטעריע־צעטלעך. אָן אויסרייד אַזאַ, פאַרשטייט זיך. ער וויל זיי פאַרקויפן אַ צעטל. הערשעלע דובראָווגער שמייכלט — ער קויפט נישט! פאַרשטייט זיך, אַז נישט; ער האָט דאָך אָפילו נישט מיט וואָס צו קויפן. אָבער אָט דער מזיק מיט זיין טייוולאָנישער צונג רעדט אים דאָך אייַן — ער שטופּט אים פשוט דאָס צעטל אין האָנט אַריין, אָן געלט. דערביי מאַכט ער נאָך פרעכע באַמערקונגען, אָבער זייער קלוגע. און וועג עס ווערט גאָר שטאַרק אינטערעסאַנט, געשפּאַנט, צעלאַכט זיך מזיק מיט זיין הילכיקן געלעכטער, און די וואָנט לאָזט זיך ווידער אַראָפּ — די אָנדערע וועלט איז ווידער אָפּגעשלאָסן.

אין זאָל ווערט אַ גערעדעריי. מ׳שמועסט צווישן זיך מיט אַזאַ מביעות, ווי זיי אַליין וואָלטן געווען די שפּילערס. איך זע פאַר זיך אַלץ, וואָס איז ערשט דאָרט פאַרגעקומען — איך הער ממש זייערע ווערטער.

נאָכאָמאָל אַ קלונג. ס׳ווערט ווידער פינצטער און די וואָנט הויבט זיך

אויף. איצט זעט מען אַ ליכטיקע, רייכע שטוב. דער אַרעמער סופר האָט, הייסט עס, געוואונען אין דער לאָטעריע און איז איצט אַ רייכער מאַן. ער גייט אַפילו עפענען אַ טליתים־פאַבריק. דער טייוול שעפטשעט אים אין אויער אַריין פאַלשע, נידערטרעכטיקע עצות, און ער, דער אַמאַליקער איידעלער סופר, הערט זיך צו. ער באַהאַנדלט איצט זיין פרוי, זיינע פריינט און זיין אַלטן פאָטער פונקט אַזוי שלעכט ווי די האָראָדענקער נגידים פלעגן עס טאָן. פע! ער באַשליסט אַפילו אַפצוגטן זיין כשר ווייב, און דער טייוול רעדט אים אין חתונה צו האָבן מיט זיין ווייבס יונגער פלימע־ניצע. זיין אַלטער פאָטער, וועלכער איז פריער געווען אַ פריילעכער, אַ וויצלער, פילט זיך איצט זייער אומגליקלעך אין דער רייכער שטוב. אַזוי אויך די אַנדערע.

ס׳איז אַן איבערריים. און וען מ׳הויבט אָן ווידער פאָרשטעלן, באַגייט שוין הערשעלע נאַרישקייטן און מאַכט אין פעלער נאָכן אַנדערן. דערביי איז ער דאָך אַזאַ קלוגער מענטש! גאָט מיינער, ווי איז דאָס מעגלעך? ווי קאָן אַ קלוגער מענטש זיין אַזוי נאַריש?! מיר ווילט זיך אַרויפשרייען, ער זאָל זיך ניט צוהערן צום טייוולס עצות — אָבער דאָ קומט ווידער אָן איבערריים.

מיר גייען אַרויס אַ ווייל אויף פרישער לופט. איך בין געוואַלדיק אויפגערעגט און אין כעס אויף אָט דעם פרעכן, פאָרדאָרבערישן מזיק — אַמליבסטן וואָלט איך אים נאָך דערלאָנגט מיט מיין אייזערנעם „באַקסער״־רינג אין פּיסק אַריין!

ס׳קלינגט דאָס גלעקל און מיר גייען אַריין. ס׳הויבט זיך ווידער אָן. עס פאַסירט איצט אַ שרעקלעכע זאַך: אין דער טליתים־פאַבריק, וואָס הערשעלע פירט־אָן בשותפות מיטן טייוול, האָט אַ ראָד פון דער מאַשין אָפּגעריסן אַ האָנט ביים זון פון הערשעלעס בעסטן פריינט, כאַצקל דראָכמע. דער זון האָלט ביים שטאַרבן. כאַצקל דראָכמע עפּנט איצט צום ערשטן מאָל דאָס מויל און זאָגט הערשעלען אַ סך אמתן: וואָס פאַר אַ מענטש ער איז פריער געווען און וואָס ס׳איז איצט פון אים געוואָרן; ווי ער האָט פריער זיך באַצויגן צו זיין פאָטער, צו זיינע פריינט, און ווי אַזוי ער באַ־האַנדלט זיי איצט; ווי ער האָט אין אַרעמקייט געלעבט בשלום מיט זיין ווייב, און וען ער איז געוואָרן ריין, האָט ער זי פשוט משלח געווען; ווי אַזוי די עשירות האָט אים פאַרדאָרבן, און צי וועט ער קאָנען אָפּגעבן דין־וחשבון פאַר די אַלע מיאוסע גענג? „יאָ — ענטפערט הערשעלע, אָבער שוין אַביסל אַ דערשלאָגענער — יעדער מענטש איז פאַראַנטוואָרט־לעך פאַר זיינע איגענע מעשים, און ער וועט שוין אָפּגעבן דין־וחשבון, וען די צייט וועט קומען!״ דאָ אָבער שרייט אויס זיין פריינט מיט אַ האַרצ־רייסנדיק קול, ווייזנדיק אים אַ פאַרבלוטיקטן טלית: „דו האָסט אַ טעות,

ר׳ הערשעלע דובראָוונער — דיין חשבון שטימט נישט!״ ער דערמאָנט אים אָז זיין פאַרשטויסענער פרוי, אָן זיין פאָטער און פריינט, און פאַר־ענדיקט: ״אָט דער טלית איז איינגעטונקען אין בלוט און טרערן פון מיין קינדס אַרעמע יתומימלעך... יאָ, הערשעלע דובראָוונער, מיין פאַרשטאָר־בענער זון האָט דיר איבערגעפירט אַ טלית — נאָ, פאַרשרייב אים אויף מיין חשבון!״ ער וואַרפט אים דעם טלית אין פנים אַריין און גייט אַוועק.

״בראָוואָ, כאַצקל דראָכמע! בראָוואָ, ראָזענבערג!״, האָט דער גאָנצער עולםווילד געשריגן, געפאַטשט מיט די הענט און געטופעט מיט די פיס. איך האָב מיטגעשריגן און דערפילט אַ גרויסע דערלייכטערונג.

די שטורמישע באַגייסטערונג פאַר כאַצקל דראָכמע האָט לאַנג אָנגע־האַלטן. דער רייכער הערשעלע איז איצט געזעסן אַ שווייגנדיקער, אַ צעבראָכענער: ער זעט־אײַן זיינע פעלערן—״יאָ, אַ צו גרויסער חשבון!״; ער האָט חרטה — — ער וויקלט זיך אײַן אין פאַרבלוטיקטן טלית און, ווייענדיק, זאָגט ער אַ שטיקל פיוט. דערנאָך מאַכט ער פון זעלבן טלית אַ פּעטליע און הענגט זיך אויף, טאָקע אויף זיין אייגענעם קאָסע־קאָסטן. דער טייוול באַווייזט זיך. ער איז אין כעס וואָס ער האָט פאַרלוירן זיין געוועט, און אַלץ איז געענדיקט. — — —

וואָס פאַר אַ וועלט! אין קוים דריי שעה — אַ גאַנץ לעבן! אַ סך לעבנס! וואָס פאַר אַן אמתע, איבערנאַטירלעכע ווירקלעכקייט! מיר אַרעמע מענטשן לעבן און שטאַרבן — אַזוי ציט זיך עס פון דור צו דור. די אַרעמע בלייבן אַרעם, און די רייכע בלייבן רייך, די שלעכטע — שלעכט, און די גוטע — גוט. דאָ אָבער, פאַר דיינע אויגן, אין דריי שעה צייט, פאַרענדערן זיך מענטשן און וועלטן און גאַנצע לעבנס! וואָס פאַר אַ וואונ־דערלעכע צויבער־וועלט!

איך קאָן עס נאָך אַלץ ניט באַגעמען. ווי אומוויכטיק קומט מיר איצט פאַר אַלץ, וואָס איך האָב ביז אַהער איבערגעלעבט! ס׳האָט מיר געגומען אַזויפיל יאָרן אין מיין לעבן, און איך שטיי נאָך אַפילו ניט ביים אָנהויב — אַלץ האָט זיך געצויגן אַזוי פאַוואָליע און פיינלעך... אָבער דאָ, אין גצציילטע דריי שעה, ווערן גוטע מענטשן שלעכט, אַרעמע ווערן רייך, יונג ווערט אַלט, שלעכטס ווערט באַשטראָפט, און גוטס באַלוינט — — וואָס פאַר אַן אויסגלייך, וואָס פאַר אַ גערעכטיקייט! און וואָס פאַר אַ קלוגע רייד! אַ וואונדערלעך לעבן. אַפילו דאָס שטאַרבן איז דאָ וואונדער־שיין.

אָט דאָס איז די וועלט וואו איך געהער! דאָ וויל איך לעבן און זיין טעטיק, דאָ זיך שפילן און אויסדערציילן וועגן מיין נייגיר, מיינע חלומות, מיינע בענקשאַפטן!

שטילערהייט, ביי זיך, בין איך שוין פעסט אַנטשלאָסן צו גיין אויף אָט דעם וועג און אַריינדרינגען אין אָט דער נייער וועלט. איך וויס נאָך

נישט ווי אַזוי — אָבער איינס איז זיכער: קיין מאַכט אין דער וועלט וועט ניט זיין אימשטאַנד מיך אָפּצוהאַלטן און פֿאַרשטעלן מיר דעם וועג צו אָט דער וועלט!

דאָ, טראַכט איך, וואָלט מען נאָך באַדאַרפט באַווייזן ווי מיין פֿאָטער רעדט מיט יוז פּעדאַרקיוו וועגן גאָט; ווי „רחמנותל" פֿאַלט אַריין אין ברונעם און „גאָט צו דאַנק" דעקט איין זיין קבר און וועלט דערביי אַליין פֿאַרפֿרוירן. מען וואָלט באַדאַרפט באַווייזן שימשעלע מילניצער, דעם תלמיד־חכם, וואָס פלעגט גיין איבער די הייזער; און מנשה שטרום, דעם גוטמוטיקן שיכור; און רבקהלען, ווי איך פלעג שטיין פֿאַר איר פּענצטער, ווי איך בין איר נאָכגעלאָפֿן קיין זאַליעשטשיק, ווי דער „לאָק" האָט זי פֿאַרפֿירט, און אפשר טאַקע ווי איך געפֿין זי שפּעטער! דאָ וואָלט מען נאָך געקאָנט ווייזן ווי יונה בורלאַק מוטשעט מיך און ווי מיין ברודער ברעכט אים אַן די ביינער דערפֿאר. אָבער דאָ וואָלט איך נישט וועלן זיין איך, נאָר מיין ברודער! דאָ קאָן מען דאָך אַלץ ווייזן און דערציילן און דורכפֿילן אַזוי, אַז אויך אַנדערע זאָלן עס דערפֿילן — ווייל דאָ, אין אָט דער וועלט, איז דאָך קיינער נישט אַליין, נישט פֿאַראיינזאָמט... דאָ קומט דאָך אַלץ פֿאָר אין איין אָוונט, אין וואָסערע דריי שעה — אָ גאַנץ לעבן אין דריי שעה! און מאָרגן — אַן אַנדער לעבן פון אַנדערע מענטשן!

אין דער היים האָב איך געפֿרואווט נאָכמאַכן וואָס איך האָב דאָרט געזען און געהערט: הערשעלע דובראָוונערס שמועסן און די רייד פון כאַצקל דראַכמע מיטן פֿאַרבלוטיקטן טלית; בפרט מזיקס חוצפּהדיק לאָכן, וואָס איז מיר באַזונדערס געראָטן. מיין ברודער לייבטשע האָט באַוואונ־דערט מיין זכרון און האָט עס דערציילט דעם אַנדערן ברודער: ער אַליין האָט שוין געזען די שפּיל עטלעכע מאָל, און ער געדענקט נישט קיין וואָרט פון דעם!

שפּעטער בין איך ווידער געגאַנגען צו גימפּלען אין טעאַטער און געזען דאָרט עפּעס אַנדערש, אָבער ס׳איז געווען פונקט אַזוי פֿאַרכאַפּנדיק ווי דאָס ערשטע מאָל. פלעג איך שוין גיין אַהין יעדן פרייטיק אָוונט, אָדער בייטאָג, און אָן מיינע ברידער. האָב איך געאַרבעט בייטאָג, פלעג איך גיין אין אָוונט, און האָב איך געאַרבעט ביינאַכט, פלעג איך גיין אַהין בייטאָג. און שטענדיק אויף דער גאַליאַרקע, וואו ס׳איז געווען אי ביליקער אי שענער. דאָ האָב איך געטראַפֿן יונגע מענטשן, אין מיינע יאָרן, מיט דיזעלבע גע־דאַנקען און דיזעלבע בענקשאַפֿטן וואָס איך. האָבן מיר פֿאַרפֿירט צווישן זיך לאַנגע שמועסן און מיר זיינען געוואָרן חברים. צווישן זיי זיינען געווען דער לאַנגער וואָלף, איציע וואַנדעל און שליסעלבערג. זיי האָבן געקענט די שפּילערס פֿערזענלעך, און וואָלף מיט וואַנדעלן האָבן אפֿילו אַליין גע־וואָלט וועלן שפּילערס. נאָר שליסעלבערג האָט עס ניט געוואָלט וועלן. ער

האָט אָבער געהאָלטן, אַז איך וואָלט זיך זייער גוט אויסגעטויגט צו דעם; בפרט נאָכדעם, ווי ער האָט מיך געהערט איבערחזרן די רייד פון כאַצקל דראַכמע און נאָכמאַכן מזיקס טייוולש געלעכטער.

צווישן מיר און שליסעלבערגן איז געוואָרן אָ גרויסע פריינטשאַפט. מיר פלעגן צוזאַמען גיין אין טעאַטער און גלאָט פאַרברענגען אינאיינעם די פרייַ צייט. צוליב פריינטשאַפט האָט ער מיר אויך פאַרשאַפט אָ „שטעלע" בייַ זיין טאַטן, וועלכער האָט געהאָט אַן אייגענע בעקעריי.

אין איינעם אַן אויפדערנאָכט האָט אין טעאַטער פאַסירט אַן אויסער־געווייַנלעכע זאַך: מען האָט געשפילט „כאַסיע די יתומה", וואָס שטעלט פאָר אָ מיידל פון דאָרף, אָ יונגע, אָ געזונטע און זייער אָ שיינע, און זי האָט ליב אַלעמען צו זאָגן דעם אמת אין פנים אַריין. איר אַרעמער פאָטער, אָ דאָרף־ייד, האָט זי געבראָכט אין שטאָט אַריין פאָר אָ דינסט־מיידל בייַ איר רייכן פעטער און מומען, וועלכע האָבן אויך אָ זונדל, אָ גאָרנישט. כאַסיע אַרבעט שווער און באַדינט אַלעמען, אָבער זי פאַרליבט זיך אין זייער זונדל.

אַלע האָלטן אין פּוצן זיך; זיי גייען אין טעאַטער. כאַסיע האָט געזען, ווי דאָס זונדל, וועמען זי האָט ליב, האָט בגנבה באַהאַלטן אָ גאָלדענע ברעש. מ׳זוכט די ברעש, ס׳איז אַן איבערקערענישׂ, און מ׳נעמט חושד זיין כאַסיען אין גנבה. די בייזע מומע פרעגט זי, צי זי ווייסט נישט וואו ס׳איז די ברעש. „ניין", ענטפערט כאַסיע. „שווער זיך בייַ דיין טויטער מאַמען, אַז דו ווייסט נישט", שטייט־צו די מומע. כאַסיע, פאַרשטייט זיך, וויל ניט שווערן. פּאַקט זי די מומע בייַ די צווויי לאַנגע, בלאָנדע צעפּ, בינדט זי צו צום בעט און נעמט שלאָגן די אַרעמע יתומה, שרייענדיק: „וואו איז די ברעש?" כאַסיע קניט, אָ צוגעבונדענע מיט אירע צעפּ צום בעט, און האָלט אין איבערחזרן: „איך ווייס נישט, איך ווייס נישט."

דער גרויסער עולם אין טעאַטער איז שרעקלעך אויפגערעגט; איך אויך. מיר אַלע האָסן די בייזע מומע און האָבן רחמנות אויף דער יתומה. אָבער די מומע האָלט זי אין איין שלאָגן. אָ בחור, וועלכער שטייט לעבן מיר אויף דער גאַלעריע, כאָפּט פלוצים אַרויס אָ רעוואָלווער און צעשרייט זיך נאָך העכער ווי די שפילערס: „בעסטיע! בינד איר תיכף אָפּ די צעפּ, אַדער איך זאָטשמעליע דיך ווי אָ הונט!"

די מומע דאַרט האָט אויפגעהערט שלאָגן, און אין טעאַטער ווערט אָ טומל. אַלע קוקן איצט אויף דעם צוואַנציק־יאָריקן חברה־מאַן, וועלכער שטייט אָ בלייַכער ווי די וואַנט און ציטערט פאָר אויפרעגונג.

די באַמאַלטע וואַנט — דער פאַרהאַנג, הייסט עס — האָט זיך אַראָפּ־געלאָזט, אין זאַל איז געוואָרן ליכטיק. גרופקעס מענטשן קריגן זיך, שרייַען, דיסקוטירן צווישן זיך. דער בחור איז דערווייל נעלם געוואָרן. פאַרן פאָר־

האַנג שטייט איצט כאַסיעס אַרעמער טאַטע, מאָטיע שטרייכל. ער הייסט, זאָגט מען, יודל גוטמאַן. ער הויבט אויף די האַנט און ס׳ווערט אַביסל רואיקער. „טייער, ליב פּובליקום — וועלדט ער זיך צום עולם — מעג איך עפּעס זאָגן?" אַ טייל האָבן אַנגעהויבן קלאַפּן מיט די הענט און שרייען: „רעד, גוטמאַן, רעד! זאָל זיין שטיל." עס האָט זיך איינגעשטילט, און גוטמאַן האָט ווידער אַנגעהויבן: „ליבע פריינט, ס׳איז מיר זייער שווער אַרויסצוגיין פונעם כאַראַקטער, אָבער איך מוז אייך דאָך זאָגן עטלעכע ווערטער." און ווי אַ פאָטער צו קינדער האָט ער וויטער געזאָגט: „איר וויסט דאָך מסתם, אַז פריילייך פישלער איז פאַרהייראָט צו אַ דאָקטאָר, אַ ריכטער; און זי האָט ברוך־השם טאַטע־מאַמע ביז הונדערט און צוואַנציק יאָר. אָבער צוליב דער קונסט, מוז זי היינט ביינאַכט זיין אַ יתומה. און איר וויסט דאָך אויך, אַז מאָדאָם ראָזענבערג האָט קיין עין־הרע זעקס קינדערלעך און זי איז אַ מאַמע, אויף אונדז אַלעמען אַזאַ יאָר. אָבער צוליב דער קונסט מוז זי היינט אויף דער נאַכט זיין די בייזע מומע און שלאָגן פריילייך פישלער. איך בין אַליין אַ גבאי אין „בני יעקב"־שולכל, אָבער צוליב קונסט מוז איך היינט זיין מאָטיע שטרייכל, דער אַרעמער טאַטע פון כאַסיע די יתומה. איך וואָלט אייך אַזוי געקאָנט אויסרעכענען אַלע באַטיליקטע, וואָס זיי זיינען אין פּריוואַטן לעבן און וואָס זיי מוזן זיין אויף דער בינע. די מייסטע פון אונדז קאָנט איר טרעפן יעדן נאַכמיטיק ביי איין טיש אין „קאַפּע אַבאַציע"; מיר זיינען פריינט, אונדזערע קינדער זיינען פריינט, און ספּעציעל באַפריינדעט זיינען די מאָדאָם ראָזענבערג און פריי־ליין פישלער. קומט אייגער, וואָס איז זיכער אַ וואויילער יונגערמאַן, אָבער ער פאַרשטייט אַפּנים נישט קיין טעאַטער, און ווערט אַזוי אויפגערעגט, אַז ער סטראָשעט מיט אַ רעוואָלווער. נו, פרעג איך אייך — איז עס רעכט אַזוי?" „זיכער נישט! זאָל מען אים אַרויסוואַרפן! — שרייט דער עולם און נעמט פאָטשן מיט די הענט — בראָוואָ, גוטמאַן! בראָוואָ, פישלער! בראָוואָ, ראָזענבערג!"

דער אַרעמער מאָטיע שטרייכל, דער שפּילער און גבאי יודל גוטמאַן, הויבט ווידער אויף די האַנט, און ס׳ווערט ווידער שטיל.

— נו — פרעגט ער מיט אַ שמייכל — זאָלן מיר וויטער שפּילן?

— אַוודאי! — הילכט צוריק דער עולם און נעמט ווידער פאָטשן מיט די הענט.

ווערט פינצטער און מ׳הויבט ווידער אָן שפּילן דאָרט, וואו מ׳איז פריער געבליבן שטיין: די בייזע מומע, מאָדאָם ראָזענבערג, וואָס איז אַליין אַ מאַמע פון קינדער, בינדט ווידער צו צום בעט דאָס בילד־שיינע פריילייך פישלער, וואָס איז פאַרהייראָט צו אַ רייכן ריכטער, און זי נעמט זי ווידער שלאָגן. — — אָרעם פריילייך פישלער! צוליב אָן אויפגערעגטן יונגנמאַן

האָט מען זי נעבעך היינט צוויי מאָל געשלאָגן... אָבער, טראָכט איך, צוליב קונסט לוינט זיך אָפילו צוואַנציק מאָל געשלאָגן צו ווערן.

אַן אומפאַרגעסלעכער אָוונט געווען!

אָ הונט, אָ וועגעלע און אָ פרוי

שמואל שליסעלבערג איז מיר געווָארן אַן אמתער פריינט. נאָך אַלס קינד איז פריינטשאַפט געווען בייַ מיר אַ הייליק געבאָט. צו האָבן אַ פריינט, פלעגט אונדזער טאַטע זאָגן, איז אַ גרויס גליק; פריינטשאַפט שטייט אָפילו איבער קרובהשאַפט; ווייל אַ קרוב ווערט מען געבוירן, און אַ פריינט מוז מען ערשט געפינען. משפחה איז ווי די ערד — דו לעבסט אויף איר און זי נערט דיך. אָבער פריינטשאַפט איז ווי אַן אוצר פון בריליאַנטן און גאָלד, וואָס ליגט פאַרבאָרגן טיף אין דער ערד, און נאָר די גליקלעכסטע קאָנען עס געפינען. מען פילט זיך אפשר נאָך גליקלעכער צו זיין ענעם אַ פריינט, ווי צו האָבן אַ פריינט; אָבער די העכסטע פריינטשאַפט באַשטייט פאָרט אין גאָלדענעם גלייכגעוויכט, אין קעגנזייטיקייט. ווי אַ בייַשפּיל, פלעגט דער טאַטע אָנווייזן דווקא אויף דעם גוי יוז פעדאָרקיוו, וועלכער איז אים געווען אַ מער נאָענטער פריינט ווי אַ סך יידן. אָפילו צווישן אונדז, אייגענע שוועסטער און ברידער, האָט אַמייסטן געהערשט בלויז אַ משפחה־געפיל. אָן אמתע פריינטשאַפט איז געווען נאָר צווישן אייניקע—למשל, צווישן די עלטערע ברידער שכנא און יאָנקל, אָדער צווישן מיר און לייבטשען.

איך האָב שטענדיק געהאַט נאָענטע פריינט: צוערשט מיין ברודער לייבטשע, דערנאָך טשערניאַקאָוון אין זאַליעשטשיק און שימעלע ראָסקין אין סטאַניסלאָוו. אָבער צו זיי האָב איך געמוזט אַרויפקוקן ווי צו עלטערע. אין שמואל שליסעלבערגן האָב איך צום ערשטן מאָל געפונען אויף אַ גלייכאַרטיקן חבר. ניט געקוקט דערויף וואָס איך בין געקומען פון אַ קליין שטעטל, און ער איז געווען אַ „גרויסשטאָטישער", בין איך געווען דער פירער און דער עצה־געבער אין אונדזער פריינטשאַפט. שליסעלבערג איז געווען איינזאַם, אומגליקלעך און אָפט מעלאַנכאָליש; בין איך אים געווָארן דאָס, וואָס טשערניאַקאָוו איז געווען פאַר מיר. נאָך קליינערהייט איז ער געבליבן אַ יתום נאָך דער מוטער, און זיין טאַטע, אַ געזונטער ייד צווישן פופציק און זעכציק, אַ פאַרמעגלעכער, האָט זיך געמומען אַ צווייט וויב, וואָס האָט לויט די יאָרן געקאָנט זיין אַ טאָכטער זיינע. איז ער צו איר געווען וויך, זיך געהאַלטן שטיל און שרעקעוודיק, בעת צו די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע איז ער געווען גראָב און שטרענג. שטענדיק מיט אַ

גרויסן ציגאַר, וואָס פלעגט אַרומטאַנצן אין זיין מויל ווי אַ קליין רויכערדיק קוימענדל, פלעגט ער שעלטן און זידלען זיינע „מענטשן" און זעלטן זיי אָנרופן ביים נאָמען. האָט ער באַדאַרפט אויפוועקן אַ בעקער־יונג, ער זאָל אַיינהייצן אין אויוון, פלעגט ער זיך צעשרייען: „העי, דו, ממזר, ביזט טויב? קאָנסט נישט הערן, הונט אַיינער? ס׳איז שוין זעקס דער זייגער! שטיי אויף, מאַך דעם אויוון, פסיאַ קרעוו! אויף וועמען וואַרטסטו, קאַליקע וואָס דו ביזט!" אָדער וועג דער משרת, פיאָטער, האָט באַדאַרפט צעפירן דאָס געבעקס איבער די רעסטאָראַנען, האָט מען געקאָנט הערן שליסעל־בערגן איבערן גאַנצן הויף: „העי, דו, קאַנאַליע, קרומער הונט! ווילסט טאָקע ניט איינשפּאַנען? זע נאָר ווי דאָס שלעפט די פוילע ביינער — ריר זיך אַביסל, קרעציקע חיה! מען זאָל דיך נאָר אַהיימברענגען אַ טויטן, רבונו של עולם — בלינד פערד וואָס דו ביזט!"

פּיאָטער, מיטן אייגעם אויג, פלעגט דערביי לאַכן. ער דינט שוין דאָ אַכט יאָר, האָט מיר שמואל דערציילט, און איז שוין געווואוינט צו די קללות.

די בעקעריי האָט זיך געפונען אויפן הויף אונטן, און שליסעלבערגס וואוינונג איז געווען אָקעגן אויפן ערשטן שטאָק. פלעגט ער דאָרט שטיין אויפן באַלקאָן מיטן ציגאַר אין מויל און אַראָפּקאָמאַנדעוונען אין הויף אַריין ווי אַ קאַפּיטאַן אויף אַ זינקענדיקער שיף. אָבער ווי נאָר זיין יונג צע־שויבערט ווייבל האָט זיך באַווייזן, פלעגט ער באַלד שטיל ווערן. אין דער היים האָט זי געפירט די קאָמאַנדע. זי איז געווען אַ שיינע, אָבער תמיד נאכלעסיק אָנגעטאָן. איז אַרומגעקראָכן אין אירע פילצענע פּאַנטאָפל און אינעם צו־גרויסן קליידל, ביי וועלכן ס׳האָט געווינלעך געפעלט אַ קנעפל, אַ העקעלע. אַמאָל האָט זיך אויך געמאַכט אַ ריס אין קליידל, האָבן אָפט דורך די שפּעלטלעך אַרויסגעשיינט אירע ברייטלעכע קליבעס און פולע בריסטן. געווען פויל ווי אַ קאַץ און געוואָלט מאָכן דעם אייגדרוק, אַז זי איז געוואָלדיק באַשעפטיקט. איר מויל פלעגט זיך ניט אָפּשטעלן — אָדער זי האָט געקייעט, אָדער געשאָלטן. האָט ליב געהאַט צו זיצן אויף די טרעפ פון גאַנעק, די קני ווייט צעשפּרייט. די געזעלן פלעגן דערציילן, אַז זי טראָגט נישט קיין מייטקעס — ווייבערשע אונטערהויזן, הייסט עס. אַזוי פלעגט זי דאָרט אויך איבערזיצן שבתים און יום־טובים אין אירע זיידענע קליידער און אין גאַנצן שמוק, און שטענדיק אין אירע פילצענע פּאַנטאָפל. זי האָט מורא, האָט מען געזאָגט, אַרויסצוגיין אין גאַס, מען זאָל ביי איר ניט צורויבן דאָס צירונג. זיצט זי, קוקט גלאַט אין דער וועלט אַריין און מעלה־גרהט ווי אַ קו.

זי האָט געהאַט מיטן אַלטן אַ זעקס־, זיבן־יאָריק מיידעלע, ריקעלע. אַ שיינס, אָבער אַ פאַרעקשנטס. פלעגט אַלץ טאָן פאַרקערט ווי מען האָט איר געהייסן: וועג מען האָט זי געשיקט זיך שפּילן מיט די קינדער —

פלעגט זי אַרײַנקריכן אין איר בעטל; האָט מען זי געבעטן בלייבן אין שטוב — איז זי אַראָפּ אין גאַס; מען טאָר נישט אַנרייבן קיין שוועבעלעך — וועט זי דווקא אויסברענען אַ גאַנץ פודעלע; האָלט זי אַ גלאָז אין האַנט, און פּרואווט איר זאָגן, זי זאָל זיין פֿאַרזיכטיק, איז — האָפּ! און דאָס גלאָז איז צעבראָכן. גיט מען איר עסן — שפּייט זי עס אויס; און זאָגט מען איר אַן זי זאָל ניט עסן קיין הייסע בולקעלעך — שטייט זי ביים אויוון און לייגט זיך אַן מיט הייסע זעמל, אַז זי קריגט בויכווייטיק. איצט האָט זי ערגעץ באַקומען אַ שער און האָלט אין איין שניידן: האַנטוכער, טיש־טוכער, קליידער, אָנצוגן, פֿאַרהאַנגען — אַלץ. די מוטער האָט זי אָפּט געשלאָגן, אָבער דאָס קינד האָט קיינמאָל ניט געווויינט. אָפּט פלעגט זי דעם אַלטן קנייפּן אין די פּיס, אים אַרײַנשפּייען אין דער זופּ, און האָט זי שוין גאָר נישט געוואוסט וואָס צו טאָן, פלעגט זי אין מיטן עסן, דווקא ביים טיש, זיך אַוועקזעצן אויפן נאַכט־טעפּל. דער פֿאָטער האָט זי ניט געטאָרט אָנרירן. איז ער אָפּט אַנטלאָפן פון טיש, אַראָפּ אין הויף און אויסגעלאָזט זיין בייז האַרץ צו די אַרבעטער. די מוטער פלעגט דעמאָלט מאַכן געוואַלדן אין שטוב, שלאָגן דאָס קינד, זיך וואַרפן אויפן שטיפזון און אַזוי לאַנג געזידלט און געשאָלטן, ביז סכנים פון גאַס זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן.

אין אָט דעם גיהנום האָט געלעבט מיין חבר שמואל. פלעגן מיר גיין אין טעאַטער מייסטנס צו טרויעריקע שפּילן, וועגן אָרעמע יתומים און בייזע שטיפמאַמעס, און פֿאַרגיסן ביטערע טרערן אויפן גורל פון די גע־קריוודעטע, און האָסן די שטיפמאַמעס מיט די טאַטעס, וואָס לאָזן עס צו. דאָרט אויבן, אויף דער בינע, האָט תמיד געהערשט מער גנאָד און גערעכ־טיקייט ווי אין אונדזער לעבן. אָפּילו ווען ס׳איז שוין געווען גאָר שלעכט, פלעגן כּמעט שטענדיק די „גוטע" באַלוינט ווערן און די „שלעכטע" פלעגן ווערן באַשטראָפט.

איינמאָל זע איך ווי די קליינע, ווילדע ריקעלע שטייט אויפן הויף און קוקט אָזוי אויף מיר מיט אירע גרויסע, שוואַרצע קאַרשן־אויגן.

— ניט אַרײַנגיין אין בעקעריי, ריקעלע — וואָרן איך זי.

ווי געווינלעך, טוט זי מיר אויף להכעיס און גייט יאָ אַריין.

— אָט האָסטו הייסע בולקעלעך — זאָג איך צו איר — עס!

— ניין! — ענטפֿערט זי בייז און פֿאַרעקשנט.

איך האָב איר דערלאַנגט אַ גלאָז:

— נאָ, נעם, ריקעלע, צעברעך עס.

זי האָט געגנומען דאָס גלאָז און עס פֿאַרזיכטיק צוריק אַוועקגעשטעלט.

— איצט בלייב דאָ אַביסעלע.

דאָס קינד איז תיכף אַרויס פון דער בעקעריי.

כ׳האָב עס דערציילט שמואלן. האָט ער אַליין אויסגעפֿראַווט דעם

ספּאָסוב אויף זיין שטיפשוועסטערל, און ס׳האָט געווירקט. פון איצט אָן האָט ער שוין געקאָנט אַלץ ביי איר פּועלן — ער האָט איר נאָר באַדאַרפט זאָגן דאָס פאַרקערטע.

שווערער איז געווען צו געפינען אַ ספּאָסוב קעגן דער שטיפמאַמע. אָבער אויך דאָ האָט מען געמוזט עפּעס צוקלערן. געווייגלעך האָט זיך געפירט אַזוי: ווען זיין טאַטע האָט געלעבט בשלום מיט זיין צעשויבערטער מאַדאָם, זיינען אַלע קללות און חרמות אויסגעגאַנגען צו שמואלס קאָפּ; אָבער ווי נאָר זיי האָבן זיך איבער עפּעס צעקריגט, האָבן זיי שמואלן געלאָזט צורו. האָט מען געמוזט זוכן אַ מיטל ווי אַזוי זיי צו צעקריגן. בפרט, אַז מאָרגן, פרייטיק, האָט באַדאַרפט אויפטרעטן דער שוישפּילער היימאַן פון אַמעריקע אין „ווילדן מענטש" — און אויב זיי צעקריגן זיך ניט, וועלן זיי ניט לאָזן גיין.

— מ׳דאַרף עפּעס פאַרקאָכן אַ קאַשע — זאָג איך צו שמואלן.

— אַ קאַשע? — וואונדערט ער זיך.

— וואָס איז דער חילוק — זאָג איך — אַ קאַשע צי אַ זופּ, אַבי זיי זאָלן זיך קריגן.

— יאָ — שמייכלט מיין פריינט און פאַרשטייט שוין וואָס איך מיין — דער טאַטע האָט טאַקע זייער ליב זופּ.

— איז גוט! — כאַפּ איך זיך אַ גליקלעכער — דאַרף מען אַריינשיטן אַ גאַנצע זשמעניע זאָלץ אין זופּ.

צומאָרגנס רוימט מיר איין מיין חבר:

— אָפּגעטאָן...

מיטיק־צייט שטיי איך שוין ביים פענצטער פון דער בעקערייַ און קוק אַרויף צו שליסעלבערגס פענצטער, געשפּאַנט ווי אין טעאַטער. אַהאַ! עס הויבט זיך אָן. דער אַלטער פאַרזוכט דעם ערשטן לעפל זופּ, און פאַרקרימט דאָס מויל. אָבער ער קאָן זיך ניט גלויבן — ווי איז עס גאָר מעגלעך, אַז זופּ זאָל זיין אַזוי געזאַלצן? מיין חבר האָט עס אַפּנים שוין אָביסל איבערגעזאַלצן. דער אַלטער פאַרזוכט נאָכאַמאָל און צעהוסט זיך שטאַרק — כאַפּט ער דעם טעלער זופּ און גיסט אים אַרויס דורכן פענצטער. נו, נו, האָט זיך אָנגעהויבן דאָס ריכטיקע! זיי האָבן געהאָט מיט זיך צו טאָן און פאַרגעסן אָן שמואלן. זיינען מיר טאַקע ביידע ביינאָכט געגאַנגען אין טעאַטער צום „ווילדן מענטש". ס׳איז אַ טרויעריק שטיק, — אָבער ווען מיר האָבן זיך דערמאָנט אָן דער זופּ, האָבן מיר ביידע אַזוי זיך צעלאַכט, אַז דער עולם אויף דער גאַליאַרקע האָט אונדז געוואָלט שלאָגן. און ווען

ס׳האָט זיך געענדיקט די פֿאַרשטעלונג, האָבן מיר אַפֿילו ניט געוואוסט צי איז דער „גאַסט" היימאַן אַ גרויסער שוישפּילער, אָדער נאָר אַ „בלאָף".

מיר האָבן נאָך עטלעכע מאָל זיך באַנוצט מיט דער קונץ אַריינצושיטן זאַלץ אין זופּ. נאָר די מוטער האָט חושד געווען, אַז דאָס איז ריקעלעס אַרבעט און האָט זי אַזוי געשלאָגן, אַז אויס רחמנות צום קינד האָבן מיר עס אויפגעהערט צו טאָן. איז איצט ווידער געקומען אָפּט צו קריגערייַ צווישן פֿאַרל צוליב דעם, וואָס די זופּ איז שוין צו וויניק געזאַלצן. ביז ס׳איז ווידער געוואָרן שלום אין הויז און מ׳איז ווידער דערגאַנגען שמואלן די יאָר, שוין מיט אַ נייער פּריטשעפּקע: עס שטייט זיי ניט אָן למאי ער שלעפּט זיך אַרום מיט מיר, זייערס אָן „אַנגעשטעלטן".

האָבן מיר שוין געמוזט זיך אויסמיידן אין דער בעקעריי און זיך טרעפֿן אין גאַס; אָבער אונדזער פּריינטשאָפּט איז דערביי נאָך נענטער געוואָרן. איינמאָל קומט אַריין אין דער בעקעריי די „צעשויבערטע" און הייסט מיר גיין פֿאָר איר אַיינקויפֿן. זאָג איך איר גלאַט אָפּ, ווייל דאָס געהערט נישט צו מיין אַרבעט. עפּנט זי אַ מויל:

— איך וועל דיר שוין וויזן נישט צו פֿאַלגן אַ באַלעבאָסטע, דו וואַגאָבונד, דו!

האָב איך איר צוריק־דערלאַנגט אַ פּזמון, וואָס איז געווען אַ געמיש פון מיין ביטער האָרץ און פון דעם, וואָס איך האָב געהערט אין טעאַטער ביי אַזעלכע סצענעס; און פֿאַרענדיקט האָב איך:

— קוקט אָן אַ באַלעבאָסטע! איר גייט דאָך אָפֿילו ניט אין קיין מייטקעס אונטערן קלייַדל, איר שלימזאַלניצע וואָס איר זענט!

פּוילט זיך ניט די באַלעבאָסטע, פֿאַרהאַלעט די קלייַדער און וווייזט, אַז זי גייט יאָ אין הויזן. די בעקער־יונגען האָבן זיך צעלאַכט. זי האָט ווידער געזומען שעלטן און איז אַרויס פון דער בעקעריי.

אויפן הויף איז איר אַקעגנגעקומען שמואל. כאָפּט זי איר פּילצענעם פֿאַנטאָפֿל און לאָזט אויס איר כעס צו אים.

פֿאַרשטייט זיך, אַז זי האָט עס דערציילט דעם אַלטן, און סוף וואָך האָט מען מיר אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט. אָבער נאָך פֿאָר דעם האָב איך מיט מיין פּריינט שמואל זיך געהאַלטן אַן עצה און מיר האָבן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין. צומאָרגנס איז די שלימזאַלניצע געזעסן אויף די טרעפּ און מיט אַ זאָק־נאָדל פֿאַרנייט איר פֿאַנטאָפֿל, וואָס זי האָט נעכטן צעריסן, שלאָגנדיק שמואלן. איז מיר עפּעס אייַנגעפֿאַלן: כ׳האָב געהייסן שמואלן אַרויסגנבענען בייַנאַכט דעם פֿאַנטאָפֿל מיט דער נאָדל, און האָב דערנאָך אין דער פֿאַדעשוועט אַריינגעשטעקט די נאָדל מיטן שפּיץ אויף אינעווייניק. שפּעטער האָט שמואל שטילערהייט ווידער אַוועקגעשטעלט דעם פֿאַנטאָפֿל ביי איר בעט.

אויס נייגעריקייט זיינען מיר שוין אַ גאַנצע נאַכט ניט געשלאָפן. קוים געעפנט די אויגן, האָט זיין שטיפמאַמע, ווי געווינלעך, געזונטען זידלען און מיט כעס געגעבן אַ שטעק אַריין דעם פוס אין פאַנטאָפל. ס׳האָט זיך דערהערט אַ לאַנגער, גרילצנדיקער קוויטש — ווי פריילין פישלער פלעגט דאָס טאָן אויף דער בינע, ווען זי האָט אין אַ שפיל געפונען איר קינד טויט. שכנים זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן. מ׳האָט געזופן אַ דאָקטאָר, און אונדזער צעשויבערטע מאַדאַם האָט געמוזט אַ לענגערע צייט ליגן אין בעט. מער האָב איך זי שוין ניט געזען, ווייל באַלד נאַכדעם בין איך מיט שמואלן אַנטלאָפן פון לעמבערג.

דער אַלטער שליסעלבערג פלעגט זיין גאַנצע וואָך לייזונג אַנזאַמלען אין זיין בריווטאַש, און ערשט פרייטיק נאַכמיטיק פלעגט ער שיקן שמואלן אַרייגליגן דאָס געלט אין באַנק. אָפט איז עס געווען אַ סומע פון עטלעכע טויזנט קראָנען. צונעמען אַזאַ מאַטניא מיט געלט וואָלט געווען געפערלעך; ווייל דער אַלטער, ווי קאַרג ער איז געווען, וואָלט זיך געלאָזט קאָסטן וויפל עס זאָל ניט זיין, מען זאָל אונדז כאָפן און צוריקברענגען מיטן געלט. האָבן מיר באַשלאָסן אָפצוואַרטן אויף אַ וואָך, ווען עס זיינען געווען עטלעכע טעג חגא און די לייזונג האָט אינגאַנצן אויסגעמאַכט אַכט הונדערט און דרייסיק קראָנען. קיין געפּעק ביים אַנטלויפן האָבן מיר ניט געוואָלט מיטנעמען. איך האָב שוין געוואוסט פון דערפאַרונג, אַז אַ פּעקל ביים אַנטלויפן איז ניט נאָר אַן איבעריקע משא, נאָר קאָן אויך ווערן אונדזער שפּיאָן און פאַררעטער. אַזאַ פּעקל אין דער האַנט ציט די אויפמערקזאַמקייט פון מענטשן, ווי עס וואָלט געוואונקען צו זיי און געזאָגט: „איר זעט! איך געהער צו אייגעם, וועלכער איז אַראָפּ פון געלייז און האָלט אין אַנטלויפן! קוקט אייך נאָר אָן מיין באַלעבאָס: ער איז בלייך, ניט זיכער, פאַרדעכטיק — — אָנו, טוט אים נאָר אַ פּרעג פאַרוואָס ער וואַנדערט, און וואוהין!" אַ פּעקל קאָן מען דאָס מויל ניט פאַרמאַכן. בלייבט נאָר איין מיטל: ניט מיטנעמען! ניטאָ קיין געפּעק, איז ניטאָ קיין שפּיאָן, ניטאָ קיין פאַררעטער.

זיינען מיר יענעם פרייטיק נאַכמיטיק, אַנגעטאָן אין דריי העמדער און צוויי אַנצוגן איינס אויפּס אַנדערע, געשטאַנען אין אַ האַלב־פינצטערן ווינקל פון אַ הויז־טויער און געציילט פרעמד געלט. ווי קלעפּעדיק און ווי מיאוס עס פילט זיך אָזאַ געלט! אָבי איך האָב עס ניט געגנבעט — דאָס האָט דאָך מיין פרייַנט בלויז „געזומען" ביי זיין אייגענעם טאַטן — — ער וואָלט דאָך אים סיי־ווי געירשנט — ירשנט ער אים אָביסל פריער. „ניין, האָב איך איינגעזעדט זיך און מיין פרייַנט, מיר זיינען ניט קיין גנבים!" האָבן מיר אַריינגעלייגט די הענט אין ביידע קעשענעס, געמאַכט אַן אומ־שולדיקע מינע, און אָוועק צום באַן־הויף.

מיט אַ געמיטלעכן זשעסט, כמעט שמייכלענדיק — ווי דאָס וואָלט

געווען ביי אונדז אַ געווײנלעכע זאַך — האָבן מיר געקויפט צווײ באַן־בילעטן קיין קראַקאָו. דער צוג דאַרף אָנקומען ערשט אין אַ שעה אַרום. וואָס פאַר אַ פּאַסקודנע, עקלהאַפטע זאַך עס איז צו וואַרטן אויף אַ באַן! אָבער מען מוז מאַכן אַ לוסטיקע מינע צום טרויעריקן שפּיל. מיר פּרואוון בלויז אויסצומיידן מענטשן. דער גרויסער וואָקזאַל ווערט רעסטאַווירט און אין פראָנט־זאַל איז קיין מענטש ניטאָ. גנבענען מיר זיך שטילערהייט אַרײַן. נאָר מיט אַמאָל — מיר גיבן אַ קוק דורכן פענצטער — עס גייט דער אַלטער שליסעלבערג מיטן ציגאַר אין מויל! ער איז בייז און רעדט פאַר כעס צו זיך אַליין. ביים אַרײַנגאַנג זיינען געשטאַנען צווײ הויכע לייטערס.

— אַרויף אויף דער לייטער! — גיב איך אַ שטופּ מיין חבר, און אַליין קלעטער איך אַרויף אויף דער צווייטער לייטער. מיט האַלב־פאַרמאַכטע אויגן זע איך פון דער הויך ווי דער אַלטער איז אַרײַן אין לײדיקן זאַל, האָט אַלץ אויף גיך אַרומגעקוקט און איז ווידער פאַרשוואונדן. מיר וואַרטן. איצט זע איך דורכן פענצטער ווי ער זעצט זיך אַרײַן אין אַ דראָזשקע און פאָרט אַוועק. מיר זיינען שנעל אַראָפּ פון די לייטערס, געלאָזט ביי דער טיר דורכלעכערן אונדזערע בילעטן, און אַרויס וואו דער צוג קומט אָן.

— שמייכל, שמייכל פריילעך — שעפּטשע איך צו מיין חבר, וועלכער איז גרין און געל, און ציטערט — דערמאָן זיך ווי שילינג איז קאָמיש אין זיינע ראָלן!

אַ פּאָר מינוט שפּעטער זיינען מיר ביידע געווען אין צוג, וואָס פאָרט קיין קראַקאָו. מיר האָבן זיך תיכף פאַרשלאָסן אין טוילעט. עטלעכע מאָל האָבן מיר געהערט אויסרופן אונדזער נאָמען אויפן פּעראָן, און יעדעס מאָל האָט עס מיט אונדז אַ וואַרף געטאָן ווי אין קדחת. איך האָב געזען דאָס בלאַסע פּנים פון מיין חבר באַדעקט מיט שווייס, אָבער איך האָב געהאַלטן אין איין איבערחזרן דאָס וואָרט „שילינג", און דאָס האָט אים אַביסל באַרואיקט. „ער מיינט, טראַכט איך, אַז איך האָב ניט קיין מורא." דאָס אַליין האָט אויך באַרואיקט אַביסל.

קוים האָט דער צוג אָנגעהויבן פאָרן, זיינען מיר ביידע אַרויס פון טוילעט און אַרײַנגעגאַנגען אין צווייטי פאַרשיידענע אָפּטיילונגען — בעסער מ׳זאָל ניט זיין צוזאַמען. אין פּשעמישל האָט מען וויידער אויסגערופן אונדזערע נעמען, אָבער דעם מאָל האָט עס שוין געקלונגען ווי ניט אונדז מיינט מען. אין אָקאָטשים און אין טאַרנאָוו האָט מען שוין אונדזערע נעמען ניט אויסגערופן. פאַר קראַקאָו בין איך אַרײַן צו שמואלן אין וואָגאָן און אים אונטערגעזעצט אַ צעטעלע, מיר זאָלן באַזונדער אויסשטייגן און זיך טרעפן ערשט אין דרויסן פאַרן באַן־הויף.

אָנגעקומען, זיינען מיר אַרויס אין גאָס און זיך געפּאָלן אין די אָרעמס

ווי מיר וואָלטן שוין יאָרנלאַנג זיך ניט געזען. מיר האָבן זיך געלאָזט גיין איבער די אַלטע קראַקאָווער גאַסן, ביז מיר זיינען אַריין אין אַ קליין גאַסטהויז, וואו מיר האָבן עפּעס איבערגעכאַפּט, געטרונקען טיי און דאַרט איבערגענעכטיקט. וועט מיר זיינען אויפגעשטאַנען, האָבן מיר געמיינט, אַז מיר זיינען ווידער אין לעמבערג — אַזוי ענלעך זיינען אונדז פאַרגעקומען די מענטשן און זייער באַנעמען זיך. מיר האָבן זיך באַלד באַקענט מיטן משרת פון „האָטעל", אַ יונגער בחור אין מיינע יאָרן. ער האָט אונדז אַנגענומען פאַר אַנטלאָפענע פון רוסלאַנד. עס איז געווען נאָך 1905, וועט אַן אומענדלעכער שטראָם רוסישע עמיגראַנטן, סטודענטן און אינטעלעקטואַלן זיינען אַריבער די עסטרייכישע גרענעץ קיין גאַליציע, און פון דאַרט זיך צעפאָרן קיין ווין, בערלין, פּאַריז, אַדער לאָנדאָן. דער משרת האָט זיך באַרימט, אַז ער האָט גאָר אַ זעלטן פּאַרטל ווי אַזוי אַריבערצופּעקלען איבער דער דייטשער גרענעץ; אָבער דאָס דאַרף קאָסטן הונדערט קראָנען אַ מענטש. מיר האָבן אים טראָקטירט מיט ביר און אים דערציילט, אַז מיר זיינען עסטרייכער און ווילן גאָר ניט פאָרן קיין דייטשלאַנד, נאָר קיין ווין. האָט ער אונדז אויסגעזאָגט זיין פּאַרטל: וועט מ׳באַצאָלט אים פאָראויס פאַרן אַריבערפּעקלען, פּירט ער די מענטשן קיין אָדערבערג, און פון דאַרט גייען זיי אַריבער מיט אַ קליין הילצערן בריקל קיין אַנאָבערג, וואָס געפינט זיך שוין אויף דער דייטשער זייט. מ׳דאַרף נאָר דאַרט זאָגן, אַז מ׳אַרבעט אין אָדערבערג און מ׳גייט בלויז אַריבער קיין אַנאָבערג צו טרינקען ביר. אַ גאַנץ איינפאַכע זאַך.

אויפן צווייטן טאָג זיינען מיר שוין געווען אין אָדערבערג און דאַרט געטראָפן אַרבעטער, וועלכע זיינען געגאַנגען צו דער קלייניער בריק. האָבן מיר זיך אויסגעמישט מיט זיי, באַצאָלט דעם בריק־וועכטער דריי גרייצער פאַר אַריבערגיין, און אָט זיינען מיר געווען אין אַנאָבערג — אין דייטש־לאַנד! דאָ האָבן מיר אויסגעביטן דאָס עסטרייכישע געלט אויף דייטשע מאַרק און געקויפט צווייי באַן־בילעטן קיין בערלין. בעת מיר האָבן געווארט אויפן צוג, האָב איך דערווייל איינגענייט דאָס גרויסע געלט אין מיין רעקל.

אין ברעסלאָו האָט אונדז אַ דייטשער זשאַנדאַר אַראָפּגענומען פון צוג און אונדז געוואָלט אַרעסטירן, ווייל מיר האָבן ניט קיין „פּאַפּירן". מיר האָבן זיך שרעקלעך צעווויינט; נישט נאָר אויס מורא פאַרן בייזן זשאַנדאַר, נאָר מער נאָך ווייל מיר האָבן מיט אַמאָל זיך דערפילט עלנט און פאַר־צווייפלט. דער צוג האָט אַ פּייף געטאָן. אַ שטרענגער קאָנדוקטאָר, מיט זייער גוטמוטיקע, גרויע וואָנסעס, איז צוגעקומען צו אונדז און געזומען שרייען:

— איינשטייגן, איינשטיגן! ווייטער פאָרן!

און צום זשאַנדאַר האָט ער אַ שעפּטשע געטאָן:

— מענטש! ביזט אַלס יינגל קיינמאָל ניט אַנטלאָפן פון דער היים? זיי האָבן דאָך קיינעם ניט דערהרגעט. אָט איז מיינער ערשט לעצטע וואָך אַנטלאָפן.

דער זשאַנדאַר האָט זיך אַוועקגעדרייט, און דער קאָנדוקטאָר האָט זיך אויף אונדז צעבייזערט:

— וואָס שטייט איר, וויס־חברה? אַרויף אויפן צוג!

די באַן האָט שוין געהאַלטן אין גיין. מיר זיינען שנעל אַרויף, און שפּעט אין דער נאַכט זיינען מיר שוין געווען אויפן שלעזישן באַן־הויף אין בערלין.

דער קאָנדוקטאָר האָט נאָך אויף דער באַן אונדז אויסגעמאָלן וואו עס געפינט זיך אַ גאַסט־הויז, ניט וויט פון באַן־הויף. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אפשר אַ הונדערט אַזעלכע „געסט" ווי מיר, וועלכע האָבן שוין געשמאַק געשנאַרכט אויף געלעגערס אייגער לעבן אַנדערן. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז שמואל זאָל שלאָפן, און איך זאָל אויפזיין די גאַנצע נאַכט, כדי אָפצוהיטן דאָס אייגענייטע געלט. פּינף פּאָרטאָג איז מען אויפּגעשטאַנען. מיר זיינען אַרויס אין גאַס — שלעזישע שטראָסע, בערלין אָסט — און געבליבן שטיין פאַרלוירענע. ס׳איז געווען נעפּלדיק, האַלב־פּינצטער, און מיר האָבן געציטערט פאַר קעלט. אין די פּרעמדלעך־הויכע, שוואַרצע הייזער האָבן זיך אַנגעצונדן ליכטלעך — דאָס ריזיקע בערלין האָט גענומען זיך אויסרייבן די אויגן און אויפשטיין.

דאָס ערשטע, וואָס מיר האָבן דערזען אויף דער האַלב־טונקעלער גאַס, איז געווען אַ וועגעלע אויף צוויי רעדער, פול באַלאַדן מיט וויסלעכן קרויט. פון איין זייט דישל איז געווען איינגעשפּאַנט אַ גרויסער הונט מיט אַן אַרויס־געשטרעקטער, לאַנגער צונג, און פון דער אַנדערער זייט — אַ פּרוי.

אַ וועגעלע, אַ הונט און אַ פּרוי.

דאָס איז מיר געבליבן אויף אייביק אין זכרון — ווי אַ סימבאָל פון פאַרהאַרטעוועטן דייטשן פאָלק — אַ וועגעלע, אַ הונט און אַ פּרוי — — —

די ערשטע טריט אין בערלין

בין איך, אַ זעכצן־יאָריקער, צוזאַמען מיט מיין חבר שליסעלבערג, אויך אין די זעלבע יאָרן, אַנגעקומען אין בערלין. האָראָדענקע, זאָליעש־טשיק, סטאַניסלאַוו און לעמבערג האָב איך נאָך געקאָנט זיך אַנקוקן, באַטראַכטן, עפּעס אויסגעפינען, פאַרגלייכן איינס מיטן אַנדערן. דאָ אָבער בין איך ניט געקומען אין אַ שטאָט — די שטאָט איז עפּעס ווי געקומען איבער מיר. זי איז מיך איבערגעפאַלן, אַטאַקירט, מיך געריסן אויף פאָר־

שיידענע זייטן מיט אַ נייעם ריטם, נייע מענטשן, אַ נייע שפּראַך און נייע פּירעכצן. איך האָב געמוזט צוזאַמענענעמען אַלע מיינע כוחות און מיט אַפּענע אויגן זיך היטן, מען זאָל ניט אַרויף אויף מיר און מיך צעקוועטשן, צעטרעטן. מיין בענקשאַפט נאָך טעאַטער איז כמעט פאַרשוואונדן — כ׳האָב געהאַט אַנדערע זאָרגן: אַרבעטן, עסן, וואוינען, צאָלן דירה־געלט. קיין „פּאַפּירן" האָב איך ניט געהאַט, אָחוץ אַ קליין ביכעלע פון דער עסט־רייכישער בעקער־געווערקשאַפט, וואו איך בין געווען אַ מיטגליד. בין איך דאָס ערשטע געגאַנגען צו די געווערקשאַפטן, ענגעלאופער 12, און זיך געמאַלדן אין בעקער־פאַראיין. ווי איבערראַשט בין איך געווען, ווען מ׳האָט מיך דאָרט אויפגענומען ווי אַ קאָלעגע, אַ „גענאָסע". מ׳האָט זיך גאָר נישט געוואונדערט וואָס צוויי יונגע עסטרייכישע בחורים וואַנדערן אַליין איבער דער וועלט און האָבן זיך דערשלאָגן אַזש ביז בערלין. כ׳האָב באַלד באַקומען אַ „נומער" אויף אָפּצואוואַרטן מיין רייַ פּאַר אַרבעט, און דערווייל האָט מען מיר געגעבן אַביסל געלט ווי אַן אונטערשטיצונג, און אויסקונפט וועגן שלאָפן און עסן.

וועג מיר זיינען אַרויס פון די געווערקשאַפטן, האָט שמואל מיך מקנא געווען מיט מיין פּאַך, וואָס גיט מיר אויך אין דער פּרעמד, אין אָט דער „ווילדער שטאָט", אַן אויסזיכט צו אַרבעטן, צו קאָנען לעבן זעלבשטענדיק. און ס׳איז געווען מיט וואָס מיך מקנא צו זיין. אַ קלייניקייט — בערלין! איך האָב זיך שטאַרק געשראָקן. און דאָ קומט ענגעלאופער 12 און נעמט מיך אויף אַזוי פריינטלעך, זאָגט צו מיר „קאָלעגע, גענאָסע" — — עס איז געווען ווי אַ ריז וואָלט צו מיר געשמייכלט און מיר חבריש אויסגעשטרעקט די האַנט. איז מיין האַרץ געוואָקסן מיט זעלבסטפאַרטרויען און טאָקע דעמ־זעלבן טאָג האָב איך זיך פאַרליבט אין בערלין.

מיר האָבן זיך אויפגעזעצט אויף אַן עלעקטרישער טראַמווי און צווי שעה צייט געפאָרן דורך אַ ים מיט הייזער — ביז צו דער לעצטער סטאַנציע און צוריק. ערשט איצט האָבן מיר געזען ווי אומגעהייער גרויס ס׳איז אָט די שטאָט, וואָס האָט אונדז אויפגענומען אַזוי פריינטלעך.

— וועלן מיר עפּעס עסן? — וועגד איך זיך צו מיין חבר.

אין פענצטער פון אַ שענק זיינען געווען אָנגעלייגט שטיקער ברויט מיט וואורשט, מיט געבראָטנס, מיט שטיקער דרעליעס און שווייצער־קעז — צען פּפענינג אַ שטיק. זיינען מיר אַריין און זיך געהייסן געבן צו שטיקלעך.

— קלאָפשטולע? — פרעגט אונדז מיט אַ פאַרשנדיקן בליק דער דיקער שענקער מיט די גרויסע וואָנסעס און אַ פּליך אויפן קיילעכדיקן קאָפּ.

— יאָ — ענטפער איך.

— וואָס איז עס? — קוקט מיך אָן שמואל.

דערווייל האָט שוין דער שענקער געהאַט באַשמירט מיט פּוטער אַ צווייט שטיקל ברויט, האָט עס אַרויפגעלייגט אויפן שטיקל ברויט מיט וואורשט, צעשניטן אין צווייען און עס אונדז דערלאַנגט.

— זעסט דאָך, ס׳איז „קלאַפשטולע" — שמייכל איך צו מיין פריינט.

האָבן מיר צום ערשטן מאָל אין לעבן געגעסן „קלאַפשטולע" — צווי „צוזאַמענגעקלאַפּטע" שטיקלעך ברויט מיט וואורשט — און פאַרטרונקען מיט ביר. איז דאָס געווען געשמאַק! מיר האָבן זיך נאָך געהייסן געבן אַ קלאַפשטולע מיט געבראָטנס און איינע מיט קעז, און וויידער ביר דערצו. דאָס פאָרן, דאָס עסן ברויט־מיט־פּוטער מיט פלייש, מיט קעז, און טרינקען ביר, און דערצו נאָך אַ האָפענונג צו קריגן אַרבעט — וואָס קאָן זיין בעסער? אָבער מיין פריינט שמואל האָט אַנדערש געפילט. ער האָט זיך פלוצים פאַרבענקט אַהיים און זיך צעווייַנט. באַלד וווי מיר זיינען אַנגעקומען קיין בערלין, האָט ער אַהיימגעשריבן אַ בריוו. איך ניט. איך האָב געוואָרט מיטן שרייבן, ביז איך וועל מיך אָביסל בעסער איינאַרדענען. אָבער ער האָט שוין אָפּילו געהאַט אַ תשובה פון זיין טאַטן: ער זאָל למען־השם תיכף אַהיימקומען — ער וועט אים אַלץ מוחל זיין און אים אָפּילו צושיקן געלט אויף אַ באַן־בילעט. זיין פאָטער, וועלכער האָט מיך קיינמאָל ניט ליב געהאַט, האָט דעם מאָל צוגעלייגט אַ באַזונדער בריוול צו מיר, אין וועלכן ער בעט מיך, איך זאָל אים „צוריקשיקן זיין זון". איך האָב זיך מיט אַמאָל דערפילט ווי אַ דערוואַקסענער מאַן, וואָס איז עפּעס פאָר אַלץ פאַר־אַנטוואָרטלעך.

וואָכן זיינען אַוועק; אונדזער געלט האָט געגומען זיך אויסצופּן. איך בין יעדן נאָכמיטיק געגאַנגען צו מיינע געוועזענע קאָמפּאַניאָנען, וואו מ׳פלעגט אויס־רופן די „נומערן" פאַר אַרבעט. איינמאָל רופט מען אויס, אַז אין אַ יידישער בעקעריי אין דער גרענאַדיר־שטראַסע דאַרף מען אַ העלפער, וועלכער קען פלעכטן באַרכעס — חלה, הייסט עס. כ׳האָב איבערגעוואָרט ביז ס׳איז געקומען מיין נומער, און איך האָב אַנגענומען די אַרבעט. מ׳האָט מיר דער־קלערט ווי אַזוי צו פאָרן, און פלוצים האָב איך, אין מיטן פון בערלין, זיך געפונען אין אַ געגנט ווו אין לעמבערג.

ביים עק לאָטרינגער־שטראַסע און שענהאַוזער־טויער בין איך אַראָפ־געגאַנגען. אויף די ראָגן פון דער גרענאַדיר־, דראָגאָנער־, מולאַק־, ריטער־שטראַסע און שענדעל־גאַס — אַלץ קליינע, ענגע, פינצטערע געסלעך — האָט מען פאַרקויפט אויבסט און גרינוואָרג. פרויען מיט אַנגעפאַרבטע באַקן און מיט אַ גרויסן שליסל אין האַנט זיינען אַרומגעגאַנגען אויפן „שטריך" פונקט ווי אויף דער זאַשינאַ וואַליאַ־גאַס אין סטאַניסלאַוו, אָדער אויף דער „שפּיטאַלנאַ" אין לעמבערג. אַ סך קלייטן מיט אייער, פוטער, מילך, געבעקס, און רעסטאָראַנען מיט אַן אויפשריפט „כשר". עס דרייען

זיך אַרום יידן, אַנגעטאָן ווי אין גאַליציע, רומעניע, אָדער אין רוסלאַנד. האָט מען ניט קיין אייגן געוועלבל, גייט מען אַרום האַנדלען מיט בילדער און מעבל אויף אויסצאָלן, מיט טישטיכער, האַנטיכער, שלייקעס, זאָקן־בענדלעך, ספּינקעס, פּרויען־וועש און זאָקן. אַנדערע ווידער זיינען אַרומ־געגאַנגען פון הויז צו הויז, אויסגערופן „האַנדעלע, האַנדעלע!", און אויפ־געקויפט אַלטע קליידער, וואָס זיינען דערנאָך, דורך רייכערע סוחרים, אַוועקגעשיקט געוואָרן אין דער „אַלטער היים". אָבער די מייסטע פון זיי, מענער ווי פרויען, האָבן געאַרבעט אין די פאַפּיראָסן־פאַבריקן פון מאַנאַלי, גאַרבאַטי אָדער מוראַטי.

געווען אויך אַ געזעלשאַפטלעך לעבן. די פרימערע האָבן זיך געהאַט זייערע שולן; די ציוניסטן, סאָציאַליסטן, סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן, דער בונד און די אַנאַרכיסטן — זייערע פאַרשיידענע פאַראיינען. אין קעניגס־קאָפע, ביי דער מינץ־שטראָסע, איז אויפגעטראָטן דער קאָמיקער קאנאפאָף; און אין לעוונטאַלס רעסטאָראַן, ביי דער גרעאַדיר־ און מינץ־שטראָסע, האָט אויף אַ קליינער בינע געשפּילט אַ יידישע טעאַטער־טרופּע. מינדער־וויכטיקע שוישפּילער אָדער שטאַטיסטן פון די יידישע טעאַטערס אין רוס־לאַנד, רומעניע און גאַליציע זיינען דאָ, מיט גרויסע בוכשטאָבן און פאָטאָגראָפיעס, רעקלאָמירט געוואָרן אָלס באַרימטע אינטערנאַציאָנאַלע „סטאַרס".

מיין פריינט און איך האָבן אָפּגעדונגען געלעגערס אין דער לאָטריי־גער־שטראָסע, ביים שענהאָוזער־טויער, וואו מיר זיינען געשלאָפן אַכט פּאָרשוין אין איין צימער. איך האָב באַקומען אַרבעט ביי אייניעם שלום גרינבוים, אין דער גרעאַדיר־שטראָסע, און בין באָלד געוואָרן היימיש אין דעם גרויסן בערלין. שמואל ווידער איז געווען אָנגעשטעלט ביי אַ הענדלער פון אַלטע קליידער, וועלכער האָט געהאַט אַ קליין געשעפטל אין אַ קעלער. מיין פריינט אַרבעט איז באַשטאַנען אין פאַרשרייבן וואָס מען קויפט און פאַרקויפט. זיין באַלעבאָס, אַן עלטערער מענטש, איראָפּייאיש געקלייידט, האָט געוואוינט צוזאַמען מיט אַ טאָכטער און איידעם, און מיט זייערס אַ קינד. אָבער איינמאָל קומט צו מיר מיין פריינט אַ פאַרציטערטער: דער אַלטער מאַן פאַרשליסט זיך מיט אים אין קעלער, טשעפּעט זיך צו אים און קושט אים... צוערשט, זאָגט ער, האָט ער געמיינט, אַז ס׳איז נאָר אַ שפּאָס, אָבער דאָס האָט זיך איבערגעחזרט עטלעכע מאָל, און דער אַלטער ווערט יעדעס מאָל צודרינגלעכער. ער האָט פאָר אים פּשוט מורא, און עס עקלט אים. שמואל האָט זיך אַזש צעווייינט. דערצו האָט ער נאָך היינט באַקומען אַ בריוו פון פאָטער, וועלכער בעט זיך, ער זאָל תיכף אַהיימקומען; ער האָט אים שוין לאַנג מוחל געווען פאָר צונעמען דאָס געלט און ער שיקט אים אָפילו פריש געלט אויף רייזע־הוצאות. אויך דעם מאָל איז

געווען אַ באַזונדער בריוול צו מיר: איך זאָל למען־השם רחמנות האָבן און אים צוריקשיקן זיין הילפלאָז קינד — —

— ווילסטו אַהיימפאָרן? — פרעג איך ביי מיין חבר.

— אַז איך קאָן אין אַזאַ שטאָט ניט לעבן — בעט ער זיך ביי מיר.

שמואל איז אַהיימגעפאָרן, און איך בין געבליבן אין בערלין איינער אַליין.

איך האָב אַנגעהויבן מאַכן באַקאַנטשאַפטן. כ׳בין אויך אָפט געגאַנגען אין לעווענטאַלס רעסטאָראַן, וואו איינער בלייכמאַן, מיט זיין פרוי, טעכטער און איידעמס, האָבן געשפילט ערלעך, אָבער זייער שלעכט טעאַטער. אמתע כאַלטורע אין פאַרגלייך מיטן לעמבערגער טעאַטער! יעדע צוויי, דריי טעג האָט מען געשפילט א „נייַ" שטיק. פאַקטיש איז עס שטענדיק געווען איינס און דאָסזעלבע שטיק, מיטן זעלבן אונטערקעפל: „דראַמע מיט געזאַנג און טענץ". כ׳האָב דאָרט אויך געזען דיזעלבע שפילן ווי אין לעמבערג. האָב איך געפֿרואווט פאַרגלייכן, קריטיקירן, און געפירט דעבאַטעס וועגן דעם מיט די יונגע גאַלעריע־באַזוכער. מיר זיינען זייער ניט צופרידן געווען מיט די פיעסעס און מיטן שפילן, און דאָך פלעגן מיר אַלץ גיין צו די פאַר־שטעלונגען. עס פלעגן אויך קומען גאַסטראָליאָרן — אויסגעצייכנטע, אָבער ווילדע שוישפילער — די גוטענטאַגס, טשיזשיקס, אָדער „געסט" פון אַמעריקע. זיי פלעגן צוזאַמענשטעלן אייגענע טרופעס און שפילן אין זאַפיען־זאָל, אין בלומען־זאָל (שפעטער „רעזי"), אין ווילהעלם־זאָל, אָדער אין פראַטער־טעאַטער אין דער קאַסטאַניען־אַלייע. איך פלעג ניט דורכלאָזן קיין איין פאַרשטעלונג.

איינמאָל האָב איך זיך באַקענט מיט אַ קליינעם, בלאַסן יונגנמאַן, מיט לאַנגע האָר און אַ קינסטלער־קראַוואַט, מיטן נאָמען שידלאָווער. אַ שוי־שפילער מיט אַ געוויסער קולטור־געזעלשאַפטלעכער פאַראַנטוואַרטלעכ־קייט, איז אויך ער געווען שטאַרק ניט צופרידן מיט די ביליקע שונד־שטיק און דעם שלעכטן שפילן. מיר זיינען געוואָרן פריינט און פלעגן זיך אָפט טרעפן. ער האָט געהאַלטן, אַז טעאַטער דאַרף ניט זיין גלאַט אַן אַמוזירונג־פלאַץ מיט ביליקע וויצן, נאָר עס דאַרף קאָנען פאַרטרעטן די שול און קירך. די בינע איז העכער פון באַזוכער־זאָל, פלעגט ער זאָגן, ווייל זי דאַרף די מענטשן דערהייבן איבער וואַכעדיקייט — זיי דערהייבן אין גייסט און מאַכן פילן יום־טובדיק. דערפאַר קאָן ער ניט שפילן אין אָט די שונד־טעאַטערס און וואָלט ליבערשט אויפגעפירט „בעסערע" שטיק מיט יונגע מענטשן, פשוטע אַרבעטער, וועלכע קוקן אויף טעאַטער ווי ער. ער האָט מיך באַקענט מיט אַ קרייז פאַפּיראָסן־אַרבעטער, פאַרהייראָטע און ניט־פאַרהייראָטע מענער און פרויען, וועלכע זיינען געווען עלטער פון מיר. די מייסטע פון זיי זיינען געווען אַנטלאָפענע פון רוסלאַנד נאָך 1905. זיי האָבן

מיר געגעבן צו לייענען בראָשורן און דערציילונגען, וועלכע מיר האָבן דערנאָך צוזאַמען דיסקוטירט אין די אָוונטן אָדער אום זונטיק. דאָ האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט וועלטער און באַגריפן, וואָס זיינען געווען גאָנץ ניי פאַר מיר. מיך האָט מען דערצויגן צו גיין אין גאָטס וועגן און גיכער רחמנות האָבן אויף די רייכע, איידער זיי צו האָסן; ווייל אָזוי איז דער סדר פון דער וועלט. אָבער מיינע נייע באַקאַנטע האָבן אַנדערש געטראַכט. זיי האָבן געהאַלטן, אַז אָט דער סדר איז שוין גאָר קיין סדר נישט און מ׳דאַרף אין אים אַ סך ענדערן — זיי האָבן נאָר ניט געוואוסט „ווי אָזוי״. דאָרף מען, הייסט עס, נאָך לערנען, זיך בילדן, לייענען וועגן דעם פאַרשיידענע ביכער און דאָס אַלץ דיסקוסירן. אַליין דעבאַטירן האָב איך נאָך ניט געקענט, פלעג איך בלויז זיך צוהערן און שטעלן פראַגן. אָפט האָבן מיר זיך צוזאַמענגעלייגט און אינאיינעם געגעסן ביי פאַרשיידענע געגנאַסן. אינאיינעם אויך געהאַלפן קאָכן, סערווירן און וואַשן דאָס געשיר. ס׳איז געווען היימיש און פריילעך. אייניקע זיינען שטענדיק געווען אַן אַרבעט, אָבער מ׳האָט זיך אַ עצה געגעבן. מען האָט געהאַלטן, אַז מ׳דאַרף זיך ניט לאָזן אויסנוצן פון די באַלעבאָטים — ליבערשט זיך באַגיין אַן אַ נייעם אָנצוג, איידער אַרבעטן אַ גאַנצע וואָך פאַרן באַלעבאָס׳ פראָפיטן: ביי יעדן מאַרק פון אַן אַרבעטער פאַרדינט דער באַלעבאָס גאַנצע 25 מאַרק; לוינט זיך צו פאַרדינען אויף דער וואָך מיט 2 מאַרק וויניקער, אָבי דער באַלעבאָס זאָל דערביי פאַרלירן 50 מאַרק.

ס׳איז איצט שוין צייט געווען אַהיימצושרייבן אַ בריוו. האָב איך געשריבן אויספירלעך וועגן אַלץ, און צום סוף געלאָזט וויסן דעם טאַטן, אַז כ׳האָב באַשלאָסן צו ווערן אַ שוישפילער. דערויף האָב איך פון אים באַקומען אָזאַ בריוו: „מיין ליבער זון! דו שרייבסט, אַז איך זאָל דיר מוחל זיין וואָס דו האָסט זיך פאַרזינדיקט קעגן מיר. וויל איך דיר זאָגן, מיין קינד, אַז איך פאַסט יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק און בעט גאָט ער זאָל דיר מוחל זיין. וואָרים דו האָסט עס דאָך ניט געטאָן, כדי מיך צו ערגערן, נאָר ווייל — ווי דו שרייבסט — דו ווילסט אָנהויבן אַ ניי לעבן און זיך אויסקלויבן אַן אָנדערע פרנסה. נו, מיין זון, דיין נייע פרנסה איז מיר פרעמד — קיינער פון אונדזער משפחה האָט זיך מיט דעם ניט באַשעפטיקט. אָבער ס׳איז דאָך אַ נייער וועג, און יעדער נייער וועג איז שווער. ווינטש איך דיר כוח און געזונט, זאָלסט עס קאָנען דערגרייכן. איך אַליין בין קראַנק און וואָלט דיך אָוודאי ווען זען. זאָל מיר אָבער דאָס ניט באַשערט זיין, ווייל איך זאָלסט וויסן, מיין קינד, אַז איך וועל שטענדיק בלייבן אַ געטרייער פאָטער צו דיר. איך שיק דיר מיינע האַרציקסטע ברכות אויף אימער און אייביק. דיין טאַטע.״

ניט פיל שפּעטער האָט מיר מיין עלטסטער ברודער געלאָזט וויסן, אַז

אונדזער ליבער פאַטער איז מער ניטאָ. ס׳האָט אויף מיר געמאַכט אַ שווערן איינדרוק און איך בין יעדן טאָג געגאַנגען אין שול זאָגן קדיש. מיין נייער קרייז מענטשן האָט געטיילט מיין צער, אָבער עס האָבן זיך אויך געהערט באַמערקונגען, וואָס האָבן מיר ווייַ געטאָן. האָבן זיך אָנגעהויבן אויפקלערונגען און דיסקוסיעס, ביז מ׳האָט באַשלאָסן יעדן זונטיק צו באַזוכן די „פריי־רעליגיעזע" לעקציעס, ביי וועלכע בעלשע און דר. ברונאָ ווילע, מיט זיין לאַנגער, שיינער באָרד, האָבן געריידט וועגן „מענטשן אין דער נאַטור" און „גאָט אינעם מענטשן". דאָס איז געווען אינטערעסאַנט און ווי אַ פרישע שפּייז פאַר מיין אויסגעהונגערטער נשמה. אין די אָונטן פלעגן מיר גיין אין דער „פרייער האָכשולע", וואו מ׳האָט געהאַלטן לעקציעס איבער ליטעראַטור, דראַמע, טעאַטער און קונסט בכלל. אָחוץ דעם האָב איך נאָך געהערט אויפקלערעריש לעקציעס וועגן קולטור־פאָליטיק, געהאַלטן דורך רוסישע אינטעליגענטן, און אין קורצן בין איך געוואָרן אַ מיטגליד פון אַן אָנאַרכיסטישער גרופּע. מיר האָבן זיך געקרופן „אַרבעטער־פרייַנט", אויפ נאָמען פון דער לאָנדאָנער צייטונג, וואָס דער רייַנלענדישער ניט־ייד רודאָלף ראָקער האָט אַרויסגעגעבן אויף ייִדיש. אין זעלבן קרייז האָט מען אויך מיך אויסגעלערנט לייענען די ביכער פון קראָפּאָטקין, באָקונין, מאָסט און ניטשע, שפּעטער אָפילו מאָקס שטירנערס „דער יחיד און זיין אייגנטום". מיר זיינען געווען ביי אַ 14־16 מענטשן, און אונדזער לערער איז געווען מאָריץ ריבלער. ער האָט פאַרשטאַנען צו פאַרענטפערן די שווערסטע קשיות, האָט ליב געהאָט אַליין זיך צו באַטייליקן אין די דיסקוסיעס און אויפקלערן און אַנאַליזירן די קאָמפליצירטסטע פראָבלעמען. און אַז איינער פון אונדז האָט זיך פאַרפלאָנטערט אין אַ פראָגע, פלעגט ער בלויז שמייכלען און אונדז אַרויספירן אויפן גלייכן וועג וויי אַן עלטערער ברודער פירט ביי דער האַנט זיין קליין שוועסטערל. דערביי איז ער געווען אַ פשוטער פאַפּיראָסן־אַרבעטער ביי מאַנאָלין אין פאַנקאָו. איך האָב פון אים שטאַרק געהאַלטן און אים ליב געהאַט, און האָב פון אים זייער אַ סך געלערנט. יאָרן שפּעטער איז אָט דער אינטערנאַציאָנאַלער אַנאַרכיסט גאָר געווארן אַ נאַציאָנאַלער ציוניסט.

אונדזער גאַנצער קרייז איז באַשטאַנען פון אויסלענדער; מיר האָבן דאָרום נישט געטאָרט געהערן צו קיין שום פאָליטישער אָרגאַניזאַציע. כדי אָבער צו קאָנען פאָרשפּרייטן אונדזערע „וועלט־איבערקערעריש" אידייעס, האָבן מיר באַשלאָסן צו גרינדן אַן „אומשולדיקן" טעאַטער־פאַראיין, דורך וועלכן מיר זאָלן באַקענען דאָס יידישע פאָלק מיט די גע־דאַנקען פון דעם ניט־יידישן רודאָלף ראָקער. אָזוי איז געגרינדעט געווארן דער פאָראיין „יעקב גאָרדין", און דער שוישפּילער שידלאָווער איז געווען דער רעזשיסער.

יעקב גאָרדין האָט אין ניו־יאָרק געשריבן זיינע „רעוואָלוציאָנערע" דראַמעס פֿאַר די גרויסע שוישפּילער יעקב פּ. אַדלער, דוד קעסלער און מאַדאַם ליפּצין. ער איז געווען מיט די אָרעמע און קעגן די רייכע, מער מיט די געפּאַלענע ווי מיט די „פיינע" דאָמען, האָט זיך אָנגענומען פֿאַר יתומים און אומגעזעצלעכע קינדער. איז ער מיר געווען צום האַרצן און איך האָב מיט חשק אויסגעלערנט גאַנצע שטיקער פון זיינע דראַמעס אויף אויסנווייניק. אונדזער פֿאַראיין איז זיך צעוואַקסן און באַקומען אַלץ נייע מיטגלידער. מיר האָבן איינגעאָרדנט לעקציעס און געמיטלעכע אָוונטן מיט קאָוועע און צובייס, טאַנץ און רעציטאַציעס. דער אָנפירער פון די אָוונטן איז געווען דער קליינער שידלאָווער. ער האָט מיר געגעבן אויס־צולערנען פּאָעמעס פון ראָזענפעלד, עדעלשטאַט, באָושאָוער און אַנדערע — אַלץ לידער קעגן די רייכע און „פיינע", מיט לויב פֿאַר די אָרעמע און אונטערדריקטע. אין מיטן זופּן די קאָוועע מיט קוכן, אין מיטן טאַנץ און געמיטלעכע שמועסן, האָב איך געקאָנט פֿלוצים זיך אָוועקשטעלן און שטערן דעם אונטערהאַלט מיט פּאָעמעס, וועלכע איך פֿלעג פון זיך אַרויס־שמעטערן מיט אַזאַ קראַפט, אַז מענטשן האָבן זיך געמוזט פֿאַרשטאָפּן די אויערן. איך האָב עס געקומען אַזוי ערנסט, אַז ביי געוויסע שטעלן פֿלעג איך זיך וואַרפֿן אויף דער ערד, זיך קאָרטשען אין קרעמפּן און יאָמערלעך ווייענען מיט אמתע טרערן. מיט דעם האָב איך אַרויסגערופן ביי זיי רחמנות, און דערפֿאַר אָפּנים האָבן זיי מיר געזאָגט, אַז איך בין אַ „קינסטלער". איך האָב זיי גערן געגלויבט, און דאָך האָב איך פֿאַר קיינעם זיך נישט פֿאַרטרויט וועגן מיין טיפער בענקעניש אויף אַן אמת צו ווערן אַ שוישפּילער. נאָר עס האָבן זיך שוין געפֿונען עלטערע פרויען (מיט מיידלעך אין מיינע יאָרן בין איך דעמאָלט ניט געשטאַנען אין קיין נענטערן קאָנטאַקט), וועלכע האָבן מיך דווקא צוגערעדט איך זאָל ווערן אַ שוישפּילער. בין איך זיי געוואָרן זייער דאָנקבאַר, און פון אָט דער דאָנקבאַרקייט איז דערנאָך אויס־געוואַקסן פריינטשאַפט — און ליבעס.

דערווייל האָט שידלאָווער אָנגעהויבן איינשטודירן מיט אונדז דוד פּינסקיס „פאַמיליע צבי" — אַ בילד פון אַלטן רוסלאַנד אין צייט פון די פֿאָגראָמען. אַלע שאַטירונגען און שטרעמונגען פון פֿאָלק זיינען דאָרט פֿאַרטראָטן: דער זיידע, וואָס מוסרט און הייסט גיין אין גאָטס דרכים; דער טאַטע, אַ קרעמער, וואָס איז פֿאַרטאָן נאָר אין מסחר; איין זון, אַ ציוניסט, וואָס רופט מען זאָל זיך אומקערן צום „צוגעזאָגטן לאַנד"; אַ צווייטער זון פֿרעדיקט אַסימילאַציע; און אַ דריטער, אַ סאָציאַליסט, וואָס גלויבט, אַז נאָר זיינע אידעאַלן וועלן באַפֿרייען די אונטערדריקטע פֿעלקער און די גאַנצע מענטשהייט. ראובן הייסט דער זון, און איך האָב אים באַדאַרפט שפּילן. מיין ערשטע ראָלע, אַ קליינע — אָבער מיט אמאָל איז אַלץ פֿאַר

מיר געוואָרן מינדערווויכטיק און ס׳האָט עקזיסטירט נאָר איין זאַך: טאָג
ווי נאַכט, ביי דער אַרבעט אין דער בעקערייַ און גייענדיק אין גאַס, האָב
איך בלויז געטראַכט וועגן ראובנען. אייגנטלעך ניט וועגן ראובנען, נאָר
כ׳האָב טאַקע ממש געטראַכט ווי ראובן: געגעסן ווי ער, זיך געלייגט און
אויפגעשטאַנען ווי ער, און ווי ער זיך געאַמפּערט אין דיסקוסיעס. וועמען
איך האָב באַגעגנט, האָב איך באַלד דערלאַנגט אַ גאַנצע ראובן־לעקציע.
די פּראָבעס זיינען געווען געשפּאַנט: מ׳האָט יעדן זאַץ הונדערט מאָל
איבערגעזאָגט, איבערגעשעפּטשעט, נאָכאַמאָל געלאַכט, נאָכאַמאָל געווייַנט.
און ערשט מיין קליינע ראָלע ראובן! זי איז פּאַר מיר געוואָרן דאָס
גרעסטע, דאָס וויכטיקסטע אויף דער וועלט. די גאַנצע וועלט איז געווען
בלויז אַ שפּילצייג, וואָס דרייט זיך אַרום ראובנען.

ס׳איז אויך ניט אַזוי לייכט אַנגעקומען. כאָטש מיר זיינען געווען בלויז
פּשוטע אַרבעטער־דילעטאַנטן, האָט שוין געהערשט ביי אונדז די גאַנצע
אַטמאָספּערע פון אמתן טעאַטער: קנאה, ניט־פּאַרגינעריי, רכילות און
אינטריגעס. מיט אַמאָל האָב איך באַקומען אי פריינט אי שונאים. די
פריינט האָבן מיר צוגעגעבן מוט; די שונאים האָבן מיך קריטיקירט און
זיך צוגעהאַלטן די אויערן, ווען איך פלעג צופיל שרייַען. האָט מען זיך
געאַמפּערט, געקריגט און אַפילו געשלאָגן אויך; בפרט ווען זיי האָבן זיך
דערוואוסט, אַז איך וויל טאַקע ווערן אַן אמתער שוישפּילער. געווען אייַנער
אוריך, וועלכער האָט אַרומגעטראָגן בילדער צו פאַרקויפן, אַן אויסגע־
פּוצטער פראַנט מיט פאַלשע רינגען אויף די פינגער, פלעגט ער טענהן, אַז
כדי צו זיין אַ קינסטלער, אַדער סיי וואָס אין דער וועלט, מוז מען דערצו
זיין געבוירן. אַ קייזער, אַ מוזיקער, אַ דיכטער, אַדער אַ שוישפּילער ווערן
שוין מיט „דעם" געבוירן. אייניקע האָבן מיט אים אייַנגעשטימט און
אַנגעהויבן קוקן אויף מיר מיט איראָניע, און דאָס האָט מיך שטאַרק גע־
ערגערט — עפּעס ווי ראובן אין מיר וואָלט פאַרשעמט געווארן. געווען אויך
אין דער גרופּע אַן עלטערער מענטש — סימענהאָוז. ער איז מיר געווען
אַ פריינט, און איך האָב פאַר אים אויסגעגאָסן מיין ביטער האַרץ. האָט
סימענהאָוז געשמייכלט און מיר געגעבן צו לייענען „זעקס־און־צוואַנציק
און אייַנע".

— דער פאַרפאַסער פון דעם — האָט ער מיר דערביי געזאָגט — איז
אַליין אַמאָל געווען אַ בעקער און רופט זיך איצט מאַקסים גאָרקי. „גאָרקי"
מיינט ביטער. קאָנסט זיך שוין פאַרשטעלן ווי ביטער ס׳איז אים אַן־
געקומען, ביז ער איז געוואָרן אַ שרייַבער.

כ׳האָב ממש געשלונגען די דערציילונג, אין וועלכער ס׳איז גאָנץ רעאַל
באַשריבן אַן אמתע בעקעריי. דאָס איז געווען ווי באַלזאַם אויף מיין שווער
געמיט. אויב איין בעקער, האָב איך געזאָגט, קאָן ווערן אַ דיכטער, פאַרוואָס

זאָל אַ צווייטער בעקער ניט קאָנען ווערן אַ שוישפילער? אַזוי האָט גאָרקי, אָט דער „ביטערער", פאַרפלאָנצט אין מיר אַ זיסע האָפענונג, וואָס האָט פאַרדרענגט פון מיין מוח אַלע מיינע קריטיקער און ניט־פאַרגינער. כ׳האָב זיך פאַרלאָזט לאַנגע האָר און זיך געקויפט אַ פּעלערינע מיט אַ גרויסן, שוואַרצן הוט — ווי איך האָב עס געזען אויף אַ בילד פון מאַקסים גאָרקי. און דער נאָמען גאָרקי איז מיר הייליק געוואָרן פּאַר מיין גאַנץ לעבן — ווי דער נאָמען שימשעלע מילניצער, ווי ס׳איז מיר הייליק און טייער געווען מיין אייגענער טאָטע.

ענדלעך איז געקומען דער אָוונט, ווען איך בין געשטאַנען צום ערשטן מאָל אויף אַ בינע! איך וועל דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסן. כ׳האָב פּלוצים דערפילט מיין אייגענעם קערפּער — פון די פינגער־שפּיצן ביז צו דער הויט פון קאָפּ — די פיס, דאָס האָרץ, און דער עיקר דעם מאָגן. מיינע מיטשפּילער זיינען איצט געווען פּאַר מיר ניט מיינע פּריוואָטע שונאים אָדער פריינט, נאָר אמתע קרובים — אַ זיידע, אַ טאָטע, אַ מאַמע, אייגענע שוועסטער און ברידער. און פונעם פול־געפּאַקטן זאָל האָט זיך צו מיר דערטראָגן עפּעס, וואָס איז שווער צו באַשרייבן: פון זייערע בליקן און אויערן, פון זייער אָטעם און אויפמערקזאַמקייט איז געקומען עפּעס אַזאַ מין געהיימע, עלעקטרישע קראַפט, וואָס איז אַריין אין מיר, מיך געשטאַרקט, און דערנאָך געשטראָמט פון מיר צו זיי מיט נאָך אַ שטאַרקערער קראַפט. ס׳איז מיך באַפאַלן דערזעלבער ציטער, ווי ווען כ׳האָב צום ערשטן מאָל געזען שפּילן טעאַטער. ס׳איז איצט אפשר געקומען פון גאַנץ אַנדערע קוואָלן, אָבער ס׳האָט מיך געפּאַקט, באַהערשט און מיך פאַרהיפּנאָטיזירט. איך האָב עס דערשמעקט, פאַרזוכט — און ס׳איז אויף מיר געקומען דער גרויסער הונגער: טעאַטער, טעאַטער, טעאַטער — — כ׳האָב ענדלעך געפּונען די וועלט, וועגן וועלכער כ׳האָב אַזוי געחלומט!

די אַנארכיסטישע גרופּע, וואָס האָט געוואָלט זיין אַ „רואה ואינו נראה" און זיך באַהאַלטן אונטערן מאַנטל פון טעאַטער־שפּילן, איז אַזוי אַרום אַליין געוואָרן דאָס כישוף־מענטעלע פּאַר מיין שפּילן טעאַטער. אַלע האָבן איצט געוואָלט שפּילן. אונדזער רעזשיסער האָט אַנגעהויבן אויפּפירן גאַנצע פּיעסעס, מייסטנס פון יעקב גאָרדין. האָב איך איין מאָל געשפּילט אַ גראָבן יונג, אַ שוויטן מאָל אַן איידעלן מענטש, אַמאָל אַן אַלטן, אַמאָל אַ יונגן, אַ גוטן, אַ שלעכטן, אַ נאַרמאַלן און אַ משוגענעם, אַ גלח און אַן אַלפאַנס, הייליקע און פאַרברעכערס — און אַלץ מיט מיינע אַכצן יאָר.

איינמאָל האָבן מיר אויפגעפירט „גאָט, מענטש און טייוול". דער רע־זשיסער האָט געשפּילט דעם צאָרטן סופּר, איינער ראָזענצוויג האָט גע־שפּילט כאַצקל דראַכמע, און איך דעם טייוול. איך בין געווען אָנגעטאָן אין אַ שרייענדיק־רויטן קאָסטיום מיט הערנער, אַ בלאָס פּנים מיט טיפּע

קנייטשן אויפן שטערן, אָ גרויסע נאָז, צוגעגרויטע שלייפן און אָ פּעך־שוואָרץ בערדל. כ׳האָב געדרייט מיט די אויגן און געגראָגערט אָ טייווליש געלעכטער — איז דאָס געווען אָ גליק! איך האָב זיך געבאָדן אין נחת און אין שוויים.

נאָך דער פּאָרשטעלונג בין איך געווען מיד ווי אָ חזיר, וואָס האָט ערשט געהאַט אָ טוץ חזירימלעך. איך בין שוין געווען אָפּגעשמינקט, מיט אָ ריין פּנים, וועז ס׳איז אַרויפגעקומען הינטער די קוליסן אָ הויכער, עלעגאַנטער הער מיט אָ דר. הערצל־באָרד. ער האָט גראָטולירט די שוי־שפּילער און זיך נאָכגעפרעגט ווער ס׳האָט געשפּילט דעם טייוול. וועז מ׳האָט מיך פּאָר אים פּאָרגעשטעלט און ער האָט דערזען מיין יונג פּנים, האָט ער געמיינט, אז מיר מאַכן שפּאָס. אָבער נאָך מער פּאָרוואונדערט איז ער געווען, וועז ער האָט זיך דערוואוסט ווי אַלט איך בין. ער האָט געבעטן איך זאָל קומען צו אים אַהיים.

געוואוינט האָט ער ביי דער קלאָפשטאָק־שטראָסע. דאָ האָב איך צום ערשטן מאָל געזען אַן אָטעליע מיט בילדער און צייכענונגען. ער האָט מיר פּאָרגעשטעלט זיין תלמיד און אָסיסטענט יאָזעף בודקאָ, וועלכער האָט באַלד געמומען רעדן מיט מיר אָ היימישן יידיש. דערויף האָט זיך אָנ־גערופן דער הער מיט דער דר. הערצל־באָרד:

— הער בודקאָ איז אָ מאָלער, און מאָלערייַ רעדט אויף פּאָרשיידענע שפּראַכן. אָבער ווי אָ שוישפּילער, איז מען מיט יידיש זייער שטאַרק באַ־גרענעצט. פּאָרוואָס זאָלט איר נישט לערנען דייטש און ווערן אָ דייטשער שוישפּילער?

ער האָט אַרויסגעזאָגט דאָס, וואָס איז שוין לאַנג געווען מיין געהיימער וואונטש...

איך האָב פון אים באַקומען רעקאָמענדאַציעס צו פּריץ ענגעל און צו פּראָפעסאָר עמיל מילאַן, וועלכער איז דעמאָלט געווען דער גרעסטער וואָרט־מייסטער. מילאַן האָט מיך פּאָרהערט, און איז באַלד געוואָרן מיין דייטשער שוישפּיל־לערער — אַן געצאָלטס. און דער, וועלכער האָט מיר פּאָרשאַפט די וויכטיקסטע פּאָרבינדונג אין מיין לעבן, איז געווען דער צייכענער הער־מאַן שטרוק. ער האָט דער ערשטער מיר אויסגעשטרעקט אָ פּריינט־לעכע האַנט און אַזוי אַרום געעפּנט פּאָר מיר דעם טויער צו דער נייער, וואונדערלעכער וועלט, וועלכע איז געווייַנטלעך פּאָר אונדז „אַרעמע מענטשן" פּאָרהאַקט און פּאָריגלט. און וועז איך בין געקומען צו אים זיך באַדאַנקען, האָט ער מיר געזאָגט מיט אָ שמייכל: „וועז איר וועט אַמאָל ווערן אָ באָרימטער שוישפּילער, וועט איר מיך דערמאָנען אין אייערע מעמואָרן."

וויל איך עס אַז דאָ מיט דאַנק און מיט ברכות אויסדריקן אין אַן אָפענעם בריוו:

„ליבע, גרויסע, אינפֿלוסרייכע הערן, —

„וען איר באַגעגנט אַמאָל אַ קינד פון פֿאָלק, וואָס ווייזט אַרויס בענקשאָפט צו וועלן טעטיק אויף אַ קינסטלערישן געביט, — דערמאָנט איך אַן דעם מענטש, וועלכער האָט זיך געזומען די מי צו גיין הינטער די קוליסן און דערמוטיקן אַ פרעמד, קליין יינגל, וועלכן ער איז שפּעטער באַהילפיק געווען. פֿאַרגעסט אויך ניט די פרייד, וואָס הערמאָן שטרוק מוז פילן, וען ער לייענט די דאָזיקע שורות. העלפֿט! העלפֿט — וויל איר פֿאַרפלאָנצט מיט דעם ליבע און דאַנקבאַרקייט אין אַ וועלט, וואָס דאַרף עס אַזוי נויטיק.

„מיין ליבע און דאַנקבאַרקייט שטראָמט היינט פון מיין גאַנצן האַרץ צו אים, צו הערמאַן שטרוק.“

דאָס וואָרט

וועג איך בין געקומען צו עמיל מילאַן מיט שטרוקס רעקאָמענדאַציע, איז ער געווען זייער פריינטלעך צו מיר. אָבער ער האָט גראָד געהאַלטן אין פּאַקן זיך, צו פֿאָרן אויף אַ רעציטאַציע־טור און דערנאָך אויף וואַקאַציע. צוריקקומען וועט ער ערשט אין אויגוסט — און איצט איז מאי... מיינע הימל־הויכע האָפענונגען זיינען מיט אַמאָל צוריקגעשליידערט געוואָרן אויף דער ניכטערער ערד. ווי אַ געשטראָפט הינטל בין איך אַרויס פון זיין היים, זיכער, אַז דאָס איז ווידער עפּעס אַן אויסרייד פון יענע „גרויסע“ הערן. אָבער מיין אַנטשלוס צו וועלן אַ דייטשער שוישפּילער האָב איך אַלץ ניט אויפגעגעבן. פֿאַרקערט, איך האָב אָנגעהויבן איבערארבעטן. מיין לעבן: צוערשט מוז איך ענדערן מיין באַשעפּטיקונג — — אין אַוונט, וען אַנדערע גייען אין טעאַטערס און צו קאָנצערטן, האָב איך געמוזט באַקן בייגל. איך האָב אויך פּיינט באַקומע די בעקעריי צוליב אַנדערע סיבות: כ׳האָב ניט געקאָנט פֿאַרגעסן יענע הייזער־יידענע אין זאַליעשטשיק, וועלכע האָט מיר געזאָגט, אַז איך האָב „גרויסע“ העכט. מיט דער צייט האָב איך נאָך צובאַקומען דעם ריכטיקן בעקער־צייכן — קרומע פיס. פונקט ווי איך האָב געגלויבט, אַז איך פֿאַרמאָג די פייאיקייט צו זיין אַ שוישפּילער, אַזוי שטאַרק האָב איך אויך שטילערהייט זיך געשראָקן, אַז מיינע גרויסע הענט און קרומע פיס וועלן זיין פֿאַר מיר אַ שטערונג. האָבן דאָך די מייסטע שוישפּילער אַזעלכע דעליקאַטע הענט און קליינע פיס... און אפשר וועט מען עס גאָר נישט באַמערקן — אפשר וועל איך גראָד קריגן ראָלן,

וואו מ׳דאַרף דווקא גרויסע הענט און פיס — — כ׳האָב שוין אַפילו פריער געהאַט באַשלאָסן צו לאָזן אָפּרירן מיינע קרומע פיס און זיי אויסגלייכן. סיי ווי, מיין באַשעפּטיקונג ווי אָ בעקער מוז איך אויפגעבן.

אָבער ס׳איז לייכטער צו פאַרלירן אַרבעט ווי צו געפינען. ס׳האָט לאַנג גענומען, ביז איך האָב באַקומען אַרבעט אין אָ פאַבריק, וואו מ׳מאַכט בלעכענע טרובעס צו גראַמאָפאָנען. דאָרט האָט מען אויך געוואָשן און איבערגעפאַרבט אַלטע טרובעס; בין איך געוואָרן דער טרובע־וואַשער. די טרובעס האָט מען איבער נאַכט געטונקען אין פעסער מיט לויג, דערנאָך האָט מען זיי געוואָשן. געטאָן האָט מען דאָס מיט גומי־הענטשקעס. קוים האָט די הענטשקע זיך אינגעריסן, האָט מען באַקומען וואונדן אויף די הענט. בין איך נאָך עטלעכע וואָכן אַרבעט שוין אַרומגעאַנגען מיט פאַר־שרפּטע הענט, און איך האָב וויידער אָנגעהויבן זיך שרעקן פאַר מיין נייער פּראָפעסיע. האָב איך אויך דאָס אויפגעגעבן, און בין וויידער געבליבן אָן אַרבעט.

דער קאַמף פאַר עקזיסטענץ אין אָ פרעמד לאַנד איז זייער שווער. אָבער נאָך שווערער ווערט דער קאַמף, ווען ער איז פאַרבונדן מיט אָ לעבנס־פלאָן, מיט אָ בענקשאַפט נאָך אָ ציל אין לעבן. נאָך וואָכן זוכעניש האָב איך באַקומען אַרבעט — אין אָ טרומנע־פאַבריק. מיין אַרבעט איז באַשטאַנען אין בייצן און פּאָליטורן די טרומנעס מיט שערלאַק. ס׳האָט לאַנג ניט גענומען, און איך האָב באַקומען געל־ברוינע און שוואַרצע פלעקן אויף די הענט, וואָס מ׳האָט מיט קיין זייף ניט געקאָנט אָפּוואַשן. איז וויידער ניט גוט. אָבער וויניקסטנס בין איך פריי אין די אָוונטן און איך האָב צייט צו לערנען דייטש, אויפצונעמען פאַרשיידענע קורסן אין דער פרייַער האַכשולע, באַזוכן טעאַטערס, און דער עיקר — איך קאָן וויידער ביי קאַווע מיט קוכן דעקלאַמירן פאַר מיינע פאַראיין־חברים די אַלע זאַכן, וואָס איך האָב אין דער צייט אייגנטודירט. איך האָב שוין דעמאָלט געקענט בערנס גאַנצן „דעקלאַמאַטאָריום" אויף אויסנוויניק. מיין לעבן אין יענער צייט האָט זיך געטראָגן ווי אויף אַ יאָגדיקן וואָסער־שטראָם: אָט טראָגט עס מיך, איך שווים, און אָט נעמט עס מיט מיר דרייען ווי אין אַ קעסל־גרוב; פאַרטשעפּט איך זיך ערגעץ ביים ברעג און בלייב הענגען ווי צוגעקלעפּט — ווער איך אָפּאָטיש, האָפענונגלאָז, — ביז דער שטראָם פּאָקט מיך ווידער, טראָגט מיך אַוועק, און איך שווים ווייטער.

איינמאָל באַקום איך צו לייענען דעם „פּאַיאַץ" פון קאַרל עמיל פראָנצאָז. איך בין באַגייסטערט! פריער מאַקסים גאָרקי, און איצט פראָנצאָז „פּאַיאַץ"! שטאָמט ער דאָך פון מיין געגנט — אַזויפיל באַקאַנטע שטעט און דערפער און מענטשן — — און אויך ער האָט געוואָלט ווערן אָ שוישפּילער! ער האָט געהאַט דיזעלבע פּלענער, דיזעלבע בענקשאַפט,

און דורכגעמאַכט דיזעלבע צרות און שוועריקייטן. אויך ער איז באַגייסטערט געווארן פון אַ טעאַטער־שטיק, וואָס האָט אַפילו געהאַט פרעמדלעכע פיגורן מיט פרעמדע נעמען — אָבער ווי ענלעך צו די מענטשן פון זיין אייגענער היים, פון זיין דאָרף — — איך האָב באַקומען דאָס שטיק און האָב עס געשלונגען לייענענדיק. ניין, דאָס שטיק האָט מיך פאַרשלונגען! עס איז געווען „דער סוחר פון ווענעדיג" — שיילאָק:

„האָט ניט אויך דער ייד אויגן, הענט, גלידער, חושים, פאַרלאַנגען, ליידנשאַפטן? ווערט ער נישט געוואָרט מיט דערזעלבער שפייז, פאַר־וואונדעט דורך דיזעלבע כלי־זין, געהיילט מיט דיזעלבע מיטלען, און ווארעמט אים ניט דערזעלבער זומער, אָדער פרירט ער ניט אין זעלבן ווינטער, ווי דער קריסט? וועו איר שטעכט אונדז, גייט ניט קיין בלוט? וועו איר קיצלט אונדז, לאַכן מיר ניט? וועו איר פאַרסמט אונדז, שטאַרבן מיר ניט? און אַז איר באַליידיקט אונדז, טאָרן מיר זיך ניט נוקם זיין?"

איך האָב זיך באַגאַסן מיט טרערן, געיאַמערט און געקלאָגט אויף שיילאָקס ביטער מזל. „ש־יי־ל־א־ק, שטייט אין בוך; הייסט עס—ש־א־י־ע, ישעיה" — מיין נאַמען, אַן אייגענער! שיילאָק, דער פאַיאַץ און איך זיינען געוואָרן אייגנס; ניין, זיי זיינען געוואָרן בלויז איך. ווייל איך האָב דאָ דורכגעלעבט ניט בלויז די ווירקלעכקייט; אַלץ, וואָס איך האָב נאָר געוואונטשן, עס זאָל פאַרווירקלעכט ווערן, איז דאָ פאַר מיר פאַרווירקלעכט געוואָרן. ס׳איז מיר בלויז ניט געפעלן וואָס שיילאָק איז אַזוי פאַרליבט אין זיינע דוקאַטן. כ׳האָב מיר פאַרגעשטעלט, אַז וועו מיט מיין טאַטן און מיין שוועסטער זאָל זיך טרעפן דאָסזעלבע, וואָס מיט שיילאָק און יעסיקע, וואָלט מיין טאַטע זיכער ניט אַזוי געקלאָגט נאָכן געלט; און עס וואָלט אים אַפילו ניט אייגנעפאַלן צו וועלן אויסשניידן אַ פונט פלייש ביי אַנטאָניאָ, אַפילו וועו ער איז זיין ערגסטער שונא. האָב איך איגנאָרירט דאָס שלעכטע אין שיילאָקן און מער זיך דורכגענומען מיט זיינע ליידן און שמערצן. כ׳האָב דעם גאַנצן מוסר־מאַנאָלאָג אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק און אים רעציטירט אין טעאַטער־פאַראייַן „קאַנקאַרדיאַ". ס׳האָט שטאַרק אויס־געמומען. מיינע פריינט האָבן דערנאָך לאַנג דיסקוטירט וועגן דעם און מיר צוגעגעבן מוט.

אָבער דערווייל האָב איך וויטער פאַליטורט טרומנעס אין דער קאַנאַניר־שטראַסע און בין אַלץ געבליבן ביים אַלטן. איך בין געוואָרן אַלץ טרויעריקער, פאַרצווייפלטער און געמומען ליידן פון „וועלט־שמערץ"; כ׳האָב זיך אייגערעדט, אַז קיינעם אויף דער וועלט איז ניט אַזוי שלעכט ווי מיר. אַדאַנק דעם האָט זיך אין מיר אַנטוויקלט אַ שטיק „גרויס־וואַן" און איך האָב אַנגעהויבן גלויבן, אַז איך בין אַזוינס און אַזעלכס. דערצו זיינען נאָך אונטערגעקומען עסקים מיט מיידלעך און פאַרהיראָטע פרויען,

— בין איך שוין געווען אי דערהויבן, אי דערשלאָגן... כ׳האָב אַליין געליטן און יענעם פאַרשאַפט לייד, און איך בין שטאָלץ געווען מיטן געפיל, וואָס איך לייד צוליב יענעמס לייד. אַזוי זיינען געווען אין מיר צונויפגעמישט איין געפיל מיטן צווייטן — ווי אַ פאַפריקאַ־גולאַש, געקאָכט אינאיינעם מיט פלוימען־קאָמפאָט. ס׳האָט ניט געטויגט.

פלוצים דערזע איך גרויסע פלאָקאָטן: „רעציטאַציע־אָונט — עמיל מילאָן. אין פראָגראַם: דער סיגנאַל־היטער טהיעל, פון גערהאַרט הויפט־מאַן". כ׳האָב גאַנץ פאַרגעסן, אַז ס׳איז שוין זייט לאַנג געווען אויגוסט. פראָפעסאָר מילאָן, טראַכט איך, האָט נאָטירלעך וויכטיקערע זאַכן צו געדענקען ווי עפעס דאָרט אַ בעקער־יינגל מיט קרומע פיס, אַ גראַמאַפאָן־וואָשער און טרומנע־פאָליטורער מיט פאַרבייצטע הענט. קעגנאיבער מיין דירה און ביים פלאָץ, ווואו איך האָב געאָרבעט, זיינען געווען קיאָסקן מיט אַרויפגעקלעבטע פלאָקאָטן. פלעגן די פלאָקאָטן זיך רייצן מיט מיר: „אידיאָט אייגער, איינגעבילדעטער גאָרנישט וואָס דו ביזט! האָסט זיך איינגערעדט, אַז מיט דעם שטיקל פאַפיר פון שטרוקן האָסטו שוין געשאָסן דעם פויגל? ביסטו טאַקע געבליבן ביים פויגל, מענטש!" „פויגל", פונקט ווי דאָס וואָרט „מאַנאָלי", האָט אויף בערלינעריש געהייסן „משוגע". אָט די פלאָקאָטן וועלן מיך טאַקע משוגע מאַכן! נאָי וואָלט מען זיי אַראָפגענומען! וואָרים אידער די פלאָקאָטן האָבן זיך באַווייזן, האָב איך דאָך שוין געהאָט פאַרגעסן אַן דעם גאַנצן עסק...

פונדעסטוועגן האָב איך מיט זעקס טעג פריער געקויפט אַ בילעט צום אָונט. כ׳האָב קיינעם נישט דערציילט וועגן דעם — ס׳איז מיר געווען אַ בושה צו דערמאָנען מיינע פריינט וועגן מיין אָנטוישונג. דער אָונט איז פאַרגעקומען אין אַ שבת. נאָכמיטיק בין איך אַהיימגעקומען פון דער אַרבעט, זיך אַרומגעוואָשן — פלוצים קלינגט מען אין טיר: אַן עקספרעס־בריוו! אויף אַ שיינעם, בלויען קאָנווערט איז מיט אַ ציכטיקער, קליינער האַנט־שריפט, פרעציז ווי אַ גראָווירונג, אָנגעשריבן דער נאָמען און אַדרעס פונעם אויפגעבער: פראָפעסאָר עמיל מילאָן, סיבעל־שטראָסע 12, שארלאָטענ־בורג. אינעם בריוול לייענט זיך: „מיין ליבער הער גראָנאָך — אָנט־שולדיקט וואָס איך שרייב אייך ערשט איצט. דאָ זיינען צוויי בילעטן פאַר היינט אָונט. קומט דערנאָך אַריין צו מיר אין גאַרדעראָבע, וועלן מיר אַפּ־שמועסן די צייט, וועו מיר זאָלן אָנהויבן אָרבעטן. אַ האַרציקן גרוס — אייער עמיל מילאָן."

מיט ציטערנדיקע הענט האָב איך איבערגעלייענט דעם בריוו עטלעכע מאָל, ביז איך בין אַוועקגעפאַלן אויף מיין בעט און זיך גוט אויסגעווויינט פאַר גליק. דערנאָך בין איך אַוועקגעפאָרן צו דער פרענצלאָער אלייע, וואו ס׳האָט געוואוינט מיין נאָענטע פריינדין, פרוי באָום, און איר דער־

ציילט די גוטע בשורה. פֿאַרציטערטע פון פרייד, זיינען מיר צוזאַמען געגאַנגען אין בערנשטיין־זאַל צום אָוונט. אַ מערקווירדיק פּובליקום איז דאָרט געווען: גלחים, שוישפּילער, אַדוואָקאַטן, רעזשיסערן — די מערסטע פון זיי תלמידים און פאַרערער פון פּראָפעסאָר מילאַן. אויף דער בינע איז געשטאַנען בלויז אַ באַקוועמער שטול. מילאַן איז אַרויפגעקומען, און מ׳האָט אים שטורמיש באַגריסט. ער איז געווען אין פּראַק. זיין פאַרבריינט פּנים, מיט די בלאָנדע האָר און דעם גרויליעך בערדל, האָט געשטראָלט. ער האָט זיך לאַנגזאַם אַוועקגעזעצט, אַביסל זיך פּאַראויסגעבויגן, און רואיק צוזאַמענגעלייגט די שפּיצן פון די פינגער. ס׳איז געווארן גאַנץ שטיל, אַבער ער האָט נאָך אַלץ געווארט. ביז, אין אַ טויט־שטילקייט, אַז מ׳האָט געקאָנט הערן דעם אייגענעם אָטעם, האָט ער אָנגעהויבן דערציילן די געשיכטע פון דעם באַן־אָנגעשטעלטן, דעם סיגנאַל־היטער טהיעל. קיין סימן ניט פון דעקלאַמאַציע, פון „טעאַטער". ער האָט פשוט און פּראָסט איבערדערציילט אַ גאַנץ בוך אויף אויסנווייניק, אַזוי אייגפאַך ווי יוז פעדאַרקיוו וואָלט דערציילט אַ מעשה מיין טאַטן, — געראַטן אַזוי האַרציק־מענטשלעך צום פּובליקום, ווי שימשעלע מילניצער פלעגט רעדן צו די קינדער.

ווען ער האָט געענדיקט, האָט דער עולם געיובלט פון באַגייסטערונג. מ׳האָט אים אַרויסגערופן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל, ביז אַלע האָבן זיך אויפ־געשטעלט און דורך אַ שטורעם אַפּלויזן אויסגעדריקט זייער דאַנק און אַ „גוטע נאַכט". מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ בין איך אַריין צו אים אין גאַרדע־ראָבע. כ׳האָב דאָרט געטראָפן עטלעכע הערן און דאָמען, אויך אַ גלח. דער פּראָפעסאָר האָט מיך שוין פאַרגעשטעלט ווי זיינס אַ שילער. מ׳האָט געטרונקען שאַמפּאַניער, און איך האָב באַדאַרפט מיט־טרינקען — דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן. דערנאָך האָט ער מיך באַשטעלט צו זיך אויף מאָרגן, זונטיק, 11 אין דער פרי, און געבעטן אַ דאָמע, יאָהאַנא בורקהאַרט, זי זאָל אויך קומען.

צען אין דער פרי בין איך שוין געווען ביי דער סיבעל־שטראָסע 12 און זיך אַרומגעדרייט פאַרן הויז אַ גאַנצע שעה, וואָס האָט מיר אויסגעוויזן צו זיין לענגער ווי אַ מענטשנס לעבן. פונקט 11 בין איך געווען ביים פּראָפעסאָר און האָב באַלד אָנגעהויבן רעציטירן שיילאָק און פראַנץ מאָר. מילאַן האָט מיך אָנגעקוקט און געשמייכלט. דערנאָך האָט ער אַרויפגעלייגט אויף מיר די האַנט, געזאָגט עטלעכע פריינטלעכע ווערטער — עפּעס וועגן טעמפּעראַמענט, אַרגאַן, געפיל — און פלוצים שרעקלעך זיך צעלאַכט. איך האָב זיך פאַרשעמט. ער האָט עס באַמערקט. צוריקהאַלטנדיק זיך פון לאַכן, האָט ער פאַרזיכערט, אַז איך בין אַ גרויס טאַלענט, נאָר — מאַכט ער — „די אַרעמע דייטשע שפּראַך" . . . און ער האָט ווידער הויך און האַרציק

זיך צעלאָכט, ווי איבער אַ געלונגענעם וויץ. אויסגעווישט די טרערן פון לאַכן, זאָגט ער שוין גאַנץ ערנסט:

— זעט איר, די אַלע זאַכן, וואָס איר פאַרמאָגט, קאָן מען ניט אויס־לערנען; אָבער שפּראַך לאָזט זיך לערנען.

און ווייזנדיק אויף יאָהאַנאַ בורקהאַרט, זיין שילערין, גיט ער צו:

— דאָס פרייליין וועט אייך לערנען דייטש.

לערנען ביי אים האָב איך באַדאַרפט צוויי מאָל אין וואָך, וואָס האָט געדאַרפט קאָסטן 200 מאַרק אַ חודש, און פאַרדינט האָב איך ביי מיינע טרומנעס אינגאַנצן 60 מאַרק אַ חודש. בין איך בלייך געווארן ווי קרייד און אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. אויך דאָס האָט ער באַמערקט, און ער האָט געמומען אויספרעגן וואָס איך טו, צי מיינע עלטערן שיקן מיר ניט קיין געלט, און —

— וואָס באַהאַלט איר אַזוי אייערע הענט?

מיר האָט אַ טיאָכקע געטאָן אין האַרץ. אָבער ס׳איז מיר שוין געווען אַלץ איינס, און איך האָב אים דערציילט פאַרוואָס איך שעם זיך צו ווייזן מיינע הענט.

— דאָס איז דאָך וואונדערבאַר! — איז דער פּראָפעסאָר דווקא געווארן באַגייסטערט — וואונדערלעך!

ער האָט פאַנאַנדערגערוקט די שיב־טירן צום צווייטן צימער און אַריינגעבעטן דעם גלח און אייניקע הערן, וועלכע איך האָב נעכטן געזען אין זיין גאַרדעראָבע.

— זעט, מיינע הערן — האָט ער צו זיי געזאָגט מיט באַגייסטערונג — וואָס פאַר אַ מאַגישע קראַפט מוז עס פאַרמאָגן אונדזער דייטשע קונסט, ווען זי לאָקט צו זיך קינדער אַזש פון דער ווייטער פרעמד! און דאָ מוזן זיי קעמפן און זיך קווילן ביי פּאָליטורן טרומנעס!...

ער האָט זיי געוויזן מיינע צעפּאַלענע הענט, און זיי האָבן אַלע געשטוינט.

— יאָ, מיין גאַליציאַנער — האָט ער מיט אַמאָל געמומען רעדן צו מיר אויף „דו“ — דו וועסט ביי מיר זיין אַ פרייער שילער, און איר, פרייליין בורקהאַרט, וועט אים אויך אומזיסט לערנען — שטימט?

פרייליין בורקהאַרט האָט צוגעשטימט, און אַלע האָבן גראָטולירט.

ווי באַטרונקען פון מיין ערשטן גרויסן דערפאָלג, בין איך אַראָפּ־געפאָרן ביז צום אַלעקסאַנדער־פּלאַץ און פון דאָרט גלייך געלאָפן צו מיין מוטערלעכער פריינדין, פרוי באָום, איר אָנזאָגן די צווייטע גוטע בשורה.

נייע האָפענונגען האָבן אַצינד אָנגעפילט מיין האַרץ. צוויי מאָל אין וואָך האָב איך געלערנט ביי פרייליין בורקהאַרט, און יעדן זונטיק מיטן פּראָפעסאָר מילאָן, וועלכער איז פאַר מיר געווארן דער נייער, דייטש־

גויאישער שימשעלע מילניצער. ער האָט מיך נישט נאָר געלערנט; ער האָט מיר אויך אָפט אַוועקגעשענקט זיינע אָפּגעטראָגענע קליידער, שיך און וועש. אייגס נאָר: כדי איך זאָל קאָנען רעדן בלויז דייטש, האָט ער מיר געראָטן ניט צו טרעפן זיך מיט מיינע לאַנדסלייט...

ביסלעכווייז האָב איך אָנגעהויבן אויך דענקען און חלומען אויף דייטש. די גאַנצע פרייע צייט האָב איך אָפּגעגעבן אויף שטודירן דייטשע קלאַנגען און לערנען לידער, מאַנאָלאָגן און ראָלן אויף אויסנווייניק. דער פּראָפעסאָר האָט מיר געגעבן אַ גאַנצן שטויס ביכער פון דער קלאַסישער און מאָדערנער ליטעראַטור; אייניקע קליינע ביכלעך האָב איך אַליין געקויפט אין דער ביליקער רעקלאַם־אויסגאַבע.

די אָרבעטער אין דער טרומנע־פאַבריק האָבן מיך ליב באַקומען און מיך גערופן „קליינער פּאָליאַק" — אָבער אַן שום שנאה. אין בערלין האָט מען יעדן פרעמדן גערופן „פּאָליאַק". דער ווערק־פירער האָט געהייסן לעמקע. ער האָט געהאָט אַ רויטלעך־ברוינע „קייזער־באָרד", אין דער מיט צעקעמט. אייגמאָל, מיטיק־צייט, איך זיץ מיר אין אַ ווינקל, קיי מיין „קלאַפשטולע" און חזר דערביי אַ מאָנאָלאָג פון „דער טרוים, אַ לעבן", — זעצט זיך אָוועק לעבן מיר לעמקע, און קייענדיק פרעגט ער:

— נו, קליינער פּאָליאַק, אַלץ פלייסיק, וואָץ? וואָס שטודירסטע דען די גאַנצע צייט אַזוי, הא?

איך האָב אים געזאָגט וואָס און פאַרוואָס איך שטודיר.

— כ׳האָב אָבא׳ באַלד געוואוסט, אַז דו ווילסט זיין אַ קינסטלער — שמייכלט ער צופרידן און קייעט ווייטער — כ׳וועל דיר עפּעס זאָגן: ד׳אַרבעטסט איצט ביי מיטלגרויסע טרומנעס. וועז ד׳זאָלסט זעך אויס־לערנען אַרבעטן ביי ד׳גרויסע, וואָלסטע אין אַ האַלבן טאָג פאַרדינט פונקט אַזויפיל ווי איצט אַ גאַנצן טאָג; וואָסטע מער צייט געהאַט צו שטודירן און געקאָנט זעך לאָזן וואַקסן נאָך לענגערע האָר.

— אָך, מייסטער לעמקע — זאָג איך — איר זייט דאָך צו מיר ווי אַ פאָטער.

— כ׳קאָן זעך ניט העלפן — לאַכט ער און גיט מיר אַ לייכטן שטויס אין די ריפּן — דו האָסט דאָך לענגערע האָר פון מיא. איז מאָנטיק וועסטע אַנהייבן אַרבעטן ביי גרויסע טרומנעס.

די מיטאָג־סירענע האָט זיך צעפייפט, און דאָס האָט איצט געקלונגען אין מיינע אויערן ווי אַ לאַנגער, לאַנגער אָמן.

האָב איך אָנגעהויבן אַרבעטן נאָר האַלבע טעג און פאַרדינט כמעט דאָסזעלבע. דערביי האָט מען אין אַשינגער־שענק באַקומען פאַר 25 פעניג אַ פּאָר וואורשטלעך מיט קאַרטאָפל־סאַלאָט, באַגאָסן מיט עסיג, אויל און מושטאַרדע, און מ׳האָט געקאָנט טונקען אין דעם אַזויפיל שטיקלעך ברויט

וויפל מ׳האָט נאָר געוואָלט — איז שוין געווען גאָר גוט. איינמאָל האָב איך אַזוי פֿאַרצערט אפשר אַ האַלבן הונדערט שטיקלעך ברויט! און אין דער גאַרמאַן־שטראַסע, וואו די יידישע קולטור־געמיינדע האָט געעפנט אַ קאַך־שולע, האָט אַ סטודענט געקאָנט פֿאַר 10 מאַרק אַ חודש עסן צוויי מאָלצייטן אַ טאָג. דערצו האָט נאָך די רויט־האָריקע ראָזאַ צוגעגעבן אַזויפיל פֿאַרציעס גרינצייג וויפל ס׳האָט נאָר געקאָנט אַריין. איז דאָס געווען געשמאַק דער צעריבענער אַרבעס מיט די צוגעפֿרעגלטע ציבענקעלעך! דאָ האָבן געגעסן צוקינפּטיקע פילאָסאָפן, דיכטער, מוזיקער; האָט מען געטריבן שפּאָס און דערווייל אויף אַ רעכטן אמת זיך פֿאַרוועט וועט עס וועט אויפעסן מער עקסטראַ־פֿאַרציעס גרינצייג. וויי אַזוי מ׳האָט געקאָנט דאָס אַלץ געבן פֿאַר צען מאַרק אַ חודש, ווייס איך ניט.

ניט געקוקט אויף מילאָנס וואָרנונג, איך זאָל צוליב דער דייטשער שפּראַך אויסמיידן מיינע לאַנדסלייט, האָט עס מיך דאָך געצויגן צו זיי. ביי מילאָן און פרייליין בורקהאַרט בין איך געווען באַשיידן, אונטערטעניק, אפשר שוין מער ווי מ׳האָט באַדאַרפט; איך האָב צו זיי געדינט פֿאַר זייערע גייסטיקע און געזעלשאַפטלעכע מתנות. בעת צווישן אייגענע האָב איך זיך געפילט פריי, אויפגעלייגט, און כ׳האָב טאָקע געקאָנט אָביסל זיך באַרימען אויך. אין מיין אייטלקייט בין איך אָפילו שטאָלץ געווען, וואָס איך שטייג העכער און רייס זיך אַרויס פון מיין קרייז; אָבער ס׳האָט מיר פֿאַרט געפעלט אַ „קעגנגעוויכט" — מיינסגלייכן! האָב איך דעמאָלט געפירט אַ מין דאָפּל־לעבן. איך בין קיינמאָל ניט געווען קיין פֿאַרשלאָסענער אין זיך, קיין אָפּגעזונדערטער, אינזאַמער גריבלער; כ׳האָב שטענדיק ליב געהאַט מענטשן אַרום זיך, און אַ סך מענטשן. בין איך געווען געזאָנגען צו פֿאַר־זאַמלונגען, זיך באַטייליקט אין דעמאָנסטראַציעס, איבערגעזעסן אין טעאַטערס, קינאָס, צירקן, ביי פערד־לויפן — וואו נאָר אַ סך מענטשן, דאָרט האָב איך געזן פֿאַרבראַכט. מער נאָך ווי די אָפּיציעלע מאָסן־פֿאַרזאַמלונגען, אָפילו ווי די טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען, האָבן מיך אינטערעסירט מענטשן. אַ סך פון זיי האָבן מיך באַגייסטערט, אָנגערעגט, מיך דערהויבן ביז עקסטאַז און גליקלעך געמאַכט. נאָך היינט, ווען איך געפין זיך צווישן אַ סך מענטשן, איז מיין נייגיר וואָך, מאָביליזירט, אַזוי צו זאָגן; און נייגעריקייט איז אַדער מיין זעקסטער חוש, אַדער — נאָך עסן און ליבע — מיין דריטער אינסטינקט.

נייַן, איך האָב קיינמאָל נישט געקאָנט לעבן ווי אַדם־הראשון — בפרט אַז די קליינע חוהלעך צעלויפן זיך אָפט און האָבן ליב צו נאָשן פרעמדע עפּל...

ס׳איז געווען די צייט, וועו כ׳האָב אַלץ געלייענט, אַן אַ סדר: ניטשע און האָפֿמאַן, קראָפּאָטקין און דאָסטאָיעווסקי, אַרציבאַשעוו און שטירנער,

גאַרקי און שלום עליכם, סטרינדבערג און טאָלסטאָי, דייטשע קלאַסיקער, פראַנצויזישע ראָמאַנען — אַלץ דורכאיינאַנדער. און די העלדן פון די ווערק האָב איך ניט נאָר געגומען זייער ערנסט, נאָר אויך געפֿרואווט זיי נאָכטאָן. איבערגעלייענט ראַסקאָלניקאָוון, איז קיין אַלטע מומע ניט זיכער געווען מיט מיר. וואָלט דעמאָלט געווען לעבן מיר מיין אייגענע „אויפגעוואַרעמטע“ מומע, וואָלטן מיר ביידע געפֿאָלן אַ קרבן: זי דורך מיר, און איך דורכן הענקער. זיך אַנגעלייענט מיט מאַקס שטירנער, בין איך געוואָרן אַ „הערן־מענטש“, און אַלע אַרום מיר זיינען געווען אין געפֿאַר.

מיין פריינט שידלאָוער האָט געהאַט צוויי שוועסטער, ווועלכע האָבן פונקט ווי ער, ניט געקאָנט זיך קיין עצה געבן מיטן לעבן. זיי זיינען געווען איבערצייגט, אַז זייער קליין־געוואַקסענער ברודער איז אַ זשעני, און דער־פֿאַר איז ער קיינמאָל ניט קיין דערפֿאָלג. דערפֿאָלג, האָבן זיי געטענהט, האָבן נאָר „פֿאַרדאַרבענע“, „ראַפֿינירטע“ און „אויבערפלעכלעכע“. אַזוי האָט זיי דער ברודער איינגערעדט, און זיי האָבן אין דעם געגלויבט. האָט מיין שטיקל דערפֿאָלג אַריינגעבראַכט אַביסל קנאה אין אונדזער פריינט־שאַפט. זיי האָבן עס ניט צוגעגעבן, אָבער דאָ און דאָרט האָט מען געלאָזט פֿאַלן שטעכווערטלעך. די עלטערע שוועסטער איז שוין געווען אַביסל צו „עלטער“ און היפשלעך אייגעדאָרט. די הויט אויף איר פנים איז געווען ניט גלאַט, ניט ברוין, ניט ווייס, נאָר ווי עפּעס פון אַ געמישטער, קויטיקער פֿאַרב. דערצו האָט זי נאָך געהאַט פֿאַלשע ציין — פֿאַלש אַריינגעשטעלט פון אַ פֿאַלשן דענטיסט. ביים רעדן האָבן די ציין זיך געשאָקלט, און ווען זי האָט זיך אויפגערעגט, האָבן זיי אינגאַנצן געוואָלט אַרויסשפרינגען פון מויל. ווייטער האָט איר גאָר ניט געפֿעלט. זי האָט געהאַט נאָך אַן אייגן־שאַפט: אַלץ האָט זי בעסער געוואוסט ווי אַנדערע און האָט תמיד געמוזט האָבן דאָס לעצטע וואָרט. נאָר איין זאַך האָט פֿאָר איר עקזיסטירט — איר ברודער. ער איז געווען דער זשעני פון דער פֿאַמיליע; דאָס האָבן אַלע אין זיין משפחה צוגעגעבן. איי, ער האָט ניט קיין דערפֿאָלג, איז אין דעם שולדיק בלויז זיין געניאַליטעט און זיין דיקלעכע פרוי, ווועלכע באַשענקט אים יעדעס יאָר מיט אַ מיידל. פינף שרייענדיקע, וואויל מיידעלעך זיינען שוין אַרומגעלאָפן אין זייערע צוויי ענגע שטיבלעך ביי דער גרייפסוואַלדער־שטראַסע 12, הויף 3, לינקע טרעפ. פאַרשטייט זיך, אַז אויך דאָס ווייב האָט געזען גרויסקייט אין איר שוואַכלעכן מאַן און האָט שוין אַפילו באַ־מערקט סימנים פון אָט דער גרויסקייט ביי אירע פינף קינדערלעך. דער־פֿאַר, מעגלעך, האָט זי אַזוי שווער און ביטער געאַרבעט אויסצוהאַלטן די משפחה, און איז געווען צופֿרידן און גליקלעך מיט דעם. וואָרים זי האָט אַלץ געגלויבט, אַז ענדלעך וועט קומען אַ צייט, ווען מ׳וועט אָנערקענען דעם געניאַלן טאַלענט פון איר מאַן, אַדער כאָטש פון אירע קינדער.

זיין יינגערע שוועסטער איז געווען קורצזיכטיק, געטראָגן אויגנגלעזער, און האָט, פֿאַרשטייט זיך, אויך פֿאַרגעטערט איר ברודער. אין אַ דיסקוסיע פלעגט זיך איר מויל־ווינקל פֿאַרציען אין אַזאַ איראָנישׂ־צופֿרידן שמייכעלע, וואָס האָט ניבע אַלץ צוגעגעבן, אָבער מיט אַ צווייִדייטיקער באַמערקונג. וועמען האָט איר אַשטייגער געזאָגט, אַז די שטערן יאָגן זיך אין רוים פון איין לערקייט אין אַ צווייטער, האָט איר שמייכלענדיק מויל־ווינקעלע אַזוי שטיל און צווייִדייטיק אַ זאָג געטאָן: „אַהאָ, אַזוי גאָנץ פּשוט — פון איין לערקייט אין דער צווייטער — — כ׳פֿאַרשטיי.“ האָט מען איר דערקלערט, אַז ראָסקאָלניקאָוו האָט דערהרגעט די אַלטע פרוי בלויז אויס טיפער גוטסקייט, האָט זי באַלד געענטפערט: „גאָנץ אייגנפֿאַך, אַזוי זיך, אויס גוטסקייט — אַהאָ“; און דאָס איבעריקע האָט זי צווייִדייטיק פֿאַרשוויגן. זי איז געווען אַ נייטאָרין, שטענדיק געזעסן בייַ דער מאַשין, געהאָט אַ ווייסן שטערן און געלאַכט מיט אַ טריב, מאָט געלעכטערל ווי אַן אַלטער כינעזער. אָט די ביידע מוידן האָבן מיך ניט ליב געהאָט — אויס קנאה צוליב זייער ברודער — און איך זיי אויך ניט. זיי האָבן מיר אָפט אַריינגעזאָגט שטעכ־ווערטלעך, און איך האָב זיך אַן זיי נוקם געווען מיט דעם, וואָס כ׳האָב אויף זיי אויסגעפֿרואווט אַלץ, וואָס כ׳האָב געלייענט. איך בין דעמאָלט געווען ווי אַ פֿרישע, רייַנע וואַקס־פֿלאָסטינקע: אויפֿגענומען אין זיך אַלץ, וואָס כ׳האָב געהערט, געזען, געלייענט, און דערנאָך עס „אויסגעשפּילט“ אין מיין סביבה. נאָך שטירנערס „דער יחיד און זיין אייגנטום“, האָב איך די מיידלעך פּשוט טיראַניזירט, זיי געוואָרפן אין פּנים אַלע מיאוסקייטן, געווען גראָב צו זיי — ממש אַ קליינער „הערן־מענטש“. ערשט קראָפּאָט־קינס „קעגנזייטיקע הילף אין דער נאַטור“ האָט מיך ווידער געמאַכט נאָכ־געביק און גרייט צו העלפן יענעם. איבערגעלייענט אַרציבאַשעווס „סאַנין“, האָב איך געגומען הולטאַיעווען ווי אַ יונגער בוהיי, און נאָך „ווערטערס ליידן“ האָב איך פֿאַרגעסן דאָס פריערדיקע און געוואָרן אָנגעפּילט מיט וועלט־שמערץ און זעלבסטמאָרד־געדאַנקען, ביז טאָלסטאַיס מיושבדיקע דערציילונגען האָבן מיך ווידער געמאַכט פּאָר אַ „מענטש“. נאָר אין סיי וועלכער שטימונג איך בין ניט געווען, האָב איך אַלץ געזוכט צו רייצן זיך מיט די מיידלעך. כ׳האָב געוואוסט, אַז דאָס איז ניט שיין פון מיר; אָבער דאָס איז געווען מיין נקמה פֿאָר זייער קנאה.

מיט דער צייט האָב איך דאָך פֿאַרלאָזט מיין אַלטן קרייז און פֿאַוואַליע אָנגעהויבן אַריינוואָקסן אין מיין נייער סביבה. כ׳בין אַלץ מער זיך צוזאַמענ־געקומען מיט די סטודענטן פון פרייליין בורקהאַרט און פֿראָפעסאָר מילאָן, איבערגעלעגן מיט זיי אויף די גאַליאָרקעס פון די בערלינער טעאַטערס און צוזאַמען מיט זיי באַגייסטערט אָפּלאָדירט און אַרויסגערופן אונדזערע באַ־ליבטע שוישפּילער. ביי אַ פּרעמיערע פלעגן מיר הייזעריק ווערן שרייענ־

דיק, ביז אונדזערע פֿאַרגעטערטע קינסטלער האָבן זיך באַוויזן אין טירל פון דעם אייזערנעם פֿאַרהאַנג און צעשטראַלטע זיך באַדאַנקט. פון די 40 ביז 50 בערלינער טעאַטערס זיינען באַזונדערס דריי געווען ביי אונדז באַליבט: דאָס קעניגלעכע שוישפּיל־הויז, דאָס לעסינג־טעאַטער און מאַקס ריינהאַרטס טעאַטער. נאָר אַ פֿרעמיערע האָבן מיר דורכגעלייענט אַלע קריטיקן, און ניט תמיד זיינען מיר געווען אייגנשטימיק מיט זיי. מיר פֿלעגן שטענדיק זיך אידענטיפיצירן מיט אונדזערע באַליבטע שוישפּילער, זיי שרייפֿטלעך טרייסטן, אויב מען האָט געשריבן שלעכטס וועגן זיי, און אַריינ־שיקן וועגן דעם אַנאַנימע בריוו צו די קריטיקער. וועגן מ׳האָט אין אַ טעאַטער געשטעלט אַ מאַסן־אויפֿפֿירונג, פֿלעגן מיר די ערשטע זיך מעלדן ווי שטאַטיסטן. ריינהאַרט האָט דעמאָלט באַגייסטערט בערלין מיט זיין סענ־סאַציאָנעלער אויפֿפֿירונג פון „עדיפוס״ אין צירק שומאַן, ווואו ס׳האָט גע־שמעקט מיט קונסט און פערד־אָפּפֿאַל. מען האָט באַדאַרפֿט אַ סך „פֿאַלק״, גריכיש פֿאַלק. זיינען מיר תיכף אַוועק צום שטאַטיסטן־אַנפירער פֿלישקע, וועלכער האָט אונדז באַלד „אַנגאַזשירט״, און מיר האָבן אַזוי אַרום געקאָנט זיצן ביי די פֿראָבעס און זען פון נאָענט אונדזערע „גלעטער״ ביי דער ארבעט. ריינהאַרט, דער ניידעריקער און צאַרטער, איז געקומען צו די פֿראָבעס ווי אַ גרויסער געגנערַאל קומט אויף אַ שלאַכט־פֿעלד. ער איז אַרויף אויף זיין קליינעם פֿאָדיום, און אַרום אים איז געזעסן זיין שטאָב: דער מאָלער שטערן, דער באַלויכטער האָפמאַן, דער אינספּיציענט נעסטער, דער רעקווי־זיטאָר לאָוך, און די רעזשיסערן יאָזעף קליין, בערטאָלד העלד, ווילהעלם פֿראָגער, ריכאַרד אַרדינסקי, בלומענרייך און אַ סך אַנדערע. ריינהאַרט האָט שטיל און געלאָסן געמאַכט באַמערקונגען, און גלייך זיינען די רעזשיסערן געלאָפֿן דורכפֿירן זיינע באַפֿעלן.

מיר, די שטאַטיסטן, זיינען געווען פֿאַרטיילט אין נומערירטע גרופּעס. אויף אַ צייכן, האָט יעדע גרופּע פון איר ריכטונג זיך אַ לאָז געטאָן צום גרויסן טויער, און צוערשט שטיל, דערנאָך שטאַרקער און שטאַרקער, ביז פֿאַרצווייפלונג, געשריגן: „העלף אונדז, קעניג! קעניג, העלף אונדז! העלף, עדיפוס!!״; דערנאָך ווידער שטיל: „העלף, עדיפוס, קעניג, העלף אונדז!״; און ווידער שטאַרק, אַלע צוזאַמען: „עדיפוס! עדיפוס!! עדי־פוס!!!״ איז מאָסי אַרויסגעקומען און געזאָגט מיט זיין מעלאָדיש־איטאַ־ליענישער שטים, וואָס האָט געקלונגען אי זיס, אי מענלעך: „קינדער מיינע, וואָס זאָל באַדייטן דאָס קניען אייערע ביים טויער פון מיין הויז?״... האָבן מיר זיך אַ וואַרף געטאָן צו דער ערד, אַז ס׳האָבן זיך אַזש געמאַכט וואונדן אויף די קני, און מיר האָבן געשריגן און געווויינט מיט אמתע טרערן. מיר זיינען געווואָרן דאָס פֿאַרצווייפלטע גריכישע פֿאָלק, ווייל מיר האָבן דערפֿילט דעם טיפֿן ערנסט דערביי; ווייל ס׳האָט אונז פֿאַרכישופט דער קינסט־

לערישער הויך, וואָס האָט געאָטעמט פון דעם זשעני ריינהאַרט. אַחוץ דעם פלעגן מיר טאָקע דערפאַר באַקומען אַ מאַרק געצאָלטס, אָדער אומזיסטיקע בילעטן פאַר ריינהאַרטס „דויטשעס טעאָטער" אָדער אין די „קאַמערשפּילע".

אָנדערש איז געווען אין קעניגלעכן שוישפּיל־הויז. עפּעס האָבן די שוי־שפּילער דאָרט זיך באַנומען ווי „בעאַמטערס", געגאַנגען ווי אויף שטאָלצן און זיך באָוגט ווי אויף קאָטורנעס, גערעדט צירלעך־מאַנירלעך און מיט זשעסטן, וואָס קיין מענטש באָנוצט נישט אין לעבן. דער שטאָטיסטן־פּירער, אוריך, האָט אונדז געהייסן אונטערשרייבן קליינע צעטעלעך, אַז מיר קריגן אַ מאַרק אַ פּאָרשטעלונג, און דערנאָך אַליין צוגענומען דאָס געלט; ווייל — ווי ער האָט געטענהט — עס דאַרף אונדז זיין „גענוג כבוד בלויז צו שטיין אויף דער בינע פונעם קעניגלעכן שוישפּיל־הויז".

אין לעסינג־טעאָטער האָט מען אונדז קיינמאָל ניט אַריינגענומען ווי שטאָטיסטן; מ׳האָט זיך דאָרט באָנוצט בלויז מיט אייגענע מענטשן. אָבער דאָרט האָבן געשפּילט צוויי שוישפּילער, וועלכע מיר האָבן באָטראַכט פאַר די גרעסטע אין בערלין: אַלבערט באַסערמאַן און אָסקאַר סאָוער. פונקט ווי די שוישפּילער אין קעניגלעכן שוישפּיל־הויז זיינען געווען ניט נאָטיר־לעך, זיינען זיי, אין לעסינג־טעאָטער, שוין געווען צופיל נאָטירלעך. מ׳האָט אויף דער בינע געהוסט, געשפּיגן, זיך געקראַצט, געמאַכט לאַנגע פויזן — עפּעס ווי מ׳וואָלט ביי זייערס אַ פּאָרשטעלונג צופעליק אַריינגעפאַלן אין אַ פּרעמדער שטוב און צוגעזען יענעמס פּריוואָטע האַנדלונגען. ס׳איז אָזש געווען פיינלעך. אָבער אַלבערט באַסערמאַן און אָסקאַר סאָוער זיינען פאָרט געווען די גרעסטע אין זייער צייט.

ריינהאַרטס טעאָטער איז געווען ווי אַ געמיש פון יענע ביידע: נאָטיר־לעך, און דאָך נישט וואָכעדיק; יום־טובדיק, אָבער אָן פאַלשן פּאָטאָס. ס׳איז געווען טעאָטער — ראָמאַנטיש, פּאָעטיש טעאָטער.

צווי יאָר בין איך שוין געהאַט אָפּגעווען ביי פּראָפעסאָר מילאָן — און וואָס ווייטער? כ׳האָב זיך געריסן צו דער בינע. אייניקע פון מיינע פריינט זיינען געגאַנגען צו אַגענטן, האָבן דאָרט געוויזן וואָס זיי קענען, און זיינען אָזוי אָרום אָנגאָשירט געוואָרן אין קליינע שטעטלעך צו שפּילן די ראָלן, אין וועלכע זיי האָבן געזען זייערע באַליבטע שוישפּילער אין בערלין. כ׳האָב זיי מקנא געווען און בין בסוד אויך אָוועק צו אַן אָגענט. איך האָב שוין געקענט אויף אויסנווייניק אַ רעפּערטואָר פון צוואַנציק ראָלן. האָב איך פאָר זיי פּאָרגעשטעלט מיין פּראָצע מאָר, מעפּיסטאָ און שיללאָק, און עטלעכע טעאָטער־דירעקטאָרס האָבן מיך שוין געוואָלט אָנגאָשירן — איינער קיין קאָטבוס, אַ צווייטער קיין כעמניץ, אַ דריטער קיין בויטצן. דאָס האָט מיך געשטאַרקט אין מיינע האָפענונגען. אָבער כ׳האָב ניט געוואָגט צו אָנגאָשירן זיך אָן מילאָנס צושטימונג. וויפל איך האָב שוין אויסגעלערנט

ביי אים, האָב איך נאָך געגרי נישט געוואוסט; כ׳בין אָבער געווען איבער־צייגט, אַז איך דאַרף נאָך אַ סך לערנען. און דאָ ציטער איך פון באַגער צו זיין שוין אויף דער בינע, צו קאָנען זיך אַליין אויספרואוון אין מיין נייער שפּראַך...

איך האָב עס דערציילט פריילין בורקהאַרט. זי האָט מיך אויסגעהערט, מיטגעפילט מיט מיר און צוגעזאָגט צו רעדן וועגן דעם מיטן פּראָפעסאָר.

אַ געוויסן טאָג הייסט מיר מילאַן פאַרשפּילן אייניקע זאַכן. ער הערט מיך אויס כמעט אַ האַלבן טאָג, און ניט ער רייסט מיר איבער, ניט ער בעסערט אויס. ענדלעך פאַרפירט ער מיט מיר אַ לענגערן, ערנסטן שמועס:

— יאָ — זאָגט ער — פריילין בורקהאַרט האָט מיר אַלץ דערציילט. איך פאַרשטיי: דו ביזט נאָך אַ יונג, ווילד קאַרפאַטן־לאָשעקל, און וואַלסט נאָך אַמליבסטן וועלן אַזוי אַ בריקע טאָן, זיך אויסהירזשען ערגעץ אין סיי וועלכער פּראָווינץ־שטאָל. דאָס שאַדט ניט. אָבער פאַר דיר קאָן עס ווערן געפערלעך; וואַלסט דאָרט אויף אייביק צעטרענצלט דיינע נאַטירלעכע פייאיקייטן. דו דאַרפסט נאָך, מען זאָל אויף דיר אויפפאַסן, און ס׳איז נאָר אַ שאָד וואָס איך מוז איצט אַוועקפאָרן אויף אַ לענגערן רעציטאַציע־טור. וועט זיין דאָס בעסטע — איך וועל דיך שיקן צו מאַקס ריינהאַרט. דאָרט וועסטו אין זיין שוישפּיל־שול זיך אַביסל אויסטומלען מיט נאָך אַנדערע יונגע מענטשן, און דערנאָך וועלן מיר זען. וואָס דענקסטו וועגן דעם?

וואָס איך דענק! איך בין רויט געוואָרן, דאָס האָרץ האָט געזעצט — איך האָב געגומען שטאַמלען וועגן פון דאַנקבאַרקייט.

ער האָט תיכף טעלעפאָנירט אין ריינהאַרטס „דויטשעס טעאַטער", און דריי טעג שפּעטער האָב איך דאָרט געהאַלטן עקזאַמען און בין אויפגענומען געוואָרן.

— אָבער געדענק, קליינער גאַליציאַנער — זאָגט מיר אָן דער פּראָ־פעסאָר — זאָלסט מיר נישט אָנטאָן קיין בושות און ווערן צופיל אייניגע־בילדעט ביי זיך. דאָס איז אַ קראַנקהייט, פון וועלכער עס ליידן די מייסטע שוישפּילער. דערפאַר בלייבן זיי שטענדיק נאָר מיטלמעסיקייטן. דאָס אמת־גרויסע דערגרייכט מען בלויז, ווען מען שטעלט דאָס געטוענע העכער פון דער פּערזענלעכער אייטלקייט. די טאַט איז תמיד וויכטיקער ווי דער מענטש, וואָס טוט זי. דער מענטש פאַרגייט, אָבער די טאַט בלייבט. אונדזער זאַך איז צו דינען דער קונסט פון דיכטערס וואָרט — שעקספּירס וואָרט, גיטעס — און ערשט ווען דו וועסט באמת דערפילן דעם געשמאַק פון וואָרט, וועסטו גליקלעך זיין צו קאָנען דינען דער דאָזיקער קונסט. טראַכט נאָך וועגן דעם.

און מיט דער עכט־דייטשער שושפּילער־ברכה „האַלדז־און־ביין־ברוך", האָט ער זיך מיט מיר געזעגנט.

איך האָב לאַנג וועגן דעם נאָכגעטראַכט: פלעגט דען נישט אויך שימשעלע מילניצער, מיין אַלטער רבי אין קליינעם שטעטל האָראָדענקע, פונקט אַזוי רעדן וועגן דער הייליקייט פון ווּאַרט? פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט געריידט וועגן ווּאַרט אין דער הייליקער תורה, און מיין רבי, עמיל מילאָן, אין אָט דער גרויסער, איראָפּייאישער וועלט, האָט גערעדט וועגן דעם ווּאַרט אין דער דיכטונג, וועגן דער הייליקייט פון ווּאַרט אין טעאַטער — —

כ׳האָב לאַנג דעריבער נאָכגעטראַכט און איך טראַכט נאָך הייַנט וועגן דעם.

אָ נאָמען איז נישט בלויז קלאַנג און רויך

אין „דויטשעס טעאַטער" האָבן שוין געווּאַרט עטלעכע הונדערט יונגע מענטשן צו ווערן אויפגענומען אין דער דראַמאַטיקער שוישפּיל־שולע. יום־טובדיק אָנגעטאָן, זיינען זיי געשטאַנען אין גרופּעס מיט לייכטנדיקע, נייגעריקע אויגן און אויפגערעגט גערעדט און זשעסטיקולירט. יונגע, פאַר־חלומטע מענטשן, פול מיט האָפענונגען, אַז באַלד וועלן זיך פאַר זיי עפענען די טויערן פון קונסט — אָט וועלן זיי אַריבערטרעטן די ערשטע שוועל צו דער נייער וועלט, די טעאַטער־וועלט. אָבער אין פאַיעי פון די „קאַמער־שפּילע" איז שוין געווען אויפגעשטעלט די ערשטע באַריקאַדע קעגן זיי — טישן און שטולן פאַר דער פּריפונג־קאָמיסיע. אָט די פּרעמדע מענטשן האָבן עס באַדאַרפט באַשטימען ווער ס׳איז זוכה אויסדערווײַלט צו ווערן, אַז די טויערן פון די מוזעס זאָלן זיך פאַר אים עפענען; אָדער ווער עס זאָל צוריקגעשטויסן ווערן אין דער גרויער וואָכעדיקייט, צווישן די מיליאָנען אומבאַקאַנטע מיט אָ לאַנגווייליקער באַשעפטיקונג אין דער קלייַ־בירגערלעכער וועלט. יום־כּיפּור ווערט אין הימל געחתמעט לעבן און טויט; ווער ס׳זאָל אומקומען דורך פייַער און ווער דורך וואַסער, ווער פון אָ מגפה און ווער פון אַנדערע פּורעניותן. אָבער יום־כּיפּור איז דאָך יעדעס יאָר; קאָן מען כאָטש, בעת אָ גאַנצן לעבן, איין מאָל אין אָ יום־כּיפּור זיך אויסבעטן אָ גוט יאָר. אָבער דאָ איז „יום־כּיפּור" נאָר איינמאָל אין לעבן! דאָ זיצן מענטשן מיט דיזעלבע העכט און פּיס און אויגן ווי דו; און זיי דאַרפן דאָס אַרויסגעבן דעם פּסק־דין צי דו האָסט אָ רעכט צו חלומען ווערן האָפענונגען, אָדער ניין; צי דו מעגסט שטרעבן צום ציל, צו קאָנען געבן דיין טיפּסטן מענטשלעכן אויסדרוק אין אָ פּראָפעסיע, צו ווערן דיין מייסטע פון זיי געהערן אַליין...

אָרום דעם טיש זיינען געזעסן שוישפּילער, רעזשיסערן, דראַמאַטורגן.

אָט איז די קליינע, צירלעכע און קלוגע געשטרוד אייזאַלד, וועלכע שרייבט אַמאָל אַרטיקלען וועגן טעאַטער; און אָט דער בריטפּלייציקער עדוארד פּאָן ווינטערשטיין, מיטן מאַנאָקל אין אויג, דער בעסטער פּאַרשטעלער פון „פּריינט" אויף דער בינע. אין יעדן שטיק, וואו מאיסי אַדער באַסערמאַן האָבן געהאַט אַ פּריינט, איז אָט די ראָל געשפּילט געוואָרן פון ווינטער־שטיינען. ער איז געווען דער בעסטער קענט אין „קעניג ליר" און דער געטרייסטער האַראַציאָ אין „האַמלעט". יאָרן שפּעטער, בעת איך האָב זיך געחברט מיט זיין זון גוסטאַוו, האָב איך זיך דערוואוסט, אַז ער האָט גאָר ניט „גע־שפּילט" קיין „פּריינט"; ער איז עס געווען אין לעבן. אָ טייערע נשמה מיט אַן אויסגעצייכנטן כאַראַקטער, ווי קענט און האַראַציאָ, איז פּאָן ווינטערשטיין שטענדיק אַן אויפּריכטיקער, אמתער פּריינט, אָ וואונ־דערבאַרער מענטש. לעבן זיי געפּינט זיך דער קליינער און דיקער וויקטאָר אַרנאָלד, אָ קאָמיקער, וואָס האָט געקאָנט פּאַרגיסן טרערן צוזאַמען מיטן פּובליקום: ער — שפּילנדיק, און דאָס פּובליקום — געניסנדיק פּרייד און געלעכטער. אַן אייביקער שוישפּילער מיט אָ געניאַלער קלאַון־מאַסקע. ווייטער זיינען געזעסן פּעליקס האָלענדער, יאָזעף קליין, ריכאַרד אַרדינסקי, אַלבערט בלומענרייך, אַרטור קאָהאַנע, היינץ הערמאַלד, באַראָן פּאָן געריס־דאָרף און ריינהאַרטס אַסיסטענט, בערטאָלד העלד, דער מייסטער פון רעדן און אַנפירער פון דער שוישפּיל־שולע. ריינהאַרטן אַליין האָט מען ניט געזען.

דער עקזאַמען האָט אָנגעהאַלטן עטלעכע טעג. פון די דריי ביז פיר הונדערט קאַנדידאַטן האָט מען באַדאַרפט אויפנעמען נאָר הונדערט. פון זיי האָט מען געווינלעך, נאָך אַ האַלב יאָר לערנען, אַרום זעכציק אַוועק־געשיקט, און די איבעריקע פערציק האָבן געצאָלט אין שולע 1,200 מאַרק אַ יאָר, און נאָך צוויי יאָר לערנען זיינען זיי פאַרטיק געוואָרן וויי פּריש־געבאַקענע שוישפּילער.

טשיקאַוע מענטשן געווען אָט די קאַנדידאַטן. אָ סך יונגע חברה־לייט שרייבן סענטימענטאַלע לידער, אַדער ווילדע דראַמעס מיט אַ טוץ מאָרדן אין יעדער סצענע; אַנדערע שפּילן זיך אין מאַלעריי; אַבער געווינלעך ווערט דאָס געטאָן בסוד, קיינער זאָל ניט ווייסן. אַנדערש ביים טעאַטער. צו דער בינע רייסט זיך יעדער גאַליאַרקע־באַזוכער, און ווער נישט? ווארים וואָס דאַרף דען טאָן אַ שוישפּילער? רעדן. און ווער, דענקען זיי, קאָן דאָס ניט רעדן? מעלדן זיך צו די עקזאַמענס פּאַרשיידענערליי קאַנדידאַטן. די מייסטע פון זיי שטאַמען פון אַמאַטאָרישע געזעלשאַפטן און האַלטן זיך שוין פאָר גאַנצע שוישפּילער. עס קומען אָבער אויך אַלטע „אייביקע" סטודענטן, געוועזענע אָפיצירן, וועלכע האָבן „געבראָכן זייער ערנוואָרט" און זיינען דערפאָר אויסגעשלאָסן געוואָרן פון דער אַרמיי; אויך גלאַט

הוליאָקעס, וועלכע עס ציט צום טעאַטער, ווייל זיי מיינען, אַז זיי וועלן קאָנען שלאָפן שפּעט. פּאַראַן טעכטערלעך פון „בעסערע" הייזער, וועלכע טרעטן־אויף מיט רעציטאַציעס צו יעדן געבורטסטאָג און אַנדערע פאַמיליע־יום־טובים; וועלן זיי דערנאָך דערמוטיקט פון מומעס און גלאָט קרובים צו ווייל אַ טעאַטער־קאַריערע און וועלן „קינסטלער". פּאַראַנען אויך פּאַר־פּיעשטשעטע זינדלעך, וועמען די היים גיט אַלץ נאָך, וועלכע האָבן נאָך אין לעבן קיין „נייַן" ניט געהערט און מיינען, אַז אויך די קונסט וועט זיי ענטפערן מיט אַ „יאָ". מ׳טרעפט אויך אייניקע מיט בלאָסע פּנימער און מיט אַ מורא אין האַרץ, ווי זיי וואָלטן געהערט אין זיך דעם שופר פון הייליקן יום־הדין. נאָר געציילטע קומען באמת צוגעגרייט, מיט מי־פולער אַרבעט איבער זיך און איבערן מאַטעריאַל, אין וועלכן זיי דאַרפן זיך ווייזן.

פּאַר דער קאָמיסיע איז אַזאַ עקזאָמען אַ גאָנץ וואויליער אונטערהאַלט. ניטאָ קיין מער קאָמישע זאַך ווי מענטשן, וועלכע נעמען זיך אַליין צו ערנסט. אייניקע „גאָלאָפּירן־דורך" זייערע פּאָעמעס און מאָנאָלאָגן ווי יונגע, ווילדע קאָזאַקן־פערד. אַנדערע קאָפּירן דעם טאַן און זשעסט פון זייערע באָליבטע שוישפּילער, אָדער מאָכן גלאָט אַן אָנשטעל מיט גרימאַסן פון צירק־קלאָונען און ביליקע מימיק־שפּילער. אַ מיידל רעציטירט זייער לאָנגווייליק, מיט איבערגעטריבענע, געצאַצקעטע זשעסטן, אַ גאָר לאָנגע פּאָעמע, און וועז זי ענדיקט, וועגדט זי זיך צו דער קאָמיסיע: „אַיאָ שיין?" „אַ שיינע געדולד ביי אייך", ענטפערט איר אייגער פון דער קאָמיסיע. אייגער דעקלאָמירט אַ גאָר לאַנגע, אַ גאָר לאַנגע פּאָעמע, און וועז זי ענדיקט, וועגן אַ הענקער, און ביים סוף פּאָלט ער צו צו אַ שטול און נעמט ריטמיש ציען מיט די אַקסלען — דאָס כליפּעט ער אַזוי.

— איך קען זיך אויך מאָכן קאָמיש — פּאַרזיכערט ער, וועז ער איז פּאַרטיק.

— דאָס האָבן מיר געזען — באָמערקט אַ צווייטער פון דער קאָמיסיע, און אַלע צעלאָכן זיך.

אַן אַנדערער שטעלט זיך אויף דעם קאָלנער, שטרעקט־אויס דעם קאָפּ, פּאַרגלאָצט די אויגן און נעמט שעפּטשען פּאָר זיך פּראָזע מאָרס משוגעים־סצענע; מיט אַמאָל כאָפּט ער אַרויס פון קעשענע אַן אמת קיך־מעסער און פּאָכעט אין דער לופטן — איז ווידער דאָ פון וואָס צו לאָכן.

צווישן די הונדערט אויפגענומענע בין איך געווען דער אייניציקער סטודענט, וואָס האָט ניט געצאָלט פּאַרן לערנען. אַ האָלב יאָר שפּעטער האָט באַדאַרפט פּאָרקומען די גרויסע „רייניקונג" — דער עקזאָמען פּאַרן פּראָ־פעסאָר ריינהאַרט אַליין. געלערנט האָט מען שטים־בילדונג, גימנאַסטיק, דער עיקר פעכטן, גרים, דיקציע, און מ׳האָט איינשטודירט ראָלן. אין די אָוונטן פלעג איך אויך זיין אַ שטאַטיסט און באַקומען פּאָר דעם דרייסיק מאָרק אַ חודש — נישט צום לעבן, נישט צום שטאַרבן. איז מיר ווידער

צונוץ געקומען מיין אלטע פראפעסיע: איינמאל אדער צווי מאל אין וואך פלעג איך ארויסהעלפן ביי דער ארבעט אין א בעקערייַ און אזוי, ווי נישט איז, זיך דורכגעשלאגן. אבער וועגן דעם האט קיינער ניט געטארט וויסן. אלע איבעריקע סטודענטן האבן געשטאמט פון „בעסערע", בירגערלעכע פאמיליעס; און איך בין זיך פארגעקומען ווי איך וואלט זיך אריינגעשמוגלט אין א „פיינער" געזעלשאפט, צו וועלכער איך געהער ניט, און מ'קאן מיך פון דארט יעדע רגע ארויסיאגן צוליב מיינע גרויסע הענט און קרומע פיס. דערצו האט מיך דער אנפירער פון דער שולע, הער העלד, ניט איבעריק ליב געהאט. ער האט געשטאמט פון אונגארן — מסתם ניט ווייט פון מיין גאליציישער היים. קליידן פלעגט ער זיך ווי א קליינשטעטל־דיקער פראנט, וועלכער שטעלט זיך פאר, אז אזוי גייט מען אנגעטאן אין פאריז: אין א גיי־ראק מיט ווייסע קאמאשן, העלע הענטשקעס און א מאנאקל, וואס פלעגט אים גאנץ אפט ארויספאלן פון אויג. אנטאן פלעגט ער עס נאר, ווען ער האט געלערנט מיט אונדז אין קלאס, אדער ווען ער האט אמאל געדארפט איינשטעלן א קליין ראלעכל מיט א מינדערוויכטיקן שוישפילער. ער האט ליב געהאט צו רעדן וועגן זיך, און ביי יעדער גע־לעגנהייט האט ער, מיט א זויער פנים און א מינע פון גרויס־וואן, זיך אליין געזומען ווי א ביישפיל. גאנץ אנדערש אבער האט ער זיך געהאלטן, ווען ריינהארט איז געווען דערביי. דעמאלט פלעגט ער זיך היטן אנצוטאן זיין מאנאקל, אדער די ווייסע קאמאשן, און האט אפילו צוקערזיס געשמייכלט צו אלעמען ווי אן אונטערטעניקער הונט. א געוועזענער שוישפילער, וואס איז קיינמאל קיין שוישפילער ניט געווען, איז ער אויך איצט ניט געווען זיכער מיט זיין שטעל. יעדער האט געוואוסט, אז ער האט באקומען דעם איצטיקן פאסטן נאר אדאנק דעם, וואס ער איז אמאל געווען צוזאמען מיט ריינהארטן, ווען ריינהארט אליין איז נאך געווען אן אנפאנגער ערגעץ אויף דער פראווינץ. ווי א לערער, האט מען אים געפאלגט, אים ניט אקעגנ־גערעדט; אבער קיינער האט פון אים ניט געהאלטן און אים ניט ליב געהאט. פארשטייט זיך, אז ער האט עס אפילו ניט באמערקט — ווי יעדער, וואס איז פארטאן בלויז אין זיך אליין. אזעלכע לערער וויסן קיינמאל ניט ווי שטארק זייערע תלמידים קוקן זיי נאך און פארגעדענקען זייער יעדן לעכערלעכן זשעסט, אדער נאריש ווארט. קורץ, דער דאזיקער הער העלד איז שוין גאר קיין העלד ניט געווען. אבער מען איז פארט געווען אפהענגיק פון אים ווי א לערער, פלעגן אים די סטודענטן באהאנדלען „דיפלאמאטיש" און „פסיכאלאגיש". אליין א פארביטערטער און, ווי ער האט געגלויבט, א „געקריוודעטער", האט ער ביי אנדערע מיט א כיוון געזוכט נאר חסרונות. ער האט קיינמאל ניט געלויבט דאס גוטע און פאזיטיוון; דערפאר אבער האט ער זיך שטענדיק אנגעכאפט אן נעגאטיוון און אלץ געמאכט צו קליין־

געלט, נישטיק און מיאוס. מיט באַזונדערן חשק האָט ער זיך געטשעפעט צו מיר. איך האָב נאָך געריידט מיט אַן אויסלענדישן אַקצענט; פלעגט ער מיר נאָכקרומען און חוזק מאַכן פון מיר. וואָלט ער אַליין ניט געווען אַ ייד, וואָלט איך אים געהאַלטן פאַר אַן אַנטיסעמיט. אָבער ער איז סיי ווי געווען פון יענעם מין „יידישער אַנטיסעמיט", וואָס אין אונטערבאַוואוסטזיין מעסט ער אַן זיינע אייגענע שוואַכקייטן דעם גאַנצן יידישן פאָלק, פון וועלכן ער וויל דעזערטירן דורך אַסימילאַציע. נאָר אַזוי ווי דאָס געלינגט נישט, בלייבט ער שטענדיק ערגעץ־וואו העכגען — נישט אַהין, נישט אַהער — און האָסט אַזוי אַרום אייגנטלעך זיך אַליין אין דער געשטאַלט פון זיינס־גלייכן.

מיט זיין שנאה צו מיר האָט אויך אַ שייכות געהאַט די שילערין סאָניאַ באָגס. העלד האָט ליב געהאַט צו אַרבעטן מיט זיינע סטודענטן אויך „פּריוואַט"; פלעגן אפט די מיידלעך דערציילן פון חדר וועגן אָט דעם לעבעדיק יונג. סאָניאַ האָט געהאַט אַ פּרעך, טאַטערעריש פנימל און האָט מיט אירע גרינלעך־בלישטשענדיקע אויגן ניט איינמאָל געבראַכט מענער אין פּאַרלעגנהייט. מיר האָט זי געזאָגט, אַז זי לערנט ביי העלדן פּריוואַט, כדי אינצושטודירן וועדעקינדס ניי טעאַטער־שטיק „לולו". איינמאָל האָט ער איר געהייסן קומען צו זיך אַהיים. איך בין געווען אַביסל אייפערזיכטיק און זי געוואָרנט קעגן אים. זי האָט ניט געפאַלגט און איז יאָ געגאַנגען. אָבער נאָך דעמזעלבן אָוונט האָט זי מיר דערציילט, אַז ווען ער האָט ביי זיך אין שטוב געוואָלט ווערן צו „פריינטלעך" צו איר, האָט זי אים זייער אַפּגעשטויסן מיט דער באַמערקונג, אַז „גראַנאַך איז געווען גערעכט". מער האָב איך נישט באַדאַרפט. באַלד נאָכדעם, ביי דער ערשטער לעקציע, האָט מיך העלד אַ פרעג געטאָן, אין קעגנווארט פון גאַנצן קלאַס, פאַרוואָס איך טו זיך ניט אַן אָביסל בעסער, וועג איך גיי אין שולע. איך האָב זיך שטאַרק פאַרשעמט. איינער פון די סטודענטן, ווילהעלם מורנאָ, וועלכן מ׳האָט רעספּעקטירט צוליב זיין דאָקטאָראַט, האָט זיך געוועדט צו העלדן:

— אפשר האָט ער ניט גענוג געלט זיך „בעסער" אָנצוטאָן?!

— מעגלעך — ענטפערט אים העלד גראָב — אָבער פאַרוואָס מוז ער דווקא ווערן אַ שוישפּילער?

— ווייל ער האָט טאַלענט, הער העלד! — האָט אים מורנאָ בייז אַריינגעזאָגט, און דער גאַנצער קלאַס האָט פון צופרידנקייט זיך צעלאַכט.

העלד האָט דערפילט, אַז זיינע אייגענע סטודענטן האָבן אים איצט דערלאַנגט איבער דער נאָז.

— אַזוי? — האָט ער בייז אַ מאָל געטאָן, אַרויסגענומען זיין קליין נאָטיץ־ביכל און אָנגעטאָן דאָס מאָנאָקל — איך גלויב ניט אין זיין גרויסן טאַלענט. ביי מיר ווערט ער פאַר „מאַקסן" קיין עקזאַמען ניט האַלטן.

צו די סטודענטן פלעגט ער שטענדיק רעדן וועגן ריינהאַרטן ווי וועגן זיין „פריינט מאַקס" — כדי זיי צו וויזן וויי שטאַרק זיי ביידע „פריינטלעך" זיך.

פאַרשרייבנדיק עפעס אין נאַטיץ־ביכל, האָט ער וויטער באַמערקט:

— ניין, ביי מיר איז ער נאָך ניט גרייט צום עקזאַמען; ביי מיר האָט ער נאָך צו וויניק געלערנט, ער זאָל שוין האָבן אַזש פיל טאַלענט...

איך האָב מער ניט געקאָנט זיך אייהאַלטן. דערמוטיקט דורך מורנאָוס ון דעם גאַנצן קלאַס, האָב איך הויך זיך צעשריגן:

— הער העלד! איך ניט געקומען בין קיין דייטשלאַנד און צו „זי" צו לערנען טאַלענט, נאָר צו לערנען טעכניק, טעכניק, טעכניק!!

דער גאַנצער קלאַס האָט זיך צעהילכט פון געלעכטער, און העלד האָט בייז געהילכט נאָך העכער, אויסבעסערנדיק מיין פעלערהאַפטן דייטש:

— ניט צו „זי", נאָר צו „איהנען"! צו „איהנען"!

— יאָ, יאָ! אָט דאָס מיין איך טאַקע! — האָב איך געשריגן נאָך העכער — „זי", „איהנען", — איר ווייסט אויסגעצייכנט וואָס איך מיין!

מיר איז שוין געווען אַלץ איינס — זאָל מען מיך אַפילו אַרויסוואַרפן פון דער שולע.

אָט דער צווישנפאַל האָט זיך באַלד צעטראָגן איבער אונדזער טעאַטער־קרייז ווי אַ בראַנד פייער. די אַנדערע רעזשיסערן, וועלכע האָבן אויך ניט ליב געהאַט העלדן, האָבן מיר געגעבן גערעכט. די שוישפילער האָבן צו־פרידן געשמייכלט און מיר אַ נאָמען געגעבן „טעכניק". דער דראַמאַטורג און פאַרשטייער פון טעאַטער, בארָאן פאָן גערסדאָרף, פאַר וועלכן איך האָב אויסגעגאָסן מיין פאַרביטערט האַרץ, האָט געהאַט מיט מיר אַ לענגערן שמועס און מיך באַרואיקט:

— לאָזט עס איבער צו מיר. איר וועט קומענדיקע וואָך האַלטן עקזאַמען פאַרן הער ריינהאַרט,

אַזוי האָב איך מיט אַמאָל געצויגן די גאַנצע אויפמערקזאַמקייט אויף זיך. די רעזשיסערן און שוישפילער זיינען געוואָרן אַ סך פריינטלעכער צו מיר; בפרט די סטודענטן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען די שפּעטער־באַרימטע קאָנראַד וויידט, ווילהעלם מורנאָו, לאָטער מיטעל, וואָלטער שטאַרם און אַנדערע. וואָלטער האָט מיך פאַרבעטן קומענדיקן זונ־טיק צו עסן מיטיק ביי זייער עלטערן אין דער היים. איך האָב געוואוינט אין אַ בוידעם־שטיבל פאַר צוועלף מאַרק אַ חודש, און די שכנים האָבן זיך באַקלאָגט, אַז איך לערן מיינע ראָלן צו הויך. איז קיין וואונדער ניט וואָס איך האָב אַזוי שטאַרק מקנא געווען די אַנדערע סטודענטן, וועלכע האָבן מייסטנס געוואוינט אין דירות מיט פלושענע סאָפעס און ווייכע שטולן. אין אָט אַזאַ דירה פון פערצן שטיבער האָבן געוואוינט וואָלטערס עלטערן.

מיר זיינען קודם געזעסן אַביסל אין וואַלטערס קאַבינעט, דערנאָך זיינען מיר געגאַנגען עסן. די גרויסע צאָל שטיבער, מיט די רויטע פלוש־סאָפעס און געבלימלטע שטולן, האָבן מיך אַביסל פאַרווירט. אָבער איך האָב וואַלטערן פונקט אַזוי מקנא געווען מיט זיינע קליינע צאַרטע הענט און מיט די ניט־קרומע פיס... ער איז אויך געווען ציכטיק אָנגעטאָן, מיט קאַמאַשן אויף די שיך, און פלעגט אַמאָל אויך אָנטאָן אַ מאַנאָקל. אַ שוי־שפילער, האָט ער געטענהט, מוז שפילן אָפיצירן, באראָנען, גראָפן, און ער דאַרף זיך דאָרום צוגעוואוינען צו אָט די אָלע פיינע זאַכן.

ביים טיש זיינען געזעסן זיין רייכער טאַטע, דער הויפט־שותף פון דער פירמע „שטאַרם און קאַמפּאַני", די מוטער מיט די עלטערע און יינגערע קינדער, אַ צווייטער שותף מיט זיין פאַמיליע, עטלעכע פעטערס און גאָר אַ סך מומעס. ביים פאַרשפייז האָט מען גערעדט וועגן שילדקרויטס גטן זיך; ביי דער זופ — וועגן מאיסיס „עדיפוס" און אַנדערע ראָלן; ביים פלייש מיטן צושפייז — וועגן וועגענערס „מעפיסטאָ" און באַסערמאַנס „קעניג פיליפ"; און ביים קאַמפּאָט האָט מען שוין געלאָכט פון אַרנאָלדס קאַמישע שטיק אין „זומערנאַכט־חלום".

נאָכן פיינעם עסן האָבן די מענער פאַררויכערט גרויסע ציגאָרן, און מיר זיינען אָלע אַריין אין סאַלאָן, וואו מ'האָט אונדז געהייסן „באַווייזן אונ־דזער קונסט". האָבן מיר זיך צעלאָזן מיט אונדזער רעפערטואַר — מיט מאַנאָלאָגן און פאָעמעס, און די גרעסט האָבן אָלץ פאַרלאַנגט נאָך און נאָך. צום שלוס האָבן מיר נאָך געשפילט די אָפמאַך־סצענע פון „פאָוסט"; וואַלטער — פאָוסט, און איך — מעפיסטאָ. איצט האָט מען געטרונקען קאָוו מיט קוכן און געמומען „פאָכמעניש" רעדן וועגן טעאַטער. דאָס הויפט־וואָרט האָבן געהאַט די מומעס, און איבער זיי אָלע האָט דאָמינירט די זייער באַרייַדעוודיקע טאַנטע עמא. דיק איז זי געווען, אַז זי האָט זיך קוים אַרייַנגעקוועטשט אין דעם ברייטן קלוב־שטול, וועלכער האָט שיער ניט געפּלאַצט אונטער איר פולקייט. אירע רויטע באַקן און דער פעטער גוידער האָבן זיך ריטמיש געוואַקלט ביים רעדן, און אַ בינטל בלאָנדע האָר האָבן איר, ניבע „אָן כוונה", געהאַלטן אין איין אַראָפּפאַלן אויפן פּנים ביז איבער דער נאָז. ביי יעדע עטלעכע ווערטער האָט זי אַ בלאָז געטאָן פון זיך דאָס בינטל האָר; האָט זיך עס אויפגעהויבן אין דער הויך ווי אַ וואַלקע, און באַלד ווידער אַראָפּגעפאַלן איבער איר פּנים. פון איר טיף־אויסגעשניטן, וויאָלעט קלייד האָבן זיך אַרויסגעזען ווייסע, פולע ברוסטן, וואָס האָבן געשפּאַרט פון איר לייב ווי צוויי איבערגעפילטע אייטערס פון אַ קו און געאָטעמט שווער אַראָפּ און אַרויף. זי האָט גערעדט וועגן שוישפילער און טעאַטער מיט אַן הנאה ווי זי וואָלט געגעסן געזעזענע גריוון. וועגן מאיסין האָט זי ממש אָלץ געוואוסט; וואָס ער דענקט בעת

מעפיסטאָ (צוויי מאַסקע־שטודיעס) — אין געטעס „פאַוסט", צווייטער טייל
(בערלין, 1933)

אָ פּאַרשטעלונג, ווי אַזוי ער שלאָפט, וואָס ער עסט און מיט וועמען ער חברט זיך. זי האָט ענדוי געוואוסט באַסערמאַנס באַציאונג צו פערד און צו מוזיק, וועגן זיין גרויסן ראַמאַן מיט עלזע שיף און אַפילו אַז ער שטאַמט פון אַמאַליקע וויינגערטנער. וועגן ריינהאַרטן שוין אָפּגערעדט: ער האָט שוין בסוד חתונה געהאַט מיט עלזע האַימס און זיי ריכטן זיך באַלד צו וועלן טאַטע־מאַמע. זי האָט אַפילו פּערזענלעך געקענט וועגענערס אַן אָפּגעגטע פרוי, וועלכע האָט איר דערציילט אינטימע געשיכטעלעך פון טעאַטער־לעבן, וואָס מ׳קאָן ניט איבערחזרן אין אַן אָנשטענדיקער געזעלשאַפט. איצט האָט זי זיך געזומען צו אונדז: וואַלטערל האָט שוין אַלס קינד אַזוי גע־דרייט מיט די אויגן, אַז זי האָט באַלד געוואוסט, ער וועט אויסוואַקסן אָ קינסטלער.

— נאָר ווייסט — וועגדט זי זיך פלוצים צו וואַלטערן — דו ביזט באמת פיין; אָבער הער גראַנאַך וואַרפט אַזוי מיט זיינע לאָקן, איז אַזוי טעמפּע־רַאמענטפול; אָט דאָס איז קינסטלעריש! דו וואַלסט באַדאַרפט, נו — ווי זאָל איך עס זאָגן — אפשר אויך אָבֿיסל מער זיך אויפרעגן און וואַרפן מיט די האָר ווי דער הער גראַנאַך. דו ביזט שׂטענדיק אַזוי קיל, אַזוי גלייכ־גילטיק. דאַרפסט זיך אָבֿיסל מער אויפרעגן.

זי האָט אויף מיר געקוקט מיט אָ פייכטן, באַגייסטערטן גלאַנץ אין די אויגן, און איך האָב זיך אָבֿיסל צעטומלט פון איר בליק און איר אָטעמדיקער ברוסט.

וואַלטערס מוטער האָט איר צוגעוואַרפן אָ בייזן בליק:

— עמאָ, דאָ מוז איך דיך שוין בעטן . . .

די טאַנטע עמאָ איז באַלידיקט געוואָרן און אירע בריסטן האָבן גע־נומען זיך באַוועגן נאָך שנעלער. די קלענערע קינדער האָבן זיך צעלאַכט. איינער פון די פעטערס האָט דערציילט אַן אָלטן וויץ וועגן צוויי רייזנדע אויף דער באַן קיין ברעסלאָו. אָלע האָבן איבערטריבן געלאַכט — אָבער אָלץ מער פון דער טאַנטע עמאָ ווי פון נאָרישן וויץ.

וואַלטער און איך האָבן זיי איבערגעלאָזן, און מיר זיינען אַוועקגעפאָרן צו מיר אין בוידעם־שטיבל. דאָ האָט ערשט וואַלטער אויסגעגאָסן פאָר מיר זיין האַרץ: ווי ער ליידט פון זיין משפּחה, ווי שווער ס׳איז אים צו זיין מיט זיי. ערשט איצט איז מיר קלאָר געוואָרן, ווי פיינלעך עס קאָן זיין אַזאַ משפּחה מיט אָלע זייערע פלושענע מעבל און פאַרוואַנצטע סאָפעס. יעדער קישן זייערער איז ווי אָ פלאַנטער פאָר די פיס, יעדע געגנדזן־גריוועניע מומע ווי אָ שטיין אין וועג. איך האָב ניט געהאַט קיין מומעס, קיין קרובים, קיינער האָט מיר ניט געהאָלפן; אָבער קיינער האָט מיר אויך ניט גע־שטערט מיט קיין פוסטע „עצות". איך בין זיך געגאַנגען מיין וועג, געטאָן וואָס איך האָב געהאַלטן פאָר נויטיק. ס׳איז געווען שווער צו לעבן אין

אַ דאַך־שטיבל — אָבער דערפאַר בין איך געווען פריי, אומאָפהענגיק, און וואָלטער, מיט זיינע קאַמאַשן און מאַנאָקל און מומעס מיט ווייכע סאָפּעס, האָט געלעבט ווי אין אַ גענגענעניש. כ׳האָב פלוצים דערפילט, אַז איך וואָלט זיך מיט וואָלטערן ניט געביטן. אָפילו די וואורשטלעך מיט קאַר־טאָפל־סאָלאָט פאַר פינף־און־צוואַנציק פעניג ביי אָשינגערן האָבן אָנגע־הויבן מיר טויזנט מאָל בעסער שמעקן ווי די פינף רייכע געריכטן אין וואָלטערס הויז. וואָרים אָט די אָלע פעטערס און מומעס זיינען דאָך אַ קאָטאַסטראָפע, אַ לעבנס־גפאַר, פון וועלכער מ׳דאַרף זיך היטן און אָנטלויפן.

מ׳האָט מיך טאָקע ניט באַשטימט צום עקזאָמען פאַר ריינהאַרטן. אָבער געדאַרף האָט מיר געהייסן קומען. בין איך געשטאַנען אין פאָיעי פון די „קאָמערשפילע" און באַטראַכט ריינהאַרטן מיט זיין שטאָב, אין וועלכן ס׳האָט זיך אויך געפונען ריינהאַרטס ברודער, עדמונד, דער געשעפט־פאַרוואָלטער און פאָקטישער לייטער פון טעאַטער. מען האָט דורכגעקוקט די סטודענטן איינעם נאָכן אַנדערן. פלוצים זע איך ווי איך געדאַרף שעפּ־טשעט עפּעס ריינהאַרטן אין אויער אַריין און וויזט אים אָן אויף מיר. ער רופט מיך צו און שטעלט מיך פאָר. נאָך אייניקע פראָגעס, הייסט מען מיר עפּעס דעקלאָמירן. איך שפּיל פאָר זיי פראָנץ מאָר און דעם ערשטן שוישפּילער פון „האָמלעט". זיי שמייכלען צופריידן און הייסן מיר נאָך עפּעס פאָרטראָגן. נאָר העלד זיצט מיט אַ זויער פּנים און קוקט אויף מיר מיט פאַראַכטונג. איך האָב זיך געזומען העלדן אין זינען און אָנגעהויבן דעם שיללאָק־מאָנאָלאָג. און וועג ס׳איז געקומען צו דער שטעלע:

„וועג איר שטעכט אונדז, רינט ניט קיין בלוט?
וועג איר קיצלט אונדז, לאָכן מיר נישט?
וועג איר פאַרסמט אונדז, שטאַרבן מיר ניט?",

האָב איך דירעקט אַריבערגעקוקט צו העלדן. קעגן אים איז געווען גע־וועגדט מיין גאָנצער צער און צאָרן, קעגן אים פּערזענלעך — און טערן זיינען מיר גערונען איבער די באַקן. איך בין באמת געווען אומגליקלעך, האָב איך אַן אָלעמען פאַרגעסן און אויסגעשריגן מיין וויי קעגן דער וועלט.

איך האָב געענדיקט און בין געשטאַנען אַביסל אַ פאַרשעמטער. אָבער דאָ איז צוגעקומען ריינהאַרט און מיט זיין מערקווירדיק אָפּגעמאָסטענער שטים האָט ער מיר געזאָגט עטלעכע פריינטלעכע ווערטער און דערנאָך געפרעגט פון וואָנען איך קום. איך האָב אים געזאָגט.

— פאַרשטייט זיך! — האָט ער זיך געוועדט צו זיין שטאָב — אַ לאָנדסמאַן פון באָגומיל דאָוויזאָן.

ער האָט מיר געדריקט די האַנט מיט אַ צופרידענעם געלעכטער און געזאָגט צו עדמונדן:

— מיר מאַכן מיט אים אַ פינף־יאָריקן קאָנטראַקט.

אַלע פון שטאַב האָבן גראָטולירט, נאָר העלד האָט אַ זאָג געטאָן:

— נו, יאָ, מזל איז אַ חזיר און קריכט צו זיינסגלייכן.

אָבער איך האָב זיך ניט געערגערט פון זיין באַמערקונג און בין געווען גליקלעך. צו קריגן אַ קאָנטראַקט נאָך אידער איך האָב געענדיקט די שולע, איז געווען מער ווי איך האָב דערוואַרט.

נאָך דעמזעלבן נאָכמיטיק האָב איך אין קאָנטאָר ביי עדמונדן אונטער־געשריבן דעם פינף־יאָריקן קאָנטראַקט. דאָס ערשטע יאָר — 75 מאַרק אַ חודש, דאָס צוויטע — 125 מאַרק, דאָס דריטע — 250, ס׳פערטע — 350, און ס׳פינפטע יאָר — 500 מאַרק אַ חודש. דערנאָך האָט מען מיר געהייסן גיין צום סעקרעטאָר פון טעאַטער, אַטאַמאַר קיינדל, וועלכער האָט מיר געגעבן עטלעכע קלייניע ראָלן פון פּיעסעס, וואָס זיינען שוין געווען אין רעפּערטואָר.

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן די פּראָבעס פון טאָלסטאָיס „דער לעבעדיקער מת". איך האָב באַדאַרפט שפּילן אַ קעלנער אין ניינטן בילד, וועלכער האָט צו זאָגן: „איך ווייס גאָרנישט". די דאָזיקע ווערטער האָבן מיך וואָכנלאַנג פאַרפאָלגט טאָג און נאַכט. כ׳האָב דורכגעקייעט יעדעס וואָרט, יעדן קלאַנג, זייערע בוכשטאָבן האָבן געטאַנצט אין מיין מוח אָפּילו אין חלום. דער קעלנער איז פאָר מיר געווארן די וויכטיקסטע ראָלע אין שטיק. דער פאָר־צווייפלטער פעדיאַ־מאַיסי איז אין יענעם בילד אייגזאָם, פאַרלאָזן, געזונקען צום נידעריקסטן שטאָפּל פון לעבן; דער שפּיאָן וויל אים נאָך מער שלעפּן צום אָפּגרונט, און ער נעמט מיך פאָר אַן עדות — אָבער „איך ווייס גאָר נישט". איך ווייס גאָר נישט — איך ווייס גאָרנישט — איך ווייס גאָר־נישט! איך בין מאַיסי־פעדיאַ אייגציקע רעטונג; און איך האָב אים דאָך ליב; איז מיר שרעקלעך אומאַנגענעם עדות צו זאָגן קעגן אים. מוז איך דאָס „אויסשפּילן" מיט האַרץ, מיט נשמה, מיט געפיל און פראָטעסט — — יאָ, ס׳איז אַן אומגעהייער שווערע אויפגאָבע!

ביי די פּראָבעס בין איך געזעסן אין אַווינקל און צוגעקוקט ווי ריין־האַרט אַרבעט מיט די שוישפּילער: ווי יעדער זשעסט און טאָן, יעדע קלענסטע באַוועגונג ווערט באַרעכנט, פאַרטייטשט און איינגעשטעלט, ווי מען צעווואַרעמט זיך, און די פּראָבע ווערט אַ סך אינטערעסאַנטער און שענער ווי אַ פאַרשטעלונג! איך האָב געזען ווי ריינהאַרט הערט זיך צו און ווי יעדער אייגדרוק זיינער שפּיגלט זיך באַלד אָפּ אויף זיין אויסדרוקס־פולן פנים; ווי ער „שרויפט אַרויף" געוויסע שטעלן, און אַנדערע שטילט ער אין; ווי די גרויסע שוישפּילער הערן זיך צו צו אים ווי קליינע קינדער, ווי זיי שטודירן דעם אויסדרוק פון זיין פנים, דעם שעפּטש פון זיינע ליפּן און זוכן הילף אין זיינע אויגן. אַט דאָס קעגנזייטיקע „געבן

און נעמען" האט באשאפן ארום זיך אן אטמאספער, וואס האט געמאכט פארגעסן די אייגענע צייט און ארט, און מ'האט זיך בארוישט און באגליקט מיטן דיכטערס געדאנק און ווארט און סיטואציע — — — און אין מיר איז געוואקסן דאס גליקלעכע געפיל, וואס איך קאן זיין דערביי און אטעמען דיזעלבע קינסטלערישע לופט ווי זיי — אט דיזעלבע, וועלכע איך האב אזוי ליב געהאט און פארגעטערט; וועמענס שטים, זשעסט און באוועגונג איך האב איינגעזויגן אין זיך, זיצנדיק אויף דער גאליאַרקע, און דערנאך געחלומט וועגן זיי! דאס איז דאך מאיסי מיט דער זינגענדיק־איטאליענישער שטים, מיט די גרויסע, ברוינע אויגן, וועלכער האלט אזוי מעלאנכאליש־לירישׂ דעם קאפ אן א זייט; וועלכער רעדט פונקט אזוי ליב און היציק אין פריוואטן לעבן ווי וועז ער שפילט ראמאן; פונקט אזוי מעלאדיש און איבערגעלייגט־באזאכט ווי אין האמלעט. אט איז "פאפא" שילדקרויט מיט זיין שווערן אטעם און אייביק גוטמוטיקן, אייביק געפיל־פולן, פאטערלעכן בליק אין זיינע קאלבס־אויגן. און דא איז באסערמאן מיט דער אביסל "פארלייגטער" שטים, מיט יענער זיד־דייטשער, איינטאניקער קלאנג־פארב — די "באסערמאנישע" קלאנג־פארב און באסערמאנישע טעכניק; מיטן קערפער פון א יונגער, גלייכער טאפאליע, און מיט בלויע, זוניק־שטראלנדיקע אויגן! אט איז דאך דער זאפטיק־קערנדיקער, וועגענער, וועלכער שפריצט מיט פרעך־אגרעסיוון הומאר אויך אין טעגלעכן לעבן!

ריינהארטס פארנעם איז גרויס: אין צירק ווערט צוגעגרייט "מיראקל", אין די "קאמערשפילע" — א סטרינדבערג־שטיק, אין "דויטשעס טעאטער" — "דער לעבעדיקער מת". ס'איז פרילינג, און די שוישפילער שטייען אין גרופעס אויפן הויף — אויף יענעם ליבן, אומפארגעסלעכן הויף פון "דויטשעס טעאטער". די פראבע האט זיך נאך ניט אנגעהויבן, רעדן זיי צווישן זיך פריוואט — און איך פארגנבע זיך נאענט צו זיי, כדי אונטערצוהערן זייערע רייד וועגן דער פראפעסיע, וואס איז פאר מיר אזוי הייליק. אבער איך גלויב קוים מיינע אויערן — זיי רעדן דאך צווישן זיך פונקט ווי אנדערע מענטשן! וועגענער דערציילט מיט דער הנאה פון א זויפער:

— . . . האב איך נעכטן ביינאכט דערטאפט אינעם קעלער א פלאש בורגונדער! דאס האט נאך אוודאי מיין עלטער־זיידע זי"ל דארט באהאלטן. איז ניט לאנג געטראכט, און איך האק אפ דעם קאפ ביי דער פלאש — קינדער, קינדער, קינדער . . .

ער באלעקט זיך נאך מיטן טעם פון וויין.

באסערמאן שטייט אין רייטהויזן, מיט שפארן, און רעכנט אויס אלע מעלות פון זיין "ליזא", דאס דריי־יאריקע שקאפקעלע.

— זיכער, אלעקסאנדער, זיינען די ערשטע חודש־רעטכלעך געשמאק

— דערקלערט די אייזאָלט מאָיסין — נישטאָ אָבער קיין געשמאַקערע זאַך אין פרילינג ווי יונגע קאַרטאָפליעס מיט אויל און זויער־מילך.

— ווייס איך! זויער־מילך איז זויער־מילך — מישט זיך אַריין שילד־קרויט — דאָס שענסטע אין דער וועלט איז נאָך אַלץ אַ ריכטיק ביין־פלייש מיט סאָס.

דער בינע־פֿאַרוואַלטער, נאָסטער, גיט אַ צייכן — עס הויבט זיך אָן פֿראָבע. פֿאַרשווינדט דאָס רייטפערד „ליזאָ" מיט די חודש־רעטעכלעך, מ׳פֿאַרגעסט אָן בורגונדער ווין מיטן ביין־פלייש מיט קאַרטאָפֿל און זויער־מילך, און עס נעמט רעדן טאָלסטאָי און סטרינדבערג. פֿאָטישע גע־דאַנקען און עמאָציעס פולן־אָן דאָס טעאַטער, זוכן אָן אויסדרוק צו ווערן בלוט און פלייש. שוישפֿילער און רעזשיסער ראַנגלען זיך ווי יעקב מיטן מלאך: „איך וועל דיך ניט אָפּלאָזן, ביז וועסט מיר ניט געבן די פולע ברכה." — —

ריינהאַרטס רעזשי־בוך איז פול מיט פֿלענער און צייכענונגען; אָלץ איז ביי אים צוגעגרייט און אויסגעפלאַנט. אָבער דער גרויסער מייסטער הערט אויך אויס באַמערקונגען פון זיינע שוישפֿילער. שילדקרויט, דער עמאָציאָנעלסטער, געפיפֿולסטער פון אַלע שוישפֿילער, רופט אַרויס טרערן ביי ריינהאַרטן. וועג שילדקרויט ענדיקט זיין סצענע, מאַכט ריינהאַרט אָן איבערראַיס און ווייזט־אָן די אָנדערע שוישפֿילער אויף שילדקרויטס שפּילן. באַסערמאַן קומט פולשטענדיק צוגעגרייט: אָלץ, מיטן קלענסטן דעטאַל, איז ביי אים אויספלאַנירט און אָפּגעטאַקט שוין ביי דער ערשטער פֿראָבע. ריינהאַרט שטראָלט, איז אָנטציקט. נאָר זיין בעסטער אינסטרומענט איז מאָיסי — ער שפּילט אויף אים ווי שאָנאַניני אויף זיין פידל!

ס׳איז פֿאַרזאַמלט דער גאַנצער אָנסאַמבל פון „לעבעדיקן מת" — מ׳ווייזט פאָטאָגראַפֿיעס פון דער מאָסקווער אויפֿפֿירונג, וועלכע סטאָניס־לאָווסקי האָט אויך געמאַכט אַרום יענער צייט. די פֿראָבעס גייען גוט, נאָר די צייט וועלט קורץ. ביי קיינעם אין דער וועלט איז צייט ניט אָזוי טייער ווי ביי אַ טעאַטער פֿאַר אַ פֿרעמיערע. ריינהאַרטס אַסיסטענטן אַרבעטן אינטענסיוו מיט קלענערע גרופּעס און מיט באָזונדערע שוישפֿילער. עס שטייט שוין דער סקעלעט; אָבער מ׳קלעפּט נאָך צוזאַמען, מ׳שלייפּט, מ׳שטרייכט, מ׳מעסט און מ׳וועגט. ריינהאַרט איז מיט אַלץ פֿאַרצווייגט און פֿאַרפלאָכטן, און דאָך געפּינט ער נאָך צייט צו אַרבעטן אויך באָזונדער מיט אינצלנע שוישפֿילער. קיינער טאָר דערביי ניט זיין — ער מאַכט עס „ביחידות". אָבער איך און מורנאָו באַהאַלטן זיך אין אַ לאָזשע און קוקן־צו און הערן ווי ריינהאַרט אַרבעט מיט זיי: דאָ ווערט פון מייסטער די ראָלע צעשרויפּט און צענומען, ווי דאָס ווערק אין אַ פיינעם זייגער — די פעדער און יעדעס שרייפּל און רעדל ווערן באָזונדער באַטראַכט, אויסגע־

שטויבט און גיפּוצט — יעדע קלענסטע אידייע, יעדער געפּיל־אויסדרוק און טאָן ווערן באַזונדער באַטאַפּט, אויסגעפּאָרשט, דערקלערט און נאָכ־אַמאָל דיסקוסירט; ביז מ׳נעמט עס ווידער שטיקערוויז צוזאַמענשטעלן, צוזאַמענקלעפּן און פּאַרשמעלצן; און עס פּאַסן זיך אַריין איין שטיק אין צווייטן ווי אין אַ זייגער — עס ווערט אַ גאַנץ ווערק. אַזוי האָט ווידער געבוימען קלינגען מאַיסיס גרויסער מאַנאָלאָג — די דערשיטערנדיק־אַנקלאָגנדיקע פּאַרטיידיקונגס־רעדע פּאַרן אויספּאָרשער. די העל־בלאָנדע העפּליך שפּילט ליזאַ צו טעמפּעראַמענטפול — איז איר געפּיל־אויסברוך אַביסל געצוימט געווארן. דערפּאַר האָט די ציגיינערין מאַשאַ צוגעקראַגן אַביסל מער פּייער. און אַזוי איז יעדע פּיגור איבערגעקנאָטן געווארן, אויפּסניי געפּאָרמט און צוזאַמענגעשמאָלצן געווארן — ווי ליים אין די הענט פון דעם גרויסן טעפּער־מייסטער ריינהאַרט.

ס׳האָבן זיך באַוויזן פּלאָקאָטן — און אויך מיין נאָמען איז געווען דערויף געדרוקט! ניט ווי היינט, ווען „סטאַרס״ לייכטן מיט ריזיקע עלעקטרישע בוכשטאָבן, און גוטע שוישפּילער ווערן אַפּילו ניט דערמאָנט. ס׳זיינען פּשוט געווען אויסגערעכנט די ראָלן לויטן סדר ווי זיי זיינען אַנ־געגעבן אין דער פּיעסע, און לעבן די ראָלן די נעמען פון די שוישפּילער. מיין קליינע ראָל איז געווען פונקט אַזוי גרויסע מיט קליינע, באַשיידענע בוכשטאָבן ווי די ראָל פון הויפּט־שוישפּילער. ס׳איז בפירוש געשטאַנען: „אַ קעלנער — יעסאַיאַ גראַנאַך״. פּאַרשטייט זיך, אַז איך בין געווען איבער־גליקלעך — ס׳האָט מיר פּשוט אויסגעזען אומגלויבלעך! אָבער עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען פּלוצים געענדערט מיין נאָמען אויף „הערמאַן גראַנאַך״. דאָס איז מיר ניט געפּעלן געווארן. בין איך אַוועק צום סעק־רעטאַר פון טעאַטער און פּראָטעסטירט — איך ווייל ניט הייסן הערמאַן!

— יאָ — זאָגט ער — אָבער „יעסאַיאַ״ קאָן מען אויך נישט; ס׳קלינגט צו יידיש פּאַר אַ דייטש טעאַטער.

— איך פּאַרשטיי — קוועטש איך זיך — אָבער הערמאַן געפּעלט מיר נישט; איך ווייל נישט הייסן הערמאַן.

— ס׳מאַכט נישט, מיין ליבער — באַרואיקט מיך דער דיפּלאָמאַטישער סעקרעטאַר — איר נעמט אַלץ צו ערנסט, צו וויכטיק. גלויבט מיר, אַז אַ נאָמען מיינט גאָרנישט; ס׳איז בלויז קלאַנג און רויך.

— ניט ביי מיר — ענטפּער איך.

— ווי־זשע אייגנטלעך ווילט איר הייסן?

— סטעפּאַן.

ער פּאַרטראַכט זיך אַ וויילע און זאָגט:

— נייַן, סטעפּאַן קלינגט צו אונגאַריש. וואָס האַלט איר פון „אַלעק־סאַנדער״, הא? אַלעקסאַנדער גראַנאַך! וועט איר האָבן — גיט ער צו מיט

אָ שמייכל — פיר „א׳ס" אין אייער נאָמען. מאָיסי האָט נאָר צוויי! אָפּ־געמאַכט?

אויפן צווייטן טאָג האָב איך שוין געלייענט אויף די אָפּישן מיין נאָמען מיט די פיר „א׳ס", און ס׳איז מיר צענפאַך פיר־מאָל גוט געווען אויפן האָרצן. איך האָב זיך פאַוואָליע צוגעווואוינט צו מיין נייעם נאָמען. האָט דאָך דער נייער נאָמען געהערט צו מיין ניי לעבן, וואָס איך האָב ערשט אָנגעהויבן, צו מיין נייער באָשעפטיקונג — טעאַטער! און אויף וויפל איך האָב נאָר געקאָנט, האָב איך עזוכט צו שוינען מיין נאָמען. וואָרים אָ נאָמען איז פאָרט ניט, ווי דער סעקרעטאַר האָט געזאָגט, „בלויז קלאָנג און רויך". דאָס ווערטל שטימט ניט. אָ נאָמען איז שוין גאָר און גאָר וויכטיק — ס׳איז ניט קיין קלאָנג און רויך!

און דאָס קרומע האָט זיך אויסגעגלייכט

נאָכן ענדיקן אָ שוישפּיל־שולע, אָדער ביי אָ פּריוואָטן לערער, האָט דער יונגער שוישפּילער אין דעמאָלטיקן דייטשלאַנד געהאַט איין ברירה: זיך אָנגאָזשירן אין אָ פּראָווינץ־שטעטל, אָדער אין אָ „שמירע" — אָ וואָנדער־טרופּע אויף דער פּראָווינץ. האָט מען יעדן צווייטן, דריטן טאָג געמוזט אָרײַנפאָמפּען אין זיך און דערנאָך פון זיך אָרויסצאָפּן אָ נייע ריזן־ראָלע. אין אָ גרעסער שטעטל האָט מען שוין געאָרבעט אָביסל „רואיקער" — יעדן פערטן, פינפטן טאָג אָ נייע ראָלע. אָמאָל איז דאָרט אָ פּיעסע גע־שפּילט געוואָרן אָפילו אָ גאַנצע וואָך. נאָך ערגער איז אפשר געווען דאָס אָרומשלעפּן זיך מיט אָ „שמירע". דאָ זײַנען שוין אינגאַנצן צעריבן געוואָרן די כוחות און אויסגעלאָשן געוואָרן יעדע האָפענונג. נאָר אויב אין דער צייט איז נאָך דאָס ביסל טאָלענט ניט גאַנץ „פּאָרשמירט", אָדער אויס־געוועפט געוואָרן, האָט מען אָמאָל געקאָנט האָבן די זכיה „אָנטדעקט צו ווערן" דורך אָ גרויסשטאָטישן דירעקטאָר און אָנקומען שפּילן אין נירענ־בערג, דרעזדען, קעניגסבערג, שטוטגאָרט, מינכען, האַמבורג, אָדער אָפילו אין פּראָנקפורט ביים מאַין. דאָס זײַנען שוין געווען אָנגעזעענע קונסט־אינסטיטוציעס, סובוועניאָנירט דורך דער שטאָט אָדער דורכן לאַנד, מיט אַן אייגענעם טעאַטראַלן פּנים. ערשט פון דאָרט האָט מען געקאָנט אָמאָל אָנגאָזשירט ווערן אין אָ טעאַטער אין בערלין — דעמאָלט די היציקסטע, קאָכיקסטע טעאַטער־שטאָט אין אייראָפּע. בערלין איז געווען די האָפענונג און דער ענד־ציל פון יעדן דייטשן שוישפּילער.

בלויז געציילטע יונגע שוישפּילער איז עס געלונגען אָנגאָזשירט צו ווערן דירעקט אין בערלין, ניט דאָרפנדיק פריער אויפלייגן קיין וועג איבער

דער „פּראָווינץ". אַזאַ צופאַל האָט געקאָנט געשען נאָר דורך צוויי מעגלעכ־קייטן: זונטיק נאָכמיטיק פלעגן די טעאַטערס געבן ביליקע פּאַלקס־פּאַרשטעלונגען, פון וועלכע די מער־באַרימטע שוישפּילער האָבן געווינלעך זיך אַרויסגעדרייט. אָפּט איז עס טאַקע געווען פּאָר זיי צו שווער צו שפּילן נאָכמיטיק פּראָבן מאָר און דעמזעלבן אָוונט „קעניג ליר". דאָס האָט געגעבן דעם יינגערן שוישפּילער אַ מעגלעכקייט אויפצוטרעטן ביי אַ נאָכמיטיק־פּאַרשטעלונג. אָדער ביי אַן אַנדערער געלעגנהייט, וועלן אַן ערשטער שוי־שפּילער איז קראַנק געוואָרן און ניט געקאָנט שפּילן. דעמאָלט האָט דער יונגער שוישפּילער געהאָט אַ מעגלעכקייט אָפּילו ביי אַן אָוונט־פּאַרשטעלונג צו „באָוויזן וואָס ער קען". געווינלעך האָט יעדער יונגער שוישפּילער געהאָט זיינעם אַ „ליבלינג" צווישן די עלטערע שוישפּילער, וועמען ער פלעגט באָוואונדערן, אים האַלטן פּאָר זיין רבין, און זיך באַמיען אים „נאָכ־צושפּילן". פלעגט ער טאַקע שטילערהייט זיךווינטשן, אַז דווקא זיין „ליב־לינג" זאָל ווערן קראַנק, אָדער כאָטש הייזעריק. איך, למשל, האָב פּאָר־געטערט רודאָלף שילדקרויט און אַלבערט באַסערמאַן. כ׳האָב זיי ליב געהאַט און געשעצט ווי מיין אייגענעם טאַטן, ווי מיין אַמאָליקן רבין שימ־שעלע מילניצער. נאָר מיין רבין, און זיכער ניט מיין אייגענעם טאַטן, האָב איך דאָך קיינמאָל קיין שלעכטס ניט געוואונטשן. אָבער דאָ... איך בין געשטאַנען יעדן אָוונט הינטער די קוליסן און באַוואונדערט זייער געניאַליטעט; כ׳האָב שטודירט זייער יעדע באַוועגונג, זשעסט און באַ־טאָנונג; געזען און געהערט וואָס אַ קליינער זיפּץ, אַ קליינע האַנט־באַוועגונג קאָן אַרויסבאַקומען פון אַ פּשוטן זאַץ; ווי אַ קליינע פּויזע, אַן אויסגעשריי, אַ שטומע סצענע קאָן קלאָר מאַכן אַ גאַנצן אָנוק און לעבעדיק מאַכן אַ גענפּיל; כ׳פלעג פּאַרגלייכן זייער עקספּרעסיע, וועגן און מעסטן דעם אייגדרוק, וואָס זיי מאַכן, און שטילערהייט זיך געטראַכט: דאָס איז וואונדערבאַר, וואָס זיי טוען; אָבער מען קאָן עס נאָך אויף אַן אַנדערן אופן אויסדריקן — — געווען שטעלן, אין וועלכע איך וואָלט אפשר אַנדערש אויסגעשריגן, אַנדערש געווינטן, אַנדערש געשווינגן — נאָר וועלן שוין, וועלן? און ערגעץ טיף אין מיין מוח האָט געעגבערט אַ גאַנג: ווי שיין וואָלט עס געווען, וועלן אַמאָל אין אַן אָוונט, פּינקט מינוט פּאָר דער פּאַרשטעלונג, ווערט פלוצים איינער פון מיינע „באַליבטע געטער" אַזוי שטאַק־הייזעריק, אַז עס האָלט ביים אָפּזאָגן די פּאַרשטעלונג — — נאָר דאָ „שפּרינג איך אַרײַן" אין דער ראָלע און ראַטעווע די סיטואַציע. דעמאָלט בין איך אַ „גענאַכטער"! וואָרים מ׳דאַרף דאָך נאָר „צוגעלאָזן" ווערן — — אויף אָט דעם „צולאָזן און אַרײַנלאָזן" באַשטייט די גאַנצע צוקונפט! אַ טיר מוז זיך עפענען — מ׳דאַרף האָבן די געלעגנהייט...

איז געשען אַ זונטיק נאָכמיטיק, אַז דער שאַרפסטער שאַרזש־שפּילער,

דער מיסטעריעזסטער ברונע־פאַרגיפטער, שרפה־צינדער און געהיימסטער מאָרד־שפּילער פונעם אַנסאַמבל, פרידריך קינע, איז פלוצים הייזעריק געוואָרן. אָבער טאַקע שטאַק־הייזעריק, און איך האָב געמוזט פאָר אים שפּילן לוציאַנוס אין „האַמלעט". קינע האָט מיר קיינמאָל קיין שלעכטס ניט גענטאָן; נאָר איצט האָב איך געדאַנקט גאָט וואָס ער איז קראַנק געוואָרן, וואָס דער ליבער גאָט האָט אים צוליב מיר הייזעריק געמאַכט. כ׳האָב דאָך אַפילו מיינע באַליבטסטע שויספּילער געוואונטשן דער האַלדז זאָל זיך זיי פאַרשטאָפן, אַבי איך זאָל קאָנען „ראַטעווען די פאַרשטעלונג" און שפּילן מעפיסטאָ, פראַנץ מאָר, אָדער שיללאָק. ס׳איז געווען מיין חלום „אַריינ־צושפּרינגען" אין אַ ראָלע און אויף דעם אופן מיט אַמאָל, איבער נאַכט, אַזוי מיט איין שפּרונג אויס דער טונקלקייט פון אַן „אומבאַאַנטן" אַריין אין ליכט פון באַרימטקייט! אָבער אויך בעת מיינע העכסטע חלומות האָב איך ניט פאַרגעסן וואָס עס שטייט מיר אין וועג: מיינע קרומע בעקער־פיס...

נאָר אָט ליגט פרידריך קינע טאָקע באמת מיט אַ פאַרשטאָפטן האַלדז, און אין מיר בורטשעט עס מיט לוציאַנוסעס ווערטער:

„געדאַנקען־שוואַרערץ — מיט פאַררלעסלעכן סם,
פלינק — אין פאַסיקעררר צייט,
קיין וועזן ניט דערררביי —
אַ ביטערערר געטררראַנק
פון מיטערררנאַכט־קרררויט,
פון העקאַטע׳ס קללה דררריי מאָל באַטוי׳ט —
זאָל דיין צויבעררר
מיט דעם גרררויל, דעם שאַררפן
געשווינד אויף דעם געזונטן לעבן זיך וואַררפן!"

מיט אַ רויט, שפּיציק בערדל און אַ בלייך פּנים, האָב איך אַראָפּגע־קוילערט פון צונג די שאַרפע „רישׂ׳ך" — אפשר פינף אין יעדן וואָרט. כ׳האָב געגלאָצט מיט די אויגן, געקראַמפט מיינע הענט צום מאָרד, — אָט טריף איך אַריין דעם סם פון גיפט־פלעשל אין אויער פון שלאָפנדיקן קעניג — כ׳טו אַן די קרוין פון דערמאָרדעטן. דער אמתער קעניג שרייט: „ליכט!" — דער גאַנצער הויף צעלויפט זיך אין פאַניק; האַמלעט טריאומפירט!

מיין ראָל איז געענדיקט. איך ציטער פון אויפרעגונג. כ׳האָב די פאָר ווערטער געשפּילט אַזוי אינטענסיוו, מיט אַזויפיל קראַפט און עקסטאַז, אַז אַ געניטער שוישפּילער וואָלט געקאָנט מיט דעם כוח אָפּשפּילן צוואַנציק מאָל „קעניג ליר". איך שטיי אין מיין גאַרדעראָבע פאַרן גרויסן שפּיגל, און אין אַלע מיינע אברים ציטערט נאָך דער אָפּקלאַנג פון דער ראָלע: מיינע הענט ציען זיך נאָך צו דער קרוין פון קעניג, מיינע ליפּן שעפּטשען

נאָכאַמאָל די ווערטער מיט די שאַרפע „רישׂ'ן", די אויגן גלאָצן נאָך מיט דער בייזער כוונה צו מאַרדן — נאָר איז איצט אַלץ פיל לייכטער, ריכטיקער, אַ סך בעסער, ווי פריער אויף דער בינע. דער נאָכקלאַנג איז שטענדיק בעסער ווי דער קלאַנג גופא — פונקט ווי ערשט נאָך אַ דיסקוסיע פאַלט־איין געווײַנלעך דער בעסטער ענטפער.

מיט אַמאָל כאַפּ איך אַ בליק אויף מיין געפּאַסטן טריקאָ, און איך פאַר־געס אַן אַלץ: אָט איז דאָך מיין אייביקע שטערונג! קני צו קני געבויגן, שטייען מיינע קרומע בעקער־פיס... וואָס קומט אַרויס פון מיינע איבער־לעבונגען אוף דער בינע, אַז אָט די צוויי קרומע עדות שרייען פאַר דער גאַנצער וועלט: ער געהערט ניט אַהער! מיט אַזאַ אָנקלאָגע וועל איך ווייט ניט דערגיין; דאָס איז קלאָר, דאָס איז אַ פּאַקט. און מיט אָט דעם קלאָרן פאַקט ווערט מיר קלאָר מיין פאַקטישע פאַרצווייפלונג. — —

די פאַרשטעלונג איז געענדיקט. די מייסטע יונגע קאָלעגן זיינען פריינטלעך צו מיר און גראַטולירן; נאָר איך ווייס, אַז ס'איז נישט געווען גוט, — איך קאָן זיי אָבער נישט זאָגן פאַרוואָס. אָלע זיינען אַוועק. איך בין אינער אַליין געבליבן אין גאַרדעראָבע צו דער אָונט־פאַרשטעלונג. עס קומט אַריין האַלטשקע, דער גאַרדעראָבער. ער איז דער „באַנקיר" פון די יונגע שוישפילער: ער באַרגט אַ מאַרק, און רעכנט פאַר דעם 25 פעניג פראָצענט. ער איז קליין און אַן ציין; אין די אויערן־ און נאָז־לעכער פלאָדיען זיך ביי אים לאַנגע און שמוציקע האָר; ער רעדט מיט אַ קרעכצנדיק־צעוווייטיקט שטימעלע און איין אויג איז ביי אים שטענדיק פאַרזשמורעט. וויל אַ שוישפילער עפּעס איבערכאַפּן, לייגט־אויס האַלטשקע דאָס גלעלט און שינדט דערנאָך פאַר דעם די הויט. וועג מ'צאָלט־אויס גאָזשע, היט ער שוין די קאָסע — וואָרים די יונגע שוישפילער זיינען אים שטענדיק שולדיק מער ווי די העלפט פון זייערע פאַרדינסטן. אַיידער אָט דער וואוכערער גיט אַ פעניג פון האַנט, וועט ער אים פריער פינף מאָל באַטאַפּן מיט זיין פאַרזשמורעט אויגל. אָבער ער איז פאַרט אַ הילף אין אַ נויט.

איצט האָט ער מיר געבראַכט צו עסן אַ „שטולע" מיט אַ קוקורוזע און אַ גלאָז ביר. איך שלינג עס אַראָפּ אין אַיילענישׂ, שטרעק זיך אויס אויף דער סאָפע און דרימל־איין. אַ פלאָנטער פון חלומות: אָט שפּיל איך האַמלעט אויף אַ בינע, וואָס איז צוגלייך אַ בעקערייַ. מיין שוואַרץ־זיידענער קאָסטיום איז פול מיט מעל, און פון פובליקום מאַכט מען אַ באַמערקונג, אַז דער גאַרדעראָבער מעג מיך אָביסל אָפּבערשטן אַיידער איך גיי אַרויף אויף דער בינע. אָבער האַלטשקע שעפּטשעט פון הינטער די קוליסן: „נייַן, איך וועל עס ניט טאָן; ער איז דאָך מיר שולדיק געלט." די זעמל אין אויוון זיינען שוין צוגעברענט, און דאָ זיינען מיינע קרומע פיס געבונדן —

איך קאָן זיך ניט אַ ריר טאָן. און אָט בין איך אין אַ שפּיטאָל. איך קלינג, און מיין טאַטע זאָגט מיר: „קלינג, מיין זון, זיי וועלן דיר אויסגלייכן די פּיס. אַלץ, וואָס איז קרום, קאָן מען אויסגלייכן.“ און ער אַליין נעמט קלינגען; איין מאָל, און נאָך אַמאָל — איך הער עס בפירוש, — ביז איך מאַך־אויף פּאַוואָליע די אויגן און זע שוין, אַז דאָס קלינגט דער בינע־פּאַרוואָלטער צו דער אָונט־פּאַרשטעלונג.

וואָס זאָל באַדייטן מיין חלום אין שפּיטאָל — מיט מיין טויטן טאַטן? ער איז געווען אַזוי ליב צו מיר און פּאַר מיר געווען די דאָקטוירים...

ביינאַכט האָט מען געשפּילט דעם „לעבעדיקן מת“. איך האָב שוין דעמאָלט געשפּילט מאַשאַס פּאָטער, דעם ציגיינער. מיין „פּרוי“ איז אויך געווען אַן אָנפּאָנגערין — אַ זשוואָווע, יונג מיידל מיט אַ טונקל־ברוין, געזונט פּנים. מאַלקאַ שטייערמאַן האָט זי געהייסן. אונדזער „טאַכטער“, מאַשאַ, און מאַיסי־פּעדיאַ זיינען געווען צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי מיר, זייערע „עלטערן“. מאַלקאַ איז געווען פון מיין געגנט — האָט געשמעקט מיט שוואַרץ־ערד. ווען מיר זיינען פּאַרטיק געוואָרן מיט אונדזער סצענע, האָב איך זי געפרעגט צי זי גלויבט אין חלומות.

— יאָ — האָט זי געזאָגט.

— היינט נאָכמיטיק איז געווען ביי מיר מיין פּאַרשטאָרבענער פּאָטער.

— האָט ער דיר עפּעס געזאָגט?

— יאָ — האָב איך זיך פּאַרטראַכט — ער האָט מיר געגעבן ווי עפּעס אַן עצה.

— רעד־זשע מיט קיינעם ניט וועגן דעם — האָט זי מיך ערנסט געוואָרנט — און פּאָלג אים.

איך האָב זי געפּאָלגט און מיט קיינעם ניט גערעדט וועגן דעם. יעדן אויפּדערנאַכט בין איך געשטאַנען אויף דער גרעסטער בינע מיט די בעסטע שוישפּילער אין דייטשלאַנד. אָבער איך בין געשטאַנען אויף מיינע קרומע בעקער־פּיס... יעדער האָט עס געקאָנט זען — ווי איך האָב עס געזען אין שפּיגל... וואָס האָט אייגנטלעך געוואָלט מיין טאַטע? זייט ער איז געשטאָרבן, איז ער צום ערשטן מאָל מיר געקומען צו חלום, און מיט עפּעס אַ שליחות... „רעד ניט מיט קיינעם, נאָר פּאָלג“, האָט מיר אָנגעזאָגט מיין יונג, קלוג לאַנדסמיידל — — —

ס׳איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז איך מוז באַזייטיקן די לעצטע שטערונג אין מיין קאַריערע — איך מוז מיינע קרומע פּיס גלייך מאַכן. „אַלץ, וואָס איז קרום, קאָן מען אויסגלייכן“, האָט געזאָגט מיין ליבער, פּאַרשטאָרבענער טאַטע. דאָס קרומע מוז אויסגעגלייכט ווערן, — מען דאַרף נאָר קאָנען גלייך ברעכן!

איך האָב אָנגעהויבן באַזוכן שפּיטאָלן. ענדלעך האָב איך אָנגעקלונגען

אין דער „פרייער" קליניק לעבן „דויטשעס טעאַטער". איך בין אַריין און פאַרגעלייגט פאַר די דאָקטוירים מיין פראָבלעם, האָבן זיי מיך אויפמערקזאם אויסגעהערט, און דערנאָך געריידט צו מיר וועגן ריזיקע, קוראָזש — און וועגן געלט. נו, קוראָזש האָב איך געהאַט; די ריזיקע האָב איך געוואָלט נעמען אויף זיך; אָבער קיין געלט האָב איך ניט געהאַט. וועג איך בין אַרויס, איז מיר נאָכגעגאַנגען אַ יונגער דאָקטאָר און מיר געהייסן קומען אין זיין פריוואַטער קליניק, ביים נאָלענדאַרפער פלאַץ — דאָס נאָלענדאַרפער סאַנאַטאָריום.

צומאָרגנס בין איך שוין געווען ביי אים. דר. היימאַן, אַ געוועזענער אַסיסטענט פון פראָפעסאָר איזראָעל, און דריי אַנדערע יונגע דאָקטוירים האָבן מיך אויפגענומען. זיי האָבן מיך אויסגעפרעגט, אונטערזוכט, דערנאָך זיך לאַנג באראַטן און ענדלעך דערקלערט, אַז יאָ — די אָפּעראַציע קאָן געמאַכט ווערן. נאָר פריער מוז איך אונטערשרייבן, אַז איך נעם אַליין איבער די גאַנצע ריזיקע. די אָפּעראַציע וועט מיך גאָרנישט קאָסטן; אָבער נאָך דער אָפּעראַציע מוז איך ליגן ביי זיי אין סאַנאַטאָריום אַ צוויי חדשים אין גיפס. און דאָס וועט דאָרפן קאָסטן 12 מאָרק אַ טאָג. פאָר דעם מוז איך שוין אַליין באַצאָלן.

איז דאָ, הייסט עס, אַ האָפענונג... און ס׳איז דאָך פשוט אַ מציאה! בין איך אַוועק צום באָראָן פאָן גערסדאָרף, וועלכער האָט זיך איצט נאָך מער מיט מיר אינטערעסירט ווי פריער, און אים אַלץ דערציילט. ער איז געווען אַן אַלטער בחור, אַן אַמאָליקער גראַדע־אָפיציר, און האָט געשטאַמט פון אַן אַדעליקער פרייסישער פאַמיליע, אַלע זייט דורות אָפיצירן. ער האָט מיך אויסגעהערט, פאַרשריבן דעם נאָמען פונעם דאָקטאָר, און מיך געבעטן צוואוואַרטן עטלעכע טעג — ער וויל עס איבערלייגן.

עטלעכע טעג שפּעטער הייסט ער מיר קומען צו זיך נאָך אַ פאַרשטעלונג, און זאָגט צו מיר אַזוי:

— הערט, מיין פריינט, איר קומט פון מזרח־אייראָפּע — איך פון מערב. איר שטאַמט פון אַלטע, פרומע יידן — איך פון אַלטע, פרומע פרייסן. איר זייט געווען אַ בעקער — איך אַן אָפיציר. אָבער איין זאַך פאַרבינדט אונדז: די ליבע צום טעאַטער. מיט דעם גרויסן חילוק, פאַרשטייט זיך, וואָס איר האָט טאַלענט צו זיין אַ שוישפּילער, און איך ניט. איצט ווילט איר אַלץ שטעלן אין קאָן אויף אַיין קאָרט. איך פאַרשטיי דאָס אויסגעצייכנט. איך אַליין האָב אַמאָל אַלץ אינגעשטעלט אויף אַיין קאָרט, און בין צוליב דעם, קעגן מיין ווילן, אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון מיין שטאַנד. איר אָבער שפּילט איצט האָזאַרד, כדי באַוואוסטזיניק זיך אַרויסצורייסן פון אייער בעקער־שטאַנד. האָב איך וועגן דעם איבערגעריידט מיט דר. היימאַן. ס׳איז אַ שווערע אָפּעראַציע, זאָגט ער, אָבער

ער האָט שטאַרק חשק זי דורכצופירן. יעדער, דאַרפט איר וויסן, איז ערגייציק אין זיין פאַך. ס׳איז, זאָגט ער, אַ האַלב־אויף־האַלב אויסזיכט אַזאַ אָפּעראַציע זאָל געלינגען. איך אויף אייער אָרט וואָלט זיך דאָס צו־ערשט זייער שטאַרק איבערגעלייגט.

און באַמערקנדיק מיין אַנטוישונג, האָט ער באַלד צוגעגעבן:

— סיי ווי האָט מיר אַ פאַרמעגלעכער פריינט צוגעזאָגט איבער־צונעמען די קאָסטן פאַר דער קליניק. באַטראַכט עס ניט ווי צדקה; ווען איר וועט אַמאָל אַ סך פאַרדינען, וועט איר עס אים אָפּגעבן.

איך האָב ניט לאַנג איבערגעלייגט און בין באַלד דערויף איינגעגאַנגען. דערווייל איז עס געבליבן אַ סוד צווישן מיר און געריסדאָרפן. ס׳האָט זיך געפּנדיקט דער סעזאָן אין טעאַטער און איך האָב באַקומען זעקס וואָכן גאַזשע פאַר מיין וואַקאַציע. דאָס ערשטע, וואָס איך האָב זיך געקויפט, איז געווען אַ רעווואָלווער — אויפן פאַל, ווען מיין אָפּעראַציע מיט דער „האַלבער אויסזיכט" זאָל ניט געלינגען... קיינער האָט וועגן דעם ניט געוואוסט, אָפּילו ניט גערסדאָרף. כ׳האָב עס געהאַלטן פאַר מיין פריוואַטן באַשלוס און ניט געוואָלט קיינעם מיט דעם באַלעסטיקן — כ׳האָב געשפּילט האַזאַרד מיט מיין אייגן לעבן אויף מיין אייגענער פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

ווען ס׳איז געקומען די צייט פון דער אָפּעראַציע, האָט מיך גערסדאָרף אַליין אָפּגעפּירט אין קליניק. ער האָט מיר אָפּילו מיטגעבראַכט ביכער פון זיין פריוואַטער ביבליאָטעק, און אויך אַזאַ מין „פּולט" צום לייענען, וואָס קאָן זיך דרייען אויף אַלע זייטן — לויט דעם, ווי דער קראַנקער דאַרף ליגן. צווישן טעג שפּעטער האָט מען מיך אַרייַנגעפּירט אין אָפּעראַציע־זאַל. דר. היימאַן און זיינע דריי יונגע אַסיסטענטן האָבן געשטיפּט מיט מיר און געראַדט וועגן טעאַטער; וועגן דער לעצטער פּרעמיערע, וועגן ריי־האַרטס צירקוס־אויפפירונג, וועגן די ראָלן, וואָס איך וואָלט וועלן שפּילן; זיי האָבן מיך אָפּילו געבעטן עפּעס פאַר זיי דעקלאַמירן. אויך איך בין געווען גוט אויפגעלייגט. דאָס האָט מיך מיין אַלטע נייגעריקייט מאַבילי־זירט אַלץ אָנצונעמען פאַר ליב. דערצו נאָך די האָפענונג, אַז דער לעצטער שטער אויף מיין אויסדערוויילטן וועג וועט באַזייטיקט ווערן...

נאָר אין קאָפּ האָט אַלץ זיך געדרייט: מיין היימיש דאַרף, מיין טאַטע, גאַנץ האַראַדנקע — אַלץ, וואָס איך האָב דורכגעמאַכט ביזן טעאַטער, ביז איצט, איז מיר געשטאַנען פאַר די אויגן. אָבער אין דערזעלבער צייט האָב איך דעקלאַמירט מאַנאָלאָגן פון פאַרשיידענע ראָלן.

אויך די דאָקטוירים זיינען ניט געווען אינגאַנצן גלייכגילטיק. זיי האָבן מיך באַטראַכט, ווי הונגעריקע סאָלדאַטן נאָך אַ לאַנגן מאַרש באַ־טראַכטן אַ גרויסאַק געבראַטנס, אָדער ווי אַמביציעזע שוישפּילער באַ־טראַכטן אַ נייע, פּעטע ראָלע. זיי האָבן כמעט זיך געפּרייט מיט דעם

קעניג עצעל—אין פרידריך העבעלס „די ניבעלונגען" (בערלין, 1924).

דעקלאַמירנדיקן פּאַציענט, וועמען זיי האָבן איצט מיט אַ לאַנגער, דינער נאָדל אַרייַנגעשפּריצט עפּעס אַ פּליסיקייט גלייך אין די קריזשעס.

מ׳האָט מיך ווידער געזונטן אויספּרעגן, אָבער ס׳האָט זיך עפּעס ניט געקלעפּט אַ וואָרט צו אַ וואָרט. אין קאָלטער שפּאַנונג האָבן זיי אויף עפּעס געוואַרט. מאָדנע: מ׳באַטאַפּט מיינע פּיס, און איך פּיל עס אַפּילו ניט. איך וואונדער זיך. זיי שמייכלען און פּאַרזיכערן, אַז אַזוי דאַרף עס טאַקע זיין — איך וועל גאָר ניט פילן. יאָ! איך טאָפּ אַליין מיין לייב — מיינע אייגענע פּיס, דאָכט זיך — און איך פּיל גאָר ניט. דער גאַנצער אונטער־שטער טייל פון מיין קערפּער איז „אָן געפּיל" — טויט.

מ׳האָט געזונטן מיר אָפּראַזירן די האָר אַרום די קני. אויך דאָס פּיל איך ניט. מ׳ברענגט אינסטרומענטן — אַ האַמער, אַ דלאָטע, אַ מעסער — מ׳מאַכט אַ שניט אויף דער לינקער זייט פון מיין קני, אָבער — ווי מ׳וואָלט אַ פּרעמדן קערפּער געשניטן! איך פּיל ניט. עס הערט זיך נאָר עפּעס אַ פּאַרדומפּן גערוישׁ, ווי מ׳וואָלט געשניטן דיק פּאַפּיר. קיין בלוט רינט ניט. איך זע בלויז אַ רויטלעכן שפּאָלט — עס דערמאָנט אָן אַ יאַטקע... איצט שטעמען זיי מיטן האַמער און דלאָטע. כ׳האָב גאָר נישט געוואוסט, אַז אַ מענטשלעכער ביין איז אַזוי האַרט. זיי האָבן אינגאַנצן פאַרגעסן אָן מיר, און בלויז „געאַרבעט"; זייער שווער געאַרבעט. פּלוצים זיינען זיי שטיין־געבליבן — דער ביין איז געווען דורכגעבראָכן. ערשט איצט האָבן זיי אַ בליק געטאָן אויף מיר, מיך געפּרעגט ווי איך פּיל, און ווידער געבעטן איך זאָל עפּעס דעקלאַמירן. אָבער נישט דעקלאַמאַציעס זיינען מיר איצט גע־לעגן אין זינען. כ׳האָב דערפילט קאַלטע שווייס־טראָפּנס אויפן שטערן און אָן איינזאַמקייט אַרום האַרץ.

— אַזוי — האָט אַ זאָג געטאָן דער עלטסטער פּליישׁ־שניידער און ביין־בערעכער — דערווייל זיינען מיר פאַרטיק.

ער האָט אַ הויב געטאָן מיין פּאַרטערפּענטן פּוס, אים געדרייט אויף אַלע זייטן ווי אַ קצב דרייט אַ מאַרך־ביין, און געזאָגט מיט אַ געלעכטער:

— וואָס פאַר אַ פּיס ווילט איר אייגנטלעך האָבן — אויסגעקרומט אויף רעכטס, אויף לינקס, אָדער אַרויף?

אויך די אַסיסטענטן האָבן זיך צעלאַכט פון זיין וויץ.

— מאַכט עס שוין בעסער גלייך — פּראוואו איך אויך זיך וויצלען.

זיי האָבן איצט זייער פאַרזיכטיק אויסגעצויגן דעם פּוס, אים אויס־געגלייכט, אַרומגעוויקלט מיט גיפּס־טיכער, אַרייַנגעלייגט אין אַ וויירע־גלייכער שינע און ווידער פאַרפאַקט אין גיפּס. דערנאָך האָבן זיי אויפ־געהאַנגען אויפן פּוס אַ שווער געווויכט, כדי צו פאַרזיכערן, ער זאָל זיך ניט באַוועגן און זאָל אַזוי אַרום קאָנען וואָס בעסער און גלייכער זיך צוזאַמענוואַקסן.

איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן שוין אָפּעירן אויך דעם צווייטן פוס.
— ניין, מיין ליבער — האָט דער שעף־דאָקטאָר געלאַכט — דאָס פאַר־
געניגן וועלן מיר אייך פאַרשאַפן ערשט אין פינף טעג אַרום.

מ׳האָט מיך צוריקגעפירט אין מיין צימער, וואו עס זיינען שוין געלעגן נאָך אַנדערע דריי פּאַציענטן. די אָפּעראַציע האָט געדויערט איבער דריי שעה, האָט מען מיר געבראַכט אַן איבערבייס, אָבער מיר האָט קיין זאַך ניט געשמעקט. כ׳האָב געפּרואווט לייענען, שלאָפן — עס גייט ניט. איך טראַכט אַלץ וועגן דעם, ווי די פיר מענער האָבן דאָס געאַרבעט איבער מיר ביי דער אָפּעראַציע...

מיט אַמאָל האָט זיך אַלץ אין מיר איינגעשטילט. כ׳בין שוין לאַנג ניט געווען אַזוי רואיק, און כ׳האָב געגומען טראַכטן וועגן מיין דאָרף, וועגן „רחמנותל" און „גאָט צו דאַנק", וועגן דעם אַלטן יוז פעדאָרקיוו און מיין פאָטער — וועגן גאַנץ האָראָדענקע — — פעלן נאָך דאָרט די צוויי ציגל אין קופּאָל פון קלויסטער? כ׳האָב געזען רבקהלען און חוה שד, די לעמבערגער טעאַטער־גאַליאָרקע און פּראָפעסאָר מילאָן און גערסדאָרפן — — און די פיר מענער אין ווייסן, וועלכע האָבן מיך אָפּערירט, זיינען אַלץ ניט פאָרשוואונדן פאָר מיינע אויגן. ס׳איז מיר געקומען אויפן געדאַנק מיין רעווואָלווער, וואָס איז געלעגן איינגעוויקלט אין א ווייס טיכעלע, באַ־
האַלטן צוקאָפּנס אונטערן מאַטראַץ. כ׳האָב אויסגעשטרעקט די האַנט, א
טאָפּ געטאָן — יאָ, ער ליגט דאָרט, גאָט צו דאַנקען!

עטלעכע שעה שפּעטער האָב איך פלוצים געשפּירט ווי מ׳וואָלט מיך געקראַצט אין קני, ווי מ׳וואָלט דאָרט עפּעס געשאָבן, ראָזירט — מאָדנע... מיט אַמאָל א שאַרפער שניט! ס׳האָט אָנגעהויבן האָמערן, קלאָפּן, שטויסן — כ׳האָב דערפילט א שוידערלעכן ווייטיק און געגומען קרעכצן און שרייען! דאָס האָט מיין פוס דערוואַכט פון דער איינשפּריצונג — ער איז צוריקגעקומען צום לעבן אין שמערצלעכע וויען. אין מיין דערוואַכטן געפיל איז איצט לעבעדיק געוואָרן יעדער פריערדיקער שטויס פון האָמער, און מיינע ביינער האָבן רעזואָלטירט אין שמערצן. ס׳איז געקומען א נאַכט פון פיבער און דראָשען. די מילד־אויגיקע קראַנקן־שוועסטער, מאַריאַ, האָט מיר געגעבן א בארואיקונג־מיטל, האָט מיך געטרייסט — אָבער איך האָב זיך דערפילט נאָך מער עלנט. די אָנדערע פּאַציענטן האָבן זיך אויפ־
געכאַפּט און זיינען געווען ניט צופריידן וואָס איך שטער זיי. איך האָב געפּרואווט זיך באַהערשן.

— גוט אַזוי — האָט מאַריאַ מיר געשעפּטשעט אין אויער און געגלעט מיין שטערן — מ׳דאַרף זיך קאָנען באַהערשן. ס׳איז געווען זייער מוטיק פון אייך דורכצומאַכן אַזא אָפּעראַציע. איצט מוז מען פאַרבייסן די ציין און ניט נאָכגעבן. באַלד, באַלד וועט עס איבערגיין.

אויפן צווייטן טאָג האָבן די דאָקטוירים געלויבט מיין בראָווקייט אוּן דערציילט גערסדאָרפן, וועלכער איז געקומען מיך באָזוכן, מיט וויפל הומאָר איך האָב דורכגעמאַכט די אָפּעראַציע.

— אַך, וואָס — האָב איך געזאָגט — ניטאָ קיין קערפּערלעכע שמערצן.

— גוט וואָס איר דענקט אַזוי — האָט דער צופּרידענער גערסדאָרף מיר געגעבן די האַנט — גוט אַזוי, איר קרעפּקע קאַרפּאַטן־פּערדל אוּן ראָמאַנטיקער, וואָס איר זייט! איר זייט באמת אַ ראָמאַנטיש קאַרפּאַטן־פּערדל.

כ׳האָב ווידער אָנגעהויבן עסן אוּן לייענען, נאָר איין זאַך האָט מיך געקוועלט: כ׳האָב ניט געקאָנט אַראָפּגיין אוּן געמוזט בלייבן אין בעט האַלב־זיצנדיק, אָפּילו פּאַר די נויטיקסטע באַדערפענישן. אָבער די זייער ליבע קראַנקן־שוועסטער האָט שוין אַזוי געמאַכט, אַז אויך אין דעם פּרט האָב איך אויפגעהערט זיך צו שעמען.

אויפן פינפטן טאָג מען מיך ווידער אַראָפּגעפירט אין אָפּעראַציע־זאַל. איצט זיינען שוין די דאָקטוירים געווען פיל רואיקער, אָבער איך — אַ סך נערוועזער. אויך איצט האָבן זיי געוואָלט איך זאָל עפּעס דעקלאָמירן, נאָר ס׳איז ניט געגאַנגען. כ׳האָב אָפּילו אָנגעהויבן שטילערהייט רעציטירן „זיין אָדער ניט זיין״, אָבער דער גענדאַנק וועגן מיין רעוואָלווער אונטערן מאַטראַץ האָט מיך ווידער געמאַכט טרויעריק. אַ קאַלטער שוויים האָט מיך באַגאָסן. כ׳האָב זיך דערפילט שטאַרק אָפּגעשוואַכט אוּן פאַרמאַכט די אויגן — כ׳וויל מער ניט זען וויי זיי מייסטרעווען אַרום מיינע פּיס! אַ קראַנקן־שוועסטער האָט קאָנטראָלירט מיין פּולס אוּן מיר געגעבן עפּעס צו טרינקען אוּן צו שמעקן. אַלץ איז אַצינד צוגעגאַנגען פיל שנעלער, אָבער מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז ס׳איז פיל לענגער.

איבערגעבראָכן דעם בייַן אוּן ווידער פאַרגיפּסירט אין אַ שינע מיט שוועכע גענויכטן, האָט מען מיך ווידער צוריקגעבראַכט אין מיין קראַנקן־צימער, אוּן איך האָב דערפילט נאָך אַ גרעסערע פּוסטקייט אַרום האַרץ. כ׳האָב געהערט רוישן דאָס בלוט אין מיינע אָדערן, אוּן מיר האָט זיך אויס־געוויזן וויי מיט יעדן ציטער פּון מיינע נערוון בייַט זיך אויך די צייַט: איך וועל עלטער, דערוואַקסענער, ערנסטער — איך ענדער זיך.

די קראַנקן־שוועסטער האָט מיר אָפּגעווישט דעם קאַלטן שוויים פּון שטערן אוּן שטיל געקוקט אויף מיר מיט אַ בליק, וואָס איז שוין אויסער דער גרענעץ פּון אירע פליכטן. איך האָב זי געבעטן מיר צוגרייטן דעם „פּולט״, אוּן כ׳האָב געטומען לייענען דאָסטאָיעווסקיס „בריידער קאַראַ־מאַזאָוו״. די מענטשן אין בוך זיינען געשטאַנען לעבעדיק פאַר מיינע אויגן. אָבער ביי דער שטעל, וועו איוואַן, אַ באַהאַלטענער אין שייער, גיסט אויס זיין פאַרצווייפלט האַרץ פאַר זיין יינגסטן ברודער, אַליאָשאַ — „צו וואָס

דאָס אַלץ? צו וואָס איז דאָס אַלץ נויטיק?" — זיינען פֿלוצים ווידער אין מיר לעבעדיק געוואָרן די אַלע האַמער־שטויסן פון דער אָפּעראַציע, — און אין מוח און מיינע ביינער האָט געמוסן עגבערן די אייניציקע פראַגע: צו וואָס? צו וואָס איז דאָס אַלץ נויטיק?... מיין פֿולס האָט געזעצט, דאָס האַרץ האָט געהאַמערט. די קראַנקן־שוועסטער האָט געבראַכט אַוונט־ברויט. כ'האָב פאַרזוכט אַ צוויי לעפל זופּ, אָבער אין די פּיס און אינעם מוח האָט אַלץ געקלאַפּט און געריסן — צו וואָס? צו וואָס דאַרף מען דאָס אַלץ?

דאָס ביסל זופּ האָב איך אויסגעבראַכן. ס'האָט ווידער מיך געמוסן וואַרפן ווי אין קדחת. ס'איז מיר געווען פינצטער פאַר די אויגן און אַלץ אין מיר האָט געווייניגט און געפּיבערט: צו וואָס — צו וואָס דאַרף מען עס?...

דעם מאָל האָבן שוין די אַנדערע פּאַציענטן געקוקט אויף מיר מיט רחמנות. כ'האָב זיך געבאָדן אין שוויים, און דאָס האָט אַפּנים פאַרלייכטערט מיינע שמערצן. מאַריאַ איז געזעסן לעבן מיין בעט און מיך געגלעט. האָב איך פאַרמאַכט די אויגן און מיך געשעמט פאַר זיך אַליין. נאָר ס'איז מיר באמת געוואָרן אַביסל לייכטער — ווי איך וואָלט פון זיך אַ משא אַראָפּ־געוואָרפן. כ'האָב געמוסן דרימלען, און דערנאָך טאַקע גוט איינגעשלאָפן.

אין דער נאַכט האָב איך זיך איבערגעוועקט. די קראַנקן־שוועסטער מאַריאַ איז נאָך אַלץ געזעסן לעבן מיר. זי האָט געשמייכלט און שטיל געפרעגט:

— נו, בעסער?

— יאָ — האָב איך געענטפערט.

— אַזוי האָב איך געהאָפּט — איז זי געווען אַ גליקלעכע, און ניט איבערלייגנדיק פיל, האָט זי מיר אַ קוש געטאָן אין שטערן.

איך האָב אויסגעשטרעקט די אָרעמס און זי אַ צי געטאָן צו זיך:

— נאָך, שוועסטער! קוש נאָך, מאַריאַ!

זי האָט זיך ניט געווערט. זי האָט בלויז געכאָפּט אַ בליק צי די אַנדערע פּאַציענטן שלאָפן, און מיך געמוסן קושן — נישט ווי אַ קראַנקן־שוועסטער, נאָר ווי אַ מיידל, אַ פרוי.

— איצט אָבער מוזסטו ווידער שלאָפן — האָט זי געשעפּטשעט.

איך האָב צו זעט געטרונקען די וואָרעמקייט פון אירע ליפּן — לאַנג, זייער לאַנג — — ביז, אַ באַטרונקענער פון קושן און צערטלעכקייטן, איך האָב זיך געלאָזט פון איר גוט איינדעקן און בין אַנטשלאָפן געוואָרן מיט דער זעליקייט פון אַן אַנגעזעטיקט קינד ביי דער ברוסט.

אויפן צווייטן טאָג איז געקומען געריכט.

— איר זייט בלאַס ווי אַ לעמאָנאַדע — באַמערקט ער.

— יאָ, איך מוז זיך אַביסל צופּילעווען — האָב איך געשמייכלט — ווייזט אויס, אַז עס זיינען פאַרט פאַראַן קערפּערלעכע שמערצן.

דער דאָקטאָר, דערציילט געזרסדאָרף, האָט אים פאַרזיכערט, אַז די אָפּעראַציע איז הונדערט פּראָצענט געלונגען.

— קיין וואונדער ניט — פאַרענדיקט ער — זיי זאָגן דאָך, אַז איר זייט זייער בעסטער פּאַציענט.

עס זיינען אַוועק וואָכן. איך האָב אָנגעהויבן געזונט ווערן און ס׳איז מיר געוואָרן לאָנגווייליק אין סאַנאַטאָריום. כדי מיך צו האַלטן באַשעפטיקט, און איך זאָל טאָקע קאָנען זיך אָביסל איבן אין דער דייטשער שפּראַך, האָט גערסדאָרף מיר געגעבן אַן אויפגאָב: צו שרייבן פּאָר אים אַן אָפּהאַנדלונג איבער יעדן בוך, וואָס איך לייען. אָבער דאָס איז פּאָר מיר ניט געווג געווען. ס׳האָט מיך אַלץ געלאַנגווייליקט און איך בין געוואָרן אומגעדולדיק. מיט מיר אין צימער איז געלעגן אַ יונגערמאַן — אָביסל אַ פּאַרקריפּלטער און אַן אייַנגערעדטער, פּוסטער מויל־מאַכער. האָב איך מיט אים פּאַרפּירט קריגערישע וויכוחים וועגן טעאַטער. מיר האָבן זיך ביידע ניט ליב געהאַט. דערצו איז ער נאָך געווען אייַפערזיכטיק וואָס מאַריאַ שענקט מיר מער אויפ־מערקזאַמקייט ווי אים, און האָט געלאָזט פּאַלן מיאוסע אָנצוהערענישן אויף אונדזער חשבון. האָב איך אים אויסגעזידלט, און ער האָט דערפּאָר מיך און מאַריאַן פּאַרקלאָגט צו דער אויבער־קראַנקן־שוועסטער, אַגאַטע. זי האָט געהאַט אַ שמאָל, בייז מוילעכל, איז געווען באַפּעלעריש און שטענדיק אין שלעכטער שטימונג. אַן אלמנה פון אַן אָפּיציר, האָט זי אַמאָל געהאַט „בעסערע צייטן"; אָבער איצט איז זי געווען בלויז אַן אַלטער, אויסגע־טרוקנטער באַאַמטער־בעזים. איינמאָל קומט זי אַריין פונקט ווען מאַריאַ שטייט איבער מיר געבויגן און ווייל מיר אַ קוש טאָן. זי האָט איר תיכף אָפּגעזאָגט פון דער שטעל, און מיר האָט זי געמאַכט אַ סקאַנדאַל, למאי מיין קאָלדרע איז באַפּלעקט מיט טינט.

— איר וועט באַצאָלן פּאָר דער קאָלדרע! — האָט זי זיך צעשריגן — איך וועל דעם באַראָן פּאָן גערסדאָרף אַרויסשיקן די רעכענונג און אים דערציילן ווי איר פּירט זיך דאָ אויף!

נעם איך גאָנץ געמיטלעך דאָס טינטער און — גליו־גליו־גליו, — גיס איך עס אויס אויפן צודעק.

— איך קאָן טאָן מיט מיין בעטגעוואַנט וואָס איך ווייל — רעד איך איר אין דער גאַל אַריין.

זי האָט אָפּגערופן גערסדאָרפן. ער איז תיכף געקומען — און דווקא זיך געשטעלט אויף מיין זייט. האָט מיך די אויבער־שוועסטער נאָך מער פּיינט באָקומען. איך האָב איר אויך געגעבן סיבות דערצו: כ׳האָב צוגעבונדן צום בעט אַ לעפל, און ווען זי איז אַריינגעקומען אין צימער, האָב איך געכאַפּט דעם לעפל צום אויער, ווי אַ טעלעפאָן־טרייבל, און „טעלעפאָנירט": „העלאָ! דאָ איז דאָס נאָלענדאָרפער משוגעים־הויז.

ניין, ניין — ניט סאַנאַטאָריום, נאָר משוגעים־הויז! וואָס זאָגט איר? די שוועסטער אַגאַטע? אָ, זי איז זייער אַ ליבער, צאַרטער מענטש. ניין, ניין, גלויבט עס ניט! זי איז זייער פריינטלעך צו די קראַנקע, בפרט צו מיר. דאָ־וועגס האָט זיך איבערגעקערט מיין טינטער און פאַרפלעקט די קאָלדרע, האָט איר באַדאַרפט זען וויַ זי האָט מיך געטרייסט. יאָ, יאָ, זי האָט מיך אַזש צענומען מיט איר גוטסקייט...".

אַגאַטע האָט אַרייַנגערופן דעם דירעקטאָר פון סאַנאַטאָריום. ער האָט זי אויסגעהערט, דערנאָך זיך צעלאַכט, און ווינקענדיק צו מיר מיט אַן אויג, האָט ער געזאָגט:

— אָבער שוועסטער אַגאַטע, ער איז דאָך אַ שוישפילער און מוז מאַכן איבונגען פאַר זיין פראָפעסיע. איר דאַרפט ניט בייַ זיין דערפאַר. נאָך־אַלעמען האָבן מיר דאָך געבראַכן זיינע פיס און ניט אייערע. לאָזט אים האָבן אַביסל שפאַס...

נאָך צוויי חדשים האָט מען ענדלעך געעפנט דעם גיפּס, און מיר אַראָפ־געזונען די באַנדאַזשן, — און כ׳האָב דערזען ביי זיך צוויי אויסגעגליַיכטע פיס, נאָר שטאַרק אָפּגעצערטע, ווי דינע שפּענדלעך. גיין אויף זיי האָב איך נאָך ניט געקענט — זיי האָבן מיך פֿשוט ניט געקאָנט דערטראָגן. מ׳האָט מיך אָוועקגעשיקט אין אַ פאַרשטאָט פון בערלין, און דאָרט האָט מען מיר מאַסאַזשירט די קני־געלענקן, וואָס האָט נאָך מער וויַ געטאָן וויַ די אָפּעראַציע גופא. אָבער באַלד האָב איך ווידער, מיט דער הילף פון צוויי שטעקנס, געקאָנט שטיין אויף אייגענע פיס.

וועג כ׳האָב שוין אָנגעהויבן צוביסלעך גיין, איז געקומען גערסדאָרף און מיר מודה געווען, אַז ער האָט זיך שטאַרק געשראָקן פאַר מיר — די דאָקטוירים האָבן אים זייער ערנסט געוואָרנט וועגן דעם.

— וואָס וואָלט איר געטאָן — פרעגט ער — ווען די אָפּעראַציע זאָל ניט געווען געלונגען?

אַן אָ וואַרט צו ענטפערן, האָב איך אים געוויזן מיין געלאָדענעם רע־וואָלווער. ער האָט אָפּנים באַלד פאַרשטאַנען, און צונעמענדיק ביי מיר דעם רעוואָלווער, האָט ער ווי נעבנביי אַ זאָג געטאָן:

— איר האָט דאָך זיכער ניט קיין דערלויבעניש צו טראָגן וואָפן. איך וועל עס בעסער איבערגעבן דער פאָליציי מיטן אויסרייד, אַז איך האָב עס געפונען. אָך, איר נאַריש קאַראַקטן־פערדל!...

דריי חדשים שפּעטער בין איך שוין גאַנץ גוט אַרומגעגאַנגען אויף צוויי שטעקנס. און אַ האַלב יאָר שפּעטער בין איך שוין געווען אין טעאַטער — ווידער אָן שטעקנס, מיט גלייכע פיס! דער לעצטער סימן פון מיין פאַרגאַנגענהייט איז געווען אָפּגעווישט, דער לעצטער שטער אין מיין פּראָ־פעסיע איז פאַרשוואונדן. פריינט האָבן גראַטולירט און פאַרזיכערט, אַז

זיי האָבן גאָר קיינמאָל ביי מיר ניט באַמערקט קיין קרומע פּיס. מעגלעך. אָבער אין האָב עס געהאַט באַמערקט און בין געווען זיכער, אַז ס׳איז אַ שטערונג אין מיין וועג. די רייד פון דער הייזער־שלעפּערקע אין זאַליעשטשיק און איר פאַרגלייך צווישן מיינע צעוואַקסענע הענט־און־פּיס און די צאַרטע פּיס און הענטלעך פון איר זינדל, האָבן מיר קיין רו ניט געגעבן. אין יעדן יונגן שוישפּילער פלעג איך זען איר זינדל מיט צאַרטע הענט און גלייכע פּיס. נו, די הענט מיינע האָבן מיר ביז איצט ניט געשטערט — אָבער די פּיס! איצט האָט מען זיי געבראַכן, און „דאָס קרומע איז גלייך געוואָרן" — ווי מיין טאַטע האָט מיר פאַראויסגעזאָגט אין חלום פאַר מיין אָפּפאַציע. כ׳האָב אים געפּאָלגט, און איצט — אויס שטערונג, אויס רעוואָלווער. מיין האַרץ איז פול מיט פרייד, מיט גליק, מיט בטחון צו זיך אַליין.

דאָס קרומע האָט זיך אויסגעגלייכט — דער לעצטער שטיין איז באַזייטיקט — דער וועג איז פריי.

אַ שאָד די שיינע וועלט

כ׳בין צוריקגעקומען מיט מיינע אויסגעגלייכטע פּיס אין טעאַטער, וואָס האָט דעמאָלט אויסגעזען ווי אַ צייטיק וועלכיצן־פּעלד אין מיין ווייטן, פלאַך־ערדיקן גאַליציש דאָרף בעת אַ זאַט גערעטעניש. ס׳איז געווען אין סעזאָן 1913־1914 — דער צייטיקער שניט פון די ריינהאַרט־טעאַטערס, דער הויכפונקט אין דער אַנטוויקלונג פון דעם גרויסן קינסטלער. נאָך אין די פריערדיקע סעזאָנען האָט ריינהאַרט געמאַכט גרויסע אויפּפירונגען, וואָס זיינען געווען אמתע טעאַטער־יום־טובים. נאָך „עדיפוס" אין דער אַרענע פון צירקוס שומאַן, האָט ער געשטעלט ביידע טיילן פון „פאַוסט". דער צווייטער טייל „פאַוסט" האָט אויפגעשטורעמט בערלין. די פאַר־שטעלונג האָט זיך אָנגעהויבן 5:30 נאָכמיטיק און זיך געענדיקט האַלב נאָך צוועלף אין דער נאַכט. צווישן אַכט און נײַן איז געווען אַ גרויסער איבער־רייס. דער קאָנצלער בעטהמאַן־האַלווג איז געקומען אין טעאַטער נאָכ־מיטיק אין גיי־ראָק, און ביינאַכט — אין פראָק. ניט נאָר די שוישפּילער — אויך דאָס פובליקום האָט געביטן קאָסטיומען. יעדע הויפּט־ראָל איז געשפּילט געוואָרן פון צוויי און פון דריי שוישפּילער — ווי ביים פערד־לויפן: פאַסירט עפּעס מיט איין פערדל, שטייט אַ צווייט פערדל גרייט. די פרעסע איז געווען פול מיט טעאַטער־נייעס.

איצט האָט מען אויפגעפּירט אין צירק „דאָס מיראַקל" און שפּעטער

די „אַרעסטיע", אין וועלכער מאַיסי־אַרעסט ווערט געיאָגט פון די גריכיש־מיטאַלאָגישע פוריעס מיט אַזאַ קראַפט פון זשעסט און כאַראַלע אויס־געשרייען, אַז ס׳האָט אָנגעווארפן אַ גרויל אויף די פינף טויזנט צוקוקער יעדן אָוונט.

ביי די נאָכמיטיק־פאַרשטעלונגען האָבן קינדער און דערוואַקסענע זיך באַרוישט מיט מעטערלינקס „דער בלויער פויגל", אין וועלכן צוקער, פייער, קאַץ און הונט רעדן ווי מענטשן און ווערן באַגלייט אין די קינדערשע טרוימען מיט הומפּערדינקס מוזיק. דער זיסער צוקער האָט זיך אָפּגעבראָכן אַ פינגער, און דאָס גוטע, געשמאַקע ברויט שניידט זיך אויס אַ רעפטל פון בויך און שפּייזט דערמיט די וואַנדערנדיקע קינדער. זיי קומען דער־נאָך אין הימל אַריין און טרעפן דאָרט זייער אַרעמע מוטער, אָנגעטאָן אין זילבערנע געוואַנטן. די מוטער איז געשפּילט געוואָרן פון ריינהאַרטס פריערדיקער פרוי, עלזע האַימס, וועלכע איז דעמאָלט געווען אויף דער צייט מיט איר גאַטפרידן. איז אַ וואונדער וואָס גאַטפריד איז היינט אַזוי מוזיקאַליש? אַז הומפּערדינק און מעטערלינק זיינען געשטאַנען ביי אים צוקאָפּנס נאָך איידער מ׳האָט אים געלייגט אין וויגל אַריין! געווען אַ מאַמענט, וען דאָס יינגעלע שטרעקט אויס זיינע הענטלעך צו דער מוטער און זאָגט: „מוטער, מיר דאָכט, אַז איך בין אין הימל!" ענטפערט אים עלזע האַימס מיט גאַטפריդן אין דער מוטערס דיך: „מיין קינד, אומעטום, וואו צוויי פאָר הענט נעמען זיך אַרום, דאָרט איז דער הימל." די שוואַנגערע מוטער האָט דערביי פאַרגאָסן אמתע טרערן, און אויך די שוישפּילער אין די קוליסן האָבן געווויינט. ס׳איז געווען אפשר וויניקער וווי „עכטער" טעאַטער, אָבער אַ סך מער וווי גלאַט טעאַטער.

אין צווייטן וויגל פון הויף, אין די „קאַמערשפּילע", זיינען געקומען צום וואָרט נייע דיכטער: סטרינדבערג און וועדעקינד. ביי סטרינדבערגן האָבן אין אַ פאַרדומפּן־פאַרביסענער שפּראַך געקעמפט ביידע געשלעכטער — מאַן און פרוי. אומצוטרוי איז געווען דער הויפּט־העלד. ער האָט אַנ־געקלאָגט די בירגערלעכע געזעלשאַפט, וואָס האָט זיך אַזוי געערן געלאָזט איינשלעפערן מיט אילוזיעס פון אַ בלויער־פויגל־ראָמאַנטיק. מיט נייע, שאַרפע וועגטער האָט ער אַנאַליזירט די אָפּנאַרעריש פאַרהעלטענישן, אויפּראַיענדיק די פוילע וואַרצלען פון דער געזעלשאַפט. וען דער פאַר־האַנג איז געפאַלן נאָכן „שטורעם", זיינען די צוקוקער, טאַקע פון יענער „נאַבעלער" געזעלשאַפט, געבליבן זיצן צעשראָקענע, אויפגערודערטע, דערשיטערטע, און האָבן מינוטן־לאַנג ניט געפונען דעם מוט צו אָפּלאָדירן.

וועדעקינד ווידער האָט אַליין אַראָפּגעדונערט די הויפּט־ראָלן אין זיינע טעאַטער־שטיק. ווי אַ פאַנאַטיש־באַגייסטערטער נביא האָט ער זיך אַרום־געיאָגט איבער דער בינע און געשאָסן זיינע פלאַם־פייערדיקע אָנקלאָג־

סצענע פון פראַנץ וועדעקינדס פיעסע „קעניג ניקאָלאָ" (בערלין, 1924).
פון רעכטס: אַל. גראַנאַך (קעניג ניקאָלאָ), לוצי מאַנהיים (פרינצעסין אַלמאַ)

וועלט גלייך צו דעם נייגעריק־גאַפּנדיקן פובליקום. אין זיין פּיעסע „פּראָנציסקאָ" זיינען געווען צוויי ראָלן אונטער איין נאָמען — „חזיר־הונט". געשפּילט האָבן עס צוויי שוישפּילער (פּאַרפלאָכטן די אָרעמס, מיט פּלייצע צו פּלייצע), איינער אין אַ מאַסקע פון אַ חזיר, דער צווייטער אין אַ הונט־קאָפּ — אַ סימבאָל פון דער צענזור און קריטיק. ווען אויף דער בינע האָט זיך באַוויזן „שיינקייט" אין דער געשטאַלט פון אַ נאַקעט מיידל, האָט חזיר־הונט געגומען כראָמקען און בילן. די פּיעסע איז נאָטירלעך פאַרבאָטן געוואָרן פון דער צענזור.

אין זיין שוישפּיל „הידאַלאָ" קעמפט אַ „קאַרליק־ריז" פאַר אמת און שיינקייט — וועלט ער פון זיינע פריינט און פון דער געזעלשאַפט אַזוי אויסגענוצט, אויסגעפּלינדערט און געהעצט, אַז ער מוז צום סוף זיך נעמען דאָס לעבן. אין אַ צווייט שטיק וועלט דער „קעניג ניקאָלאָ" באַרויבט פון טראָן און אַרויסגעטריבן פון לאַנד. שפּעטער קערט ער זיך צוריק אין זיין לאַנד ווי אַ וואַנדערנדיקער קאָמעדיאַנט, און מיט טערערן אין די אויגן דערציילט ער אין מאַרק זיין אייגענע לעבנס־געשיכטע. ער טוט דאָס אַזוי אויפריכטיק און עכט, אַז ער וועלט דערקלערט פאַר דעם בעסטן קלאַון, און זיין נאַכפאָלגער, דער אַמאָליקער חזיר־שלעגער, טוט אים אַן דעם כבוד און שטעלט אים אַן ביי זיך פאַר זיין הויף־נאַר.

אין דערזעלבער צייט האָט ריינהאַרט אויפגעפירט אין „דויטשעס טעאַטער" זיין באַרימטן שעקספּיר־ציקל: „קעניג ליר" און „האַמלעט", די קעניגס־דראָמען און קאָמעדיעס. דאָס איז געווען אַ קינסטלעריש שפּע — דער רייכסטער שניט פון אַ גערעטעניש, מיט וועלכן גאַנצע דורות האָבן זיך געשפּייזט. איבער הונדערט פון די בעסטע, אויסדערווייל־טסטע שוישפּילער פון יענער צייט האָבן זיך אין דעם באַטייליקט — בראש מיט באַסערמאַן און שילדקרויט, מאַיסי און וויקטאָר אַרנאָלד, וואַסמאַן און אַבעל, און די פּרויען עלזע האַימס, געדטרוד אייזאָלדט, טילאַ דוריעי, לוסי העפליך, קאָמילאַ אייבענשיץ און נאָך הונדערט אַנדערע. צווישן די יינגערע זיינען געווען ערנסט לוביטש, ווילהעלם מוראָו, פריץ קאָרטנער, יאָזעף שילדקרויט, קאָנראַד ווייַדט, דער יונגער דאנעגערס און פיל, פיל אַנדערע. מיר, יונגע, פלעגן שטיין אין די קוליסן און שעמעוודיק, מיט הייליקן ענטוזיאַזם, זיך צוקוקן צו די פּראָבעס. און ריינהאַרטן האָבן מיר פאַרגעטערט — ווי נאָר חסידים זייער גרויסן רבין. נאָך מער האָט אים פאַרגעטערט דאָס פובליקום — דאָס בערלינער פּאָלק פון יענער קייזער־צייט — מער נאָך ווי דעם קייזער. ווער האָט גאָר גערעדט וועגן דעם „לעהמאַן" — אַזוי האָט מען גערופן דעם קייזער ווילהעלם מיט די אַרויפ־געדרייטע וואָנסעס. אָבער ניט רעדן וועגן ריינהאַרטן, האָט געהייסן, אַז מ'איז אַן אומוויסנדער מענטש. זיינען מיר יונגע געוואָלדיק שטאָלץ

געווען צו זיין מיטגלידער פון דער ריינהאַרט־בינע. זיין טעאַטער איז דעמאָלט געווען אילוזיאָניסטיש, יום־טובדיק, אַמוזאַנט — אין קעגנזאַץ צום שפּעטערן פּאָליטיש־אידעאָלאָגישן טעאַטער. ס׳איז געווען די גרויסע צייט פון בוי און בילדונג אין דייטשלאַנד. אין בערלינער פאַרלאַמענט זיינען שוין געזעסן אַ סך סאָציאַליסטן — און אַרבעטער און אינטעלעקטואַלן האָבן שוין געהאַט געגרינדעט די „פאָלקסבינע", וואו מ׳האָט אויפגעפירט סאָציאַלע דראַמעס. דער דיכטער פון פּשוטן מענטשן, געהאַרד האָופּטמאַן, איז שוין לאַנג געווען אַן אַנטדעקטער. האָבן די שלעזישע וועבערס רעבעלירט אויף דער בינע, דער קייזער האָט ליקווידירט זיין הויף־לאָזשע אין טעאַטער — אין לופטן האָט געבלאָזן אַ פראָגרעסיוער ווינטל, און טעאַטער איז געווען דער מיטלפונקט פון דער צייט.

אין אַלטן „קאָפּע דעס וועסטענס" זיינען געזעסן קינסטלער, פילאָסאָפן, פּאָליטיקער, מאָלער און גלאָב באָהעמיער, יונג און אַלט צוזאַמען, און אַטאַקירט און קריטיקירט דעם „געמיינזאַמען שונא" — דעם פאַר־שלאָפענעם, באַגרענעצטן קליינבירגער. פראָנץ פּפעמפּערט האָט אַרויס־געגעבן זיין אַגרעסיוון, אומאָפּהענגיקע צייטשריפט „אַקציאָן", אין וועלכער ער האָט געדרוקט זיינע פּאָליטיש־געוואָגטע, אַנגרייפנדיקע לייט־אַרטיקלען און די אַרבעטן פון נייע דיכטער: פראָנץ ווערפעל, פּאול באָלדט, ערנסט בלאָס, פראָנץ בליי, ריכאַרד דעהמעל, מאַקסים גאָרקי, אוגוסט סטרינדבערג און אַ סך אַנדערע. האָט מען אַרום די טישן אין קאָפע דיסקוסירט די נייע ריכטונגען אין דער פּאָליטיק—מ׳האָט זיך געריכט, אַז נייע צייטן קומען אָן.

אויך אין מיר איז פאָרגעקומען אַן ענדערונג, און איך בין געווען געוואָלדיק צופרידן: עס האָט געלוינט! ווי אַנדערש — וואָס פאַר אַ פאַרקערטע וועלט זייט דער צייט, ווען איך בין געשטאַנען ביים מעל־קאָסטן אין דער בעקעריי... ווען איך האָב איצט אַנגעטאָן טריקאָ, האָב איך שטאַרק הנאה געהאַט פון מיינע גלייכע פיס און בין געווען גליקלעך, וואָס איך האָב זיך געלאָזט אָפּערירן און דורך דעם צוריקגעוואונען דעם צוטרוי צו זיך אַליין. ניטאָ מער קיין שטיין אין וועג! כ׳האָב ערשט דערגרייכט דעם אַנהויב פון מיין ציל, און דאָך בין איך געווען פול מיט גליקזעליקייט. צו זיין אויף דער בינע איז געווען פאַר מיר פונקט אַזוי הייליק — און אפשר נאָך פריידיקער — ווי תפילה־טאָג ביי מיין טאַטן. דאָס לעבן אין טעאַטער איז ניט נאָר פאַרבנרייך און פאַרשיידנאַרטיק, נאָר אין אַ געוויסן זין אויך פיל לענגער ווי ביי טאָג־טעגלעכע מענטשן. האָט מען שוין דאָס גליק ניט צו שטאַרבן פון מאָזלען, פאָקן, שאַרלאַך, דיפטעריע, טיפוס, לונגען־אַנטצינדונג, אָדער גלאָב פון הונגער, לעבט מען אַריין — גרויס — אין די זיבעציקער. און ווי מאָנאָטאָן — פון וויגל ביז צום קבר — עס לעבן אַלע פּריוואָטע מענטשן. דאָקעגן דער שוישפּילער — וויפל פריידן

ער האָט דאָס אין זיין לעבן! ערשטנס — די פּרעמיערעס. דאָס זיינען דאָך גרויסע, אמתע יום־טובים! היינט דאָס אַנטדעקן פון אַ נייעם דיכטער, אַ נייַ טעאַטער־שטיק, אַדער עפּעס אַ נייעם שטריך אין אַלטן שעקספּיר און געטע — — און ערשט די פּילע יאָרן, וואָס אַ שוישפּילער קאָן לעבן אין די ראָלן, וואָס ער שפּילט! אַזוי לעבט קעניג ליר 112 יאָר, מעפּיסטאָ — 50, האַמלעט — 30, פּראָספּעראָ — 25, שיילאָק — 60, אָטעלאָ — פּערציק יאָר, — צוזאַמען 317 יאָר, וואָס אַ ריכטיקער שוישפּילער קאָן איבערלעבן אין איין אייניציקן יאָר. וועלכן מען שפּילט אַזוי 30 יאָר טעאַטער, קאָן אַ שוי־ שפּילער לעבן אַנשטאָט נישטיקע 70 — גאַנצע 9,510 אינטערעסאַנטע יאָר, וואָס מיינט צוויי מאָל אַזוי פּיל ווי די כינעזישע וועלט איז אַלט, אַדער פּינף מאָל אַזוי פּיל ווי די קריסטלעכע. וואָס־זשע מאַכט עס אויס, וועלכ צוליב 9,510 פּריידיקע יאָר שטעלט מען אין קאָן 70 נישטיקע יאָר? מיין געוואָגטע אָפּעראַציע האָט מיר איצט צוגעזאָגט אַ כמעט צען־טויזנט־ יאָריקע אייביקייט — זאָל איך ניט גליקלעך זיין?

וועלכן ס׳האָט זיך געענדיקט דער סעזאָן 1913־1914, האָב איך באַשלאָסן צו מאַכן אַ וואַנדער־טור איבער דייטשלאַנד: ערשטנס, כדי אויסצופּרואוון מיינע נייע פּיס, און צווייטנס, טאָקע זיך צו באַקענען מיט מיין נייעם היימלאַנד און מיט זיינע מענטשן, וועלכע עס וועט מיר אויסקומען צו שפּילן אויף דער בינע. געגאַנגען בין איך אין דער ריכטונג צו קאַסעל. ביז אַהין האָב איך געהאַט געלט — וווייטער ניט. וועלכן איך בין נאָך געווען אַ בעקער־ יונג, האָב איך געקאָנט וואַנדערן וווי ווייט כ׳האָב געוואָלט. כ׳האָב נאָר געדאַרפט אַרײַנגיין אין אַ בעקעריי, זאָגן מיין לאַוונג, און די פּאָר־געגאַסן האָבן מיך שוין אונטערשטיצט. דאָ האָב איך אויך באַזוכט מיינע פּאָר־ קאָלעגן, די שוישפּילער, אָבער איך בין זייער אַנטוישט געוואָרן. ווי שטייף און באַרימעריש! אין אָט דעם נייעם פּאָר מיינעם זיינען פּאַראַן בלויז „גרויסע", וואָס וואַרטן מען זאָל זיי באַוואונדערן, און „קליינע", וועלכע קריכן יענע אונטער די נעגל. ניין, נישטאָ די בעקערשע וואַרעמקייט און סאָלידאַריטעט — — ס׳איז אַ וואונדערלעכע, גרויסאַרטיקע פּראָפעסיע שוישפּילעריי, אָבער פול מיט גיפּט, קנאה, נישט־פּאַרגינעריי.

פון קאַסעל האָב איך געמוזט זיך לאָזן אויף גאָטס באַראָט. זומער־לעב קאָן מען שלאָפן ערגעץ אין היי, איבערנעכטיקן אין אַ קרעטשמע, און ווייטער גיין. כ׳האָב מיט אַ לייכטן לונג־און־לעבער זיך פּאַרלאָזן אויף „זשעבראַנינע": מאַכט ניט אויס — אין אויגוסט וועל איך דאָך וויידער אַנהויבן נעמען גאַזשע אין טעאַטער. אין אַ דאָרף לעבן גיעסען בין איך אַריין אין אַ קרעטשמע און געפרעגט צי מ׳וועט מיר געבן עסן אָן געלט.

— נו, אַ שטיקל בריוט מיט שמאַלץ קאָנסטו קריגן — האָט אַ וואָרטשע געטאָן די פּאַרהאַוועטע באַלעבאָסטע.

— איך וואָלט אָבער וועלן עפּעס צום ברויט — זאָג איך אַן אויפּ־געלייגטער.

— דרײַ ניט אַ קאָפּ — האָט זי קורץ געענטפערט.

די עטלעכע פּויערים, וואָס זיינען דאָרט געזעסן און געטרונקען ביר, האָבן שטיל געשמייכלט.

— איז, האָט מיר אַ גוטן און אַ שיינעם דאָנק!

איך בין אַרויס אין גאָס. ערשט אײַנער פון די פּויערים קלאַפּט אין פענצטער, רופט מיך צוריק אַריין און הייסט מיר געבן ברויט מיט שינקע און אַ גלאָז ביר.

— איך וויל נישט — זאָגט ער — זאָלסט דערנאָך בײַ זיך אין דער היים דערציילן, אַז אַ דייטש דאָרף לאָזט פאָרהונגערן אַ מענטשן.

כ׳האָב אים צוגעזאָגט, אַז איך וועל דערציילן דעם אמת.

אײַנמאָל בײַנאַכט קום איך אַן אין אַ קליין שטעטל און פרעג בײַ אַ פּאָליציימאַן, וואו מ׳קאָן דאָ איבערנעכטיקן.

— דרײַ שעה גאַנג פון דאָנען איז דאָ אַ קרעטשמע — ענטפערט ער.

ס׳איז שפּעט בײַנאַכט, און איך בין שוין טויט מיד, בעט איך, ער זאָל מיך אַרעסטירן, וועל איך קאָנען איבערשלאָפן אויף דער פּאָליצײַ.

— יאָ — זאָגט דער דייטשער געזעץ־היטער — דאָס איז אָבער קעגן געזעץ. סיידן איר וועט זיך שלעכט אויפּפירן, מיך באַליידיקן — דעמאָלט מוז איך אײַך אַרעסטירן.

כאָפּ איך אים אַן בײַם זעבל און לאָז אַרויס אַ געשרײַ, אַז דאָס גאַנצע שטעטל ציטערט.

— איר חוצפּהדיקער יונג! — צעשרייט ער זיך — קומט מיט מיר, איר זײַט אַרעסטירט!

כ׳בין איבערגעשלאָפן אין געפּענגעניש, און זיבן אַזײַגער גאַנץ פרי האָט מיר דער פּאָליציאַנט געבראַכט אַ טאָפּ שוואַרצע קאַווע מיט ברויט און מיר געוואונטשן גליק אויף מיין ווייטערדיקן וואַנדער.

אין באד־אָרט נויהיים האָט זיך געטראָגן אַ שווערער, ליבער ריח פון פאַרשײַדענערליי בלומען, בליטן און געווירצן. געדיכטע אַליען, קאַליר־פולע גאַרטנס און אַלטע, שאַטנדיקע ביימער האָבן זיך געשפּילט אין דער זון פון אַ זומערדיקן פרימאָרגן — ס׳איז געווען אַרום עלף דער זייגער. אין דעם גאָרטן־רעסטאָראַן פון „קור־הויז" זיינען געשטאַנען געדעקטע טישן, וואָס האָבן געלאָקט: קומט עסן! ס׳איז מיר געקומען די סלינע אין מויל, מיינע אויגן און דער מאָגן האָבן געשלונגען דעם הונגער — איך בין איצט גרייט געווען אַלץ צו טאָן פאַר עסן! מאָדנע: אַזאַ פיינע לופט און אַ פאַרביקע לאַנדשאַפט — און דער מאָגן איז ליידיק. און דאָך בין איך געווען גוט אויפגעלייגט.

א הויכער, שטארקער מאן אין א גייסטיקן, מיט א ראזעווע, פרישן ראזירטן פנים און ארויפגעדרייטע וואנסעס, ווי ביי קייזער ווילהעלם, האט געגעבן די קעלנערס די לעצטע אנווייזונגען פארן עסן — קיין געסט זיינען נאך ניט געווען. איך בין צוגעגאנגען.

— איר ווינטשט עפעס? — האט יענער הויכער מאן א פרעג געטאן.

אין עטלעכע ווערטער האב איך אים דערציילט מיין גאנצע לעבנסגעשיכטע: שוישפילער — אפערירט אויף די פיס — כ'וואנדער צוליב „שטודיום" — הונגעריק!

ער האט צוגערופן א קעלנער און געהייסן ברענגען א מיטיק פון פינף מאכלים.

— ווייך, צי ביר? — פרעגט דער קעלנער.

— ווין — רויטן, פארשטייט זיך! — כאפ איך זיך.

האב איך שוין געהאט א גאנצע סעודה! און ווען כ'האב זיך באדאנקט ביי דעם מאן מיטן גייסטיקן, האט ער בלויז מיט א שמייכל געזאגט:

— פיין, איר וועט מיר אמאל צושיקן פרייע בילעטן אין טעאטער. אבי ס'האט געשמעקט ס'עסן!

איך האב געוואנדערט ביז לינדאו, ביז דער שווייצער גרענעץ, און דערנאך זיך אומגעקערט. אויפן וועג האב איך באגעגנט סטאליאר־יונגען און טשעסלערס, וועלכע האלטן אין איין ארומוואנדערן און קוקן אויף „סעזאן־וואנדערער" מיט פאראכטונג; אויך יונגע בחורימלעך, וועלכע זיינען אנטלאפן פון דער היים, און נאך אנדערע וואנדער־פייגל. דא האב איך אויך צום ערשטן מאל זיך דערוואוסט וועגן האמאסעקסואליסטן. אייניקע פון זיי האבן אפילו געהאט אדרעסן צו „פיינע הערן" אין יענער געגנט. מיט זיי בין איך דערנאך אוועק קיין בייערן.

אין מינכען האבן מיר פלוצים דערזען פלאקאטן, אז דער עסטרייכישער קרוין־פרינץ איז דערמארדעט געוואָרן און עסטרייך האט דערקלערט קריג צו סערביע. „קיין זאך מיידט מיך ניט אויס!" — אזוי, דערציילט מען, האט געזאגט דער אלטער קייזער. די שטאט האט געקאכט — יעדע האלבע שעה איז ארויס אן עקסטרא־אויסגאבע מיט דערקלערונגען פון פארשייענע הערשער אין אייראפע, אז זיי ווילן ניט קיין מלחמה. מאדנע — קיינער האט ניט געוואלט קיין מלחמה, און אלע האבן געהאלפן זי צוגרייטן!

איך בין אריין אין א טעאטער, וואו ס'האבן געשפילט מיינע באקאנטע פון בערלין, און זיי האבן מיר געקויפט א באן־בילעט אהיים.

בערלין איז געווען שיכור פון קריג־באגייסטערונג. סטודענטן און אויך סאלדאטן, האלב ציווייל אנגעטאן, האבן געזונגען מלחמה־לידער. דער קייזער האט אויפן הויף פון זיין שלאס אויסגערופן: „איך האב נישט געוואלט קיין מלחמה — אבער איצט וועלן מיר זיי דערלאנגען! איצט

עקזיסטירן נישט פאַר מיר קיין שום פּאַרטייען, אַחוץ אייגער — די דייטשע!"

אַ צעטומלטער בין איך אַוועק אין אונדזער טעאַטער. אויך דאָ איז אַלץ געגאַנגען כאַאַראַם. אייניקע שוישפילער האָבן שוין געטראָגן זייערע מיליטער־אוניפאָרמען. וועג איך בין נאָך אַ פּראָבע אַהיימגעגאַנגען מיט מיין בעסטן פריינט, וואַנגענהיים, האָט ער מיך אַ פרעג געטאָן מיט פאַר־דאַכט, צי בין איך ניט "צופעליק" אַ שפּיאָן...

פּלוצים בין איך געוואָרן אַ פרעמדער — מיין בעסטער פריינט האָט מיר מער נישט געטרויט.

דאָס טעאַטער האָט אָפּגעשטעלט די פּראָבעס — עפּעס ווי דער גאַנצער גאַנג פון לעבן וואָלט זיך מיט אַמאָל אָפּגעהאַקט. איך בין אַוועק צום עסט־רייכישן קאָנסולאַט. מ'האָט מיך אָסענטירט און מיר געגעבן אַ פריייַן בילעט אַהיים צו דער אַרמיי. בערלין איז פּלוצים פול געוואָרן מיט פאַר־שיידענע פּאָטשטן, זאָגעכצער, שפּיאָנאַזש־געשיכטעס: מ'האָט אַרעסטירט צוויי נאָענט, וואָס זיינען גאָר קיין נאָנעס ניט געווען, נאָר איבערגעטוענע רוסישע אָפּיצערן, וועלכע האָבן געוואָלט הרגענען דעם דייטשן קייזער, — נעבעך! בעלגיע האָט פלוצים געוואָלט פאַרראָטן דייטשלאַנד! אָבער אָט זיינען שוין אַהין אַריין די דייטשע אַרמייען — דער גענעראַל עמיך האָט „אייגנהענטיק" געשטורעמט זייער פעסטונג ליטיך! די צייטונגען דרוקן שוין לידער וועגן דעם:

„האָט געזאָגט דער גענעראַל עמיך:
גאָט־סאַקראַמענט — דאָס נעם איך!"

עס האָבן זיך באַוויזן נאָך אַנדערע פריילעכע גראַמען:

„מיט יעדן שטויס אַ פראַנצויז,
מיט יעדן „שוס" (שאָס) — אַ רוס,
די סערבן מוזן שטערבן."

האַ־הי! ווי „פריילעך" דאָס איז געווען... מיין באַשיצער גערסדאָרף איז שוין געהאַט געפאַלן בייַ ליטיך. אַרעמער מענטש...

איך בין געווען פאַרטיק אַהיימצופאָרן און בין געגאַנגען אין טעאַטער זיך געזעגענען. ריינהאַרט האָט ווידער געפּראוואוט רופן אַ פּראָבע. ער האָט אויסגעקוקט ערנסט און באַזאָרגט. דער קאָמיקער וויקטאָר אַרנאָלד איז אַרויף אויף דער בינע מיט אַ געוויין:

— הער ריינהאַרט, וואָס וועט זיין? די וועלט ווערט צעשטערט, די שיינע וועלט גייט אונטער — אַ מבול, אַ וועלט־אונטערגאַנג!

דער קאָמיקער האָט געווייַנט און קיינער האָט אים איצט ניט געקאָנט באַרואיקן. און וועג ער איז אַהיימגעקומען, האָט ער בייַ זיך אויסגעשלאָגן אַ שויב און מיטן גלאָז זיך איבערגעשניטן דעם האַלדז.

די קייזערס און קעניגן זיינען געווען פֿשוטע ליגנער, ווען זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי ווילן ניט קיין מלחמה — זיי האָבן אַליין אַלץ צוגעגרייט אויף צו שיקן זייערע פעלקער צו דער שחיטה. אָט דער קאָמיקער אַרנאָלד, דער קינסטלער, דער מענטש, וועלכער האָט בחוש געפילט דעם גאַנצן חורבן פון מלחמה — ער האָט עס באמת ניט געוואָלט! ער האָט ליבערשט געוואָלט שטאַרבן, אַיידער לעבן אין אַ וועלט, וואָס מיט איר גאַנצן גלויבן אין גאָט, מיט אירע אַלע הייליקייטן פון וויסן און קולטור־אוצרות — זעט זי ניט קיין בעסערן אויסוועג, ווי נאָר, אַז מענטשן זאָלן זיך קעגנזייטיק אַרײַנשיסן קוילן אין מוח און זיך דורכלעכערן מיט באַיאָנעטן!

דער גרויסער מענטשן־פֿאָרשטעלער — דער קאָמיקער וויקטאָר אַרנאָלד, וואָס האָט שטענדיק געלאַכט פון דער וועלט און אַנדערע געמאַכט צו לאַכן — ער האָט עס ניט געקאָנט איבערטראָגן און האָט פרייוויליק פאַרלאָזט די מיאוסע וועלט. אַ שאָד דעם גרויסן קינסטלער וויקטאָר אַרנאָלד, און אַ שאָד אַז גרויסע, שיינע וועלט!

כמעט אַ פרעמדער אין דער אייגענער היים

מיט האַרץ־קלאַפענישן האָב איך פאַרלאָזט בערלין — פון זעלבן שלעזישן באַן־הויף, אויף וועלכן איך בין מיט יאָרן צוריק אָנגעקומען פון מיין היים. אַ סך האָט זיך געענדערט זייט דעמאָלט, און נאָר אַ שאָד וואָס מיין ווייטערדיקער וועג האָט זיך פלוצים ווידער אָפּגעשטעלט...

דער צוג איז געווען איבערגעפֿאָקט. מיר האָבן באַגעגנט באַן־טראַנספֿארטן מיט די באַרימטע וואָגאָנען „פֿאַר אַכט פערד, אָדער 46 מאַן", אָפענע „לאָרעס" מיט אָנגעפֿאָקטע קאָנאָנען, איבערגעדעקט מיט געצעלט־לייוונט, און אויף יעדן וואָגאָן זיינען געווען קאָמישע אויפֿשריפטן און קאַריקאָטורן, פון וועלכע קיינער האָט שוין מער ניט געלאַכט. כמעט אויף יעדער סטאַנציע האָבן אונדז אָפּגעווארט ספּעציעלע פרויען־קאָמיטעטן, וועלכע האָבן אויסגעטיילט ברויט מיט וואורשט, ביר און קאָוו מיט קוכן. דאָ האָט מען געקאָנט הערן גאַנץ אָפּטימיסטישע אויסרופן און באַמערקונגען — וואָרים יעדער איז מיט אַמאָל געוואָרן אַ גאַנצער מלחמה־נביא, אַ סטראַטעג, אַ שלאָכטן־פּירער, און געוויס געוואוסט וואו און ווען און ווי אַזוי מיר וועלן זיגן, ווי דייטשלאַנד וועט מיט „אײַן דריי" אַרײַנקריגן און פאַרניכטן אַלע רוסן, פראַנצויזן און ענגלענדער, וועלכע „גאָט וועט סיי ווי באַשטראָפן", און דייטשלאַנד וועט אַזוי אַרום בלייבן „איבער אַלעס". איך, ווי אַן עסטרייכער, בין געווען אַ „פאַרבינדעטער", אַ „קאַמעראַד מיט געשניטע שטיוול", ווי די דייטשן פלעגן אונדז רופן — אָן אָנצוהערעניש אויף דער

סאַלאָן־עלעגאַנץ פון די עסטרייכישע אָפיצירן. גאַנץ דייטשלאַנד איז איצט געווען שיכור פון „קריג און זיג", די צייטונגען — פול מיט בילדער פון קייזער, פרינצן, געניראַלן. יעדער איז געווען איבערצייגט, אַז דער „פעלד־צוג וועט זיין אַ שנעל־צוג", גלאַט אַ שפּאַציר, וואָס וועט זיך ענדיקן אין זעקס וואָכן אַרום. דעמאָלט וועט דער שונא שוין ליגן אויף די קני, און יעדער דייטש וועט קאָנען עסן אַ פעט געדזל און זיך אויסרוען אין בעט, פול מיט לאָרבער־קראַנצן.

אין עסטרייך איז שוין געווען אַנדערש. דער אַזוי־גערופענער רוסישער „דאַמף־וואַלעק" האָט מיט זיין גאַנצער שווערקייט זיך אייגנע־וואַלגערט אין דער מזרח־גרענץ פון גאַליציע — מיר האָבן שוין אַנ־געהויבן זיך צוריקציען „צוליב סטראַטעגישע סיבות". הונדערטער אַנטלאָפענע האָבן אַנגעפילט די זוּעגן, און דווקא אַן שום קריג־באַגייסטע־רונג. אין קעגנטייל צו דייטשלאַנד, האָבן דאָ די סאָלדאַטן און די ציווּיל־באַפעלקערונג גערעדט טשעכיש, פויליש, אוקראַיניש, אונגאַריש, סלאָווע־ניש, דייטש — אַלץ דורכאיינאַנדער — האָט מען זיך נישט פאַרשטאַנען און ניט געהאָט קיין צוטרוי איינער צום צווייטן. טשעכישע פרויען, האָט מען דערציילט, שלעפּן אַראָפּ זייערע מענער פון די מיליטערישע צוגן און לאָזן זיי ניט גיין אין מלחמה. טשעכישע און סלאָוואָקישע סאָלדאַטן וואַרפן אַוועק דאָס געווער — זיי ווילן מער ניט קעמפן פאַרן אַלטן קייזער. האָט מען אייניקע פון זיי אָפּילו דערשאָסן. געווען שוין אויך פאַרוואונדעטע פון רוסישן און סערבישן שלאַכט־פראָנט. די סערבן, דערציילן די פאַר־וואונדעטע, האָבן אונדז „זייער ניט פריינטלעך" אויפגענומען ביי זיך אין לאַנד: זייערע פרויען האָבן באַגאָסן אונדזערע סאָלדאַטן מיט זידנדיקן אויל, און זייערע זקנים און די „פאַררעטערישׂ־כיטרע קינדער" האָבן אויף זיי געשאָסן פון באַהעלטענישן. אָבער אַלע האָבן געמוזט צוגעבן, אַז די סערבן זיינען אויסערגעווינלעך מוטיקע קעמפער.

ביי דער „סאַרטיר־סטאַנציע" האָבן מיר באַדאַרפט אָנגעבן צי מיר האָבן שוין אַמאָל געדינט ביים מיליטער, אַדער ניט. די „געדינטע" האָט מען אָפּגעשיקט גלייך צו זייער היים־רעגימענט, און די „ניט־געדינטע" האָט מען געשיקט אין אַ מיליטער־לאַגער, וואו זיי האָבן תיכף אָנגעהויבן זייער „לוסטיק" סאָלדאַטן־לעבן מיט „עקזערצירן" — זיך גרייטן צום פראָנט. איך בין אַזוי אַרום געווען אין אַ קלעם: גיין צום פראָנט, און אָפּילו פאָלן אין דער מלחמה, — אויף דעם בין איך געווען געפאַסט; אָביסל האָט מיך אויך צו דעם „געקיצלט" מיין אַלטע נייגעריקייט; און מיט וואָס טאָקע בין איך בעסער פון מיליאָנען אַנדערע? אָבער פריער האָב איך געוואָלט זיין אין דער היים — זען די מאַמען, אונדזער דאָרף, דאָס שטעטל — כ'בין דאָך שוין פערצן יאָר אין דער היים נישט געווען... בין איך אָבער

אויף מיין שלים־מזל ניט קיין „געדינטער"! איז ווי וואָלט זיין, איך זאָל זיי אַ קליין ביסל אָפּנאַרן? אין מלחמה איז עס אַ קליניקייט. אָט האָבן „זיי", למשל, געזאָגט, אַז זיי האָבן ניט געוואָלט קיין מלחמה — נו, האָבן זיי ניט גענאַרט? און בשעת איך שטיי אַזוי פאַרפלאָנטערט אין מיינע געדאַנקען, גיט מיך אַ פרעג אַן אָנגעפרעסענער פעלדוועבל:

— געדינט?

— יאָ, הער פעלדוועבל — ענטפער איך תיכף.

— וואו?

— ביים אינפאַנטעריע־רעגימענט 24, קאָלאָמיי.

ס'האָט ניט לאַנג גענומען און איך באַקום אַ רייזע־פאַפיר קיין קאָלאָמיי. איך פאָר איבער פראָג. אומזיסט וויל איך זען די טשעכישע „רעבעלן" — ס'הויבט זיך ניט אָן! פאַרקערט: די טשעכן באַגריסן פריינטלעך מיט „נאַזדאַר" און גיבן אונדז עסן. דערווייל פאָרן מיר ווי פרייַע מענטשן, אָן זאָרגן — אויפן קייזערס חשבון.

וואָס נעענטער צו מזרח־גאַליציע, ווערט אַלץ טרויעריקער. מיר קומען קיין לעמבערג. צווישן פון מיינע ברידער זיינען שוין אויפן פראָנט, און דער דריטער, שבתי, האָט ערשט איינגערוקט צום מיליטער. איך באַזוך אים אין זייַן קאַזאַרמע. ער כאַפּט זיך אויף פון שלאָף, און — ווי אַמאָל נאָך אין שולע, ווען איך פלעג אים אָפּטאָן אַ שפּיצל — זאָגט ער מיט אַ פאַרוואורף:

— אָט, ביסט'אָך דאָ! וואו ביסטו געווען די גאַנצע צייט?

באַלד אָבער צעווייַנט ער זיך:

— צווישן טייערע, קליינע מיידעלעך — זיינען געבליבן מיטן ווייב אין קאָלאָמיי — וואָס וועלן זיי טאָן אָן מיר? ס'וואָלט מיך שוין גאָרנישט געאָרט — אָבער זיי . . .

מיר זיינען געגאַנגען, מיטן עלטערן ברודער און זיין פרוי און קינדער, אויף קבר־אָבות. אָט איז דאָס שטיקל ערד, וואו ס'ליגט מיין ליבער, גוטער טאַטע — — איך קאָן עס נאָך אַלץ ניט משיג זיין. איך וואָלט דאָך אַזוי גערן געקוקט אין זיינע מילדע אויגן און אים אַלץ אויסדערציילט...

כ'בין אַוועקגעפאָרן צו מיין רעגימענט. אָבער אָנשטאָט אַראָפּצוגיין פון באָן אין קאָלאָמיי, בין איך פאַרפאָרן אין מיין היימיש שטעטל האָראָדענקע.

אין דייטשלאַנד האָט מען זיך באַצויגן צו גאַליציע מיט ביטול. קיינער האָט דאָרט גאָר נישט געהאַט קעגן רומעניע, בולגאַריע, אונגאַרן, סערביע, מאָנטענעגראָ — אָבער ווי נאָר מ'האָט דערמאָנט גאַליציע, האָט מען באַלד געדרייט מיט דער נאָז. פאַרנדיק איצט פּאַוואָליע מיט דער לאָקאַלער באָן, האָב איך געקאָנט גענוי באַטראַכטן אונדזער שלעפּעריקע ערד, די פראָכט פון די זאַט־גרינע בערגלעך, די קליינע, געשלענגלטע טייכלעך און אָזערעס, די פאַרחלומטע וועלדער. אָלץ איז מיר איצט פאַרגעקומען אַ סך שענער ווי

אַמאָל. און די מענטשן — עפּעס האָבן זיי געקוקט אויף אַ פרעמדן מיט אַזאַ רואיקער נייגעריקייט אין בליק. ווי היימיש האָט מיר איצט געקלונגען דאָס דאָרפישע אוקראַיניש און דאָס שטאָטישע יידיש! דאָס האַרץ האָט זיך געפרייט. זיי האָבן מיך אויסגעפרעגט, און איך האָב זיי גערן דערציילט — ווי אַזוי עס לעבט זיך אין בערלין, ווי עס זעט אויס די ווייטע וועלט, מיט וואָס די ערד שפּייזט זיי דאָרט און ווי הויך די פּרייזן זיינען, צי קריגט זיך אַמאָל דער קייזער מיט זיין ווייב און וואָס זיינע קייזערלעכע קינדערלעך עסן אום זונטיק. דאָרפס־מיידלעך מיט ברייטע קלובעס און פולע בריסטן, מיט פּנימער ווי דער קאָליר פון היימישן קאָרן־טייג, האָבן שטום געשמייכלט און געקוקט אויף מיר מיט פאַרשעמטע, צעגליטע אויגן. זיי זיינען נאָך געווען קינדער, ווען איך בין אַוועק פון דער היים. אָט איז אַגנאַ, די לעצטע סטאַנציע פאַר האָראָדענקע. מ׳זעט שוין די ערשטע פויערים־שטיבלעך — פון ווייטן דאָס גוט קאָמאַשקאָן — און אָט איז „האָראָדענקאַ־מיאַסטאָ״, די שטאָט האָראָדענקע, די היים! די קליינע סטאַנציע קוקט־אויס נאָך קלענער ווי געווען. אָט שטייט דער באַלעגאָלע קאָפּעלע זאַאיקע מיט זיין „איינשפּאַנער״, מיט וועלכן ער פירט פאַר פינף גרייצער פאַרשוינען אין שטאָט אַריין. פּונקט ווי אַמאָל — נאָר זיין רויטלעך־ברוינע באָרד איז אַביסל גרוי געוואָרן. ער איז געווען דער ערשטער מיך צו דערקענען און האָט זיך אַרומגעכאַפּט מיט מיר. און באַלד האָבן זיך געשטרעקט הענט פון אַלע זייטן — שלום־עליכם! פון מיינע קרובים איז קיינער ניט געווען — איך האָב זיי ניט געלאָזט וויסן, אַז איך קום. דאָס פערד־און־וועגעלע איז שוין געווען פול געפּאַקט, האָט קאָפּעלע אַ געשריי געטאָן צו זיינע פאַרשוינען:

— קינדער, איר וועט אַלע מוזן אַראָפּ פון וואָגן. איך וויל אים איינעם אַליין אַריינפירן אין שטאָט.

איך בעט זיך ביי אים:

— לאָזט מיך זיצן לעבן אייך אויף דער קאָזלע, איך וויל אַנטרייבן.

— ניין — זאָגט ער — דו וועסט זיצן איינער אַליין אויבן־אָן, ווי אַ פּריץ. זאָלן די יונגערמאַנס פון די אויבערשטע גאַסן זען, אַז אויך פון די הינטערגעסלעך קאָן מען גרויס ווערן.

מיר האָבן זיך אויפגעזעצט און, שוין פאָרנדיק, האָט ער צו מיר אַריבערגערעדט:

— איך וועל דיך פירן צו דער מאַמען. און צאָלן וועסטו ביי מיר אויך נישט — איך וואַרט שוין לאַנג אויף דער מצווה. יאָ, יאָ, מיר האָבן געהערט, אַז דו ביסט דאָרט געוואָרן אַ באַרימטער מענטש. אַ קלייניקייט, אַזאַ גאַסט!

ער האָט אַ קנאַל געטאָן מיט דער בייטש, אַז מענטשן האָבן זיך אומ־געקוקט.

— ווייסט איר ווער דאָס איז? — האָט ער צו זיי אַריבערגעשריגן — דאָס איז דאָך שאַיע אהרנס, גראַנאַך פון דייטשלאַנד. ער האָט באַרייזט די גאַנצע וועלט!

כ׳האָב אַזש געציטערט פון פריידיקער אויפרעגונג. און קאָפּעלע האָט ווייטער געפרעדט:

— האָסטו זיי כאָטש דערציילט דאָרטן, אַז מיר דאָ אין האָראָדענקע זיינען אויך מענטשן?

האָראָדענקע! אָט איז דאָך די אַלייע מיט די געדיכטע קאַשטאַן־ביימער, דער מאַרק, דער „ציבעלע"־דאָך פון קליינעם קלויסטערל — יאָ, די צוויי ציגל דאָרטן פעלן נאָך אַלץ! היים מיינע, מיט די סאָוועס אין שפּאַלטן צווישן די ציגל!

קאָפּעלע האָט מיך צוגעפירט צו מיין פעטער. מיין מוטער האָט צום צווייטן מאָל חתונה געהאַט, און קאָפּעלע האָט ניט געוואָלט איך זאָל זיך באַלד טרעפן מיט מיין שטיפטאַטן. איך האָב עס אויך ניט געוואָלט און בין אים געווען דאַנקבאַר. עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען מענטשן, מ׳האָט געשטעלט בראַנפן, הערינג, שווארץ ברויט — ס׳איז געווארן פריילעך. מ׳האָט מיך פאַרוואַרפן מיט פראַגעס, און איך האָב געזען אויף אַלץ געענטפערט. און אָט קומט צו לויפן מיין קליין מאַמעלע. זי ווישט נאָך די הענט מיט איר פאַרטוך, ווי זי פלעגט עס אַמאָל טאָן, כאַפט מיך אין די אַרעמס, קושט מיך און קוקט דערנאָך שטאַלץ אויפן עולם — ווי אַ קליין מיידעלע, וואָס נעמט זיך איבער מיט איר גרויסן ברודער.

— ליב אייך מיט אייער גאַסט! — הערט זיך פון אַלע זייטן.

— רבקה, ער איז דאָך גרעסער פון אייך — וויצלט זיך איינער.

— אָ — לאַכט זי — מיינע זיינען אַלע גרעסער פון מיר.

— דעם וויפלסטן, רבקה, האָסטו שוין אָפּגעגעבן דעם קייזער? — זיפצט אַ יידענע.

— גייסט אויך וועלן אַ זעלנער, זון מיינער? — פרעגט די מאַמע ביי מיר.

— יאָ, מאַמע.

— איז עס דער פערטער, גאָט צו דאַנקען.

זי טרינקט אויס אַ גלעזל, רעדט און לאַכט — עס ווערט ווידער אַ לוסטיקער דורכאיינאַנדער. נאָר פלוצים נעמט די מאַמע מיר קוקן אין די אויגן, ווערט מיט אַמאָל טרויעריק, און צוויי טרערן קייקלען זיך איר איבער די באַקן. זי האָט אָנגעהויבן צו ווייגען — קודם שטיל, דערנאָך אַלץ שטאַרקער, — איך קאָן זי קוים באַרואיקן.

— אַבער מאַמע — בעט איך זיך — ביסט דאָך ערשט געווען פריילעך — וואָס דאָס ווייגען פלוצים?

אַלעקסאַנדער גראַנאַך, אַלס קאָרפּאָראַל, און זיין מוטער, רבקה גראַנאַך

— איך דערקען דיך נישט, מיין קינד — ווייניט זי שטיל — איך דער־קען דיך שוין ווידער נישט.

וואס מיינט זי — „שוין ווידער נישט"?...

מ׳האט מיר אויסגעבעט ביי דער מומען אין קיך. ווען אלע זיינען שוין געשלאפן, איז צו מיר אריינגעקומען דער מומעס טאכטער, חנה, און אן לאנגע טענות אז זאג געטאן:

— שייקע, דו ווייסט, איך בין דיר שטענדיק געווען א פריינט. זאג מיר דעם אמת — איך שווער דיר, אז ס׳וועט בלייבן צווישן אונדז און קיין מענטש וועט זיך וועגן דעם נישט דערוויסן — זאג: ביסטו עס דעמאלט געווען, אדער ניט דו?

און איך האב זיך דערוואוסט אזא מין געשיכטע: צוריק מיט דריי יאר איז געקומען אין שטעטל א צירק, און דארט איז געווען א יונגער קאמעדיאנט, ענלעך צו מיר. מיין שוועסטערל, מאטעלע, פלעגט גאנצע טעג שטיין ביים צירק און האלטן אין איין קוקן אויפן קאמעדיאנט — און ער אויף איר, אפנים, אויך, מחמת זי איז געווען א שיינע, פערצן יאר אלט, און ער זיבעצן. זיי האבן אזוי לאנג געקוקט איינס אויפס אנדערע, ביז מאטעלע האט אים איינמאל געפרעגט:

— זאגט מיר, איך בעט אייך, זייט איר אפשר מיין ברודער שאיקע?

— פארשטייט זיך, אז איך בין אייער ברודער שאיקע — האט ג׳ענטפערט דער קאמעדיאנט.

די קליינע איז אהיימגעלאפן און דערציילט דער מאמען, אז איך גענפין זיך אין צירק, נאר איך ווייל זיך ניט געבן צו דערקענען.

— ווייל זיך ניט געבן צו דערקענען? — איז די מאמע אויפגעקאכט געווארן און געלאפן צום צירק.

עס זיינען זיך צונויפגעלאפן שכנים, קרובים און יינגלעך, וועלכע זיינען נאך געגאנגען אין שולע מיט מיר צוזאמען. זיי האבן באלאגערט דעם צירק און געשריגן:

— אזא בזיון, אזא נידערטרעכטיקייט! א זון זאל זיך ניט וועלן געבן צו דערקענען דער אייגענער מאמען!

חברה האבן זיך געלאזט שלאגן דעם קאמעדיאנט. בלאס ווי קרייד, האט ער נעבעך זיך געשוואירן, אז ער האט בלויז געמאכט א שפאס, אבער די מאמע האט געהאלטן אין איין שרייען:

— אט די בריסטן האבן דיך געזויגן, און דו ווילסט זיך ניט געבן צו דערקענען?!

מ׳האט גערופן פאליציי, און דער „פאלשער זון" מיטן צירק־דירעקטאר זיינען ארעסטירט געווארן. ערשט ווען זיי האבן באוויזן פאפירן, אז דעם יונגן קאמעדיאנט האט מען גאר ארויסגענומען פון א פינדל־הויז ערגעץ טיף

אין אונגאַרן, האָט די פּאָליציי זיי באַפרייט. אָבער נאָכדעם ווי דער צירק איז אָוועק, זיינען ערשט אַלע אין שטעטל געווען איבערצייגט, אַז דער יונגער קאָמעדיאַנט — דאָס בין איך געווען.

איך האָב פּאַרזיכערט מיין געשוועסטערקינד אויף מיין ערנוּאָרט, אַז זיי האָבן געמאַכט אַ טעות.

— גוט, וועל איך דיך מער נישט פרעגן — זאָגט זי — איך האָב אַפילו דערוואַרט, אַז דו ווּעסט מיר זאָגן דעם אמת. אָבער איך ווייס שוין איצט סיי ווי, אַז דו ביסט עס געווען — אַ׳נישט וואָלסטו עס דאָך נישט אַזוי אָפּגעלייקנט.

אויך די מאַמע האָט נאָך אַלץ געגלויבט, אַז איך בין עס געווען. און ווען מיר זיינען געגאַנגען באַזוכן מיין עלטסטן ברודער אין דאָרף, האָט די מאַמע מיט מיר אַזוי איינגעטענהט:

— זע, מיין קינד, איך מיין נישט צו זאָגן, אַז דו מוזסט מיך פאַלגן. ביזט שוין אַ דערוואַקסענער מענטש און דו ווייסט אַוודאי וואָס דו טוסט. אָבער אויך אַנדערע יינגלעך זיינען אָוועק פון האָאָדענקע, דערנאָך זיינען זיי צוריקגעקומען, חתונה געהאַט און געוואָרן מענטשן. אָפילו דער ווילדער יונג, עדזשו גרינבערג, דעם קאָוואַלס זון, האָט אויך אַרומגעריזט די גאַנצע וועלט — געווען אָפילו אין טשערנאָוויץ — דערנאָך איז ער אַהיימגעקומען, חתונה געהאַט, און איצט האָט ער שוין צוויי ליבע קינדערלעך, זאָלן אים געזונט זיין. און דו? דו קאַנסט נאָך, גאָט באַהיט, אַראָפּפאַלן דאָרט פון אַ פערד, ווערן חלילה אַ קאָליקע, און וואָס דערנאָך? זאָג מיר צו, מיין קינד, אַז כאָטש נאָך דער מלחמה ווּעסטו אויפגעבן דיינע עסקים דאָרט מיטן צירק און ווּעסט ווערן אַ מענטש, התונה האָבן און האָבן קינדערלעך ווי גאָט און לייט האָבן געבאָטן.

איך האָב איר אַלץ צוגעזאָגט.

מיין עלטסטער ברודער אין דאָרף וויעזשבאָווצע האָט זיך געפירט פונקט ווי אונדזער טאַטע פלעגט זיך פירן: אויך זיין ווייב האָט אים באַגליקט מיט אַ פולער שטוב קינדער; ער איז אַליין געווען שטאַרק ענלעך צום טאַטן, און זיין עלטסטער זון, וואָס האָט אויסגעקוקט פונקט ווי ער אין דער יוגנט, האָט אויך אַליין אָנגעפירט מיט דער באַלעבאַטישקייט, געגנוי ווי ביי אונדז אַמאָל. אין אָוונט זיינען זיך צוזאַמענגעקומען פויערים און מ׳האָט מיך ווידער פאַרשיט מיט פראָגעס. אָבער באַלד דעם צווייטן טאָג בין איך שוין געווען אויס גאַסט און האָב מיטגעאַרבעט מיט אַלע צוגלייך, ווי איך וואָלט שוין זייט יאָרן געהערט אַהער. כ׳האָב געקאָנט מיט די פיס שוואַרצע ערד, געמישט מיט וואַסער און שטרוי, צו פאַרריכטן די שטאַל. די קינדער זיינען געווען שטאַרק נייגעריק צו וויסן אין וואָס עס באַשטייט מיין נייע פראָפעסיע. האָב איך זיי דערציילט וואָס ס׳מיינט

טעאַטער און עס אילוסטרירט מיט ביישפילן פון טעאַטער־שטיק. זיי האָבן אַלץ פאַרשטאַנען און זיינען געווען באַגייסטערט. אַמבעסטן איז זיי געפעלן געווארן די געשיכטע וועגן דעם טונקל־הויטיקן מאָר און זיי האָבן שטאַרק מיטגעפילט דאָ מיט אָטעלאָן, דאָ מיט דעסדעמאָנאָן.

ביינאַכט, ווען מיר זיינען אַלע געזעסן אין שטוב, רופט זיך אָן די שוועגערין:

— דעם גאַנצן טאָג דערציילסטו דאָרט די קינדער וועגן דעם טעאַטער דיינעם. מיינסטו, אַז מיר עלטערע דאָ זיינען בהמות און פאַרשטייען שוין גאָר נישט? נישקשה, מעגסט מיר אויך דערציילן אַזאָ מעשהלע. און נאָך בעסער: באַווייז טאַקע עפּעס אַ קונץ. דערציילן אַ מעשה קאָן יעדער; דו באַווייז בעסער וואָס דו קענסט!

האָב איך געמומען אַ שפּיצעקיק מעסער אין דער רעכטער האַנט, און די לינקע האָב איך אויפגעהויבן גאַנץ הויך, פאַרמאַכט די אויגן, געמורמלט שטילערהייט אַ „שפרוך" און זי געפרעגט:

— זעסט, שוועגערין, אַ לאָך אין מיין לינקער האַנט?

— ניין — האָט זי געענטפערט מיט אַ נייגעריקן שמייכל — ניטאָ קיין לאָך.

— זע־זשע — דערקלער איך איר ווייטער — איך וועל אַצינד אָפּציילן דריי, און דורכשטעכן דאָס מעסער דורך מיין האַנט, וועט עס אַרויסקומען דורך מיין לינקן אויג, דערנאָך אַרויספליען דורכן פענצטער, אַרייגקומען צוריק דורך דער טיר און זיך אַליין צוריק אָוועקלייגן אויפן טיש. האָקוס, פאָקוס, קאָמגאַלאַמאָראַ, קאָטראָוואַנגאַ, טשינדאַ, דאַגאָראַ — איינס, צוויי דריי!

— ניין, ניין! — האָט זיך צעשריגן מיין שוועגערין אין שרעק — טו עס נישט! איך ווייל עס נישט זען! נישט אין מיין שטוב!

אַלע האָבן זיך צעלאַכט, אָבער מיין שוועגערין האָט אַלץ געקוקט אויף מיר מיט חשד און געווען איבערצייגט, אַז איך בין אַ שווארצקינצלער, אַ כישוף־מאַכער. מיר איז געפעלן געווארן דער שפּאָס. האָב איך זיך געמומען „אַרייגשפּילן אין מיין ראָל" און צווייטייטיק אַ זאָג געטאָן:

— איך בין עפּעס מיד היינט, איך וועל ליבערשט גיין אין שייער און איבערשלאָפן די נאַכט אין היי.

כ׳האָב דערקענט אין מיין שוועגערינס בליק, אַז זי וואָלט סיי ווי מורא געהאַט איבערצונעכטיקן מיט מיר אין איין שטוב.

אַרום דריי פאַרטאָג וועקט מיך עמעצער פון שלאָף. ס׳איז געווען מיין פּלימעניצע, דאָניאָ, אַ צוועלף־יאָריק, געזונט מיידל, וואָס האָט אַרומגעריטן אויף פערד בעסער ווי איר עלטערער ברודער.

— וואָס איז, קינד? — פרעג איך זי.

— גאָרניט, אָנקל — זאָגט זי — כ׳האָב ניט געקאָנט שלאָפן, און אַזוי
ווי דו דאַרפסט שוין מאָרגן אַוועקפאָרן, האָב איך נאָך געוואָלט דיך עפּעס
פרעגן. זאָג מיר דעם אמת, אָנקל: ווען די מאַמע זאָל דיר ניט געווען
איבערשלאָגן, וואָלט באמת דאָס מעסער געפלויגן דורך דיין האַנט און
דורכן פענצטער און דערנאָך אַריינגעגאַנגען דורך דער טיר ווי אַ מענטש
— ביז צום טיש?

— און ווי מיינסטו, דאָניאָ? — וויל איך זי אויספּרואוון.

— אָט דאָס איז עס דאָך פאַרוואָס איך האָב ניט געקאָנט שלאָפן. אַז
איך קאָן זיך אַפילו דאָס ניט פאָרשטעלן.

— ביזט געראַטן, מיין קינד, איך קאָן עס מיר אויך ניט פאָרשטעלן.

— האָסטו פשוט די מאַמען געמאַכט צום נאַר, ווייל זי האָט דיך ניט
ליב?

— יאָ, ווייל היינט צו מיטיק האָט זי דיין עלטערן ברודער אונטער־
געוואָרפן אַ האַלב קעלישעקל בראַנפן, און מיר ניט.

— זאָל איך דיר אפשר איצט ברענגען בראַנפן מיט לעקעך?

— דו ווילסט מיך אונטערקויפן, איך זאָל דיר קיינמאָל נישט דער־
ציילן אַזעלכע געשיכטעס?

— יאָ, און אויך דערפאָר, ווייל דו געפעלסט מיר, אָנקל, ווייל איך
האָב דיך ליב — האָט זי שטיל אַ זאָג געטאָן און איז פאַרשוואונדן.

ווען נישט די טונקלקייט, וואָלט איך זיכער געזען ווי איר פּנים איז
רויט געוואָרן — איר שטים האָט געקלונגען פאַררויטלט. זי איז באַלד
צוריקגעקומען מיט אַ גרויס גלאָז שנאַפּס און לעקעך, און מיר זיינען אַזוי
אָפּגעזעסן, געגעסן און געשמועסט, ביז פאַרטאָג. איר ברודער איז איצט
אויפגעשטאַנען מעלקן די קו. דאָניאָ האָט אים דערציילט דעם שפּאָס מיטן
„כישוף", און יענער האָט זיך אַזוי צעלאַכט, אַז אָפילו די קו האָט אויס־
געדרייט דעם קאָפּ און מיט אירע גרויסע אויגן זיך געוואונדערט איבער
איר לאַכנדיקן מעלקער. אָבער גיי דערצייל אַ קו פון וואָס מען לאַכט, אַז
איר שוועסטער, מיין שוועגערין, האָט עס ניט פאַרשטאַנען!

צומאָרגנס בין איך אַוועקגעפאָרן און צוריקגעלאָזן אין דאָרף אַ קליינע,
גוטענקע און קלוגע פלימעניצע, און אַ בייזע, אומווויסנדע שוועגערין,
וועלכע האָט נאָך ביז היינט מסתם זיך ניט דערוואוסט וואָס טעאַטער איז.

אין קאָלאָמיי בין איך געגאַנגען צו מיין רעגימענט 24 — אָבער ס׳איז
שוין געווען אויפן פראָנט. די עסטרייכישע אַרמיי האָט זיך צוריק־
געצויגן און ס׳האָבן זיך פאַרשפּרייט ניט־פריילעכע פאָטשטן: מ׳האָט ge־
שמועסט, אַז אין די אַרומיקע דערפער האָבן זיך באַוויזן רוסישע פאַטרולן
און מענטשן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס. די רייכערע זיינען
שוין פון לאַנג אַנטלאָפן טיפער אין עסטרייך. פאַרטאָג האָט מען געהערט

אַרטילעריע־ און געווער־פייער — נאָך גאַנץ ווייט אַפילו, אָבער מען האָט
ענוי געזען דעם רויך פון די שרפות; און באַלד האָט טאַקע געברענט אַ
פּאַרשטאָט און דער באַנהויף. פּאַרגנבעטערהייט, שלייענדיק ביי די וועגט,
האָב איך זיך געלאָזט גיין צום מאַגיסטראַט. מיין אַלטער נייגער האָט מיך
געטריבן. מ׳זעט אין ערגעץ קיין מענטש ניט. פּלוצים — אויפן טראָטואַר,
ווי פון דער ערד ארויס, באַווייזט זיך אַ פּאַרשוויצטער קאָזאַק אויף אַ פערד.
דאָס ביקסל אַנגעשטעלט אויף מיר, פרעגט ער, אַליין אַ צעשראָקענער:

— סאָלדאַטי יעסט? — צי עס זיינען דאָ סאָלדאַטן.

— ניין — ענטפער איך גאַנץ פריינטלעך.

ער האָט אויסגעקוקט ווי דער שוישפּילער פּאָול וועגענער אַלס האָלאַ־
פערנעס. דער קאָזאַק האָט אַוועקגאַלאָפירט אויף זיין פערד. איך בין אַריין
אין אַ הויז ביים מאַרק און דערזען דורכן פענצטער, ווי דער זעלבער קאָזאַק
קומט צוריק מיט נאָך פיר. נישטערנדיק, פּאַרגנבענגן זיי זיך אַרום די
וועגט פון די הייזער. אויך פון אַנדערע ריכטונגען באַווייזן זיך ענלעכע
גרופּעס, און באַלד גאַלאָפירט אַריין אויפן מאַרק אַ גאַנצע אָפּטיילונג
קאָזאַקן. פון מאַגיסטראַט העגט מען אַרויס אַ ווייסע פאָן. עטלעכע קאָזאַקן
זיינען אַראָפּ פון די פערד, אַריין אין מאַגיסטראַט און אויפגעהאַנגען אַ
רוסישע פאָן. דערנאָך זיינען אַנגעקומען נאָך אַנדערע רוסישע טרופּן.
מיר זיינען, הייסט עס, באַזיגטע — איך געפּין זיך שוין „אין שונאס לאַנד".
דאָס איז געווען סעפּטעמבער 1914. כ׳האָב דעמאָלט געוואוינט ביי מיין
שוועגערין, דאָס ווייב פון מיין ברודער, וועלכן איך האָב באַזוכט אין די
קאָזאַרמעס אין לעמבערג.

מיר האָבן זיך לייכט צוגעוואוינט צו די רוסן, אָבער נישט צום הונגער.
בין איך אַוועק, אין שפּאַס, צום שכנישן בעקער, און זיך דאָרט איבערצייגט,
אַז איך קען נאָך אויסגעצייכנט מיין אַמאָליקע מלאכה: איך האָב זיך גע־
שטעלט אַרבעטן און אַזוי אַרום דערנערט זיך און מיין ברודערס ווייב מיט
די קינדער. איצט איז פאָר מיר געווען קלאָר, אַז די מלחמה האָט איבער־
געריסן ניט נאָר ריינהאַרטס פרוכטבאַרע אַרבעט, נאָר אויך מיין גאַנצן
לעבנס־גאַנג. ניט צוליב דעם האָט זיך געלוינט לאָזן ברעכן מיינע פיס!
אָבער, טראָכט איך, ס׳איז דאָך פּאָרט בעסער אַזוי, ווי צו זיין צווישן יענע
טויזנטער און טויזנטער, וועלכע זיינען שוין געפאַלן, אָדער געוואָרן
קאָליקעס אין קריג — — דערווייל לעב איך, און ווען די מלחמה ווערט
זיך ענדיקן, וועל איך ווידער גיין מיין וועג. אָבי מ׳לעבט, גיט מען נישט
אויף די האָפענונג — אַ טויטער סאָלדאַט קאָן קיין האָפענונג אויך ניט האָבן.

האָב איך באַשלאָסן צו לעבן און זען וואָס וועט זיין. נאָך גוט,
וואָס איך קען אַ מלאכה — דאָס איז מער ווי אַן אוצר געלט. נאָכאַלעמען
איז דאָך מיין אַנטלויפן צום טעאַטער געווען אַ שטיקל אַוואַנטורע. איז

גוט, וועַן דער חלף ליגט אויפן האַלדז, צו האָבן אין עפּעס אַ ווידערשטאַנד אויף „רעזערוע". און מיין אַמאָליקע מלאכה איז איצט געוואָרן מיין „רעזערוו־ווידערשטאַנד", מיין קאָפּיטאַל. וועלט־מלחמה, אַרמייען גייען און קומען, געזעראַלן מאַכן פּלענער, און שטעט און דערפער ווערן באַזיגט און באַפרייט, — אָבער ברויט דאַרפן אַלע. איך באַק ברויט און בין מיט דעם מפרנס זיך און אַנדערע מענטשן, און איך וואַרט — כּמעט שוין אַ פּרעמדער אין דער אייגענער היים.

גלענצנדע פערספּעקטיוון...

דער פּראָצעס האָט זיך אָלץ געזוקט מער צו מערב. די רוסן זיינען שוין געווען אין לעמבערג, פּשעמישל איז געווען באַלאַגערט — מיר זיינען געווען אין רוסישן הינטערלאַנד. די זעלבע מיידלעך, וואָס האָבן פריער געשמייכלט צו די עסטרייכישע אָפּיצירן, האָבן איצט געשמייכלט צו די רוסישע אָפּיצירן. דאָס לעבן איז זיך ווייטער אַנגעגאַנגען, אייניקע גע־שפּטן האָבן אָפּילו געבליט. רעסטאָראַנען, קאָפּע־הייזער און בפרט באַר־דעלן זיינען געווען איבערגעפּאַקט. אויך בעקעריין האָבן געזשוויבט, צושטעלנדיק ברויט פאַר דער רוסישער אַרמיי. מ׳האָט אָפּילו אייניגעפּירט אַ קאַרפיו און שטרענגע פּאַרשריפטן, פון צייט צו צייט האָט מען געשלאָגן, אָדער געהאַנגען אַ יידן אויף אַ מסירה פון שפּיאָנאַזש, מ׳האָט אַרויפגעלייגט שוערע שטראָפן — אָבער ווייטער איז אָלץ געווען „נאָרמאַל".

ס׳איז אָנגעקומען ווינטער, דער גאַליצישער ווינטער, וועַן די ערד טוט אָן אַ דיקן, ווייסן מאַנטל צו באַשיצן קעגן ביטערן מזרח־ווינט אירע בּיימער און זאָמען. ווי יעדעס יאָר, האָט אויך איצט יונגוואָרג זיך געגליטשט און געשליטלט. די לופט איז געווען שניידיק־קאַלט, דער שניי האָט געסקריפּעט אונטער די פּיס — אין אַזאַ צייט איז אַ מחיה צו אַרבעטן אין אַ בעקעריי.

איינמאָל בעט מיך דער בעקער איך זאָל מיט אים צוגיין צום קאָזאַקן־רעגימענט אייַנמאָנען אַ סומע פון עטלעכע הונדערט רובל: דער פּעלד־וועבל, וואָס דאַרף אים אויסצאָלן דאָס געלט, איז שיכור, און האָט אים פּריער אַרויסגעטריבן; וויל ער זיך באַקלאָגן ביים אָפּיציר, אָבער ער קען ניט קיין רוסיש און ניט קיין דייטש. ער זאָגט מיר אַפּילו צו, מיר צו געבן דערפאָר אַ טייל פון דער סומע.

מיר קומן צום פּעלדוועבל. ער האָלט נאָך אין שיכורן, זידלט אונדז אוּן טרייבט אונדז ווידער אַרויס. אויפן וועג אַהיים זאָגט צו מיר דער בעקער:

— מילא נו, וועלן מיר שוין אַנשרייבן דערויף צוויי „פּיי׳ען". וואָס לאָזט זיך טאָן — מ׳פאַרדינט פאַרט אַרום זיי אַ קערבל.

אין מיר דערוועקט זיך אַ וואויל־יונגערישע עקשנות — און טאַקע ווידער מיין אַלטער נייגער—אַרויסצובאַקומען דאָס געלט. אָן דעם בעקערס וויסן גיי איך אַליין ווידער צום פעלדוועבל. די שיכורע סאָלדאַטן גיסן מיך אָפּ מיט וואָדקאַ, מאַכן מיר ברוין־און־בלאָע צייכנס מיט זייערע נאַגייקעס און וואַרפן מיך אַרויס. איך בין קוים אַנטלאָפן מיטן לעבן. אויפן קאַסערן־הויף איז געשטאַנען אַן אָפּטיילונג רוסישע סאָלדאַטן מיט אַן אַלטן פּאָל־קאָווניק, גרייט אַוועקצומאַרשירן. פּאַלט מיר איין אַ געדאַנק: איך בין געווען אַנגעטאָן אין אַ קורצער לעדער־יאַקע און וויקל־קאַמאַשן, וואָס האָט מיך געמאַכט אויסזען מיליטעריש. ניט איבערלייגנדיק לאַנג, שטעל איך זיך אַוועק אין אַ מיליטערישער פּאָזע און דערציילּ דעם פּאָלקאָווניק, אויף דייטש, וועגן וואָס עס האָנדלט זיך. דעם פּאָלקאָווניק אימפּאָנירט, ווייזט אויס, מיין האַלטונג און ער זאָגט צו מיר אין אַ פּליסיקער דייטשער שפּראַך:

— גוט, מיין זון, מען וועט דיר באַלד באַצאָלן פאַר דיין ברויט.

מ׳האָט געבראַכט דעם פעלדוועבל. דער פּאָלקאָווניק האָט אים גוט אויסגעזידלט, און מ׳האָט מיר תיכף אויסגעצאָלט די פינף הונדערט און פערציק רובל. כ׳האָב געדאַנקט דעם פּאָלקאָווניק און בין אַוועק אַהיים מיט אַ פולער קעשענע געלט און — מיט ניט־ריינע געדאַנקען.

אין מאַרק האָב איך באַגעגנט מיין בעקער און מיר זיינען געגאַנגען נעמען אַ שנאַפּס.

— זיי טראָגן זיך אָפּ, ווייזט אויס — זאָגט ער צו מיר — באַלד וועלן אונדזערע צוריק קומען, און מיר וועלן ווערן סאָלדאַטן.

— וועלן מיר ערגעץ־וואו ניט וועלן באַצאָלן דעם בעקער פאַרן ברויט — פילאָסאָפיר איך מיט געלעכטער און באַשטעל נאָך אַ שנאַפּס.

— וויפל וואָלסטו מיר געגעבן, ווען איך זאָל געווען איינקאָסירן פאַר דיר דאָס געלט? — פרעג איך ניבע גאָנץ גלייכגילטיק.

— די העלפט — ענטפערט ער און טרינקט אויס דעם שנאַפּס.

— נישט מער? נאָכדעם ווי איך וואָלט איינגעשטעלט אין קאָן דאָס לעבן פון אַ שוישפּילער?

כ׳האָב באַשטעלט אַ דריטן שנאַפּס און מיר זיינען ביידע געווארן פריילעך.

— ווייסטו — מאַכט ער צו מיר, גלעטנדיק דאָס גלעזל צווישן די פינגער — וויל דו ביסט אַ קינסטלער, און וויל איך האָלט דאָס געלט פאַר סיי־ווי פאַרלוירן, וואָלט איך דיר געווען געגעבן פיר הונדערט, און אפשר טאָקע גאָנצע פינף הונדערט רובל.

— גיסט דיין האָנט דערויף, צי איז עס נאָר גלאָט גערעדט? — פרעג איך, און באַשטעל נאָך אַ שנאַפּס.

— אָט האָסטו מיין האַנט דערויף — זאָגט מיין באַלעבאָס און צעלאַכט זיך.

פון אונדז ביידע האָט שוין די וואָדקאַ אַרויסגעלאָכט. איך נעם אַרויס פערציק רובל און לייג עס אַוועק אויפן טיש — איצט בין איך אַן ערלעכער מאַן. ער וואונדערט זיך, און איך דערקלער אים די גאַנצע מעשה. טוט אים שוין מסתם באַנג, אָבער פאַרפאַלן—אָפּגעמאַכט, געשעפט איז געשעפט.

אַזוי אַרום בין איך מיט אַמאָל „רייך" געוואָרן. האָב איך אָפּגעדונגען אַ ליידיקע פיעקאַרניע און, בשותפות מיט מיין שוועגערין, האָב איך געעפנט אַן אייגענע בעקעריי.

איינמאָל אַ פרימאָרגן הערט מען ווידער קאַנאַנען־און געווער־שיסעריי; ווידער ברענען דערפער אַרום — דעם מאָל אַנטלויפן די רוסן און אונדזערע קומען צוריק. זיי פאַרברענען די רוסישע פּאָן אויפן באַלקאָן פון מאַגיסט־ראַט, שטעלן אַרויס אַן עסטרייכישע פּאָן — מען קושט זיך מיט די סאָלדאַטן — מען טאַנצט אין גאַס! אָבער ס׳איז געווען אַ גאָר קלייניער חילוק: פריער האָבן די רוסן געהאַנגען יידן ווי עסטרייכישע שפּיאָנען, איצט האָבן די עסטרייכער אָנגעהויבן הענגען רוטענער ווי „מאָסקאַלאָפילן" — רוסישע שפּיאָנען, הייסט עס. סיי וואָס פאָר אַן אַרמיי — מ׳האָט געהאַנגען מענטשן.

באַלד האָבן זיך באַווייזן פלאַקאָטן, מען זאָל זיך מעלדן צום מיליטער, און איך בין געוואָרן אַ סאָלדאָט. קיין מענטש האָט ניט געפרעגט וואו מען איז ביז איצט געווען, וואָס מ׳האָט געטאָן — אָבי מען האָט אַריינבאַקומען פריש קאַנאַנען־פלייש. מען האָט אונדז אָפּגעשיקט אין אַ זאָמל־לאָגער, און פון דאָרט אין פראָכט־וואָגאָנען טיפער אין עסטרייך. מיר זיינען געקומען אין זאַלצקאַמערגוט, דערנאָך קיין שטייערמאַרק, און אין אַ שניידיק־רעגנ־דיקן מערץ־טאָג, 1915, האָבן מיר אַריינמאַרשירט קיין מיטערנדאָרף. פונקט ווי דאָס וועטער, האָט אויך די באַפעלקערונג אונדז זייער ניט פריינטלעך אויפגענומען. מיר זיינען געווען דאָס 24טע אינפאַנטעריע־רעגימענט, וואָס איז באַשטאַנען מייסטנס פון קאָלאָמייער יידן און אוקראַינער, באַקאַנט ווי „רוטענער". ניט געווען קיין דאָרף אין מזרח־גאַליציע, וואו די עסטרייכישע אַרמיי זאָל ניט האָבן אויפגעהאַנגען עטלעכע פויערים. איז די שטימונג, בפרט צווישן דער אינטעליגענץ, געווען גאָר ניט קיין געהויבענע. זוען מיר האָבן פאַרביימאַרשירט דעם מאַרק, האָט איינער פון אַ גרופּע אַנגעפרעסענע בירגער זיך אַנגערופן:

— קוקט אַן די לומפיקע באַנדע! זיי זיינען שוין דאָ אַזוי לאַנג און זיינען נאָך אַלץ פאַרלויזיקט. מיר וואָלטן זיכער געקאָנט אויסקומען אַן זיי.

— הערסט ווי מען רעדט וועגן אונדז? — האָט מיך אויפמערקזאָם געמאַכט דער אייניעריק־פרייווילליקער באַביוק, דער זון פון אַן ארעמען פויער אין אַ דאָרף לעבן קאָלאָמיי — אָבער צום פגרן פאָר זיי דאָרפן זיי אונדז יאָ.

זיי האבן אויף אונדז געקוקט, ווי מיר זיין קאלאמיי האבן געקוקט אויף די רוסן: פרעמדע, שונאים!

אזוי איז געווען די שטימונג אין דער גאנצער עסטרייכישער ארמיי. די טשעכן האבן געהאסט די עסטרייכער, און די עסטרייכער האבן געהאסט די טשעכן, אוקראינער, קראצטן, סלאוואקן, פאליאקן און די יידן; די אונגארן ווידער האבן אלע אינאיינעם פיינט געהאט. ניט געווען קיין פיצל פריינט־שאפט צווישן די עסטרייך־אונגארישע פעלקער. א געמיש, א פלאנטער, אפילו צווישן די אפיצירן — אן א געמיינזאם שטרעבן, אן אן אידעאל. דער אלטער קייזער האט זיך באמת געמעגט ווינטשן אויסצומיידן די דאזיקע מלחמה.

מ׳האט אונדז אנגעטאן מיליטער־אוניפארמען און ס׳האט זיך אנגעהויבן דאס טרענירן. אונדזער קאמאנדאנט איז געווען אבערליטנאנט שטייניץ, א געוועזענער פראפעסיאנעלער אפיציר. געהערט, אז איך בין א שוישפילער, האט ער מיך פארבעטן צו זיך און מיט מיר געשמועסט וועגן טעאטער, שוישפילער, ליטעראטור. ער איז געווען אן אינטערעסאנטער, געבילדעטער מענטש און האט ניט געגנומען די מלחמה צו ערנסט. ער האט מיר באלד געהייסן געבן א נייעם מונדיר און מיך פארבעטן אין אוונט אין אפיצירס־קלוב, וואו עס זיינען אויך געווען אייניקע דאמען. נאכן געשמאקן מאלצייט האב איך רעציטירט און אונטערהאלטן די גענט. איך בין זיי, ווייזט אויס, געפעלן געווארן, ווארים באלד צומארגנס, ביים „ראפארט", האט מיר דער אבערליטנאנט שטייניץ געהייסן ארייגעבן א ביטע, מען זאל מיר — אויפן גרונד פון מיין קינסטלער־שטאנד — באוויליקן דאס רעכט צו זיין א „אייניעריק־פרייוויליקער". צו דעם האב איך בלויז געדארפט דורכגיין א פריפונג אין דער ווינער אקאדעמיע פאר מוזיק און שוישפיל־קונסט.

ס׳האט לאנג גענומען, ביז ס׳איז אנגעקומען פון ווין א תשובה אויף מיין בקשה. דערווייל האט מיך שטייניץ געמאכט פאר א געפרייטער, דער־נאך פאר קארפאראל, און איך בין געווארן אן אינסטרוקטאר ביים מושטירן די סאלדאטן. ענדלעך האב איך געמאכט די פריפונג, און ס׳האט זיך אנ־געהויבן אן אינטערעסאנט לעבן! אונדזער באטאליאן־קאמאנדע איז איצט אוועק קיין דעווואוואניא ביי סאלנאק, אין אונגארן, ווו איך בין ארויס אין דער שולע פאר אינזיעריק־פרייוויליקע צו ווערן אן אפיציר־קאנדידאט. דער קאמאנדאנט פון דער שולע איז געווען שטייניץ. איצט האב איך אויך אנגעהויבן געזינסן פריוויילעגיעס פון „בעסערן קלאס": בעסער ווואוינען, בעסער עסן, א בעסערע באהאנדלונג — ניט ווי די פשוטע סאלדאטן, ווועלכע האבן, נאך קוים זעקס וואכן הינטישער מושטירונג, געמוזט גלייך אוועק צום פראנט. אמת, א סך האבן דורך פארשיידענע דריידלעך זיך אויס־געהיט צו גיין באלד צום פראנט. אזוי האט מען ביי די ציגיינערינס אין

די אַרומיקע דערפער, פֿאַר בלויז איין קראַנע, געקאָנט זיך איינהאַנדלען אַן אויסגעצייכנטן טריפֿער — וואָס האָט געמיינט זיך אַריינדרייען, דערווייל כאָטש אויף פּיר וואָכן, אין אַ שפּיטאָל אין נאַדי־וואַראַד. פֿאַר צוויי קראַנען האָט מען איינגעהאַנדלט אַ ווייכן שאַנקער, נאָר וועלכן מען האָט געמוזט זיך היילן כאָטש זעקס וואָכן אין שפּיטאָל. פֿאַר מער געלט האָט מען שוין געקאָנט קריגן אַ ריכטיקן סיפּילים, מיט וועלכן דער „העלדן־טויט" האָט געקאָנט אָפּגעלייגט ווערן אויף אַ גאַנץ אומבאַשטימטער צייט.

אַ גאַנץ יאָר האָט מיך שטייניץ אויסגעהיט פון אַ „העלדן־טויט" אין פּעלד. אָבער מיט אַמאָל האָט מען פֿאַרמאַכט די אייניעריקע שולע און מ׳האָט אונדזער באַטאַליאָן טראַנספּערירט קיין פּרוידענטאַל, אין עסטרייך־שלעזיע, פון וואַנען מען האָט מיך מיט אַ פּעלד־אָפּטיילונג אַוועקגעשיקט צום איטאַליענישן פראָנט. דאָס איז געווען אָנהויב 1916. מיט מיר איז פּרייוויליק מיטגעגאַנגען יורקאַ סלעזאַק, אַן אוקראַיִנער פון די קאַרפּאַטן. ער האָט סיי־ווי באַדאַרפט גיין צום פראָנט אין פּיר וואָכן אַרום, נאָר אַזוי ווי מיר זיינען געווען זייער נאָענט באַפֿריינדעט, האָט ער ליבערשט געוואָלט גיין מיט מיר צוזאַמען. ער איז שוין פּריער געווען דרייַ מאָל פֿאַרוואונדעט, אָבער ס׳האָט אים, ווייזט אויס, וויניק וואָס פֿאַרשאַדט — ער האָט דערביי בלויז פֿאַרלוירן אַ פינגער. געווען גרויס און שטאַרק ווי אַ דעמב, דער העכסטער אין אונדזער אָפּטיילונג — אַן אמתער הוצול, ווי מ׳רופט דאָרט די קאַרפּאַטן־פּויערים. אַ ריז, און געשמייכלט האָט ער פֿאַרשעמט ווי אַ קליין יינגל. ווי יעדער גוטער סאָלדאָט, האָט ער פּיינט געהאָט דאָס מע־כאָגישע „עקזערציר"; פֿלעג איך אים אָפּט באַשעפּטיקן מיט אַרבעט אַרום די קאַסערן. איז ער מיר געווען דאַנקבאַר פֿאַר מיין איינזעגניש, און איך האָב אים ליב באַקומען ווי אַן אייגענעם ברודער.

מען האָט אונדז צוגעטיילט צו דער רעזערוו, אין טיראָל, הינטער אינסברוק. די מעכאַנישע קריג־איבונגען זיינען געווארן אַלץ שווערער, דאָס עסן אַלץ ערגער. דאָס ברויט האָט מען ניט געקאָנט נעמען אין מויל אַריין: ס׳איז געווען לעפּקע, זיך צעפּאַלן ווי קליאָטשע און געהאָט דעם טעם פון זעגעכץ. וואַר ווייסט פון וואָס ס׳איז געמאַכט געווארן! אַ גאַליציאַנער ווערט פּשוט פֿאַרצווייפלט, ווען אים קומט אויס צו עסן אַזאַ ברויט.

מיר זיינען געווען גרייט אַוועקצוגיין צום פראָנט און יעדער פון אונדז האָט באַקומען די „אייזערנע פֿאַרציע" — געטרוקנטער צוויבאַק מיט פלייש־קאָנסערוון — וועלכס מ׳האָט נישט געטאָרט אַנרירן אַן אַ ספּעציעלן באַ־פעל. דאָס פלעגט קאָנטראַלירט ווערן יעדע עטלעכע טעג. איינמאָל האָט מען ביי אַזאַ קאָנטראָל זיך געכאַפּט, אַז די „אייזערנע פֿאַרציעס" זיינען פֿאַרשוואונדן — די הונגעריקע סאָלדאַטן האָבן עס איינפאַך אויפֿגעגעסן. איז תיכף געקומען אַ באַפעל, אַז זונטיק, אַנשטאָט צו גיין אין קלויסטער,

זאָל מען אונדזער גאַנצע אָפּטיילונג „אַבינדן". דאָס איז געווען אַ „ספּעציאַליטעט" פון דער עסטרייכישער אַרמיי: מ'האָט דעם סאָלדאָט אַוועקגעשטעלט אויף אַ קעסטל, אָדער אַ בענקל, ביי אַ סלופּ אָדער אַ בוים, אים פֿאַרבונדן די הענט אויפן רוקן, און אַזוי ביי די הענט אים הויך אויפגעהאָנגען; דערנאָך האָט מען דאָס קעסטל אָדער בענקל אָפּירגעשלעפּט פון אונטער זיינע פיס, און ער האָט באַדאַרפט אַזוי, ביי די הענט, הענגען אַ שעה צוויי אָדער מער. אַ יאָמער פון מענטשלעכע ליידן! געווינלעך האָט דערביי אָפּילו ביים שטאַרקסטן חברה־מאַן זיך געלאָזט דאָס בלוט פון נאָז און מויל, און ער פלעגט אַוועקחלשן. פלעגן צוגעגרייטע סאַניטעטסאָלדאָטן אים אָפּבינדן אויף אַ וויילע, אים אָפּמונטערן, און דערנאָך האָט דער פעלדוועבל — דער סימבאָל פון מענטשן־שינדעריי — אַנגעהויבן זיין מיאוסע פּראָצעדור פון ס'ניי. און מיט דעם האָבן זיי געוואָלט געוינען די מלחמה!... האָבן די מייסטע סאָלדאָטן זיך געוואונטשן וואָס פריער צו גיין אויפן פראָנט — כדי דאָרט, מיט אַ ווייסן טיכל אויף דער ביקס, זיך אַריבערגנבענען צום שונא — אַבי ניט געפֿיניקט ווערן ביים אייגענעם רעגימענט. וואָרים נאָך אַלעמען וועט דאָך אָפּילו דער גרעטרייסטער הונט ווערן אומגעטרויי, וועָן מ'שלאָגט אים און מ'גיט אים ניט קיין עסן.

איינמאָל איז אַנגעקומען אויף „אינספּעקציע" אַן אָלט, ציטערנדיק מענטשעלע אין אַ גענעראָל־מונדיר, וועלכער האָט אויסגעזען ווי אַ פּאַרשימלטע מומיע, און פּאַר אונדז געהאָלטן אזאָ מין פּאַטריאָטישע רעדע: „אונדזער אָלעמענס פּאָטער, זיין מאַיעסטעט, דער גוטער, דערבאַרמונגפולער קייזער, שלאָפט ניט טעג און נעכט און טראַכט אָלץ צו פֿאַרזאָרגן אייך, זיינע קינדער. יאָ, ער בעט גאָט פּאַר אייך, און ער ווינטשט, אַז וועָן איר וועט גיין אויפן פראָנט און דערטאָפֿן דעם „לאָקש", דעם איטאַליענער, זאָלט איר אים אַזוי טיף־טיף אַרייַנפּאַקן אייער באַיאָנעט אין בויך אַריין, און דערנאָך עס אַזוי גוט אַ דרייַ טאָן, אַז די קישקעס זאָלן זיך אים איבערקערן."

— און דערנאָך אים „אַבינדן", שוואָנץ אייַנער! — האָט זיך ניט־ווילנדיק אַרויסגעכאַפּט אַ לאַנדשטורם־סאָלדאָט, וועלכער האָט דריי מאָל געחלשט ביים „אַבינדן" און האָט נאָך איצט געציטערט פאַר אויפרעגונג.

— וואָס האָט ער געזאָגט? — האָט געפרעגט דאָס פּאַרשימלטע געניראַלכל.

— לאַנג לעבן זאָל זיין מאַיעסטעט דער קייזער, האָט ער געזאָגט, עקסצעלענץ — האָט אויף גיך פֿאַרכאַפּט אונדזער הויפּטמאַן וווייגעל, אַן אַדוואָקאַט אין ציווילן לעבן.

— בראָוו, בראָוו! — האָט זיך געטרייסלט דער אָלטיטשקער געניראַל — זאָל לעבן זיין מאַיעסטעט, אונדזער קריגס־הער! הורא, הורא, הורא!

שמייכלענדיק האָבן אונדזערע באַטאַליאָן־אָפיצירן איבערגעחזרט דעם דריי־מאָליקן „הורא", און דער פּאַראַד פון „אינספעקציע" איז געווען גע־ענדיקט.

אַ סך האָבן זיך באַמיט צו דעזערטירן אין דער שווייץ. די מייסטע פון זיי האָט מען געכאַפט און דורך אַ פעלד־גריכט דערשאָסן, אָדער אונטער אַ שטרענגער וואַך זיי אָפּגעשיקט צום פראָנט.

אויך אונדזער צייט איז געקומען: אונדזער אָפּטיילונג האָט אָנווענ־מאָרשירט צום איטאַליענישן פראָנט און פּאַרנומען אַ פּאָזיציע אויפן רעכטן פליגל, אין וואַלד, לעבן בארג מאָנטע לעמערלע, וועלכער איז געווען ביי די איטאַליענער אין די הענט. איין רעגימענט נאָכן אַנדערן האָט גע־פּרואווט שטורמען דעם בארג און געמוזט זיך צוריקציען מיט ריזיקע פאַרלוסטן. מ׳האָט אונדז איבערגעגעבן אונטער דער קאָמאַנדע פון הויפט־מאַן טשערני — אַ קליינער, ביסטרער מאַן מיט אַ סך מעדאַלן, וועלכער האָט גערעדט מיט אַ טשעכישן אַקצענט און געווען אין גאַנצן רעגימענט באַקאַנט ווי אַ הויז־שינדער און קוועלער פון זיינע סאָלדאַטן. ער האָט באַלד פאַרזאַמלט אַלע אָפּטיילונג־קאָמאַנדאַנטן, פאַר זיי געהאַלטן אַ שיכורלעכע רעדע און זיי געהייסן מאַכן מיט די סאָלדאַטן געוועזענע־איבונגען. איין לייטנאַנט, שאַלק, פון גראַץ, וועלכער איז געווען אויפן פראָנט זייט אָנפאַנג קריג און דאַרט זיך שטאַרק פאַרקילט, האָט ניט געקאָנט געגנוג הויך קאָמאַנדירן. האָט אים טשערני אויסגעזידלט אין קעגנווארט פון די סאָל־דאַטן, אים אָנגערופן מיט די מיאוסטע נעמען און אים פאַרגעוואָרפן, אַז ער וויל זיך אַרויסדרייען פון פראָנט. אַ צווייטן אָפיציר, מיט אַ יידישן נאָמען, האָט ער באַטיטלט „פאַרשלאָפענער" און גהייסן דעם האַרניסט אים אַרײַנפייפן אין אויער דעם סיגנאַל פון אויפשטיין פון שלאָף. וועג ער האָט מיר געהייסן געבן עטלעכע קאָמאַנדע־באַפעלן צו די סאָלדאַטן — און איך האָב עס, וואָס אמת, געטאָן אַביסל טעאַטראַליש (ווארים איך האָב דעמאָלט אַלץ אין לעבן אויפגעפאַסט ווי אַ ראָל) — האָט ער פלוצים אַ פרעג געטאָן:

— זאָגט מיר, פאַרקאָטער צוגספירער, וואָס זייט איר אין ציוויל?

— איך מעלד געהאָרכזאַם, הער הויפטמאַן — אַ שוישפילער.

— וואָס זייט איר? אַ שוישפילער, אַ פאַרשטעלער, אַ קלאָון, אַ טעאַטער־לומפּ? — האָט ער זיך צעשריגן, ווי איך וואָלט זיין אייניציק קינד געקוילעט — קאָמעדיאַנט! אויף דער בינע מאַכט איר חוזק פון מיליטער, שפילט אַן אָפּיציר מיט אַ רויטער נאָז, און איצט וואָלט איר אפשר נאָך וועלן ווערן אַ רעזערוו־אָפיציר? אַ דרעק וועט איר ביי מיר ווערן, אַזוי לאַנג איך בין הויפטמאַן!

ער האָט געשריגן משוגענערהייט, און איך בין געשטאַנען פאַר אים אויסגעצויגן, אים געקוקט אין די קליינע, פרעכע, טאַנצנדיקע אויגן און זיך

געטראַכט: אָט דאָס איז אַ ראָלע! וואָס פאַר אַ ראָלע! אוי, הונטס־קאָנאַליע, וואָלט איך דיך אַמאָל וועלן שפּילן אויף דער בינע!...

פּלוצים האָבן שראַפּנעלן געזומען פלאַצן איבער אונדזערע קעפּ. ניט וויַיט פון אונדז האָט אַ גראַנאַט געפלאַצט צווישן אַ גרופּע זיצנדיקע סאָל־דאַטן — און אָט אַ צווייטער, אַ דריטער — עס שטייגן־אויף זיילן רויך אין וואָלד — מען שרייט, מען צעלויפט זיך — — און דער הויפּטמאַן טשערני זידלט נאָך אַלץ וועגן טעאַטער. מיר זיינען די איינציקע צווויי נאָך געבליבן אויפן פּלאַץ. ער קוקט אויף מיר שטרענג און איך שטיי פאַר אים אַלץ אויסגעצויגן — זאָל ער זען, אַז אַ שוישפּילער, און אַ ייד דערצו, איז ניט קיין פייגלינג.

— אָפּטרעטן! — גיט ער ענדלעך דעם באַפעל און פאַרשווינדט.

איך לויף צו אַ קרעכצנדיקן סאָלדאַט, וועלכער רופט פאַרצווייפלט מיין נאָמען. ער ליגט הינטער אַ פעלז אין בלוט און קויט, און צוהאָלטנדיק די זייט מיט דער האַנט, כאַרכלט ער:

— דאָ, דאָ, העלף מיר, העלף!

אַ פראַגמענט פון אַ קאַנאָן־קויל האָט אים אויפגעריסן די ריפּן, און פון דער וואונד גליטשט זיך אַרויס עפּעס אַ קלעפּיקע, בלוטיקע מאַסע. אומזיסט פּרואוו איך עס מיט מיין בלויזער האַנט צוריק אַרײַנשטופּן — עס קריכט אַלץ אַרויס.

— סאַניטעט! — צעשריי איך זיך, עמעצער זאָל קומען צו הילף.

אַ קליין אייזעלע, וואָס האָט געטראָגן אויף זיך צווויי קעסלען עסן פאַר די סאָלדאַטן, ווערט פּלוצים געשליידערט אין דער לופט פון אַן אַרטי־לעריע־אויפּרייס — עס דרייט זיך ווי אַ באַל, און פאַלט אַרונטער מיט צעקראַכטע פּיס און מיט דער אויסגעגאַסענער זופּ. איך האַלט נאָך אַלץ מיין האַנט ביי דער אָפּענער וואונד פון דעם נאָך וואַרעמען קערפּער — דער סאָלדאַט איז שוין טויט.

די שיסעריי האָט אויפגעהערט. ערשט איצט זיינען געקומען סאַניטעט־סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אַרויפגעלייגט אויפן טראָג־בעטל בלויז אַ הויפן פלייש און ביינער, אינגעווייקט אין בלוט און קויט. און ערשט מיט אַ שעה צוריק איז דאָס געווען אַ לעבעדיקער, געזונטער, דענקענדיקער מענטש...

דאָס איז קוים געווען אונדזער ערשטער טאָג אויפן פראָנט, — נאָך איידער מיר האָבן צייט געהאַט „אַריינצוזעצן דעם באַיאָנעט אין איטא־ליענערס בויך" און דערנאָך אַזוי „גוט אַ דריי טאָן" — ווי זיין מאַיעסטעט דער קייזער האָט עס געוואונטשן דורך זיין פאַרשימלטן גענעראַל. אַ פּיינער אָנהויב: פון איין זייט זידלט אונדז אונדזער אייגענער הויפּטמאַן, ווי די

ערגסטע פֿאַרברעכער, פון דער אַנדערער זייט דעם שונאס טויטלעכע קוילן — און מיר אין דער מיט. גלענצנדע פּערספּעקטיוון...

זאָלן מענטשן זען וואָס פֿאַר אַ מענטשן עס זיינען פֿאַראַן

„פֿאַראויס!", איז געקומען אַ באַפֿעל ביים מאַנטע לעמערלע. קיינער האָט ניט געוואוסט וואוהין. מ׳האָט זיך געשלעפּט, געגאַנגען, געטאַפּטשעט ווי בהמות — אַ כאַאָס אין דער נאַכט. אַ פֿאַרעיפֿושט בערגל, און פון אַלע זייטן קרעכצן פֿאַרוואונדעטע און בעטן הילף — זיי קאָנען ניט שטאַרבן און קאָנען זיך ניט רירן. איך פֿאַרטשעפּע זיך איבער אַ טויט פּערד און טרעט אַריין אין עפּעס אַ ווייכער מאַסע — אַמאָל איז עס געווען אַ מענטש. עס קומען אַקעגן שאָטנס — אייגענע פֿאַרוואונדעטע און געפֿאַנגענע. וואָס נעענטער ס׳קומט צו דער פראָנט־ליניע, אַלץ ווייניקער אָפּיצירן זעט מען — די מייסטע פון זיי האָבן זיך „פֿאַרבלאָנדזשעט ערגעץ" אין זיכערע ווינקעלעך, און די אונטעראָפּיצירן פירן די קאָמאַנדע. פֿאַרטאָג זיינען מיר געשטאַנען דירעקט ביים בארג. די הייזלעך אַרום זיינען ליידיק — מען האָט זיי, ווייזט אויס, ערשט נאָר וואָס פֿאַרלאָזן. אין איין הויז שטייט נאָך דער טיש גרייט צום עסן, די בעטן זיינען פֿאַרשפּרייט מיט זיידענע דעקעס.

— זעט נאָר! — האָט אויסגערופן מיין פּריינט יורקאָ סלעזאַק — זעט, וואָס פֿאַר אַ פּייניג זאָכן עס זיינען נאָך דאָ אויף דער וועלט!

ער האָט אַרונטערגעלאָזן די הויזן, זיך באַנוצט מיטן ריינעם, זיידענעם בעט, און דערנאָך אַנגעפֿאַקט זיין רוקן־זאַק מיט „געפּונענע" זיינגערלעך.

שפּעטער איז געקומען אַ באַפֿעל: „צוריק!". מיר האָבן זיך צוגעאיילט און געלאָפן אין אומאָרדענונג, און אַזוי אַרום זיך צוזאַמענגעמישט מיטן 41טן רעגימענט פון טשערנאָוויץ. דאָרט, האָב איך געוואוסט, האָט געדינט מיין יינגסטער ברודער. מיט אַמאָל נעמען שיסן אויף אונדז מאַשין־ביקסן פון די זייטן און סאַלוועס פון פֿאָרנט. מיר וואַרפן זיך אין דער בלאָטע און קריכן אויף אַלע פיר צוריק. עס דערהערט זיך טשערניס גרילצנדיקע שטים:

— פֿאַסקודנע מאַמעליגע־טרוסן! נאַרישע הוצולן־בהמות, דער שלאָק זאָל אייך טרעפן! פֿאַרוואָס שיסט איר ניט, איר הינט! וואו זיינען זיי, די טרוסן, די מצה־אָפּיצירן? וואו איז דער קלאָון־צוגספּירער?

— דאָ בין איך, הער הויפּטמאַן! — שריי איך צו אים אַריבער, אָבער איך זע אים ניט.

— שוויין! — הער איך אים ווידער שרייען — איר דרעקיקער ייד!

איר ווילט מיך דערשיסן, איך וויס! אָבער איר וועט פריער צוואַנציק מאָל פֿגרן, אײדער איר וועט דאָס קאָנען טאָן!

איך בין פֿלוצים רואיק געוואָרן און אָנגעהויבן אים אַרומזוכן. וואָס פֿאַר אַן אויסגעצייכנטער געדאַנק — נאָר דערשיסן דאַרף מען אים! ער איז דאָך גאָר דער אמתער שונא. וואָס האָב איך צו די איטאַליענער? איך האָב דאָך כמעט קיינמאָל קיין איטאַליענער ניט געזען. אָבער ער, טשערני, ער איז דער אמתער שונא — מיינער און אַלעמענס שונא — —

ווידער האָט די פּיינטלעכע אַרטילעריע אָנגעהויבן זעצן גלייך אין אונדז.

— צוריק! צוריק! — האָבן זיך דערהערט קולות, און מיר האָבן געמוסן לויפן מיט אַלע כחות.

מיר זיינען ענדלעך אויסערן פּיינטלעכן פּייער. ביז איצט האָבן מיר נאָך אייגנטלעך דעם שונא ניט געזען — אַחוץ עטלעכע פֿאַרבלאָנדזשעטע געפֿאַנגענע. און אָט שטייען מיר ווידער אין וואַלד, אויפן זעלבן פּלאַץ, פון וואָנען מיר האָבן מיט עטלעכע טעג צוריק אָנגעהויבן אונדזער „פֿאָר־וועגס"־מאַרש. סלעזאַק פֿאָקט אויס זיינע זייגערלעך און פֿאַרקויפט זיי שפּאָט־ביליק — אויף באַרג. מיר גיט ער דעם שענסטן זייגער — אַ מתנה. דאָס איז געווען דער אייניציקער פּריידיקער מאָמענט אין יענע טעג.

אַ העלפט פון אונדז האָט שוין געפּעלט. ס׳האָט אויסגעבראָכן אַ דיסענטעריע, און מען איז געלאָפֿן ווען און וואו ס׳האָט זיך געלאָזן. צו־ערשט האָבן מיר געלאָכט איינער פון צווייטן, אָבער באַלד איז עס געוואָרן אַן אמתע מגפה. איך האָב נאָך דערצו באַקומען אַ מכה אונטערן אָרעם. עטלעכע טעג שפּעטער איז געקומען אַ באָפעל, מיר זאָלן בייטן דעם פּלאַץ אין פֿראָנט, און פֿאַרנאַכט האָבן מיר זיך געלאָזט אין וועג אַריין. דער הויפּטמאַן טשערני (ער האָט איבערגעלעבט אַלע מגפות!) און זיין טראָמ־פּייטער, וועלכן מ׳האָט אויך באַנוצט אויף אַריבערצוברענגען באָפעלן, זיינען געריטן פֿאָראויס, און מיר נאָך זיי. סלעזאַק איז געגאַנגען לעבן מיר. די מכה אונטער מיין אָרעם האָט געצויגן, ווי זי וואָלט צוזאַמענ־געמומען דאָס גאַנצע בלוט פון מיין קערפּער. איך האָב מער ניט געקאָנט דערטראָגן אויף זיך דאָס געווער און דעם רוקן־זאַק, האָט עס סלעזאַק ביי מיר צוגענומען און עס אַרויפגעלייגט אויף דעם באַגאַזש־וואָגן. אַזוי האָבן מיר מאַרשירט שוין די דריטע נאַכט — צום איזאַנצאַ, אויפן לינקן פֿליגל, האָט מען געזאָגט. מיר אַליין האָבן אונדזער „ק. און ק." (קייזער און קעניגלעך)־רעגימענט אַ נאָמען געגעבן „קאַק־רעגימענט", ווייל אַזאַ פּנים האָבן מיר טאַקע געהאַט: מ׳האָט געשוויצט און געפֿרייכט ביים מאַרשירן, זיך אָנגעהאַלטן איינער אַן צווייטן, און אַפֿילו געדרימלט גייענדיק. איך האָב באַקומען פּיבער און מער ניט געקאָנט רירן מיט די פּיס — איך בין

אַוועקגעפאַלן. סלעזאַק האָט זיך ביי מיר געבעטן ווי אַ מאַמע, איך זאָל ווייטער גיין, ווייל ליגן בלייבן איינער אַליין האָט געמיינט אויסגיין.

— זאָל זיין! — איז שוין מיר אַלץ איינס — איך קאָן ניט ווייטער! וועל איך אויסגיין...

מען האָט מיך אַרויפגעזעצט אויף צווויי ביקסן און אַזוי מיך נאָכגעשלעפּט.

פּלוצים — „האַלט!" — מיר בלייבן שטיין. דער הויפּטמאַן רופט צו זיך די אָפּטיילונג־קאָמאַנדאַנטן, און איך מוז אויך צוגיין. ער הויבט באַלד אָן מיט זידלעריי־עז:

— מער פּאַראַנטוואָרטלעכקייט, מיינע הערן! אָט די גאַליציש כלאָפּעס און חזירשע יידן דאַרף מען גאָנץ אַנדערש טראַקטירן! דאָס זיינען דאָך לויטער טרוסן, פּאַרעטער, מאָסקאַלאָפילן. לייגט איינפּאַך אַוועק אייניעם אַדער צווי, וועט זיי ווילן זיך אַרויסדרייען, וועט איר שוין זען ווי די איבעריקע וועלן אייך נאָכגיין!

פּלוצים וואַרפט ער אַ בליק אויף מיר און באָפעלט:

— קאָמאַדיאַנטן־צוגספּירער — אַהער!

איך גיי לאַנגזאַם צו.

— וואָ איז אייער געווער, שוויין? — קריצט ער מיט די ציין.

— אויפן באַגאַזש־וואָגן, הער הויפּטמאַן.

— „איך מעלד געהאָרכזאַם", דרעק איינער!

— איך מעלד געהאָרכזאַם, הער הויפּטמאַן, אויפן באַגאַזש־וואָגן.

— ברענגט אים גלייך דאָס געווער! — וועגדט ער זיך צום טראַמפּייטער, וועלכער פּאַרקירעוועט תיכף דאָס פערד צום באַגאַזש־וואָגן.

— פּאַרוואָס האָט איר אַוועקגעוואָרפן דאָס געווער, דרעקיקער ייד? — פּרעגט ער ווייטער.

— הער הויפּטמאַן, איך מעלד געהאָרכזאַם, איך בין קראַנק — ווער איך שוין אַן אויפּגעקאָכטער.

— וואָס זייט איר? קראַנק? אַ שיינע מעשה! — צעלאַכט ער זיך מיט גאַל — פּאַיאַץ, שווינדלער וואָס איר זייט! ווען איר וואָלט זיין קראַנק, וואָלט איר געווען אין שפּיטאָל. דאָ איז מען ניט קראַנק.

מיט אַ בייז שמייכעלע האָט ער אַרויסגענומען דעם רעוואָלווער פון טעשל:

— איך וועל אייך איצט ווייזן אַ ביישפּיל, מיינע הערן.

און ווידער געווענדט צו מיר, האָט ער זיך צעשריגן היסטעריש:

— ווי אַזוי האָלט איר אייער האַנט, שוויין? „האַבט אַכט" שטייט מען, וועַן מ'רעדט צו מיר! די האַנט אַרונטער, אַז נישט דערשיס איך אייך גלייך אויפן אָרט, איר שוויין!

ער האָט אַנגעשטעלט אויף מיר זיין רעוואָלווער. די איבעריקע זיינען געשטאַנען פאַרציטערטע און געקוקט דאָ אויפן הויפטמאַן, דאָ אויף מיר. איך האָב צוזאַמענגעדריקט די פויסט, איבערגעוועלטיקט דעם שמערץ פון דער מכה און אויסגעגלייכט די האַנט. אין דעם מאָמענט האָט די מכה געפֿלאַצט און איך האָב דערפילט אַ ווארעמע פליסיקייט אויף מיין קערפער.

— זעט איר שוין, מיינע הערן — האָט דער הויפטמאַן טריאומפירט — מען דאַרף זיי נאָר אַזוי ריכטיק פּאַקן, און אַלץ איז אין אָרדענונג.

דער טראַמפייטער האָט דערווייל געבראַכט מיין געווער און עס מיר אַרויפגעלייגט אויף דער פּליצע.

— צו אייערע אָפּטיילונגען! ווייטער מאַרשירן! — האָט איצט דער הויפטמאַן קורץ באַפוילן.

וועג מיר זיינען צוריקגעקומען צו מיין אָפּטיילונג, האָט דער טשעכישער איניציירק־פּרייוויליקער צו מיר געזאָגט:

— מיין ניט, אַז אַלע טשעכן זיינען ווי טשערני.

ער האָט אויסגעליידיקט מיין רוקן־זאַק, אים אָנגעפילט מיט לייכטן היי און די שוועָרע זאַכן געגעבן צו טראָגן אַנדערע סאָלדאַטן. אַזוי האָבן מיר מאַרשירט ביז גודינע, צווישן דאָבערדאָ און מאָנפאַלקאָנע, ווואו מ׳האָט איינגעאָרדנט אַ שטיקל לאָגער און אויפגעשטעלט געצעלטן. דאָ האָבן מיר, צום ערשטן מאָל זייט טעג, באַקומען צו ביסלעך הייסע זופּ. מ׳האָט אויך אויסגעגראָבן אָפּענע אָפּטריטן, וואָס זיינען געווארן דער זאַמל־פּלאַץ פאַר אונדזער „פּאָליטיק". פּלוצעם זיך אויסזעצן אויפן ברעג פון די גריבער אַ צוואַנציק, דרייסיק מענטשן מיט אַמאָל, און מ׳האָט געקאָנט הערן אַזאַ מין שמועס:

— וואָס זאָל מען טאָן מיטן הויפטמאַן טשערני, וועָן מ׳וועט אים אַמאָל דערטאָפּן נאָך דער מלחמה?

— פאַראורטיילן צום טויט.

— יאָ, אָבער וואָס פאַר אַ טויט?

האָט מען דיסקוסירט, פון אַ לאַנגזאַמען טויט דורך הענגען ביז אַ שנעלן טויט דורך שיסן, און מ׳האָט זיך ניט געקאָנט אייניקן. ביז סלעזאַק האָט פאַרגעשלאָגן אַ טויט, וואָס אַלע האָבן איינשטימיק אָנגענומען: וועָן מ׳וועט אַמאָל נאָך דער מלחמה דערטאָפּן אונדזער הויפטמאַן, זאָל מען אויסגראָבן אַ גרויסן אָפּטריט, אַרייניגן אַהין דעם הויפטמאַן אין זיין פאַראָדנער אוניפאָרם מיט אַלע מעדאַלן, און דאָס גאַנצע באַטאַליאָן סאָל־דאָטן זאָל אויף אים אָנדאָסן. דערנאָך זאָל מען איבערן גרוב אויפהענגען אַ טאָוול מיט אַ דערקלערונג, פאַרוואָס הויפטמאַן טשערני האָט „פאַרדינט אַזאַ ערן־טויט".

אַלעקסאַנדער גראַנאַך, אַלס צוגספּירער (לינקס) און אַ קריגס־קאַמעראַד,
בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה (1917)

הינטער מאַנפאַלקאַנע האָבן מיר באַדאַרפט אויסגראָבן אַ צווייטן שוצן־גרוב. דער פּלאַץ איז געשטאַנען אונטער שטענדיקן אַרטילעריע־פּייער און מיר האָבן געמוזט גראָבן אין דער נאַכט. פּאַרשטייט זיך, אַז די אָפּיצירן, דערנאָך אויך די פּעלדוועבלס, האָבן זיך דערביי אויסבאַהאַלטן. אָבער אויך מיר האָבן ניט געקאָנט אַרבעטן צוליב דעם שיסן. זיינען מיר פּאַרקראָכן צווישן שטיינער און פּעלזן, און בלויז געוואָרט, ביז די צייט פון דער אַרבעט וועט זיין פאַריבער — קיין לאָפּעטע ערד האָט מען נישט אויסגעגראָבן! אויפן וועג צוריק האָבן זיך וויידער זאַוואָוועט די אָפּיצירן מיט די פּעלד־וועבלס — גלייך ניט זיי מיינט מען...

איינמאָל באַגעגענען מיר אויפן וועג אַן אָפּטיילונג מיט געלע צייכנס אויפן קאָלנער.

— איז עס דאָס 41סט רעגימענט? — פרעג איך.

— יאָ — ענטפערט מען.

— איז ניטאָ צווישן אייך אַן אינפאַנטעריסט גראַנאַך?

— לויט באַפעל, הער צוגספירער! — שפרינגט צו מיר צו מיט פּרייד מיין יינגסטער ברודער.

מיר שטייען פאַרגליווערט און קאָנען זיך אָפּילו די הענט נישט געבן. איך ווייס, אַז ער גייט אין אַ גיהנום... איך גיב אים אויף גיך עצות ווי זיך צו באַנעמען אין פראָנט, און מיר געזעגענען זיך.

ווידער מאַרשירט! דאָס מאָל, זאָגט מען, גלייך צום איזאָנצאָ. צוויי טעג שפּעטער זיינען מיר שוין אין אַ הייסער, אומהיימלעכער געגנט פון קאַרסט. מיר האָבן איבערגענעכטיקט אין אַ הייל פון אַ באַרג, און די איטאַליענער איבער אונדז האָבן אין יענער נאַכט זיך צוריקגעצויגן. די לופט איז, הייסט עס, „ריין". מ׳דאַרף אַרויסשיקן אַן אויספּיר־פּאַטרול צום פונקט 412, ביי אַ צעשאָסענער מיל. כדי כאָטש אויף אַ שטיקל צייט פּטור צו ווערן פון דעם פאַרהאַסטן הויפּטמאַן טשערני, מעלד איך מיך פרייוויליק. מיט מיר גייען נאָך מיין געטרייער יורקאָ סלעזאַק, דער איניציאַטיקער האַנוש, וועלכער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אין לייענען מאַפּעס, און נאָך אַ מאַן.

אַלץ אַרום טראָגט שפּורן פון קריג: געשוואָלענע און צעפּאָלענע טויטע קערפּערס, אָוועקגעוואָרפענע כלי־זיין, צעשאָסענע וועגענער, צוימען פון שטעכיק דראָט, פאַרזשאָוועדטע מכשירים. מיר האָבן דערזען די צע־שאָסענע מיל. צו ביידע זייטן ציען זיך פיינטלעכע שוצן־גריבער, קריכן מיר גאָנץ פאָרזיכטיק דורך די געדיכטע דראָט־געפלעכטן, די „שפּאַניש רייטער".

אַלץ איז שטיל — מ׳זעט ניט קיין לעבעדיק ווען. מיר זיינען אַריין אין אַ ניט־צעשאָסענעם איטאַליענישן שוצן־גרוב, וועלכער האָט זיך זיג־

זאָגיש געצויגן אויף רעכטס און לינקס, און האָבן זיך געמאַכט באַקוועם: געגעסן „קאָנסערוון" און פאַררויכערט ציגאַרעטלעך. דערנאָך זיינען האָנוש און דער אָנדערער מאָן צוריקגעגאַנגען אָנווייזן אונדזער באַטאַליאָן דעם וועג, און איך מיט סלעזאַק זיינען געבליבן אין שוצן־גרוב. ס׳איז צו־געפאַלן די נאַכט. סלעזאַק איז אייגעשלאָפן און איך האָב צוגעקוקט ווי ווייט־וויים וועלט בּאַמבאַרדירט ווערט. קיין שיסן הערט מען נישט, אָבער דאָס בליצן פון קאָנאָנען פון אין זייט און דאָס פלוצימדיקע אויפפלאַמען פון פייערן אויף דער צווייטער זייט, זיינען עדות וואָס עס קומט דאָרט פאָר.

ס׳איז אָנגעקומען אונדזער באַטאַליאָן. מען איז געווען צופרידן צו געפינען ענדלעך אָבּיסל רו אין אַ גאַנצן שוצן־גרוב. אָבער יעדער האָט געגומען זוכן זיין אונטער־אָפּטיילונג, איז מען געקראָכן איינער איבערן אַנדערן און מ׳האָט זיך געזידלט. איינער האָט אַ טרעט געטאָן דעם שלאָפּן־דיקן סלעזאַק אויפן פּנים. סלעזאַק האָט זיך אויפגעכאַפּט און אָנגעהויבן אויסשיטן אַלע זיינע אוקראַיניש קללות — פון טאַטנס־טאַטן־אַריין ביז צו דער מאַמעס־פערעאָפּ־מאַמען־אַריין. דער געזידלטער, אַ קאַרפּאַראַל, האָט אים אַראָפּגעלאָזט אַ פּאָטש. ניט איבערלייגנדיק אַ סך, לאָז איך אַראָפּ דעם קאַרפּאָראַל צווישן נאָך שטאַרקערע פּעטש.

— ווי וואָגסטו מיך צו שלאָגן! — איז ער אויסער זיך.

— און ווי וואָגסטו יענעם צו שלאָגן? — פרעג איך אים.

— איך בין קאַרפּאָראַל!

— און איך בין צוגספירער. און איצט—געגאַנגען, און פאַרקלאָג מיך.

ניט לאַנג זיינען מיר דאָרט געזעסן בשלום. אויפן זעלבן וועג, מיט וועלכן מיר זיינען אַהער געקומען, האָבן זיך פלוצים באַוויזן איטאַליענער. מיר האָבן זיי אויפגענומען מיט סאַלוטן־פייער, און נאָך עטלעכע שעה קאַמף איז ווידער שטיל געוואָרן. צומאָרגנס האָבן מיר דורך די דראָט־צוימען צום ערשטן מאָל געזען דעם שונא פּנים אל פּנים: זיי האָבן צו אונדז אַריבערגעקוקט דורך זייערע „שפּאַנישע רייטער" — מיר האָבן געהערט זייערע קולות, און פון צייט צו צייט זיי אויך געזען. ביז איינער הויבטווידער אָן שיסן — כאָפּן זיך צען אַנדערע פאָר די ביקסן, און אָט שיסן שוין דרייסיק, פערציק — די גאַנצע „ליניע", — ביז ס׳וועט ווידער רואיק.

בייטאָג איז געווינלעך שטיל. אָבער ווי נאָר ס׳קומט אָן די נאַכט, באַווייזן זיך ליכט־ראָקעטן און באַלד הויבט זיך אָן אַ שיסערייַ און געשרייַען, וואָס גייט איבער אין היסטעריקע. די איטאַליענער האָבן עטלעכע מאָל געפּרואווט שטורעמען אונדזער שוצן־גרוב, אָבער יעדעס מאָל האָט מען זיי צוריקגעטריבן.

אַזוי זיינען מיר געלעגן — אָפּט אָן עסן און אָן טרינקען — ביז אַנהויב

אויגוסט, 1916. הייס איז געווען, אַז דאָס מויל איז געשוואָלן געוואָרן פון דורשט! ס׳האָט אויך אָנגעהויבן אויספעלן אַמוניציע — מיר האָבן געמוזט שיסן שפּאָרזאַם. מיט דער צייט האָב איך זיך ווידער „איינגעשפּילט אין מיין ראָל״ — בפרט אַז איך און מיינע סאָלדאַטן זיינען געווען גוטע פּרייַנט — און איך בין געוואָרן אַ מוסטערהאַפטער זעלנער.

די איטאַליענישע אַרטילעריע האָט אונדז געמומען אויפן ציל און פיל טיילן פון אונדזער שוצן־גרוב זיינען שוין געווען צעשטערט. מיר האָבן איצט מייסטנס זיך אויפגעהאַלטן אין לעכער, וואָס די פיינטלעכע אַרטי־לעריע־קוילן האָבן אויסגעהוילט. פּאַרשטייט זיך, אַז די אָפּיצירן זיינען כּמעט אַלע ערגעץ־וואו פאַרשוואונדן. איך האָב געהאַלטן, אַז מ׳דאַרף וועגן דעם אינפאַרמירן דעם הויפּטמאַן טשערני. כ׳האָב געוואוסט, אַז ער מיטן שטאָב האַלטן זיך אויף ערגעץ אין אַ הייל, הינטערן לינקן פליגל. בין איך געגאַנגען מיט סלעזאַקן אַוועק לאַנג, בין מיר האָבן זיך דערשלאָגן צו יענעם פלאַץ. זיי זיינען אַלע געזעסן אין אַ באַקוועמער הייל, געגעסן קאָנסערוון־פלייש און געטרונקען ווײַן.

— הער הויפּטמאַן, איך מעלד געהאָרכזאַם — וועגד איך זיך צו טשערנין — שוין דריי טעג ווי מיר האָבן נישט קיין שפּייז און קיין וואָסער, אויך די אַמוניציע שעפּט זיך אויס.

ער האָט מיך אָנגעקוקט מיט אַביסל שיכורלעכע אויגן. זייענדיק, וואָס אמת, אַ גוטער סאָלדאַט, האָט ער פאַרשטאַנען דעם ערנסט פון דער לאַגע. דערהויפּט, ווייזט אויס, האָט אים אימפּאָנירט וואָס איך האָב איינגעשטעלט מיין לעבן און אונטער פיינטלעכע קוילן געקומען אים מעלדן וועגן דעם — וואָרים ס׳איז דאָס ערשטע מאָל וואָס ער באַגריסט מיך כמעט פּרייַנטלעך:

— אָט איז דאָך אונדזער שוישפּילער! נו, די איטאַליענער וועלן אייך ניט אויפפרעסן. נעמט מיט אַ זעקל אַמוניציע, און אָט איז אַ פלאַש קאָניאַק.

— איך דאַנק געהאָרכזאַם, הער הויפּטמאַן, איך טרינק ניט — ענטפער איך כמעט גראָב.

מיר האָבן געמומען די אַמוניציע און צוריקגעקראָכן צו אונדזער אָפּ־טיילונג. איצט אפשר, טראַכט איך, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז איך, אַ שוישפּילער, אַ יידּ, קאָן זיך איינשטעלן, וועג מ׳דאַרף.

סלעזאַק האָט דערציילט די סאָלדאַטן מיין שמועס מיטן הויפּטמאַן, און זיי האָבן געהאַלטן, אַז כ׳האָב ריכטיק געהאַנדלט.

— אַ שאַד נאָר דעם קאָניאַק! — האָט איינער באַמערקט — אָבער סיי ווי וואָלט עס ניט געקלעקט פאַר דער גאַנצער אָפּטיילונג.

אין דער זעלבער נאַכט האָב איך צום ערשטן מאָל געזען דעם שונא אויג אויף אויג: אין אונדזער אָפּטיילונג זיינען געווען צוויי רומענער. יעדעס מאָל, וועג דער פּראַנט האָט זיך צעשפּילט און מ׳האָט געשאָסן פון

אַלע זייטן, פלעגן זיי פאַלן אויף די קני און זיך צלמען. די איטאַליענער האָבן ווידער געפּרואווט שטורעמען אונדזער ליניע און זיינען געקומען אַלץ נעענטער. אונדז איז ניט אַזוי געגאַנגען אין אונדזער שוצן־גרוב — אָבער מיר האָבן געוואוסט, אַז ביים שטורעמען וועלן זיי ווידער אויף אונדז וואַרפן די טויטלעכע „קאַרטאָפליעס" — האַנט־גראַנאַטן — און פאַר דעם האָבן מיר געציטערט. ווערן אָ געפאַנגענער, האָט קיינעם ניט געשראָקן. עס האָט זיך אָבער ניט געוואָלט קראַפירן פון פלאַצנדיקע האַנט־גראַנאַטן. דערפאַר האָבן מיר ניט געוואָלט צולאָזן צו זיך די איטאַליענער און מיר האָבן געשאָסן ווי ווילדע. זיינען אונדזערע סאַלדאַטן בייז געווען פאַרוואָס די רומענער קניען, אַנשטאָט צו שיסן. אויך איצט זיינען זיי געפאַלן אויף די קני.

— שיס, הונט! — האָב איך איינעם פון זיי דערלאַנגט אָ פּאָטש — תפילה טאָן וועסטו צייט האָבן, ווען דיין גאָט וועט אונדז אַרויסראַטעווען פון אָט דעם גיהנום. שיס!

איצט האָבן שוין אַלע געשאָסן. נאָך אָ צוויי־שעהדיקן, פייערדיקן גיהנום־קאַנצערט, איז ווידער שטיל געוואָרן — מיר האָבן די אַטאַקע אָפּ־געשטויסן. אייניקע פון זיי ליגן טויט פאַר דעם שטעכיקן דראָט, די אַנדערע זיינען צוריק אַריין אין זייער שוצן־גרוב. איך ליג און קוק דורך מיין שיס־לאָך — אָהא! אָ פייף — טיוז־דז..., און אָ וואַרעם ווינטל איבערן שטערן — עמעצער שיסט אויף מיר גאַנץ נאָענט. כ׳האָב אָ בויג געטאָן דעם קאָפּ אַרונטער — דורכן קערפּער איז דורך אַן עלעקטרישער ציטער, און אָט ווידער — טיוז־דז... — דעם מאָל נאָענט אַרום מיין מויל! אָבער פון וואַנען? ווער? עס קומט פון לינקס — יאָ! די רומענער! זיי האָסן מיך אָפּנים פאַרן פּאָטש, ווי איך טשערנין, און ווילן זיך נוקם זיין אין מיר. איך קריך אַריבער צו זיי:

— הערט, איר אויסוואורפן, איר האָט איצט צווי מאָל אויף מיר געשאָסן!

זיי קניען און קוקן אויף מיר צעשראָקענע.

— זאָג דעם אמת! — שטעל איך אָן מיין ביקס קעגן דעם, וועלכן כ׳האָב פריער געשלאָגן — האָסטו אויף מיר געשאָסן?! זאָג!

— דאָמלינע צוגספּירער — צעווייניט ער זיך — איך שווער ביי גאָט, אַז איך האָב עס ניט געטאָן. זאָל מיך גאָט אויסהיטן פון אַזעלכע געדאַנקען.

ער האָט זיך איבערגעצלמט. נייז, טראָכט איך, ער האָט עס ניט געטאָן — אַזוי ערלעך קאָן קיין מענטש ניט לאָיגן. איך גיי צוריק אויף מיין פּלאַץ און קוק ווידער דורכן שיס־לאָך. פּלוצים הער איך אָ גערויש — עמעצער קריכט! ס׳איז ווידער שטיל — און ווידער קריכט עמעצער — — און אָט שטייט פּלוצים איבער מיר — אויפן ברעג פון אונדזער

שוצן־גרוב — אן איטאליענער, גאנץ באוואפנט, אפילו מיט א גאז־מאסקע!

— ניט רירן זיך, אדער איך שיס! — שטעל איך אן אויגנבליקלעך מיין געווער קעגן זיין בויך.

מיר קוקן זיך אן א וויילע.

— ארונטערשפרינגען! — גיב איך אים א פאק מיט מיין לינקער האנט ביים מאנטל און שלעפ אים ארײן אין גרוב.

ער פאלט אויף די קני, רעדט עפעס איטאליעניש — איך פארשטיי נישט קיין ווארט, אבער איך שטויס זיך אן, אז ער בעט מ׳זאל אים שענקען דאס לעבן. ער האלט נאך זיין „כלה" — די ביקס אין האנט. איך נעם עס ביי אים צו, צוזאמען מיט דער גאז־מאסקע, און באראויק אים. די גע־שפאנטע סצענע איז געענדיקט. ער לײדיקט נאך אויס פאר מיר זיינע קעשענעס: פושקעס קאנסערוון, א קעמל, א בליישטיפט, איטאליעניש געלט — אלץ, וואס ער האט ביי זיך. איצט גיב איך אים די האנט, ווי מיר וואלטן פרידן געשלאסן — ס׳איז אונדז ביידן לייכטער אויפן הארצן. ער ווייסט איצט, אז איך וועל אים ניט דערשיסן, און וויל מיך קושן פאר פרייד.

סלעזאק האט אים דערנאך אפגעפירט צום באטאליאנס־קאמאנדאנט, און פון דארט האט מען אים געשיקט אין א לאגער פאר געפאנגענע. ווי סלעזאק האט מיר דערנאך איבערגעגעבן, איז דער הויפטמאן טשערני אלץ נאך ניט געווען צופרידן: נעמען אן איינצלנעם געפאנגענעם, האט ער געזאגט, איז ניט מזלדיק — מ׳פארלירט דערנאך אליין מער.

אט אזוי האב איך געזען דעם פיינט אויג אויף אויג. אבער וואס פאר א אויגן האט א מענטש, ווען ער דערזעט פאר זיך דעם טויט, און דער טויט טוט אים גארנישט —? דאס קאן מען נישט באשרייבן — דאס קאן מען אפשר נאר „אויסשפילן". צוויי ראלן וואלט איך נאך וועלן שפילן נאך דער מלחמה — האב איך געטראכט אין יענער נאכט — דעם היסטעריש־שעלטנדיקן הויפטמאן טשערני מיט די בייזע, טאנצנדיקע, שפיציקע אייגעלעך — און יענעם „שונא" מיטן לינדן אויסדרוק, מיט דעם צייכן פון טויט און פון געשענקטן לעבן אין זיין בליק. צוויי אויסגעצייכנטע ראלן, וואס עמעצער וואלט זיי באדארפט אויסדיכטן און איך וואלט זיי וועלן שפילן אויף דער בינע. זאלן דערנאך מענטשן זען, וואס פאר א מענטשן עס זיינען פאראן.

אזוי זיינען מיר ארײן קיין איטאליע

מיר האבן מער נישט געהאט קיין פארבינדונג מיט אונדזער ארמיי. די איטאליענער האבן אויפגעלייגט וועג און מארשירט אין א וויטן האלב־צירקל צו ביידע זיטן פון אונדזער פאזיציע, ביז זיי זיינען אויסגעקומען

הינטער אונדז און אונדז אָפּגעשניטן פון אייגענעם פראָנט. זיינען מיר געלאָגן אָפּגעזונדערטע, אָן עסן, אָן וואַסער, אָן אַמוניציע — מיט געשוואָלענע פּנימער און פול מיט לייז. איצט האָט אויף אונדז געהאַמערט נישט נאָר די איטאַליענישע, נאָר אויך אונדזער אייגענע אַרטילעריע. צילנדיק אויף די איטאַליענער „צו ווייט", האָט עס אונדז געטראָפן. אונדזער שוצן־גרופּ איז געווען צעשמעטערט — דער טויט האָט געהאַט אָן אָפּענע טיר צו אונדז. וואָס אָפּטער האָבן זיך געהערט קרעכצן „מאַמאַ! מאַמאַ!" — דאָס לעצטע אָפּשייד־וואָרט פון שטאַרבנדיקן סאָלדאַט. מיט פּאָר־קראַמפּטע הענט האָבן זיי אין גסיסה זיך געגראָבן אין שטיינערנעם קאָרסט־באָדן, ווי וועלנדיק זיך נאָך אָנכאַפּן אין לעצטן פּיצל ערד, און האָבן אויסגעהויכט צום לעצטן מאָל „מאַמאַ", — דאָס אַמייסט פּאָרשטאַנענע וואָרט אין אַלע שפּראַכן: דער פּרומער רומענער איז געפאַלן מיטן וואָרט „מאַמאַ", אָ פּאָליאַק און אָן אוקראַינער האָבן גערופן „מאַמאַ", אָ ייד האָט געשעפּטשעט „מאַמע" — טשעכן און איטאַליענער, פּאָרפּלאָנטערט אין די טויטלעכע דראָט־נעצן, זיינען מיטן וואָרט „מאַמאַ" אָוועק פון דער וועלט. נאָר איין יונגער איטאַליענישער אָפּיציר, וועמען דער טויט האָט געפּאַקט קנאַפּ פּאָר אונדזער שוצן־גרופּ, איז געשטאָרבן מיטן וואָרט פון זיין היים־שטאָט אויף די ליפּן — „וועניציאַ".

עס איז אונדז געבליבן נאָר צו עטלעכע קוילן אין די ביקסן — מיר האָבן מער ניט געשאָסן. אין אָ פּאָרטאָג, נאָך אָ פּאָרהעלטניש־מעסיק־רואיקער נאַכט, האָט זיך סלעזאַק צוגעזעקט צו מיר, און מיר האָבן געגומען האָלטן אַן עצה. הונגעריק זיינען מיר געווען, אָ מיר האָבן שוין אָפּילו ניט געפילט קיין הונגער! בלויז אָפּאַטיע איז געלאָגן אין אונדזערע ביינער. די איטאַליענער זיינען אויף דער העלפט אַרויס פון זייערע לעכער, האָבן פּאָררייכט זייערע שוץ־ליניעס. זיי זיינען געווען אויסגעצייכנטע צילברעטער פּאָר אונדז, אָבער קיינער האָט ניט געשאָסן. מיר האָבן געזען ווי אַן עלטערער, באַוואַקסענער איטאַליענער — אָ פּריש־אָנגעקומענער — האָט אָוועקגעלייגט אויפן ברעג פון שוצן־גרוב זיין פּולן רוקן־זאַק, וואָס האָט אויסגעקוקט ווי אָ זאַט, פּעט קעלבל. וואָס האָט ער דאָרט, אין דעם רוקן־זאַק? ווי צוגעצויגן פון אונדזער בליק, האָט אויך דער איטאַליענער גענומען קוקן אויף אונדז — מיר זיינען דאָך אינגאַנצן געווען אָפּגעשייידט אפשר אָ צוואַנציק טריט.

— ער האָט דאָרט אַוודאי קאָנסערוון־פלייש מיט ברויט, און אפשר אויך „פּאָלענטאַ"; זיי עסן דאָך מאַמעליגע פונקט ווי מיר — האָט געשפּטשעט סלעזאַק.

— און אפשר אויך וויין — האָב איך געסמאַטשקעט מיט דער צונג.

וואָס מער מיר האָבן געטראַכט וועגן דעם, אַלץ מער האָט אונדז דער רוקן־זאַק געלאָקט — ער האָט אונדז ממש היפנאָטיזירט.

— ווייסט איר, צוגספירער — האָב סלעזאַק זיך דערטראַכט — איר זייט דאָך אַן אויסגעצייכנטער שיסער, און איך האָב לאַנגע הענט — איז אפשר וואָלטן מיר געפֿרואווט...

— גוט — האָב איך אַ שמייכל געטאָן.

מיר זיינען שטילערהייט אַרויס פון אונדזער שׂונה־גרוב און געגומען פויזען אויפן בויך. צוערשט פֿאָוואָליע, באַהיט, — אַפּגערוט, און ווייטער געפויזעט — שוין ניט ווי פֿאַרזיכטיקע סאָלדאַטן, נאָר ווי פֿשוטע גנבים, פֿאַרבערעכער; דערנאָך אַלץ נעענטער און נעענטער, איך — מיטן ציל צום איטאַליענער, און סלעזאַק — צום רוקן־זאַק. כ׳האָב אַגנגעשטעלט דאָס געווער. דער איטאַליענער האָט אונדז דערזען און געבליבן אַ פֿאַרשטיינער־טער — ער ווייסט, אַז ער טאָר זיך ניט אַ ריר טאָן, וואָרים איין דרוק בייַ מיין ביקס, און ס׳איז נאָך אים. מיר זיינען קוים פינף שריט פונעם רוקן־זאַק. איך באַמערק איצט, אַז דער איטאַליענער איז שוין גרויליעך — איז מסתם שוין אַ טאָטע, אַ גוטער, בראָווער סאָלדאַט... סלעזאַק האָט דערווייל זיך צוגערוקט נעענטער, האָט אַ פּאַק געטאָן דעם רוקן־זאַק — ער שלעפּט אים שוין אויף צוריק. איצט באַנוצט ער דעם רוקן־זאַק ווי אַ שוץ פֿאַר זיין קאָפּ. דער איטאַליענער קוקט זיך צו, ווי דאָס וואָלט געווען אַ שפּילעכל. דער רוקן־זאַק פֿאַרטשעפּעט זיך אין שטעכיקן דראָט, אָבער סלעזאַק פֿלאָנ־טערט זיך אַרויס און קריכט נאָך שנעלער צוריק — איך, אויף הינטער־ווייַלעכץ, נאָך אים. פּיין! פֿאַראָן, ווייזט אויס, ניט נאָר אַ גליקלעכער „פֿאַראויס", נאָר אויך אַ גליקלעכער „צוריק" — קיינער שיסט ניט אויף אונדז. איך הער שוין ווי סלעזאַק שפּרינגט אַריין צוריק אין אונדזער שוצן־גרוב. איצט פּאַקט ער מיך בייַ אַ פּוס און שלעפּט מיך אויך אַריין. זיינען מיר ווידער אין דער „הייַם" נאָך אַ ווייטער, ווייטער רייזע.

סלעזאַק צלמט זיך איבער. מיר קוקן אויפן רוקן־זאַק, ווישן דעם שווייס פון שטערן און רעדן ניט קיין וואָרט — ערשט איצט זיינען מיר באמת אויפגערעגט. אונדזער גאַנצע אָפּטיילונג, וואָס האָט זיך צוגעקוקט צו אונדזער מאַנאָווער, האָט געציטערט פֿאַר אונדזער לעבן.

— בראָוא, בראָוויסימאָ, אויסטריאַקאַ! — הערן מיר דעם באַרויבטן איטאַליענער אַריבערשרייַען.

די סאָלדאַטן פון ביידע פיינטלעכע זייטן האָבן אונדז באַוואונדערט. עס האָט זיך אָבער אויך געלוינט דער זאַק־רויב — אין איטאַליעניש רוקן־זאַק געפּינט זיך אַ גאַנצער סקלאַד: אָפילו זייף און העמדער, קאַווע און צוקער, זאַקן און האַנטוכער, בריוו־פּאַפּיר מיט טינט, און דער עיקר — גרויסע פּושקעס מאַקאַראָני מיט פלייש!

מיר האָבן געהאַט דעם ריכטיקן באַנקעט, שוויצנדיק און געניסנדיק דעם לעצטן מאָלצייט אין אונדזער אַרמיי — וואָרים באַלד דעם צווייטן טאָג זיינען מיר שוין געווען געפאַנגענע:

פון פיר פאַרטאָג ביז זיבן אינדערפרי האָט די איטאַליענישע אַרטילעריע געפּויקט אין אונדז מיט קוילן. מיר האָבן געהאַט אַ סך טויטע און פאַרוואונדעטע, פיל זיינען פאַרשאָטן געוואָרן אונטער די תורבות. איצט זיינען די איטאַליענער אַרויס פון זייערע שוצן־גריבער און אונדז אַריבערגערופן צו זיך: „היי, אויסטריאַקאָ, וויענאַקווא, פּאַנע, אַקווא, ווינא, בעלאַ איטאַליא! וויענאַקווא, וויענאַקווא". שעהן־לאַנג האָב זיי אונדז אַזוי גערופן, און מיר האָבן אויך געוואָלט גיין, אָבער מיר האָבן זיך ניט געטרויעט. האָט סלעזאַק גענומען אַ העמד, וואָס ער האָט נעכטן געפונען אין איטאַליעשן רוקן־זאַק, אַ צווייטער האָט אויסגעטאָן די אָנעטשעס, און אַנדערע האָבן גענומען וועמען אַ טיכל, אַ געצעלט־לייוונט, קויטיקע זאָקן, און וועמען אַ רוקן־זאַק אָדער גאַטקעס — אַרויפגעשטעקט עס אויפן געווער און עס הויך אויפגעהויבן — — און אפשר אין צוויי מינוט אַרום איז אונדזער צעשאָסענער שוצן־גרוב געווען דעקאָרירט ווי מיט גראָטעסק־קאָמישע פּאָנעס. „בראַוואָ, בראַוויסימאָ, אויסטריאַקאָ", האָבן מיט געלעכטער געשריגן די איטאַליענער און וויידער אונדז געפונען אַריבערגיין צו זיי: „וויענאַקווא — קומט אַהער!" זיי האָבן גענומען אַריבערוואַרפן זאַכן צו אונדז, און מיר האָבן צעשראַקענע זיך באַהאַלטן. אָבער אומזיסט איז געווען אונדזער שרעק: נישט קיין האָנט־גראַנאַטן האָבן זיי אונדז געוואָרפן, נאָר פּושקעס קאָנסערוון, פעלד־פלעשער מיט וואַסער, ברויט — מיר האָבן ניט־געגלויבט אונדזערע אויגן. אונדזערע מענטשן זיינען מיט אַמאָל אויפגעפרישט געוואָרן — די מידקייט איז פאַרשוואונדן. ס׳האָט זיך אַנגעהויבן אַ קאָנווערזאַציע צווישן די פיינטלעכע צדדים אויף צוויי שפּראַכן — אייגער פון אונדזערע רומענער איז געווען דער איבערזעצער:

— זיי זאָגן, מיר זאָלן ניט מורא האָבן און אַריבערקומען צו זיי.

אונדזער רומענער איז מיט אַמאָל געוואָרן אַ געוואַלדיק וויכטיקע פערזענלעכקייט ביי אונדז — ער איז געווען אונדזער דאָלמעטש און פיר־שפּרעכער. יאָ, יעדער האָט זיך זיין געלעגנהייט צו שפּילן אַמאָל אַ הויפט־ראָל! ער איז איצט געגאַנגען פאַראויס דורך די „שפּאַנישע רייטער", און מיר נאָך אים. אייניקע האָבן נאָך געהאַלטן די ביקסן אין האָנט, האָבן עס די איטאַליענער אַרויסגעריסן ביי אונדז און זיינען דערביי געווען פונקט אַזוי צעשראָקן ווי מיר. ביז מיר האָבן אַליין אַוועקגעוואָרפן די ביקסן און געגומען לויפן הינטער דער איטאַליענישער ליניע. מיר זיינען געלאָפן איבער אַ בערגל, עפּעס געשריגן, אַליין נישט וויסנדיק וואָס, — און פלוצים האָבן מיר זיך געגומען אַראָפקוילערן פון בערגל

אין טאָל אַריין, וואו ס׳איז געלעגן אַן איטאַליענישע אָפּטיילונג פון עטלעכע הונדערט סאָלדאַטן. זיכער, אַז מיר זיינען זיי איבערפאַלן, האָבן אויך די צעשראָקענע איטאַליענער געגומען שרייען און מיטלויפן מיט אונדז — אויך מיט אויפגעהויבענע הענט, ווי מיר. אַזוי איז געלאָפן אַ צונויפ־געמישטע מאַסע פון איטאַליענער און עסטרייכער, אַלע מיט אויפגעהויבענע הענט און טויט־צעשראָקן — קיינער האָט ניט געוואוסט ווער וועמען ס׳האָט געגומען געפאַנגען.

אייניקע איטאַליענער האָבן זיך דערשראָקן פאַר סלעזאָקס ריזיקן אויסזען און זיי זיינען אים באַפאַלן. איך האָב געגומען רופן הילף — אויף דייטש. אַן איטאַליענישער סערזשאַנט האָט איינגעשטילט זיינע מענטשן און, לויפנדיק לעבן מיר, מיך געפרעגט:

— רעדסט דייטש?

— יאָ — האָב איך געענטפערט.

— מיין נאָמען איז שטערן, פון נעאַפעל — שטעלט ער זיך פאָר אַלץ לויפנדיק — מיר האָבן דאָרט אַ ביר־ברויערייַ.

— איך הייס גראַנאַך, פון בערלין, כ׳בין שוישפּילער — האָב אויך איך זיך פאָרגעשטעלט, גלייך ווי איך וואָלט געווען אין אַ סאַלאָן און ניט אין געלויף צו אַנטרינען פון טויט.

מיר זיינען אַריינגעלאָפן אין אַן איטאַליענישן רעזערוו־לאַגער מיט באַגאַזש־וועגענער. די איטאַליענישע אָפּיצירן זידלען און שיסן אין לופט פון די רעוואָלווערס, אָפּצושטעלן די פּאַניק און אויפהאַלטן די לויפנדיקע סאָלדאַטן:

— די עסטרייכער זיינען די געפאַנגענע! ווילדע סטאַדע! אַיינ־שטילן זיך!

די פּאַרווירטע מאַסע האָט געגומען זיך איינשטילן.

— ביזט איצט אַ גליקלעכער מענטש — זאָגט צו מיר דער סערזשאַנט שטערן — דו ביסט שוין דיינס איבערגעקומען. פאָר מיר הויבט זיך עס ערשט אָן אויפסנייַ.

מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט. מען האָט אונדז פאַרמירט אין רייען און אָפּגעפירט הינטערן פראָנט. פאָר אונדז האָט זיך אַנטפלעקט אַ באַקאַנט בילד — ווי הינטער דעם עסטרייכישן פראָנט: אַן איטאַליענישער אָפּיציר האָט קאָמאַנדירט אַן איטאַליענישע אָפּטיילונג — „העלם אַרונטער — צום גע־בעט!“ — אויף איטאַליעניש, פונקט דאָסזעלבע ווי ביי אונדז אויף דייטש: אַ מיליטערישער גלח האָט זיי געבענטשט — געגוי ווי ווען מ׳האָט אונדז אַוועקגעשיקט אין פעלד. זיי, ווי מיר, האָבן געכשרט די וואָפן מיט אַ תפילה צו דעמזעלבן גאָט.

— די מלחמה — האָט סלעזאַק געזאָגט — ברענגט אַפילו גאָט אַליין אין אַ פאַרלעגנהייט: וועמען זאָל ער פאָלגן און וועמען זאָל ער העלפן?

פּלוצים האָט אויך די עסטרייכישע אַרמיי זיך דערמאָנט, אַז זי איז אין מלחמה, און פאַרזייעט איבער אונדזערע קעפּ פלאַנדיקע שראַפּנעלן, וואָס האָבן אָנגעמאַכט אַ חורבן אויך צווישן די עסטרייכישע געפאַנגענע. דער לעצטער שאָס איז נאָך געפאַלן, וועו מיר זיינען געקומען צו די חורבות פון אַ צעשאָסענעם שלאָס. דער דאָך פון שייער האָט זיך אַ הויב געטאָן אין דער לופט און זיך פאַוואָליע איבערגעקערט — דערנאָך איז ווידער שטיל געוואָרן.

מען האָט אונדז געגעבן קאָנסערוון און ברויט — ווייס ברויט, וואָס מיר האָבן שוין לאָנג, לאָנג ניט געזען. סלעזאַק האָט עס געגלעט און גע־קושט און זיך געפרייט דערמיט ווי מיט אַ פאַרלוירן שוועסטערל, וואָס ער האָט ווידער געפונען. מיר האָבן עס קודם געשלונגען מיט די אויגן, דערנאָך עס פאַרצערט ווי היישעריקן. ס׳איז אויך געווען אַ שטעל, וואו מ׳האָט פאַר־קויפט קעז, סאַלאַמי און ווין. ניט איך און ניט סלעזאַק האָבן געהאָט געלט צו קויפן — מ׳האָט עס ביי אונדז צוגענומען, בעת די איטאַליענער האָבן אונדז באַזוכט. איז מען געגאַנגען זוכן באַקאַנטע — אפשר וועט מען קאָנען עפּעס באַרגן ביי עמעצן. מיר זיינען דאָ געווען ביי אַ אַכט ביז צען טויזנט געפאַנגענע פון פאַרשיידענע רעגימענטן, און אין אָט דער מאַסע האָט מיך באַגעגנט דער קאָרפּאָראַל, וועמען איך האָב געפּאַטשט צוליב סלעזאַקן.

— אָט איז ער דאָך, דער סוקין סין, וואָס האָט מיך געשלאָגן! — האָט ער געזאָגט צו זיינע פרייַנט.

זיין חברה האָט מיך געגומען אַרומרינגלען. איך האָב זיך צוריק־געצויגן צו אַ וואַנט, כדי צו זיין געשיצט פון רוקן — כ׳האָב ליב צו זען פון וואַנען דער קלאַפּ קומט. אָבער דאָ איז פלוצים אויסגעוואַקסן סלעזאַק.

— וויפיל חזירים זייט איר קעגן איינעם? — פרעגט ער ביים קאָר־פּאָראַלס כאַפּטע — אַזעלכע העלדן זייט איר?!

און דער קאָרפּאָראַל קריגט שוין פון אים דעם ערשטן זעץ אין פּנים. איך טו דאָס זעלבע מיט אַ צווייטן, און עס ברעכט אויס אַ נייַע מלחמה אין דער עסטרייכישער אַרמיי: מיר צעבלוטיקן זיך די פּנימער און קאָליערן זיך אין בלאָטע, ביז אַן איטאַליענישער וואַך־סאַלדאַט מישט זיך אַריין און נעמט אונדז פאַנאַנדער. איך מיט סלעזאַקן גייען אַוועק צופרידענע: מיר האָבן איבערגעלאָזן דעם צווייטן צד „באַזיגטע" און פאַרשעמטע.

איצט האָט זיך שטאַרק געוואָלט באַגיסן אונדזער „זיג" מיט וויין. אָבער וואו נעמט מען געלט? אָט זיצט דער אַלטער לאַנדשטורם־מאַן פון

אונדזער אָפּטיילונג, מיין לאַנדסמאַן מאַהמודעס מיט די שרעקעוודיקע אויגן, עסט זיך געמיטלעך קעז און טרינקט וויין.

— איר דערמאָנט אייך — זאָג איך צו אים — ערשט נעכטן האָט איר מיר געוואָלט אַוועקגעבן אייער גאַנץ געלט איך זאָל אייך צוזאָגן, אַז היינט וועט איר נאָך לעבן. נו, היינט קאָן עס צונוץ קומען — איך וויל אויך טרינקען אַ טראָפּן וויין. גיט מיר, אָדער באַרגט מיר, עטלעכע קראָנען.

— פֿאַרוואָס זאָל איך אייך געבן געלט? — מאַכט ער — ווייל איר זייט אַ צוגספּירער? כ׳האָב אַ פּאָר גרייצער, דאַרף איך זיי אַליין, פּאָר זיך.

ער האָט געגומען דעם קעז מיטן וויין און זיך אַוועקגעאַנגען. כ׳האָב זיך געשעמט פּאָר סלעזאָקן וואָס יענער איז אַ ייד. מיר האָבן זיך אַוועק־געזעצט אין אַווינקל און געשוויגן: איך האָב שטומערהייט געצייכנט מיט אַ שטעקעלע פּיגורן אין שטויב, און ער האָט געקייעט אַ שטרוי. ענדלעך רופט ער זיך אָן:

—געדענקט איר, צוגספּירער, וואָס דער טשעכישער פּריוויליקער האָנוש האָט אַמאָל געזאָגט? דענקט ניט, האָט ער געזאָגט, אַז אַלע טשעכן זיינען אַזוי שלעכט ווי דער הויפּטמאַן טשערני.

— קענן וואָס זאָגסטו דאָס, סלעזאָק?

— קענן דעם — איז ער אַביסל אין פּאַרלעגנהייט און שפּייט־אויס ווי אין זיין היימישער קרעטשמע — קענן דעם, אַז איר זאָלט נישט מיינען, אַז אַלע יידן זיינען ווי אָט דער מאַהמודעס.

איך האָב זיך צעלאַכט, וואָס ער, דער גוי, דער אוקראַיִנער, וויל מיך טרייסטן וועגן מיין אייגן פּאָלק. סלעזאָק האָט צופּרידן מיטגעלאַכט.

פּיר פּאַרטאָג האָט מען אונדז אויפּגעוועקט. מ׳האָט אונדז געגעבן ברויט מיט קאָווע, און דערנאָך, אין אַ ריזיק־לאַנגער מאַרש־קאָלאָנע, אונדז אָפּגעפּירט איבער אַ ברייטן טאָל אין איטאַליענישן הינטערלאַנד. סלעזאָק און איך זיינען געגאַנגען אין דער ערשטער טאָפּל־רייַ — מיר האָבן געוואָלט זיך גוט אָנקוקן איטאַליע. צו ביידע זייטן האָט אונדז באַגלייט אַן עסקאָרט קאַוואַלעריע און פּאַראויס איז געריטן אַ בלוט־יונגער אָפּיציר. ער איז געזעסן אַן אויסגעפּוצטער אויף זיין פּערד, אַ הויכער און צאַרטער, אין לאָקירטע שטיוול און העמטשקעס אויף די הענט, אין אַ ברוינער פּעלץ־טשאָקע מיט אַ לאָקירט רימענדל אונטערן קין. ביים שייד־וועג האָט ער אָפּגעשטעלט זיין קאַשטאַנעוואָטע פערדל, אַרויסגענומען די מאָפּע, שטו־דירט, געקוקט אויף די פּעלד־גלעזער, דערנאָך אַ שמייכל געטאָן מיט צוויי ריען גרויסע, וווייסע ציין אונטער דעם קליינעם וואָנסעלע, און מיט דער האָנט אָנגעוויזן אויף רעכטס, וואוהין מיר זאָלן גיין. ער האָט דאָס געטאָן מיט אַזאַ פיין־עלעגאַנטן זשעסט, וואָס איך האָב נאָך ביז איצט קיינמאָל

ניט געהאָט געזען! נאָר אָ באָסערמאַן וואָלט געקאָנט שפּילן אַזאַ יונגן סאָלאָן־מענטש! אין „הייניריך דער 4טער" שפּילט ער טאַקע פּערסי הייס־שפּאָרן — ברוין געשמינקט און מיט דעמזעלבן שמייכל, ווי אָט דער יונגער איטאַליענישער קאָוואַלעריע־אָפּיציר. ער האָט אויך דיזעלבע שלאַנקע, בויגעוודיקע פיגור.

מיר זיינען אָנגעקומען צו אָ פּעלדבאַן־סטאַנציע. מ׳האָט אונדז, פונקט ווי ביי אונדזער אַרמיי, אויפגעלאָדן אין פּראָכט־וואַגאָנען און אונדז געפירט ווייטער אין איטאַליע. טעג און נעכט זיינען מיר אַזוי געפאָרן, פּאַוואָליע, מיט לאַנגע אָפּשטעלן, און קיינער האָט ניט געוואוסט וואוהין: אָט פּאָרן מיר, האָט עס געהייסן, קיין סיציליע, און אָט קיין סאַרדיניע, און אָט פּאָרן מיר גאָר פּאַרביי נעאַפּעל און מ׳לאָדט אונדז אויס ביי אַן אַלטן קלאָשטאָר, צערטאָזאַ די פּאַדולאַ, פּראָווינציע סאַלערנאָ.

אין דער אייניעריק־פּרייוויליקער שולע פלעגן מיר זינגען אָ פּרעך סאָלדאַטן־לידל וועגן דעם זאָק־רויב, וואָס מיר וועלן אַריינקריגן אין פּאַר־שיידענע לענדער:

„בריידער, פּעלט אונדז חזיר־פּעטס —
גיט אין הינטן דעם רוס אָ זעץ!
רייטן הוזאַרן, מאַרשירן די יעגער,
עס בליצן די זעבלען פון פּיקע־טרעגער —
טוט ווי ראַדעצקי האָט געמאַכט,
ווען ביי סאַנטאַ לוציאַ ר׳האָט געוואונען די שלאַכט:
פּאַטריאָט! אין נאָמען פון גאָט
די פּיקע פּאָק אין האַלדז־און־נאָקן
דעם נאַפּאָלעאָן אויפן פּאַלשן טראָן!

בריידער, האָבן מיר ניט קיין וויין —
וועלן מיר קיין איטאַליע אַריין!
רייטן הוזאַרן א. אַז. וו.

יאָ! מיר זיינען אַריין קיין איטאַליע, אָבער גאָנץ אַנדערש ווי ס׳זינגט זיך אין לידל — מיר זיינען אַהין געקומען ווי „פּריזשיאָנעראָ די גוערא", ווי קריגס־געפאַנגענע.

און דאָך האָט זיך קיינער פון אונדז ניט געפילט אומגליקלעך וועגן דעם. די פּעלקער האָבן באמת ניט געוואָלט קיין מלחמה — זיי האָבן בלויז געוואָלט די מלחמה איבערלעבן. און דאָ, ווי קריגס־געפאַנגענע אין שונאס לאַנד, האָבן מיר געהאָט די בעסטע געלעגנהייט דערצו.

איז שוין איצט גוט געווען וואָס מיר זיינען אַריין קיין איטאַליע.

וועגן פירן שטענדיק ערגעץ־וואו

דער קלאשטאָר, וואו מ׳האָט אונדז איינקוואַרטירט, האָט געשטאָמט נאָך פון פערצנטן יאָרהונדערט. דורך אַ שוועָרן טויער איז מען אַריין אין דער הויפּט־געביידע, מיט אַ הויף אין מיטן, פון וועלכן ס׳האָבן זיך געצווייגט פיל וועגן און קאָרידאָרן, אויבערשטע און אונטערשטע, מיט קעלערס און קאַטאַקאָמבן. אַן אינעוויניקסטער טויער האָט געפירט צו אַ מיילן־וויטער טעראַסע מיט ציפּרעסן־אַלייען און וועלדלעך מיט אַליוון־ביימער, וואָס האָבן אַרומגערינגלט אַ גרויסן פרייען פּלאַץ. אויף אָט דעם פּלאַץ האָט מען אויסגעבויט זעכציק באַראַקן, און אויף די אַרומיקע הויכע, ברייטע מויערן האָט מען אויפגעבויט וואַך־שטיבלעך פאַר די איטאַליענישע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן אונדז באַוואַכט. אין יעדן באַראַק האָט מען אויפגעשטעלט דריי הונדערט בעטן; אין מיטן פון באַראַק זיינען געשטאַנען צוויי רייען דריי־שטאָקיקע שטייגן, און צו ביידע זיטן, ביי די פענצטער, האָבן זיך געפונען איינצלנע בעטן: דריי ברעטער אויף צוויי שטאַנגען. מיר האָבן געהאַט שטרוי־זאַק און היי־קישעלעך, צו צוויי דעקעס און אַפילו צוויי ליילעכער, וועלכע מ׳האָט געביטן יעדע פיר וואָכן. דער עלטסטער אונטער־אָפיציר איז באַשטימט געוואָרן ווי דער קאָמאַנדאַנט פונעם באַראַק און ער איז געווען פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער אָרדענונג.

אונדזער לאַגער איז געווען ווי אַ קליין שטעטל, פאַר זיך, מיט אייגענע געזעצן און פירעכצן, אונטער דער קאָמאַנדע פון אַן אַלטן, פענסיאָנירטן איטאַליענישן גענעראַל. ווער ס׳האָט געוואָלט, האָט געקאָנט זיך מעלדן אויף אַרבעט און דערפאַר באַקומען אַ קליינעם לוין. פון דעם „לאַגער־געלט״ האָט די איטאַליענישע קאָמאַנדע אויסגעצאָלט בלויז אַ קליינעם טייל, פאַר וועלכן מ׳האָט געקאָנט אין דער קאַנטין קויפן קעז, סאַלאַמי, סאַרדינען, אויבסט און וויין. די קיכן זיינען פאַרוואָלטעט געוואָרן פון אייגענע אונטער־אָפיצירן. מיר פלעגן באַקומען אין דער פרי שוואַרצע קאַווע מיט אַ קליין ברויטל, מיטיק־צייט — מאַקאַראָני מיט חזיר־פעטס, אין אָוונט — רייז מיט חזיר־פעטס. אַמאָל אויף פאַרקערט. די פאַרוואָלטונג פון דעם ריזיקן אָפּאַראַט, איבער אַכצן טויזנט געפאַנגענע און צוויי טויזנט איטאַליענישע שומרים, איז געווען גאָנץ פריינטלעך און מענטשלעך. אָבער מיט דער אויסנוועלט האָבן מיר ניט געהאַט קיין שום פאַרבינדונג. אין הויפּט־קוואַרטיר, וואו ס׳האָבן זיך אויפגעהאַלטן די איטאַליענער, האָבן אין אַלטע מאָנאַכן־צעלן געוואוינט אויך די געפאַנגענע אָפיצירן. זיי האָבן זיך געהאַט זייער אייגענע קיך, בעסערע שפייז און העכערן לוין. דער „העכערער״

שטאַנד איז אויך אין געפאַנגענשאַפט העכער און האָט זיך זיינע פּריוי־
לעגיעס.

די ערשטע צייט בין איך שטענדיק געווען הונגעריק. די פּריערדיקע
געפאַנגענע זיינען שוין געווען אַביסל אָנגעגעסענע, האָבן זיי אונדז אַוועק־
געגעבן זייער ברויט, אָדער עס אויסגעביטן אויף אַנדערע זאַכן. כ׳האָב
געטראָפן אַ יונגן לאַנדסמאַן פון מיין געגנט, וועלכער האָט געוואָלט אַביסל
זיך צולערנען לעזן און שרייבן. ער איז שוין געווען אין לאַגער אַן „אייג־
געזעסענער", אַ זאַטער, און האָט געהאַט אַביסל געלט. בין איך געוואָרן
זיין לערער, און ער האָט מיר דערפאַר געגעבן זעקס ביז אַכט ברויטלעך,
מיט וועלכע איך האָב זיך געטיילט מיט סלעזאַקן. אָבער מיר זיינען אַלץ
נאָך געווען הונגעריק. יעדן טאָג פלעג איך אַ דריי, פיר שעה דיקטירן מיין
לאַנדסמאַן בריוו, און אויף דעם אופן האָט זיך אַנטוויקלט אַ גרויסע „קאָרעס־
פּאָנדענץ" צווישן עלטערן און קינדער, צווישן פריינט און געליבטע. אָט
דאָס אויסגעטראַכטע לעבן האָט אויך מיך אַליין אַזוי שטאַרק פאַראינטערע־
סירט, אַז כ׳האָב גאָרנישט געקאָנט דענקען וועגן עפּעס אַנדערש ווי בלויז
וועגן עלטערן, וועלכע זיינען פאַרצוויפלט צוליב זייערע פאַרלוירענע
קינדער, וועגן קריגעריין צווישן געליבטע און אומגעטרייַשאַפט פון פרייַנט
— דערנאָך האָבן די עלטערן ווידער געפונען זייערע קינדער, די געליבטע
האָבן זיך איבערגעבעטן און זיך צוגעשוואָירן אייביקע ליבע, און די אומ־
טריישאַפט איז ווידער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שטאָל־שטאַרקער חבר־
שאַפט.

דאָס לעבן פון די אַכצן טויזנט עסטרייכישע געפאַנגענע פון פאַר־
שיידענע פעלקער האָט באַקומען אַן אייגנאַרטיק פּנים. די פאַקטישע
„פריצים" זיינען געווען די באַסניער — גרויסע, שיינע מענער, מיט אַ רויטן
„פּעץ" אויפן קאָפּ, וועלכע האָבן גאַנץ גוט געוואָלט איטאַליעניש. אויך
די דאַלמאַטינער האָבן געוואָלט איטאַליעניש. זיי זיינען שטענדיק געווען
גוט אויפגעלייגט און געטרונקען אַ סך ווייַן. די טשעכן האָבן זיך געהאַלטן
אָפּגעזונדערט, האָבן זיך אָנגעטאָן „סאָקאָל"־אָפּצייכנס און אָפּן געוואָלט
וועגן אָפּרייסן זיך פון עסטרייך און ווערן זעלבשטענדיק. אַזוי אויך אַלע
זידי־סלאַוון — די סלאָוועניער, סערבן, קראָאַטן. זיי האָבן געזידלט די עסט־
רייכישע מאָנאַרכיע און אָנגערופן דעם אַלטן קייזער אידיאָט. און ווען
מ׳האָט זיך דערוואוסט אין לאַגער, אַז דער קייזער איז געשטאָרבן, האָבן
די סלאַוון זיך אָנגעשיכורט און מיט פרייד געשריגן: „דער אַלטער איז
געפּגרט!" אויפגעצויגן מיט דרך־ארץ פאַרן אַלטן הערשער, פאַר ווען
מ׳פלעגט תפילה טאָן אין די שולן און קלויסטערס, ווען מיר בילד האָט זיך
געפונען אין יעדן הויז, איז מיר געווען פיינלעך זיך צוצוהערן צו זייערע
שמועסן. אָבער אויך אין מיר איז פאַרגעקומען אַן ענדערונג. מ׳האָט

דערציילט, אז דער יונגער ערצהערצאג קארל איז געווארן קייזער — דער זעלבער קארל, וועלכער האט אמאל געדינט ווי א לייטנאנט ביי א רעגי־מענט אין קאלאמיי און איז דארט אויסגעווען אין אלע באדרעדל־הייזער — — א יונגער סאלדאט אין געפאנגענשאפט האט צייט צו דענקען: גיין אין פייער פאר א גרייז־גרויען געזאלבטן מאנארך — דאס אפשר יא; אבער פאר א צעבאלעוועטן יונגנמאן, וואס ליגט־איבער אין שאנד־הייזער — דאס זיכער ניט!

— נאך פאר אים אנלייגן מיטן קאפ? — האט געזאגט דער פרומער סלעזאק — ווי קאן גאר אזעלכער געזאלבט ווערן? וואס מיינען זיי — אונדזער לעבן וואקסט אויפן מיסט?

אויך די לאיאלע אונטערטאנען האבן שוין אנגעהויבן דענקען. ס׳איז שוין געווען אין 1917.

מיט דער צייט זיינען אויך מיר געווען אויסגעשלאפענע, זאטע, און ס׳האבן אויפגעוואכט אנדערע פראבלעמען: א גרויסע לאנגווייליקייט, סעקסועלע נויט און טיפער היים־ווי. אייניקע זיינען געגאנגען אויף ארבעט, זיינען זיי געקומען אין באריונג מיט דער דרויסנדיקער וועלט, מיט ציווילע מענטשן, און זיינען צוריקגעקומען אין לאגער מיט פאנטאס־טישע געשיכטעס. אנדערע ווידער האבן געשניצט פיגורן, ציגארעטן־פושקעלעך און קינדער־שפילצייג פון פיינעם האלץ, וואס איטאליענער האבן זיי צוגעשטעלט און דערנאך עס אפגעקויפט ביי זיי. נאך אנדערע האבן „געעפנט קאפע־הייזער" מיט דער קאווע און צוקער, וואס זיי האבן באקומען פון אן איטאליענער, און פארקויפט פאר צוויי סענטעסימא א קליין פושקעלע גאנץ גוטע קאווע. ס׳האבן זיך געשאפן חברים־גרופעס און רכילות־גרופעס — מ׳האט אפגענארט איינער דעם צווייטן, זיך קעגנזייטיק באשווינדלט און זיך דערציילט רויבער־געשיכטעס. האט מען זיך צו־געהערט, אויב ס׳איז געווען אינטערעסאנט. ווען אבער דער דערציילער האט איבערגעכאפט די מאס, האבן די צוהערער אנגעהויבן פוצן און ציילן די קנעפ אויף זייער ראק, אדער זיך קראצן הינטער די אויערן. באמערקן־דיק דאס, האט דער דערציילער געווינקלעך אליין זיך צעלאכט און זיך אפגעטראגן. מען איז דא זייער גיך געווארן „אפגענוצט": באקענעדיק זיך „פון אינעווייניק און אויסנווייניק", האט מען מער ניט געהאט וואס זיך צו זאגן, מ׳האט זיך מער ניט געקאנט פארטראגן איינער מיטן צווייטן און די נאענטסטע פריינט זיינען זיך געווארן שונאים.

ניין אזיגער האט מען באדארפט גיין שלאפן; אבער קיינער האט אט די פארשריפטן ניט אפגעהיט, און די איטאליענער אליין האבן זיך ניט וויסנדיק געמאכט. מיט דער צייט האבן זיך אויך געשאפן פריינטשאפטן פון „מענערשע חתונות". נארמאלע מענער, וואס האבן אין דער היים געהאט

פרויען און קינדער, האָבן געפירט צווישן זיך אַ „פּאַרהעלטעניש", און אין די אָונטן פלעגן די „פּאַרלעך" פּאַרשווינדן אין די טונקעלע הויף־ווינקעלעך. מ׳האָט געחלומט וועגן פרויען און כּמעט אַלע האָבן אַנאַנירט. פלוצים האָט מען דערציילט, אַז עמעצער האָט אַריינגעשמוגלט אין לאַגער אַן אמתע פרוי, איבערגעטאָן אין סאָלדאַטסקע קליידער. דער סלוך האָט זיך צעטראָגן ווי אַ בראָנד פייער און אַרויסגערופן אַ שטיקל פּאָניק אין לאַגער: „אַ פרוי, אַ פרוי", האָט מען זיך דערציילט אויפן אויער. מען האָט ניט געקאָנט שלאָפן אין דער נאַכט, און מען איז געלאָפן פון בּאַראַק צו בּאַראַק און געזוכט און געגישטערט ווי הינט נאָך אַ צויג. די וואַך האָט געטריבן די מענטשן צוריק אין בּאַראַקן אַריין און זיך ניט געקאָנט קיין עצה געבן. שפּעטער האָט מען באמת דערטאַפּט אַ שיכורע פרוי אין אַ סאָלדאַטן־אוניפּאָרם און מ׳האָט זי אַרויסגעטריבן פון לאַגער.

— יאָ, איך בין אַ גאַסן־פרוי! — האָט זי געשריגן צום איטאַליענישן אָפּיציר — גיט אונדז צוריק אונדזערע מענער, וועל איך ווידער ווערן אַנשטענדיק.

איז אַרויס אַ געזעץ: טויט־שטראָף פאַר יעדן געפאַנגענעם, וועלכער וועט זיך צורירן צו אַן איטאַליענערין. זיינען אַכצן טויזנט מענער ווידער געווען אָנגעווויזן נאָר אויף זיך אַליין.

אונדזערע זופן אין לאַגער זיינען דערווייל געוואָרן אַלץ שיטערער, מאַקאַראָני און רייז אַלץ ווייניקער. פון פעטע שוין אָפּגערעדט. מיר האָבן זיך דערוואוסט, אַז אונדזערע אייגענע פעלדוועבלס האָבן, לויט דער אַלטער עסטרייכישער טראַדיציע, אויך דאָ אונדז באַגנבעט: זיי האָבן פאַרקויפט די שפּייז, וואָס מ׳האָט פאַר אונדז באַשטימט, און האָבן פאַר דעם געלט זיך געלאָזט מאַכן עלעגאַנטע עקסטראַ־אוניפּאָרמען, געפרעסן און געשיכורט אויף אונדזער חשבון און זיך געלאָזן וואויל־גיין! האָבן די אומצופּריידענע זיך צוזאַמענגערעדט און באַשלאָסן גיין צום לאַגער־קאָמאַנדאַנט זיך באַקלאָגן. דער קאָמאַנדאַנט — אַ ליבער אַלטעטשקער, וועלכער איז בעת ווייַנאַכטן אַרומגעגאַנגען מיט זיין שטאָב פון בּאַראַק צו בּאַראַק און געוואונטשן די געפאַנגענע זיי זאָלן זיך אומקערן בשלום אַהיים — האָט אונדז פריינטלעך אויסגעהערט און דערנאָך געפרעגט וואָס ער קאָן פּראַקטיש טאָן פאַר אונדז.

— זאָל ער דערלויבן — האָבן מיר געבעטן — אַז די שפּייז־ליפערונגען זאָלן געמאַכט ווערן דירעקט צו אונדז, און מיר וועלן אַליין פאַרוואַלטן די קיך.

ער האָט עס באַווילליקט. זיינען באַלד דעם צווייטן טאָג אונדזערע פעלד־שאָלן ווידער געווען פול מיט מאַקאַראָני און רייז און פעטס — ווי אַמאָל. די פעלדוועבלס זיינען געבליבן מיט אַ נאָז און מיר האָבן זיך גע־

פרייט מיטן גוטן עסן. איך בין געוואָרן טעטיק אין דער קיך־פאַרוואַלטונג און דערביי זיך אויסגעלערנט גוט קאָכן. איך האָב עס געטאָן מיט אַ באַזונדערן חשק.

איינמאָל איז געקומען באַזוכן דעם לאַגער אַן אַמעריקאַנער דעפּוטאַציע פון די קריסטלעכע יוגנט־פאַראיינען — די „י. מ. ק. א.". זיי זיינען אויך אַריין אין קיך און אונדז געפרעגט מיט וואָס זיי וואָלטן געקאָנט לייכטער מאַכן דאָס לאַגער־לעבן.

— זעט צו פּועלן — האָב איך זיי געבעטן — מען זאָל אונדז דערלויבן אַ באַראַק צו מאַכן טעאַטער־פאַרשטעלונגען.

האָבן זיי, אויף זייער אייגענעם חשבון, געלאָזט אויסבויען אין מיטן לאַגער אַ באַזונדערן באַראַק מיט אַ פּאָדיום, און איך האָב אַרגאַניזירט אַ שפּילער־גרופּע אויף דייטש. קיין געווייליטן רעפּערטואַר האָבן מיר ניט געהאַט, האָבן מיר געשפּילט וואָס עס איז געקומען אונטערן האַנט: אַ שאַרזש פון ראַדעריך בענעדיקס, שעקספּירס „אָטעלאָ", סטרינדבערגס „וויקינגער", אַ סצענע פון „מיט־זומערנאַכט־חלום", אַ פּיעסע מיט אַ פּאָטער־ און זון־פּראָבלעם פון אַ געוויסן טירמער. אָבער דעם גרעסטן דערפאָלג האָט געהאַט ערקמאַן־שאַטריאַן רייסערס „דער פּוילישער ייד", וואָס איז געגאַנגען אַ לאַנגע צייט ביי אויספאַרקויפּטע פאַרשטעלונגען. באַלד איז אויך געגרינדעט געוואָרן אַ טשעכישע, אַ יידישע און אַן אונגאַרישע טרופּע, און מיר זיינען געוואָרן די סענסאַציע אין לאַגער. די איטאַליענישע אָפּיצירן האָבן רעגלמעסיק באַזוכט די פאַרשטעלונגען און זיינען געווען באַגייסטערט. פאַרשטייט זיך, אַז די פרויען־ראָלן זיינען געשפּילט געוואָרן דורך מענער. מיר האָבן געהאַט צוויי ריכטיקע „פּרימאַדאָנעס": דער מעכאַניקער פון וויץ, הירשפעלד, האָט געשפּילט די העלדישע ליבהאָבערינס, און יוגנטלעכע־נאַיוו האָט געשפּילט אַ זיבעצן־יאָריקער איטאַליענישער בחור פון טריעסט, דאָמענגאָ, וועלכער האָט, ווער וויסט ווי אַזוי, פאַרבלאָנדזשעט אין דער אַרמיי. ס׳האָט אים נאָך אָפּילו ניט געשפּראָצט קיין בערדל און ער פלעגט זיך נאָך רויטלען ווי אַ יונג, פאַר־שעמט מיידעלע. קאָסטיומען האָט מען געמאַכט פון בעט־דעקעס און ליילעכער: פאַר די מענער — אַ ציווילן ראָק פון אַ דעקע, און פאַר די „פרויען" האָבן די שניידער פון לאַגער אַזוי קונציק פאַרדראָפירט די ליילע־כער, אַז אָפילו האָט עס פאַרגעשטעלט אַ שלאָף־העמד און אַן אַנדערש מאָל אַן עלעגאַנט דאָמען־קלייד מיט אַ בלוזע. אָלץ אין ווייס, פאַרשטייט זיך. שיך האָבן אָלע געטראָגן דיזעלבע: אייגענע שווערע עסטרייכישע זעלנער־שיך, אונטערגעקאָוועט מיט טשווועקעס. און ווען דער „ליבהאָבער" אויף דער בינע האָט באַוואונדערט דאָס צאַרטע פּיסל פון זיין „דאָמע", און „זי" האָט דערויף אויפגעהויבן איר אונטערגעקאָוועטן פוס, האָט עס

שטענדיק אַרויסגערופן אַ פריילעכן אַפּלאָז ביי די צוקוקער. הירשפעלד האָט געקאָנט זייער גוט נאָכמאַכן ווי אַ פרוי דרייט מיט די קליבעס ביים גיין — פלעגט ער האָבן אַ זעלטענעם דערפֿאָלג. אין די פּויזעס פלעגן אַרויפקומען די איטאַליענישע אַפּיצירן הינטער די „קוליסן" און אויפהויבן דאָס קלייד ביי דער „דאַמע", כדי זיך צו איבערצייגן, אַז די ראָל ווערט טאַקע געשפּילט פון אַ מאַן. די איינטריט־פּרייזן זיינען געווען: אָכט סענטעסימאָ — דער ערשטער פּלאַץ, פינף — דער צווייטער, דריי — דער דריטער פּלאַץ. די הכנסה האָט מען צעטיילט צווישן די שפּילערס לויט אַ מאַרקן־סיסטעם, און איך, ווי דער דירעקטאָר, רעזשיסער און הויפּט־שוי־שפּילער, האָב באַקומען דריי חלקים. איך בין געווען אַ גביר. די באַסניער האָבן שטענדיק רעזערווירט די ערשטע ריי, און נאָך דער פּאָרשטעלונג האָבן זיי אַוועקגעשטעלט אויף דער ביינע אַן עמער טשאַנטי־ווין — פּאַר זיך און די שוישפּילער, און אויך פּאַר „פּריינט" פון טעאַטער. פּאַר די „דאַמען" פלעגן זיי ברענגען מתנות און פּאַרפירן מיט זיי דאָן זשואַן־געשפּרעכן. די ביינע האָט מען, לויט דעם כאַראַקטער פון שטיק, אויס־געהאַנגען מיט טונקעלע דעקעס, אָדער ווייסע ליילעכער. „פּענצטער" האָט מען אויסגעשניטן פון פּאַפּיר און צוגעשפּיליעט צו דער „דעקאָראַציע". די עלעקטרישע לעמפּלעך האָט מען, ווידער לויט דער שטימונג פון דער סיטואַציע, אַרומגעוויקלט מיט גרינעם אָדער רויטן זיידפּאַפּיר. צוליב דוחק, האָבן מיר — ניט־ווייסנדיקערהייט — געשפּילט „סטילזירטן", עקספּרעסיאָניסטישן טעאַטער, און אַלץ איז אָפּגעגאַנגען גלאַט. ביז איינמאָל האָט אונדז די אונגאָרישע טרופּע אָפּגעשפּילט אַ שפּיצל: זיי האָבן אויפ־געפירט אַ פאַלקס־שטיק מיט אַ גרויסער גאָרטן־סצענע, און כדי אונדז, די דייטשע טרופּע, צו איבערשטייגן, האָבן זיי אויסגעהאַקט צוואַנציק אָליוון־ביימער און אויפגעבויט אויף דער ביינע אַן אמתן געדיכטן גאָרטן. ווען די איטאַליענער האָבן דערזען ביי דער פּאָרשטעלונג, אַז מ׳האָט אויסגעהאַקט אַזוי פיל בליענדיקע ביימער, האָבן זיי תיכף אונדז אַלעמען פּאָרבאָטן צו שפּילן טעאַטער! ס׳האָט ניט געהאָלפן קיין בעטן און צוזאָגן, אַז מ׳וועט עס מער ניט טאָן — מ׳האָט פּאָרבאָטן! און אפשר האָבן די איטאַליענער, ווי אַן אַלט קונסט־פּאָלק, ניט געקאָנט פּאָרטראָגן אַזאַ איבערטריבענעם נאַטוראַליזם אויף דער ביינע?...

אין לאָגער איז ווידער געווען לאַנגווייליק. אָבער דער שיינער דאַמענגאַ, וועלכער האָט פּריער קיינמאָל ניט געזען קיין טעאַטער אין זיין לעבן, איז שוין געבליבן די „פּרימאַדאָנאַ" — דער מיטלפּונקט פון לאָגער. ער איז מיר געווען זייער דאַנקבאַר וואָס איך האָב אים געגעבן די געלעגן־הייט צו שפּילן טעאַטער, און פלעגט יעדן אינדערפרי און אָוונט זיך אַוועק־זעצן אויף מיין בעט טרינקען קאָוו. ער האָט מיך באמת ליב געהאַט, און

איך אים אויך. אָבער איך האָב געוואוסט, אַז אין לאַגער „פּאַרט" מען זיך; איז מיין אייגציקע תפילה פּאַרן שלאָפן־גיין געווען: „גאָט, באַהיט מיך פון צו ווערן ווי זיי!" און גאָט האָט מיין תפילה פּאַרנומען.

ס׳האָט אָפט געטראָפן, אַז געפּאַנגענע זיינען משוגע געוואָרן — פלעגן נאַקעט אַרומלויפן איבערן לאַגער, געטאַנצט, געשריגן און געלאַכט. מ׳פלעגט זיי אָפּפירן קיין פלאַרענץ, אין אַ שפּיטאָל, און פון דאָרט האָט זיי דער רויטער קרייץ אָפּגעשיקט אין אַ סאַנאַטאָריום אין דער שווייץ. איך בין שוין געווען צען חדשים אין לאַגער, און ס׳איז מיך באַפאַלן אַ גרויסע אומרו און בענקשאַפט. אָבט חדשים אויפן פראָנט און צען חדשים אין לאַגער — אָכצן מאָנאַטן קיין פרוי ניט געזען! כ׳האָב געהאָט ווילדע, מיאוסע חלומות — און דאָ אָט דער שיינער דאָמענעגאַ מיט דער מיידל־פיגור און קאָקעטישן, קינדערשן בליק!... ניין, איך מוז מאַכן אַ סוף צו דעם! סלעזאַק איז נאָך אַלץ געווען מיט מיר. זייט ער האָט מיך געזען שפּילן טעאַטער, איז ער געווען געוואָלדיק שטאָלץ מיט מיר און נאָך מער איבערגעגעבן ווי פריער. פּאַר אים האָב איך ניט געהאָט קיין סודות. גיי איך מיט אים אמאָל שפּאַצירן און אַנטפּלעק פּאַר אים מיין שפּאָגל־נייעם פלאָן: איך וועל אין אַ נאַכט משוגע ווערן — — וואָס ס׳זאָל ניט פּאַסירן, זאָל ער וויסן, אַז איך מאָך זיך נאָר אַזוי. זאָל מען מיך נאָר אַוועקשיקן קיין פלאַרענץ, און דער־נאָך אין דער שווייץ, ווען איך שוין דאָרט זיך אַן עצה געבן: איך וועל אַראָפּשפּרינגען פון צוג און אויסזאָגן דעם אמת — ווען איך ווידער זיין אַ פריייער מענטש, קאָנען שפּילן טעאַטער און זיך טרעפן מיט פרויען! סלעזאַק איז טרויעריק געוואָרן וואָס ער ווען מיך דאָרפן פאַרלירן, אָבער ער האָט מיך פּאַרשטאַנען און צוגעזאָגט צו שווייגן.

דאָס ערשטע האָב איך אויפגעהערט רעדן מיט מענטשן. ווען מ׳האָט מיך עפּעס געפרעגט, האָב איך אָפּגעוועגדט דעם קאָפּ און געענטפערט קאַפויר. כ׳האָב זיך ניט ראַזירט, געגעסן אָפּגעזונדערט און „געדומעט". מ׳האָט אַנגעהויבן קוקן אויף מיר מיט חשד. אויך דאָמענגאַ האָט אויפ־געהערט קומען צו מיר. סלעזאַק איז געווען שטאַרק פאַרזאָרגט: מ׳דער־ציילט וועגן מיר קאָמישע זאַכן, און ער ווייסט ניט וואָס צו ענטפערן...

— זייער גוט, סלעזאַק — האָב איך אים באַרואיקט — דו ווייסט פון גאָרנישט. היינט ביינאַכט וועט עס געשען, אָבער שווייג!

צוויי אין דער נאַכט, ווען אַלע זיינען געשמאַק געשלאָפן, האָב איך פלוצים אַנגעהויבן שרעקלעך שרייען. דערנאָך האָב איך צוהאָקט מיין בעט, צעוואָרפן אַלעמענס זאַכן און אַראָפּגעריסן מיין העמד פון לייב — ווי פּאול ווענגער טוט עס אין פראַנץ מאָר.

— ס׳וואָרפט גייסטער פון די קברים! — האָב איך געשריגן.

אַלע האָבן זיך אויפגעכאַפּט, געפּרואווט מיך באַרואיקן, אָבער איך

האָב געפֿאַכעט מיט די הענט און קיינעם ניט צוגעלאָזט צו זיך. ביז זיי האָבן מיך אַרומגערינגלט און בייגעקומען, מיר דערלאַנגט עטלעכע קלעפּ און מיך געבונדן. כ׳האָב זיך אויף אַן אמתן צעווייניט און שוין אַליין ניט געוואוסט: מאַך איך זיך בלויז, אָדער בין איך טאַקע אין אמתן משוגע געוואָרן? „אין אמתן משוגע", איז מיר דורך אַ געדאַנק, „משוגע! אַ נאַרמאַלן מענטש וועט דאָך גאָר ניט איינפֿאַלן אַזאַ געדאַנק. אויף אַן אמת משוגע!"

כ׳האָב רחמנות באַקומען אויף זיך אַליין — כ׳האָב זיך דערפֿילט עלנט.

סאַניטעט־סאַלדאַטן האָבן מיך אָפּגעפֿירט צו דער הילף־סטאַנציע. ס׳איז שוין געווען טאָג. סלעזאַק איז געשטאַנען לעבן מיר און מיטגעווייניט — אויך ער האָט שוין ניט געוואוסט, צי בין איך טאַקע משוגע, אָדער מאַך איך זיך נאָר אַווי. סיי ווי — איך בין אויף אַן אמת געווען קראַנק. דער דאָקטאָר האָט מיך אונטערזוכט, באַטראַכט, און געהייסן אויסשטעלן טראַנספֿאָרט־פּאַפּירן קיין סאַלערנאָ.

—שוין דער אַכטער משוגעים־פּאַל ביי אונדז — האָט ער באַמערקט, אונטערשרייבנדיק די פּאַפּירן.

איך האָב געציטערט פון אמתער אויפרעגונג.

— וואָס איז ער דען אין פֿריוואַטן לעבן? — האָט דער דאָקטאָר פֿלוצים געפרעגט.

— ביים טעאַטער, אַ שוישפּילער — האָט סלעזאַק שטאַלץ געענטפֿערט.

— וואָס? אַ שוישפּילער? — האָט דער דאָקטאָר זיך אַ כאַפּ געטאָן און מיר געקוקט גלייך אין די אויגן, ווי איין פערד־גנב דעם אַנדערן — קאָמעדיאַנטאַ! פֿאַראַמיסעריא! איר זייט ניט משוגע! אַ פּיין שטיקל צוגעטראַכט! אויפבינדן און אָפּלאָזן! — האָט ער באַפוילן די סאַניטעט־סאַלדאַטן.

ס׳האָט מיך צעטומלט און איך בין אַרויס פון מיין ראָל:

— אָבער הער דאָקטאָר — האָב איך זיך געבעטן — איך בין יאָ משוגע, איך בין משוגע!

אַלע אַרום האָבן זיך צעלאַכט.

— אָט האָט איר עס! — האָט דער דאָקטאָר מיטגעלאַכט — אַן אמתער משוגענער האָלט שטענדיק פֿאַרקערט: אַז ער איז נאַרמאַל. פּירט אים אַרויס!

ער האָט מיר נאָך אַ קאָפּ געטאָן אין הינטן און מיך פּשוט אַרויסגעוואָרפן. איך האָב זיך איצט געשעמט מיט מיין דורכפֿאַל און בין אויף אַן אמת געוואָרן מעלאַנכאָליש. מ׳האָט אויף מיר געטייטלט מיט די פינגער, און די איטאַליענער האָבן מיר אַ נאָמען געגעבן „גראַנדע אַטאָרע"... אַלץ וואָלט געווען אַווי גלאַט אָפּגעגאַנגען, וועז ניט מיין שוישפּילער־פּראָפּעסיע,

וואָס האָט מיך פאַרראַטן! אָבער וועז איך בין ניט קיין שוישפּילער, וואָלט איך דאָך אָפילו ניט געקאָנט פּראָווון זיך מאַכן משוגע...

אַזוי איז שוין אין לעבן: אייגער קען עפּעס — גלויבט מען אים נישט; אַ צווייטן וואָלט מען אפשר געגלויבט — קען ער ניט...

איצט האָב איך נאָך מער ווי פריער געוואָלט אַנטלויפן פון לאַגער. כ׳האָב געהאַט פאַרבאַהאַלטן אַ ברוינעם ראָק און שמינק, מיט קרעפּע, אויף צו מאַכן אַ בארד — וואָלט איך געקאָנט זיך פאַרגרימירן און אפשר זיך אַרויסגנבענען פון לאַגער ווי אַ „ציוויליסט" — — אָבער ווי לאַנג קאָן איך אַזוי זיך אויסבאַהאַלטן? מיר זיינען דאָך פאַרט טיף אין דרום־איטאַליע...

איז געקומען אַ ידיעה, אַז זעקס הונדערט געפאַנגענע קאָנען זיך מעלדן אויף אַרבעט ביים בויען וועגן אין צפון־איטאַליע. דאָס, טראַכט איך, איז שוין ניט ווייט פון דער פראַנצויזישער און שווייצאַרישער גרענעץ... איך האָב זיך געמאַלדן צוזאַמען מיט סלעזאַקן און מ׳האָט אונדז אַוועקגעשיקט.

אַבי פּטור געווארן! פּטור פון דער איינטאַניקייט אין לאַגער — עס ווינקט אַקעגן אַ נייע, אומבאַקאַנטע געגנט מיט אומבאַקאַנטע מענלעכקייטן! כ׳האָב סיי ווי מיטגענומען מיין ברוינעם ראָק און די שמינק, גרייט דורכ־צופירן מיין פּלאַן צו אַנטלויפן. די מלחמה, האָב איך געטראַכט, קאָן דאָך נאָך אַנהאַלטן ווער ווייסט ווי לאַנג — אפשר ביז איך וועל אַלט ווערן. אַ מענטש דאַרף האָבן פּלענער — אפשר וועט עס דעם מאַל געלינגען? פון גאָר נישט טאָן, קומט גאָר נישט אַרויס — מ׳דאַרף פּראָווון.

אַזוי האָב איך צוריקגעקראָגן מיין האָפענונג און געבויט פּלענער — כ׳האָב ווידער געהאַט אַן אינהאַלט אין לעבן! און מיט דעם בין איך אַוועק קיין צפון־איטאַליע, בויען וועגן.

וועגן פירן שטענדיק ערגעץ־וואו — — וואוהין, וועלן מיר זען.

שוין אין מיטן וועג קומט דאָס לעבן אַקעגן . . .

ווי אַפּפאַל, אַן איבעריקע לאַסט פון מלחמה־פראַכט — קריגס־געפאַנגענע — פירט אונדז די באַן פון דרום־איטאַליע קיין צפון. פאַרנדיק ביים ברעג ים, זעען מיר ווי מענטשן שווימען אין וואַסער, אַדער ליגן אויסגעשטרעקט אויפן זאַמד אין באַד־קאָסטיומען, אונטער קאָלירטע שירעמעס — אויך דאָס עקזיסטירט נאָך אויף דער וועלט!

פון באַן־הויף אין פּיסאַ קאָן מען זען דעם באַרימטן שיפן טורעם. דער צוג שטעלט זיך אַפּ בלויז אויף זייטיקע רעלסן פון אַפּגעלעגענע באַן־ליניעס. מיר ווערן שטרענג באַוואַכט, אָבער דאָך גלינגט אונדז צו קומען

אין קאָנטאַקט מיט דער אַרטיקער באָפעלקערונג. מענטשן, הינטער דראָטענע גראָטעס, פאַרפירן שמועסן מיט אונדז. מיר קענען שוין צו־ביסלעך איטאַליענישׂ. אַ פרוי פון מוטערלעכן אויסזען, אין די פערציקער, באַדויערט אונדז מיט טרערן אין די גרויסע טונקעלע אויגן:

— ניענטע סקריבערע לאָ פאַמיליאַ — אוי אָרעמע, אָרעמע פּריזשאָ־נעראָ די גוערא! שוין אַזוי לאַנג אַוועק פון דער היים... אַזוי לאַנג שוין ניט געזען די מאַמינאָס און כלות און שוועסטערס און פרויען!...

קעגן מיר שטייט אַ יונגע פרוי, אין די צוואַנציקער, מיט אַ צאַרט פּנים פון אָליוון־קאָליר. אירע שוואַרצע האָר זיינען גלאַט אָפּגעצויגן און פאַר־קעמט אין אַ „קוגל", אירע גרויע אויגן פאַרשן מיט לאַנגע שוואַרצע וויעס, וואָס אַלע פילם־שוישפילערינס אין דער וועלט וואָלטן זיך ווינטשן צו האָבן. זי איז אָנגעטאָן אין שוואַרץ...

אַ יונג בחורל, אָפּגעריסן און באָרוועס, איז געלאָפן עפּעס קויפן פאַר די געפאָנגענע. ער קומט צוריק אַ פאַרשוויצטער, לויפט ווידער אַוועק און ברענגט באָלד צוריק ברויט, קעז, סאָלאָמי, אַ פלאַש טשיאַנטי־וויין. ער פאַרדינט דערביי אינגאַנצן עטלעכע סענטעסימאָ, אָבער ער ציטערט אַזש פאַר אויפרעגונג. דער איטאַליענישער וואַך־סאָלדאַט זעט עס, — און מאַכט זיך ניט וויסנדיק.

— ברענג מיר אויך אַ פלאַש טשיאַנטי, אַ שטיקל קעז, און פאַרן רעשט ברענג ברויט — גיב איך דעם יינגל מיינע לעצטע צוויי לירעס.

ער פאַרשווינדט. איך וואַרט. דער צוג פייפט שוין, די טירן ווערן פאַר־מאַכט, און דאָס יינגל איז ניטאָ צוריק.

די גרויע אויגן פון דער יונגער פרוי שטראָלן מיט וואַרעמקייט, די עלטערע פרוי ווייניט און ווישט די נאָז מיטן פאַרטוך.

דער צוג הויבט שוין אָן גיין, און דאָס יינגל איז אַלץ ניטאָ.

די יונגע הויבט אויף איר שמאָלע האַנט און ווינקט אונדז צו מיט אַ זינדיקן שמייכל — די עלטערע צעקלאַפּט זיך מיט אַ יאָמער, ווי זי וואָלט זיך אָפּגעזעגנט מיט אירע אייגענע קינדער — —

דער צוג פאָרט שוין שנעלער, און דאָס יינגל מיטן ברויט און קעז און ווין איז ניט צוריקגעקומען!

דריי דורות: צערטלעכע מאַמעס, ערשטישע שיינקייטן און צעלאָזענע גאַסן־יונגען.

איז עס טיפיש איטאַליענישׂ? וואָלט דאָס ניט פאַסירט אויך ביי אונדז אין דער היים? זיכער יאָ. ס׳איז אויף דער גאַנצער וועלט אַזוי.

די אַנדערע, פאַר וועלכע דאָס יינגל האָט יאָ געבראַכט דעם איבער־בייס, רייצן זיך מיט מיר און גיבן מיר אַ לעק פון זייער קעז און ווין.

טעג און נעכט זיינען מיר אַזוי געפאָרן, אַלץ קעגן צפון, ביז מ׳האָט

אונדז אויסגעלאָדן ביי דער שטאָט אָסטאַ, אין דעם טאָל, וואָס טיילט אָפּ איטאַליע פון דער שוויץ און פון פראַנקרייך. פון דאַנען האָט מען געזען די בערג וואַלפּעליני, גראַנד סאַן בערנאַרד, מאָנט בלאַנק און די פּאַראַדיזאַ־בערג. אָט די אייביק מיט שניי באַדעקטע ריזן־בערג קאָנען וועלן דער טויער צו מיין פרייהייט!

מיר זיינען באַשטימט געווארן צו בויען וועגן פאַר די בארג־אַרבעטער אַרום קאָגנע. אַן איטאַליענישער פעלדוועבל, סערזשאַנטאָ לודאָוויקאָ מערלאָ, איז געווען אונדזער דאָלמעטשער. ער האָט גערעדט אויסגעצייכנט דייטש, וואָס ער האָט אויסגעלערנט זייענדיק אַ קעלנער אין דייטשלאַנד, און האָט איצט גערן געוואָלט אַביסל דורכלופטערן די שפּראַך. אָבער אַזוי ווי אונדזער אָפּטיילונג איז באַשטאַנען פון אוקראַינער, פּאָליאַקן, קראַאַטן און סלאָוועניער, האָט מען מיך באַשטימט ווי אַן איבערזעצער פאַרן דאָל־מעטשער. מערלאָ איז געווען קליין, מאָגער, מיט קלוגע, בלויע אויגן און אַ פיין שפּיציק בערדל, און גערעדט האָט ער לעבעדיק, מיט רעפּערטאַ־באַטאָנונגען. אין ציווילי־לעבן איז ער געווען אַ באַזיצער פון צווייי האָטעלן אין אָסטאַ: פון האָטעל דע פּאָסטאַ און האָטעל לאַ קאַראַנאַ. אויפן וועג אין די בערג האָט ער פאַרפירט מיט מיר אַ שמועס.

— וואָס האַלטסטו פון קריג? — פרעגט ער מיך.

— איך פון קריג? — פרעג איך אים צוריק מיט אַן אינטימקייט, ווי איך וואָלט אים שוין יאָרן־לאַנג געקענט — איך האַלט פון שעקספּירן! פּראָ מיר, וואָלט איך געמעגט האָבן אַ בעסערע פּרנסה ווי פירן קריג און הרגענען מענטשן, אָדער אַליין געהרגעט ווערן.

— ריכטיק — איז ער מיט מיר אייגנטימיק — ווען מיר זאָלן זיך געווען טרעפן אין שוצן־גרוב, וואָלטן מיר געווען געשאָסן אייגער אויפן צווייטן. און איצט רעדן מיר ווי מענטשן מיט שכל. יאָ, אַזוי איז עס שוין: אונדז, אייגפאַכע מענטשן, פרעגט מען נישט וואָס מיר ווילן. „זיי" טריבקען אונדזער בעסטן וויין, שלאָפן מיט אונדזערע שענסטע פרויען, וואויגען אין די באַקוועמסטע פּאַלאַצן, און ווען ס'לוינט זיי, שיקן זיי אונדז פּשוט געהרגעט צו ווערן. פּרואוו נאָר אַ פרעג טאָן ביי מיינע מענטשן, וועלכע באַוואָנען דיך, אָדער ביי דיינע, וועלכע ווערן באַוואָכט — קאָנסט זיכער זיין, אַז יעדער פון זיי וויל וואָס גיכער אַהיימגיין צו זיין פאַמיליע און זיך וויידער נעמען צו אַ ניצלעכער אַרבעט ביי זיין וואַרשטאַט אָדער אויפן פעלד. מ'נעמט מענטשן, מ'הייסט זיי אַלץ אַוועקווארפן, אַן אַלץ פאַרגעסן, און גיי ווער געהרגעט פאַר זיי! ווען צוויי שכנים צעפּאַטשן זיך, גייט מען צום ריכטער, און דער שולדיקער ווערט באַשטראָפט. אָבער ווען די גרויסע מיניסטערס קאָנען ניט דורכקומען צווישן זיך מיט זייערע דיפּלאָמאַטישע דרייד־לעך, אַראַנזשירן זיי אַ מאַסן־מאָרד און רופן עס מלחמה. ווען אַ

הונגעריקער מענטש גנבעט אָ ברויט, פֿאַרשפּאַרט מען אים אין תּפיסה; ווען אָ שיכור האָקט־אויס אָ שויב, באַשטראָפט מען אים; באַגייט אינער אָ מאָרד, באַצאָלט ער מיטן לעבן; און דאָ באַגייט מען מיליאָנען מאָרדן — רופט מען עס „מלחמה לויט געזעץ און אָרדענונג". איי וואָלט מען באַ־דאַרפט באַשטראָפן די דאָזיקע מלחמה־מאַכערס! איז עס ניט אָ שאַנד, אַז דערוואַקסענע מענטשן זאָלן ניט האָבן קיין אַנדערן אויסוועג ווי נאָר אַלע צוואַנציק, דרייסיק יאָר צו צעשטערן אַלץ, וואָס מ'האָט מיט אַזוי פיל מי אויפגעבויט? איך רעד שוין ניט פון די אומצאָליקע אלמנות און יתומים!...

אַזוי האָט געראַדט דער „שונא", וואָס האָט באַדאַרפט מיך באַוואָכן — דער איטאַליענישער סערזשאַנטאָ. אונדזערס אָ פעלדוועבל, אין עסטרייך, האָב איך קיינמאָל ניט געהערט אַזוי רעדן.

— ווי געפעלט דיר איטאַליע? — האָט ער מיך ווידער געפרעגט.

כ'האָב אים דערציילט מיין דערפֿאָרונג מיט דער עלטערער פרוי, דער־נאָך מיט דער יינגערער, וואָס האָט געהאַט די שענסטע אויגן אין דער וועלט, און מיטן יינגל.

— יאָ — האָט ער אָ זיפץ געטאָן, אָבער געשמייכלט אָ צופרידענער — אַלע מאַמעס פון דער גאַנצער וועלט וויינען איצט. ווידער וועגן די פאַר־שוואונדענע צוויי לירעס מיטן יינגל — זאָרג ניט, וועסט עס אָפּנעמען ביי אונדז טאָפּלט: איך פיר די קיך פאַר די אָפּיצירן און אינזשענירן, און דו וועסט זיין מיין אַרויסהעלפער. וועסט האָבן געניג וויין און וואָס צו עסן. און וואָס אָנבאַלאַנגט די שענסטע אויגן אין דער וועלט, האָסטו אָביסל אָ טעות. זעסטו, ווען איך האָב געאַרבעט אַלס קעלנער אין בערלין, האָב איך געהאַט אָ אָננא — גאָט מיינער, אָננא!...

ער האָט זיך טרוימעריש פֿאַרקלערט.

— אָננא... — האָט ער שטיל איבערגעחזרט — האָט זי געהאַט אויגן! מיינע איטאַליענערקעס האָבן דאָך שיינע אויגן; אָבער אַזעלכע אויגן ווי זי, מיין אָננא אין בערלין, האָט געהאַט, איז נישטאָ אָפילו אין איטאַליע!

שמועסנדיק אַזוי, זיינען מיר אָנגעקומען אין קאָגנע. באַלד דעם צווייטן טאָג האָט מען אונדז אייגעטיילט אין אַרבעטס־גרופּעס. מיך האָט מען באַשטימט ווי אָ געהילף צו מערלאָן. די ערשטע טעג פלעגט ער מיך נאָך באַגלייטן, אָבער שפּעטער האָב איך שוין געקאָנט אַרומגיין כמעט פריי. דאָס עסן, אָפילו פאַר די פשוטע סאַלדאַטן, איז דאָ געווען אָ סך בעסער ווי אין לאַגער. אייניקע האָבן באַלד אָנגעהויבן אַרבעטן אין פאַרשיידענע וואַרשטאַטן, אָנדערע האָבן געאַרבעט ביים שטראָ. מיר האָבן געאַרבעט פאַר אָ ציווילער אונטערנעמונג און באַקומען גאָנץ שיין געצאָלט. איך בין דעם גאָנצן טאָג געווען פֿאַרנומען מיט לודאָוויקאָן — אים געהאָלפן אייני־קויפן און באַלעבאַטעווען אין קיך. מיר האָבן געקאָכט פאַר אָ צען פֿאַרשוין,

וועלכע פלעגן קומען עלף אַזייגער צום עסן און אָפּזיצן ביז אַרום צוויי. אָנהויבן פלעגן זיי מיט „דרויב“: אַנטשאָוויס, טונא־פיש, סאַרדינען, פּאַר־שיידענע סאַלאַטן, סאַלאַמי, קאַלטע שינקען, ווײַן; דערנאָך ערשט זופּ, וואָס איז אייגנטלעך קיין זופּ ניט געווען: אַ טאָג פריער פלעגט מען אויסקאָכן פּעטע מאַרך־ביינער און דעם מאַרך געלאָזן איבערנאַכט אויסקילן אויף דרעליעס. דערנאָך האָט מען צוגעבראָטן שטיקלעך ברויט, אָנגעריבן מיט קנאָבל, איינגעהאַקט פּאַרשיידענע גרינסן און צוגעבראָקט אַ ציבעלע. דאָס אַלץ האָט מען שיכטנווייז אַרײַנגעלייגט אין אַ גרויסן אייזערנעם טאָפּ — אַ שיכט דרעליעס, אַ שיכט ברויט, אַ שיכט גרינסן, אַ שיכט פּאַרמעזאַן־קעז, אָזוי ביז אַ פולן טאָפּ — און עס אַרײַנגעשטעלט אין אויוון. איז פון דעם אַרויסגעקומען נישט קיין זופּ, נאָר עפּעס, וואָס האָט געשמעקט בעסער ווי זופּ און גרינסן און פלייש צוזאַמען! דערנאָך ערשט האָט מען דערלאָנגט געבראָטנס אָדער עוף, הינער אָדער קאָטשקע, אָדער ווילד געפלי־גל, נאָכ־דעם פּודינג און פּאַרשיידענע קעזן, מאָקא־קאָווע און קאָניאַק און פּיין פּוטער־געבעקס. נאָך דעם דריי־שעהדיקן מאָלצייט האָבן מיר אויפגע־רוימט, און ערשט איצט געגרייט צום טיש פּאָר אונדז. און מיר האָבן געגעסן פּונקט אָזוי לאַנג און אָזוי גוט ווי זיי, און אפשר נאָך בעסער, וואָרים די בעסטע חלקים האָבן מיר איבערגעלאָזט פּאָר זיך!

די דאָזיקע מאָלצייטן זיינען געווען דאָס שענסטע אין מיין דעמאָלטיקן לעבן. איך בין זיך געזעסן מיט מיין פּרייַנט מערלאָ, און ביים עסן און טרינקען דורכגעלופטערט אַלע וועלט־פּראָבלעמען — מיט אַ זיכערקייט, ווי נאָר מיר צוויי וואָלטן אַלץ געקאָנט פּאַרענטפערן. מערלאָ האָט אויס־געצייכנט געקענט די געגנט, און איך האָב פון אים זיך־דערוואוסט, אַז דער לייכטסטער וועג אַריבערצוגיין אין דער שווייץ איז דורכן וואַלפּעליני־באַרג, אָדער דורכן באַרג גראַנד סאַן בערנאַרד. איך האָב אויך פלייסיק שטודירט די מאַפּע, וואָס ער פלעגט מיר אַמאָל באַרגן — וואָרים די בערג אַרום האָבן ווי געקוקט אויף מיר און מיך געלאָקט: „קום, בחורל, קום, מעגסט זיך אונדז געטרויען; מיר שווייגן שטיל. קאָנסט באַקוועם אַריבערקלעטערן איבער אונדזער רוקן ביז אין פרייַען שווייצערלאַנד און אַליין פריי ווערן!“

מיין רוקן־זאָק האָב איך באַהאַלטן אין אַ ווינקל ביי מיין בעט און צו־געדעקט מיט אַ דעק — זייט וואָכן האָב איך שוין אין אים געזאַמלט פּראָוויאַנט פון דער קיך. כ׳האָב אויסגערעכנט, אַז אויב אַ געווײַנלעכער שפּאַציר איבער דעם וואַלפּעליני־ אָדער איבערן בערנאַרד־באַרג נעמט פיר ביז פינף טעג, דאַרף עס מיר נעמען גאַנצע צוויי וואָכן, ווייל בייטאָג איז בעסער זיך אויסצובאַהאַלטן און גיין בלויז אין דער נאַכט. צוערשט האָב איך אַנגעזאַמלט אַ היפש ביסל געטרוקנט ברויט און צוויבאָק, דערנאָך אויל־סאַרדינען, אַנטשאָוויס, טונא־פיש, סאַלאַמי און קעז. נאָך עטלעכע וואָכן

איז מיין רוקן־זאַק געווען פול ווי אַ קו פֿאַרן קאַלבן זיך. כ׳האָב אויך צו־געגרייט אַ געניע צייכענונג פונעם אָסטאַ־טאַל, מיט וועלכער איך האָב לייכט געקאָנט זיך אָריענטירן לויט די שטערן. די פּראָגע איז נאָר געווען: ווי אַזוי אַנטלויף איך פונעם לאַגער און מייד אויס די פּלעצער, וואו עס אַרבעטן אונדזערע באַוואַכטע גרופּעס. האָט מיר אַ צופֿאַל צוגעשפּילט:

יעדן טאָג פּלעגט קומען אין לאַגער אַ פּויער פון אַ ניט־וויייטן דאָרף, צו קלייבן שטיקלעך ברויט פֿאַר זיינע ציגן. ער איז געווען אין מיין גרויס און געהאַט אַ שטייפן פוס, אַ שפּיציק בערדל און געדיכטע, פֿאַרדרייטע וואָנסעס. האָב איך באַשלאָסן זיך פֿאַרגרימירן ווי ער. שמינקע און קרעפּע האָב איך געהאַט געגנוג. איך האָב די גאַנצע צייט זיך איינגעקוקט אין אים, ווי ער הינקט אַריין אין לאַגער מיט אַ ליידיקן רוקן־זאַק און הינקט אַרויס מיט אַ פול־געפּאַקטן. האָב איך פון דער קרעפּע זיך צוגעגרייט געניו אַזאַ בערדל און ווָאנסעס ווי זיינע — כ׳האָב עס נאָר באַדאַרפט צוקלעפּן מיט מאַסטיקס. כ׳האָב אַוודאי געוואָלט ביים אַנטלויפן מיטנעמען מיט זיך סלעזאַקן, אָבער ער איז געווען אַזוי לאַנג, אַז ער האָט אַלעמען זיך געוואָרפן אין די אויגן, און דאָס האָט געקאָנט ווערן געפערלעך. פֿאַר פּראָוון אַנט־לויפן איז מען באַשטראָפט געוואָרן מיט וואָכן־לאַנגער תפיסה אויף ברויט מיט וואַסער, און האָט מען אַ געפּאַנגענעם געכאַפּט ביי דער גרענעץ, איז ער גלייך אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן ווי אַ שפּיאָן. האָב איך סלעזאַקן אָפּילו ניט דערציילט וועגן מיין פּלאַן. אָבער וואָס טוט מען מיט מערלאַן? ווי קאָן איך אַנטלויפן, ניט זאָגנדיק קיין וואָרט וועגן דעם מיין נאָענטסטן גוטן־פֿרייַנט?

ס׳איז געקומען דער טאָג, ווען איך בין געווען פיקס און פֿאַרטיק: מיין רוקן־זאַק איז געווען פול מיט שפּייז, מיין ברוינער ראָק איז דאָ, דאָס בערדל מיט ווָאנסעס ווָארטן נאָר מען זאָל זיי צוקלעפּן; כ׳האָב אָפּילו ניט פֿאַרגעסן אַרייַנצולייגן אַ פּעלד־פּלאַש, אַ טרינק־בעכער, האַנטיכער, זייף, לעפל און גאָפל און אָביסל געשירר. איצט דאָרף מען אַנטלויפן.

ווען כ׳בין יענעם טאָג געזעסן מיט מערלאַן ביים עסן, האָב איך זיך געשעמט אים צו קוקן אין פּנים. כ׳האָב געוואוסט, אַז ס׳איז אונדזער לעצטער מאָלצייט צוזאַמען — האָב איך געטרונקען איין גלאָז ווייַן נאָכן אַנדערן און אַלץ געטראַכט: ווי אַזוי דערציילט מען דאָס אים? אָט האָב איך שוין, דאָכט זיך, דאָס ריכטיקע ווָארט פֿאַר דעם, אָבער ווען עס קומט צום אַרויסרעדן, שוועכט איך עס ווידער אַראָפּ מיט אַ גלאָז ווייַן, און איך ווער נאָך טרויעריקער, מעלאַנכאָלישער — עס שטיקט מיך צום ווייַנען. מערלאַ האָט עס באַמערקט און געפרעגט וואָס ס׳איז מיט מיר.

— לודאָוויקאָ — האָב איך געזאָגט כמעט מיט טרערן — מיר עסן

היינט צום לעצטן מאָל צוזאַמען. איך קאָן עס מער נישט אויסהאַלטן! כ׳בין קראַנק, צום משוגע ווערן — איך מוז אַנטלויפן!

ער איז פֿלוצים בלייך געוואָרן ווי קרייד און מיט אַמאָל אויסגעטרונקען אַ פול גלאָז וויין.

— זע — האָב איך ווייטער געזאָגט — מיר געהערן, דאַכט זיך, צו צוויי פיינטלעכע אַרמייען; אָבער מיר צוויי זיינען פֿאַרט נאָענטע פרייַנט, און איך וואָלט זיך ניט געקאָנט מוחל זיין, איך זאָל דיר דאָס ניט דערציילן — דו וואָלסט נאָך געקאָנט מיינען, אַז איך בין דיר די גאַנצע צייט געווען פֿאַלש...

לודאָוויקאָ, דער „שובא", איז געזעסן אַ צעשרויפטער, האָט ווידער אַנגעגאָסן צוויי גלעזער וויין, און מיט טרערן אין די אויגן געזאָגט:

— מענטש איינער, איך האָב שוין לאַנג באַמערקט, אַז דו ווילסט אַנטלויפן; כ׳האָב דערפאָר שטענדיק געקוקט מער קאָנסערוון ווי מיר האָבן געדאַרפט. איך האָב אָפילו באַמערקט, ווי דו נעמסט צוזאַמען אַלע רעפּטלעך און דאָס האַרטע פון ברויט. און מיינסטו, אַז איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען צוליב וואָס דו פרעגסט זיך אויס ווענן דער געגנט דאָ אין די בערג? כ׳האָב אָבער געהאָפט, אַז דו וועסט עס מיר ניט דערציילן, כדי איך זאָל דערנאָך קאָנען מיט אַ ריינעם געוויסן שווערן, אַז איך האָב גאָר ניט געוואוסט ווענן דיין אַנטלויפן... אָבער איך בין מיד און פיל ניט גוט; איך גיי זיך צולייגן.

ער האָט מיך אַרומגענומען ווי אַן עלטערער ברודער, אַוועקגעלייגט פופציק לירעס אויפן טיש און איז אַרויס פון עס־צימער.

איך בין שנעל געגאַנגען אין מיין באַראַק. אַלע זיינען נאָך געווען אין דרויסן בייַ דער אַרבעט, האָב איך אַנגעטאָן מיין ציווילן ראַק, געגנומען דעם רוקן־זאַק אויף די פלייצעס און אַריין אין טוילעט. דאָ האָב איך אויף גיך צוגעקלעפּט מיין אַנגעגרייטע באָרד און וואָנסעס, און ווען איך האָב אַ קוק געטאָן אין מיין האַנט־שפּיגעלע, איז מיך באַפֿאַלן אַן אמתע שווי־שפּילער־פרייד — וואָס פֿאַר אַ שטאַרקע ענלעכקייט צו דעם הינקענדיקן איטאַליענער! איצט — „דריי מאָל אויסגעשפּיגן", און אַרויס פון לאַגער! אויב מען זאָל מיך דערקענען, טראַכט איך, וועל איך מאַכן דעם אַנשטעל, אַז איך האָב בלויז אויף קאַטאָוועס געשפּילט טעאַטער.

ביים טויער זיינען געשטאַנען דער אינזשעניר פירעלאָ און טענענטע קאַליאַבשי, וועלכע איך פלעג יעדן טאָג באַדינען ביים עסן. זיי האָבן גערעדט צווישן זיך און מיך אָפילו ניט באַמערקט. „גוט געשפּילט", בין איך שטאָלץ מיט זיך אַליין און הינק ווייטער. איך בין שוין איצט גאַנץ אין דער ראָל פון דעם אַרעמען איטאַליענער, וואָס האָט היינט געזאַמלט בלויז אַביסל אַ פולערן רוקן־זאַק און הינקט אַ קאַפּעטשקע שנעלער ווי געווינלעך — אָבער איך בין שוין אין „דרויסן". פונקט דאָרט, וואו איך

דאַרף זיך פאַרקערעווען אויף אַ זייטיקן וועג, אַרבעט אונדזערס אַ גרופּע, פון וועלכער דער לאַנגער סלעזאַק סטאַרטשעט אַרויס מיט צוויי קעפּ העכער. איך פאַרקערעווע שוין פריער אַביסל און לאָז זיך קווער איבער דער לאַנקע, אָבער סלעזאַק קוקט מיר נאָך — ער דערקענט מיך! ער גנבעט זיך אַוועק פון דער גרופּע, לייגט זיך אַריין אין גראָז און קריכט מיר נאָך, שעפּטשענדיק:

— גאָט איז מיט דיר, גראַנאַך! וואָס טוסטו?

— קוק מיר ניט נאָך, גיי צוריק און שווייג — שעפּטשע איך צוריק מיט פאַרקלעמטע ציין, ניט קוקנדיק אין זיין זייט.

— גאָט זאָל דיר העלפן! — זיפצט ער אָפּ און קריכט צוריק.

איך בין אַריין אין וואַלד. כ׳האָב נאָך געזען פון צווישן די ביימער ווי אונדזערע מענטשן אַרבעטן דאָרט, אָבער מיך האָט איצט קיינער ניט געקאָנט זען. איך בין געגאַנגען מיטן ברעג פון אַ באַרג־טייכל, אַלץ באַרג־אַרויף, ביז כ׳האָב דערגרייכט דעם ראַנד פון אַ פעלז. אָבער פֿלוצים — דאָט מיר, אַז די ערד אונטער מיינע פֿיס שיט זיך! כ׳האָב מורא זיך אַ ריר טאָן וווייטער, אָדער אויף צוריק — אַרום מיר איז אַ גלייכער תהום אַראָפּ! אַ שווייס האָט מיך באַגאָסן. איך האָב זיך אַנגעכאַפּט אין אַ שפּיציקן שטיין פון אַ צווייטן פעלז. מיין שטעקן האָט זיך אַרויסגעגליטשט פון דער האַנט און איז אַראָפּגעפאַלן ווירע־גלייך אין תהום אַריין. כ׳האָב געהערט ווי ער שלאָגט זיך אָן אין עפּעס עטלעכע מאָל, דערנאָך איז שטיל געוואָרן. אויך איך בין געווען שטיל און האָב רואיק איבערגעלייגט וואָס איך זאָל טאָן. פאַרזיכטיק, אָבער פלינק, האָב איך זיך אַ שוואונג געטאָן אָן אַ זייט און מיט דעם בין איך אַרויס פון מיין געפערלעכער לאַגע. כ׳האָב ווידער דער־פילט זיכערן באָדן אונטער די פֿיס. פאַוואָליע, אין אַ זיג־זאָג, האָב איך זיך אַרויפגעדראַפּעט העכער און בין ווידער אַריין אין אַ טונקעלן וואַלד. וואָס העכער אַלץ מער פינצטער, און דאָך האָב איך באַלד דערזען פאַר זיך די וואַנט פון אַ שטיבל. כ׳האָב זיך דערפילט היימישער, אָבער איך האָב זיך געשראָקן: טאָמער געפינט זיך דאָרט עמעצער? דאָך האָב איך זיך אַוועקגעזעצט, אַנגעשפּאַרט מיטן רוקן צו דער וואַנט. האָבן זיי שוין דאָרטן באַמערקט, טראַכט איך, אַז איך בין אַנטלאָפן? זיכער יאָ — איך בין דאָך שוין אַזוי אַרומגעקראָכן אַ פּינף, זעקס שעה. ס׳איז שוין נאָכט; דער הימל פול מיט דיאַמאַנטן־שטערן און אַ זילבער־שטויביקער שטעג אין מיטן — וואָס פאַר אַ שרייענדיקע רואיקייט און קלאַנג־פול שווייגן!

„טעאַטער", טראַכט איך... ערשט איצט נעם איך אַראָפּ דאָס בערדל מיט די וואָנסעס. איך שפּיל טעאַטער מיט דעקאָראַציעס פון אמתע בערג, וואַלד, הימל און שטערן, מיט אַ האַנדלונג אָן אַ טעקסט, מיט בלויז געטראַכטע וועלטער און ווינט־באַגלייטונג. ווינטלעך, פייפנדיק אין די בוים־

שפּיצן, דערציילן זיך פריילעכע רכילות פון זייערע ווייטע רייזעס. אָבער איך פיל זיך דאָ פרעמד, אַליין, בין פאַרשטאַרט מיטן רוקן צו דער וואַנט און האָב מורא זיך אַ ריר טאָן. איך ווער אַנטשלאָפן און עס חלומט זיך מיר: ריינהאַרט און זיין שטאָב אינסצענירן עפּעס אַ גרויס שטיק. דער גאַנצער אָפּעראַ־טאָל איז די בינע, און די בערג וואַלפּעליני, גראַנד סאָן בערנאַרד און מאָנט בלאַנק זיינען די דעקאָראַציע. באַסערמאַן, שילדקרויט, וועגענער, מאיסי גייען אויף אַזעלכע ריזיקע שוך־אייגלאָגעס, אַז זייערע קעפּ קומען־אויס אין דער זעלבער הויך ווי די בארג־שפּיצן. און די טעקסטן פּאָר די ראָלן זיינען אַזוי גרויס, אַז צוויי מענטשן מוזן איבערמישן אַ בלאָט. די גאַנצע עסטרייכישע און איטאַליענישע אַרמיי זיינען שטאָטיסטן און לודאָוויקאָ מערלאָ איז דער סצענאַריום־פירער. ער רייט אַרום אויף אַ פערד און שרייט אַריבער צו מיר: „וועז איך וועל געבן אַ צייכן מיטן גלאָק, גייסטו אין הינטערגרונט און קלעטערסט אַריבער די דעקאָראַציעס, דערנאָך פאַלט דער פאָרהאַנג!“ אָבער פריער דאַרף איך נאָך רעציטירן מיט אַרקעסטער־באַגלייטונג — און איך בין נישט צוגעגרייט! און דער אַרקעסטער שפּילט און זינגט און פייפט — און איך כאַפּ זיך אויף, און עס שפּילט נאָך אַלץ — ניין, עס זינגט! אַ ריזן־אַרקעסטער פון פויגל. און די ערשטע שטראָלן שפּיזן זיך אַריין דורך די צווייגן — עס ווערט העל, טאָג. איך זיץ נאָך אַלץ מיט די רעשטלעך פון חלום פאָר מיינע אויגן. דערנאָך הויב איך זיך אויף און נעם פּאָוואָליע, פאָרזיכטיק, פאַרגנבעטערהייט אַרום־גיין אַרום דעם שטיבל. ס׳איז אַלט און איינגעפאַלן און עס פעלן ניט נאָר טיר און פענצטער, נאָר אויך אַ גאַנצע וואַנט. שוין זיכער לאַנג קיין מענטש דאָ ניט געווען.

איך גיי ווייטער און העכער, ביז נאָך עטלעכע שעה גאַנג ווערט דער וואַלד שיטערער און איך דערזע אַ הויכן צלם, אויף וועלכן ס׳איז אָנגעשריבן דער נאָמען און די הויך פון בארג. אין מיטן איז דאָ אַ וואַסער, אַרום־געריגלט מיט אַ קראַנץ שטייגער, און אַלץ שטראָלט אין פריידיקער מאָרגן־רו. איך טו זיך אויס נאָקעט ביז צום גאַרטל, רייב־איין מיין אויבער־קערפּער מיטן קאַלטן, קוואַלנדיקן וואַסער, שפּרייט דערנאָך אויס מיין האָנטוך אויף אַ שטיין, און זעץ זיך אַוועק סערווירן פאָר זיך אַליין, ווי פאָר אַ פרעמדן, ליבן גאָסט, מיין ערשטן מאָלצייט: טונאַ־פיש מיט קעז, און איך פאַרטרינק מיט פרישן, קלאָרן וואַסער. איצט נעם איך אַרויס מיין צייכענונג — עס שטימט: אָט זע איך דעם מאָנט בלאַנק, גראַנד סאָן בערנאַרד און וואלפּעליני.

איך באַשליס ווייטער צו גיין, ביז מיטיק־צייט. עס זעט זיך שוין קלאָר דער גאַנצער אָפּעראַ־טאָל — ווי מיט דער האָנט צו גרייכן. איך דאַרף נאָר דאָרט אַריבערגיין דעם טייך און איך בין ביים וואלפּעליני־באַרג,

וואָס שטייט שוין מיט אַיין זייט אין דער שווייץ. יאָ, אַזוי אייגפאַך איז עס נאָר אויף דער מאַפּע — אין אמתן אָבער איז עס אָ סך אַנדערש...

איך אַנטדעק אַן אויסגעטראַטענעם שטעג און לאָז זיך מיט אים אַראָפּ אין טאָל אַריין. איך קום ווידער צו אָ וואָסערל. דאָ, טראַכט איך, וועל איך רוען ביז ביינאַכט, און דאָס טייכל וועט מיר טאָקע זיין דער וועג־ווייזער אויף ווייטער צו גיין. ס׳איז האַלבער טאָג און הייס — מיטן אויגוסט, פונקט אָ יאָר זייט איך בין געפאַנגען — זען איך זיך אַוועק ביים טייכל, טו אויס די שיך און נעם רואיק אָ פוס־באָד. אָבער מיין געהירן אַרבעט: פון די דריי יאָר מלחמה, בין איך אַכט חדשים געווען אויפן פראָנט און אָ יאָר אין געפאַנגנשאַפט. זייט צוואַנציק חדשים טו איך איצט, צום ערשטן מאָל, וואָס איך וויל — און איך גיי, וואוהין איך וויל. איך בין שטאָלץ מיט זיך אַליין וואָס מיר האָט זיך אייגעגעבן צוריקצוקריגן מיין פרייהייט. איך טראַכט איצט וועגן לאַגער, וועגן סלעזאַקן און וועגן דעם איטאַליענישן קאַמאַנדאַנט פון אונדזער אַרבעט־גרופּע, טענענטע קאַליאַטשי. אָט דער יונגער אַריסטאָקראַט פון די „אויבערע צען טויזנט", וועמעס שטאָלץ נעזל האָט נאָך ניט געשמעקט קיין פולווער אין קריג, איז באַשטימט געווארן צו באַוואַכן געפאַנגענע, וויייל ער שטאַמט פון אַדעל און האָט גוטע פאַר־בינדונגען. ער האָט ליב געהאַט צו וויסן וואָס די געפאַנגענע רעדן און וואָס זיי דענקען וועגן דער מלחמה. יעדן טאָג נאָך דער אַרבעט פלעגן זיך געפאַנגענע צוזאַמענקומען ביי מיר אין באַראַק, צו הערן די לעצטע נייעס. איך פלעג זיי דערציילן וואָס איך האָב געהערט פון די הערן ביים עסן, און אַביסל האָב איך אַליין צוגעטראַכט. זיי האָבן שוין געווואוסט, אַז אַביסל ברייע איך, אָבער זיי האָבן גערן זיך צוגעהערט. איינמאָל אַן אוונט האָבן מיר גערעדט וועגן דעם, ווער עס איז דער בעסטער סאָלדאַט אין איצטיקן קריג. געווען צווישן אונדז סערבן, סלאָווענער, קראָאַטן, דאַלמאַטינער, אוקראַינער און פאָליאַקן. די מערסטע זיינען איינשטימיק געווען, אַז דער בעסטער סאָלדאַט איז דער סערבישער, דערנאָך קומט דער פראַנצויזישער, דער דייטשער, דער רוסישער — ענגלענדער און אַמעריקאַנער האָבן מיר נאָך ניט געקענט. פלוצים מישט זיך אַריין טענענטע אין געשפּרעך. כדי אים צו ערגערן, ענטפערט אים קיינער נישט. אָבער ענדלעך ווערט באַ־שלאָסן, אַז דער איטאַליענישער סאָלדאַט שטייט אויף דער לעצטער שטופע. דאָס האָט טענענטען שטאַרק פאַרדראָסן און ער האָט מיט מיר פאַרפירט אַזאַ וואַרט־געפעכט:

— קאַפּאַראַל מאַזשאַר, איך וועל נאָך אַמאָל האָבן דאָס גרויסע פאַר־געניגן דיך צו פאַרשפּאַרן אויף ברויט מיט וואַסער פאַר דיינע פרעכע געשפּרעכן און באַלייידיקונגען.

— סעניאָר טענענטע, ערשטנס איז ניט פאַרבאָטן די געפאַנגענע צו

רעדן צווישן זיך. און וועז מיר לייגן כבוד אויף דיר, דיך ניט צו נארן, און רעדן מיט דיר אויפריכטיק ווי אַ סאלדאט צו אַ סאלדאט, איז עס שוין גאר נישט קיין באליידיקונג.

— אבער דו רעדסט צופיל, קאפאראל מאזשאר, און ביסט פרעך. אביסל פארשפארן דיך וואלט ניט געשאדט.

— סעניאר טענענטע — האב איך פון אים געלאכט, און אלע אנדערע האבן מיטגעלאכט — וועז איר וועט מיך אומזיסט און אומנישט פארשפארן, וועל איך אנטלויפן.

— וועז דו וועסט אנטלויפן, קאפאראל מאזשאר, וועל איך דיך דערשיסן.

— ווי וועסטו מיך קאנען דערשיסן, אז איך וועל זיין אנטלאפן? סיידן מיין נשמה!

אלע ארום האבן אויסגעשאסן אַ געלעכטער. איז דער סעניאר רויט געוואָרן פון כעס און היסטעריש זיך צעשריגן:

— דו האסט דאך בכלל ניט קיין נשמה! אַ שטונק האסטו, ניט קיין נשמה.

— וועסטו פונקט אין אים מוזן שיסן, סעניאר טענענטע...

אט די סצענע האט זיך מיר דערמאנט, וועז דאס קלארע, קאלטע וואסער האט געשטראמט איבער מיינע פיס. פלוצים האב איך דערהערט עפעס לויפן און קלינגען — ווי קינדער וואלטן זיך געשפילט; עס קומט אלץ נעענטער און נעענטער — — ס'איז אַ סטאדע ליבענקע שעפעלעך, וואס זיינען געקומען צום טייכל טרינקען וואסער! הינטער זיי איז געגאנגען אַ פאסטוך. ער האט מיך דערזען און געבליבן אַ פארשטארטער. איך וויל זיך אויפהויבן, נעמט ער אנטלויפן. אויך איך לויף — אין דער פארקערטער ריכטונג. אפגעלאפן אַ הונדערט שריט, קוק איך מיך אום. אויך ער האט זיך אומגעקוקט, און מיר האבן ביידע ווידער געמומען לויפן אין אַ פארקערטער ריכטונג. מיר האבן זיך מער קיינמאל ניט געזען. אַ שאד, ער איז אַוודאי געווען אַ וואוילער מענטש, דער פאסטוך. וועז איך האב אריינגעקוקט אין מיין האנט־שפיגעלע, האב איך ערשט געזען פארוואס ער איז אנטלאפן: איך בין געווען פארוואקסן, פארשוויצט און אויסגעזען ווי אַ מערדער.

כ'האב זיך גלייגט שלאפן צווישן אַ גרופע געדיכטע ביימער. קעגן אוונט־צו האב איך אנגעהויבן זיך אראפלאזן אין טאל, אבער איך האב באלד אינגעזען, אז איך האב ניט ריכטיק אפגעשאצט די דיסטאנץ. מיטן בליק קוקט אלץ אויס זייער נאענט. מ'גייט אבער ניט דורך דער לופט, נאר אויף דער ערד מיט אלע אירע שטעגן, ווענן און אומוועגן. ערשט צוויי נעכט שפעטער בין איך אין פרימארגן אנגעקומען אין טאל! אויף

מיין לאַנד־סקיצע איז געווען אָנגעצייכנט אַ דיניקע ליניע — אָבער דאָ איז עס געווען אַ ברייטער, יאָגנדיקער שטראָם, וואָס איז געווען אוממעגלעך אַריבערצוגיין. מיין פּלאַן איז געווען אויסצומיידן די שטאָט אָאָסטאַ, כדי אַזוי אַרום אויסצומיידן מענטשן. האָב איך אַרומגעוואַנדערט צווישן טעג אויפן ברעג פון טייך און אין ערגעץ ניט באַמערקט קיין בריק — ביז איך בין געווען געצווונגען צו פרעגן ביי אַ פּויער, ווי אַזוי מען גייט אַריבער דעם טייך. האָט ער קודם געזומען מיר דערציילן וואָס פֿאַר אַ שלעכטע צייטן מיר האָבן, אַז די מלחמה דויערט שוין אַביסל צו לאַנג — און נעבנביי האָב איך אויך זיך דערוואוסט, אַז וואָס ווייטער וועט דער טייך אַלץ ברייטער און אומרואיקער, און אַז די אָאָסטאַ־בריק איז די איינציקע, דורך וועלכער מ׳קאָן אַריבערגיין. איז ניט געווען קיין אַנדערער אויסוועג, ווי דאָ איבערוואַרטן, און אין דער נאָכט האָב איך זיך דערנענטערט צו דער שטאָט.

אַרום זעקס אין דער פרי זיינען אָנגעקומען אַלץ מער מענטשן מיט ציגן און אייזלען, מיט וועגעלעך גרינסן און מילך — בין איך מיטגעגאַנגען מיט זיי אויף דער בריק אַרויף. ביים אָנהויב און ביים סוף פון בריק שטייען וואַך־סאָלדאָטן. גיי איך מיר אַזוי, ניבע גלייכגילטיק, און זינג מיר אונטער אַן איטאַליעניש לידל, וואָס איך האָב אויסגעלערנט נאָך אין לאַגער:

אַדיאָ, מאַמינאַ,
מאַמינאַ מיאָ,
אַנדיאַמאָ פֿאַרטירע,
אַנדיאַמאָ פֿאַרטירע,
אַדיאָ, מאַמינאַ,
מאַמינאַ מיאָ,
אַנדיאַמאָ פֿאַרטירע
לאַ ליבערטאַ.

זינגענדיק אַזוי, בין איך פֿאַרביגעגאַנגען ביידע וואַך־פֿאָסטנס. אייגער פון זיי האָט נאָר אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ, ווי אייגער רעדט: קוק אים נאָר אָן, דעם חזירשן יונגאַטש! געזונט ווי אַן אָקס און גייט נאָך אַרום „אין ציווייל", און איך מוז אים נאָך וואַך האַלטן!

דערווייל בין איך שוין געווען אין דער שטאָט אָאָסטאַ. צוערשט בין איך פֿאַרביגעגאַנגען אַן עקזערציר־פּלאַץ, וואו מ׳האָט מושטירט גרעסערע און קלענערע גרופּעס סאָלדאָטן. און אָט איז שוין די שטאָט מיט אירע געשעפטן — מיטן האָטעל „לאַ קאָראָנאַ"! עס גלוסט זיך אַזוי אַריינגיין און אָפּגעבן גרוסן פון מיין פריינט לודאָוויקאָ מערלאָ... קוכן אין די פענצטער! איך גיי קודם אַריין אין אַ קליין געשעפט, קויף דריי פּאָר זאָקן און בייט־אויס מערלאָס 50 לירעס. איצט ערשט קויף איך איין אין דער

בעקעריי דריי ברויט, און דריי אין אַ צוויייטער בעקעריי — ס׳זאָל ניט ווערן אויפפאַליק. איך פֿרואוו אויך ווייטער אויסצומיידן די שטאָט און לאָז זיך גיין איבער וויינגערטנער. אָבער מען קוקט עפּעס צופיל אויף מיר — — פּאַרקירעוט איך ווידער צום שטראָז, ביז איך קום צו אַן אָפּגעלעגן שענקל, שוין אויסער דער שטאָט. איך קויף זיך אַ פּלאַש טשיאַנטי־וויין, און מיט אַ פיל לייכטער האַרץ לאָז איך זיך ווייטער אין וועג אַריין.

אויך דאָ ווימלט עס מיט סאָלדאַטן. איך האָב זיך צוגעלאָנטשעט צו אַן אייזל־טרייבער און פון אים זיך דערוואוסט, אַז איך בין אויפן ריכטיקן וועג קיין וואלפּעליני — קנאַפּ ביי דער שווייצאַרישער גרענעץ. דער אייזל־טרייבער איז געווען געוואַלדיק שטאָלץ וואָס ער האָט, לויט מיין אַקצענט, „באַלד דערקענט", אַז איך בין אַ „נעאָפּאָליטאַנער"...! ער אַליין, ווי די גאַנצע באַפעלקערונג דאָרט, רעדט שוין מיט אַ פראַנצויזישן אַקצענט. אַז איך בין אַן איטאַליענער, איז ביי אים קיין ספק ניט געווען. מסתּם, זאָגט ער, האָב איך קרובים אין דער געגנט. איין זאַך וואונדערט אים: ווי קומט עס, וואָס איך בין נאָך אין ציוויל? און ווען טאָקע די מלחמה נאָך לאַנג אַנהאַלטן?

אָט די פראַגעס האָבן מיך אַביסל צעטומלט — וויל ער מיך אפשר אויסגעבן צו דער מיליטער־פּאָליציי?... איך האָב זיך אַוועקגעזעצט אָפרוען, אים גלעזל ווייטער גיין, און בין באַלד פּאַרשוואונדן אין דערבייאיקן וואַלד. דאָ האָב איך זיך אויסגעוויגן אויף דער ערד — איבערשלאָפן דעם זשום אין קאָפּ, דערנאָך ווען מען ווייטער גיין.

אויפגעשטאַנען, האָב איך ווידער „געגרייט צום טיש" אויף אַ שטיין, זיך סערווירט מיט גרויס „העפּלעכקייט" און צו זאָט אַזוי, אַז איך בין געווען גאַנץ צופרידן מיט זיך, און כ׳האָב געגומען נאָכקלערן: באַגעגנט אַ סך סאָלדאַטן אויפן וועג — דאָס מיינט, אַז אין שטעטל איז אַ גרויסער גאַרניזאָן. און ס׳איז דאָך טאָקע ביי דער גרענעץ — דאַרף מען ווידער אויסמיידן די שטאָט און גיין ביינאָכט. איז ווידער געגומען דעם פּאָלאָר־שטערן פּאָר אַ ווען־ווייזער און מאַרש דורכן וואַלד! גיי איך און גיי, ביז עס ווערט ווידער טאָג און ווידער נאַכט. עסט מען ווידער און מ׳שלאָפט נאָכאַמאָל, אַזוי דריי טעג און דריי נעכט, ביז — איך דערזע מיין פּאָר־געסענעם האַנטוך, אויסגעשפּרייט אויפן שטיין! האָב איך, הייסט עס, אַזוי דריי טעג און דריי נעכט זיך געדרייט אין אַ צירקל אין וואַלד און צוריק־געקומען אויפן זעלבן אָרט! אַנגסטן האָבן מיך באַשלאָגן — וואָס טוט מען איצט? דאָס ערשטע, האָב איך ווידער זיך אויסגעטאָן האָלב נאָקעט און ווידער זיך אויפגעפּרישט מיט קאָלטן וואַסער. דאָס האָט מיך אויך באַרואיקט און צוריקגעגעבן די מעגלעכקייט קלאָר צו דענקען: נאָכ־אַלעמען האָב איך דאָך שוין דורכגעמאַכט אפשר דעם שווערסטן טייל פון

מיין וועג — כ׳בין אַריבער דעם גאַנצן אָסטאַ־טאָל. איצט, וועז איך קאָן ניט אַריבער דעם וואַלפּעליני־באַרג — איז געגאַנגען איבערן סאָן בער־נאַרד! אמת, ס׳איז טאַקע אַ שוועריר אוז אַ וויטערער וועג, אָבער אפשר איז בעסער אַזוי; אפשר איז גאָר דאָס אַרומבלאָנדזשען אַ וואַרנונג, אַז כ׳האָב טאַקע באַדאַרפט אויסמיידן דעם ערשטן וועג?

וויידער אויסגעשלאָפן זיך אוז אָפּגעגעסן, פּאַרקירעוועז איך צום מאָנט בלאַנק, וואָס פירט דערנאָך צום סאָן בערנאַרד. אַזוי וואַנדער איך דורך נעכט אוז טעג, אוז די צייט נעמט זיך מישן — וואָס איז היינט? זונטיק אָדער פרייטיק? מיין רוקן־זאָק וועזט שיטערער — איז לייכטער אויף דער פּלייצע, אָבער שוועריר אויפן גענמיט. מען דאַרף לעבן שפּאַרעוודיקער. אויך דאָס גיין ביינאַכט וועזט שוועריר: די אויגן קלעפּן זיך אָפּט, אוז איך לעכץ שוין טאַקע צו באַגעגענען אַ מענטשן אין וועג... אוז איינמאָל אַ פּרימאַרגן — דער וואַלד איז געווארן שיטערער, אוז אָט פּאַשען זיך אויף אַ לאַנקע ציגן, עפּעס אַן «איינזאַמע» קו, אוז אָט איז טאַקע אַ שטיבל אויך! אַ קליין מיידעלע, וואָס איז געשטאַנען אין דרויסן, איז פלוצים אַוועק־געלאָפן אוז צוריקגעקומען מיט אַ פרוי. איך לאָז זיך צוגיין. אַן אַלטער הונט וואַרעמט זיך אין דער זון. דורך אַ רינוווע יאָגט וואַסער, פוז ערגעץ וואו אין די בערג, אוז גיסט זיך גלייך אין אַ פּעסל אַריין, וואָס גייט־איבער. איך נעם אַ טרונק וואַסער. דערווייל איז אונטערגעקומען נאָך אַ פרוי. איך וויל צוגיין נעענטער.

— זייט פאַרזיכטיק, דער הונט בייסט! — וואַרנט מיך די ערשטע פרוי.

וווייס איך וואָס! דער הונט ליגט ווי געפּגרט.

— ער איז אַ וואוילער הונט — שמייכל איך שוין רואיק — ער בייסט ניט קיין גוטע מענטשן.

איך בין צוגעקומען, אוז די פרויען האָבן גוטמוטיק זיך צעשמייכלט.

— פוז וואַנען קומט איר? — פרעגט איינע.

— פוז זייער ווייט — זיפּץ איך — אָבער ס׳איז שוועריר צו דערציילן מיט אַ ליידיקן מאָגן.

איינע פוז זיי האָט אַרויסגעבראַכט אַ האַלב ברויט, וואָס איך האָב באַלד פאַרשלונגען אוז וויידער פאַרטרונקען מיט וואַסער.

— איר זייט ניט קיין איטאַליענער — זאָגט זי.

— ניין — זאָג איך — איך בין אַ רוס, אַנטלאָפן פוז דייטשן לאָגער, אָבער די פראַנצויזן גלויבן עס מיר ניט, מוז איך איצט זוכן אַן אַנדערן וועג אַהיימצוקומען. איך האָב דאַרט אַ ליבע פרוי וווי איר, מיט דריי קינדער. דאָס עלטסטע מיידעלע מיינס איז פונקט אַזוי גרויס וווי אייערס. כ׳האָב פלוצים אַליין אָנגעהויבן גלויבן אין דעם, וואָס איך האָב זיי

דערציילט, און טרערן האָבן מיך געמוסן שטיקן. די פרויען זיינען געווען געוויסע.

— מאַרטאַ — רופט זיך אָן די צווייטע פרוי — פיר אים אַריין און איך וועל מאַכן קאַווע.

און אָט זיץ איך שוין אין אַ געמיטלעכער שטוב, טרינק קאַווע און דערווייז זיך, אַז אין רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן אַ רעוואָלוציע. מאַרטאַ אַליין איז אָן אַנטלאָפענע קראָפּטקע פון פיומע; רעדן מיר אַזאַ צונויפגעשטשאָבעטן „רוסיש"; זי קראָפּטיש, איך אוקראַיניש, און ס'ווערט גאָר גאָר היימיש. דערנאָך פּאַקן זיי מיר אין אַ פולן רוקן־זאַק מיט ברויט, קעז, פּאָלענטע און אָפּילו קאָנסערוון, און באָשרייבן מיר געניי די גאַנצע געגנט. מיין חוש האָט מיך ניט פאַרפירט: איך געפין זיך איצט צווישן דעם וואַלפּעליני און דעם גראַנד סאָן בערנאַרד. מאַרטאַ באַגלייט מיך און ווייזט מיר אָן דעם שפּיץ באַרג, וועלכן איך דאַרף אַריבערגיין, און פון דאָרטן גלייך אין דער שווייץ! מיר גייען אַזוי שעהן־לאַנג אין וואַלד, זעצן זיך צו אָפרוען, און מיר פילן ביידע ווי מיר וואָלטן זיך שוין געקענט יאָרן־לאַנג — ווי מיר וואָלטן שוין לאַנג געווארט איינס אויף דאָס אַנדערע. מיר קושן און האַלדזן זיך, און — נישט געפרעגט און נישט געזאָגט, אָן אַ גלח און אָן אַ רב — ווערן מיר מאָן און וויב, אין מיטן וואַלד, אין דער מיט פון גליק — — מיר זיינען אַנטשלאָפן געווארן.

וועז כ'האָב זיך אויפגעכאַפּט, איז מאַרטאַ מער ניט געווען לעבן מיר — מיין געליבטע איז געווען פאַרשוואונדן. ס'איז געווארן אַביסל טרויעריק, אָבער איך האָב געפילט, ווי איך וואָלט ווידער געווארן מענטש — אַ מאָן.

און וועז מיין לעבן זאָל זיך דאָ פלוצים אָפּשטעלן — וועז מען זאָל מיך דאָ אָפּילו כאַפּן — עס האָט געלוינט צו אַנטלויפן! איך בין געווען פול און זאָט מיט לעבן, מיט דעם נאָר־וואָס דורכגעלעבטן. נאָך ניט אינגאַנצן פריי — כ'האָב נאָך אַלץ געהאַלטן אין אַנטלויפן — אָבער דאָס פריידיק־שמייכלענדיקע, קוואַלנדיקע לעבן האָט מיך פּאָרט שוין באַרירט מיט זיין גאַנצער פּראַכט און רייכקייט און שיכרות!

אַ צוזאָג, וואָס איך וועל אייביק האַלטן

כ'האָב שוין געוואַנדערט די פערטע וואָך. כ'בין איצט געגאַנגען איבער אַ פעלזיקן באַרג־רוקן, דערנאָך ווידער איבער אַ לאַנקע, אויף וועלכער עס זיינען נאָך געלעגן סימנים פון אייז און שניי, ביז איך בין געקומען צו אַן אמתן וואונדער: אַ קאָלירטער, פּאַרבנרייכער, לעבעדיקער טעפּיך אין באַווגונג — גרינע, געלע, ברוינע, בלויע, רויטלעכע און שוואַרץ־געטופּטע

פּלאַטערנדיקע באַשעפענישן, געדיכט נעבנאיינאנדער, אויף שטייגדלעך און גראָזן, אַז כ׳האָב געמוזט זייער פּאָרזיכטיק גיין, זיי ניט צו צעטרעטן — זומער־פייגעלעך! כ׳האָב נאָך קיינמאָל ניט געזען אַזאַ פּאַרשיידנפאַרביקע, קאָליִרנדיקע פּראַכט! ממש אַ חלום, אין וועלכן ס׳האָט געווימלט אַ פּאַרבן־קאַרניוואַל פון אינטערנאַציאָנאַלע זומער־פויגל.

מאָרטאַ האָט מיר געזוי באַשריבן ווי אַזוי צו גיין, כדי אויסצומיידן די גרענעץ־פּאַטרולן. איך האָב געקלעטערט אַלץ העכער און העכער. די נעכט זיינען געווען אַלץ קעלטער און איך האָב געמוזט זיך אויפהאַלטן אין היילן, כדי זיך צו שיצן קעגן די שאַרפע, פייפנדיקע ווינטן. דערפאַר האָב איך בייטאָג געקאָנט זען דורך דער דינער לופט אי דעם מאָנט בלאָנק, אי דעם גראַנד סאַן בערנאַרד — ביידע ווי מיט דער האַנט צו גרייכן. אָפט אָבער האָט זיך מיר אויסגעווייזן, ווי אָט די באַרג־ריזן נאָרן מיך — זיי גייען מיט מיר מיט און פאַרלאָקן מיך בלויז.

ענדלעך בין איך אָנגעקומען צו יענעם באַרג־תהום, וועגן וועלכן מאָרטאַ האָט מיר דערציילט. אַ ווילדע, זיג־זאַגישע באַרג־וואַנט לאָזט זיך אַרונטער טיף צום אָפּגרונט, און איבער מיר — היט זיך! ריזיקע, פּעט־אָנגעפּרעסענע אָדלערס קרייזן נידעריק איבער מיין קאָפּ. איך וויל לויפן, אָבער די פיס שלעפּן זיך קוים — אַז מיין מאָגן און מיין רוקן־זאָק זיינען ליידיק שוין זייט נעכטן פרי! כ׳האָב שוין געפּראָווט קייען גראָז און אויס־זויגן וואַרצלען, אָבער ס׳איז ביטער — און טאָמער טאָקע סם? כ׳בין מיד און הונגעריק. וואו אַ קעוולכל, טרינק איך זיך אָן מיט וואַסער — מער נאָך ווי כ׳קאָן פאַרטראָגן—און דאָס מאַכט מיך נאָך מידער און טרויעריקער.

די אָדלערס זיינען פאַרשוואונדן — אפשר אויס מורא? צי איז דאָ שוין נישט מער זייער היים? ס׳איז געווען מיטיק־צייט און די ליבע זון — אַזוי וואונדערלעך באַזונגען פון פּאָעטן — האָט אַזוי נידערטרעכטיק און אָן רחמנות געברענט און געבראָטן, אַז וועג איך האָב כוח, וואָלט איך צו איר אויסגעבייטלט אָלע מיינע וויסטע חלומות. נאָר זע — אַ שטיבל! אָן אמת שטיבל, אַ צייכן פון אַ מענטשלעכן ישוב. „גלייך אַהינצו!", טרייבט מיך מיין הונגער. „און אַז מ׳וועט דיך כאָפן?", ראַנגלט זיך קעגן דעם מיט אָלע כחות מיין לעצט פּיצל איבערגעבליבענער פאָרשטאַנד. מענטשן — פריי — הונגער — גרענעץ־וואַכן — זיי וואָרטן דאָך נאָר דיך צו פּאַקן און דערשיסן! אָבער פריער וועלן זיי פּאָרט נאָך געבן אָפּצוזען אַ מאָל־צייט... שטאַרבן מוז מען דאָך סיי ווי סיי — איז כאָטש פּאָרן טויט ווידער פילן דעם טעם פון קייען, שלינגען, דערפילן עפּעס האַרטס אין מאָגן, אַ חוץ וואַסער! טויזנט מאָל שטאַרבן — הונדערט טויזנט מאָל — פּאָר איין מאָל עסן!

איך האָב זיך אַראָפּגעלאָזט אין טאָל צום שטיבל. כ׳בין געלאָפן —

דער הונגער האָט מיך געטראָגן. כ׳האָב זיך געקלאַמערט אָן די פעלזיקע ווענט, ניט אַראָפצופאַלן און אַרונטערקאַטשען זיך — געשלעפּט זיך מיט אַלע כחות. אָבער אָט זע איך דאָס שטיבל, און אָט פאַרשווינדט עס. דער שטעג ציט זיך אַרויף און אַראָפּ, אין אַ זיג־זאָג רעכטס און לינקס — ווען איך זאָל קאָנען פליען!... אָבער איך מוז זיך צופאַסן צו די נאַטור־געזעצן און פויזען איבער דער ערד ווי אַ ווארעם. דאָכט זיך אַזוי נאָענט · און כ׳בין נאָך אַלץ ניט לעבן שטיבל.

אַזוי איז פאַרגאַנגען אַ טאָג. די זון זעצט זיך, פאַרשווינדט הינטער די בערג און נאַכטיקע טונקלקייט פילט־אָן די לופט. מ׳זעט שוין שטערן. איך נעם צונויף אַלע כחות — נאָך אַ פעלזן און נאָך אַ תהום, אַ דריי אויף לינקס, אַ קירעווע אויף רעכטס — איך מוז, איך מוז עס דערגרייכן! און אָט איז טאַקע שוין אַ גלייכער, אויסגעטראָטענער וועג — איך שטיי פאַרן שטיבל, ווען ס׳איז שוין גוט פינצטער. ווער מיר פאַטרול, וואָס מיר וואָך — איך גיי אַריין. עס זיצט אַ מאַנאָך, וועלכער קוקט־אויס ווי דער שוי־שפּילער פרידריך קינע אַלס דאָמינגאָ אין „דאָן קאַרלאָס". צווישן זיינע קני רוט אַ ציג, דאָנעבן ברענט אַ פייער. ביידע, ער און די ציג, קוקן אויף מיר גלייכגילטיק מיט זייערע גרינלעך־גרויע אויגן.

— מאָנדזשיאַרע! עסן! — פאָדער איך אַביסל גראָבלעך.

— סי, סי, סיניאָרע, אונאָ מאָמענטאָ — הויבט ער זיך אויף מיר עפּעס צו דערלאַנגען.

מאָדנע, סיי אין טאָן, סיי אין באַוועגונג איז ער ענלעך צו קיינען אין דער ראָל פון דאָמינגאָ. ער ברענגט מיר מילך אין אַ בלעכענער שיסל און אַ שטיק אַלט ברויט. איך כראָמקע דאָס טרוקענע ברויט און כלעפּטשע די מילך — אפשר אין אַ רגע אַרום איז אַלץ פאַרצערט. ער גיסט מיר ווידער אָן אַ שיסל מילך און דערלאַנגט מיר נאָך אַ שטיק ברויט. געבויגן איבער דער שיסל, לעק איך זי אויס ביז צום דנאָ. איך פיל ווי די כחות קערן זיך מיר אום, ווי איך ווער רואיקער — דער פאַרצווייפלטער הונגער איז געשטילט. ערשט איצט קוק איך זיך אַרום. דער מאָנאָך זיצט ווידער מיט זיין ציג, פאַרטראַכט — דאָס לעצטע שטיקל האָלץ ברענט נאָך אין פייער. איז ער באמת אַ מאָנאָך? איז ער ניט אַ פאַרשטעלטער באַרג־רויבער? ער קוקט מיר ניט אין די אויגן, ער וויל זיין פּנים ניט ווייזן. וואָס האָט ער צו מיר? איך בין מיד און האָב ניט קיין וואָפן — און ער האָט דאָ זיכער ערגעץ באַהאַלטן געווער — —

כ׳פיל, אַז מיין לעבן איז אין געפאָר, און מיט טיפן חשד בעט איך אַ געלעגער. ער ווייזט מיר אָן אַ שייער מיט היי. איך לייג זיך אַוועק. ער איז ווידער מיט זיין ציג אינעווייניק און איך בין אַליין אין דרויסן. דער „דרויסן" אין דאָרף איז אַ סך ווייטער ווי אין שטאָט, און דער „דרויסן"

אין פעלד איז נאָך ווייטער ווי אין דאָרף — אָבער דאָ איז שוין אַזוי ווייט און קאַלט, אַז ס׳באַפאַלט אַזש אָ שוידער. אָפילו די שטערן קוקן עפּעס מיט רוגזה! איך בין טויט מיד און וויל שלאָפן — אָבער אָט דער פּאַר־שטעלטער מאָנאָך וואַרט דאָך נאָר דערויף! דערנאָך וועט ער זיך פּאַר־גנבענען מיט זיין לאַנגן, שאַרפן מעסער, אָ פּיר טאָן איבער מיין האַלדז, ווי איבער אַן עוף — און פאַרטיק! איך בין טויט. טויט?! איצט, ווען איך בין ווידער אַביסל געקומען צו די כחות און קאָן אפשר שוין מאָרגן אַריבערגיין די גרענעץ? ניין, מיט אָ מעסער וועט ער ניט קומען — איך קאָן אים אָ פּאָק טאָן ביי דער האַנט און אים בייקומען! איך בין שטאַרקער פון אים. אָבער ווי, ווען ער קומט מיט אָ האָק? איין זעץ איבערן קאָפּ — און שוין! ניין, ער וועט ניט וואָגן. וואָרים איך קאָן אים אַלץ פּריער אָ פּאָק טאָן ביים האַלדז און אַזוי לאַנג דריקן און דריקן, ביז איך דערשטיק אים, ביז ער וועט ברוין־און־בלוי און די אויגן סטאַרטשען אים אַרויס — — דערנאָך פאַרשאַר איך אים אין הייי און פיל נאָך אָן מיין רוקן־זאָק מיט זיין שפּייז — ער האָט דאָך נאָך זיכער ברויט, און אפשר נאָך קעז פון ציגן־מילך. וועל איך מיט אָ פּולן רוקן־זאָק אַריבערגיין דעם גראַנד סאָן בערנאַרד, פון וועלכן — זע! עפּעס בלוטיק־רויטס שטייגט־אויף פון אים! אָ ריזיקער פּייער־פּלאָם הויבט זיך אויף פון הינטער די שנייַ־באַדעקטע בערג — האָט זיך פלוצים די גאַנצע וועלט אָנגעצונדן? אָ קיילעכדיקע, פלאַקערנדיקע קויל — די זון. ס׳איז טאָג. האָב איך דאָס אָ גאַנצע נאַכט געחלומט וועגן מאָרד? כ׳בין געווען איינגעשלאָפן מיטן רוקן־זאָק אויף די פלייצעס. „גוט מאָרגן, זון", שעפּטשע איך כמעט אָ פּאַר־שולדיקטער; „גוט מאָרגן, אַלעקס — אייגנטלעך: שייקע, ווי מיין טאַטע פלעגט מיך רופן", זאָג איך צו זיך אַליין. ווי גוט וואָס אין דער נאַכט איז קיין מאָרד ניט געשען... מ׳דאַרף זען וואָס ס׳טוט דער מאָנאָך — אפשר האָט ער טאָקע עפּעס איבערצובייסן?

איך גיי אַריין אין שטיבל. דער אַלטער זיצט נאָך אַלץ מיט דער ציג צווישן זיינע קני. ער קוקט נאָר אויס אָ סך מידער. ווי־זשע אַנדערש? אויך ער איז דאָך מסתם די גאַנצע נאַכט ניט געשלאָפן, מורא האָבנדיק, אַז איך וועל אים דערמאָרדן. אונדזערע ביידנס געדאַנקען האָבן יענע נאַכט זיך פאַראייניקט אַרום מאָרד...

— באָן דזשיאָרנאָ — באַגריס איך אים.

— באָן דזשיאָרנאָ, סיניאָרע. פּאָקאָ מאַנדזשיאָרע? — פרעגט ער, און ברענגט מיר טאָקע אָ שיסל מילך מיט אָ שטיק אַלטע פּאַלענטע.

איך בעט אים, ער זאָל מיר ווייַזן דעם וועג צום וואלפּעליני, זייענדיק זיכער, אַז איך וועל דאָרפן גיין פונקט אין דער פּאַרקערטער ריכטונג ווי ער וועט מיר אָנווייַזן.

אַ שעה שפּעטער האָב איך באַגעגנט קי אויף דער פּאַסאַוויסטקע. ניט ווייט האָט אַ יונגער בחור מיט אַ גרויסער בלעך פּאַרהאַלטן דאָס וואַסער אין אַ קינסטלעך־געמאַכטן ריוו, דורך וועלכן דאָס גראָז אַרום איז באַ־וואַסערט געוואָרן. איך האָב אים דערלאַנגט ציגאַרעטן — מיר האָבן פּאַר־רויכערט. ער איז געווען זעלטן צופֿרידן, אויסגעמאַגערט, מיט קראַנקע אויגן, איבער וועלכע ער האָט געהאַט אַריבערגעזוקט דאָס היטל. מיר זיינען באַלד געוואָרן היימיש.

— קוואַנטאַ דיסטאַנצאַ לאַ פּראַנטיערע לאַ סוויצערא? — פרעג איך ביי אים, צו ווייסן ווי ווייט ס׳איז די גרענעץ.

— קוועסטאַ פּראַנטיערע — ווייזט ער מיר אָן אויף אַ ניט ווייט שניי־בערגל.

ער זאָגט עס אַזוי פֿשוט, ווי ער וואָלט מיר גלאַט אַנווייזן אויף אַ שכנס הויז. און ס׳האָט טאַקע אויסגעוויזן זייער נאָענט אויך — אַ צען, פֿופצן מינוט גאַנג. אָבער תיכף האָב איך זיך דערמאַנט, אַז שוין ניט איין מאָל האָב איך זיך אַזוי געגאַרט. די לופט אין די בערג איז אַזוי שיטער, אַז דאָס ווייטסטע קוקט־אויס ווי מיט דער האַנט צו גרייכן.

— נעכטן — דערציילט ער מיר בסוד, נאָכדעם ווי ער האָט באַ־וואַסערט אַ טייל פון דער לאַנקע — נעכטן איז דאָ אַריבער די גרענעץ אַ גאַנצע אָפּטיילונג סאָלדאַטן. זעסט דאָרט דאָס שטיבל? דאָס איז דאָס פינפטע, דאָס לעצטע גרענעץ־שטיבל אין יענעם באַרג־שניט.

— אין וועלכן באַרג־שניט?

— פון סאָן בערנאַרד — ווייזט ער נאָכאַמאָל אויפן שניי־בערגל — הינטער דעם פערטן שטיבל וואוינט דער אייניזידלער, ביי וועלכן דו ביזט געווען. און דאָ אין פינפטן, לעבן פּולוואַרק, האַלטן זיך אויף די דריי גרענעץ־וועכטער, וועלכע גייען יעדן אין דער פרי טרינקען מילך ביים אייני־זידלער. זיי דאַרפן באַלד דאָ זיין.

ניט וואַרטנדיק לענגער, וואַרף איך אַראָפּ פון זיך דעם רוקן־זאַק, לויף צום וואַסער און נעם אַרבעטן מיט דער בלעך, ווי מיין נייער פריינט האָט עס פריער געטאָן. דער יונגער בחור פֿאַרשטייט אָפּנים וואָס דאָ קומט פֿאָר און באַהאַלט אויף גיך מיין רוקן־זאַק הינטער אַ פּעלז. און אָט זיינען שוין טאַקע דאָ די דריי גרענעץ־סאָלדאַטן — קאַריביניערים אין זייערע פּעלע־רינעס! איך אַרבעט און קוק זיך ניט אום, אָבער דאָס האַרץ טיאַקקעט: באַלד וועלן זיי מיר אַוודאי אַ קלאַפּ טאָן אין פּלייצע און זיך אַ נעם טאָן צו מיר! אָבער ניין, זיי שטעלן זיך אָפּילו ניט אָפּ — זיי גייען ווייטער און פֿאַרשווינדן. איך קוק נאָך אַלץ אין זייער ריכטונג מיט פֿאַרדאַכט.

— קום מיט מיר — זאָגט דער בחור און פירט מיך אויפן בוידעם

פון אָ שייער — שלאָף זיך דאָ אויס, און ביינאַכט וועל איך דיר ווייזן דעם וועג.

ער איז נאָך צוריקגעקומען מיט אַן עמער וואַסער און אַ שטיק פּאַלענטע, און צוגעזאָגט ביינאַכט מיך אויפצוואוועקן.

דאָס איז געווען דער לענגסטער טאָג אין מיין לעבן. אָבער ביינאַכט, וען ער האָט מיר דערקלערט ווי אַזוי צו גיין, האָט עס ניט געמוטעט קיין האַלבע שעה און איך בין געווען לעבן דעם לעצטן וואַך־שטיבל. ס׳האָט זיך דאָרט געלויכטן. איך בין עס שטילערהייט אַרומגעקראָכן און געמוטעט קלעטערן איבער פעלזן. וואָס העכער, אַלץ קעלטער, אַלץ מער אייז און שניי. אָבער ס׳איז נאָך גאָנץ ווייט פון שפּיץ. ס׳איז אין מיטן נאַכט, דער ווינט פייפט שניידיק דורך דער לופט — באַלד קאַלט, באַלד וואַרעם — איך ציטער אין איינאָמקייט. קלאָרע שטערן קוקן אויס ווי קליינע לבנות מיט שפּיצן, און דאָך עפּעס כמורנע. איך שטיי ווי פּאָר אָ וואַנט, אָבער איך קלעטער אַרויף ווייטער — דער שפּיץ! ווידער שניי־פעלדער, אָבער איצט גייט עס שוין באַרג־אַראָפּ. נאָר ס׳איז עפּעס פייכט דער באָדן, גליטשיק, און מיט אַמאָל — איך פאַל, און ווער מיטגעשלעפּט פון אַ מאַסע אייז! אינסטינקטיוו נעם איך זיך קאַטשען אויף אַ זייט — אַלץ שנעלער און שנעלער, כדי וואָס גיכער צו דערווייטערן זיך פון דער גליטשיקער, זיך קוליענדיקער מאַסע. איך געפּין זיך אַפּנים ביים באַרג־שניט, איבער אַ טיפן תהום, וואָרים אָט האָט זיך די ריזיקע מאַסע אייז און שניי אַ קאַטשע געטאָן אויף אַראָפּ, און פאַלנדיק, זיך נאָך עטלעכע מאָל אַנגעשלאָגן אָן פעלזן, ביז זי קראַכט אַריין ערגעץ טיף אונטן און צע־עכאָט זיך מיט אַ כוח פון מעכטיקע דונערן. אַ נס, וואָס איך האָב זיך אין צייט אָפּגערוקט! און אָט גיי איך שוין צווישן קשאָקעס און ביימלעך, אַלץ גיכער און גיכער, באַרג־אַראָפּ.

די נאָכט נעמט פאַרשווינדן — עס ווערט העלער. איך הער, דאָכט מיר, שטימען — שאָטנס באַווייזן זיך — מענטשן קומען — אָבער ווער האָט מורא! אָט שטיי איך פאַר זיי:

— הע, סיניאָרע, קוואַנטאָ דיסטאַנצאַ לאָ פראַנטיערע לאָ סוויצעראַ?

— פרעג איך.

— קוועסטאָ לאָ סוויצעראַ — ענטפערן זיי.

די שווייץ! דאָס זיינען שווייצאָרישע טוריסטן. איך לאָך און ווייַן און טאַנץ פאַר פריידּ, און נעם זיי דערציילן מיין גאַנצע געשיכטע וועגן אַנטלויפן פון איטאַליענישער געפאַנגענשאַפט. די שווייצער האַלטן מיך פאַר אויסער־געווינלעך מזלדיק: דאָ אַרום, דערקלערן זיי, קומט זעלטן ווער אַריבער, ווייל אָפּט ריסן זיך דאָ אָפּ אויפגעוויכטע פלאָכטעס אייז און שניי און וועלן געפערלעך פאַר די טוריסטן. ערשט מיט עטלעכע שעה צוריק, זאָגן

זיי, האט אזא לאווינע ארונטערגעקראכט — — גאט מיינער! דאס איז עס דאך טאקע דאס נאסע בערגל, וואס האט שיער נישט אויך מיך מיטגעשלעפט!...

ס׳דארף נעמען א צוויי שעה, ביז מ׳קומט צום הויפט־שטראז, וועלכער פירט, אויף לינקס, קיין פראנקרייך, און רעכטס — צו א שווייצאריש דערפל. אלע פריילעכע לידלעך, וואס איך האב אמאל געהערט און געקענט, האב איך איצט אויסגעזונגען. איך בין ניט געגאנגען, נאר געטאנצט, געשפרונגען! ענדלעך, ענדלעך איז עס מיר געלונגען! — כ׳בין שטאלץ מיט דעם, און איך וואלט זיך אליין געהאלדזט פאר פרייד! צוויי נשמות האבן זיך געפרייט אין מיר: איינע, וואס האט באוויזן אזא טאט, און א צווייטע, וואס האט באוואונדערט.

אזוי בין איך אנגעקומען אין שטעטל ארסיער. איך בין אריין אין א שענקל און זיך פריידיק געלאבט מיט קאווע און ברויט מיט פוטער. דערנאך בין איך גלייך אווע צום קליינעם באן־הויף. וועמען איך האב באגעגנט, האב איך באלד געזומען דערציילן די געשיכטע פון מיין אנטלויפן; אבער די מענטשן דא האבן גערעדט פראנצויזיש און קיינער האט מיך ניט פארשטאנען. ביז איך האב זיך אנגעשטויסן אויף א יונגער לערערין פון באזעל, וועלכע האט גערעדט דייטש. זי איז געווען באגייסטערט פון מיין געשיכטע און תיכף געוואלט מיר קויפן א באן־בילעט קיין באזעל. דערווייל האט זיך פארזאמלט ארום אונדז א רעדל מענטשן, און איינער, מיט א קליין, שפיציק בערדל, נעמט מיך אויע אין א זייט און זאגט צו מיר מיט א שטארק פראנצויזישן אקצענט:

— פארט ניט קיין באזעל: זיי זיינען דארט משוגע־פאטריאטיש און וועלן אייך נאך צוריקשיקן אין מלחמה. קומט בעסער מיט מיר קיין לוזאן און פון דארט וועט איר פארן קיין ענגף, וואו איר קאנט בלייבן ביז איבער דער מלחמה. שוין גענוג געמאכט „בום־בום".

— יא — וועגד איך איין — אבער איך האב דאך ניט גענוג געלט, און די דאמע וויל מיר קויפן א בילעט ביז קיין באזעל.

— איך וועל אייך קויפן א בילעט ביז קיין ענגף — בארואיקט ער מיך און איילט שוין צו דער קאסע.

אזוי האבן צוויי פרייע פראנצויזישע בירגער זיך געדונגען איבער מיין גורל.

אין לוזאן האב איך מיטן פראנצויז נאך געגעסן אנבייסן, און נאכמיטיק בין איך שוין געווען אין ענגף. עס איז אריינגעפארן אין סטאנציע א צוג מיט דייטש־עסטרייכישע אינוואלידן, וועלכע מ׳האט געהאט אויסגעביטן פאר פיינטלעכע אינוואלידן. האב איך זיי געזומען דערציילן די געשיכטע

פון מיין אַנטלויפן. פלוצים נעמט מיך אָן אַ שווייצאַרישער זשאַנדאַר פאַרן אַקסל און פירט מיך אָפּ צו דער באַן־הויף־קאָמאַנדע.

— ווער זייט איר? — פרעגט דער קאָמאַנדאַנט.

— אָן עסטרייכישער סאָלדאַט — ענטפער איך.

— וואָס טוט איר דאָ?

איך דערציילּ אים מיין געשיכטע.

דערווייל האָט עמעצער געלאָזט ווייסן דעם עסטרייכישן קאָנסולאַט, און ס׳איז אַריבערגעקומען אַ באַאַמטער, וועלכער גאַראַנטירט פאַר מיר ביי דער שווייצאַרישער פאָליצייַ און אַנטשולדיקט זיך אָפּילו וואָס דער קאָנסול אַליין האָט ניט געקאָנט קומען. ער פירט מיך דערנאָך אין אַן ערשט־קלאַסיקן האָטעל און דערקלערט מיר, אַז איך בין דאָ דער גאַסט פון דער עסטרייכישער געזאַנדשאַפט. מאָדנע...

ער האָט מיך איבערגעלאָזן אַליין אין מיין צימער. עס קומט אַריין אַ שיין האָטעל־מיידל מיט האָנטיכער.

— ווייסט איר, אַז איך בין אַן אָנטלאָפענער? — ווייל איך אין מיין פרייד אויך איר דערציילן מיין געשיכטע.

— האָט איר נאָז־טיכלעך? — שלאָגט זי מיר איבער מיט אַ קאָקעטיש שמייכעלע.

— ניין — שטוין איך.

— נעמט־זשע פריער אַ באָד, דערנאָך וועט איר עסן דאָ אונטן אין האָטעל, און נאָכדעם וועל איך אייך ברענגען טיכלעך, וועט איר מיר דער־ציילן אייער גאַנצע געשיכטע. איצט אייל איך זיך.

כ׳האָב אויף גיך גענומען אַ באָד און בין, אַ ניט־ראָזירטער, אין מיינע צעריסענע, קויטיקע קליידער אַראָפּ אין עס־זאָל. ביי די טישן זיינען געזעסן הערן און דאָמען אין אָוונט־טואַלעט — זיי האָבן שוין געוואוסט וועגן מיין געשיכטע. ס׳איז צוגעקומען דער קעלנער.

— גיט מיר אַלץ, וואָס ס׳איז דאָ אויסגערעכנט — ווייז איך אים אויף דער שפּייז־קאָרטע.

מ׳ברענגט מיר קאָוויאָר, אויסטערס און דאָס בעסטע וואָס זיי האָבן. דער קעלנער איז באַגייסטערט פון מיר: אַזאַ הונגעריקן גאַסט האָט ער נאָך קיינמאָל ניט סערווירט. אָפילו די אַנדערע געסט שמייכלען צופרידן איבער מיין אַפּעטיט.

אויסגעטרונקען אַ פלאַש שאַמפּאַניער, און מיטגענומען איינע מיט זיך, אייל איך צוריק אין מיין צימער — די נאָז־טיכלעך...

איך האָב ניט לאַנג געוואַרט: די קלייַנע מיט די קאָרשן־אויגן איז אַריינגעקומען מיט אַ נאָז־טיכל אין האַנט. מיר האָבן זיך באַלד געזומען צו דער פלאַש שאַמפּאַניער, און איך האָב איר אויסדערציילט אַלץ וועגן

דעם קריג, וועגן מיין געפאַנגענשאַפט אין איטאַליע און וועגן מיין אַנט־
לויפן. און זי האָט נאָר געהאַלטן אין איין איבערחזרן:

— איז ניט איטאַליע אַ וואונדערבאַר לאַנד?

יאָ, באמת וואונדערבאַר... און אַזוי האָבן זיך אונדזערע הערצער אַריינ־
געגנבעט אינס אין דאָס אַנדערע — —

ס׳איז שוין געווען שטאָק פינצטער, וועט איך האָב געענדיקט מיין
געשיכטע, און דערנאָך האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט זיך געזונגען דאָס אייביקע
ליד פון ליבע.

גאַנץ פרי, איידער זי איז אַוועק, האָט זי בלויז אַ זאָג געטאָן מיט טרערן
אין די אויגן:

— איך בעט דיך, פרעמדער, מוזט מיר עפּעס צוזאָגן.

— זיכער, קינדעלע, איך וועל ניט בלויז צוזאָגן, נאָר אויך האַלטן
וואָרט.

וויל זי איך זאָל מיט איר חתונה האָבן? וויל זי אַנטלויפן מיט מיר?
איך בין אויף אַלץ גרייט געווען, אַבי זי זאָל ניט ווייגען. טרערן וועקן
אין מיר שטענדיק טרויער און חרטה. זי אָבער האָט שטיל, ניט דרייסט
געזאָגט:

— איך בין אַן איטאַליענערקע און האָב צווויי ברידער אויפן פראָנט.
בעט איך דיך, פרעמדער סאָלדאָט, שיס נישט אויף זיי...

וויידער זיינען אירע קאָרשן־אויגן געווען פול מיט טרערן.

— האָסט מיך ליב? — פרעגט זי פלוצים.

איך האָב עפּעס אַ זאָג געטאָן און זי אַרומגענומען.

— אויב דו האָסט מיך ליב, מוזטו מיר צוזאָגן, אַז דו וועסט מער
קיינמאָל ניט שיסן אויף קיין איטאַליענישן סאָלדאָט, און אויך ניט אויף
קיין אַנדערע איטאַליענישע מענטשן.

כמעט אַ פאַרשעמטער, מיט אַ פאַרשטיקטן קול האָב איך עס איר צו־
געזאָגט. און גאָט איז מיין עדות, אַז איך וועל אָט דעם צוזאָג אייביק האַלטן.

אין דער היים, אין דער היים וועט מען ווידער זיך זען

אויף מאָרגן האָט מיך אָפיציעל אויפגענומען דער עסטרייכישער
קאָנסול, אַ יונגער, צוגעלאָזענער מאַן מיט אַ פיינער, בלאָנדער באָרד.
עלטערע און יינגערע יחסנישע הערן און דאָמען, וועלכע זיינען געווען דאָרט
פאַרזאַמלט, האָבן זיך באַלעקט מיט דער געשיכטע פון מיין אַנטלויפן און
מיך גלויבט פאָר מיין „פאַטריאָטישער טאָט". גיי דערצייל זיי, אַז מיר
איז גאָר קיינמאָל ניט איינגעפאַלן צו אַנטלויפן צוליב „פאַטריאָטיזם"! איך

בין אַנטלאָפן צוליב — וואָס? „פרייהייט"? נו, דאָס איז אַ צו הויך וואָרט פאַר דעם. איך האָב פשוט געוואָלט זיין פריי, צו קאָנען שפּילן טעאַטער און זיך אויסלעבן סעקסועל. אפשר אויך אַביסל צוליב אַוואַנטורע, צו קאָנען שטילן מיין נייגער: וועט געלינגען צו אַנטלויפן, צי ניט? אָבער זיכער ניט צוליב „פּאַטריאָטיזם", ווי אָט די לײַדיקגייערס האָבן מיר געוואָלט איינרעדן.

נאָר דעם זעלבן נאָכמיטיק האָט דער קאָנסול מיך פאַרבעטן אין זיין פּריוואָטער ווילע און מיר דערקלערט, אַז לויט דעם אינטערנאַציאָנאַלן קריגס־געזעץ מוז איך אינטערנירט ווערן אין דער שווייץ. אַהיימשיקן מיך קאָן ער ניט. אָבער אַזוי ווי מיין אינפאָרמאַציע וועגן דער געפאַנגענשאַפט איז פון גרויס וויכטיקייט, וואָלט ער מיר „פּריוואָט" געראַטן זיך אַריינ־גנבענען היינט ביינאַכט אין עסטרייכישן אינוואַלידן־צוג, כדי דערנאָך, „אין דער היים", איבערצוגעבן געוויס אַלע אייניצלהייטן.

— גאַנץ פיין, עקסצעלענץ — זאָג איך אים שוין גאָר נישט „דיפּלאָ־מאַטיש" — אָבער פאַר מיר איז די מלחמה געענדיקט, און איך האָב גאָר נישט קיין חשק אַנצוהויבן נאָכאַמאָל פון אַנהויב. איך וויל זיין פריי און שפּילן טעאַטער.

— איר וועט שפּילן טעאַטער — דערקלערט ער מיר אַביסל דיפּלאָ־מאַטיש — דאָ וועט מען דאָך אייך אינטערנירן און איר וועט ווידער ווערן אַ געפאַנגענער. אָבער איך קאָן אייך מיטגעבן אַ פּאַפּיר, וואָס וועט אייך באַרעכטיקן אַרויסצוטרעטן פון מיליטער־דינסט און ווידער אַריין אין ציווילן לעבן.

זאָל זיין, טראַכט איך, אַבי ניט ווידער זיין געפאַנגען! האָב איך באַלד אין אָוונט זיך אַריינגעגנבעט אין אינוואַלידן־צוג און דעם צווייטן טאָג זיינען מיר שוין געווען אין דעם עסטרייכישן גרענעץ־שטעטל פרייבערג, אין פּאַראַלבערג.

דאָס באַליבטסטע לידל ביי עסטרייכישע סאָלדאַטן איז געווען: „... אין דער היימאַט, אין דער היימאַט, דאָ גיבט׳ס איין ווידער־ווידער־ווידערזען" — — איז דאָס געווען אַ „ווידערזען אין דער היים"!... מען האָט פאַרזאָמלט די אינוואַלידן אין באַן־רעסטאָראַן. אַמאָל האָט מען זיי פון דאָנען אַרויסבאַגלייט מיט מוזיק — היינט שלעפּט מען זיך מיט די קאַליקעס אַן הענט און אַן פיס, ווי ביי אַ לוויה פון לעבעדיקע מתים. אייניקע ברענגט מען אַריין אויף טראָג־בעטלעך, אַנדערע הינקען אַריין אויף פּראָוויזאָרישע קוליעס, און נאָך אַנדערע, יונגע מענטשן מיט פאַרבאַנדאַזשירטע אויגן אָדער אין שוואַרצע ברילן, ווערן געפירט פון גייענדיקע קאַליקעס. קאָמי־טעט־מומעס און צדקה־וועיבער באַגריסן זיי מיט ליגנעריש שמייכלען. אַן אַלטער מאַן, וואָס שאָקלט מיטן גאַנצן קערפּער און קוקט־אויס, אין זיין

אַלטמאָדישן געזעראַל־מונדיר מיטן צוויקער אויף דער נאָז, ווי אַ קאָסטיו־מירטער שוסטער אויף אַ מאַסקן־באַל, נעמט איבער דעם אינוואַלידן־טראַנספאָרט. זיכער שוין דרייסיק יאָר אויף פענסיע, האָט מען איצט אָט דעם געזעראַל פון אַ וויץ־בלאַט מאַביליזירט צו זיין דער קאָמענדאַנט פון מענטשלעכע שאַרבנס, — אַ רעזולטאַט פון „דיפלאָמאַטיע" און מלחמה־העצערייַ אין אונדזער יאָרהונדערט. איך גיב אים איבער דעם בריוו פון געזעראַל־קאָנסול. דער אַלטער, טויב ווי אַ גלאָק, צעשאָקלט נאָך מער זיין קאָפּ און, מיט אַן אָנשטעל פון אַ מיליטעריסט, צעקרעכצט ער זיך מיט אַ בייז־וויינענדיק שטימעלע:

— זייט וועז נעמען זיך די ציוויליסטן דאָס רעכט צו זאָגן אונדז, מיליטערלייט, וואָס צו טאָן?

ער דערלאַנגט דעם בריוו זיין אידיאָטיש־שמייכלענדיקן אַדיוטאַנט און הייסט מיר אויסשטעלן אַ רייזע־בילעט צו מיין „ערזאַץ־באַטאַליאָן", וואָס גרייט־צו אָפּטיילונגען פאַרן פראָנט.

„אין דער היימאָט, אין דער היימאָט — — איין ווידערזען"!...

מען האָט אונדז נאָך געמאַכט אַ „באַנקעט" מיט שיטערער זופּ, פאַר־שימלט ברויט און מיט פעטע רעדעס, געהאַלטן פון בירגערמייסטער, פון געזעראַל און פון אַ גלח. דערנאָך בין איך אַוועקגעפאָרן איבער ווין קיין עסטרייכיש־שלעזיע צו מיין ערזאַץ־באַטאַליאָן. אין צוג האָבן סאָלדאָטן געפירט אָנגעפאָקטע רוקן־זעק. איך האָב זיך דערוואוסט, אַז אין ווין הוב־גערט מען און די סאָלדאָטן מאָכן געלט פון אַריינשמוגלען שפייז. אַזוי ווי אויף מיין רייזע־בילעט איז ניט געווען קיין אָנגעגעבענע דאָטע, בין איך מיט אַזאַ שמוגלער־גרופּע מיטגעפאָרן קיין לובלין און צוריקגעבראַכט קיין ווין צוויי פולע רוקן־זעק מיט חזיר־פעטס.

איצט האָב איך זיך געלאָזן איבער די ווינער טעאַטערס זוכן אַן „אויפ־טריט". אין אַ קליין טעאַטערל, וואו מען האָט געשפילט גאָלדאָניס „מירא־דאָלינאַ", איז גראָד קראַנק געוואָרן דער הויפּט־קאָמיקער. האָבן זיי מיר פאַרגעשלאָגן נאָך דעם זעלבן אָונט צו שפילן די ראָל. אַ שעה פאַר דער פאָרשטעלונג האָבן מיר זיך באַדאַרפט „איינפאָרשטיין" וועגן שפילן, אָבער קיינער פון די שפילער איז ניט געקומען. בין איך שוין געגאַנגען שפילן אינגאַנצן אַן פּראָבע. דאָס שטיק איז אין פערזן: האָב איך אַ צעטומלטער, באַלד ביים ערשטן אויפטריט, זיך פאַרהיקעט. און מיינע ווינער קאָלעגן, אָנשטאָט מיר צו העלפן, האָבן געזומען מיך אויסלאַכן אויף דער אָפענער בינע, און דאָס פובליקום האָט מיטגעלאַכט. מיר איז פינצטער געוואָרן פאַר די אויגן. איז מיין טעאַטער־שפילן געווען בלויז אַ בייזער חלום?... נאָך גוט וואָס איך האָב אַ באַטאַליאָן, וואוהין איך קאָן אָנטלויפן פון מיינע ווינער קאָלעגן.

דער באַטאַליאָנס־קאָמאַנדאַנט האָט מיך ווידערעם באַגריסט. בין איך דאָך געווען דער איינציקער אין אונדזער רעגימענט — און זיכער צווישן געציילטע אין דער גאַנצער עסטרייכישער אַרמיי — וואָס איז אַנטלאָפן פון איטאַליענישער געפאַנגענשאַפט. זיין אַדיוטאַנט, הויפטמאַן ווייגעל, האָט מיר געזאָגט, אַז פאַר מיין געוואָגטן אַנטלויפן איבער די אַלפּן וועל איך זיכער באַלוינט ווערן מיט דעם גרויסן גאָלדענעם מעדאַל פאַר מוט און דרייסטקייט. דער אָבערסט האָט מיך פאַרבעטן אויף אָוונט־ברויט מיט די אָפיצירן. דאָ האָב איך באַגעגנט אייניקע פריינט, איצט שוין אָפיצירן, וועלכע זיינען נאָך מיט מיר געגאַנגען אין דער אייניעריקן־שולע. אַנדערע זיינען שוין געווען טויט, אָדער אין געפאַנגענשאַפט.

נאָכן עסן, בעת מיר האָבן געטרונקען שוואַרצע קאַווע מיט קאָניאַק, האָב איך ווידער געמוזט דערציילן די געשיכטע פון מיין אַנטלויפן. אַנ־געריגט פון אַלקאָהאָל און די באַגריסונגען, האָב איך גאַנץ פריי, אָן שום דיפלאָמאַטישע באַפּוצונגען, דערציילט וויאַזוי מען האָט אונדז געמוען געפאַנגען און וועגן דעם לעבן אין לאַגער פאַר געפאַנגענע, וועגן די קריגערייען, וואָס קומען דאָרט פאַר צווישן די סאָלדאַטן פון פאַרשיידענע נאַציעס, און דער עיקר וועגן די טשעכן. אָבער זע — אָט זיצט דאָך דער הויפטמאַן טשערני! אויך ער געפינט זיך איצט ביים ערזאַץ־באַטאַליאָן. ער פילט זיך אומבאַקוועם פון מיינע באַמערקונגען וועגן די טשעכן, הוסטלט ער אונטער, גיסט אין זיך וויין און שיסט צו מיר אַריבער בייזע, פייערדיקע בליקן — ווי דעמאָלט, ווען ער האָט מיך געצוואונגען, מיט מיין מכה אונטערן אָרעם, צו שטיין פאַר אים אויסגעצויגן „האָבט אַכט“. אין דער אַרמיי האָט מען געוואוסט וויאַזוי די טשעכן פאַרהאַלטן זיך, נאָר קיינער האָט וועגן דעם ניט געריידט. אָבער איך האָב זיך דערלויבט אָפּנהאַרציק צו דערציילן ווי די זעלבע טשעכישע אָפיצירן, וועלכע פלעגן פריער אונדז פאַרמוטשען מיט שקלאַפישער דיסציפּלין, האָבן אין געפאַנגענשאַפט באַלד זיך פאַרבריידערט מיט איטאַליענישע אָפיצירן. מיר איז אָפילו קלאָר געווען, אַז די האַלטונג פון טשעכישן פאָלק איז אַ גערעכטע. אָבער ווייל אַנטקעגן מיר איז געזעסן טשערני, וועלכער פלעגט זיך אַזוי איזדיעקעווען איבער מיר און זיך אָפילו פאַרמאַסטן מיך צו דערשיסן — איז מיין יידע באַ־מערקונג וועגן טשעכן געמאַכט געוואָרן אויפן פּערזענלעכן חשבון קעגן טשערנין, און יעדער זאָל האָט געפאַטשט אין זיין פאַרשיכורטן פּרצוף, אַז ער האָט שיער ניט געפלאַצט, ווי דעמאָלט מיין מכה אונטערן אָרעם! ערשט שפּעטער האָב איך געמוען דערציילן אָביעקטיוו וועגן מיין אַנטלויפן, און אָלע האָבן זיך צוגעהערט געשפּאַנט. ס׳איז געוואָרן פריילעך און מיר האָבן געטרונקען ביז אין וויסן טאָג אַריין.

ביי טשערנין, ווי מיין געוועזענעם קאָמאַנדאַנט, האָב איך באַדאַרפט

„אַפּיציעל" מעלדן מיין אַנטלויפן פון דער געפאַנגענשאַפט, ער זאָל מיך פּאַרשלאָגן פאַר אַ מעדאַל.

— וואָס? — האָט ער זיך צעבייזערט נאָך איידער איך האָב געענדיקט מיין מעלדונג — איר זייט אַנטלאָפן פון געפאַנגענשאַפט?! דערציילט עס דער יידישער באָבע אייערער! דעזערטירט האָט איר, איר כיטרע יידלאַק! איר האָט זיך אויסבאַהאַלטן און איצט וואָלט איר נאָך וועלן באַקומען דערפאַר אַ מעדאַל? אַ דרעק וועט איר באַקומען, ניט קיין מעדאַל — אַזוי לאַנג ווי איך בין האָפּטמאַן!

איצט האָב איך שוין מער ניט קיין מורא געהאַט ווי אַמאָל, און איך האָב זיך העכער צעשריגן:

— הער האָפּטמאַן זאָגט ניט דעם אמת! איר האָט ניט קיין שום רעכט מיך און מיין פאָלק צו באַלייִדיקן!

— ס׳מויל האַלטן, פרעכער קאָמעדיאַנט! שווייגן, אָדער איך דערשיס אייך ווי אַ הונט!

איך האָב זיך איצט אויסגעלאַכט פון אים און געזומען אַזוי שרייען, אַז מענטשן פון שכנות זיינען זיך צוזאַמענגעלאָפן:

— אַנו, פּראָווט שיסן, הער האָפּטמאַן! שיסט! איר וועט זיך נאָך לאַנג איבערלייגן, אייִדער איר וועט שיסן.

איך בין גרייט געווען זיך צו וואַרפן אויף אים, אויב ער זאָל וועלן אַרויסנעמען דעם רעוואָלווער. ער האָט אָבער דערשמעקט די ערנסטקייט פון דער סיטואַציע און האָט עס ניט געטאָן.

— „טאג־קאָרפּאָראַל!" — האָט ער, ברוין־און־בלאָ פון כעס, גערופן דעם אונטעראָפּיציר, וועלכער איז דעמאָלט געווען אין דינסט — פּירט אים אַוועק און זעצט אים איין, דעם פאַרברעכער!

מען האָט מיך אַרעסטירט.

„אין דער היים, אין דער היים וועט מען וויידער זיך זען"...

ס׳איז מיר קלאָר געוואָרן מיין נאַרישקייט: איך האָב איינגעשטעלט מיין לעבן צו אַנטלויפן פון „שונאס לאַגער", כדי דערפאַר אין דער אייגענער „היים" אַרעסטירט צו ווערן... כ׳האָב שיער ניט געווייניט פון פאַרדרוס. „איך וועל עס ניט פאַרשווייגן", האָב איך באַשלאָסן און האָב אָנגעשריבן צום קריגס־מיניסטעריום אַ בריוו פון צען זייטן וועגן אַלץ, וואָס איז מיר געלעגן אויף דער נשמה. „זייער געערטער הער קריגס־מיניסטער!" — האָב איך אָנגעהויבן מיין בריוו, ווי איך וואָלט זיך פּשוט באַקלאָגט פאַר אַן עלטערן הער וועגן דעם אומרעכט, וואָס ס׳איז מיר געשען — ווי איך וואָלט געשריבן צו אַ סוחר, וואָס אָנשטאָט ראַיעלע סחורה האָט ער מיר בראַק אַריינגעשיקט — ווי צו אַ פיש־הענדלער, וואָס האָט מיך אַריינגענאַרט מיט פוילע, פאַרשטונקענע פיש. איך האָב אים דערציילט וועגן טשערניס

באַנעמען זיך אויפן פראָנט, ווי די טשעכישע אָפיצירן האָבן זיך געחברט מיט די איטאַליענער, וועגן מיין אַנטלויפן און וועגן מיין בריוו פון קאָנסול, און פאַרענדיקט האָב איך: „ . . . דאָס אַלץ, הער מיניסטער, שרייב איך אייך פון געפענגעניש, און איך פרעג אייך: צי האָב איך, ווי אַ בירגער, קיין שום אַנדער רעכט ניט, ווי בלויז שטאַרבן פאַר מיין פאָטערלאַנד?"

איך האָב אונטערגעשריבן מיין פולן נאָמען און אויך די אָפּטיילונג און רעגימענט, ביי וועלכן איך דין. ביים באַטאַליאָנס־קאָמאַנדאַנט האָב איך זיך ניט באַקלאָגט, און טשערנין האָב איך מער ניט געזען — איך בין געווען צוגעטיילט צו אַן אַנדערער אָפּטיילונג.

דאָס לעבן ביים באַטאַליאָן איז איצט געווען גאַנץ אַנדערש. ס׳איז שוין געוועןווינטער 1917. דאָס עסן איז געווען פיל ערגער, די דיסציפלין לויז. די יינגערע אָפיצירן האָבן נאָך אָפילו שטאָלץ געטראָגן זייערע מעדאַלן — וואָס האָט שוין אָבער אויף קיינעם מער קיין אינדרוק ניט געמאַכט — נאָר די עלטערע רעזערוו־אָפיצירן זיינען שוין געווען מיד. פון רוסלאַנד זיינען געקומען ידיעות וועגן אַ רעוואָלוציע — סעפּאַראַט־פרידן — מ׳האָט אַראָפגעוואָרפן דעם צאַר! אונדזערע אוקראַינער האָבן געגומען „פילאָזאָפירן" צווישן זיך — ס׳איז געווען קלאָר, אַז אויך די עסטרייכישע בודע שאָקלט זיך. מ׳האָט ניט געריידט וועגן דעם, וואָרים קיינער האָט זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן אַ פולשטענדיקן צוזאַמענברוך, אָבער יעדער האָט געוואוסט, אַז דער קריג איז שוין פאַרלוירן. די אָנרוקנדיקע קאָטאַס־טראָפע האָט צעטומלט. די אומזיניקייט פון מלחמה איז איצט געווען אַ סך בוילעטער ווי אין אָנהויב פון קריג, און יעדער האָט געוואָלט וואָס פריער אַהיים און דאָרט אָנהויבן אַ נייַ, נוצלעך לעבן: אַרבעטן ווידער אין די וואָרשטאַטן און אויף די פעלדער, זייַען און שנייַדן, ברענגען קינדער אויף דער וועלט און זיי דערציען, זיצן זונטיק מיט שכנים אין קרעטשמע און ביי אַ גלעזל ביר אָדער שנאַפּס שמועסן וועגן פאָליטיק און געשעפט.

די פעלדוועבלס און די פריש־געבאַקענע יונגע קאָדעטן און לייטנאַנטס, וועלכע — קוים פון גימנאַזיע אַרויס — האָבן זיך דערפילט ווי ריטערס אין זאַטל, האָבן נאָך אַלץ געשונדן די הויט פון די סאָלדאַטן. דערצו נאָך איז די פרעמדקייט צווישן אונדזערע אוקראַינער ביים רעגימענט און דער אָרטיקער באַפעלקערונג געוואָקסן ביז שנאה. די הונגעריקע סאָלדאַטן פלעגן ביינאַכט פאַרשווינדן פון זייערע געלעגערס און גיין גנבענען וואָס עס האָט זיך געלאָזן. ס׳האָבן ניט געהאַלפן די קלאָגעס פון די באַגנבעטע און דער קאָמאַנדאָ פון די פאַטרולן אין דער נאַכט. סאָלדאַטן האָבן מיט פאַרשיידענע זאַכן אַזוי כיטרע אויסגעלייגט זייערע פאַרלאָזענע געלעגערס, אַז ביים קאָמאַנדירן זיינען די פאַטרולן געווען איבערצייגט, אַז די סאָל־דאַטן שלאָפן צוגעדעקטע אויף זייערע געלעגערס. איבעריקנס האָבן די

פֿאַטרולן אַליין געוואָלט זיין איבערצייגט וועגן דעם. האָט מען געגנבעט ביי דער באַפעלקערונג די לעצטע קאַרטאָפל פון פעלד, דאָס לעצטע זעקל קאָרן פון שייער, די לעצטע הון פון שטעלכל, און דערנאָך עס פֿאַרקויפט אין שכנישן דאָרף. מ׳האָט אויך פֿאַרקויפט די אייגענע מאַנטלען און שיך, די לייוונט פון געצעלטן, און פֿאַר דעם געלט האָט מען זיך געקויפט עסן. איינמאָל, ווען איך מיט נאָך צוויי מאָן זיינען געגאַנגען אויף פֿאַטרול איבער אַ פעלד, האָבן מיר געטראָפן אַ גרופּע סאָלדאַטן, וועלכע האָבן גע־קאָכט אין אַ גרויסן קעסל צוויי פּעטע, געגנבעטע געווז. זיי האָבן זיך אָבער ניט איבערגעשראָקן פֿאַר אונדז — פֿאַרקערט, זיי האָבן אונדז פֿאַרבעטן צו זייער סעודה, און אַזוי האָבן מיר דריי אַזייגער פֿאַרטאָג געהאָט אַן אויס־גצייכנטן אָנבייסן מיט הייס־געקאָכטע געווז און ברויט און ביר. צו־מאָרגנס איז דער עלטסטער פון דאָרף געווען ביים הויפּטמאַן מיט אַ קלאָגע, אַז מ׳האָט ביי אים אין דער נאַכט צוגעגנבעט די צוויי פעטסטע געווז. אָבער איך, ווי דער, וואָס איז געווען אין דינסט בייגאָכט, האָב איבערגעגעבן אַ ראַפּאָרט, אַז בעת דעם קאָנטראָל האָב איך אַלע סאָלדאַטן געטראָפן אויף זייערע געלעגערס. יאָ, האָב איך וויטער דערציילט, כ׳האָב באַמערקט אין דער געגנט עטלעכע פֿאַרדעכטיקע ציוויליסטן, וועלכע זיינען מעגלעך געווען פרעמדע און האָבן געגנבעט די געווז. כ׳האָב אַפילו געווי באַשריבן ווי יענע „גנבים״ האָבן אויסגעזען. פֿאַקטיש האָב איך זיי קיינמאָל פֿאַר די אויגן ניט אָנגעזען. מיין הויפּטמאַן האָט געוואוסט, אַז איך זאָג אַ ליגן, ער איז אָבער געווען צופֿרידן צו האָבן די געלעגנהייט אויסצוזידלען דעם דאָרף־עלטסטן פֿאַר באַשולדיקן זיינע „ערלעכע״ סאָלדאַטן אין גנבה. וואָרים ניט געקוקט אויף דעם, וואָס דאָס פֿאַרהעלטעניש צווישן אָפיצירן און סאָלדאַטן איז ניט געווען איבעריק פריינטלעך, האָט אָבער געהערשט אַ געוויסע סאָלידאַריטעט אין באַצוג צו דעם „ציווילן המון״.

עטלעכע חדשים שפּעטער האָט מען מיך באַשטימט „צום ראַפּאָרט״ פֿאַר אַ גרויס פֿאַרברעכן: אָנשטאָט זיך באַקלאָגן אויף אַ „דינסטלעכן וועג״ (אָפּריער ביי די עלטסטע פון מיין באַטאַליאָן און רעגימענט, דערנאָך ביי דער בריגאָדע, דיוויזיע א. אַ. וו.), האָב איך גאָר געשיקט אַ „פּאָלשע אָנ־קלאָגע״ קעגן דעם הויפּטמאַן טשערני דירעקט צום קריגס־מיניסטעריום! מיין בריוו איז דעריבער צוריקגעשיקט געוואָרן פון ווין צו אונדזער דיוויזיע, פון דער דיוויזיע צו דער בריגאָדע, פון דאָנען צום רעגימענט, און יעדע אינסטאַנץ האָט נאָך דערצו צוגעשריבן אירע באַמערקונגען — ליגט איצט ביי מיין באַטאַליאָן אַ גאַנצער פּאַק פּאַפּירן, וואָס באַשולדיקן מיך אין דיסציפּלין־ברוך. מ׳דאַרף מיך דאָרום ניט אַוועקשיקן צום פראָנט, נאָר מיך שטעלן פֿאַר מיין פֿאַרברעכן צום קריגס־געריכט.

דער משפּט איז פֿאַרגעקומען אין מעהריש אָסטראָ. צוערשט האָט מען

מיך געבראַכט צו אַ מיליטעריש גע־ריכט־אַבערלייטנאַנט, וועלכער האָט זייער וויניק אויסגעזען מיליטעריש: דער מונדיר אויף אים — לעפיש, דער בליק — מעלאַנכאָליש, מיט אַ פּולן קאָפּ געדיכטע, גרויע האָר. דערצו איז נאָך אויף זיין טיש געשטאַנען אַ קאַלענדאַר מיט אַ דיקער אויפשריפט: „מענטש, ערגער זיך נישט — אויך דאָס וועט אַריבער.“ ער האָט מיר דערקלערט, אַז לויט די דורכגעקוקטע אַקטן, האָב איך אַ רעכט צו פאַר־לאַנגען אַ פאַרטיידיקער. ער אַליין איז געווען אַן אַדוואָקאַט אין ציווי־לע־בען און האָט געראַדט צו מיר האַלב מיליטעריש, האַלב פּריוואַט:

— ס׳איז נישט קיין איבעריק שוועראַר פּראָצעס פאַר דיר. ערשטנס, ביסטו אַ שוישפּילער און ביסט באַרעכטיקט צו אַביסל טעמפּעראַמענט. צווייטנס, האָסטו אַ גרויסן פּלוס מיט דעם, וואָס דו ביסט אַנטלאָפן פון געפאַנגענשאַפט. אַ גוטער פאַרטיידיקער קאָן דיך אינגאַנצן אַרויסרייסן פון אָט דעם פיינלעכן ענין.

ער האָט זיך פריינטלעך צעלאַכט און מיר אַנגעוויזן אויף דער אויפ־שריפט פון זיין קאַלענדאַר. איך האָב אים געדאַנקט פאַר דער עצה און געזאָגט:

— איך דאַרף נישט קיין פאַרטיידיקער. אין שוצן־גרוב האָב איך אַליין געשאָסן, איך בין אַליין אַנטלאָפן פון דער געפאַנגענשאַפט און וועל אויך קאָנען אין געריכט אַליין זיך פאַרטיידיקן.

— זייער גוט — האָט ער געשמייכלט — אַזוי זאָלסטו אויך טענהן ביים פּראָצעס, און איך בין זיכער, אַז דו וועסט געווינען.

שוין דעם ערשטן טאָג פון דער פאַרהאַנדלונג האָב איך אַזוי שוי־שפּילעריש אַראָפּגעקנאַקט אַן אויסגעלערנטע רעדע, אַז דער ריכטער וויי דער אָנקלאָגער זיינען געזעסן געשפּאַנט ווי אין אַ טעאַטער. איך בין געווען געוואָלדיק צופריד מיט זיך, — כ׳האָב געפילט, ווי איך גופּא וואָלט איצט געווען אַ הויפּט־ראָל אין לעבן!

דערווייל האָט מען מיך צוריקגעשיקט צו מיין אָפּטיילונג, און מיין פאַרטיידיקונג האָט ווידער געמומען וואַנדערן דורך די פאַרגעשריבענע אינסטאַנצן — ביז די אַלע פאַפּירן זיינען צוריקגעקומען און מ׳האָט מיט מיר ווידער אָפּגעשפּילט אַ שטיק טעאַטער.

שפּעטער האָט מען אונדזער באַטאַליאָן צוריקגעשיקט אין אונדזער היימשטאָט, קאַלאָמיי. מזרח־גאַליציע איז איצט געווען אינגאַנצן רוא־ינירט פון קריג: דאָס לאַנד איז אויסגעזוכן געוואָרן פון פאַרשיידענע אַרמייען, אייגענע און פרעמדע; אַ סך פון די מענער זיינען געפאַלן אין קריג אָדער געווען אין געפאַנגענשאַפט, אַנדערע זיינען געבליבן אייביקע קאַליקעס. איין טרייסט איז בלויז געבליבן: דער קריג וועט שוין לאַנג ניט אָנהאַלטן. מיין עלטסטער ברודער מיט דער פאַמיליע האָבן איצט געוואוינט אין קאַלאָמיי,

וואוהין זיי זיינען געהאַט אַנטלאָפן, וועז די רוסן האָבן זיך דערנענטערט. דאָס דאָרף וועראַוויץ איז שוין אַפילו ווידער געווען ביי די עסטרייכער, אָבער מיין ברודער האָט זיך אַהין ניט אומגעקערט, ווייל זיין הויז דאָרט און די גאַנצע באַלעאַטישקייט איז געווען צעשטערט. די צאַרישע אַרמיי האָט אויסגעלערנט די גאַליצישע באַפעלקערונג צו מאַכן פּאָגראָמען, בפרט אין די קליינע שטעטלעך און דערפער, וואו זיי פלעגן אָנשיכורן מענטשן און זיי שיקן ראַבירן און צעשטערן ייִדישע היימען. און דאָך האָט זיך געבענקט אין דאָרף אַריין — זען וואָס דאָרט טוט זיך. האָב איך געמומען אורלויב, מיטגענומען מיין געווער און בין מיט מיין ברודער אַרויסגעפאָרן קיין וועראַוויץ.

אין דאָרף איז מען אַריינגעפאָרן באַרג־אַראָפּ, איבער אַ ניט־גענפלאָס־טערטן וועג, און דער וואָגן האָט מיט אַ ליאַרעם געדאַרפט אַריבערשפרינגען לעכער און בערגלעך. האָבן די דאָרף־מענטשן שטענדיק געוואוסט ווען עמעצער פאָרט פאַרבי און פלעגן אַרויסקריכן פון די כאַטעס, זיך דורכ־שמועסן אַביסל און הערן נייעס פון דער שטאָט. דאָס איז שוין געווען ווי אַ מנהג אין דאָרף. דאָס מאָל אָבער, ווי נאָר די מענטשן האָבן דערהערט דעם ליאַרעם פון אונדזער וואָגן, האָבן זיי אַלץ געלאָזן שטיין און שטילער־הייט אַריין אין די כאַטעס. און וועז מיר זיינען פאַרפאָרן צו אונדזער הויז, וואו מיר אַלע זיינען געבוירן געוואָרן, האָבן מיר אָנגעטראָפן ניט מער ווי אַ חורבה — אַ הויפן ליים און ציגל, מיט איין שטיין־געבליבענער וואַנט, מיט אויסגעהאַקטע פענצטער. ס׳האָט זיך אָפּגעריסן אין האַרץ, ווי מ׳וואָלט דערזען אַ נאָענטן ליגן טויט און צעקריפלט... דער שטרויענער דאָך איז נאָך געווען אָנגעשפּאַרט אין דער אינציקער וואַנט; אינעווייניק זיינען געלעגן צעוואָרפן צעבראָכענע טירן, בענק, טישן און טעפּלעך, און צווישן זיי האָבן זיך געוואָלגערט בלעטער פון ספרים, וועלכע מיין ברודער האָט געירשנט פון טאַטן, אַ ירושה נאָך פון עלטער־עלטער־זיידן... ווילדע גראָזן און קראָפּעווע האָט שוין געוואַקסן אַרום זיי. שטום זיינען מיר געזעסן אויפן וואָגן, ווי פאַרשטאַרטע אין אָנגעזיכט פון דעם געשענדטן שטיקל ערד, וואו מיר האָבן צום ערשטן מאָל געזען דעם ליכטיקן הימל און אַרויס־געפלאָפלט אונדזערע ערשטע קלאַנגען...

דער אַלטער פעדאָרקיוו, אונדזער אַמאָליקער שכן און דעם טאַטנס נאָענטסטער פריינט, איז פאַוואָליע, ניט דרייסט צוגעקומען צו אונדז. קודם האָט ער מיט עטלעכע פּעטשלעך גוט אָנגעגלעט אונדזער קאַשטאַנעוואָטע פערדל, וועלכס האָט אים אויך באַלד דערקענט און זיך צעהירזשעט. דער־נאָך האָט ער אַוועקגעשטעלט אַ פוס אויפן פאָדערשטן ראָד, זיך אָנגע־שפּאָרט אין וואָגן און געשוויגן. ביז ער האָט אויפגעהויבן דעם ווייסן קאָפּ, אָפּגעווישט מיט דער שווערער האַנט דאָס ברוין־צעקאַרבטע פּנים

און די פייכטע גוטע אויגן, און זיך אַנגערופן, ווי ער וואָלט ווייטער געשפּינט זיין שווייגן:

— . . . פֿאַר דיין ברויט מיט זאַלץ, פֿאַר דיין גוטסקייט האָבן זיי עס דיר אָפּגעצאָלט . . .

און פון מיין ברודער האָט עס אַרויסגעשטיקט מיט ווייטיק:

— נאָר וואָלטן זיי עס געווען פֿאַרברענט! אָבער אַזוי־אָ, שטיקלעכווייז דאָס צעשלעפּן — ווי זיי וואָלטן געריסן אברים פון אַ לעבעדיקן גוף . . .

ערשט איצט האָט דער אַלטער פּעדאַרקיוו אַנגענומען מיין ברודערס האַנט:

— אייַ, שכנא, ס׳איז מיר אַ שאַנד אין האַרצן, זיי אַלע שעמען זיך שוין איצט, דערפֿאַר וואָגן זיי ניט אַרויסצוקומען דיך צו באַגריסן. אָבער פֿאַרשטיי, שכנא, ס׳איז דעמאָלט געווען עפּעס אַזאַ משוגענע נאַכט. די קאַזאַקן זיינען געקומען אַהער מיט אַ שיכור געזינדל פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפּער. זיי האָבן צוזאַמענגערופן דאָס דאָרף, געבונדן דעם קרעטשמער, אַרויסגעקאַטשעט פּעסער בראַנפן, מעד און ביר, און אַלעמען אַזוי אָנגעשיכורט, אַז אַפֿילו די ווייבער און קינדער זיינען דערנאָך טעג אָפּגעלעגן קראַנק. אָט אין אַזאַ שיכרות האָבן זיי עס געטאָן... וועג זיי זיינען ווידער ניכטער געוואָרן, האָבן זיי דערזען זייער שאַנד און זיך דערשראָקן פֿאַר די זינד, — האָבן זיי די זאַכן שטיקלעכווייז צוריקגעטראָגן.

ס׳איז אויך אַרויסגעקומען זיין ייִנגסטער זון, ניקאָליי, וועלכער איז גראָד אויך געווען אין דער היים אויף אורלויב. זיי האָבן אונדז אַריינגעבעטן אין שטוב. וועג מיר זיינען דורכגעגאַנגען דורכן הויף, האָט דער אַלטער זיך אָנגערופן צו מיין ברודער, ווייזנדיק אויף אַ הויפן קלעצער און ברעטער:

— אָט, מיינע זינדלעך האָבן אויך ראַבירט. איצט קלויבן זיי מאַטעריאַל צו העלפן דיר צוריק אויפבויען.

זיין עלטסטער זון, אַנדרעי, וועלכער איז דורך דער צייט שוין אויך גרוי געוואָרן, האָט אונדז באַגריסט ביים אַריינגאַנג:

— זע, שכנא — האָט ער געזאָגט מיט אַ פֿאַרשעמטן שמייכל — מיר זיינען צוזאַמען אויפגעוואַקסן און זיינען כמעט שטענדיק געווען ווי יעקב מיט עשון; אַמאָל זיך באַשווינדלט, אַמאָל זיך צעשלאָגן — אָבער דאָך ברידער! נאָר דאָס, וואָס מיר האָבן דאָ אָפּגעטאָן, איז שוין אַביסל צופיל. אָבער פֿאַרוואָס, דאָ טשאַרטאַ, ביסטו אַנטלאָפן?!

ער האָט באַלד געעפּנט אַ פלאַש וואָדקאַ און אָנגעגאָסן. די אַלטע יוזעכע האָט אַוועקגעשטעלט אַ גרויסע ערדענע מאַקרעטע מיט קאַשע־און קאַרטאָפֿליע־פּירעָגן און אַ קרוג סמעטענע. זי האָט אויך צוגעשטעלט קאָכן

האַרטע אייער. עס זיינען זיך צוזאַמענגעקומען שכנים, מ׳האָט געטרונקען און געסמאַליעט ליולקעס, און אַנדרעי האָט ווידער געזאָגט:

— ווייסט, שכנא, דיין צעשטערטע שטוב איז ווי אַ לאָך אין האַרצן פון דאָרף. מיר וועלן דיר העלפן ווידער אויפבויען.

אויך די אַנדערע פויערים האָבן געריכטעט און אויסגערעכנט וויפיל געהילץ מען וועט דערצו דאַרפן, און אַפילו געפרעגט, צי וויל שכנא אַ קאַכליע־דאָך, צי אַ גאַנטענעם.

— ניין, ניין — האָט שכנא געענטפערט — איך וועל שוין בלייבן ביי אַ שטרויענעם דאָך, ווי מיין טאַטע פלעגט בויען.

— זעסטו שוין! — האָט זיך דערפרייט דער אַלטער פעדאָרקיוו — איך האָב עס באַלד געווואוסט. שכנא איז אינגאַנצן ווי אַן אונדזעריקער — ער וויל ניט נאָכטאָן דעם גוטבאַזיצער, אָדער די פּאַנעס פון שטאָט. ער וויל, אַז זיין דאָך זאָל זיין פונקט אַזוי, ווי ס׳איז געווען דער דאָך פון זיין גאַטזעליקן פאָטער.

און דער סטאַראָסטא, וואָסיל באָהאָטש, האָט זיך אַנגערופן:

— אַ קלוגע זאַך געווען וואָס אַנדרעי האָט פאַרזייט שכנאס פעלד — ער האָט געוואוסט, אַז ער וועט צוריקקומען.

— העי, דו, ברודער פון דער הייליקער שריפט! — האָט אַנדרעי פלוצים זיך דערמאָנט — וועסט טאַקע דערפאַר דאַרפן אין אָסיזן צעאַקערן מיין פעלד און עס פאַרזייען, און מיר טאַקע אומקערן פאַרן זאָמען. אָבער עס ווייזט זיך סיי ווי אַ גערעטעניש היי־יאָר.

שפּעט אין אָוונט איז מען אַהיימגעגאַנגען, און איך מיט שכנאן זיינען געשלאָפן אין סטאַדאָלע צוזאַמען מיט ניקאָלאַיען און אַנדרעיען. גאַנץ פרי איז מען אַרויסגערירט אין פעלד אַריין. דער האָלב־צייטיקער קאָרן האָט זיך געשפּרייט איבערן פעלד ווי אַ ריזיקע גרין־געלע באָרשט, און אַנדרעי האָט געזאָגט:

— זעסט, די ערד פרעגט ניט פאַר וויעמען זי דאַרף צייטיקן ברויט — פאַר אַ ייד, צי פאַר אַ קריסט. ווער עס באַארבעט זי, דעם באַגליקט זי.

— זיי וועלן נאָך פירן צווישן זיך פרומע שמועסן, ווי אונדזערע אַלטע פלעגן דאָס טאָן — האָט צו מיר געשמייכלט ניקאָלאַי.

— מיר זיינען דאָך שוין אויך גרוי — האָט זיך געוויצלט מיין ברודער — שוין צייט אַנצוהויבן.

דערנאָך האָט אַנדרעי איינגעשפּאַנט אין גרויסן הייי־וואָגן זיינע בעסטע פערד, איז מיט אונדז מיטגעפאָרן קיין קאָלאָמיי און אַריבערגעבראַכט צוריק קיין וועריוווצע שכנאן מיטן ווייב, מיט די קינדער, מיט זיין גאַנצן האָב און גוטס.

יאָ, „אין דער היים, אין דער היים איז דאָ אַ ווידערזען".

אַ מענטש איז ניט קיין בוים

זומער, 1918. נאָך איידער די עסטרייכישע אַרמיי איז צוזאַמענגעבראָכן, זיינען סאָלדאַטן געגאַנגען אויף „אורלויב" — כדי מער ניט צוריקצוקומען. די מידע רעזערוו־אָפיצירן האָבן שוין מער ניט געגומען אַזוי ערנסט דעם גאַנצן ענין מלחמה — אויך זיי האָבן געבענקט אַהיים. און ווען די עסטרייכישע שילימעזאַלניקעס האָבן דערגרייכט דעם העכסטן פונקט פון זייער אומבאַהאַלפנקייט, איז מיט אַמאָל געקומען דער טאָג, ווען מ׳האָט אַן רעש און אַן געפילדער פֿשוט דערקלערט: „ס׳איז געענדיקט." מ׳האָט צום לעצטן מאָל פֿאַרזאַמלט די סאָלדאַטן אין די קאַסערן, וואו דער אָבערסט האָט געזאָלט האַלטן אַ רעדע. ער איז אָבער געווען אַזוי פֿאַרווירט פון דער נייַ־געשאַפענער סיטואַציע, אַז ער האָט געבעטן זיין אַדיוטאַנט, הויפּטמאַן ווייגעל, ער זאָל אים פֿאַרטרעטן. ווייגעל, באַליבט ביים גאַנצן באַטאַליאָן, האָט בלויז געזאָגט עטלעכע ביטערע וויצן און דערנאָך פֿשוט געהייסן דעם עולם אַהיימגיין. ס׳האָט אויסגעזען ווי ביי אַ לוויה, וואָס נעמט פּלוצים ווירקן קאָמיש. בלויז די פּעלדוועבלס זיינען דערבייַ געשטאַנען מיט אומגליקלעך־בלאַסע פּנימער: זיי האָבן איצט אָנגעוואוירן זייער קאַריערע, און דערצו האָבן זיי מורא געהאַט פֿאַר די מענטשן, וועלכע זיי פלעגן אָזוי אוממענטשלעך באַהאַנדלען.

ווער ס׳האָט נאָר געהאַלטן אַ פּען אין האַנט, האָט זיך אַליין אויסגעשטעלט רייַזע־דאָקומענטן. מ׳האָט זיך נאָך געקלאָמערט אין דעם רעשטל דיסציפּלין, אָבער די שטעמפּלען אין קאָנצעלאַריע האָבן זיך פריי אַרומגעוואַלגערט איבערן טיש, און ווער ס׳האָט געוואָלט, האָט זיך מיט זיי באַנוצט. פֿאַוואָליע, אַן איילענייש, מיט געמישטע געפילן, איז מען זיך פֿאָנאַנדערגעגאַנגען. אייניקע זיינען נאָך אַפילו געבליבן אין די קאַסערן און פֿאַרצערט די רעשטלעך פון דער קיך און מאַגאַזינען.

די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט האָט איצט געצויגן אויף זיך דער הונט פון אונדזער באַטאַליאָן־קיך, „טשאָלאָוויטשע", וועלכער האָט אונדז אומעטום באַגלייט, אָנגעהויבן פון 1914 ביז איצט. „טשאָלאָוויטשע" איז געווען מיטל־גרויס, און לחלוטין נישט פון אַ באַשטימטער יחסנישער ראַסע. ער האָט מיט אונדז מיטגעמאַכט די שלאַכטן אין די קאַלטע, שנייאיקע קאַרפּאַטן און שפּעטער אין דער ברענענדיקער זון פון איטאַליע, ביז אַ קויל האָט אים געטראָפן אין דער פֿאָדערשטער לאַפּע און ער האָט אָנגעהויבן הינקען. זייט דעמאָלט האָט ער זיך אויפגעהאַלטן בלויז אין קיך און איז געווארן פעט און פויל. עטלעכע מאָל איז געקומען אַ באַפעל אים צו דערשיסן; אָבער די מענטשן ַרום קיך האָבן אים אַלץ אויסבאַהאַלטן.

איצט, ווען אַלץ האָט געמוסן צעפאַלן, איז געבליבן נאָר איין אויסוועג: אים דערשיסן אויס רחמנות, ער זאָל ניט דאַרפן פאַרהונגערן ווי אַ מלחמה־קריפּל. האָבן אין אַ זונטיק פרי די עטלעכע איבערגעבליבענע וועטעראַנען זיך פאַרזאַמלט אויף אַ פעלד, אויסגעגראָבן אַ גרוב און געוואָרפן טשאָלאָוויטשען צו זיין אייגענער לוויה. זיין בעסטער פריינט, דער הויפּט־קוכער, האָט מיטגענומען אַ ביקס. דער הונט, ווי ער וואָלט אַלץ פאַרשטאַנען, האָט געהאַלטן אין איין בילן. מען האָט אים אַריינגעזעצט אין גרוב, און דער הויפּט־קוכער האָט אויסגעשאָסן — און גוט געטראָפן. דער הונט האָט נאָך אַ וואַיע געטאָן, האָט זיך אויפגעשטעלט אויף די הינטערשטע לאַפּעס אַזוי הויך ווי אַ מענטש, האָט אַ צאַפּל געטאָן, און געבליבן ליגן מיט פאַרמאַכטע אויגן. טשאָלאָוויטשע, אונדזער מלחמה־חבר... איבערן פאַרשאָטענעם גרוב האָט מען אַוועקגעשטעלט אַ הילצערן טאָוועלע: „דאָ רוט דער הונט טשאָלאָוויטשע פון קייזער־ און קעניגלעכן אינפאַנטעריע־רעגימענט 24 — זאָל אויך אים די ערד לייכט זיין.“

ניט אַזוי לייכט איז אַנגעקומען די אָפּיצירן און סאָלדאָטן אַהיימצופאָרן. קאָלאָמיי איז געווען אַ באַן־צענטער צווישן מזרח און מערב — איז מען געהאַנגען אויף די באַן־וואָגאָנען ווי טרויבן אויף אַ שטענגל. מען איז געזעסן אויף די וואָגאָן־דעכער, אָדער שטייענדיק זיך געשטיקט אין אָפּענע לאָריס. זיינען געווען טויט־פאַלן, און יעדן טאָג האָט מען באַגראָבן סאָל־דאָטן, ניט וויסנדיק אָפילו ווער זיי זיינען.

די פרעמדע זעלנער אין שטאָט האָבן געגומען פלינדערן. מען האָט דערציילט, אַז אָפּטיילונגען פון דעם באַנדיטן־גענעראַל וואַנגעל מאָכן פאָגראָמען אין דער סביבה. אונדזער שטאָט איז פלוצים געבליבן אָן אַ רעגירונג, האָבן מיר אָרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ און איינגעפירט אַביסל אָרדענונג. פוילישע מאָגיסטראַט־באַאַמטערס האָבן געוואָלט איבערנעמען די רעגירונג; אָבער די מאָיאָריטעט אין שטאָט איז באַשטאַנען פון אוקראַינער און יידן — האָבן זיך אָנגעהויבן די אמתע רייסעריין! יעדן טאָג זיינען פאָרגעקומען פאַרזאַמלונגען פון פאָליאַקן, אוקראַינער און יידן. אַלטע און יונגע פאָליטיקער האָבן געערעדט אין די קלויסטערס, שולן און פילם־זאָלן, האָבן געפירט דיסקוסיעס צווישן זיך — און אַלע האָבן געוואָלט בלויז אייַן זאַך: אָרבעט און ברויט! אָבער ביידע זאָכן האָבן געפעלט אין קאָלאָמיי. עס זיינען געקומען מטושטשע ידיעות וועגן דער רוסישער רעוואָלוציע און בירגער־קריג, אויך וועגן אומרוען אין אונגאַרן און דייטשלאַנד. איך האָב באַזוכט די פאַרשיידענע פאַרזאַמלונגען און בין אין קורצן צוגעשטאַנען צום קרייז, וועלכער האָט געזוכט פאַרבינדונגען מיט רוסלאַנד — אָבער אַלץ איז געווען נעפלהאַפט, אומקלאָר. דעם גרעסטן דערפאָלג ווי אַ רעדנער האָט געהאַט אַ יונגער מענטש אין אַ שוואַרץ העמדל, מיט אַ בלאָנדער באָרד,

לאַנגע האָר און אַ קינדיש־פּאַרשפּיצט מויל — דער טיפּ פון „אייביקן סטודענט". איינמאָל האָט ער געזעדט פּאַר אַרום צווי טויזנט צוריק־געקערטע סאָלדאַטן און גלאַט פּראָלעטאַריער — אין אַ פּילם־זאַל, וואָס פּאַסט קוים אַ 500־פּלעצער. ער האָט געזעדט מיט שוואונג און געפיל, מיט אַ סך שיינע פּרעמד־ווערטער, און ער האָט אַזוי מיטגעריסן דעם עולם, אַז ער וואָלט געקאָנט מיט זיי טאָן וואָס נאָר ער וואָלט וועלן. ער האָט געמאָלן אַ ליכטיקע צוקונפט אין אַ שיינער וועלט און אַרויסגעבראַכט:

— די צייט איז ענדלעך געקומען, אַז די אָרעמע זאָלן אַרויס פון די קויטיקע הינטערגעסלעך און דערזען די זון! געגנוג שוין זיינען די רייכע געשלאָפן אין פיינע בעטן! שוין צייט, אַז די אָרעמע זאָלן זיך אַהין אַריבער־קלייבן און אויך זייערע קינדער זאָלן ענדלעך פּאַרזוכן דעם טעם פון אַ זעמל מיט פּוטער. אַלץ מוז אַצינד געענדערט ווערן!

די פּאַרזאַמלונג האָט אַפּלאָדירט און געשריגן פון באַגייסטערונג. אַ בריט־פּלייציקער טרעגער, בלינד אויף אַן אויג, האָט אויסגערופן מיט אַ געזונטן באַס:

— פיין! ס'איז ריכטיק וואָס אַט דער אידעלער מענטש זאָגט אונדז! וואָס־זשע דאַרף מען וואַרטן? קומט, לאָמיר זיך אַריבערקלייבן אין די רייכע הייזער, און זאָלן די נגידים דערווייל איבערנעכטיקן אין די הינטער־געסלעך! מיר וועלן שוין דערנאָך זען וואָס מיט זיי צו טאָן.

דער רעדנער איז בלאַס געוואָרן פון שרעק און געגנומען באַרואיקן:

ניין — מען האָט ניט פאַרשטאַנען — ניט אַזוי האָט מען געמיינט — —

ס'איז געוואָרן אַ ליאַרעם. דער פּאַרזיצער האָט גהאַלטן אין איין קלינגען מיטן גלעקל, ביז ס'האָט זיךווידער דערהערט דאָס ציטערנדיקע קול פונעם רעדנער:

— גענאָסן! פריינט! צוערשט מוז מען זיך אָרגאַניזירן, באַקומען דירעקטיוון, פאַרמאָגן די טאַקטיקעס!

— פון וואַנען זאָלן מיר עס נעמען? — האָט אים איבערגעריסן דער זעלבער טרעגער — דאָס דאַרף דאָך קאָסטן געלט!

— מיר האָבן דען געלט? — האָט אַ צווייטער געפּראָווט איבערריסן דעם נייעם טומל — און די, ווועלכע האָבן, ווילן עס ניט געבן!

— וואָס איז דאָס אַזוינס? — האָבן אַנדערע אַרומגעפרעגט — מ'קאָן עס קויפן?

„קויפן"? — האָט היסטעריש געשריגן אַ פּרוי — קויפן!... מ'קאָן דאָך אַפילו קיין איי און קיין מילך ניט קויפן פאַר געלט!

— דאָס געלט האָט דען עפּעס אַ ווערט? — האָבן נאָך אַנדערע זיך אַריינגעמישט — ווער וויל אַוועקגעבן זיין סחורה פאַר ווערטלאָזע געלט?

דער עולם האָט געשריגן, זשעסטיקולירט און זיך פאַנאַנדערגעוויגט

ווי זאַנגען אין שטורעם. איך בין מיטגעריסן געוואָרן מיטן אַלגעמיינעם טומל, און פֿלוצים בין איך געשטאַנען אויף אַ שטול און האָב מיט אַזאַ ריזן־קול אַלעמען איבערגעשריגן, אַז ס׳האָט זיך באַלד דערהערט אין זאַל:

— שאַ! שטיל זאָל זיין! לאָזט רעדן!

ס׳איז באמת שטיל געוואָרן און דער עלם האָט זיך אַ קער געטאָן צו מיר. האָב איך געזומען רעדן וועגן קריג, געפֿאַנגענשאַפֿט, פֿריינטשאַפֿט, וועגן די צוריקגעקערטע אַהיים און די ניט־צוריקגעקערטע, וועגן לודאַ־וויקאַ מערלאָ און דעם דערשאַסענעם הונט, און אין מיטן האָב איך נאָך רעציטירט שיללאָקס „וועז איר שטעכט אונדז, רינט ניט קיין בלוט" — כ׳האָב געערדט דורכאיינאַנדער וועגן אַלץ און וועגן גאָרנישט, און ניט געוואוסט וואָס וויטער צו זאָגן, און אַלץ געטראַכט: ווי אַזוי פֿאַרענדיקט מען — ? אַזוי עפּעס מיט אַן עפּעקטיוון סוף, אַן „אַקט־שלוס", אַ „גוטן פֿאַרהאַנג" — — און פֿלוצים איז עס געקומען! איך האָב זיך דערמאָנט אין די פֿאָגראָמען:

— און ווער עס וויל נישט, אַז זיין אַלטע, קראַנקע מוטער זאָל דערהרגעט ווערן פון די וואַנגעל־באַנדיטן, זאָל זיך אַנשליסן אין זעלבסט־שוץ! ווער עס וויל נישט, אַז זיין יונגע שוועסטער זאָל פון די מערדער געשלעפּט ווערן ביי די צעפּ איבער די גאַסן, דער מוז אַריינטרעטן אין זעלבסטשוץ!

אַ שטורעם פון באַגייסטערונג! פֿרעמדע מענטשן האָבן מיך אַרום־גערינגלט און מיך געטראָגן אויף די הענט. דערנאָך האָט מען מיך פֿאַר־נומען אין אַ פֿריוואָטן הויז, צו פֿרוי גיזעלאַ הערמאַן.

די שטוב איז געווען פול. דער איין־אויגיקער טרעגער איז נאָך אַלץ בייז געווען אויפן בלאָנד־בערדיקן רעדנער און אים געדופן „זייפּנבלאָז־מאַכער". יענעם טאָג האָבן טאַקע די אַרעמאַלייט זיך נאָך ניט אַריבער־געצויגן אין רייכן פּערטל, אָבער ביי גיזעלאַן אין הויז איז פֿאַרגעקומען אַ באַראָטונג, און מ׳האָט באַשלאָסן צו שיקן אַ דעפּוטאַציע אין דער גרעסערער שטאָט סטאַניסלאָוו, צו הערן וואָס דאָרט טוט זיך. באַשטימט האָט מען מיך, דעם טרעגער און גיזעלאַן. זי איז געווען אַ מאָגערע, אויס־געהאַרעוועטע פרוי אין די פערציקער, האָט אָבער אויסגעקוקט פיל עלטער. אַ קראַנקן־שוועסטער איז זי געווען. פלעגט אויפשטיין זייער פרי, און ביז שפּעט אין אָוונט פֿאַדען ניט פֿאַר זיך, נאָר פֿאַר אַנדערע. געווען שטענדיק איבערגעאַרבעט און אַלץ געזאָרגט, ווי לייכטער און באַקוועמער צו מאַכן אירע קראַנקע. זי האָט געהאַט איר אייגענעם קוק אויפן לעבן און זיך געמיט טריי צו בלייבן אירע פּרינציפּן.

אונדזער פֿרייכנדיקער צוג האָט זיך קוים געשלעפּט. זיצנדיק מיט

אונדז אין דעם ענגן קאָפּעי, האָט גיזעלאַ, אויף איר נערוועזן, האַלב־היקעדיקן אופן, געפרואווט מיר קלאָר מאַכן איר לעבן־אויפפאַסונג:

— די הויפּט־זאַך אין לעבן איז פאַראַנטוואָרטלעכקייט. נעם אַ שווע־בעלע — אַ נוצלעכע זאַך, אַ־יאָ? זאָל אָבער אַ מענטש פּרואווען איינער אַליין מאַכן אַ שוועבעלע? וואָס ער זאָל ניט וועלן טאָן זיין גאַנץ לעבן, וועט ער אַליין קיין שוועבעלע ניט מאַכן! דאָס גלייכן אַ זייגער, אַ באַן. אָבער אַלע צוזאַמען מאַכן זייגערס, באַנען, שוועבעלעך און אַלץ וואָס מען דאַרף! מיר זיינען אָפהענגיק איינער פון אַנדערן און מוזן אויך זיין פאַראַנטוואָרט־לעך אייַנער פאַרן אַנדערן, בפרט פאַר שוואַכערע און פאַר קינדער . . .

איך האָב זיך אייַנגעהערט.

— ככקינדער — האָט זי באַכאַמאָל אין אויפרעגונג זיך פאַרהיקעט — ווען אַ נאַרישער לערער באַליידיקט אַ קינד, בלייבט דאָס קינד מיט אַ וואונד אויפן גאַנצן לעבן. אויך ביי דערוואַקסענע בלייבן וואונדן נאָך אַ באַליידיקונג. דערפאַר איז יעדער לערער פאַראַנטוואָרטלעך פאַר די, וועמען ער לערנט. אַזוי לאַנג ווי מיר וועלן ניט לעבן לויט אָט דעם פּרינציפּ, וועלן מיר קיין בעסערע וועלט ניט האָבן. מיך אינטערעסירן איצט אַמייסטן קינדער און חיות. איך ווייס: מ׳לאָכט פון מיר און מ׳רופט מיך „די קאַץ־און הונט־מאַמע". אָבער וואָס זאָל איך טאָן, אַז איך קאָן פאַרט ניט שלאָפן, ווען איך הער אין אַ קאַלטערווינטער־נאַכט ווי אין דרויסן יאָמערט אַן איבערגעפרוירענער הונט אָדער אַ קאַץ? הייבט ערשט קינדער! נאָר אַנ־קוקן זיי — אייגענע, צי פרעמדע — איז דאָך אַ נחת. אַ דערוואַקסענער איז אַ פאַרטיקער מענטש — אָט דאָס בין איך! אָבער אַ קינד קאָן דאָך נאָך אויסוואַקסן ווער ווייסט וואָס — אַ געלערנטער, אַ קינסטלער, אַ דער־פינדער. האָסטו אַמאָל געקוקט אין די אויגן פון אַ קינד? סודות ליגן דאָך אין זיי! אָך, ווי נאַריש, ווען מ׳דאַרף ערשט רעדן וועגן דעם!...

אַנגעקומען אין סטאַניסלאָוו, זיינען מיר געווען איבערראַשט צו זען מיט וויפיל זיי ווייסן דאָ מער ווי מיר. אינגאַנצן דריי שעה רייזע פון אונדז! מען האָט אונדז געפירט אין אַ פּריוואַטער דירה, וואו עס זיינען געווען פאַרזאַמלט פאַרשיידענע מענטשן פון דער גאַנצער סביבה, אייניקע אַפּילו פון פּשעמישל און לעמבערג. צווישן זיי האָב איך געטראָפן מיין אַלטן פריינט, דעם בעקער שימעלע ראַסקין. ער האָט נאָך אַלץ ניט געקענט לייענען און שרייבן, אָבער ער איז געווען די נשמה פון דער פאַרזאַמלונג. קודם האָט ער גיהייסן די מענטשן דערציילן ווי עס זעט־אויס די לאַגע ביי זיי, דערנאָך זאָל מען זיך באַראַטן און באַשליסן וואָס צו טאָן. אייניקע, וועלכער איז געקומען פון ניט ווייט פון דער רוסישער גרענעץ, האָט איבערגעגעבן, אַז אויף „ייַנער זייט" האָט מען קודם געהאַט פאַרטיילט צווישן די פּויערים די פּריצישע גיטער; זיינען דערנאָך געקומען באַנדעס

פון דעם גענעראַל וואַנגעל און פּעטליוראַ און געמאַכט שחיטות, בפרט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. אייגער האָט מיטגעבראַכט צייטונגען פון לעמבערג, פון וועלכע מ׳האָט גלייענט, אַז אויך אין ווין און בערלין איז אויסגעבראַכן אַ בירגער־קריג. אַן אַנדערער האָט דערציילט, אַז אין אונגאַרן קומט פאַר אַן אמתע רעוואָלוציע און אַז מיר געפינען זיך אייגנטלעך אין דער מיט צווישן דעם רוסישן בירגער־קריג און די אומרוען אין די מערב־לענדער פון אייראָפּע. אויב מיר וועלן זיך ניט פאַרבינדן מיט די כוחות פון דער רוסישער, אַדער אונגאַרישער רעוואָלוציע, וועלן מיר דאָ צעריבן ווערן צווישן די וואַנגעל־פּעטליוראַ־באַנדעס און די פּאָליאַקן, וועלכע קעמפן איצט צווישן זיך וועגן מזרח־גאַליציע. איז די ערשטע אויפגאַבע, זאָגט ער, אַז די געוועזענע סאָלדאַטן זאָלן נישט אָפּגעבן דאָס געווער, נאָר פאַרקערט — זיך נאָך מער באַוואָפּענען, אַז מיר זאָלן ניט בלייבן מאַכטלאָז מיט לייַדיקע הענט. און נאָך אַ סך, אַ סך זאָכן האָבן מיר זיך דאָ דערוואוסט, אָבער געוויס וואָס צו טאָן האָט קיינער ניט געזאָגט. איינס איז געווען קלאָר: מיר מוזן פאַרטיידיקן אונדזערע לעבנס קעגן די וואַנגעל־פּעטליוראַ־באַנדעס, וועלכע האָבן שוין געבושעוועט אין דער גאַנצער געגנט. און מיר פערזענלעך איז קלאָר געוואָרן, אַז סיי וואָס זאָל ניט פאַרקומען, — דאָ וועל איך שוין מער ניט קאָנען לעבן. מיין היים, האָב איך איצט געפילט, איז טעאַטער, דער טעאַטער אין בערלין, און איך מוז וואָס גיכער אַהיימפאָרן! צי האָב איך ניט צוליב דעם געבראָכן מיינע פיס און אַנטלאָפן פון געפאַנגענשאַפט? איך מוז זיך צוריקקערן צו מיין פּראָפעסיע.

נאָך דער פאַרזאַמלונג בין איך אַרויס אין גאַס — סטאַניסלאַוו! מיין סטאַניסלאַוו, וואו איך האָב נאָך אַלס יינגל געאַרבעט און געכאַפט פּעטש אין דער בעקעריי, וואו מיר האָבן פאַרלוירן דעם ערשטן שטרייך און איך האָב, אַן אַרבעטלאָזער, געוואָגלט אין די ווינטער־נעכט איבער די גאַסן — וואו כ׳האָב די ערשטע פרוי געהאַט, חוה שד אין דער זאָשינאַ וואָליע־גאַס... טראַכטנדיק אַזוי, בין איך טאַקע פאַרגאַנגען אין יענעם פערטל און אַנ־געפרעגט אויף חוה שד. יאָ, זי איז נאָך דאָ, זי וואוינט טאַקע אין דער זעלבער גאַס, ביים שוסטער באַרעלאַ. איך האָב אייגנס אַראָפּגעריסן אַ קנעפּל פון מיינע שיך, און בין אַריין צום שוסטער ער זאָל עס מיר פאַרריכטן.

נאָך עטלעכע זייטיקע ווערטער פרעג איך אים, צי איך קאָן זען די פרוי, וואָס וואוינט ביי אים.

— פאַרוואָס ניט? חוה שד! — שרייט ער אַריין אין צווייטן חדר, וואָס דאַרף זיין אַ קיך — אַ סאָלדאַט וויל דיך זען.

זי איז אַרויסגעקומען — מיין ערשטע פרוי, וועלכע פלעגט זיך שטענ־דיק אַזוי פוצן מיט איר דריי־גאַרנדיקער רויטער פריזור — איז זי עס

באמת? ס׳איז אַריינגעקומען אַ נידעריקע, דיקלעך־צעפלאַסענע יידענע מיט אַ שפּיציק בייכל, מיט צעשוויבערטע האָר, וואָס זיינען שוין געווען אַש־גרוי, אָנגעטאָן אין אַלטע שמאַטעס. פונעם צעקנייטשטן פּנים האָבן אַרויסגעקוקט מאַטע, קראַנקע אויגן. זי האָט מיך ניט דערקענט. כ׳האָב זי געבעטן אַרויסגיין מיט מיר אַ וויילע. ניט וויט פון הויז איז אונטער אַ קאַשטאַן־בוים געשטאַנען אַ באַנק. מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט. דאָס האָרץ האָט מיר געקלאַפּט, כ׳האָב ניט געקאָנט דאָס מויל עפענען.

— נו, זעלנער — האָט זי שטיל געזאָגט, כמעט מיט אַ זיפץ — וואָס ווילט איר: אַ טונקעלע, אַ בלאָנדע, אַ דיקע, אַ מאָגערע? וויפיל ווילט איר אויסגעבן?

הייסט עס — זי גיט זיך נאָך אַלץ אַפּ מיט אירע עסקים...

— דערקענסט מיך נישט, חוה שד?

— איר מאַכט חוזק? איך האָב שוין געזוג געקענט אין מיין לעבן, אייך קען אייך נישט.

— איך בין דאָך סאָשקאַ, וועלכער פלעגט פאָר דיר שרייבן בריוו צו סאָניוטשקאַן.

ערשט איצט האָט זי אויפגעהויבן צו מיר די קראַנקע אויגן, געקוקט אַ וויילע און ענדלעך זיך דערמאָנט:

— יאָ, סאָשקאַ — גיט זי מיר די האַנט — סאָשענקאַ, אַוודאי ביסטו עס. האָסט שיינע בריוו געשריבן צו מיין סאָניוטשקאַן. און וואָס פאָר אַ געשיכטעס דו פלעגסט מיר פאָרלייענען פון די געלערנטע ביכער...

זי האָט מיך באַטראַכט מיט דעם לעצטן ביסל קאַקעטישקייט אין איר בליק:

— גאָט מיינער, ביסט דאָך געווען אַזאַ קליינער, אַ מאָגערער, איצט ביסטו אַ גאַנצער מאַן! מעגסט אָבער אויך זען מיין סאָניוטשקאַן. זי דינט אין אַ גבירישן הויז, בייַ סייבאָלדן. און אַ בריה איז זי, און שיין, אַז מ׳קאָן אין איר נישט קוקן ווי אין דער זון! אַ פּאָרשוין מיט אַלע מעלות. און אַ מיידל איז זי, אַ ריין, אומשולדיק מיידל, גאָט צו דאַנקען — נישט ווי איר זינדיקע מאַמע...

זי האָט זיך געווישט די נאָז מיט איר פּאָרטוך.

— סאָשענקאַ, — אפשר? אפשר וואָלט איר ביידע חתונה געהאַט? אַזאַ יאָר אויף מיר וואָס פאָר אַ פּאָרל איר וואָלט געווען! זי פלעגט מיך אויך שטענדיק פרעגן ווער ס׳האָט די בריוו צו איר געשריבן. שבת נאָכן עסן איז זי פריי — קום צוגיין, וועסט זיך באַקענען מיט איר — יאָ?

— יאָ, כ׳וועל זען צו קומען — האָב איך קוים אַרויסגעשפּטשעט.

— ווייסט — האָט זי געזאָגט, באַמערקנדיק מיין פאַרלעגנהייט — דעמאָלט, ווען דו ביזט געווען אַן אַרבעט און איך האָב דיך אַריינגענומען

צו זיך, האָב איך אַלץ געטראַכט, אַז איך האָב מער קיינעם ניט אויף דער וועלט, אַחוץ סאַניושקאַן און דיך, מיינע צוויי קינדער. אפשר וועט עס טאַקע מקוים ווערן און איר וועט ביידע ווערן מיינע קינדער — — קום שבת נאָכן עסן...

איך האָב זיך אָפגעזעגנט און נאָכאַמאָל צוגעזאָגט צו קומען — און בין ווידער פֿאַרשוואונדן, ווי דעמאָלט, מיט יאָרן צוריק — — און זי צום צווייטן מאָל אַנטוישט...

אַזוי האָט זיך געענדיקט דאָס דריטע „ווידערזען אין דער היים". נאָך דעם זעלבן נאָכמיטיק בין איך צוריקגעפֿאָרן מיט דער דעפּוטאַציע קיין קאָלאָמיי. ווען איך בין געזעסן מיט גיזעלאַן אין קופּעי, האָב איך איר דערציילט וועגן מיינע דריי ווידער־באַגעגענישן אין דער היים: מיט טשערנין, מיט מיין ברודער אין דאָרף, און מיט חוה שד.

— יאָ — זאָגט גיזעלאַ — דאָס איז דערפֿאַר, ווייל דו פילסט זיך מער נישט היימיש אין דיין היים.

— ניין, זאָג עס נישט — וועגד איך איין — אין דאָרף וועריוווצע פיל איך זיך היימיש, דאָרט זיינען מיינע ווּאַרצלען.

— עט, ווי־ווּאַרצלען! — פֿאַרהיקעט זיך גיזעלאַ פריינטלעך — אַ מענטש איז ניט קיין בוים. אַ מענטש באַוועגט זיך און קאָן אומעטום ווּאַקסן. דאָרט, ווּאו ער ווירקט און שאַפֿט, ווּאו ער פֿאַרליבט זיך, דאָרט שלאָגט ער זיינע ווּאַרצלען, דאָרט בליט ער, טראָגט זיינע פֿירות, און נאָר דאָרט פילט ער זיך היימיש. דו מוזט צוריק אַהין, ווּאו דו געהערסט, ווּאו עס ציט דיך. ווּאַרצלען... נ־ניין, אַ מענטש איז ניט קיין בוים.

מיר האָבן שוין געשווּיגן ביז קאָלאָמיי.

איבערגעריסן אַ פּראָבע

אין קאָלאָמיי האָט זיך איצט אַ סך געענדערט. איבער דער בעצירקס־האָפּטמאַנשאַפֿט, ווי איבערן מאַגיסטראַט און די קאָסערן, האָבן געווייטע אוקראַיניש פֿאָנען. ס׳איז אויך געשאַפֿן געוואָרן אַן אוקראַיניש רעגירונג. מיינס אַ חבר, ווועלכער האָט געדינט מיט מיר ביי איין רעגימענט, טימטשוק, איז געוואָרן דער קאָמאַנדאַנט פון שטאָט. אין דער אייניעריקן־אָפּטיילונג פלעגן מיר צוזאַמען אונטערהאַלטן די אַנדערע. ער פלעגט שיין זינגען אוקראַיניש פֿאָלקס־לידער און איז געווען אַ האַלבער שוישפּילער, פלעגן מיר צוזאַמען אונטערהאַלטן אונדזער גאַנצע אָפּטיילונג. מיר האָבן זיך שטענדיק זייער גוט פֿאַרהאַלטן און אויך איצט זיינען מיר געווען גרייט איינער דעם אַנדערן צו העלפֿן. אָבער אין דער פּאָליטיק זיינען מיר זיך

וויט צעגאַנגען. לויט זיין מיינונג, זיינען איצט נאָר געווען צוויי מעגלעכ־
קייטן פאַר מיר: אַרײַנצוטרעטן אין דער אוקראַיניישער אַרמיי, אָדער וואָס
גיכער צוריקפאָרן קיין בערלין. איך, פאַרשטייט זיך, בין געווען גרייט
אויסצונוצן די צווייטע מעגלעכקייט. ער אָבער האָט מיר אויפגעוויזן, וויי
וויכטיק עס איז פאַר דער באַפרייאונג פון אוקראַינע מיטצוארבעטן מיט
דער נייער רעגירונג און אויך מיטן העטמאַן פּעטליורא און דעם געזאַנט
וואַנגעל — אָ סימבאָל פאַר אונדז ביידע: פאַר אים זיינען זיי געווען די
באַפרייער פון זיין פאָלק, פאַר מיר — די מערדער פון מיין פאָלק! אָבער
ווי חברים זיינען מיר געווען פריינטלעך אײנער צום צווייטן און ער האָט
מיר אויסגעשטעלט אָ „געמישטן" פּאַספּאָרט, וואָס האָט מיך באַרעכטיקט
אי צו פאַרבלייבן אין קאָלאָמיי, אויב איך ווייל, אי צו פאָרלאָזן קאָלאָמיי.
האָב איך זיך אָפּגעזאָגט מיט באַקאַנטע, און באָלד אין דער פרי האָט מיך
שוין גיזעלאָ באַגלייט צום באָן. אויפן וועג האָב איך גערן זיך צוגעהערט
צו די רייד פון אָט דעם וואַרעמען מענטשן און קלוגער פרוי, וועלכע האָט
געלעבט ווי נאָר פאַר יענעם. אירע לעצטע ווערטער אויפן באָן־הויף האָבן
געקלונגען ווי אָן אָנזאָג, ווי אָ תורה, וואָס איך דאַרף פון איר ירשענען:

— פּאָליטיק איז אָ פּראָפעסיע, אָ וויסנשאַפט, אויב דו ווילסט — אָן
עקאָנאָמישע וויסנשאַפט פאַר די פּראָבלעמען פון טאָג־טעגלעכן לעבן. מען
מוז עס שטודירן אָ גאַנץ לעבן, און עס ליב האָבן, ווי דו האָסט ליב טעאַטער.
פּאָליטיק איז דער וואָכנטאָג — קונסט איז שבת, יום־טוב. פּאָליטיק זאָרגט
פאַרן גוף, קונסט פאַר דער נשמה. וואָס קאָנסטו זאָגן און אויפטאָן ביי אָ
פּאַרזאַמלונג? וואָס קאָן דער מענטש, משטיינס געזאָגט, בכלל אויסטראַכטן,
בעת ער שטייט אָן אויפגערעגטער פאַר אָן עולם? אָבער ווי אָ שוישפּילער
האָסטו אין זיך אַלע געפילן און געדאַנקען, וואָס דיכטער און קינסטלער
פון אַלע פעלקער האָבן ווען עס איז געטראַכט און געחלומט. נעם מיך:
אָט בין איך שוין צוואַנציק יאָר אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, און
וואָס פאַרשטייַ איך פון דעם? אין אמתן בין איך ניט מער ווי אָ קראַנק־
שוועסטער, וואָס וואַלט וועלן העלפן יענע, וועלכע זיינען נאָך מער הילפלאָז
ווי איך. און ס׳איז דאָך נישטאָ קיין אַרעמאָן אין דער וועלט, וועלכער זאָל
ניט קאָנען העלפן איינעם, וואָס איז נאָך מער אָרעם פון אים.

— אָבער גיזעלאָ — האָב איך געזאָגט — איך וואַלט דאָך וועלן לעבן
ניט בלויז פאַר זיך; איך וואַלט אויך וועלן העלפן.

— איך גלויב עס דיר, און ס׳איז ריכטיק אַזוי. אָבער דו קאָנסט
העלפן אויף דיין אייגענעם וועג. זע: ווען דו ווערסט אָ גוטער שוישפּילער,
העלפסטו דאָך אויך דיין פאָלק. וואָרים דעמאָלט — קיבעצט זי מיך האַלב
ערנסט, האַלב אין שפּאַס — וועלן מענטשן זאָגן: „זעט אָ האַמלעט, אָ
שיילאָק, אָ מעפיסטאָ! און ער שטאַמט פון גאַנץ אָרעמע יידן פון גאַ־

ליציע!" גלויב מיר, די דאָזיקע מענטשן וועלן שוין דעמאָלט טראַכטן מיט אַ סך מער רעספּעקט וועגן דיין פּאָלק. הייסט דאָס ניט געהאָלפן? יעדער דאַרף צוטראָגן בלויז זיין חלק.

איך בין אַריין אין צוג. כ'האָב נאָך אַרויסגעשטעקט דעם קאָפּ דורכן פענצטערל, און מיטן ערשטן קאָטשע פון די רעדער האָבן געזומען זיך קאָטשען טרערן איבער מיין פּנים.

דער צוג איז געווען געפּאָקט מיט צוריקגעקערטע עסטרייכישע און דייטשע אָפּיצירן און סאָלדאָטן. אָפילו דער הייצער און לאָקאָמאָטיוו־פירער זיינען געווען זעלנער. מיר האָבן זיך געפילט ווי אויף אַ שיף, וואָס איז ניט זיכער מיטן ים. באָלד הינטער סטאַניסלאָוו, אויפן וועג קיין סטרי, האָבן אונדז פאַרהאַלטן פּוילישע פאַטרולן: געזוכט, גענישטערט, און עטלעכע שעה שפּעטער אונדז פריי־געלאָזן. אָבער ביי סטרי האָבן מיר ווידער געמוזט זיך אָפּשטעלן — ס'איז דאָרט אָנגעגאָנגען אַ קאַמף וועגן דעם באָנהויף. מ'האָט אונדז אָפּגעפירט אויף אַ נעבן־ליניע, וואו מיר זיינען געווען אָביסל געזיכערט קעגן די קוילן. אויפן צווייטן טאָג איז אין באָנהויף שוין געווען אַן אוקראַיניש פאַטרול. אָבער אין דער געגנט איז אַלץ אָנגעגאָנגען אַ שיסעריי און מיר האָבן ניט געקאָנט פאָרן — ניט וויטער און ניט אויף צוריק. באָלד זיינען די אוקראַינער אָווען און מ'האָט בכלל מער קיין מיליטער ניט געזען. נאָר דאָס פייפן פון פאַרבלאָנדזשעטע קוילן פון אַלע זייטן האָט געווויזן, אַז דער קאַמף פאָרן באָנהויף גייט נאָך אַן — אפשר אַ צווי קילאָמעטער ווייט. מיר האָבן באָשלאָסן אַריינצוגיין אין שטאָט. אויף די רעלסן זיינען געשטאַנען פאַרלאָזענע פראַכט־צוגן מיט מעל, צוקער, אויבסט און נאָפט. מענטשן פון אונדזער צוג און פון דער שטאָט האָבן פריי צוגענומען וואָס זייער האַרץ האָט געגלוסט: אייניקע האָבן אָוועקגעקאָטשעט פעסער מיט נאָפט, אַנדערע האָבן געשלעפּט זעק מיט אויבסט, מעל, אָדער צוקער.

איך האָב געזומען אַ זאָק מעל און, נאָך שעהן שלעפּן זיך, בין איך אַ פאָרשוויצטער אַריין אין שטאָט. ביי אַ הויז איז געשטאַנען אַ פּרוי מיט דערוואַקסענע קינדער, און מיר האָבן באָלד אָפּגעמאַכט, אַז פאָרן זעקל מעל זאָל איך ביי איר וואוינען, ביז מיר וועלן קאָנען פאָרן ווייטער. מ'האָט מיר אָפּגעגעבן אַ קליין צימערל און נאָך דעמזעלבן טאָג האָב איך געבאָקן ברויט. די פרוי איז געווען איבערגליקלעך, און אויך די שכנים האָבן זי מקנא געווען מיטן גליק, וואָס ס'האָט זי געטראָפן. וואָרים אין סטרי האָט מען פונקט אַזוי געהונגערט ווי אין קאָלאָמיי. אַ טאָג שפּעטער האָב איך באַגעגנט דעם בלאָנדן שיין־רעדנער פון קאָלאָמיי. ער האָט איצט געטראָגן אַ טייערן פּעלץ און דערציילט, אַז אויך ער איז געבליבן שטעקן מיט אַ צוג נאָפּט פון דראָהאָביטש, וואָס ער האָט באַדאַרפט צושטעלן קיין טשעכא־

סלאָוואַקיע. אָנשטאָט מיט רעוואָלוציע, האָט ער איצט געהאַנדלט מיט נאָפט.

— מענטשן ביי פֿאַרזאַמלונגען נעמען היינט אַלץ אַזוי ערנסט — דער־קלערט ער מיר — פֿאַר דער מלחמה האָט מען זיי געקאָנט צוזאָגן גאָלדענע בערג, אָבער איצט וואָלטן זיי עס וועלן טאָקע תיכף האָבן! ווי יענער בלינ־דער טרעגער אין קאָלאָמיי — כאָטש נעם און פיר אים שוין אַריין פון די הינטערגעסלעך אין די אויבערשטע גאָסן! ניין, עס לוינט זיך שוין בעסער צו האַנדלען מיט נאָפט.

דער קאָמף וועגן באַנהויף אין דער שטאָט סטרי צווישן די פֿאָליאָקן און אוקראַינער איז אָלץ ווייטער אַנגעגאַנגען, און די צוריקגעקערטע סאָל־דאָטן און די יידן האָבן זיך געפונען צווישן צוויי פייערן. די גאָליציש־יידן, וועלכע האָבן ביז דעמאָלט געלעבט רואיק און צופרידן, האָבן פלוצים דערפילט, אַז צוזאַמען מיט עסטרייך האָבן אויך זיי פאַרלוירן די מלחמה. וואָרים ביידע אַרמייען, די פוילישע ווי די אוקראַינישע, האָבן געהאַט נאָר איין לאָזונג: בעי זשידאָוו! שלאָג יידן!

עטלעכע וואָכן שפּעטער האָט זיך פלוצים באַוויזן אַ פוליש רעגימענט פון פאָזען — אין דייטשע מונדירן — און זיי האָבן פאַרנומען די שטאָט. אונדזערע אָפיצירן האָבן דערוויילע אַרויסבאַקומען פון באַנהויף־קאַמאַנדאַנט אַ דערלויבעניש, אַז אונדזער צוג זאָל ווייטער פאָרן, און אין אַ וואָך אַרום זיינען מיר שוין געווען אין ווין. דאָ איז געווען די זעלבע אומאָרדענונג און אומזיכערקייט ווי אין גאַליציע, נאָר אין אַ גרעסערער מאָס: דעמאָנ־סטראַציעס, פאַרזאַמלונגען, שיסעריייען — די שטאָט האָט געהונגערט. עס האָט זיך שטאַרק געלאָזט שפּירן, אַז עסטרייך איז זיך צעפאַלן. איך בין געגאַנגען צו אַ קאָמיסיע, וועלכע גיט אינפאָרמאַציע און אונטערשטיצונג פאַר געוועזענע סאָלדאַטן, און דאָ האָט מען מיר גאָנץ פשוט דערקלערט, אַז איך בין נישט קיין עסטרייכער.

— אָבער איך האָב דאָך יאָ געקעמפט פאַר עסטרייך— טענה איך.

— יאָ — זאָגט דער באַאַמטער גאָנץ רואיק — אַ שאָד, ס׳איז געווען אַ טעות.

— איך האָב מעדאַלן, כ׳בין אַנטלאָפן פון געפאַנגענשאַפט.

— איך באַדויער זייער, אָבער איר האָט געמאַכט אַ טעות.

— און ווען איך וואָלט צוליב אייך דערהרגעט געווארן?

— וואָלט עס, צום באַדויערן, אויך געווען אַ טעות.

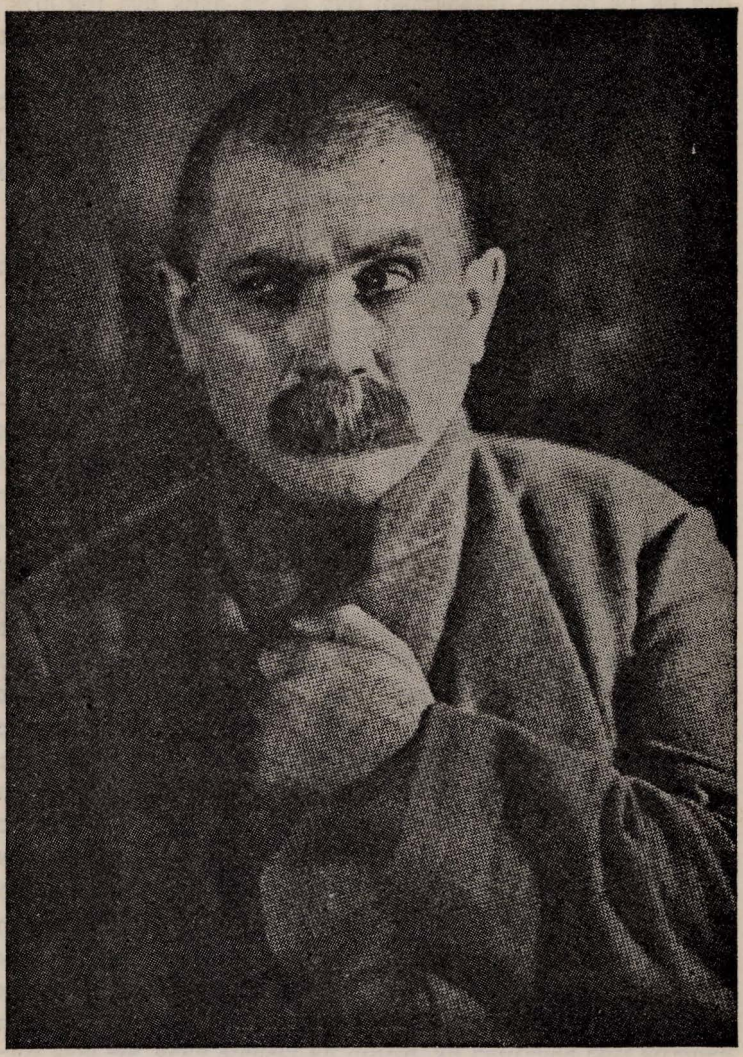
— נו, גאָט צו דאַנקען וואָס איך האָב כאָטש דעם טעות ניט געמאַכט!

— האָב איך אים אַריינגעשריגן אין פרצוף אַריין און בין אַוועק צו אַ שפּאָגל־נייעם קאָנסול פון אַן אוקראַינישער רעגירונג.

פון די אוקראַינער האָב איך באַקומען אַ פאַספּאָרט, אָבער ניט קיין אונטערשטיצונג. אַ פאַרזאָרגטער, בלאָנקע איך איבער די ווינער גאָסן און

דערזע פֿלוצים אַן אַפּיש: „מאַיסי־גאַסטשפּילן אין דער נייער ווינער בינע". איך בין תיכף אַוועק אין טעאַטער און געטראַפֿן מאַיסין ביי פֿראָבע. און דער גרויסער שוישפּילער האָט מיך נישט געפֿרעגט צי בין איך אַן עסט־רייכער, אַ פּאָליאַק, אַן אוקראַינער אָדער אַ ייִד, צי האָב איך פּאַפּירן אָדער אַ פּאַס — ער האָט מיך האַרציק און וואַרעם באַגריסט ווי אַ יינגערן ברודער, וועלכער האָט איבערגעלעבט די מלחמה. דערנאָך האָט ער מיך פֿאָר־געשטעלט פֿאַרן טעאַטער־פֿאַרוואַלטער, און איך בין אַנגאַזשירט געוואָרן אויף דער צייט פון זיינע גאַסטשפּילן. האָב איך שוין ווידער געהאַט צו עסן און אַ פּלאַץ צום שלאָפֿן, און איך האָב אין טעאַטער באמת זיך דערפֿילט היימיש. די ווינער קריטיק האָט געשאָנקען אויפֿמערקזאַמקייט מיין שפּי־געלבערג אין „די רויבער" (מיט מאַיסין אין פּראַנץ מאָר), אָבער דאָס גרעסטע איבערלעבעניש פֿאַר מיר אין יענער צייט איז געווען גאַנץ עפּעס אַנדערש:

איך האָב צום ערשטן מאָל געזען אַ קליין, צאַרט „ינגליש" מיידל שפּילן אָפעליאַ אין „האַמלעט". ס׳איז שווער געווען צו זאָגן וואָס ס׳האָט דאָמינירט אין איר אויסזען: אַ ברוין־רויטלעכער קאָפּ האָר, ווילד, ניט אָרגאַניזירט, אָבער צוגלייך אַ קלאָרער, הויכער דענקער־שטערן, פון וועלכן עס ווייעט רו. צוויי גרויסע, וואַרעמע, טונקל־ברוינע, פֿרעגנדיק־דער־ציילנדיקע אויגן, וואָס פֿאַרשטייען דאָס ניט־דערזאָגטע. אַ פּול, האַלב־קיילעכדיק מוילעכל ווי אַ קליין האַלב־לבנהלע. ווען זי עפּנט עס, אַזוי שטיל, קרויזנדיק, איז נאָך אייִדער מען הערט עפּעס, העגגט שוין דער בליק געשפּאַנט אויף אירע ליפּן און מען הערט זיך אויפֿמערקזאַם צו. קודם הויבן אַן רעדן אירע אויגן, דערנאָך קומט אָזאַ ניט־דרייסטע האַנט־באַוועגונג, געצוימט־צוריקגעהאַלטן דורך די אָקסלען, און ערשט איצט ווערן ווערטער געבוירן אין איר האַלב־לבנה־מוילעכל. טונקל־געפֿאַרבטע, צייטיקע, גאַנץ באַשטימטע ווערטער. ווידער באַוויזט זיך אין אירע גרויסע אויגן אַ שטיפֿערישער גלאַנץ, וואָס איז אַ געמיש פון לייכטזין און אומעט, ווי אַ שמייכל און אַ לויב־געזאַנג פון אַ פרומען נאָכן געזעזן ווערן, נאָכן איבערלעבן אַ נס. זי האָט מיך שטאַרק דערמאָנט אָן מיין רבקהלען, מיין ערשטע ליבע, אָבער פון אַ גאַנץ אַנדערער וועלט. אַ וועלט, צו ווועלכער איך האָב ערשט געשטרעבט און אין ווועלכער זי האָט זיך שוין געפֿילט אַזוי היימיש. אין דער משוגעים־סצענע קומט אָט דאָס אָפעליאַ־קינד אַרויף אויף דער בינע אַזוי ליבלעך־שטיל, שמייכלט ווי צו זיך אַליין, און אין אירע גרויסע אויגן שטייען טערן — — אויפן לינקן אָרעם האַלט זי, פֿאָר־זיכטיק ווי אַ קינד, אַ קאָלירפולן בוקעט, און מיט דער רעכטער האַנט פֿאַרטיילט זי פּעלד־בלומען. אָבער אין אמתן האָט זי ניט קיין בוקעט און ניט קיין בלומען. מיט אַ ליידיקער האַנט פֿאַרטיילט זי פון אַ לייִדיקן

קאַרל טאַמאַס — אין ערנסט טאַלערס פיעסע „האַפליאַ, מיר לעבן" (בערלין, 1927/28)

אַרעם דעם גאַנצן ניט־בוקעט, און דאָך זיינען קיין פאַרביקערע, מער שמעקנדיקע בלומען אויף דער וועלט ניטאָ! צוקוקער און מיטשפילער האַלטן־אין דעם אָטעם ביי אָט דעם וואונדערלעכן משוגעת פון אָט דעם פאַעטישן שעקספיר־קינד, די אָנפאַנגערין — עליזאַבעט בערגנער!

וועז די גאַסטשפילן האָבן זיך געענדיקט, בין איך אַוועקגעפאָרן קיין בערלין. ביים אַנהאַלטער־באַנהויף האָב איך אַרומגעכאַפט אַ שטיינערנע זייל און זי געקושט. אַ דיקער בערלינער ביר־באַלאַגאַלע שרייט צו מיר אַריבער פון זיין קאָזלע:

— מענטש איינער, — מיידלעך קוש, ניט קיין שטיינער!

— דאָס האָב איך מיר פאַרגענומען צו טאָן נאָך אין 1914, וועז איך בין אַוועק אין מלחמה!

— אויב אַזוי, מוזטו האַלטן וואַרט — שמייכלט ער גוטמוטיק.

1914 — און איצט איז 1919! דאָס ערשטע בין איך אַריין אין „קאַפע דעס וועסטענס", וואו כ׳האָב געטראָפן אַ סך פריינט. איינגעשטעלט פאַר־בינדונגען מיט טעאַטערס, בין איך אין קורצן אַנגאַזשירט געוואָרן ווי דער ערשטער כאַראַקטער־שוישפילער אין „מינכענער שוישפילהויז", וואָס איז געשטאַנען אונטער דער לייטונג פון דער באַרימטער שוישפילערין הערמינע קערנער. מיר האָבן אַנגעהויבן מיט „קאַבאַלע אונד ליבע". איך האָב געשפילט וואורם און באַקומען אַכט הונדערט מאַרק אַ חודש. נאָך די ערשטע צוויי וואָכן האָב איך געהאַט גאַנצע פיר הונדערט טעאַטער־פאַר־דינטע מאַרק אין קעשענע! איך בין אַוועק אין רעסטאָראַן „טאַרגעל־שטובען" און זיך געהייסן געבן קאַוויאָר מיט שאַמפאַניער — ווי עס שטייט געשריבן אין די ראָמאַנען. כ׳האָב איצט געהאַט אַן אייגן צימער, נייע פריינט, און האָב אַלע פערצן טעג געשפילט אַ נייע קלאַסישע אָדער מאָדערנע הויפט־ראָל. און די יאָרן, וואָס איך האָב פאַרלוירן אין דער מלחמה, זיינען אויך צונוץ געקומען: איך בין איצט געוואָרן קרעפטיקער, דערוואַקסענער, אָבער ניט רואיקער. איך האָב ניט געקאָנט זיין רואיק. כ׳האָב געגוואַלדעוועט אויף דער בינע, געשריגן, ווי מ׳וואָלט מיך בראָטן אויף הייסע קוילן. אַזוי האָבן געשפילט אַלע „יונגע", וועלכע זיינען צוריק־געקומען פון מלחמה. מיר האָבן געטראָפן אַ פעטלעכע, פוילע וועלט, וואָס האָט געוואָלט „געניסן רו" — האָבן מיר אַריינגעשריגן אין זייערע אויערן אונדזער אַנטוישונג, אונדזער פאַרצווייפלונג, אונדזער פראָטעסט! די יוגנט אין דער דעמאָלטיקער קונסט האָט געשריגן. מיט פאַרשטאַרטע, סטילי־זירטע זשעסטן האָבן מיר אין טעאַטער „עקספרעסיאָניסטיש" זיך צעשריגן קעגן אַלטן דור, אַלטע פירעכצן און מנהגים, און באַזונדערס קעגן אונדזערע טאַטעס מיט די אַלטע טראַדיציעס! עס זיינען געשריבן געוואָרן הונדערטער פאַטער־ און זון־דראָמעס. „דער בעטלער" פון ריינהאַרד זאָרגע, „די וואַנד־

לונג" פון טאָלער, „דער זון" פון האָזענקלעווער, „טאַמאַס וועגדט" פון פּויכטוואַנגער, „גאָז" פון געאָרג קייזער, „פּויקן אין דער נאַכט" פון בערט ברעכט. הונדערטער אָזעלכע דראַמעס האָבן אָנגעקלאָגט, געשריגן, געטומלט, האָב איך אויך מיטגעשריגן און מיטגעטומלט. געשטיצט אויף מיינע דערפאָרונגען, האָב איך מיט הייסן באָגער זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט און זיך ניט געכאַפּט, אַז איך לעב אייגנטלעך אין אָ לאַנד, וואָס האָט פאַרלוירן אָ מלחמה און וואו אָ רעוואָלוציע איז דערטרונקען געוואָרן אין בלוט. איך האָב געפונען אָ געשענקט לעבן — יעדן אָוונט שטיי איך אויף דער ביגע אין אַן אָנדערער ראָל — בין איך געווען באַרוישט פון גליק. כ׳בין אַריין אין אָ נייעם קרייז, זיך באַקענט מיט נייע מענטשן, יעדן אָוונט פאַרברענגט ביי אַן אָנדערער אָטעליע־הוליאָנקע. אָ יוגנט איז אַהיימגעקומען אָנטוישט, באַטויבט מען זיך מיט סעקסועלע אָרגיעס!

אין טעאָטער איז דערווייל אָנגעגאַנגען אַן אינטענסיווע אַרבעט: מ׳האָט פאַרטיילט די ראָלן פון „דער סוחר פון ווענעדיג", און איך האָב באַקומען די ראָל פון שיילאָק! פיר עלטערע כאַראַקטער־שוישפילער האָבן געקעמפט פאַר אָט דער ראָל — אָבער מיר איז די ראָל צוגעזאָגט לויטן קאָנטראַקט, און איך האָב זי שוין אין האַרץ און נשמה, איך קען זי אויף די שפּיץ פינגער. איך ציטער פון אויפרעגונג, קאָן ניט שלאָפן דורך די נעכט, — מיין חלום, מיין לאָנג־יאָריקע בענקשאָפט דאָרף דערפילט ווערן!

ביי דער ערשטער פּראָבע וואַרפט מיט מיר ווי אין קדחת. דער רעזשיסער איז אָ בלאָנדער, נאָרישער יונגערמאַן, אָטאָ נעבעלטאַו, אָ רייך זינדל פון ברעמען. ער איז אויך דער גאָלט־געבער און דער געשעפטלעכער פאַרוואַלטער פון טעאָטער. ער רעדט מיט אָ „ס" און האָלט אין איין אינעזרחזרן „ס־פּיציקע ס־טיינער" און „ס־טראָלענדיקע ס־טערן". פאַר דער פּראָבע נעמט ער מיך אָוועק אין אָ זייט און מאַכט צו מיר:

— איר פאַרשטייט, מיט דעם שטיק ווילן מיר אָביסל אָ וויש טאָן די יידן איבער דער נאָז.

— פאַרוואָס? — וואַר איך אויפגערעגט.

— פאַרוואָס ניט? — קוקט ער מיך אָן מיט פאַרדאַכט — איר זייט דאָך ניט אפשר . . .

— יאָ, יאָ, איך בין אָ יד! — גיב איך אים אָ שריי אַריין אין פּנים, און ער, אָ צעטומלטער, נעמט אָפּטרעטן אויף צוריק און פאָלט שיער ניט אַריין אין אַרקעסטער.

די פּיר אָלטע כאַראַקטער־שוישפילער (אייגער מיט אָ מאָנאָקל, אָ צווייטער אין ווייסע הענטשקעס), וועלכע האָבן זיך געריסן צו שפּילן שיילאָק, זיינען געקומען צו פּראָבע אָנגעברוגזטע, פאַרשלאָפענע. אָבער ווי נאָר זיי האָבן דערזען דעם צוזאַמענשטויס מיטן רעזשיסער, זיינען זיי

פֿלוצים וואַך געוואָרן און געגומען פֿראַוואַצירנדיק לאַכן. איך בין אַוועק פון דער פֿראַבע.

די קינסטלעריש לייטערין, הערמינע קערנער, האָט אונדז געפֿונען צו זיך אין ביורא. זי איז געווען אַ גרויסע שוישפּילערין און איך האָב זי פֿאַרגעטערט — איך פלעג ממש קריגן האַרצקלאַפּעניש אין איר אָנווועזנהייט. זי האָט עס געוואוסט.

— איך בין זיכער — האָט זי געזאָגט, שמייכלענדיק פֿול מיט חן — אַז איר האָט געמאַכט דעם סקאַנדאַל נאָר צוליב אבערגלויבן.

— פֿאַרשטייט זיך, הערמינע — האָט דער הער נעבעלטאַו צוגעשטימט.

— איך טו עס אויך, וועג איך דאַרף שפּילן אַ וויכטיקע ראָל — שטימט, אָטאָ?

— ריכטיק, ריכטיק — האָט נעבעלטאַו וויידער צוגעשטימט.

— וועג אַ ראָלע געפֿעלט מיר זייער שטאַרק, מוז איך שטענדיק ביי דער ערשטער פּראָבע און ביי דער ענעראַל־פּראָבע מאַכן אַ סקאַנדאַל.

— אמת, אמת — האָט נעבעלטאַו זיך צעלאַכט.

אויך איך האָב געגומען לאַכן און אַליין ניט געוואוסט פֿאַרוואָס.

— פֿאַרשטייט זיך, אַז הער נעבעלטאַו האָט נאָר געמאַכט אַ שפּאַס מיט זיין באַמערקונג ביי דער פּראָבע — ניט אַזוי, אָטאָ?

— נאַטירלעך, הערמינע, נאָר אַ שפּאַס — האָט נעבעלטאַו געהאַלטן אין איין צושטימען.

— פֿאַרשטייט זיך, ווי אַנדערש! הער נעבעלטאַו — מאַכט זי — איז געגוג אינטעליגענט ער זאָל אַזאַ באַמערקונג ניט מיינען ערנסט. איז איצט, קינדער, גיט זיך די הענט, און מאָרגן וועלן מיר ווידער מאַכן פּראָבע. איך וועל אויך צוקומען צו פּראָבע.

און ס׳איז געבליבן ווי הערמינע קערנער האָט געהייסן.

ש י י ל א ק

זיבעצן יאָר בין איך אַלט געווען, וועג ליגנדיק אַן אויסגעשטרעקטער אויף דער הוילער ערד, האָב איך זיך באַקענט מיט שיילאָקן דורך אַ ראַמאַן פון קאַרל עמיל פֿראַנצאָז. כ׳האָב דעמאָלט געווייניגט איבער שיילאָקס גורל און באַשלאָסן, אַז אַמאָל וועל איך אָנווענדן אַלע מיינע כוחות צו באַוויזן דער וועלט וואָס פֿאַר אַן אומרעכט ס׳איז שיילאָקן געשען. איצט בין איך אַלט געווען ניין־און־צוואַנציק און בין געשטאַנען אויף אַ פּעסטן באַדן פֿאַר דער דערפֿילונג פון מיין חוב. צוועלף יאָר צייט האָב איך זיך גע־גריבלט אין דעם מענטש שיילאָק און אים ניט געקאָנט באַגרייפן. כ׳האָב

שיילאָק (צייכענונג) — אין וויליאַם שעקספירס „דער סוחר פון ווענעדיג"
(בערלין, 1925)

געפּרואווט אים פֿאַרגלייכן מיט מיין טאַטן, דערנאָך מיט שימשעלע מיל־
ניצער, אָבער איך האָב צווישן זיי קיין גרויסע ענלעכקייט ניט געקאָנט
געפֿינען. איז פֿאַראַן אפֿשר אַן ענלעכקייט צום באַנקיר יונגערמאַן? איך
האָב דעם באַנקיר צו וויניק געקענט.

וויפֿיל מאָל איך האָב געלייענט, אָדער געזען דעם „סוחר פון וועניעדיג“,
האָב איך אַלץ געהאַט דעם איינדרוק, אַז אָט דאָס טעאַטער־שטיק באַשטייט
אייגנטלעך פון צוויי שאָפונגען: ערשטנס, פון יענער לוסטיק־פּרעכער
געזעלשאַפט אַרום דעם אַנטאַניאָ, וועמענס שווער־באַלאַדענע שיפֿן זעגלען
איבער אַלע ימים. אין יענער געזעלשאַפט קערט אָ וועלט דער פֿאַרשייטער
גראַציאָנאָ; דער אַרעמער פּראָנט באַסאָניאָ וויל דווקא חתונה האָבן מיטן
רייכן מיידל אין בעלמאָנט, באַשווינדלענדיק צוליב דעם גאָט און לייט, און
וועלט אַזוי אַרום אָ בעל־חוב ביז איבערן קאָפּ; דער זינגענדיק־טאַנצן־
דיקער לאָרענצאָ גנבעט אַוועק די טאָכטער, צוזאַמען מיטן געלט פון איר
פֿאָטער. אַזוי וועלן, ביי ליידנשאַפֿטלעך־פֿאַרפּירערישער מוזיק אונטערן
בלויען הימל געפּראָוועט בעלער און מאַסקאַראַדן אויפֿן חשבון פון רייכן
מעלאַנכאָליקער אַנטאָניאָ. צו אָט דער צעלאָזענער וועלט געהערט אייגנט־
לעך אויך פֿאַרשיאָ.

פון דער אַנדערער זייט לעבט אין ענגן געטאָ־געסל דער ייד שיילאָק.
אָ פּרעמדער אין שטאָט, מיט אָ געלער לאַטע אויף דער ברוסט, ווי אָ צייכן,
אַז ער שטייט כּמעט אויסערן געזעץ, לעבט ער אָפּגעזונדערט, אַליין, באַ־
שיידן, אָן פֿאַראַדן און אָן סעודות, געטריי און איבערגעגעבן בלויז צו זיין
אמונה, צו זיינע געשעפטן און צו זיין קליינער, צאַרטער טאָכטער, דזשעסיקאַ
— דאָס אינציקע און ליבסטע, וואָס איז אים געבליבן נאָך זיין פֿאַר־
שטאָרבענער פרוי, לאה. יאָרן־לאַנג אָן אלמן, האָט ער זיין גאַנצע ליבע
צו דער פֿאַרשטאָרבענער איבערגעטראָגן אויף זיין אינציק קינד.

קומט צו אים אָט יענע אַנדערע וועלט, וואָס פֿאַרפֿאַלגט אים, וואָס
שפּייט אים שטענדיק אין פּנים, און וויל ביי אים באָרגן געלט. טוט אים
הנאה, וואָס זיינע שונאים דאַרפן אָנקומען צו אים, און ער זאָגט זיי ניט
אָפּ; אָבער ער שטעלט זיי אָ גרויסן, שפּאָסיקן באַדינג: אויב דער שונא
זיינער, וועלכער האָט אים ערשט לעצטן מיטוואָך געשפּיגן אין פּנים און
אים געטריבן פון דער שוועל ווי אָ הונט, זאָל נישט קאָנען אים צוריקצאָלן
דאָס געבאָרגטע געלט אין אָ באַשטימטער צייט און אויף אָ באַשטימטן
אָרט, זאָל ער, שיילאָק, האָבן דאָס רעכט אויסצושניידן ביי אים אָ פונט
פלייש פון לייב. אָ משוגענער אָפּמאַך, אָ חוצפּהדיק־גראָטעסקער, וואָס קען
נאָר אָנגענומען ווערן ווי אָ טייוולשער שפּאָס. דאָס איז אָפּנים געווען
שעקספּירס כוונה, ווען ער האָט באַצייכנט דאָס שטיק ווי אָ קאָמעדיע, אָ
לוסטיקע ליבע־שפּיל. דער שפּאָס באַשטייט אין דעם, וואָס צוערשט באַ־

געגענען די געליבטע אַ סך שטערונגען, מען פֿאַרביטערט זיי קודם דאָס לעבן דורך אָנגסט און געפֿאָר; ביז נאָך שווערער מי געלינגט זיי אַלץ צו באַצווינגען, און דאָס ליד פון זייער ליבע קלינגט צום סוף נאָך זיסער און גליקלעכער ווי אין „זומערנאַכט־חלום", ווי אין „וואָס איר ווילט" און „ווי אייך געפעלט". נאַטירלעך איז געווען נויטיק אין אָט דעם פריילעכן שפּיל, אין אָט דער לוסטיקער קאָמעדיע פון וועניעדיג, אַריינצושטעלן אַ שווארצע אינטריגאַנטן־פיגור, וואָס זאָל די געליבטע אָנשרעקן, — סטראַשען, כדי די אויפלייזונג פון 5טן אַקט זאָל זיך אָנהויבן מיטן פֿאָטישן געזאָנג: „אין אַזאַ נאַכט...", און זאָל זיך פֿאַרענדיקן מיטן חתונה־רינגל און שלאָפן־לייגן. קיין ספק ניט: שיילאָק איז געווען אויסגעפלאַנט ביי שעקספּירן בלויז ווי אַ שווארץ שרייפל אין קאָלירפולן געווערק, ווי אַ בייזער אָנשטעל צום לוסטיקן שפּיל. אָבער דאָ, אָט דאָ פֿאַרהאַקט זיך די וועלט: אויב אַזוי, פרעגט מען, ווי־זשע קומט עס, וואָס אין זיין פֿאַר־טיידיקונג גייט שיילאָק איבער צו אַזעלכע שווערע, ערנסטע אָנקלאָגעס:

„וועז איר שטעכט אונדז, ריינט ניט קיין בלוט?
וועז איר קיצלט אונדז, לאָכן מיר ניט?
וועז איר פֿאַרסמט אונדז, שטאַרבן מיר ניט?
און וועז איר באַליידיקט אונדז, זאָלן מיר זיך ניט נוקם זיין?"

קאָן דאָ זיין נאָר אַ גאַנץ פשוטער ענטפער: שעקספּיר האָט, פונקט ווי דער רבונו־של־עולם, ניט באַשאַפן קיין פֿאַפּירענע פיגורן, נאָר זיי געגעבן בלוט און פלייש! און וועז אָפילו דער דיכטער האָט ניט געקענט שיילאָקן און אים אפשר אויך ניט ליב געהאַט, האָט אָבער דער קינסט־לערישער יושר פון זיין זשעני זיך אָנגענומען פֿאַר אָט דעם שוואַרצן פלעק און אים באַשאַנקען מיט זיין פֿאַרשוועבדעריש־רייכן אוצר פון מענטש־לעכער גרויסקייט, פון זעלישער קראַפט און טיפּער אייניזאַמקייט, — קעגן וועלכן אָנטאָניאָ לוסטיק־זינגענדיקע, פֿאַראַזיטיש־שווינדלעריש געזעל־שאַפט פון גלעט־צאַפּער און פרויען־פֿאַרפירער קוקן אויס ווי באַנדיטן און רויבער.

ערשט איצט איז מיר קלאָר געוואָרן, פֿאַרוואָס דעם מייסטערס קאָפּריז האָט אַריינגעשלעפּט שיילאָקן אין אָט דער געזעלשאַפט. עס האָט מיר אָבער נאָך געמוזט קלאָר ווערן וואָס עס געשעט ווייטער מיט שיילאָקן, נאָכדעם ווי עס פֿאַלט דער לעצטער פֿאַרהאָנג, וועז די שפּיל איז געענדיקט. וואָס טוט אונדזער שיילאָק נאָכדעם, וועז דורך אַ דריידל, „ניט צו פֿאַרגיסן קיין טראָפן בלוט", עס ווערט ביי אים צוגענומען דאָס רעכט אויסצושניידן דאָס פונט פלייש, און ער פֿאַרלאָזט דאָס גריכט אַ געברָכענער, שעפּ־טשענדיק די לעצטע ווערטער: „שיקט מיר די אָקטן, וועל איך אונטער־שרייבן"? וועט ער אונטערשרייבן? קאָן ער אונטערשרייבן? ער וועט

נאָך אפשר באין ברירה אונטערשרייבן, אַז ער האָט ניט מער קיין רעכט אויף זיין אַוועקגעבאָרגט פאַרמעגן; אָבער וועט אַ שיללאָק קאָנען אונטערשרייבן, אַז ער זאָגט זיך אָפּ פון זיין אמונה און נעמט אָן אַן אַנדערע? קאָן מען בכלל בייטן אַ גלויבן, אַ וועלט־אָנשויאונג, ווי מען בייט אַ העמד? וואָלט עס מיין טאַטע געווען געטאָן, אַדער שימשעלע מילניצער? קיינמאָל נישט! זיי וואָלטן גיכער טויזנטערליי מיתות דורכגעגאַנגען, אידער דאָס צו טאָן. קיין פרומער גלויביקער, און בכלל קיין מענטש מיט כאַראַקטער, וועט זיין אמונה נישט בייטן — און זיכער ניט ביי זעכציק יאָר, ווי שיללאָק — אויב מען וויל ניט שטאַרבן פון איינזאַמקייט און פּוסטקייט. ווי קאָן שיללאָק בייטן זיין גלויבן, וועו נאָך ביי דער פאַרהאַנדלונג אין געריכט זאָגט ער:

„ניין, נעמט אויך צו מיין לעבן,
שענקט עס מיר ניט!
מיטן אָפּירנעמען דעם פונדאַמענט,
אויף וועלכן מיין הויז איז געבויט,
נעמט איר דאָך אויך אָוועק מיין הויז.
וועו איר נעמט מיר צו די מיטלען,
מיט וואָס צו לעבן,
נעמט איר דאָך אויך מיין לעבן אָוועק.“

אויף דעם צעלאָכן זיך זייגע „אידעלע“ פיניקער, מאָכן חוזק פון אים און צעטיילן זיך, נאָך אין זיין אָנוועזנהייט, מיט זיין פאַרמעגן. און פאַר אָט דער „טובה“ זאָל ער נאָך בייטן זיין אָלטן גלויבן, זיין אייגציקע מאַראָלישע קראָפט? ניין, דאָס וועט מיין שיללאָק ניט טאָן. אַ מענטש מיט שיללאָקס אינטעליגענץ און קראָפט קעמפט ביז צום לעצטן אָטעם־צוג מיט אַלע מיטלען, וואָס איז נויטיק, אָפילו מיט כיטרעקייט, אויב מ׳דאַרף. איך שטעל עס מיר פאָר אַזוי:

וועו דער געבראָכענער שיללאָק פאַרלאָזט דאָס אומישרדיקע געריכט, איז שוין באַלד אָוונט. ער גייט לאַנגזאַם; אָבער ווי נאָר ער באַמערקט, אַז קיינער גייט אים ניט נאָך, איילט ער אויף גיך אויפצואווען זיין פריינט טובאָל און די אַנדערע יידן, וועלכע וואוינען אין געטאָ, און דערציילט זיי וועגן די נייע פאַרפאָלגונגען, וואָס טראָגן זיך אויף זיי. קיין הייזער אָדער ערד פאַרמאָגט ער ניט. נעמט ער צוזאַמען דאָס ביסל געלט און צירונג, וואָס איז אים נאָך געבליבן, דינגט נאָך אין דער זעלבער נאַכט אַ שיפל און אַנטלויפט. ביז ער קומט־אָן קיין האָלאַנד, אין דער רייכער שטאָט אַמסטערדאַם, וואו עס גיפינען זיך שוין אַ סך יידן, אַנטלאָפענע פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע. ער בלייבט אָבער נישט דאָרט, נאָר וואַנדערט וויטער איבער אונגאַרן, רומעניע, רוסלאַנד און פוילן, ביז ער קומט־אָן

קיין אוקראַינע, אין מזרח־גאַליציע, וואו ער טרעפט אַ הייליקן מענטש, אַ צדיק. אַ הויכער איז דער צדיק, אַ הדרת־פנים, מיט אַ ווייס־געלער, לאַנגער באָרד און דיקע ברעמען איבער זיינע קלוגע אויגן; און אַ זקן איז ער, אַז מ׳האָט אַזש מורא צו רעדן וועגן זיינע געשענקטע יאָרן. ער זיצט אַ דער־הויבענער אויף זיין אור־אַלטן פאָטער־שטול און גיט אָפּ שיילאָקן אַ פריינט־לעכן שלום עליכם. שיילאָק איז געירט פון דעם צדיקס גוטסקייט און צוגעלאָזנקייט, און ער נעמט דערציילן וועגן זיין קינדהייט און יוגנט, וועגן זיין רייף־ווערן און וואַנדערן, ביז ער האָט חתונה געהאַט מיט לאהן, וועלכע האָט אים געבוירן אַ טאָכטער, דזשעסיקאַ, זיין אייניציק אויג אין קאָפּ. ער דערציילט דעם רבין ווי לאה איז געשטאָרבן און זיין אייניציק קינד האָט אים פאַרלאָזן, און ווי ער האָט איצט ווידער געמוזט נעמען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט. אָלץ האָט ער דעם רבין אויסדערציילט. האָט דער זקן אים אויסגעהערט מיט אַ פאָטערלעך באַנעמען און דערנאָך צו אים לייט־זעליק געזאָגט:

— האָסט געגוג דורכגעמאַכט אין דיין לעבן, און ס׳איז גוט וואָס דו ביזט געקומען אַהער. גוט וואָס דו ביזט געקומען. מיר לעבן דאָ צווישן פריינטלעכע מענטשן. זיי לאָזן אונדז פריי האַנדלען, דערלויבן אונדז צו זיין באַלמעלאָכעס און אָפילו באַאַרבעטן די ערד. אַרבעטן מיר און מיר דינען גאָט. און וואָלסטו דאָרט, אין די לענדער פון וואַנען דו קומסט, געווען זיך אַן עצה האַלטן, וואָלט מען דיר אויך געזאָגט, אַז ס׳איז גלייכער זאָלסט קומען אַהער. וואָרים ס׳שטייט בפירוש געשריבן: „משנה מקום משנה מזל", אין אַ נייעם אָרט העלפט גאָט...

— נו — האָט ער וויטער געזאָגט מיט אַ זיפצנדיק שמייכעלע — געלויבט איז זיין ליבער נאָמען, וואָס ביזט דאָ. און אָט איז די ערשטע עצה, וואָס איך וועל דיר געבן: זאָלסט נאָכאָמאָל חתונה האָבן, און דער רבונו דעלמא וועט דיך נאָך מזכה זיין מיט קינדער.

— טאָקע וועגן דעם, רבי — האָט שיילאָק קוים אַרויסגערעדט — בין איך געקומען צו אייך האַלטן אַן עצה.

— יאָ, זאָג איך, מיין זון — האָט דער רבי צוגעשטימט — און נעם אַ יידישע טאָכטער פון פאָלק, דווקא אַ באַלמעלאָכעס אַ קינד.

און שיילאָק איז אַוועק אַ דערהויבענער, פול מיט דאָנקבאַרקייט פאַר דער גוטער עצה.

האָט שיילאָק חתונה געהאַט אין אוקראַינע מיט אַ סטאָליערס אַ טאָכטער, און דער רבונו דעלמא האָט זיי געבענטשט און זיי מזכה געווען מיט קינדער. זיינען די קינדער אונטערגעוואַקסן אויף דער שוואַרצער פעטער ערד, וואָס זיי האָבן צעאַקערט, פאַרזייט און געשניטן, און האָבן מער ניט געהערט די לייכט־פאַרפירערישע מוזיק אונטער די אייביק־בלויע

הימלען פון דרום — נאר די אלט־יידישע ניגונים, געמישט מיט דעם לאנג־אויסגעצויגענעם, סלאווישן ליד — — און זיי זיינען אויסגעוואקסן מיט ברייטע פלייצעס, ארבעטזאמע און נייגעריקע — —

דורות זיינען פארגאנגען. האט ביי א טייל פון זיי ווידער זיך דערוועקט די בענקשאפט צו מערב, און זיי האבן ווידער געגומען אויסוואנדערן. האבן זיי געפונען פארשיידענע פרנסות, און אייניקע פון זיי זיינען געוואלן שוי־שפילער און ווידער אנטדעקט ביי שעקספירן זייער עלטער־עלטער־זיידן שיללאק. זיי האבן געקענט זיין ליידן־געשיכטע דורך די אומצאליקע נסיונות פון זייערע עלטערן און אורעלטערן, און האבן אים דערקענט דורך דער קרובהשאפט פון הארץ. און זיי האבן געשפילט זייער עלטער־עלטער־זיידן טראגיש און פארטייאיש, שטיצנדיק זיך אויף שעקספירס זשעני, וואס האט אט די שווארצע, נעגאטיוע פיגור באשאנקען מיט אזוי פיל קראפט און לעבן, מיט אזא טיפן זין פאר ערעכטיקייט און מענטשלעכער ווערדע. זיי האבן אים געשפילט מיטן חוש קענן יענער בייזער געזעלשאפט, וואס האט אים פארפאלגט און באליידיקט, און פאר דער פאזיטיווער פאר־טיידיקונג, וואס זיין באשאפער האט אים מיטגעגעבן.

און מען דארף אים שפילן אזוי לאנג, ביז יעדע קינסטלעכע מחיצה צווישן מענטש און מענטש ווערט פארטיליקט ווערן, ביז דער מענטש ווערט זען אין זיין מיטמענטשן אן אייגענעם ברודער, און ווערט זיין חבר, דעם מיטמענטש, ליב באקומען ווי זיך אליין, און ווערט נישט טאן צו אים קיין זאך, וואס ער וואלט זיך אליין נישט ווען טאן.

מיט אט די געפילן האב איך געשפילט די ראל שיללאק, נאך ווען איך האב אזוי לאנג געלעכצט — און מיט דעם איז דערפילט געוואלן מיין ציטעריקער טרוים. ס׳איז נאך נישט געווען גענוי אזוי, ווי איך האב עס געוואלט שפילן, — אבער מיט דער צייט ווערט עס נאך בעסער ווערן.

אַרטיקלען און רעדעם

פון אַלעקסאַנדער גראַנאַד

אַ ביסל קריטיק און זעלבסט־קריטיק

(וויִ איך בין געפֿאָרן קיין אַמעריקע און ווי אַזוי איך בין צוריקגעקומען)

מיר אַלע מוזן אויפהערן צו באַאורטיילן וועגן זאַכן דורך פּריוואַט־פּערזענלעכע ברילן. אַ זאַך, וואָס וויל האָבן אַן אַלגעמיינע גילטיקייט, מוז געמאַסטן ווערן מיט אַן אַלגעמיין־גילטיקער מאָס. איך פֿאָדער דאָס אין דער גאַנצער שאַרפקייט קודם־כל פון זיך אַליין. און דערפֿאַר וויל איך מיינע איבערלעבענישן אין ניו־יאָרק נישט באַטראַכטן בלויז פון מיין פּריוואַטן שטאַנדפּונקט.

מען מוז האָבן די קראַפט אָנצוהויבן פון זיך אַליין. נאָר דורך אָפּנ־האַרציקער זעלבסט־קריטיק, נאָר דעמאָלט, וועט מען נעמט זיך אַליין אונטער דער לופּע, נאָר דעמאָלט האָט מען דאָס רעכט אויך אויף אַנדערע צו קוקן דורכן שפּאַקטיוו, צו אַנאַליזירן און קריטיקירן.

אַלזאָ, הויב איך אָן צוערשט פון זיך אַליין. איך בין מיך מודה ומתוודה: מיין דראַנג צו שפּילן יידיש טעאַטער איז אַזוי צו זאָגן אַ „פּרויד־קאָמפּלעקס", און פון מאַרקסיסטישן שטאַנדפּונקט — אַ קליינבירגערלעכער קאָמפּלעקס.

צו אָט דעם „קאָמפּלעקס" קומען נאָך צו מיינע איבערלעבענישן אין פּוילן אין יאָר 1930. דאָ, חברים, לוינט זיך אַ ביסל לענגער אָפּצושטעלן. עס איז געווען געשמאַק און היימיש, ליב און וואַרעם. די נאַציאָנאַלע יידן האָבן זיך געפּרייט ראָסעמעסיק, וואָס אַ מזרח־ייד באַווייזט די היטלערס דורך זיין קינסטלערישער באַגאַבונג די גלייכווערטיקייט — אויב נישט נאָך דעם „אתה בחרתנו"־וערט פון זיין ראָסע. דעם יידישן פֿראָלעטאַריער האָט עס אימפּאָנירט, וואָס אייגנער פון זיי, פון זייער אונטערדריקטן קלאַס, איז, אַריינשווימענדיק אין דער בירגערלעך־קינסטלערישער וועלט — דאָך געבליבן מיט זיי פֿאַרוואָרצלט.

די דאָזיקע וואַרעמע כוואַליעס האָבן מיך וואַרעם געהאַנפּעט. איך האָב מיר אַ טראַכט געטאָן: דו ביזט אין דיינע בעסטע יאָרן. אין דיינע בענקשאַפּטס־ראָין האָסטו זיך שוין, ריין־האַנטווערקערלעך, אויסגעלעבט אויף דער דייטשער בינע. און איצט? איצט בלייבט דיר אַן איין־איינציקע מעגלעכקייט: זיך צו האַלטן. עס איז פיל לייכטער דערפֿאַלג צו האָבן, איידער דערפֿאַלג צו האַלטן. דאָס ווייסן אַלע. און איך האָב מיר ווייטער געזאָגט: ביזט אויסגעוואַקסן אינדערפרעמד, ביזט געזונט געווארן, נעם דיין פּעקל און פֿאָר אַהיים. דערצייל, גיב און שענק דאָס, וואָס דו האָסט געלערנט, געזען אין דער גרויסער פרעמדער וועלט, דיינע דערפֿאַרונגען, דיין רייפקייט. געבן מאַכט גליקלעך.

האָט זיך אונטערגערוקט אמעריקע. דאָס יידישע אמעריקע. אָבער מיין גאַנצער אַרײַנפאָר קיין אמעריקע איז געווען אַן אימפּראָוויזאַציע. איך האָב געזאָלט פאָרן קיין רוסלאַנד, צוזאַמען מיט פּיסקאַטאָרן "דרייען" אַ פילם. איך האָב באַקומען אַ 3־חדשימדיקן אורלויב פונעם טעאַטער אין בערלין. צופעליק בין איך אָבער שטעקן געבליבן אין אַן אַנדערער אַרבעט און נישט געקאָנט מיטפּאָרן מיט פּיסקאַטאָרן.

איז געקומען אַ יידּ זיילבערט קיין בערלין. שלום־עליכם, עליכם־שלום. און באַלד נאָכדעם גייט מען אַוועק אין אמעריקאַנישן קאָנסולאָט און מען מאַכט דערפון אַ גאַסטשפּיל אין ניו־יאָרק.

זילבערט האָט מיך פאָרקויפט (ווי איך בין שפּעטער געוואָרן) גאָלדבערגן, גאָלדבערג — מיכאָלעסקאָן, און מיכאָלעסקא — צו זיין ווייב, און זיין ווייב האָט מיך פאָרקויפט צו אַלדי שוואַרצע יאָר.

אַ שפּיל געטאָן יום־כיפּור ביינאַכט אין ניו־יאָרק פאָר יידן און יידענעס, וואָס זיינען געקומען פון וואָקסענע ליכט און האָבן געהאָפט צו הערן עפּעס אַ "פּריילעכס" אינעם אָפּערעטן־טעאַטער. און איך האָב דווקא געשפּילט געאָרג קייזערס „פון פרי ביז ביינאַכט".

עס האָט מיר קיינער נישט ווייַ געטאָן אין אמעריקע, עס האָט מיך קיינער נישט באַלײדיקט און עס האָט מיך קיינער נישט ארויסגעטריבן פון דאָרט. איך בין נאָר דאָרטן שטיין געבליבן ווי אַ באַטשאַן אויף איין פוס און געבענקט „אַהיים" קיין בערלין, צו די גויים.

און אָט די בענקשאַפט צום „גויאישן" דייטשלאַנד איז שוין נישט געווען קיין אימפּראָוויזאַציע, איז שוין נישט געווען קיין פּעלער.

וועט איר פרעגן פאָרוואָס? וועל איך אייך זאָגן: עס איז טאַקע פאַסקודנע ביי אונדז אין דייטשלאַנד איצט. אַ פאַשיסטישער שאַרלאַטאַן האָט געזאָמלט אַרום זיך אַ מחנה פון 13 מיליאָן מענטשן, יונגע מענטשן. די פאָן אַדער דאָס פראָגראַם, אונטער וועלכער ער זאָמלט די דאָזיקע מענטשן, איז אַ זיס־גיפּטיקע קרייטעכץ; אַ מישונג פון דעם רעאַקציאַ־נערסטן און עלטסטן גיפּט, מיט וועלכן מען האָט פון תמיד אַן געשפּייזט אַ פינצטערע מאַסע. און מיר אַלע ווייסן, אַז אָט די דאָזיקע פינצטערע, הונגעריקע מאַסע, אָט דער ריזן־הונט וואָרט און לויערט אויף דעם ביין, וואָס מען זאָל אים צוואַרפן. מיר ווייסן, אַז דער ביין, וועלכן היטלער קאָן זיי צואַוואַרפן, דאָס זיינען די יידן אין דייטשלאַנד (נישט די גאָלדשמיטס, וואָס האָבן אים געגעבן געלט פאַר דער באַוועגונג!).

איך האָב פון דעם אַלעמען גאָר נישט קיין ניו־יאָרק, און בין צוריקגעפאָרן קיין דייטשלאַנד. פאָרוואָס? — זייט נישט ברוגז: איך בין צוריקגעפאָרן קיין דייטשלאַנד, ווייל איך זע אין אָט דער פאַסקודנער באַוועגונג אַ באַציאונג צו אונדז. עס איז אַ באַציאונג פון האַס, פון קנאה,

אַ באַציאונג פון פֿאַרשטאַפּטע מוחות, אָבער ס׳איז אַ באַציאונג, אַ ליידנ־שאַפֿטלעכע באַציאונג. די באַציאונג אָבער פון דער יידישער גאַס צום יידישן טעאַטער איז נישט קיין קנאה און נישט קיין שנאה, און ס׳איז אויך נישט קיין ליבע־באַציאונג. עס איז אַ גלייכגילטיקייט, אַבסאָלוטע גלייכ־גילטיקייט. גלייכגילטיקייט איז אומפֿראָדוקטיוו, אַ פֿאַמעלעכער טויט. ווערן אַ קרבן פון אָט דער גלייכגילטיקייט האָב איך נישט געוואָלט און נישט געקאָנט. בין איך פון אָט דער גלייכגילטיקייט אַוועקגעלאָפֿן.

ווער איז אין דעם שולדיק? — דאָס איז אַ קאָפּיטל פֿאַר זיך. ווער איז שולדיק אינעם וועלט־קריג? ווער איז שולדיק, וואָס מיליאָנען מענטשן לויפן אַרום אויף דער וועלט אָן שום ציל, אָן אינהאַלט אין לעבן? ווער איז שולדיק אין דעם גאַנצן כאַאָס, אין דער סיסטעמלאָזיקייט, פֿלאַנ־לאָזיקייט פון אונדזער איצטיקער עפּאָכע? די וועלט ברענט פון אַלע פּיר זייטן. אַוודאי ווערט אויך פֿאַרברענט די יידישע גאַס און דאָס יידישע טעאַטער.

ס׳איז אַ גרויסער טעות, וועז די, וואָס זיצן אין וואַרשע מיינען, אַז אין בערלין איז גוט. די בערלינער מיינען, אַז אין פּאַריז איז גוט, דאָרט וויידער מיינט מען, אַז אין לאָנדאָן, אין ניו־יאָרק, אין אַרגענטינע, אין ערגעץ־לאָנד איז נאָך גוט. נישט אמת. ס׳איז אומעטום נישט גוט. פונקט אַזוי קינסטלעך, ווי מען האָט געצויגן די גרענעצן פון איין לאַנד צום אַנדערן, פונקט אַזוי קינסטלעך זיינען זיי פֿאַרבונדן. די גאַנצע וועלט איז איין גוף. וועז דאָס קאָפּיטאַליסטישע סיסטעם פֿאַרדאַרבט זיך דעם מאָגן אויף דער בערלינער בערזע, לויפט אַרום דער ענגלישער פונט מיט אַ פֿאַרבונדענעם קאָפּ.

אַנטקעגן וואָס איז עס צו רייד געקומען? אַנטקעגן דעם, וואָס איך האָב מיך אויסגעטענהט וועגן מיין „קליינבירגערלעכן" קאַמפּלעקס צו שפּילן יידיש טעאַטער. אַז מען ווייל, איז עס נישט קיין קליינבירגערלעכער, נישט קיין גרויסבירגערלעכער און נישט קיין פּרוידישער קאַמפּלעקס; אַז מען ווייל, איז עס אַ פּראָסטע, ריין־מענטשלעכע בענקשאָפט. יאָ, אַז מען ווייל. אָבער אַז מען ווייל זיך נישט אַרויפּציען קיין זיידענע הענטשקעס, איז עס אַזוי ווי איך האָב געזאָגט אין אַנהויב פון מיין אַרטיקל.

אין פּאַריז איז מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק פּאַרגעקומען אַ פּראָטעסט־שטרייק פון אַלע פּאַריזער טעאַטערס און קינסטלער קעגן די צו־הויכע שטייערן. דאָס פּובליקום — שרייבט דער טעאַטער־שריפטשטעלער פּראָנץ קלעמענס פון פּאַריז — האָט זיך אָפּילו נישט קיין מינוט אויפגערעגט וועגן דעם דאָזיקן פֿאַל. פֿאַרוואָס? ווייל דאָס פּובליקום פילט זיך זייט יאָרן אָפּגענאַרט פון די טעאַטער־אונטערנעמער. די אונטערנעמער האָבן יאָרנלאַנג געשפּייזט דאָס פּובליקום מיט שונד, מיט פּאָסקודסטווע, מיט

כוליגאַנסטוועס, — מען האָט געמאַכט פון טעאַטער־קונסט אַ טעאַטער־געשעפט. ביי אונדז אין בערלין רופט מען דאָס „אַמוזיר־אינדוסטריע". די לאַקריץ־זיסע האַליוואוד־ראָזשינקעס האָבן פאַרפלייצט די גאַנצע וועלט. די סוחרים, וואָס האָבן פריער געהאַנדלט מיט קנעפלעך און מיט שטאָף, האַנדלען איצט מיט מיידלשע פיס, מיט האַליוואוד־סחורות. דאָס טעאַטער, וואָס האָט געזאָלט זיין — לויט שילער — אַ מאַראַלישע אַנשטאַלט מיט אַ גייסטיקן אינהאַלט — איז געוואָרן, ווי אַ פענכער, אַן אינהאַלט, אַן אידייע. דער קינסטלערישער פירער איז פאַרטריבן געוואָרן פון זיין היכל, פון טעאַטער, און געבליבן איז דער „פובליסיטי־מען", דער פראָפאַגאַנדע־שעף און דער סוחר.

אַזוי איז עס אין פאַריז, אַזוי איז עס אין בערלין, אַזוי אין לאַנדאָן, אַזוי איז עס אויף דער גאַנצער וועלט, און אַזוי איז עס אויך אויף דער יידישער גאַס.

קיינער איז נישט שולדיק, און מיר אַלע זיינען שולדיק. קיינער ווייל נישט נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואַרטלעכקייט, און אויף אַלעמען ליגט אָבער די פאַראַנטוואַרטלעכקייט.

די גאַנצע וועלט איז קראַנק — און אויך דאָס יידישע טעאַטער. וועלנדיק ראַטעווען דאָס טעאַטער, נישט האָבנדיק דערביי אין זינען דאָס גאַנצע וועלט־סיסטעם, הייסט זיין אַ דאָן־קיכאָט און נישט קענען באַנעמען די זאַך אין איר גאַנצער טיפקייט. מען מוז זיך אַנטשליסן צו וועלן געזונט־מאַכן דעם גאַנצן קראַנקן גוף און ערשט דאָן וועט אויך אונדזער טעאַטער געהיילט ווערן.

מיט אַנדערע ווערטער: אויב דו ווילסט, ברודער, קעמפן און אויב דו מוזט קעמפן, חבר, טא מוזן מיר קעמפן פאַר באַנייען די וועלט. וועט געזונט ווערן די וועלט, וועט געזונט ווערן דאָס טעאַטער, דאָס פראַנצויזישע, דאָס דייטשע, דאָס פוילישע און אויך דאָס יידישע טעאַטער!

און אין דער צייט, ווען די גאַנצע וועלט איז מסוכן קראַנק — בין איך געפאַרן קיין אַמעריקע באַגליקן די יידישע גאַס מיט יידיש טעאַטער!...

מאַי, 1932

מיין קומען איצט קיין פוילן

(רעדע, געהאַלטן אויף דער פרעסע־קאָנפערענץ אין וואַרשע)

איך האָף און איך בין איבערצייגט, אַז מיין צונויפטרעפן זיך דאָס ערשטע מאָל מיט אייך איז מער ווי אַ געווייגלעכע פרעסע־קאָנפערענץ, וואָס דאַרף ברענגען מיט זיך אַ פּאָר פרעסע־נאָטיצן. איך געפין פאַר נויטיק

זיך אַדורכרעדן מיט אייך ברייטער און אָפענער, ווייל איך בין געקומען אַהער מיט גרויסע אויפגאבן. איך האָב זיך ערשט אומגעקערט צוריק צו יידן. איך בין מיט יידן און מיט דער גייסטיקער יידישער וועלט די גאַנצע צייט ענג געבונדן. איך בין שוין דאָ געווען מיט דריי יאָר צוריק. פאַראַן דאָ אויך צווישן אייך אייניקע חברים, וואָס קענען מיך גוט פון יאָרן פריער. איך בין קיינמאָל פון יידן נישט אַוועק, און דעריבער דאַרף איך איצט צוריק נישט קומען. די גאַנצע צייט פון מיין לעבן אין בערלין האָב איך געהאַט קאָנטאַקט מיט דער יידישער גייסטיקייט און נאָכגעפאָלגט אַלץ, וואָס עס טוט זיך אין דער יידישער קולטור־וועלט. איך מוז אייך זאָגן: איך האָב באָטראַכט דייטשלאַנד — ווי יעדער יונגער פאַרשער, וואָס פלעגט אַהין קומען צו לערנען זיך. עס איז געווען פאַר מיר אַן אוניווערזיטעט, וואו עס האָט געלוינט זיך צו לערנען. איך בין דאָרט פאַרבליבן אַ לאַנגע צייט, אָבער איך האָב געזוכט און פאַרזוכט נישט איינמאָל צו שפּילן יידיש טעאַטער. איך האָב אַמאָל, נאָך אין מיינע גאָר־יונגע יאָרן, געשפּילט דעם גאַרדין־רעפּערטואָר, און אַפֿילו „מיטן שטראָם" און פּינסקיס „פאַמיליע צבי".

אויך איצט, נאָך דער היטלעריש־ער איבערקערעניש, האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט צו שפּילן וווייטער אין דייטשן טעאַטער, אָבער עס האָט מיך געצויגן אַהער, קיין וואַרשע. פאַרנדיק אַהער, בין איך פאַרפאַלן קיין ווין. דאָרט בין איך דעם ערשטן טאָג איינגעלאַדן געוואָרן צו שפּילן, און געפֿילט דאָרט אַ פּאָר חדשים מיט מאָסי, און אַנדערע. איך האָב געהאַט אייגלאַדונגען קיין פּראָג, געקאָנט מאַכן אַ וועלט־רייזע מיט יעסנערן, מיין רעזישיסער און דירעקטאָר פון די דייטשע שטאַטס־טעאַטערן.

איך באַרים זיך דאָ נישט פאַר אייך. איך וויל זיין אָפן. איך קום נישט צו אייך און צום יידישן טעאַטער אויף דער עלטער, מיט אַ ליסע־קאָפּ, אָן צייַן, מיט ציטערדיקע קנייען. דעריבער, אויב ס׳וועט מיר געלינגען דאָ צו בויען און צו שאַפן עפּעס רעכטס, — וועל איך בלייבן און שאַפן; אויב נישט — וועל איך אַוועק צוריק. איך האָב וואו צו גיין שום טענות.

איך קום צו אייך אָן שום פּרעטענציעס און אָן קיין שום טענות. איך בין דאָ אויך קיינעם גאָר ניט שולדיק. איך בין נישט נאָר אַרטיסט, איך בין אויך מענטש. טעאַטער ביי מיר איז נישט בלויז טעאַטער. טעאַטער איז דער לעצטער אויסוואוקס אויף אַ בוים מיט שטאַם, מיט צווייגן. ווען דאָס גאַנצע עקאָנאָמישע לעבן איז דאָ אויף געהאַקטע צרות, איז ממילא אויך טעאַטער דאָ אין אַ שוועריקייט, אומנאָרמאַלער לאַגע. ס׳איז נישט מיין אויפגאָבע דאָ צו קריטיקירן דעם איצטיקן יידישן טעאַטער, אָבער מען דאַרף נישט צוגיין מיט קרעכצן און מיט זיפצן.

איך בין געקומען מיט הייסן ווילן צו בויען אין וואַרשע אַ גוטן יידישן טעאַטער. אין וואַרשע, וואו ס׳איז דאָ דאָס בעסטע פובליקום. איך

קען דעם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע. דאָרט שפילט מען דאָס רוב פאַר אַן עלטערן עולם, וואָס געדענקט דאָס יידישע לעבן און יידיש פון די יונגע יאָרן. קיין יוגנט איז דאָרט, אינעם יידישן טעאַטער, כמעט נישטאָ. און דאָ, אין וואַרשע, האָב איך געטראָפן אַ באַגייסטערטע יוגנט. מיר, די פערציק־יאָריקע — דער דור, וואָס קען זעלבסטשטענדיק שאַפן — דאַרף און קען מוז עס געבן דעם יונגן דור. דאָס איז אונדזער מאָראַלישע פליכט. פונקט ווי מיר, אין אונדזערע יוגנט־יאָרן, האָבן געגומען פון דעם דעמאָלסדיקן עלטערן דור, פון די דעמאָלסדיקע פערציק־יאָריקע. פאַר אַזאַ באַגייסטערטער יוגנט לוינט זיך צו אַרבעטן. מיר זיינען פאַרפליכטעט צו געבן איר ערנסטע אויפפירונגען.

קומענדיק אַהער, וואָלט איך זייער לייכט געקאָנט שפילן „אָטעלאָ", „קין", אָדער „האָפליאַ, מיר לעבן!", — דעם גאַנצן רעפערטואַר, וואָס איך האָב געשפילט צענדליקער און הונדערטער מאָל אין בערלין. אָלס שוי־שפילער וואָלט איך דאָן נישט געהאַט קיין ריזיקע. אָבער דאָס איז איצט נישט מיין אַמביציע און אויפגאָבע — צו קומען צו אייך בלויז אָלס שוי־שפילער. איך טרעט דאָ אויף אין אַ ניי שטיק, וואָס נישט נאָר דער טינט איז פון דעם נאָך נישט אויסגעטרוקנט, נאָר אויך דאָס בלוט פון די קרבנות, איבער וועלכע עס איז געשריבן, איז נאָך נישט פאַרקילט. דער מחבר פון דעם שטיק „די געלע לאַטע" איז פרידריך וואָלף, וואָס האָט ביז אָהער נישט געקאָנט גיבן זיין נאָמען אויף דער פיעסע, ווייל זיין פאַמיליע האָט נאָך געוואוינט אין דייטשלאַנד. אין דעם שטיק וועלט געשילדערט אַ פראָפעסאָר אַ יידּ, וואָס איז געווען אין קריג, געמיינט ביז אָהער, אַז ער איז אין דייטש־לאַנד איינגעוואָרצלט און אַז ער איז אין לאַנד באַטייליקט ווי אַ גלייכער. דער ארבעטער, וואָס וועלט דאָרט אין לאַנד געפייניקט, זאָגט אין דער פיעסע: „איר יידן זענט אין אַ בעסערער לאַגע. אייך, אַז מען שלאָגט, טוט עס וויי די יידן אין אַנדערע לענדער, און זיי שרייען. און מיר וועלן דאָ דערשטיקט, און קיינער רופט זיך נישט אָפּ!" די דראַמע איז געשריבן דורך אַן עכטן דייטש, וואָס היטלער האָט אויסגעפונען, אַז זיין באָבע איז, אַ סברא, געווען אַ יידישע...

איך האָב ליב . . . געהאַט דייטשלאַנד. דאָס איצטיקע היטלעריסטישע דייטשלאַנד איז נישט דאָס אמתע דייטשלאַנד. איצט האָט די אונטערוועלט געגומען רעגירן מיטן לאַנד און פאָלק.

מיין לעגיטימאַציע איז ניט בלויז שוישפילער, נאָר אויך געזעלשאַפט־לעכער מענטש, וואָס וויסט די אַלע שווערקייטן, וואָס ליגן אויפן וועג פון ערנסטן יידישן טעאַטער אין דער איצטיקער צייט. איך קום נישט אַהער צו כאַפן דאָ אַ פאָר דאָלאָרן, אָפשפילן און אַוועק פון דאָנעט. איך גיב אייך דאָס רעכט שפעטער דערמאָנען מיר מיינע איצטיקע רייד, אויב איך וועל

מעניע פון פרידריך וויליאם פיעטע „די נעלע לאמע" („פרעמדער באמבלאק").

פון לעבטס : אלעקסאנדער וויליאל (פרוי, בראסלאו) פאטאגראפירט זיך אלס „פרעמדער באמבלאק".

מעליקס פריבאס)—אין ה. ליידיקס „קייטן".
מעניע (ציבענונג פון דעם אמעריקאנישן קונסטלער

(וואַרשע, 1934).

פֿאַרלירן דעם וועג, וואָס איך צייכן דאָ פֿאַר אייך, אַדער איך וועל אַרויף אויפן וועג פון שונד. איר קענט מיך דערנאָך אַלץ דערמאָנען, און מאַנען ביי מיר רעכענונג. איך וואָלט געווען אין אַ לאָגע, ווי אַ 30־יאָריקער וואָלט געשריבן צו זיך אַליין, דעם שפּעטער 50־יאָריקן, אַ בריוו, און דער 50־יאָריקער לייענט דערנאָך אָט דעם בריוו און ער זעט, צי ער איז טריי געבליבן דעם אַלעם, וואָס ער, דער 30־יאָריקער, האָט אַמאָל פֿאַר זיך אָנגעצייכנט.

און וואָס נאָך: איך פֿאַרלאָנג נישט פון אייך קיין גלויבן, סתּם גלויבן אין מיר. איך וויל פון אייך נישט קיין קרעדיט. וואָס איך פֿאַרלאָנג — זאָלעכע שטעלונג צו מיין צוקונפטיקער אַרבעט, צו מיינע אויפֿפֿירונגען.

איך וויל טאָן פֿראָדוקטיווע אַרבעט אין דער פֿאַרוואָרלאָזטער יידישער טעאַטער־וועלט. איך וויל פֿרובירן לייגן ציגל צו אַ גרויסאַרטיקן בנין. פֿאַר מיר איז טעאַטער אַ מאַרשישער אָנשטאָלט. טעאַטער האָט קאַלאָסאַלע מעגלעכקייטן און האָט אויך קאַלאָסאַלע התּחייבותן. נישט אומזיסט ווערט געשענקט אַזויפיל אויפמערקזאַמקייט און אַרבעט אין ראָטנפֿאַרבאַנד דעם טעאַטער. אויך דאָס פֿאַשיסטישע היטלעריסטישע דייטשלאַנד טראַכט כסדר וועגן דעם טעאַטער. טעאַטער איז אַ גאָר וויכטיקע אינסטיטוציע, און מען מוז דעם טעאַטער אויפריכטן ביי אונדז. אין דער קירכע גייט מען אויס מורא, מען גייט אַהין ווייל מען מוז; אין טעאַטער אָבער גייט מען ווייל מען ווייל. וועג דער מאָסן־צושויער גייט אַהיים פון אַ שלעכטן טעאַטער, דאָן טראַכט ער פֿאַר זיך: ער האָט געגעבן אָמאָל זיין שכן מיט אַ מעסער אין זייט; אויסגעהאָקט אים די ציין, אָדער אָפּגעטאָן מיאוסע זאַכן — האָט ער דאָס זעלבע געזען באַרעכטיקט אינעם שלעכטן טעאַטער! אָבער פון אַ גוטער, ערנסטער פֿאַרשטעלונג גייט ער אַוועק אַ פֿאַרטראַכטער. אונטער דעם רושם פון דעם גוטן, הערלעכן, וואָס ער האָט געזען, האָט ער חרטה אויף דאָס אומווירדיקע, וואָס ער טוט אין לעבן. עס איז אַ צו פֿראָסטער משל, אָבער אַן איינפֿאַכער משל איז אָפּט נעענטער צום נמשל, ווי אַן אויס־געקליגלט וואָרט...

איך קום צו אייך פול מיט גלויבן, מיט לוסט און מיט קראָפֿט. און — אַן פֿרעטענזיעס. איך קום נישט ווי אַ „סטאָר", וואָס טראַכט בלויז צו וווייזן זיך אין זיין אייגענער ראָל, און געגנג! ווי יעדער גייסטיקער מענטש, וווייס איך די שוועריקייטן, וואָס מיר האָבן איצט מיט דער וועלט, מיט מענטש, מיט צייט־פֿראָבלעמען, און דאָס דאַרף געפּינען דעם אָפּקלאַנג אין טעאַטער.

איך בין גליקלעך איצט צו צאָלן אַן אַלטן חוב — עס איז מיין גרעסטער פֿריוואָטער חוב, דער חוב פֿאַר מיינע ערשטע איבערלעבענישן, וואָס איך האָב געהאַט אין דעם יידישן טעאַטער. און אָט פֿאַר יענע טיפֿע

איבערלעבענישן אינעם יידישן טעאַטער בין איך שולדיק [אַ חוב] דעם יידישן טעאַטער און דעם יידישן עולם. דער פרילינג פון מיין לעבן איז געווען אונטער דעם הימל פונעם יידישן טעאַטער, פון דאָרט — די ערשטע צאַפלדיקע קינסטלעריש אַנרעגונג. דערנאָך בין איך אַ פאַרשיכורטער געלאָפן קיין בערלין. נישט געפאָרן, נאָר געלאָפן. איך האָב געלערנט דאָרט לאַנג, און פיל געשפילט. איך האָב לעצטנס געשפילט מעפיסטאָ אין צווייטן טייל „פאַוסט", וואָס ווערט געגעבן זעלטן אין בערלין, איין מאָל אין 50 יאָר. דאָס איז דאָס העכסטע, צו וואָס איך, אַלס דייטשער אַקטיאָר, האָב געקאָנט דערגרייכן. דערמיט האָב איך אָפגעשלאָסן מיין קאָריערע אין דייטשן טעאַטער. האָב איך זיך געזאָגט: גראַנאָך, האָסט אָפגעטאָן דיין אַרבעט אין דייטשן טעאַטער, איצט איז דיין אויפגאָבע — יידיש טעאַטער!

איך בין אָבער נישט קיין מאַרטירער און איך קום נישט אַהער קיין אויסגעשעפטער. אדרבא, איך קום מיט אַלע כוחות און בין גרייט זיך אַרײַנ־וואַרפן אין דער אַרבעט. אָבער אַליין אַלץ טאָן קאָן איך נישט. איר מוזט אַלע צוהעלפן — די אַרטיסטן, די פרעסע, די געזעלשאַפטלעכע טוער. איך קען געבן פלענער, איך קאָן שאַפן איניציאַטיוו, אָבער אַרבעטן לאָמיר אַלע אינאיינעם, קאָלעקטיוו.

די ערשטע אַנאַנסן וועגן מיין קומען זיינען געווען מיט פעטער שריפט. איך שעם זיך דערמיט. נישט דרוקן זיך מיט פעטע אותיות איז מיין אויפגאָבע דאָ, נאָר שאַפן דעם גוטן טעאַטער, וואָס זאָל דערפילן די גרויסע אויפגאָבע פון דערציאונג. מיר זיינען אַלע מחויב צו טאָן אָט די גרויסע אַרבעט, ווייל אַלע זיינען מיר פיל שולדיק אונדזערע יידישע מאַסן. איך ווייל, אַז נישט נאָר גראַנאָך זאָל טראָגן די אחריות, נאָר דער גאַנצער אַנסאַמבל, די גאַנצע יידישע פרעסע, די גאַנצע יידישע גייסטיקע וועלט. אַלע לאָמיר צוטרעטן צו דער גרויסער און וויכטיקער אַרבעט פאָר אַ גוטן יידישן טעאַטער!

און דאָס איז אייגנטלעך דאָס ערשטע וואָרט מיינס ביים ערשטן צונויפ־טרעפן זיך מיט אייך אַלעמען!*)

---

*) אויף דער פרעסע־קאָנפערענץ זיינען געווען פאַרשטייער פון דער גאַנצער יידישער פרעסע און פונעם אַרטיסטן־פאַראיין, וווּ אויך אַ רייַ שריפטשטעלער און אַרטיסטן. די פרעסע־קאָנפערענץ איז געעפנט געוואָרן דורך נ. מייזיל. נאָך דער רעדע פון א. גראַנאָך, וואָס איז באַגלייט געוואָרן מיט רוישיקע אַפלאָדיסמענטן פון אַלע פאַר־זאַמלטע, האָבן געריידט נח פרילוצקי, י. מ. נייַמאַן, ב. שעפנער, אהרן צייטלין, ש. וואַלקאָוויטש, אלחנן צייטלין, נ. קאָנטאָראָוויטש, זרובבל, מ. ברין, אידאַ קאָמינסקי, דר. י. שיפער. אין די רעדעס האָט מען זיך אָפגעשטעלט אויף פאַרשיידענע פראָגן פונעם יידישן טעאַטער, וואָס א. גראַנאָך האָט באַרירט אין זיין רעדע. די רעדנער האָבן כאַראַקטעריזירט גראַנאָכס קינסטלעריש פערזענלעכקייט און אַרויסגעזאָגט די האָפענונג: אַז אים וועט געלינגען אויפצושטעלן אין וואַרשע אַן ערנסטן טעאַטער.

וועגן דעם יידישן טעאַטער און פובליקום

(אַ שמועס מיט אַ מיטאַרבעטער פון לאַדושער „פאַלקס־בלאַט")

ס׳איז נישט אַזוי לייכט צו שפילן אויף דער יידישער גאַס יידיש טעאַטער. די סיבות זיינען באַקאַנט אויך אייך און אייערע לעזער. יידישע פינאַנסיסטן פינאַנסירן אַלץ אין דער וועלט, אַפילו נישט־יידישע טעאַטערן. אַרום דעם יידישן טעאַטער טרעפט מען מענטשן, וואָס ס׳וואָלט גלייכער געווען ווען זיי האַנדלען מיט עליות, מיט זאַקן־בענדלעך, אָבער נישט מיט טעאַטער. מ׳דאַרף נאָך האָבן אַן אינטעליגענסיווע און שווערע אַרבעט אויף דער יידישער גאַס, כדי איבערגעבענע אָפערוויליקע קולטור־טוער (פאַר וועלכע איך האָב דעם גרעסטן רעספעקט) זאָלן זיך דערווייסן, וואָס פאַר אַ וויכטיקע אינסטיטוציע ס׳איז טעאַטער, — סיי גייסטיק, סיי מאַראַליש, סיי דערציעריש, און טאַקע אַלס פרעסטיזש, אַלס גייסטיקער צענטער פון אַ פאָלק. מיר האָבן דאָס בעסטע טעאַטער־פובליקום אין דער וועלט. ווען מען שפּרינגט אַריבער דעם קרייז פון שווערייטן, וואָס לייגן זיך יעדן אויף דעם וועג, ביז מען קומט צו צום שפילן יידיש טעאַטער, האָט מען די גרעסטע סאַטיספאַקציע, וואָס ס׳קאָן האָבן אַ פראַדוצירנדער מענטש — דאָס יידישע פובליקום.

מיינע איבערלעבענישן אויף דער יידישער גאַס אין פוילן זיינען די שטאַרקסטע, וואָס אַ שוישפילער קען האָבן. דאָס יידישע פובליקום זעט מיט די קלאָרסטע אויגן, הערט מיט די ריינסטע אויערן און לעבט־איבער מיט קאָפ און הארץ די זינלעכע און גייסטיקע עמאָציעס אויף דער בינע. איך גלויב, אַז אַזאַ רעזאָנאַנס פון יענער אַנאָנימער „פערטער וואַנט", אַנ־געופן פובליקום, איז בכוח אַ שוישפילער צו דערהויבן, צו באַפרוכפערן און העלפן איבערצואוואָקסן זיך אַליין.

איןווילנע איז צוליב דער „געלער לאַטע" געווארן מאָביליזירט די גאַנצע יוגנט. איך בין געקומען קיין ווילנע גראַד דעמאָלט, ווען ס׳איז געפירט געוואָרן אַ קאַמף צווישן שונד און גוט טעאַטער. אַלץ וואָס קעמפט פאַרן בעסערן יידישן טעאַטער האָט זיך מאָביליזירט. און נישט נאָר ווילנע האָט פון מיר געהאַט, — איך בין אַוועקגעפאָרן פון ווילנע מיט גרויסע איבערלעבענישן, אַז יידיש און יידישע קולטור איז מער ווי אַמביציע פון יחידים־יידישיסטן, נאָר יידיש איז אַ געוואָר אין קאַמף פון די יידישע מאַסן. לאַדזש איז אַ גאַנץ אַנדערע זאַך. איך בין צום ערשטן מאָל אין דער שטאָט. כ׳קען דאָ כמעט קיינעם נישט — נישט געזעלשאַפטלעך, נישט פריוואָט, און פונדעסטוועגן איז דאָס טעאַטער די גאַנצע צייט געווען איבערפולט.

איך האָלט דעריבער, אַז דער דערפאָלג פון דער „געלער לאַטע" אין לאָדזש איז אָן סך אינטערעסאַנטער און גרעסער. ס׳איז די ליניע פון גרויס־שטעטיקייט. דער דערפאָלג איז אַן אַנאַנימער, דאָס הייסט — אַ זאַכלעכער, אַ טעאַטראַלישער, און דערפאַר האָלט איך לאָדזש ביז איצט פאַר דער בעסטער יידישער טעאַטער־שטאָט.

דאָס לעצטע וואָרט פונעם באָשולדיקטן שיילאָק

(רעדע, געהאַלטן אויפן „עפּנטלעכן געריכט איבער שיילאָק", איינגעאַרדנט דורכן ליטעראַטן־פאַראיין אין וואַרשע, אין זאַל פונעם שטאָט־ראַט)

איידער איך טרעט־צו צו מיין פאַרטיידיקונג, וויל איך מאַכן אייניקע וויכטיקע באַמערקונגען. קודם כל — מיין געשיכטע פון שיילאָק הויבט זיך נישט אָן מיטן אויפהויבן פונעם פאַרהאַנג און פאַרענדיקט זיך נישט מיטן פאַלן פונעם פאַרהאַנג. די טעג איז אַרויס אַ בוך פונעם באַוואוסטן פראָנ־צויזישן שריפטשטעלער עדמאָן פלעג, מיטן נאָמען „יעזוס דערציילט פונעם אייביקן יידּ". דאָרט איז דאָ אַ זאַץ: „וען דאָס יידנטום וואָלט צו זיין פאַר־טיידיקונג געהאַט בלויז יידן, וואָלט אויף דער וועלט קיין אַנטיסעמיטיזם נישט געווען, וויל ס׳וואָלטן שוין בכלל קיין יידן נישט געווען." מיר, אַלס שיילאָק, איז זייער גוט, וויל מיין שאָפער, דער פאַטער וויליאָם שעקספּיר, איז אַ גוי. דעריבער זאָג איך מיינע אַנקלאָגער און מיינע פאַרטיידיקער, אַז זיי זיינען ביידע גערעכט, וויל אין אַלע וויכטיקע זאַכן אויף דער וועלט איז פאַראַן אַ יאָ מיט אַ ניין. אײדער איך וועל אַנהויבן צו דערציילן פאַר אייך מיין געשיכטע אַלס שיילאָק, מיט די געהעריקע ציטאַטן פון מיין שאָפער־פאַטער, וויל איך אייך אויפמערקזאָם מאַכן אויף אַן אינטערעסאַנט בוך, וואָס איז די טעג דערשינען אין אַ פראַגער דייטשן פאַרלאַג, מיטן טיטל „אינטערנאַציאָנאַלע אַנקעטע איבער יידן־האַס". עס זיינען אין בוך צונויפגעזאַמלט מיינונגען פון טויטע און לעבעדיקע גרויסע נישט־יידישע מענטשן, און אויך פון אַזעלכע, וואָס זיינען באַקאַנט דער וועלט ווי אַנטי־סעמיטן. אָט איז אַ ציטאַט פון אַ בריוו, וואָס נאַפּאָלעאָן האָט געשריבן צום דיסעלדאָרפער גראַנד־ראַבינער: „איך בין נישט צופריידן וואָס אין מיין קעניגרייך זיינען דאָ יידן, וויל דורך זייער באַזונדערקייט צעשטערן זיי דעם אייניהייטלעכן קערפּער פון דער נאַציע. אָבער עס וואָלט נישט געווען אין אייניקלאַנג מיט מיין לעבנס־פילאָזאָפיע זייער ראַסע און זייער רעליגיע צו פאַרפאָלגן." אַ ציטאַט פון לענין: „דעם האַס פון רואינירטן אַרבעטער־און פויערים־קלאַס קעגן גוטבאַזיצער און קאַפּיטאַליסטן באַמיט מען זיך אָפּצואוועגדן אויף די יידן, כדי צו פאַרטונקלען דעם באַוואוסטזיין פונעם

אַרבעטער און אָפּצולענקן אים פונעם ווירקלעכן שונא — פונעם קאַפּי־טאַליסט.“ האָן רינער שרייבט: „וואָלט היטלער, למשל, געקענט זיין געגעאָלאָגיע פון דער מוטערס צד אויספֿאָרשן געגוג וויט אויף צוריק, כדי פֿאַר זיך אַ באַפרידנדיקע אויסקונפט צו באַקומען? קאָן מען בכלל אַזוי טיף האָסן דעם שונא, ווען מ׳פילט אים נישט אין אייגן בלוט?“ דער גרויסער שריפטשטעלער געאָרג דוהאָמעל זאָגט: „איך טראַכט איבער דעם גאַנצן עלנט און איבער דער גאַנצער חרפה (פונעם אַנטיסעמיטיזם) — איך בין אומגליקלעך, וואָס איך בין אַ מענטש.“ דער היסטאָריקער מאמזען, וועלכן די נאַציס האַלטן פֿאַר זייער טעאָרעטיקער, אָבער זיי ציטירן קיינמאָל נישט זיין וואָרט: — „אַנטיסעמיטיזם איז דער יסוד פון דער קאָנאַליע“. דער בעלגישער שריפטשטעלער מאָרצל פאַן דיסט זאָגט: „די שווער־וואָגיקסטע אַרגומענטן האָבן אויף דער בעסטיע קיין שום ווירקונג נישט.“

איך האָב ספּעציעל ציטירט די ווערטער פון אַט די פֿאַר „גויים“ וועגן אַנטיסעמיטיזם, ווייל ווען אַ ייד שרייט, איז ער נישט אָביעקטיוו, ס׳טוט אים ווייַ. די שאַנד פון אַנטיסעמיטיזם איז נישט קיין יידיש פּראָבלעם, עס איז אַן אַלגעמיין־מענטשלעך פּראָבלעם. אַנטיסעמיטיזם איז אַ שאַנד נישט פאַר יידן, נאָר פאַר מענטשן. און דערפאַר פיל איך זיך אַלס שיילאָק זייער גוט: נישט אַ ייד האָט מיך אַרויסגעשיקט אויף דער וועלט מיט טיפּע וויטיקן, נאָר אַ „גוי“ אַ זשעני.

גלייך, ביים אָנהויב, ווייל איך זאָגן, אַז מיין פאָטער, וויליאָם, האָט מיך געזען ווי אַ שוואַרצן באַראָן אין אַ סטאָדע וווייסע אומשולדיקע, פּריי־לעכע שאָף. איך האָב געזאָלט אין דער פּריילעכער, קלינגענדיקער, פֿאָטישער, טרוימענדיקער וועגעדיקער נאָכט זיין דער קאָנטראָפונקט, די שוואַרצע כמאָרע, וואָס פֿאַרדעקט אַמאָל דעם הימל, כדי ווען די זון וועט זיך אַדורכריסן, זאָל זי זיין נאָך שטראָלנדיקער און הערלעכער. אמת, מיין פאָטער וויליאָם שעקספּיר איז אין זיין פּריוואָט־געזעלשאַפטלעכער שטעלונג געווען צו מיר נעגאַטיוו. נאָר וואָס דען — ער איז געווען אַ זשעני.

מיינע הערן, ביים וואָרט „זשעני“ מוז איך אַביסל בלייבן שטיין, ווייל מ׳רעדט שוין איצט וועגן אַ געניאַלן פריזירער, אַ געניאַלן צושנייַדער, וועגן אַ געניאַלער מאָדיסטין, און מ׳פֿאַרגעסט, אַז אין דער מענטשלעכער געשיכטע זיינען געווען העכסטנס אַזויפיל זשעניען, וויפיל מ׳קאָן אָנציילן אויף אָט די צוויי הענט. אַ זשעני איז געווען לאַטסע און משה רבנו, און לענין און מיקעל אַנדזשעלאָ, און בעטהאָווען, און געווייס אויך וויליאָם שעקספּיר, וואָס האָט געשאַפן אַזוי אייגן און צוויי אויף אַ באַשטעלונג דעם „טרוים אין אַ זומער־נאַכט“, וואָס וועט אַזוי לאַנג לעבן און אַזוי לאַנג מענטשן באַגליקן, ווי לאַנג מענטשן וועלן ליבן; און ליבן וועלן מענטשן אַזוי לאַנג

ווי זיי וועלן לעבן; און אַזוי לאַנג ווי מענטשן וועלן לעבן, וועט מיט זיי לעבן דער זשעני שעקספּיר און זיי תמיד באַגלייקן...

איך קער זיך אום צו שיילאָק. מיין פּאָטער האָט פּריוואַט־געזעלשאַפט־לעך געוואָלט מיך שלעכט באַהאַנדלען, אָבער דער זשעני אין אים האָט מיך אויסשטאַפּירט אין מיינע פּאַרטיידיקונגס־סיטואַציעס מיט אַזוי פיל מענטש־לעכער ווירדע, מיט אַזוי פיל שטאָלץ, מיט אַזוי פיל געזונטן מענטשלעכן אימפּעט, אַז די ווייסע שעפּעלעך אַרום מיר ווערן אָפּט לעמעלעך און נאַריש און שוואַרצער און בייזער, ווי איך — דער שוואַרצער פלעק, וואָס ער האָט לכתחילה געוואָלט פון מיר מאַכן. דערפאַר זיינען אי מיינע באַ־שולדיקער, אי מיינע פּאַרטיידיקער געראטעוועט. מיינע באַשולדיקער קאָנען זיך האַלטן אין דעם געזעלשאַפּטלעכן שעקספּיר, און מיינע פּאַרטיידיקער — קאָנען זיך שטיצן אויף דעם זשעני שעקספּיר, וועמען די אייביקע אינ־טואיטיווע גערעכטיקייט־מוזע האָט דיקטירט צו געשטאַלטיקן מיך גרויס און איינזאַם.

לאָמיר אַ קוק טאָן נאָכן אויפגיין פון פאַרהאַנג, וואָס ס׳טוט זיך אין דעם שטיק: יונגעלייט לײדיקגייער, אָן וואָסער ס׳איז באַשעפטיקונג, אָן וואָסערע ס׳איז זאַרגן — מען רעדט, מען פלאַפלט — וועגן וואָס? ווי מ׳האָט נעכטן ביינאַכט געגעסן און ווי מ׳וועט היינט ביינאַכט עסן, וואָס פאַר אַ שפּיצלעך מ׳האָט נעכטן ביינאַכט אָפּגעטאָן און מ׳וועט אָפּטאָן מאָרגן, איבערמאָרגן. איינער פון די בחורים וויל פאַרן אַזש קיין בעלמאָנט, וואו ס׳גיבט זיך נישט נאָר אַ שיין קלוג מיידל, נאָר אויך אַ רייכע, וואָס האָט געירשנט אַ גרויס פאַרמעגן פון איר פאָטער. כדי אַהין צו פאָרן, ווייל ער לייגן ביי זיינעם אַ פּריינט געלט. און וויפיל מיינט איר? נישט מער און נישט וויניקער ווי דריי טויזנט דוקאַטן. און 50 איז אים וויניק? און 100 איז אים וויניק? יאָ! ער ווייל קומען ווי אַ הויכשטאַפּלער, ער ווייל איר אימפּאָנירן. איך ווייס, איך ווייס, מען רעדט צווישן זיך ווען פּאָעזיע. אָבער איך, איך בין שיילאָק, און איך וואוין מיר אין אַן ענג געסל, איך בין געזעלשאַפּטלעך נישט אָנערקענט, איך טראָג אַ גלען פלעק, און אַלע קליינע קינדער מעגן מיר נאָכוואַרפן שטיינער, אַלע דערוואַקסענע קאָנען מיך אויסלאַכן, און מיינע קאָנקורענטן, וואָס מאַכן ערגערע געשעפטן פון מיר, מעגן מיר שפּייען אין פּנים אַריין. איר פאַרשטייט? דער היטלערישער אַריער־פאַראַגראַף האָט שוין דאָן עקזיסטירט אין קולטורעלן וועלטדיק. איך ריר קיינעם נישט אָן, איך גיי צו קיינעם נישט. איך גיי מיר שטענדיק אָן דער זייט, מיין אייגענעם וועג. איך לעב איבער אַ שוערע צייט, ווייל מיין פרוי, לאה, וועלכע איך האָב שטאַרק ליב געהאַט, און וועלכע איז געווען אַ טייערע באַלעבאָסטע, איז געשטאַרבן, מיך איבערגעלאָזט אַליין מיט מיין 16־יאָריק מיידל יעסיקאַ. איך לעב נאָך צוריקגעצויגענער, נאָך

איינזאַמער. איך קום בלויז אין סינאַגאָגע, וואו ס׳איז דאָ בלויז אַ מנין יידן. איך פיר נישט קיין לוקסוס־לעבן, איך לעב באַשיידן, איך פראַווע נישט קיין בעלער, דערפאַר זאָמלט זיך ביי מיר אָן אַ היפש פאַרמעגן. זיי, די אַנדערע, פראַווען יאָ בעלער און לעבן ברייט, זיינען אויסבערעגנגער, קוקן זיי מיט קנאה אויף מיין האָב און גוטס. און אָט גייען זיי צו מיר, און אָט קומען זיי טאַקע, און פאַרלאַנגען פון מיר, איך זאָל זיי לייען דריי טויזנט דוקאַטן. און אָט קומט צו מיר יענער פיינער, גרויסער קאָנקורענט מיינער, „רבי״ אַנטאָניאָ אַליין, און אין אַ זייער נישט־העפלעכן טאָן פאַרלאַנגט ער פון מיר, איך זאָל אים לייען געלט. מיין מענטשלעכע ווירדע דערלויבט מיר נישט צו זיין העפלעך צו אַ מענטש, וועלכער האָט מיר ערשט דעם לעצטן מיטוואָך געשפיגן אין פנים אַריין און מיך אָנגערופן „הונט״. און איך פרעג אים דעריבער, האָלב אין שפאָס: צי קאָן דען אַ הונט לייען געלט? ענטפערט ער מיר גראָב: איך קאָן דיר ווייטער שפייען אין פנים אַריין, ווייטער דיך טרעטן; לייַ מיר דאָס געלט וויַ אַ שונא! און איך זאָג: „מהיכי תיתי, איך לייַ אייך דאָס געלט! מאַכט מיט מיר קאָנטראַקט, — זאָג איך צו אים מיט דעמאָלסדיגן כח פון מיין גויאישן טאַטן, וויליאָם, — אַז אויב איר וועט מיר נישט אומקערן דאָס געלט אין דער און דער צייט, אויף דעם און דעם אָרט, ווי עס וועט פאַרצייכנט ווערן אין קאָנטראַקט, זאָל מיר דערלויבט זיין — לאָך איך אים אין פנים אַריין — אויסצושניידן אַ פונט פלייש פון דעם טייל פון אייער קערפער, וואָס איך וועל וועלן!״ אַ געפערלעכער, אַ פריילעכער, אַ וויציקער, אַ דעמאָניש־מענטשלעכער קאָנטראַקט. מען לאָכט און מען איז מסכים. יענער באַקומט דאָס געלט און מען גייט זיך פאַנאַנדער. איך קום אהיים און טרעף מיין מיידל יעסיקאַ פאַרחלומט, ווייל די נאַכט אין וועניגדיק איז אַנגעפילט מיט ראָמאַנטיק, וואָס פאַרכישופט אַ האָרץ פון אַ 16־יעריק מיידל. איך ווער געוואויר, אַז אין דער נאַכט וועט זיין אַ גרויסע סערענאַדע, גרויסע בעלער וועלן זיין אין די גאַסן, און איך פיל — אַ שווערע כמאַרע הענגט איבער מיין קאָפּ, אַ שווערער גורל. איך מוז אַוועק פון דער היים. איך בעט זיך ביי מיין קינד, זי זאָל פאַרשליסן פון אינעווייניק דאָס הויז, זי זאָל פאַרשטאָפן די פענצטער, זי זאָל זיך נישט צוהערן צו דער לייכטער, פאַרכישופנדיקער, פאַר־פירערישער מוזיק, וואָס פאַסט פאַר זיי און נישט פאַר אונדז. מיר מוזן לעבן באַשיידן און שטיל. ווען איך בין שפּעטער געקומען אהיים, טרעף איך מיין הויז חרוב, מיין קינד האָט מען אַרויסגענבעט. און נישט נאָר דאָס קינד, נאָר ווי אמתע גנבים און רויבער האָבן זיי אויך צוגענומען מיין האָב און גוטס. און מאַסקעס טאַנצן אַרום מיין שטוב, מאַכן פון מיר חוזק, און מ׳שלעפט מיך ביים קאָפּטן און מ׳וואַרפט אין מיר שטיינער. און וואָס טיפער מיין אומגליק, און וואָס טיפער מיין צער, אַלץ לוסטיקער פרייען זיך

איבער מיר די לצים. איך פיל איצט, אַז אַלץ שווימט פון מיר אַוועק און איך מוז ראַטעוון מיין לעצט שטיקל מענטש אין מיר; און אַז וועז עס קומען די פריינט פון אַנטאַניאַ מיך אויסצושפיאַנירן, צי וועז אַנטאַניאַ וועט נישט צוריקגעבן דאָס געלט, וועל איך טאַקע באמת פאַרלאַנגען דאָס פונט פלייש פון אים — ס׳שרייט דאָן פון מיר אַרויס די באַליידיקטע פאַר־וואונדעטע חיה: יאָ, איך מוז עס פאַרלאַנגען, כדי זיי זאָלן זען, אַז איין מענטש האָט קיין רעכט ניט אַזוי טיף צו באַליידיקן אַן אַנדערן מענטש. וועז איך האָב געראַדט צו זיי מיט גוטסקייט און מיט הכנעה, האָבן זיי צו מיר קיין אַכטונג נישט געהאַט. אָבער איצט, וועז זיי זעען, אַז איך שרעק זיך נישט און פאַרלאַנג מיינע רעכט, אימפּאַנירט עס זיי, און זיי הויבן אַן צו באַקומען דרך־ארץ פאַר מיר און פאַר מיין מענטשלעכער ווירדע.

און דאָ מוז איך אַריינפלעכטן אַ באַמערקונג: מיין געניאַלער גויאישער שאַפער האָט מיט זיין געזונטן גויאישן חוש געזאָגט: וועז איך וואַלט געווען אַ ייד, און מ׳טוט מיר אָן אַזוי פיל צער און פלאָגן, וואַלט איך יאָ פאַר־לאַנגט דאָס פונט פלייש! און מיר געפעלט עס אויך, — דאָס איז געזונט: ס׳איז געפערלעך די קריסטלעכע טעזע אויפצושטעלן די אַנדערע באַק, וועז מ׳גיט דיר אַ פּאַטש — ווייל דער כוליגאַן גיט דיר טאַקע באַלד דעם צווייטן הילכיקן פּאַטש. אָבער וועז דו האָקסט אים אויס אַ צאָן נאָכן ערשטן פּאַטש, וואַלט עס אים מער איבערצייגט ווי אַלע מאַראַלישע טעזן.

מיין באַשולדיקער האָט מיר דאָ פאַרגעוואַרפן, אַז איך בין געלט־גייציק, אַז איך ווינטש מיר, מיין טאַכטער זאָל ליגן טויט אויף דער ערד, אַבי דאָס צירונג זאָל זיין אין אירע אויערן. ער האָט אָבער פאַרגעסן צו דערמאָנען, אַז אין דער נאָענטסטער סעקונדע, וועז איך וער געוואויר, אַז מיין טאַכטער האָט אין געגנוּ אַוועקגעגעבן דעם טערקיז־רינג פאַר אַ מאַלפּע, וועל איך שטיל און פאַרגעס אין מיינע פאַרלוסטן, און מיט די צאַרטסטע וועלטער, וואָס דער זשעני שעקספּיר האָט מיר געקאָנט אַרייגלייגן אין מויל, זאָג איך: „ס׳איז געווען מיין טערקיז. איך האָב אים באַקומען פון לאה׳ן, וועז איך בין פאַר איר אַ חתן געווארן. איך וואַלט אים נישט אַוועקגעגעבן פאַר אַ גאַנצן וואַלד מאַלפּעס!“ און אין דעם מאָמענט פאַלט פון אים אַראָפּ אַלץ, וואָס וואַלט אים געקענט מאַכן לעכערלעך. די ליבע פון שיילאָק איז פון אַ העכערער מדרגה, ווי ביי דער גאַנצער חבריא, וואָס האָבן ביי אים גע־גנבעט זיין טאַכטער, און דערצו נאָך — דאָס געלט. זיין צוגעבונדנקייט צו לאה׳ן איז ריין און ראָמאַנטיש, ווי דער חלום פון דער אייביקער זומער־נאַכט פונעם זעלבן שעקספּיר.

און אָט קום איך, נאָך די אַלע איבערלעבענישן, צום גע־ריכט. מען וויל מיר געבן טאָפּלט געלט. אַנשטאָט דריי — גאַנצע זעקס טויזנט דוקאַטן.

און איך, דער פּראָצענטניק, זאָג: „וואָן יעדער דוקאַט וואָלט געווען זעקס־פּאָר געטיילט, און יעדער טייל אַ דוקאַט, וואָלט איך אים נישט געגומען!"

איך שטיי פּאַרן וועגעדיקער געריכט אַליין, איינזאַם — אַליין אַנטקעגן אַ פּרעמד געריכט, אין אַ פּרעמדער שטאָט, מיט פּרעמדע געזעצן, פּאַר פּרעמדע באַשולדיקער און פּרעמדע עדות. איך שטיי אַליין און קלאָג אָן און דערצייל זיי פון די שקלאַפן, וועלכע זיי באַהאַנדלען ערגער ווי זייערע אייזלען, ווי זייערע חיות; פּאַרוואָס זיי האָדעווען זיי מיט אַזעלכע שלעכטע שפּייזן, פּאַרוואָס זיי לאָזן זיי ניט שלאָפן אויף אַזעלכע ווייכע געלעגערס, ווי זיי אַליין שלאָפן. פּאַרוואָס פּלאָגט איר זיי? אויף דעם וואָלט איר מיר געענטפערט: די שקלאַפן זיינען אונדזערע! און אַזוי אויך גיב איך אייך אָן ענטפער: דאָס פונט פלייש, וואָס איך פּאַרלאַנג, איז טייער געקויפט. ס׳איז מיינס, און איך מוז עס האָבן!

און אַזוי שטייט שעקספּירס שיילאָק מוטיק און שטאָלץ פּאַרן געריכט קעגן אָן אויבערמאַכט איינער אַליין (עס געפּינט זיך אַ רעזשיסער אַ חכם און נעמט אים אָוועק זיין איינזאַמקייט און גרויסקייט דורך זעקס שטאַטיסטן מיט אָנגעהאָנגענע בערדלעך; און אַזאָ מין רעזשיסער מיינט, אַז מען מוז שעקספּירס קאָסמישע גרויסקייט מל זיין און אויסבייטן אויף קליינגעלט!). יאָ, איינער אַליין קעמפּ איך ווייטער, ביז ס׳קומט די שיינע פּאָרשיאַ, פּאַר־קליידט ווי אַ יונגער ריכטער, און מאַכט אַ „דריי". אויב ס׳איז פּאַראַן אין שטיק אַ „יידישער דריי", קומט עס ניט פון שיילאָקן, נאָר גראָד פון יענער זייט, פון דער שיינער פּאָעטישער קריסטלעכער פּאָרשיאַ. איר פּאַרשטייט דעם דריי?—שיילאָק מעג שנייַדן, נאָר טאָר נישט פּאַרגיסן קיין טראָפּן בלוט!—איך דריק צו אָן אויג און דערקען אָט דעם גנבישן פּשטל צווישן די אַנדערע גנבישע פּשטלעך, וואָס זיינען אויך מיר גוט באַקאַנט. איך גיב אויף דאָס שפּיל און וויל אָוועקגיין. „ניין! — זאָגט מען מיר — אַזוי גייסטו נישט אָוועק!" איך מוז בלייבן און אויסהערן דעם פּסק־דין ביזן סוף און אויסטרינקען דעם ביטערן טראָפּן פון דער אומגערעכטער גערעכטיקייט, וועלכע פּאַלט אויף מיין קאָפּ ווי אַ שוווערער האַמער. מען וויל ביי מיר צונעמען נישט נאָר מיין פּאַרמעגן, פון וועלכן דער גרויסער „איידעלער" אַנטאָניאָ נעמט זיך צו די העלפט, און די אַנדערע העלפט זאָל באַקומען דער גנב, דער באַנדיט, וועלכער האָט אָוועקגענבעט ביי מיר מיין קינד. און נאָך מער: מען פּאַרלאַנגט פון מיר, איך זאָל מיין תורה אויסבייטן אויף אַ צלם, — איך זאָל זיך שמדן — דאָס אַלץ פּאַדערן פון מיר די איידעלע לייט. וועלט מיר שוואַרץ פּאָר די אויגן (נישט נאָר דערפּאָר, וואָס אַ משומד בלייבט אַ יידישער משומד, ווייל דער אַריער־פּאַראַגראַף איז שוין דאָן אין וועגעדיק געווען איינגעפּירט), און איך זאָג אויף אַלץ: יאָ, יאָ!— —

אַ צוזאַמענגעבראַכענער, אַן אינזאַמער, אַ צעווייטיקטער, אַ שטילער קריך איך אַרויס פון דעם שטיינערנעם אומגערעכטיקייט־פאַלאַץ.*) איך קום אַרויס פון געריכט, פאַמעלעך, פאַמעלעך, און ווי נאָר דאָס געריכט פאַרשווינדט פון מיינע אויגן, הויב איך אַן צו גיין שנעלער און שנעלער. כ׳גיי צו מיינע פאָר יידן, וואָס לעבן אין וועגעדיק, איך וועק זיי אויף, און מיר דינגען אַ שיף און נאָך אין דער זעלבער נאַכט אַנטלויפן מיר קיין האָלאַנד. דאָ טרעפן מיר שוין אַן אויף די יידן פון שפּאַניע, און ס׳איז שוין דאָרט ענג פאָר אונדז. און איך, שיילאָק, אויף מיינע עלטערע יאָרן, באַשליס צו וואַנדערן קיין מזרח. און איך קום אין די מקומות, וואו מיר לעבן איצט — קיין פּולן, אוקראַינע, רוסלאַנד. איך גיי דאָ צו אַ גרויסן רבין, און איך גיס אויס פאָר אים מיין שוואר ביטער האַרץ. דער רבי גלעט מיך מיט זיינע אייביק גוטע און קלוגע אויגן, און זאָגט צו מיר שטיל: „שיילאָק, דו ווייסט וואָס איך וועל דיר זאָגן? האָב חתונה!". און איך וועגד זיך פאַרשעמט צום רבין: „רבי, אָט טאָקע צוליב דעם האָב איך זיך געוואָלט מיט אייך באַראַטן!" און דער רבי זאָגט: „נעם אַ געזונטע מויד, אַ באַל־מעלאָכעס אַ טאָכטער!" האָב איך חתונה און איך האָב מיט איר אַ האַלב טוץ געזונטע יונגען. זיי הערן זיך שוין מער נישט איין אין פריילעכע לייכטזיניקע לידלעך פון וועגעדיק. מיר נעמען אויף דאָס טיפע מעלאַנ־כאָלישע ליד פון סלאָווישן מענטש, און מיר פאַרוואַרצלען זיך אין דער שוואַרצער, פעטער, סלאָווישער ערד. עס קומט אַרויס אַ געזונטער דור, אַ באַנייטער, אַ פרישער, אַ געמיש פון אַלטן גייסט און נייער זאַפטיקער ערד. און פון אָט דעם אַלטן שיילאָק שטאַמען דאָוידזאָן, רודאָלף שילד־קרויט, פריץ קאַרטנער און אַלעקסאַנדער גראַנאַך. מיר האָבן געהאַט אַ גרויסע מיסיע אין דער וועלט: מיר באַנייען שיילאָקן, פון וועלכן מיר שטאַמען. מיר שפּילן אים פאָר גויים און פאָר יידן — נישט אָביעקטיוו, נאָר טאָקע סובייעקטיוו. מיר שפּילן אים לויט שעקספּיר דעם זשעני און נישט לויט שעקספּיר דעם געזעלשאַפטלעכן מענטש. מיר פאַרלאַנגען פאָר אונדז דאָס פונט פלייש — וואָס מיר פאָסן אויף נישט מער, ווי אַ סימבאָל פון גערעכטיקייט — פאָר אַלע פייניקונגען און געברענטע לייד, וואָס מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין און שטייגן אויף איצט אויס, וויל מיר זיינען אַ מינאָריטעט און געהערן צום טייל מענטשן אויף דער ערד, וועלכע מען אונטערדריקט און באַליידיקט. און מיר וועלן אַזוי לאַנג שפּילן שיילאָק רעוואָלוציאָנער און קעמפעריש, ביז אַלע אונטערדריקטע וועלן באַפרייט ווערן, און ס׳וועט אָנקומען אַ בעסערע צייט, מען וועט קיינעם נישט אונטערדריקן; נישט מיר — זיי, און נישט זיי — אונדז. און אַז ס׳וועלן

*) אויף אַט דעם טייל פון דער רעדע האָט גראַנאַך שפּעטער געבויט זיין לעצט קאַפּיטל אין בוך, „שיילאָק". — י. מ.

אָפּגעשאָפּט ווערן די סיבות, פֿאַרוואָס מען פֿאַרלאַנגט נקמה — אַ פּונט פֿלייש, ווײַט ניט זײַן נויטיק צו פֿאָדערן נקמה און דאָס פּונט פֿלייש. און מיין פֿאָטערס לוסטיקע קאָמעדיע „דער סוחר פון ווענעדיק" ווײַט דאָן זײַן אַ היסטאָרישער פֿאַרס, וועלכן מענטשן וועלן אַמאָל האָרציק און געזונט אויסלאַכן. אָבער ביז דאָן בין איך צופֿרידן, וואָס מיין פֿאָטער ווילי־אַם שעקספּיר איז נישט געווען קיין ייִד, נאָר אַ גוי, און דער זשעני אין אים האָט געקאָנט אויפֿפֿאָסן און שאַפֿן אַזאַ שיילאָק, און נישט קיין אַנדערן.

דער מאָראַלישער כח

(רעדע, געהאַלטן אויפֿן אָונט לכבוד דעם קינסטלער הענעך באַרטשינסקי אין וואַרשעווער ליטעראַטן־פֿאַראיין)

אין צווייטן טייל „פֿאָוסט" איז פֿאַראַן אַזאַ מין סצענע: פֿאָוסט האָט שוין גענאָסן פֿון לעבן כמעט אַלץ, וואָס מעפֿיסטאָ האָט אים צוגעזאָגט. שטייט ער אַ דערשיטערטער, אַן אויפֿגעטרייסלטער און פֿאַרלאַנגט פֿון מעפֿיסטאָן נאָך און נאָך איבערלעבענישן. מעפֿיסטאָ גיט אים אַ שליסל און שיקט אים אין די טיפֿסטע טיפֿענישן, אין סאָמע תהום פֿון איבער־לעבונג. פֿאָוסט פֿרעגט ביי מעפֿיסטאָן: „וואוהין שיקסטו מיך, וואָס וועל איך דאָרט זען?" מעפֿיסטאָן אָבער איז שוועך אַרויסצורעדן דאָס וואָרט, וואָס איז אַזוי פֿשוט און אַזוי טיף, אַזוי איינפֿאַך און אַזוי רייך — ס׳איז דאָס וואָרט „צו דעם מיטערן" (צו די מאַמעס); עס מיינט — צו די וואָרצלען, צו די אָנהויבן פֿון אַלע געשטאַלטונגען, צו די נעסטן פֿון אַלע געבוירנ־ווערנדיקע געדאַנקען, צום בראשית פֿון יעדער פֿאָרם.

איבער אָט דעם פֿאָוסט־מאָטיוו זיינען שוין וועלן נאָך אָנגעשריבן ווערן פֿיל קאָמענטאַרן.

פֿון דעם תהום קומט פֿאָוסט אַרויף צוריק מיט דער שיינער העלענאַ, מיטן סימבאָל פֿון גריכישער קולטור און שיינקייט, מיטן סימבאָל פֿון מענטשלעכער קולטור, מיטן סימבאָל פֿון מענטשלעכער ליבע, מענטש־לעכער בענקשאָפֿט, מענטשלעכער גייסטיקייט.

דער זשעני געטע איז געווען דערשיטערט, ווען זיינע קינסטלעריש כוחות האָבן זיך געוואָרפן אָנצושעפֿן און צו געשטאַלטיקן דעם געדאַנק און אַ פֿאָרם צוצוגעבן דער אייביקער מענטשלעכער בענקשאָפֿט, מענטש־לעכער גייסטיקייט.

ס׳וואָלט געווען אינטערעסאַנט צו ציען פֿאַרגלייכונגען צווישן דער דערשיטערונג פֿון אַ זשעני, אַ יחיד, און דער דערשיטערונג פֿון די מאַסן,

פון פעלקער, — די דערשיטערונג, וואָס מיר לעבן איצט אַלע איבער אין דער היינטיקער צייט.

אין דער צייט, ווען אַלע אָנשויאונגען און טראַדיציעס זיינען אויפגעטרייסלט, אויפגערודערט, און יעדער מין, יעדער קלאַס, זוכט זיך צו ראַטעווען, זיך צו דערהאַלטן, — אין אַזאַ צייט שפילט די מאַראַל פון די שיכטן און קלאַסן און ראַסן זייער אַ באַדייטנדיקע ראָל.

ווען מ׳לייענט באַריכטן וועגן פאַרשיידענע פאַרשער־עקספעדיציעס, ספּאַרט־עקספּעדיציעס, שטויסט מען זיך תמיד אָן אויף דער וויכטיקייט פון דעם מאַראַלישן כח פון אַזאַ עקספּעדיציע. ווייל די מאַראַלישע קראַפט איז די נשמה פון אַזאַ מין פאַרמעסט. דער מאַראַלישער אויסדויער פונעם ענג־לענדער סקאָט האָט אים געזיכערט אייביקן רום, נישט געקוקט אויף זיין מפּלה. און די מאַראַליש־צוויפלהאַפטע האַלטונג פון דער נאַבילע־מאַנשאַפט האָט זיי געבראַכט חרפה און בושה. דער מאַראַלישער כח פון דעם אייר־ברעכער „קראַסין", וועלכער האָט געראַטעוועט די איבערגעבליבענע נאַבילע־מאַנשאַפט, האָט דעם ראַטן־פאַרבאַנד געבראַכט אין דער וועלט מער כבוד, מער נוצן, ווי טויזנטער פּראָפאַגאַנדע־שריפטן.

אָט דער ביישפּיל פון ספּאַרטלעכן, מאַראַלישן כח, איבערגעזעצט און אַריבערגעפירט אין דער גייסטיק־קינסטלעריש־ער וועלט — איז זייער נאָענט, און עס שאַפט דאָס זעלבע בילד, הגם נישט אַזוי קאַנצענטרירט.

די דערשיטערונג פון דעם גייסטיק־אינטעלעקטועלן שיכט יידישע קינסטלער איז אומגעהויער שטאַרק. אָבער מענטשן ווי הענעך באַר־טשינסקי, זיינען בכח אויפצוהאַלטן אונדזערע מאַראַלישע כוחות, — ווען מיר וואָלטן געווען מער באַשייידענער און אומבאַשיידענער. באַשיידענער — וויל מיר מוזן זיך אויסלערנען אָן קנאה און אָן שנאה צו אַנערקענען די לייסטונגען פון אונדזער נאָענטסטן שכן, בעת ער לעבט, אַרבעט און שאַפט. און אומבאַשיידענער — ווען מיר אַלע, קאַנצענטרירט אין גייסטיקע צענטערן, וואָלטן נישט צעבראָכן אייגער דעם אַנדערן די מאַראַלישע כוחות, וואָס ס׳דאַרפן פאַרמאָגן אַנטיילנעמער אין פאַרשיידענע עקספּעדיציעס. מיר וואָלטן דעמאָלט פיל מער געקאָנט אויפטאָן פאַר אונדזערע מאַסן, ווי מיר אַליין שטעלן זיך פאַר.

אָט איז הענעך באַרטשינסקי אַריינגעקומען צו מיר הינטער די קוליסן נאָך אַ פאַרשטעלונג פון דער „געלער לאַטע". זיין פּנים איז געווען אויפ־געפלאַמט, רויט, די אויגן האָבן נאָך געברענט פון די איבערלעבענישן, און ער האָט צו מיר געזאָגט מיט אויפרעגונג:

— אונדז וועלן זיי בייקומען?

מיר האָבן זיך ביידע צופריידן און גליקלעך איבערגעקוקט און האָבן געלאַכט.

מיר האָבן געלאַכט, ווייל מיר ביידע, — קומענדיק פון בערלין, וואו מיר האָבן איבערגעלעבט אַ רייך לעבן און לעבן איצט איבער זיכטבאַר און נישט־זיכטבאַר דעם פאַרברעכערישן איבערפאַל פונעם היטלעריזם באַר־באַריזם, — מיר האָבן פאַרשטאַנען דורך אונדזערע בליקן, אַז כל־זמן מ׳גיט זיך נישט אונטער, אַז כל־זמן מע היט־אויף דעם מאַראַלישן כח, וועט מען אונדז נישט בייקומען!

און דאָס האָב איך געקלערט, וועו איך האָב באַטראַכט די בילדער־אויסשטעלונג פון הענעך באַרטשינסקי. ווייל ער איז, טראָץ זיינע יונגע יאָרן, אַ מייסטער (מ׳קאָן זיין צו דרייסיק יאָר אַ מייסטער און צו זיבעציק — אַ דילעטאַנט). די זאַפטיקייט, קלאָרקייט און לויטערקייט פון זיינע בילדער, אין וועלכע ער האָט זיך קיינמאָל נישט „געאיזמעט", נאָר תמיד געווען געגנשטאַנדלעך און קרעפטיק און ערלעך. אַז ס׳זיצט ביי אים אַ פרוי מיט פאַרלייגטע הענט, מיינט מען, אַז מ׳זעט פאַר זיך ראָזע בערנדט פון האָפטמאַנס פיעסע מיט אָט דעם נאָמען. און אין זיין דייטשן לאַנד־שאַפט־בילד איז דאָ מער דייטשע לופט, מיט דייטשער אַטמאָספער, ווי ביי די טעאָרעטיקער פון „אַריזם", היטלער, געבעלס און רעהם. זיינע בילדער וועלן לעבן לענגער, ווי די באַראַרישע ליגנער פון הייַנטיקן רעזשים, וועלכע האָבן אים אַרויסגעטריבן פון דייטשלאַנד. ס׳וועט קומען די צייט, וועו פון זיי אַלעמען וועלן פאַרבלייבן בלויז זייערע מערדערישע נעמען, און באַרטשינסקיס בילדער וועלן דערציילן קולטור־היסטאָרישע און קינסט־לעריש טאַטזאַכן. די סימנים, וועלכע בלייבן איבער פון אונדז, זיינען אָפט וויכטיקער, ווי מיר אַליין. ווייל די „סלעכעס" [סליעדעס] און סימנים פון אונדז זיינען אונדזערע ווערק, און דאָס העכסטע, וואָס מיר קאָנען טאָן — איז שאָפן אונדזערע ווערק און דינען פאַר זיי.

ביי אונדז, אין דער יידישער גאַליציע, איז פאַראַן אַ גרויליקע קללה: „קיין סלעך זאָל פון דיר נישט בלייבן!" דער שטאָלץ פון אַן אַרעמער יידישער מאַמע, וואָס האָט 14 קינדער און די געדריקטקייט פון אַ רייכער יידישער מוטער [פרוי] אַ בעזדיעטיכע, דערקלערט זיך דורך אָט דעם באַגריף, אַז פון דער אַרעמער מאַמע בלייבט אַ סלעך, אַ דור, און פון דער בעזדיעטיכע — נישט.

מען מוז זאָרגן וועגן דעם קאָנטאַקט צווישן יידישן קינסטלער און די יידישע מאַסן. פון דעם קאָנטאַקט וואָלטן ביידע געווינען. די יידישע מאַסן וואָלטן געווינען אַ גרויסע דערגרייכונגען פון די יידישע קינסטלער, און די יידישע קינסטלער וואָלטן געשעפט כוחות אויף ווייטער־דיקע אויפטוען. ווייל אַזוי פיל מוזן מיר שוין האָבן געלערנט פון דער איצטיקער צייט: אַז אייַנצל־גייַער, אָפגעשלאָסענע בעלי־גאַווהדיקע אינ־דיווידואַליסטן האָבן נישט נאָר קיין לעבנס־מעגלעכקייט, נאָר אויך נישט

קיין לעבנס־באַרעכטיקונג. אפשר וועלן מיר אין דער מפלה, וואָס מיר האָבן געליטן אין דייטשלאַנד, אַ סך פאַרלירן, און אַ סך האַלבע און גאַנצע פחדנים אוּן שוואַכע וועלן בלייבן אונטערוועגנס; אָבער די, וועלכע פאַרמאָגן די מאָראַלישע קראַפט, וועלן פון די איבערלעבונגען אַרויס געשטאַרקטע און געמוטיקטע.

געטע האָט געזאָגט: „וואָס מיך ניכט אומברינגט, מאַכט מיך שטער־קער!". די באַרטשינסקיס וועט מען נישט אומברענגען. די באַרטשינסקיס וועלן פון די איבערלעבונגען אַרויס געשטאַרקטע.

איך דערמאָן מיך איצט אין אַ לעגענדע, וואָס גייט פון מויל צו מויל בייַ אונדז און וואָס איך האָב געהערט אין מיין קינדהייט *): אַז משה האָט געפירט דאָס פאָלק ישראל דורך דעם מדבר, איז געווען צווישן יידן — ווי תמיד, דעמאָלט, פריער, היינט און מאָרגן — גרויסע, שטאַרקע, געזונטע יידן און קליינע יידעלעך, פאַסקודנע יידעלעך. האָבן אָט די יידעלעך געהאַט צו אים טענות, געבענקט נאָך די „גוטע פיש פון מצרים" און געמומען זיך בונטעוועזן. זיי האָבן אָנגעוואוירן די מאָראַלישע קראַפט, וואָס איז נויטיק געווען פאַר זייער עקספעדיציע פון מצרים קיין כנען. איינמאָל, אַ טאָג, אַז ס׳האָט געמומען בליצן און דונערן, האָט משה אויפגעהויבן זיין האַנט און געזאָגט: גאָט רופט מיך, איך גיי צו אים און וואָס ער וועט מיר זאָגן, וועל איך אייך איבערגעבן.

און משה איז צוריקגעקומען און געזאָגט: גאָט האָט מיר אַזוי געזאָגט — אַ יעדער פון אייך זאָל נעמען אַ ריסקאַל און יעדער פון אייך זאָל גראָבן פאַר זיך אַ קבר און זאָל זיך אַרײַנלייגן אין קבר, און קיינער טאָר נישט פרעגן נאָכוואָס אוּן פאַרוואָס, ווייל גאָט האָט אַזוי באַפוילן.

אין די אויערן פון יעדן האָט נאָך געהילכט דער דונער און פאַר זייערע אויגן האָבן נאָך געבלישטשעט די בליצן, און זיי האָבן מורא געהאַט צו פרעגן נאָך וואָס אוּן פאַרוואָס. אוּן זיי האָבן געגראָבן אַ יעדער פאַר זיך אַ קבר און זיך אַרײַנגעלייגט אין אים.

אויפן אַנדערן טאָג, אַז די זון איז אויפגעגאַנגען, זיינען געבליבן ליגן צוויי דריטל טויטע. אוּן צו דעם דריטל, וואָס איז אויפגעשטאַנען, האָט משה אַזוי געזאָגט: אַזוי האָט מיר גאָט געזאָגט — די פחדנים מיט די האַלבע אוּן פערטל אוּן אַכטל קנעכטישע נשמות וועלן ליגן־בלייבן טויטע, ווייל זיי צווייפלען אין אַלץ אין דער וועלט. אוּן נאָר די שטאַרקע, די מוטיקע, די מיט גלויבן אוּן מיט מאָראַלישע כוחות, וועלן גיין אין לאַנד כנען.

אָט דאָס איז געווען דער איינדרוק, וואָס איך האָב אַרויסגעטראָגן פון

---

*) אָט די שילדערונג האָט גראַנאַך שפעטער געגנוצט אין זיין קאַפיטל „מיין רבי שימשעלע מילניצער". — י. מ.

באַרטשינסקיס אויסשטעלונג. ס׳האָבן זיך אין מיר געפֿלאַנטערט אין קאָפּ די לעצטע איבערלעבענישן אין דייטשלאַנד און די אויפגאַבן, וואָס וואַקסן פון דעם אָרויס. פון די אַלע קערפֿערלעכע און גייסטיקע קברים, וואָס אַנדערע גראָבן פֿאַר אונדז און וואָס מיר אַליין גראָבן פֿאַר זיך — איז דאָך פֿאַראַן אַ גרויסער מאַראַלישער געווינס: די שוואַכע, די פּחדנים, די צווייפֿלער מוזן בלייבן אונטערוועגנס, אָבער מיר, די באַרטשינסקיס, וואָס מיר פֿארמאָגן דעם מאַראַלישן גלויבן און מאַראַלישן כח — מיר גייען ווייטער אונדזער וועג, — דעם וועג, וועלכער פירט אַרויס פון אַלע פֿאַרבלענדענישן צו אַ קלאָרער, פרייער, ליכטיקער וועלט.

מאַקס פֿאַלענבערג

ס׳בושעוועט די נעכט אין דייטשלאַנד, — דער טויט איז דאָרט דער באַלעבאָס. נאָכדעם ווי די באַנדיטן האָבן אויסגענישטשעט דעם בעסטן טייל פון פֿאָלק, נעמען זיי זיך צו זיך אַליין: דער פירער־מערדער הרגעט זיין בעסטן חבר־מערדער אין בעט. אין מיטן פון די עקלהאַפטע שחיטות הערט מען פונעם טויט פון מאַקס פֿאַלענבערג. און דאָס לעבן גייט טאַקע ווייטער, און די ציוויליזאַציע גייט ווייטער, אַלץ אַנטוויקלט זיך, — נישט נאָר דער איינצלנער, נאָר טאַקע אויך דער כלל — די מענטשהייט גייט ווייטער, און די קונסט גייט ווייטער, איך מיין טאַקע די טעאַטראַלע קונסט.

פונעם פורים־שפּילער ווערט אַ פֿארשטעלער, אַ קאָמעדיאַנט — אַ שוי־שפּילער, פונעם שוישפּילער ווערט אַ שוי־צייכענער, אַ שוי־מאָלער, אַ שוי־דיכטער. מאַקס פֿאַלענבערג איז איינער פון די ערשטע שוי־צייכענער, שוי־דיכטער.

מאַקס פֿאַלענבערג האָט געהאַט זייער אַ רייכע שוישפּילער־משפּחה: ער איז געווען אַ קאָמיקער און אַ טראַגיקער. ער איז געווען אין זיי ביידע גאָר גרויס. איך האָלט אים פֿאַרן גרעסטן אין אונדזער געגנראַציע. ער איז געווען אַ ברודער פון טשאַפּלין און גראָג, און אויך אַ ברודער פון שילד־קרויט און מאָסקווין. יאָ, מאַקס פֿאַלענבערג איז געווען דער ערשטער שוי־צייכענער, דער ערשטער שוי־דיכטער. און אַ חוץ דעם איז מאַקס פֿאַלענבערג געווען דער גרויסער וואָרט־שעפֿער. ביי מאַקס פֿאַלענבערגס שפּילן האָט מען געקאָנט לאַכן ווי ביי טשאַפּלין און גראָג, און ווייניק ווי ביי שילדקרויט און מאָסקווין. אַ קליין מענטשעלע, קוים אַנצוזען, אָבער אַ כח פון טייוולאָנים און רוחות. מיט אַ דעמאָנישן כח, בייז און שטרענג און ווילד האָבן די קליינע, כמעט רויטלעכע אויגעלעך געקאָנט בלישטשען — און הילפלאָז, סאָמעט־ווייך, ווי אַן איינזאָם באַשעפּעניש אויף אַ יאָריד, האָט

ער געקאָנט זיפצן און שעפטשען. אין פּאַלעסטינאַרגן איז יעדע באַוועגונג, יעדער בליק, יעדער אָטעמצוג איבערגעוואָכט און אויסגעביטן געוואָרן אויף קונסט־רענדלעך. אָלץ, וואָס ער האָט געטאָן — איז געווען פּאָרם. און כּח האָט ער געהאַט איבער זיך, זיין מאַטעריאַל, זיין פּאַרציע־מענטש, ווי אַ ריז. אָזוי ווי דער מייסטער זשאַנגליער ראָסטעללי האָט געקאָנט שפּילן מיט באַלן, אָזוי האָט מאָקס פּאַלעסטינאַרג געקאָנט שפּילן מיט ווערטער. פון דעם אַלטן פּאַרס פון קאַדעלבורג, „די שימעקשן", האָט ער דער מענטשהייט געשענקט די ערשטע גרויסע פּאַלעסטינאַרג־פּיגור: זאַוואַדיל — און נאָר פּאַר שלעכטע אויערן און אויגן איז ער געווען נאָר קאָמיקער. פּאַלעסטינאַרג האָט צו ביליקן פּאַרס געגעבן שעקספּירישן הינטערגרונט.

זיין זאַוואַדיל איז געווען מער ווי קאָמיש. זיין זאַוואַדיל איז געווען מער ווי שוי־שפּילעריי — דאָס איז געווען שוי־צייכענעריי, שוי־דיכטעריי. גאָט מיינער! וואָס האָט ער געמאַכט פון דעם אַלטן, פּאַרשטויבטן קאַדעלבורג־טעקסט? וואָס זיינען דאָס געווען פּאָר אַ ווערטער? דאָס איז געווען די רייכסטע קינסטלערישע עטימאָלאָגיע. ווי אַ וויסנדורשטיקער וויסנ־שאַפטלער האָט זיך פּאַלעסטינאַרג אַראָפּגעלאָזט אין דעם טיפסטן תהום פון אַ וואָרט, אַרויסגעריסן דאָס וואָרט פון זיין אורשפּרונג, באַהעפט עס מיט זיין צאַרטער נשמהדיקער פּאַנטאַזיע, מיט אים, מיט דעם נייעם וואָרט־זין, אַוועקגעפלויגן העכער פון אַלע סטראַטאָספּערעס־פּליער — ווייל אין מאָקס פּאַלעסטינאַרגס געשטאַלטונג האָט דאָס אומזיניקסטע וואָרט באַקומען אַ זין, דאָס נאָרישסטע אויבערפלעכלעכסטע וואָרט פון אַ פּאַרס האָט באַקומען אַ פּאָעזיע־תיקון. און פּאָעזיע, מיינע פריינט, פּליט העכער פון סטראַטאָ־פּליערס, פּאָעזיע פּליט אין אַלע הימלען און אין אַלע צייטן. פּאַלעסטינאַרג איז געווען אַ שוי־דיכטער, אַ שוי־פּאָעט.

לעבן דעם וואָרט־שעפּעריש זשאַנגלירן פון ווערטער האָט פּאַלעסטינאַרג געקאָנט נאָך עפּעס אַנדערש: ער האָט געקאָנט אָזוי שטיל ווערן אין די דראָמען פון שעקספּיר, טאָלסטאָי און מאָליער, אַז דעם צוהערער האָט דער אָטעם פּאַרכאַפּט. פּאַלעסטינאַרג איז געווען איין־אַליין, צו קיינעם נישט ענלעך. ער האָט געקאָנט די פּאַרביקסטע, זינלעכסטע, רייכסטע ריינהאַרט־אינסצעניזאַציע נאָכמאַכן באַרייכערן און דעם אינטעלעקטועלסטן גייסטיקן פּיסקאָטאָר־ספּעקטאַקל — נאָכמאַכן פּאַרגייסטיקן. ער איז געווען אָזוי פיל־זייטיק און רייך, אַז אַ גאַנצע שוישפּילער־געניראַציע וואָלט געקאָנט פון אים לעבן. ער האָט געקענט זינגען און טאַנצן אין דער אָפּערעטקע און קראָאירן די נייעסטע עקספּרעסיאָניסטישע ליטעראָטור. פּאַראַיאָרן, ביי די זאַלצבורגער פעסט־שפּילן, האָט ער אונטער ריינהאַרטן געשפּילט מעפיסטאָ אין „פּאוסט".

אינעם יאָר 1920 בין איך מיט אים געזעסן אויף גענעראַל־פּראָבע אין

ריינהאַרטס גרויסן שוישפּיל־הויז, וואו ווערנער קראָוס האָט, אונטער ריינ־האַרטס רעזשי, געשפּילט שיילאָק אויף אַ קאָמישן אופן, דאָס הייסט — אַנטיסעמיטיש. פּאַלענבערג האָט געברענט אין הייליקן פייער: „איר פּאַר־שטייט — האָט ער געזאָגט צו מיר — די יידישע זשורנאַליסטן וועלן עס נאָך לויבן. איר וועט זען, ווייל אַ יידישער זשורנאַליסט האָט נישט קיין נאַציאָנאַלע און נישט קיין מענטשלעכע ווירדע. ער איז אַ זשורנאַליע!"

מאָקס פּאַלענבערג איז געווען אויך גייסטיק זייער אינטערעסאַנט. ער איז געווען אַן ערשט־קלאַסיקער שרייבער. זייענדיק אַ מענטש פול מיט לעבנס־הונגער, האָט ער געמאַכט אַ וועלט־רייזע, און שטענדיק באַנייט זיין דענקען און פילן, זיין וועלט־אָנשויאונג — און זיך צוגעהערט צום דופק פון דער צייט.

די דייטשע רעאַקציאָנערע פּרעסע האָט אים מיט שמוץ באָוואָרפן, ווען ער האָט ביי פּיסקאַטאָרן געשפּילט דעם סאָלדאַט שווייג. און איצט, נאָך זיין טראָגישן טויט, גייפערט אים נאָך די געגנסטער־שמאָטע, „דער אַנגריף", פון די נאַצי־פּאַרבראָכער אַזעלכע וועלט: „מאָקס פּאַלענבערג איז געשטאָרבן, איינער פון די יידישע שפּילער, וואָס האָט מיט זיך באָוויזן די פּרעמדקייט פון יידנטום צו דער דייטשער קונסט. זיין שפּיל האָט גע־חוזקט איבער דער קינסטלערישער עטיק. אין אמתן איז פּאַלענבערג געווען אַן עקלהאַפטער קאָזשאָליק־מאַכער, און ס'איז אים קיין זאַך נישט געווען הייליק. אין זיין שפּיצן־לייסטונג האָט ער געמאַכט חוזק פון זעלנער; דאָס איז זיין פּיגור פונעם 'בראָווען סאָלדאַט שווייג'. דער מאַן פון דער אור־אַלטער אָפּערעטן־זינגערין פריצי מאָסאַרי האָט געהאַט אַלע גרונטן צו פּאַרשווינדן פון דייטשלאַנד, וואָס וואָלט שוין פּאַר אים קיינמאָל מער נישט געהאַט, און נישט דערלויבט, קיין שום פּאַרוועגדונג."

איר פּאַרשטייט? די פּאַשיסטישע בעסטיעס איז נאָך צו ווייניק, וואָס זיי מאָרדן הילפלאָזע מענטשן און פּאַרטרייבן זייערע בעסטע כוחות פון קונסט, ליטעראַטור און וויסנשאַפט. ניין! נאָכן טויט שפּייען זיי נאָך זייער האָס־גיפט נאָך.

אַ שאַד, וואָס מאָקס פּאַלענבערג האָט נישט דערלעבט דעם 30טן יוני, ווען די מערדער האָבן זיך אַנטפּלעקט אין זייער גאַנצער עקלהאַפטיקייט, ווען זיי האָבן אַנגעהויבן זיך אַליין צו מאָרדן...

מאָקס פּאַלענבערגס אָנדענק אַלס קינסטלער, אַלס געניאַלער וואָרט־שעפער און אַלס וואָרט־פּיאָנער וועט לעבן, און טאָקע אין דייטשן פּאָלק. ווען פון די פּאַשיסטישע מערדער וועט בלייבן בלויז נאָר אַ ליגנערישע לעגענדע, ווען די נאַכט וועט זיי פּאַרשלינגען און קיין זכר פון זיי וועט נישט בלייבן — וועט מאָקס פּאַלענבערג זיין אַ מאָנער, אַ ביישפּיל, אַ פּאַר־בילד פון אונדזער אייביק־שיינער, אייביק־יונגער טעאַטראַלער קונסט.

אַלעקסאַנדער גראַנאַך — מענטש און קינסטלער

פון נ ח מ ן מ י ז י ל

1

זיינע אויטאָביאָגראַפישע דערציילונגען און שילדערונגען האָט אַל. גראַנאַך נישט באַווייזן פֿאַרצוזעצן ווייטער, כאָטש עס איז אין אים געווען אַזאַ דראַנג וואָס־שנעלער אויסצודערציילן און אָפּצומאָלן אַלץ, וואָס מיט אים האָט פּאַסירט אין זיין רוישיקן און קאָליִרפולן לעבן. ער האָט ממש געבראַנט, וועלן ער האָט געגומען אַרויסברענגען פֿאַר זיינע נאָענטע די פֿאַר־שיידענע עפּיזאָדן און מאָמענטן פון דער רייכער אייגענער און אַרומיקער וועלט, וואו אים איז אויסגעקומען צו ווירקן און צו שאַפֿן. שוין פון די ערשטע פערציק קאָפּיטלען, וואָס זיינען אַריין אין דעם בוך, זעען מיר גאַנץ באַשיינפּערלעך סאָר אַ מייסטער אַל. גראַנאַך איז געווען צו שילדערן און צו דערציילן מיט אַזאַ אימפּעט און ברען. און ס׳איז אַ גרויסער שאָד, וואָס זיין לעבנס־גאַנג איז אַזוי פֿלוצים און אַזוי אומזיניק איבערגעריסן געוואָרן. ער איז דאָך געווען אַזוי לעבעדיק און אַקטיוו און שאַפּעריש, און ער האָט דאָך ערשט זיך פֿאַרמאָסטן אויף פֿאַרשיידנסטע ווערק און פֿלענער סיי אויפֿן געביט פון טעאַטער און סיי אויפֿן געביט פון ליטעראַטור.

קרוב צו 25 יאָר האָב איך אים געקענט, געזען און געהערט אין לעבן און פון דער בינע, אים געזען אין בערלין, וואַרשע, לאָדזש, ווילנע, ניו־יאָרק און האליוואוד. געזען אים שפּילן טעאַטער אין די גאָר־געהויבענע דייטשע שטאָטס־טעאַטערן, געזען אים שפּילן אינעם יידישן טעאַטער אין וואַרשע, געזען אין די פֿאַרשיידענע פילמען, אָנגעהויבן פון די „ציגיינער״, וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן אין מאָסקווע־קיעוו, און אין די אַלע פֿאַר־שיידענע פילמען פון האליוואוד. אָבער מער פון אַלץ האָב איך אים געקענט פון זיין היים, פון מיין היים אין וואַרשע, פון פיל פֿאַרשיידענע טרעפונגען און באַגעגענישן. אין לויף פון איבער 20 יאָר האָב איך כסדר געהאַט פון אים בריוו, פּריעט אין דייטש, דערנאָך אין אַ קרעפּטיקן יידיש, און אויך פֿאַרעפנטלעכט אין די „ליטעראַרישע בלעטער״ זיינע אַרטיקלען, וואָס ער האָט לכתחילה מיר געשיקט אין דייטש און שפּעטער אין יידיש.

אַלעקסאַנדער גראַנאַך איז געווען אייגער פון די מערקווירדיקסטע און אימפּולסיוווסטע מענטשן, אייגער פון די אָריגינעלסטע און אייגנאַרטיקסטע קינסטלער, וואָס איך האָב ווען געטראָפֿן.

ער איז געווען שטענדיק אינטערעסאַנט. ער האָט געלעבט אינעם שפּילן, און געשפּילט כסדר אינעם לעבן. ער איז געווען וואָס עס הייסט

אין העבריאיש אַ „מעין הנובע" — אַ קוואַל, וואָס הערט ניט אויף צו שלאָגן סיי זומער און סיי ווינטער. און ער איז געווען אייגן און אַליין אין זיין טראַכטן און פילן, אין אויפנעמען השפעות און אין ברענגען זיי צום אויסדרוק.

מענטשן, וואָס האָבן אים ווייניק געקענט, און פאַר וועמען ער פלעג „אַ שפיל טאָן טעאַטער", האָבן געהאַט באַשלאָסן ביי זיך, אַז ער איז אַ מענטש פון אויסערלעכער פאַזע, אַז „ער מאַכט שטיק", כדי צוצוציען צו זיך אויפמערקזאַמקייט. געווויס איז געווען אַ שטיק אמת אין דעם. אָבער אין תוך איז ער געווען אַן עכטער מענטש, וואָס האָט זיך געהאַט זיין אייגענעם גאַנג אין לעבן און זיין אייגענעם שטייגער ווי צו רעאַגירן און אויפנעמען געשעענישן און ברענגען זיי צום אויסדרוק.

ווען ער וואָלט עס ניט געווען, וואָלט ער ניט געקאָנט דורכמאַכן אַזאַ מין אויסטערלישן וועג פון „שייקעלע ממזר", ווי מען האָט אים גערופן אין זיין שטעטל האָראָדענקאַ, ביז דעם באַרימטן „אַלעקסאַנדער גראַנאַך", — אַ וועג זייער און זייער אַ ווייטער און אַ שווערער.

דערגרייכט האָט ער עס ניט ווי סתם אַ „קונצנמאַכער", אָדער ווי אַ מייסטער־ווירטואָז, אַ פידלער, צי אַ זינגער, נאָר ער איז דורכגעגאַנגען אַ שווער, זייער שווער, האַרב און האַרט לעבן, איבער אָפגרונטן און בערג, איבער ימים און אָקעאַנען. עס זיינען ניטאָ קיין מופתים און קיין נסים און אויך ניט קיין קפיצת־הדרך אין אָט דעם לאַנגן וועג, נאָר געוואַלדיקע אינערלעכע גבורה, שטאַרקער ווילן, קינסטלערישע נשמה און גרויסער אויסדויער פון אַ פראָסט־פשוטן מענטש, וואָס גייט אַלץ העכער און העכער פון שטאַפל צו שטאַפל.

פריער פון אַלץ — ער גופא, ווי ער איז געווואָקסן און דערגאַנגען פון דעם „העק" אַזש ביזן בערלינער שטאַטס־טעאַטער, שיער נישט ווי אין אַ „שונד"־ראָמאַן. מיר איז אויסגעקומען אים צו זען אין די פאַר־שיידענע דייטשע טעאַטערן, געזען אים ווי דעם סאַמע פאָפולערסטן שוי־שפילער, דעם סטאַר. און דאָס מערקווירדיקסטע, וואָס אין די סאַמע בעסטע און דערפאָלגרייכסטע יאָרן, האָט ער אָנגעהאַלטן פאַרבינדונג, פריינט־שאַפט מיט יידן, מיט יידישע שרייבער, מיט יידישע מאַסן אין בערלין. ער האָט שטאָלצירט מיט זיין יידישקייט, און באַטאָנט עס און זיך געגרויסט מיט דעם. נישט איין מאָל בין איך בייגעווען, צווישן די אַקטן אין זיין טעאַטער־גאַרדעראָב, און געזען ווי ער האָט שטענדיק פאַר די פאַר־שיידנסטע דייטשע שוישפילער און פאַרפאַסער אונטערגעשטראָכן זיין צו־געהעריקייט צו יידן און צו יידישער ליטעראַטור, צו יידיש שאָפן. זיין הויז אין בערלין, אָדער אין די שענסטע טיילן הינטער־בערלין, איז געווען אַ מין „בית־וועד" פאַר יידישע קינסטלער.

אַלעקסאַנדער גראַנאַך איז געווען אין דעם אַמאָליקן רייכן יידישן בערלין אַ פיגור, אַ פערזענלעכקייט, אַן „אינסטיטוציע".

ער איז נישט פאַרבליבן בלויז אַ „גוטער ווירטואָז", דערביי זיך אַרום־געצוימט אין זיין פאַך און זיך באַמיט צו קלעטערן אַלץ העכער אויפן לייטער פון קאַריערע, ווי עס טרעפט אָפט מיט אַט־די אַלע, וואָס צייכענען זיך אויס אין עפעס אַ געביט און האַלטן זיך דערביי. ער פלעג שטענדיק אויפטרעטן מיט אַ רעוואָלוציאָנערן רעפערטואַר אין די אַרבעטער־קוואַרטאַלן, וואו ער איז געווען שטאַרק באַליבט. ער האָט שוין דאָן געפרואווט שרייבן דייטש. און זיין יעדעס אַרטיקעלע האָט געהאַט חן, ברען, טעמפּעראַמענט און רעוואָלוציאָנערן אייגנטעל.

איך געדענק, ווי צו עפעס אַ גרויסער געטע־פייערונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ דייטשער זאַמלבוך, און גראַנאַך האָט דאָרטן געהאַט אַן אַרטיקל. האָט מיר דאָן געזאָגט אייניער אַ געטע־פּאָרשער, אַז דער גראַנאַך־אַרטיקל איז פון די טיפסטע און אָריגינעלסטע אינעם דייטשן זאַמלבוך...

אַלעקסאַנדער גראַנאַך האָט זיך ווייט נישט אויסגעלעבט אין דעם דייטשן טעאַטער, ווי רייך און פאַרשיידן עס איז נישט געווען זיין סצעניש לעבן דאָרטן. עס האָט אים כסדר געצויגן צו יידן, צו יידישקייט. נאָך יעדן וויכטיקן אויפטריט אויף דער דייטשער ביגע, איז ער געלאָפן אין דער „ראַמאַנישער קאָפּע", וואו ס'איז דאָן געווען אַ מין „עיר מקלט" פון יידישע שרייבער און קינסטלער, וואו ס'זיינען געווען ה. ד. נאָמבערג, משה קולבאַק, דוד בערגעלסאָן, ז. שניאור און נאָך און נאָך. דאָרט האָט ער זיך ערשט פאַנאַנדערגעשפּילט אין אַלע קאָליערן און געלאָזט אין גאַנג זיין יידיש־שאַפּערישע ענערגיע, וואָס איז געווען פאַרהאַמעוועט. דאָ, צווישן די יידישע קינסטלער, און אין דעם פשוטן יידישן לשון, האָט ער געבראַכט צום אויס־דרוק זיין דראַנג פאַר יידישקייט. און ווי ער איז נישט געווען אַרייַנ־געפלאָכטן אין דעם דייטשן בינע־לעבן, האָט ער אַנגעהאַלטן קאָנטאַקט מיט דער יידישער וועלט און לעבעדיק און אַקטיוו רעאַגירט אויף די וויכטיקסטע קולטור־שאַפּרישע פאַסירונגען און געשעענישן. און ווי ער איז עמיץ אַ שרייבער, אַ קינסטלער אָדער אַ יידישער טעאַטער־אַנסאַמבל איז געקומען אין בערלין, איז א. גראַנאַך געווען גליקלעך, יום־טובדיק און מעשה־באַלע־באַס באַמיט זיך אויפצונעמען די גאַסט אין זיין היימשטאָט און אַליין צוגעגרייט די פאַסיקע שמחה, ווי אַ גאָר־נאָענטער מחותן.

2

עס געדענקען זיך גוט פאַרשיידענע אַזעלכע פאַלן, וועו א. גראַנאַך האָט אַליין, אויף אייגענעם חשבון אין די שענסטע פּלעצער אָדער אין זיין הויז

פייערלעך מקבל־פנים געווען די געסט, מכבד געווען פון שענסטן און בעסטן און דאָס רוב אַליין צוגעגרייט אין קיך די געשמאַקסטע מאכלים און געשטעלט די טייערסטע משקה אויפן טיש פון זיין אייגענעם וויין־קעלער.

בעת די דערפֿאַלגרייכע גאַסטשפילן פונעם מאַסקווער יידישן מלוכה־טעאַטער אין בערלין איז א. גראַנאַך געווען ממש אויפן זיבעטן הימל, און ער האָט דאַן פֿאַרעפנטלעכט אַ באַגייסטערטן אַרטיקל אין די וואַרשעווער „ליטעראַרישע בלעטער" (1928, נ׳ 20, ז׳ 390), וואו ער שרייבט צווישן אַנדערן: „איך באַגריס און דאַנק אייך. אַ דאַנק פֿאַר דער גרויסער איבער־לעבעניש פון אייער קונסט, פון אייער פֿאָרם, פון אייער מענטשלעכקייט, פון אייער איבערגעגעבנקייט, פון אייער זעלבסט־אַפּפּערונג. איר דערפילט אַ מיסיע, וואָס יעדע מענטשן־געזעלשאַפט האָט דערפילט אין 20טן יאָר־הונדערט. איר לערנט און ווייזט דער בעסערער וועלט ווער די יידן־ראַסע איז, וועלכע כוחות און שטרעבונגען עס ליגן אין דער דאָזיקער ראַסע, און איר ווייזט דער וועלט דעם אורקוואַל, דאָס וועזן פון דער דאָזיקער ראַסע. די דאָזיקע ראַסע, וואָס יעדע נייַ־אויפֿגעקומענע קבצנישע מלוכה מאַכט אויף איר פֿאָגראָמען, די ראַסע, וואָס מ׳קאָן אין דער „וועלט" ווי „פֿרא־צענטניקעס", „בלוטזויגער", „פֿאַראַזיטן" און אויף וועמענס חשבון און פֿלייצעס אַוואַנטוריסטן מאַכן תמיד קאַריערע." און א. גראַנאַך — אַליין אַ שוישפילער — זאָגט דאָ אַזעלכע ווערטער וועגן שלמה מיכאָעלסן: „מיכאָעלס איז שוין נישט קיין פיגור, קיין טיפֿ, ניין! ער איז די פאַר־קערפֿערונג פון פיל דורות פון אָט דער ראַסע, וואָס וויינט שוין נישט מער. פון דעם זיפּץ הערט מען שוין נישט דעם וויטיק, נאָר די קראַפט, וואָס קאָן איבערטראָגן דעם וויטיק און קאָן אים אויך באַזיגן..."

און ווי טרעפלעך א. גראַנאַך האָט כאַראַקטעריזירט דאָס סאַציאַלע, דאָס פֿראַלעטאַרישע אינעם שפילן: „אַ באַווייז: „אין „200,000" ווערן אַרויס־געפירט רייכע און אַרעמע. וואו איז דיין האַרץ, קאַמעדיאַנט? ביים אַרעמען! אַלע רייכע האָבן ליסינעס, רעדן ברייטלעך, אומנאַטירלעך, זיי זיינען פעט, און ווען זיי ווילן זיך פֿאַרווייַלן, טאַנצן זיי אַ וואַלס — און ווי אַזוי זיי טאַנצן אים, — זיי באַגראַבן אים. זיי באַגראַבן אים אין מאַל און אויף אייביק. טויט. אַ סוף. וואַלס איז אַ וועלט־אַנשויאונג, וואָס מ׳מוז באַגראַבן. אַן תחית־המתים... דער גאַנצער לעבנס־כוח איז ביי די אַרעמע, זיי האָבן כח, חכמה, לײַדנשאַפט, ווילדקייט, אַלץ, וואָס ס׳באַרעכטיקט צו באַהערשן די וועלט, זי אָפּצוירשענען — ווייל זיי האָבן אַפּעטיט. ווער ס׳האָט אַפּעטיט — דער זאָל לעבן!"

צום סוף פונעם אינטערעסאַנטן אַרטיקל, וואָס ס׳שלאָגט פון אים אימפּעט, ברען און חכמה, קומט זייער אַן אינטערעסאַנטער פֿאַרגלייך צווישן די צוויי שוישפילער מיכאָעלס און זוסקין מיט טיפע באַמערקונגען, וואָס

איצט — 20 יאָר נאָך דעם ווי זיי זיינען געשריבן — זיינען זיי טיף־מיינעניק און שאַרפזיניק.

און אָט צעפלאַקערט זיך אַ קאַמף אין וואַרשע אַרום דער נייער שעקספּירישער „שיילאָק"־אויפּפירונג, וואָס די „ווילנער טרופּע" אונטער דער רעזשי פון דר. מ. וויכערט גיט. עס דרוקן זיך אין דער פּרעסע און אין די „ליטעראַרישע בלעטער" פאַרשיידענע אַרטיקלען פאַר און קעגן דעם ספּעקטאַקל, און א. גראַנאַך, וואָס האָט אַליין ניט אין מאָל געהאַט גע־שפּילט שיילאָקן, וועדט פונווייטנס אַריינגעצויגן אינעם העפּטיקן געראַנגל און שיקט דורך די „ליט. בלעטער" אַ הייסן גרוס: „ערשטנס, בעט איך אייך איבערצוגעבן דער ווילנער טרופּע מיט וויכערטן צו זייער 'שיילאָקן' מיין האַרציקסטן גליקוואונטש," און „נישט בלויז צום גרויסן קינסטלערישן געשעענישׂ, וואָס מען האָט געפּונען דעם מוט און די שטויס־קראַפט אַרויס־צוברענגען קינסטלעריש 'שיילאָקן' מיט אַ נייער קלאַרער קינסטלערישער פאָרם און מיט פּרינציפּיעלער יידישער און סאָציאַלער ווירדע. מיין מזל־טוב האָט אויך אַ שייכות צום רעזאָנאַנס — די זעקסטע וואָך. אַזוי איז עס: ווען איך שרייב דאָס, לייגן איך אין די 'ליט. בלעטער', אז 'שיילאָק' גייט שוין די זעקסטע וואָך... מיר אַלע דאָ זיינען זייער שטאָלץ און גליקלעך... די ווילנער טרופּע און דאָס יידישע פּובליקום האָבן זיך אַקרעדיטירט ווי אַן אייראָפּיאישע בינע. און דעריבער דער מזל־טוב!" („ליט בלעטער", 1929, נומ' 15, ז' 289).

לעבנדיק אין דייטשלאַנד, פאַרבונדן זיין גורל, זיין טעטיקייט מיט דער דייטשער בינע, האָט א. גראַנאַך שטאַרק געבענקט נאָך דער אמתער יידישער סביבה און אין לויף פון עטלעכע יאָר האָט ער אין זיינע בריוו און ביי די באַגעגענישן כסדר אויסגעדריקט דעם הייסן ווילן צו קומען קיין פּוילן, קיין וואַרשע, לכל הפחות אויף אַ קורצן באַזוך. עטלעכע יאָר האָבן די פאַרהאַנדלונגען זיך געצויגן. א. גראַנאַך איז שטענדיק געווען פאַרבונדן מיט אָפּמאַכן, פאַרנומען אין פאַרשטעלונגען, און ערשט אין אויגוסט 1930 באַווייזט ער צו פאַרווירקלעכן זיין לאַנגיאָריקן טרוים.

אין די „ליטעראַרישע בלעטער" פונעם 8טן אויגוסט 1930 האָבן מיר אַזאַ קורצע נאָטיץ: „אַל. גראַנאַך, דער באַוואוסטער יידיש־דייטשער אַרטיסט, איז, נאָך אַ הפסקה פון אַ 20 יאָר, געקומען קיין גאַליציע צו באַזוכן זיינע קרובים. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אין וואַרשע, וואו ער איז האַרציק אויפגענומען געוואָרן דורך די יידישע אַרטיסטן און שריפטשטעלער. דער וואַרשעווער ליטעראַטן־פאַראיין גרייט אַן אָונט פונעם באַוואוסטן אַרטיסט. די אַרויסטרעטונג פון א. גראַנאַך האָט אַרויסגערופן גרויס אינטערעס ביים יידישן טעאַטער."

אינעם צווייטן נומער (פונעם 15טן אויגוסט 1930) האָבן מיר אין מיין

אַרטיקעלע „אַלעקסאַנדער גראַנאַך — צו זיין אויפטריט אין ווארשע", צווישן אַנדערע, פאַלגנדיקע שורות, וואָס ווייזן וואָס א. גראַנאַך איז דאָן געווען פאַר דער וואַרשעווער יידישער קולטור־וועלט: „ער איז אַ שטיק וואונדער. זיינע וואַרצלען, זיין שטאַם אין דער רוי־ערד פון אַ פאַרוואָרפן יידיש־גאַליציש שטעטל, און זיינע צווייגן, זיינע פרוכטן — אין דעם רייכן דייטשן טעאַטער... אַ קינד פון דער אויסגעוויטיקטער, פיל־געפלאָגטער יידישער אומה, ברענגט ער אַריין אין דער דייטשער סצענישער קונסט גבורה, מוסקולן, פאַטאָס... יידן, איז מען געוואוינט, ברענגן אַריין אין דער פרעמדער קולטור איבערגעשפּיצטע ראַפינירטקייט, אויסגעמוחטע איינפאַלן, און ער, גראַנאַך, איז גראָד געקומען מיט פשטות, מיט אוממיטל־באַרקייט, מיט אַפּנהאַרציקייט. זיין פשטות איז אָבער אַנגעלאָדן מיט פול־ווער. אין דער געמאָסטן־געוואויגענער דייטשער בינע־קולטור איז גראַנאַך דער אויפרייסער, דער אויפברויזער, דער וועקער." און ווייטער: „צווישן די יידיש־דייטשע אַרטיסטן איז ער דער אייניקער, וואָס שטאַלצירט מיט זיין יידישקייט, מיט זיין יידיש רעדן. ער האָט קיינמאָל נישט געצונדן די בריקן, וואָס פירן אים פון זיין היים און בעיקר — צו זיין היים..." דאָס אַרטיקעלע האָט זיך געענדיקט מיטן וואונטש: „הלוואי זאָל דאָס יידישע טעאַטער אַזוי גיך אויפגאַריכט ווערן, אַז ס'זאָל קאָנען צוריקנעמען די גראַנאַכס פון די נישט־יידישע בינעס. דערווייל איז אונדזער אַלעקסאַנדער גראַנאַך ביי אונדז, אין דער יידישער וואַרשע, בלויז אַ גאָסט אויף אַ ווילע, נאָר אויף איין אויפטריט."

א. גראַנאַכס באַזוך אין וואַרשע איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וויכ־טיקער קולטור־היסטאָרישער געשעעניש. און נישט אַזוי דער אפּיציעלער אויפטריט, ווי די פאַרשיידענע אונטערנעמונגען אַרום גראַנאַכס קומען קיין וואַרשע. מיר וועלן אַרויסנעמען גרעסערע אויסצוגן פון מיין אַרטיקל „גראַנאַך אין וואַרשע", וואָס איז געשריבן געוואָרן אונטערן דירעקטן אייַנדרוק פון דעם באַזוך.

„עס וואָלט געווען נישט גענוגנד — האָב איך געשריבן אין די 'ליט. בלעטער', נומ' 34 (22 אויגוסט 1930) — ווען מיר גיבן בלויז אַ באַריכט־אָפּשאַצונג וועגן גראַנאַכס קאָנצערט אין וואַרשעווער 'פילהאַרמאָניע'־זאָל. ווייל סיי פאַר גראַנאַכן גופא, סיי פאַר דער ליטעראַרישער און אַרטיסטישער משפּחה אין וואַרשע איז דער קאָנצערט געווען נאָר אַ טיילן, אַ פּרט אין דער גאַנצער גרויסער גראַנאַך־פאַרשטעלונג, וואָס האָט זיך געצויגן עטלעכע טעג און נעכט... ס'איז געווען אַ גראַנאַך־וואָך מיט כלערליי אַרויס־טרעטונגען, צוזאַמענטרעפן, פייערלעכקייטן, וואָס האָבן באַווייזן פאַר אונדז גראַנאַכן דעם מענטש און קינסטלער און דורך וועלכע אויך גראַנאַך האָט שטאַרקער דערפילט דאָס אַרומיקע אין זיך." און ווייטער קומט אַזאַ כאַ־

ראַקטעריסטיק: „שייקעלע גראַנאַך האָט דערגרייכט צו אַלעקסאַנדער גראַנאַך נישט נאָר מיט כח, נאָר אויך מיט אינטעלעקט. נאָר די גליקלעכע צונויפפאָרונג פון גבורה און פֿאַרשטאַנד, פון לעבן און חכמה האָבן געקאָנט שאַפֿן אַזאַ מין גראַנאַך... גראַנאַך, זאָגט מען אָפט, איז אַ לעגענדע. ניין, גראַנאַך איז אַ פֿראָבלעם. און אָט האָט זיך דאָס פֿראָבלעם־גראַנאַך צונויפֿ־געשטויסן צום ערשטן מאָל פּנים אל פּנים מיט וואַרשע, מיט דעם אַלעם, וואָס לעבט און ווירקט אין דער יידישער וואַרשע, און ס׳איז געווען אויסערסט אינטערעסאַנט צוצוזען די קעגנזייטיקע השפּעות.“

איך דערציילּ אינעם אַרטיקל וועגן אונדזער באַזוך אינעם יידישן „סקאַלאַ“־טעאַטער, „וואו אַ פּול־געפּאַקטער זאָל, קאָפּ אויף קאָפּ, האָט געזען און זיך אַנטציקט פון אַ פּיעסע ׳סערקע קאַזאַק׳. ס׳איז געווען בעיקר אַ „גאַסן“־עולם, מיט ווילדע, „אומקולטורעלע“ אַנטציקונג־אויסדרוקן. אַ „פּיינשמעקער“ שאָקירט עס, אַבער ער, גראַנאַך, וואָס איז דערצויגן גע־ווָארן די לעצטע יאָרן אויף דער בעסטער דייטשער ביינע, ביים שענסטן „קולטורעלן“ דייטשן פֿובליקום, האָט געוואַלדיק הנאה געהאַט און מקנא געווען דעם עולם, וואָס האָט אַזאַ מין פּייערדיקן, לעבעדיקן, זינגענדיקן אַרטיסטן־געזינדל (און דער עיקר — אַנגאַ יאָקובאָוויטש). ער האָט זיך נישט געקאָנט אַנלויבן פונעם פֿובליקום, וואָס האָט מיט אַזאַ פּרייד און יובעל אויפגענומען אַלץ, וואָס ס׳האָט זיך געטאָן אויף דער ביינע... און וועז מ׳האָט בעת דער הפּסקה פֿאַרגעשטעלט פון דער ביינע גראַנאַכן, איז ער איינס און צוויי, מעשה־קאָמעדיאַנט, אַרויפגעשפּרונגען אויף דער ביינע און געהאַלטן אַ פּלאַם־פּייערדיקע רעדע און צווישן אַנדערן אַראָפּגעדונערט: „טעאַטער איז יום־טוב, און ווער נויטיקט זיך נאָך אַזוי שטאַרק אין יום־טוב, ווי די יידישע פֿאַלקס־מאַסן, וואָס זייער אינדערוואַכן איז אַזוי חושכ־דיק! די מיסיע פונעם יידישן אַרטיסט איז זייער אַ פֿאַראַנטוואַרטלעכע, ער מוז שעצן זיין עולם, וואָס שענקט אים אַזוי פיל וואַרעמקייט, ליבע, וואָס מ׳טרעפּט זעלטן אין אַן אַנדער טעאַטער. די ביינע־ברעטער זיינען אַלע מאָל העכער פון דעם זאָל, וואו דער עולם זיצט. און אויך דאָס טעאַטער, דאָס שפּילן מוז זיין העכער...“

און אָט איז אַ באַשרייבונג פון דעם גרויסן גראַנאַך־קאָנצערט אינעם וואַרשעווער פּריצישן, אַריסטאָקראַטישן „פילהאַרמאָניע“־זאָל, וואָס גאָר־זעלטן האָט זיך איינגעגעבן צו קריגן אים פֿאָר אַ יידישער אונטערנעמונג: „יום־טוב אין זאָל. געהויבענע שטימונג. 2,000 פון דעם בעסטן, וואָס די יידישע וואַרשע פֿאַרמאָגט. דערוואַרטונג. אַ קאָלט וואַרט פון אַלטער קאָציזנע. קילער. אָבער אָט קומט אַרויס א. גראַנאַך מיט זיין פּעסטן טראָט, און מיט זיינע אויגן־שטורקאָצן צינדט ער וויידער אַן דעם עולם. פּרצעס ׳מאַניש׳. גראַנאַך האָט עס פּיין אַדורכגעלייענט, אָבער ער איז נישט דער

רעציטאַטאָר, גראַנאַך איז אַרטיסט. און דעם אַרטיסט האָט מען ערשט דערזען, דערהערט אין דעם וואונדערבאַר־אַרויסגעבראַכטן ״פאָוסט״. אַ נייער מעפיסטאָ, אַ מענטשלעכער, אַ הייַנטצייטיקער מיט פלייש און בייַן בלוט. נישט פאַטעטיש־פאַלש, נאָר אייַנעסנדיק־חוזקדיק, סמערדיאַקאָוויש... און אָט איז ״שיילאָק״. גראַנאַך שפּרינגט אויף פון זיין אָרט ביים טיש, דערנעענטערט זיך צו דער ראַמפּע און שפּילט־אויף אַ שטיק שיילאָק, עס האָט אַלעמען אויפגעציטערט. נישט קיין דערשלאָגענער, קריכעדיקער און אומבאַרעכטיקטער בלוט־דורשטיקער ייד, נאָר אַ שיילאָק מיט אַ שטאַרקן כאַראַקטער, מיט צער און צאָרן, מיט האַס און פאַראַכטונג, וואָס שטייגט אין זיינע נקמה־געפילן, ביז ער דערגרייכט צו אומזין, וואָס האָט דאָך אַ זין, צום פונט פלייש, וואָס ער פאַרלאָזט פון זיין שפּאָטער, האַסער... דאָ האָט זיך פאָר אונדז באַווייזן דער גרויסער אַקטיאָר, מיט זיינע גרויסע סצענישע מעגלעכקייטן, מיט דער קאָלאָסאַלער שטימע, וואָס פאַרמאָגט וואונדערבאַרע וויבראַציעס, און מיט דעם שוישפילעריש טעמפּעראַמענט, וואָס שלאָגט אַרויס פונעם וואָרט, פון די באַוועגונגען, פון די האַוואָיעס. דער צוויי־טויזנט־קעפּיקער עולם איז געווען עלעקטריזירט, די התּפּעלות האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה.״

אין צווייטן טייל פונעם קאָנצערט האָט גראַנאַך אַדורכגעלייענט וועדעקינדס דערציילונג ״רבי עזרא״ און אייניקע זיינע לידער. און דערנאָך איז געקומען מ. ל. האַלפּערנס ״גלאָז אָזוי״, ה. ד. נאָמבערגס ״אוי, וויי, כאַכאַ־כאַ״, האַלפּערנס ״גאָסן־פויקער״ און שלום־עליכמס ״קיין עין־הרע״, וואָס גראַנאַך האָט צוגעטראָגן אויף אַ מייסטערישן אופן. און וויידער פאָרגאָנג ביים גרויסן עולם, און א. גראַנאַך זאָגט אין זיין אָפּשייד־וואָרט: ״ס׳איז דער גרעסטער יום־טוב, וואָס אַ פּשוט יידיש יינגל האָט וועט עס איז איבערגעלעבט!״ יאָ, ס׳האָט טאַקע אַלע אַריינגעבראַכט אין יום־טוב און באַגייסטערט די סמיכת־הפּרשיות פונעם באַלעגאָלעשן ״קיין עין־הרע״ מיט דעם געטעשן מעפיסטאָ, וואָס דאָס ״יידיש יינגל״ האָט אַזוי קונציק באַווויזן...

און אַ גרויסער באַנקעט אויף טלאָמאַצקע 13, אינעם ליטעראַטן־פאָראיין, וואו יידישע אַקטיאָרן זיינען די הויפּט־רעדנער. באַגריסונגען, רעדעס, רירנדיקע וועריטער און אויך קלאָג־רייד אויפן שווערן גורל פונעם יידישן קינסטלער. און א. גראַנאַך ענטפערט מיט אַ גלענצנדיקער רעדע: ״מ׳האָט דאָ פיל מאָל דערמאָנט בעקער־יונג. אָבער דער בעקער־יונג איז געקומען צו דער בינע דורך אַרבעט. קונסט קומט פון קענען, און וועט קען מען? וועט מען אַרבעט. אַז מען אַרבעט פראָדוקטיוו, איז גוט. שפּילן טעאַטער איז אַ גליק. דאָס לעבן איז צו־קורץ, צו־ווייניק. און דער אַרטיסט פאָר־לענגערט זיין אייגן לעבן... איז עס אַ מזל־זאָך, אַ גליק־זאָך, און דאָ קלאָגן

זיך גאָר שוישפילער. מיר, שוישפילער, האָבן אַ לאַנג לעבן. אין איין יאָר קאָנען מיר אַמאָל לעבן אין 8 ראָלן. עטלעכע הונדערט יאָר מאַכן מיר אַדורך אין אַ קורצער צייט. ס׳איז גוט און געשמאַק צו לעבן, אָבער מ׳דאַרף קאָנען לעבן. איינער האָט נאָר בלוט, אַן אַנדערער — בלויז אינטעלעקט. אינטעלעקט קאָן מען טרענירן, אָבער בלוט איז אַ גאָט־זאָך. ביידע צוזאַמען איז אַ גרויסער ענין.״ און דערנאָך האָט גראַנאַד געדעדט וועגן אַוועקגיין פונעם יידישן פאָלק און צוריקקומען: ״אין געהאַקטע צרות וואָלט איך געוווּן, וועז איך וואָלט אינגאַנצן אַוועק פון יידן. די זעלבע בענקעניש, וואָס האָט מיך געצויגן צו דער בינע־קולטור, די זעלבע בענקעניש ציט מיך צוריק צו יידן. איך האָב טיפע וואָרצלען אין יידישן לעבן. איך האָב געפילט די נויטיקייט צו זען מיין היים, און איך פיל איצט: וויערזש־באָווען, האַראַדענקאָ איז מיין ערד, וואַרשע — דער גייסטיקער צענטער. איך בין נייגעריק צו זען, ווי איך וועל עס איצט אויפנעמען. און איך בין גליקלעך, וואָס די פעדעם, וואָס זיינען קיינמאָל נישט איבערגעריסן געוואָרן, בינדן מיך נאָך שטאַרקער צו צום יידישן לעבן, צום יידישן שאָפן.״

און אַ בילד, וואָס לאָזט זיך נישט פאַרגעסן. פאַרטאָג, וועז דער באַנקעט איז פאַרענדיקט געוואָרן, און דער עולם איז צוביסלעך אַוועק, הויבט ערשט אָן גראַנאַד צו לעבן. ער האָט נאָך ווייט נישט אויסגעלאָדן די אינע־ווייניקסטע ענערגיע, וואָס וואָכט אין אים. זעצט ער זיך אַוועק אינעם ערשטן צימער פון טלאָמאַצקע 13, וואו ס׳איז געווען דער ״בופעט״. ער וואַרפט אַראָפּ דאָס רעקל, פאַרקאַשערט די אַרבל און לאָזט פריי זיינע צוויי געזונטע, פעסטע בערישע הענט און ער רעדט און דערציילט. שטיקער לעבנס, עפּיזאָדן פון אייגענער פאַרגאַנגענהייט, טשיקאַווע פאַסירונגען לעבן־אויף אין זיין הייסן גליאיקן דערציילן. חברים פון דער יוגנט, מיידלעך, זיין פאָטער און ברידער, יידן און נישט־יידן פון זיין דאָרף, פון האַראַדענקאָ, פון לעמבערג, דער גימפל־טעאַטער, בערלין, דייטשע בינע. אַ באַצויבערנדיקע פילם־לענטע ציט זיך, און אַלץ־נייע בילדער, וואָס פאַרכאַפּן דאָס אויג...

אָט די אַלע סצענעס און געשטאַלטן האָט א. גראַנאַד געטראָגן אין זיך און זיי אַרויסגעבראַכט מיט אַ 15 יאָר שפּעטער אין זיין אויטאָביאָגראַפיש בוך, וואָס ער האָט געשריבן מיטן זעלבן ברען און פיבער, ווי ער האָט אַמאָל עס דערציילט.

און אַ שמחה אינעם אַרטיסטן־פאַראיין אויף לעשנאַ 2, וואו ס׳האָט גלייך פון אָנהויב געהערשט אַ פייערלעכע טעאַטראַלישע אַטמאָספער, און אָנגעזעענע אַקטיאָרן האָבן געריידט—אויסגעשפילט רעדעס, ווידויס, ליבע־דערקלערונגען. ס׳האָבן געריידט פּ. באַראַטאָוו, אברהם מאַרעווסקי, זיגמונט טורקאָוו, מישאַ גערמאַן, אויך נ. מייזיל און אַנד. און דער עולם איז צע־

וואַרעמט און ווידעראַמאָל אַ פּרעכטיקע גראַנאַד־רעדע. ער טיילט זיך מיט זיינע אייגדרוקן פונעם וואַרשעווער יידישן טעאַטער, פונעם עולם. ער האָט דאָ געפילט הייס בלוט. ער ענטפערט אויף די קלאָגענישן, אַז דעם יידישן שוישפּילער קומט אויס צו ליידן ביים יידישן טעאַטער. און גראַנאַד האָט געזאָגט: „אין ליידן ליגט דאָס גליק. אין שפּילן ליגט די באַלוינונג פאַר די שווערע מינוטן.“ און ווייטער האָט גראַנאַד אין זיין רעדע דערציילט וועגן די אייגדרוקן, וואָס ער האָט אַרויסגעטראָגן פון וואַרשע: „דער שטאַרקסטער אייגדרוק — די קראָפּעווע אויפן קבר פונעם מאַרטירער ברוך שולמאַן. און ער האָט אויך געזען די פּירות פון אָט דער קראָפּעווע. יידישע קינדער אין די וועלטלעכע שולן און אין דער מעדעם־סאַנאַטאָריע. אָט די קינדער, וואָס ביאַליק האָט וועגן זיי געזאָגט: ‚מיר זאָלן זיין, יידישע קינדערלעך, פאַר אייערע כשרע אייגעלעך!‘ איך האָב געוואַדט צו די קינדער ווי צו גרויסע. צו זיידע־באָבע רעדט מען ווי צו קינדער. אָבער קינדער הויבן ערשט אָן צו לעבן, הויבן ערשט אָן צו וואַקסן. און אָן קינדער דערמאָן איך זיך איצט, ווען איך בין צווישן אייך, יידישע אַרטיסטן. אַרטיסטן האָבן אייביקע קינדער־נשמות, נאָר מיט אַ קינדער־נשמה קאָן מען אויפטאָן, ברענגען גליק און ברכה דעם טעאַטער, דעם שאַפן.“ און מיט די ווערטער: „איר דאַרפט זיין שטאַלץ און גליקלעך, וואָס איר ברענגט אַריין מיטן יידישן טעאַטער זון, פרייד אינעם יידישן פאַרחושכטן לעבן“, — האָט ער זיך געזעגנט מיט זיינע חברים־שוישפּילער.

אָזאַ איז געווען די גראַנאַד־וואָך אין דער יידישער וואַרשע, אין דער סביבה פון שרייבער, שוישפּילער און דעם יידישן עולם!

• • •

דעצעמבער 1930 פייערן מיר אין וואַרשע שלום אַש 50סטן געבוירנ־טאָג און דעם 30־יאָריקן יובל פון זיין ליטעראַרישער טעטיקייט. מיר גיבן אַרויס אַ רייכן יובילייי־נומער מיט דער באַטייליקונג פון נ. מייזיל, דר. א. גליקסמאַן, לעאָפאָלד פּיליכאָווסקי, דר. י. שיפּער, א. מ. פּוקס, דוד הערמאַן, דער טונקעלער. און אויך א. גראַנאַד שיקט זיין באַגריסונג, וואו ער שרייבט צווישן אַנדערן אַזעלכע טרעפלעכע ווערטער: „דאָס ווערק פון שלום אַש איז שוין איצט אַ קלאַסישער מאָנומענט. עס איז אַ באַווייז פון לעבנס־קראַפט און וואוקס פונעם יידישן פאָלקסטום און פון די יידישע אַרבעטס־מאַסן. שלום אַש איז דער דיכטער, וואָס אַראָפּלאָזנדיק זיך אין תהום פונעם אָלטאָג, איז בכוח געווען מיט זיין שאַפערישער ליכטיקער פאַנטאַזיע דעם אָלטאָג צו באַשטראָלן, צו באַשיינען, צו דערהויבן.“ „אש — זאָגט וויייטער א. גראַנאַך — איז די פאַרקערפּערונג פון דער יידישער מאַסע — איר נביא. פונקט ווי מ. גאָרקי האָט זיין „באַסיאָק“ געאייזלט, דערהויבן, אַזוי האָט אַש דעם יידישן מענטש פונעם „קוילער־געסל“ גע־

אייִדלט, דערהויבן. בייִדע די דיכטער, אש און גאָרקי, בייִדע זיי ווייסן עס, אַז דער יידישער גאַסן־מענטש און דער באָסיאַק זיינען ברידער, ברידער פון אייַן גרויסער משפּחה... דערביבער איז דער 50־יאָריקער געבוירנטאָג פון שלום אש אַ פֿאַלקס־יום־טוב, אַן אַרבעטער־יום־טוב.״ („ליט. בלעטער״, 1930, נומ׳ 51, ז׳ 346).

א. גראַנאַך האָט פֿאַרלאָזט וואַרשע מיטן וואונטש און באַשלוס ביי דער ערשטער מעגלעכקייט קומען אויף אַ לענגערער צייט און שפּילן יידיש טעאַטער. אָבער דער צופֿאַל האָט געוואָלט, אַז ער זאָל אומבאַטראַכטערהייט און נישט־צוגעגרייט, זיך לאָזן אויף גאַסטשפּילן קיין אַמעריקע. און, צוליב פֿאַרשיידענע סיבות, אַריינגעפֿאַלן אין אַ גאָר־נישט גינסטיקער אַטמאָספֿער, איז ער דאָרט מיט זיינע אויפֿטריטן אַדורכגעפֿאַלן. וועגן דעם איז פֿאַראַן אַ סך צו רעדן, און א. גראַנאַך גופֿא האָט לאחר־מעשה וועגן דעם דערציילט אין זיין אַרטיקל „אַביסל קריטיק און זעלבסט־קריטיק״, געשריבן שוין אין אַ הומאָרפולן טאָן, אָבער דאָך מיט אַ טיפֿן ווייטיק („ליט. בלעטער״, 1932, נ׳ 22). מיר ברענגען אין בוך אָט דעם אַרטיקל.

גראַנאַך איז שוין גוט תּופס די פֿאַרהעלטענישן, וואָס ס׳הערשן אינעם יידישן טעאַטער און אין דער יידישער קולטור־וועלט. וועגן דעם איז אַן עדות זיינער אַן אַרטיקל „וואו ליגט דער שווער־פּונקט״, וואו א. גראַנאַך רעדט אַרום זייער אינטערעסאַנט דעם טעאַטער־קריזיס, וואָס הערשט אומעטום. ער באַמיט זיך צו דערגרונטעווען צו די סיבות־פֿאַמען. ער באַטאָנט דעם פֿאַליטיש־געזעלשאַפֿטלעכן הינטערגרונט. „דער טעאַטער־קריזיס — זאָגט ער — איז פּונקט אַזוי אומגעהייער גרויס, ווי דער וויכטיקשאַפֿטלעכער.״ ער רעדט וועגן „דער קאַרדינאַלער איבערשיכטונג אין די מאַסן״, — „מען איז אַדער ברוין אַדער רויט״, און ער פֿאַרלאַנגט, מען „זאָל די אַלע נאַקעטע פֿאַקטן אַוועקשטעלן אָפן און קלאָר״. ער טאָדלט די אַלע, וואָס „שטעלן זיך העכער איבער דעם מאַסן־פֿראַבלעם״ און „פֿאַרקריכן אין דער ראַמאַנטיק פון זייערע אינערלעכע ד׳ אמות״. און ער לייגט פֿאָר די טעאַטער־דיסקוסיע צו פֿירן אויף אַן אַנדערן אופן, אויף אַן אַנדערער באַזע. „איך ווייס — זאָגט ער — אַז דאָס זיינען נייע וועגן, און יעדער נייער וועג איז זייער שוער, אָבער דערפֿאַר גיט עס דאָס גליק פון באַנייקייט און דעם כח צו ווירקן, צו שאַפֿן, צו לעבן און זיך אויסלעבן.״ („ליט. בלעטער״, 16 סעפּטעמבער 1932, נ׳ 38).

אין זיין אַרטיקעלע וועגן משה לייב האַלפֿערן האָבן מיר זיין אינעוויניקסטן פֿראָטעסט קעגן דער מיטלמעסיקייט, קעגן די אומנארמאַלע באַדינגונגען, אין וועלכע דעם יידישן קינסטלער קומט אויס צו לעבן. מיר האָבן דאָ אָפּקלאַנגען און נאָכווייען פון א. גראַנאַכס אומגעלונגענעם באַזוך אין דער יידישער אַמעריקע.

עס רוקן זיך אַן אַלץ־מער די שווערע כמאַרעס פון פאַשיזם און נאַציזם, און וואָס־וויייטער וועלן אַלץ־שטיקנדיקער די לופט אין דייטשלאַנד, אין בערלין. עס מערן זיך די גזירות אויף יידן און ס׳הויבן זיך אַן די איבער־פאַלן פון די צעווילדעוועטע ברוינע יונגען אויף די יידישע מאַסן. עס ווערט אוממעגלעך וווייטער צו פאַרבלייבן אין דעם פאַרהיטלעריסטישן דייטש־לאַנד, און ווער ס׳קאָן נאָר פאַרלאָזט דאָס לאַנד, מיט ווועלכן מ׳איז יאָרן געווען פאַרבונדן. אויך א. גראַנאַך, וואָס איז געווען אייניגעוואָרצלט אינעם בערלין פון קולטור־קינסטלעריישן טעאַטער, מוז באַצייטנס אַנטרינען, כל־זמן ער איז נאָך אויף דער פריי און האָט נאָך די מעגלעכקייט אַרויס צ לעבעדיקער, צ גאַנצער. די לעצטע צייט איז ער אַן עדות פון דער ראַשיקער פאַרווילדערניש, וואָס פאַרכאַפט אַלץ־ברייטערע שיכטן. דער נאַציזם שפּאַרט אַן אין אַזעלכע קרייזן, ווועלכע זיינען ערשט נישט לאַנג פאַררעכנט געווארן פאַר דעמאַקראַטישע, פאַר סאָציאַליסטישע. עס ווערט נישט נאָר אומהיימלעך וווייטער צו פאַרבלייבן אין דייטשלאַנד, נאָר לעבנס־געפערלעך.

און א. גראַנאַך, אַן אַנטוישטער אין דעם קולטורעלן דייטשלאַנד, צ דערדריקטער, לאָזט איבער זיין גאַנצן האָב און גאָב, זיין פרעכטיק אייגן הויז, זיינע אַלע דראַבערטע מאַטעריעלע און גייסטיקע אוצרות און ער קומט, סוף 1933, קיין פוילן. עס חזרט זיך מיט אים איבער, אויף צ גאָר אַנדערן שטייגער, וואָס ס׳איז געשען מיט דער שעקספּירישער געשטאַלט, מיט שיילאָקן, ווועלכן ער האָט נישט אין מאָל געפּרואווט געבן צ סצענישן תיקון. און ווי ער איז נישט געווען אויפגעשוידערט און צעטרייסלט אין בערלין, ווערט ער אין וואַרשע גלייך אויפגעמונטערט און אויפגעלעבט. ער איז, נישט געקוקט אויף אַלע זיינע שווערע איבערלעבענישן די לעצטע צייט אין בערלין, געווען פול מיט אימפעט, מיט שאָפונגס־ענערגיע. אים ווילט זיך איצט צווישן די יידישע מאַסן צ שפּיל טאָן טעאַטער, אז „דער רוח זאָל עס נעמען!״.

און ער רעדט דאָן צו אונדז, אין וואַרשע, אַזעלכע ווערטער: „יידן זיינען איצט דערשלאָגן, קליין געווארן אין די אייגענע אויגן, דאָרף מען זיי מוטיקן, אַריינגעבן צ נייעם גלויבן. און ווער קאָן עס טאָן, אויב נישט טעאַטער? מ׳דאַרף אַרויסברענגען אויף דער בינע צ נייעם רעפערטואָר, מען דאַרף אַראָפדונערן פון דער בינע נייע ווערטער!״

זיין קומען קיין וואַרשע איז געווען צ וויכטיקע קולטור־געשעעניש. מ׳האָט געלייגט אויף אים גרויסע האָפענונגען. אין צ לייט־אַרטיקל אין די „ליט. בלעטער״ האָבן מיר אים אויפגענומען מיט גאָר דער פרייד: „ס׳איז איצט די העכסטע צייט צו קומען צום יידישן מאַסן־עולם מיט דערהויבענע אויפּפירונגען. פונדאַסניי אַנצינדן אויסגעלאָשענע ראַמפּע־ליכטער און

וואַרפן פון דער בינע אַנצינד־ווערטער. מיר לעבן איצט אין אַ שווערער, אָבער גלייכצייטיק אויפברויזנדיקער צייט. עס איז אַ גרויסער געראַנגל צווישן די פינצטערע און ליכטיקע כוחות. דער מענטש האָט גרויסע חשבונות מיט וועלט, מיט דער סאָציאַלער אָרדענונג, מיט זיך, — דאָרף טעאַטער זיך דערהייבן צו דער צייט און אויפנעמען אָט דעם אויפברויז, אָט דעם געראַנגל. דאָס לעבן אַרום איז גרוי, לאַנגווייליק — דאַרף דער מאַסע־מענטש געפינען אין טעאַטער באַגייסטערונג, פרייד, שאַפונגס־פרייד. טעאַטער דאַרף לערנען, דערהייבן. אונדזער אויפגאָבע איז — אַרייַנ־ברענגען אין טעאַטער נייַע כוחות, נייַעם פּאָטאָס, נייַעם אינהאַלט... גראַנאַך האָט פיל כוחות, ער האָט גרויסע דערפאַרונג, ער ברענט מיט דעם ווילן אויפצוריכטן דאָס יידישע טעאַטער."

אויף אַ פרעסע־קאָנפערענץ, וואָס איז פאָרגעקומען אָנהויב יאָנואַר 1934, ביי דער באַטייליקונג פון פאָרשטייער פון אַלע יידישע צייטונגען און פון אָנגעזעענע טויער, האָט א. גראַנאַך אויספירלעך איבערגעגעבן די אויפ־גאָבן, וואָס ער האָט זיך געשטעלט פאַר זיין שפּילן אין פּוילן. אָנשטאָט גיין אויף אַן „אויסגעטראָטענעם" וועג, אויפטרעטן אין פּיעסעס און אין ראָלן, וואָס ער האָט געשפּילט הונדערטער מאָל אין בערלין, טרעט ער אויף אין אַ גאָר נייַער פּיעסע, וואָס „נישט נאָר די טינט איז פון דעם נאָך נישט אויסגעטרוקנט, נאָר אויך דאָס בלוט פון די קרבנות, פון וועלכע ס'איז געשריבן, איז נאָך נישט פאַרקילט". דאָס איז געווען פרידריך וואָלפס „די געלע לאָטע" („פראָפעסאָר מאַמלאָק"), וואָס א. גראַנאַך האָט עס „אַרויס־געשמוגלט" פונעם היטלער־לאָנד. א. גראַנאַך האָט באַטאָנט: „איך בין נישט קיין מאַרטירער, און איך קום נישט אָהער קיין אויסגעשעפּטער."

און די אויפפירונג פון „די געלע לאָטע" איז געווען נישט אַזוי אַ טעאַטער־שפּיל, נאָר אַ ווייטיקדיקער אויסגעשריי. ס'איז געווען ווי א. גראַנאַך וואָלט אָפּגעצאָלט זיין חוב דעם דייטשן יידנטום, — ער האָט פאַר־קערפּערט אין סצענישע געשטאַלטן די מוראדיקע איבערלעבענישן, וואָס האָבן געפונען זייער אויסדרוק אין דער פּיעסע. האָנס מאַמלאָק — אַ נייער מין יידישער איוב, און גראַנאַך האָט אים נישט געשפּילט, נאָר אויס־געוווייטיקט. ער האָט אַרויסגעבראַכט אַ טיף־דורכגעטראַכטע און שטאַרק־דורכגעפילטע געשטאַלט. פון זיין ערשטן באַווייזן זיך אויף דער בינע ביז זיין לעצטן אָטעם. יעדע באַוועגונג — אויפטרייסלענדיקע איבערלעבענישן. אַלע, — ער און דער עולם, — זיינען געווען גשפּאַנט און אָנגצויגן. אויף דער בינע און אין דעם גרויסן קאַמינסקי־טעאַטער האָט זיך געפילט דער צער און צאָרן, דער גרויסער אומגליק און די טראַגיק, וואָס האָט אָנגענומען אַלץ־מער מוראדיקע פאָרמען.

„די געלע לאָטע" און א. גראַנאַך זיין דער ראָלע פון פּראָפ. מאַמלאָק

האָבן אַרויסגערופן גרויס פאַראינטערעסירונג צווישן דעם ברייטן יידישן עולם און גלענצנדע אָפּרופן אין דער פּרעסע. די מעשה־מאַמלאָק האָט אַריינגעטראָפן אין פּינטל אַריין און אַנטפּלעקט די טראַגעדיע פונעם דייטשן יידנטום, און איז געווען אויך אַ וואַרנונג פון דעם וואָקסנדיקן פאַשיזם.

נח פּרילוצקי האָט אין „מאָמענט" געשריבן, אַז „דאָס שטיק האָלט כסדר אין שפּאַנונג, וואָס וואָקסט פון סצענע צו סצענע. א. גראַנאַך האָט אין האַנס מאַמלאָק געפונען אַ ברודער־נאַטור און אויף פולע הונדערט פּראָצענט זיך איבערגעקערפּערט אינעם העלד פון שטיק. דער פּראָפעסאָר איז אַן אַרגאַנישער צונויפגאָס פון אינטעלעקט און טעמפּעראַמענט, לאָגיק און געפיל. דער גאַסטראָלער אינטערפּרעטירט געניי מיט מימיק, זשעסטן און באַוועגונגען דעם טיפּ, זיין כאַראָקטער און די איבערלעבונגען זיינע, ווי אָפּשפּילנדיק אויפן קלאַוויר אַ העראָישע טראַגעדיע."

י. מ. נייַמאַן אין „היינט" האָט באַטאַנט, אַז „די ‚געלע לאַטע' איז אַ שטיק אבר מן החי, אַרויסגעריסן פון דער וויר־קלעכקייט. א. גראַנאַך האָט געריט, מאַמענטנוויז דערשיטערט. ער שפּילט ווי אַ וואולקאַן, ער שרייט ווי אַ פּאַרוואונדעטע חיה. ער צאַצקעט זיך נישט, ער ציקלט זיך נישט — ער האָמערט אויס מיט האָמער־קלעפּ."

אלחנן צייטלין האָט אין „אונדזער עקספּרעס" געזאָגט: „שוין זיין ערשטער אַרויסקום אויף דער ביגע, זיין מערקווירדיקער גרים, זיין הילוך, די באַוועגונגען, איבערצייגן, אַז דו האָסט פאַר זיך אַן אַרטיסט פון גרויסן פאָרנעם."

נ. מייזיל אין די „ליט. בלעטער" האָט געשריבן: „דער ערשטער אַרויספאָר פון א. גראַנאַך איז מער ווי געלונגען. אַ באַוויז — די גע־וואַלטיקע באַגייסטערונג, וואָס האָט גלייך פון אָנהויב געשטראָמט פון דעם זאַל צו אים, די רוישנדיקע אָפּלאָדיסמענטן, וואָס האָבן איבערגעריסן כסדר דאָס שפּילן אינמיטן, און דאָס יובעלדיקע אַרויסרופן גראַנאַכן אומצייליקע מאָל נאָך יעדן אַקט."

ב. שעפּנער אין „פּאָלקס־צייטונג" האָט געשריבן, אַז „א. גראַנאַך פאָר־מאָגט אַ שפּע פון קינסטלערישע מיטלען און אַ ברענענדיקן טעמפּעראַמענט, וועלכער רייסט זיך ווי צעשטורעמט כוואַליעס און רייסט־מיט די צושויער".

אויך די אַלע איבעריקע יידישע און פוילישׂ־יידישע צייטונגען האָבן פאַרעפנטלעכט באַגייסטערטע אַרטיקלען וועגן דער פּראָשטעלונג, וואָס איז געגאַנגען אַן איבערריס אַ 60 מאָל אין וואַרשע און עטלעכע חדשים כסדר אין פיל צענדליקער אַנדערע יידישע שטעט אין פוילן.

פרידריך וואָלף, דער מחבר פון „די געלע לאַטע" (ווי אויך פון אייניקע אַנדערע דערפאָלגרייכע פּיעסעס, ווי „קאָלאָנע הונד", „דער אַרמע קאָנ־

ראַד", „ציאַנקאַלי", „ס.־אַ.־ס.־קראַסין"), וואָס איז דאָן געקומען ספּעציעל פון מאָסקווע צו זען די אויפּפירונג פון זיין פּיעסע, איז געווען זייער צופרידן פון דער אויפּפירונג און שפּילן. אויף אַן אָוונט, וואָס איז געווען אַראַנזשירט לכבוד אים ביי אונדז אין הויז, האָט ער זיך נישט געקאָנט אָפּלויבן פון דער פּאַרשטעלונג און באַזונדערס פון גראַנאַכס מאַמלאָק. ער איז געווען גליק־לעך וואָס זיין פּראָפּ. מאַמלאָק האָט געפונען אַזאַ פּאַרקערפּערער.

צום נייעם יידישן טעאַטער־סעזאָן, אַפּריל 1934, איז א. גראַנאַך אַריבער אין אַ נייעם טעאַטער. ער האָט זיך אַרומגעטראָגן מיטן גענאַנק אויפצופירן די פּיעסע „שלום שוואַרצבאַרד", וואָס אַלטער קאַציזנע האָט ספּעציעל אָנגעשריבן לויט זיין, א. גראַנאַכס, אויפטראָג און אָנווייזונגען. אָבער אַזוי ווי די וואַרשעווער צענזור האָט אין קיין פאַל, נישט געקוקט אויף אַלע באַמיאונגען, נישט געוואָלט דערלויבן אויפצופירן די פּיעסע, האָט א. גראַנאַך אויף שנעל, אין משך פון עטלעכע טעג, מיט אַ נייעם אָנסאַמבל געשטעלט ה. לייוויקס „קייטן", וואו ער האָט געשפּילט די ראָל פון לעווינע. א. גראַנאַך האָט באַווייזן ממש וואונדער. די אָקטיאָרן, וואָס האָבן אינעם „סקאַלא"־טעאַטער ערשט מיט אַ וואַך צוריק געשפּילט אין אַ מעלאָדראַמע, האָבן אונטער א. גראַנאַכס רעזשי און אונטער זיין פּעסטער קינסטלערישער האַנט, אַרויסגעבראַכט אַן אינטערעסאַנטע פּאַרשטעלונג. א. גראַנאַך האָט געשאַפן אַ פּרעכטיקע פיגור: געדעמפּטער פּאַטאָס, געשטיקטער אויפּברויז. און אין אַלגעמיין — אַ שטאַרק און טיף סצעניש ווערק.

א. גראַנאַך לאָזט זיך אָנהויב מאי אויף אַ טורנע איבער פוילן. זיין ערשטע שטאָט איז ווילנע, ווו זיינע גאַסטשפּילן ווערן פאַרוואַנדלט אין אַן אמתן טריאומף. אין ווילנע זיינען די וואָכן, וואָס א. גראַנאַך שפּילט דאָרט, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין כסדרדיקע קולטור־פייערונגען און יום־טובן, אויף וועלכע א. גראַנאַך האָלט פלאָם־פייערדיקע רעדעס און ווערט ממש געטראָגן אויף די הענט פון דער פּראָגרעסיווער רעוואָלוציאָנערער יידישער יוגנט. אויך אין ווילנע מאַכט א. גראַנאַך פּראָוון אויפצופירן א. קאַציזנעס „שלום שוואַרצבאַרד", אָבער אַן דערפאָלג. די צענזור זעט איין אין דער פּיעסע „אַנטי־מלוכהשע" טאַטן און פּראָפאַגאַנדע.

און פון ווילנע — קיין לאָדזש, וואו א. גראַנאַך טרעט אויף מיט אויסער־געווינלעכן דערפאָלג. אין „פאַלקס־בלאַט" שרייבט מען: „אונדז איז נאָך נישט אויסגעקומען צו זען ביז איצט אויף דער יידישער בינע אַזאַ פאַרנעם, אַזאַ גרויסקייט." און דערנאָך, נאָך עטלעכע וואָכן — קומט לעמבערג. אגב, איז א. גראַנאַך מיט זיין גאַנצן אַנסאַמבל אַראָפּגעקומען אין זיין היימשטאָט האַראַדענקאַ אויף אַ פאַרשטעלונג. שפּעטער קומען טאַרנאָפּאָל, טשאַרט־קאָוו, זאַליעשטשיק, פּשעמישל, קראָקע א. א. נאָך אַ קורצן איבעררייס — קומען לובלין, ראַדאָם, קעלץ, טשענסטאָכאָוו, פּיעטריקאָוו, בזשעזשין,

פֿאַביאַנץ, זדונסקאַ וואָליאַ, קאַליש, קאַלאַ, קוטנע, וולאָצלאַוועק, פֿלאָצק, שעדלעץ, מעזריטש, ברעסק, כעלם, זאַמאָשטש, לודמיר, קאָוועל, קאָזשיץ, לוצק, דובנע, הרובעשעיוו, ראָונע, סאַרנע, פּינסק, באַראַנאָוויטש, סלאָנים, נאָוואָגרודעק, לידע, סואוואַלק, לאָמזשע, אָסטראָלענקאַ, ביאַליסטאָק, גראָדנע און נאָך און נאָך.

א. גראָנאָך האָט נאָך נישט באָוויזן צו פֿאַרענדיקן זיין באמת־טריאומפֿאַלן טור אין די גרעסערע און קלענערע שטעט פון פּוילן, וואו ער האָט נישט נאָר אַריינגעבראַכט טעאַטראַלן יום־טוב, נאָר אַליין איז ער באַרייכערט געוואָרן מיט נייע דערפֿאַרונגען, וועו ער איז געקומען אין באַריר, אין קאָנטאַקט מיט די יידישע פֿאָלקס־מאַסן, — א. גראָנאָך האָט שוין געהאַט אָנגעמערקט נייע פֿלענער פֿאַר ווייטערדיקער טעטיקייט, ווי עס איז אויפגעקומען דער געדאַנק צו מאַכן אַ רייזע קיין ראָטנפֿאַרבאַנד. אין אַ שמועס מיט צייטונגס־פֿאַרשטייער האָט ער איבערגעגעבן: „מיין פֿאָרן קיין ראָטן־רוסלאַנד איז אויך אַ קולטור־פֿאָליטישע דעמאָנסטראַציע, וואָדים דער דייטשער טעאַטער, וואָס מ׳טרעט־צו צו בויען אין מאָסקווע, איז אַן ענטפער דעם דייטשן פֿאַשיזם, וואָס צעשטערט די קולטור־ווערטן. דאָרט זאָל אויפגעבויט ווערן אַ היים פֿאַר אַלדי כוחות, וואָס זיינען פֿאַר־טריבן פון דריטן רייך... איך האָב שוין לאַנג זיך געוואָלט באַקענען מיטן טעאַטער אין ראָטנפֿאַרבאַנד, זאָל איך ביישטיין דעם יצר־הרע נישט אויס־צוניצן אַזאַ געלעגנהייט צו דערגרייכן מיין ציל אַרבעטנדיק, און נישט ווי אַ טוריסט?“

און דערווייל, איידער ער האָט באָוויזן צו רעאַליזירן זייןווילן צו פֿאָרן קיין ראָטנפֿאַרבאַנד, האָט ער נישט געוווט. עס האָט אים ווידער געטריבן דער אימפּעט צו דער סצענע. שוין אַ מעשה פון וואָכן און חדשים האָט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַ פּלאָן אַרויסצוברענגען אויף דער בינע די שלום שוואַרצבאַרד־דראָמע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין פֿאָריז און וואָס האָט אין זיין צייט אויפגערודערט די וועלט. ער האָט געהאַלטן פֿאַר זיין הייליקן חוב, נאָך מעשה־מאַמלאָק, באָוויזן די אַטמאָספֿער, די באַדינגונגען, די מאָטיוון, וואָס האָבן געבראַכט דעם שטילן פֿאָריזער זייגערמאַכער שלום שוואַרצבאַרד צו נעמען אַ רעוואָלווער אין האַנט און נעמען נקמה פֿאַר יידיש בלוט. און מערקווירדיק: גראָנאָך איז געקומען צו דעם שוואַרצ־באַרד־פֿראָבלעם דורך דער קלייַנער נאָוועלע פון אַנרי באַריס, דורך זיין רעוואָלוציאָנערער אויסטייטשונג. זינט דאָן איז ער געווען באַהערשט פון אָט דער טעמע. נאָך אין בערלין האָט אים געלאָקט שוואַרצבאַרד, ער האָט אָפּילו שוין געפּירט אונטערהאַנדלונגען מיט אייניקע דייטשע דראָמאָטורגן, זיי זאָלן פֿאַרפֿאַסן אַ דראָמאָטיש שטיק אויף דער טעמע. און דער דראָמא־

סצענע פון אַלטער קאַציזנעס פּיעסע „וועלט־געוויסן" („שלום שוואַרצבאַרד" — געשפּילט אין לאָדזש, 1935). פון רעכטס: אַלעקסאַנדער גראַנאַך (שלום שוואַרצ־בּאָרד), יצחק גרומבערג־טורקאָוו (אשר שוואַרצמאַן).

טורג י. רעהפיש, דער מחבר פון „דרייפוס", האָט שוין געהאַלטן ביים אָנשרייבן די פּיעסע.

מיר האָבן ביידע פיל מאָל געריידט וועגן דעם אַלעמען, וואָס האָט אַ דירעקטע שייכות צום ענין־שוואַרצבאַרד, — שטיקער וועלטן זיינען דאָ פֿאַרווויקלט — עס איז די וועלט־מלחמה, דער בירגער־קריג, און פֿראָס־קוראָוו, קיעוו, פּאַריז, — און אוקראַינע און פראַנקרייך, וואָס שלום שוואַרצ־בארד גופא האָט אויף זיין אוממיטלבאַרן אופן אַרויסגעבראַכט אין זיין באַשיידן בוך. מיר האָבן באַגריפן די גרויסע געפֿאָרן ביים וועלן פֿאַרפאַסן אַ פּיעסע פון די אַלע גרויזאַמע פאַסירונגען און געשעענישן. מ׳האָט באַ־דאַרפט אויסטיילן פון דער מאַסע פאַקטן די וויכטיקסטע פונקטן, געבן די פֿאַסיקע אויסטייטשונג פונעם געשעענעם און נישט אַריינפאַלן אין כראַניק־פֿאַרצייכענישן. די פינף שוואַרצבאַרד־שאָסן זיינען געווען אַ פּועל־יוצא פון פריערדיקע פאַסירונגען און גלייכצייטיק אַרויסגערופן אָפּהילכן, אָפּ־קלאַנגען אין גאָר דער וועלט. און די אַלע הויפּט־פּערזאָנען, וואָס זיינען אויפגעטראָטן אויפן שוואַרצבאַרד־פּראָצעס, האָבן דאָך סימבאָליזירט מיט זיך סביבה, שיכט, צייט, פאַלק, דור.

גוטע פריינט האָבן אָפּגערעדט א. גראַנאַכן פון אָט דער גאַנצער „אַוואַנטיורע" — פון באַשטעלן אַזאַ פּיעסע און דערנאָך זי פּרואווון אויפּצירן ביי דער האַלב־פּאַשיסטישער געזעצגעבערישער פּוילישער מאַכט. און די יידישע טעאַטער־ אונטערנעמער האָבן געקנייטשט מיט די זייטן און נישט פּאַרשטאַנען אָט דעםווילדן עקשן א. גראַנאַך — אַנשטאָט צעפּאַקן זיין רייכן פאַרשיידנאַרטיקן אַלטן רעפּערטואַר־ און ראַלן־באַגאַזש, לאָזט ער זיך אויף צווייפלהאַפּטע וועגן. אָבער ס׳האָט גאָרנישט געהאָלפן. אונטער דעם פּעסטן דרוק און איינפלוס פון א. גראַנאַך האָט אַלטער קאַציזנע זיך געמומען און אין משך פון עטלעכע וואָכן פאַרפאַסט די דראַמע „שלום שוואַרצבאַרד", וואָס ער אַנגערופן אַ „סינטעטישער רעפּאַרטאַזש".*) וועט די פּיעסע איז געווען פאַרטיק, האָבן זיך ערשט אַנגעהויבן די אמתע צענזור־שווערי־קייטן זי אויפצופירן. אין לאָדזש, מיט דער הילף פון „לא יחרץ"־גלט, האָט מען באַוויזן צו קריגן אַ דערלויבענישׂ, אָבער דער נאַמען האָט געמוזט ענדערט ווערן אויף „וועלט־געוויסן". מ׳האָט לכתחילה נישט געמאַלדן וועגן וואָס ס׳האַנדלט זיך אין דעם נייעם שטיק, און ענדלעך האָט מען אַנהויב פעברואַר 1935 אין אַ מזלדיקער שעה אויפגעפירט דאָס שטיק. א. גראַנאַך האָט אַריינגעלייגט פיל אַרבעט אין דער אויפּפירונג, רעזשיסירט, געשפּילט די הויפּט־ראָל און מיט זיין ברען און אימפּעט אָנגעשטעקט דעם

*) אין מיין אַרטיקל וועגן אַלטער קאַציזנע („פאַרגייער און מיטצייטלער", ז״ז 368-370) האָב איך דערציילט מערער וועגן אַלעם. — נ. מ.

גרויסן אַנסאַמבל פון אַ ספּעציעל־צונויפגעשטעלטער טרופּע. "ווי אַ שטיק „מחותן", ווי אַ שטיק מיט־שותף צו דער פאַרפאַסונג פון דער פּיעסע, האָב איך געהאַט ספּעציעלן נחת־רוח, וועג איך האָב צוגעזען די באַגייסטערונג און די אויפשיטערונג, וואָס די פּיעסע האָט אַרויסגערופן בייַם טייַערן יידישן מאַסן־עולם אין גרויסן לאַדזשער „ראַזמאַיטאַשטשי"־טעאַטער.

א. גראַנאַך האָט פאַנאַנדערגעוויקלט די שוואַרצבאַרד־געשטאַלט אין אַלע אירע פאַרשיידענע איבערוואַנדלונגען. עס איז געווען אַ פּאַמעלעכער שטייגן פון מענטשלעכער פּערזענלעכקייט, אַן אַנוואוקס פון צער און צאָרן, וואָס אָט ווערט עס דערשטיקט און אָט ברעכט עס ווידער אויף, ביז דעם שטויס צום פּעטליורע־מאָרד. און ערשט דערנאָך הויבט זיך אַן די גרויסע דראַמע פון מענטש, זיינע באַגעגענישן מיט די אַלע פאַרשיידענע וויכטיקע פּערזענלעכקייטן, וואָס ווערן פאַרוויקלט אינעם קאַמף פאַר דער שוואַרצ־באַרד־פאַרטיידיקונג. און ווידעראַמאַל האָט א. גראַנאַך זיך אַרויסבאַווויזן אין זיין שפּילן ווי אַ הייסער ייד, ווי אַ קעמפּנדיקע נאַטור, ווי אַן אויפ־ברויזנדיקער מענטש. ער האָט איבערגעלאָזט אַ שטאַרק־דערשיטערנדיקן איינדרוק (געגניעריק האָב איך איבערגעגעבן דעם איינדרוק פון דער פאַר־שטעלונג אין אַרטיקל אין די „ליט. בלעטער", נומ' 6, פעברואַר, 1935). ווי באַקאַנט, האָט א. גראַנאַך אויפגעפירט „שלום שוואַרצבאַרד" מיט עטלעכע יאָר צוריק אין לאָס־אַנדזשעלעס מיט דער דראַמאַטיש־שער סטודיע. שוואַרצבאַרדן האָט געשפּילט דער דיכטער מאַרטין בירן־בוים.

נאָך אָט דער אויפּפירונג האָט א. גראַנאַך געשטעלט אין דעמזעלבן לאַדזשער טעאַטער וו. שעקספּירס „שיילאָק" און געשפּילט די שיילאָק־ראָל. ער האָט דאַרטן אויך געגעבן שלום אַש „גאָט פון נקמה" און אויפגעטראַטן אַלס יאַנקל שאָפשאָוויטש. מיר איז אויסגעקומען צו זיין אויף דער לעצטער געזעגענונגס־פאָרשטעלונג פון זיין „שיילאָק" אין לאַדזש. איך בין געווען זייער נייגעריק צו זען גראַנאַכן אין אָט דער ראָל, וועלכע ער האָט אַלע יאָרן, פון זיינע ערשטע אויפטריטן אויף דער דייטשער בינע, געהאַלטן פאַר זיין מענטשלעכן און יידישן חוב צו געבן אַן אַנדערע אויסטייטשונג און פאַרקערפערונג. און ער האָט טאַקע אין זיין שפּילן אַרויסגעבראַכט אַ פול־בלוטיקן, שטאַלצן ייד, וואָס איז דורך די פאַרפאַלגונגען און דערנידערונגען דערפירט געוואָרן צו די אומזיניק־ווילדע נקמה־געפילן קעגן זיינע פיניקער און שפּאָטער. אין דער ראָל זיינען געווען אינטערעסאַנטע איבערגאַנגען פון דערשלאָגנקייט און אויפברויז, פון געפאַלנקייט און ווירדע. אין דעם לעצטן אַקט איז ער געווען ווי אַ פאַרוואונדעטע חיה, געברומט און גע־בלוטיקט און מיט פאַראַכטונג געקעמפט מיט זיינע שטאַרקערע קעגנער. צו די אַלע ראָלן, וואָס מיר איז אויסגעקומען צו זען א. גראַנאַך אין דייטשן

און אין יידישן טעאַטער אין פֿאַרשיידענע צייטן, איז די שיילאָק־ראָל זיכער איינע פון די שטאַרקסטע, קאָמפּליצירטסטע און טראַגישסטע.

און אָט — דעם 28טן אַפּריל, 1935 — נאָך קלענערע האַרציקע און אינ־טערעסאַנטע אָפּשייד־אָוונטן אין לאָדזש און וואַרשע, האָבן מיר באַגלייט א. גראַנאַכן צו דער באַן אויף זיין רייזע קיין ראָטנפֿאָרבאַנד. אויסער זיינע אַרבעטן און אויפטריטן אינעם קיעווער יידישן טעאַטער, האָט א. גראַנאַך אָנגענומען צו שפּילן די הויפּט־ראָל אינעם ערשטן סאָוועטישן פילם פונעם לעבן פון די ציגיינער, טאָקע אונטערן נאָמען „ציגיינער". אָט דער פילם איז עד־היום, אַ 12 יאָר נאָך זיין דערשיינען, אינער פון די פֿאָפולערסטע סאָוועטישע פילמען און א. גראַנאַך אין זיין ראָל פונעם באַלעגוף דעם ציגיינער איז באמת אויסגעצייכנט. א. גראַנאַך איז אויך געווען אַ לעקטאָר אין דער דראַמאַטישער סטודיע אין קיעוו. אין מיין וואַרשעווער היים זיינען אומגעקומען צוויי־ן אַנדערן הונדערטער אינטערעסאַנטע בריוו פון א. גראַנאַכן פון פֿאַרשיידענע צייטן, ווי אויך פון ראָטנפֿאַרבאַנד.

• • •

„אָט גייט אַ מענטש" — הייסט א. גראַנאַכס אויטאָביאָגראַפיש ווערק. און מיר אַלע, וואָס זיינען געווען נאָענט און גוטברודעריש מיט גראַנאַכן, האָבן גוט צוגעזען און נאָכגעפֿאָלגט דעם גאַנג, דאָס שטייגן, זיין בלאָנדזשען איבער וועגן־שטעגן, אָבער פון יעדער בלאָנדזשעניש האָט ער זיך מיט זיין געזונטן חוש און פאָלקס־אינסטינקט אַרויסבאַפֿרייט און אָנערקענט זיין טעות.

אָט מיש איך אין מיין זכרון סצענעס און עפּיזאָדן, וואָס זיינען פאַר־בונדן מיט אָט דעם מערקווירדיקן און צייטנווייז אָפּילו אויסטערלישן מענטש, וואָס האָט זיכער געהאָט זיינע סתירות, וואָקלונגען, וועלכע אַ מענטש אין גיין קאָן נישט אויסמיידן. אָבער אין אַן אַרטיקל איז אוממעגלעך זיי אַרויסברענגען, עס וואָלט פאַרנומען צופיל אָרט.

אָט ליגן פאַר מיר נאָך און נאָך אַרטיקלעך, גליענדיקע, טעמפּעראַ־מענטפולע, וואָס זיין הייסט פעדער האָט אַרויסגעבראָכט דורך זיינע גרויסע, אָפּטמאָל־אומגעלומפּערטע יידישע אותיות.

אַן אַרטיקלע איבער יאַנקל אַדלער, דער אָריגינעלער מענטש און קינסטלער, וואָס איז אָנטרינען פון בערלין, פֿאַריז קיין פּוילן, קיין וואַרשע און לאָדזש (משטייגס־געזאָגט — דער דעמאָלסדיקער עיר־מקלט!). און אינעם ספּעציעלן יאַנקל אַדלער־נומער פון די „ליט. בלעטער" (1935, נומ׳ 8) וואַרפט א. גראַנאַך אַרויס אַזעלכע ווערטער, ווי: „זאָל יאַנקל אַדלער ברענגען זיינע דערפֿאָרונגען, זאָל ער זיין דער מאָנער פון דער יידישער יוגנט. קוקט ווי די שכינה פון אייביקער גייסטיקייט רוט אויף אים און שטראָלט אַרויס פון זיינע טיפע, פּריילעכע און פֿאַרשנדיקע אויגן." און

אַלעקסאַנדער גראַנאַך אין ווי. שעקספירס „שיילאַק"
(געשפילט אין ייִדיש, לאָדוש, 1935).

סצענע פון סאָוועטיש־רוסישן פילם „ציגיינער"
(אַל. גראַנאַך, רעכטס, אין דער הויפּט־ראָל)

א. גראָנאַך רעדט ווגען די פעלקער און מלוכות, וואָס אַרגאַניזירן זייער פּאָליטיש, געזעלשאַפטלעך און קולטורעל לעבן אויף די פּאַרשיידענע גע־ביטן פון מענטשלעכן שאַפן, — „און דאָס אַלץ דערהייבט און באַפעסטיקט דעם כבוד פון פּאָלק". און ביי אונדז? „אָט איז אַ מענטש אַ קינסטלער אַוועק פון דער היים — קיינער האָט נאָך אים נישט צוריקגעשיקט, קיינער האָט אין ערגעץ אויף אים נישט געוואַרט." אָבער „יאָנקל אַדלער טראָגט אין זיך יענעם הייליקן פייער, וואָס איז אַ מיסיע, וואָס צווינגט אים צו אַנטפּלעקן דאָס אינערלעכע רייכטום פון דעם מין מענטש, וואָס לייקנט אַפּ אויפן שאַרפסטן אופן די ליגנס פון די אַלע דעמאַגאָגן, וועלכע ווילן אייג־רעדן דער וועלט ראָסן־שמאָכטעס און ראָסן־שמאָנצעס..."

און אינצווישן קורצע הפסקות און אַ פריידיק־גליקלעכער בריוו — אַ הייסע טיף־גראָנאָכישע באַגריסונג צום 600סטן נומער „ליט. בלעטער" (1935, נ' 48). דער בריוו איז פון מאָסקוע, און צווישן די אַלע רייד און גרוסן אַזאַ שורה: „ווען איך וואָלט זיך געקענט צעטיילן אויף צוואַנציק גראָנאָכס, וואָלטן אַלע צוואַנציק געווען פּראָטאָן מיט גליקלעכער קינסט־לעריש־ער אַרבעט."

און ווידער אַן איבערראַשונג. דער גורל פּאַרטראָגט מיך קיין אַמעריקע און נאָך עטלעכע חדשים זיין דאָ אַ גאָסט אויף אַ וויל, באַקום איך אַ טעלעגראָפישע ידיעה — גראָנאָך קומט... און אָט — די באַגעגעניש ביים אַראָפגאַנג פון דער שיף. מיר ביידע אַרויסגערוסן און אויסגעוואָרצלט פון דער ברענענדיקער אייראָפּע, און גאָר אַ טרעפונג אין ניו־יאָרק, ביים האָפן. ביידע פעסטע מענער צעכליפּען זיך ווי קינדער, ווי וויבער...

און עס הויבט זיך פּאַר א. גראָנאָכן אָן גלות־ניו־יאָרק נאָכן גרויסן אייראָפּע־חורבן. און אין דעם גרויסן יידישן קינסטלערישן ניו־יאָרק, וואו אויף טריט און שריט איז דאָ מאָנגל אין שאָפערישע כוחות, קומט אויס א. גראָנאָכן אַרומצוגיין מיט אַ פעסטן און שטאָלצן (אָבער טיף־אינעווייניק אַ וואָקלענדיקער!) גאַנג פון „אני שלמה". און אָנשטאָט אָפענע טירן, אָנ־שטאָט אָפענע אָרעמס — אומצוטרוי, פּאַרפּרעמדקייט און — דאָס ערגסטע — אָפּוואָרטנדיקע פּאַרזיכטיקייט. און ס'וויל זיך נישט איצט, וען א. גראָנאָך ליגט אונטער אַ פעסטן שטיין, דערציילן, אָנקלאָגן און שטראָפן מענטשן, אינסטיטוציעס... יאָ, די ערשטע צוויי־דריי יאָר אין אַמעריקע זיינען געווען פּאַר א. גראָנאָכן שווערע, זייער שווערע, אומהיימלעכע.

איז אָנשטאָט יידיש טעאַטער, אָנשטאָט יידישע קולטור־סביבה — האָט ער געמוזט עוקר זיין קיין האליוואוד. אויך אַ שווערער וועג. אָנדערע וועלן דאָרט צעברעכן, פּאָלן אום אונטער דער שווערער משא, אָבער גראָנאָך, וואָס האָט געקאָנט פון אַ בעקער־יונג אַרויפשטייגן אויף די העכסטע שטאָפלען פונעם בעסטן קינסטלערישן דייטשן טעאַטער, האָט אויך אין

האליוואוד אַנגעהויבן ווי אַ קליין קינד שטעלן פיס און זיך געלערנט גיין, און פון בילד צו בילד אַלץ געשטיגן אויפן לייטער פון דערפאָלג...

אַפּריל־מאַי 1944 בין איך געווען עטלעכע וואָכן אין האליוואוד, געווען אַ גאַסט ביי א. גראַנאַכן, און ביידע איבערגעלעבט אינטערעסאַנטע און שפּאַנענדיקע שעהען און טעג פון גייסטיקער און קינסטלערישער דער־הויבונג. דאָס מאָל האָט זיך אַלץ געדרייט אַרום די ערשטע צוואַנציק קאַפּיטלען פון זיין בוך, וואָס ער האָט פיבערדיק און באַגייסטערט און מיט אַ גאָר־הויכער טעמפּעראַטור געשריבן. אויך וועגן אָט די דערהויבענע טעג ווילט זיך שרייבן גאָר אויספירלעך...

אַלעקסאַנדער גראַנאַך איז שוין ווידער אין ניו־יאָרק אין פאַרבינדונג מיטן פאַרעפנטלעכן זיין בוך אין ענגליש, און אָט איז א. גראַנאַך אין אַ טעאַטער־אַנסאַמבל מיט פרעדעריק מאַרטש. און ווידער באַגעגענישן, און די לעצטע באַגעגענישן אין זיין האָטעל, וואו מיר זעצן בשותפות איבער קאַפּיטלען פון זיין בוך פאַר דער „יידישער קולטור".

און איין מאָל אַ פאַרמיטאָג ביי אים אין האָטעל: מיר שמועסן אַפּ אויף מאָרגן זיך טרעפן. א. גראַנאַך באַדאַרף אַנשרייבן פאַרן פּרץ־נומער „יידישע קולטור" אַן אַרטיקל — אַ דערינערונג פון זיין באַזוך אין זאַ־מאָשטש, פּרצעס היימשטאָט, בעת זיינע גאַסטשפּילן מיט „די גלעלע לאַטע", און זיינע באַגעגענישן מיט די פּרץ־טיפּן, מיט מאַניש און באַנטשע שווייג און קראַנקן ייִנגל...

און מאָרגן פרי רוף איך אים אָפּ, און א. גראַנאַך ענטפערט מיר גאָר פון שפּיטאָל. „וואָס טוסטו אין שפּיטאָל?" — „גאָרנישט, עפּעס ווייטיקן, מעגלעך אַן אָפּעראַציע אויף בלינד־דאַרם, אָבער ס׳איז אַ קלייניקייט! וועסטו מאָרגן קומען צו מיר?"

און אויף מאָרגן איז שוין א. גראַנאַך נישט געווען צווישן די לעבעדיקע.

עס האָט זיך פאַרענדיקט דער גאַנג פון דעם לעבעדיקן אַלעקסאַנדער גראַנאַך.

ניו־יאָרק, דעם 20טן מערץ, 1948.

פונעם אַלעקסאַנדער גראַנאַך בוך־קאַמיטעט

האַראַדענקאַ, אַ קליין שטעטל אין מזרח־גאַליציע. פאַר דעם היטלע־ריסטישן בלוט־מבול האָט דאָס שטעטל געהאַט אַ באַפעלקערונג פון אַרום אַ טויזנט יידישע משפחות, וועלכע האָבן — ווי אַלע יידן אין פוילן — געלעבט אין אַ סביבה פון יידישער טראַדיציע און לעבנס־שטייגער. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז האַראַדענקאַ אויך געווארן אַ צענטער פון קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

אַלע פאַרטייען און באַוועגונגען האָבן געהאַט אַ נאָכפאָלגערשאַפט און אויך אַרגאַניזירטע גרופּעס אין האַראַדענקאַ. די אויסשטודירטע יוגנט, וועלכע האָט אין דעמאָלטיקן פוילן נישט געהאַט קיין געלעגנהייט זיך נוצלעך צו מאַכן אין זייערע פראָפעסיעס, האָבן אויסגענוצט זייערע קענטע־נישן אויף צו לערנען די יוגנט. און אַזוי זיינען אייגנעאַרדנט געווארן אַ העברייאישע שול, אַ שול פאַר מיידלעך „בנות יעקב", און אויך אַ יידישע פאָלקס־שול, די גרעסטע אין שטעטל. מיט דער הילף פון האַראַדענקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, האָט די בונדיסטישע גרופּע אין האַראַדענקאַ אויסגעבויט אַ שול־בנין, וועלכער האָט געהאַט אויך אַ זאַל פאַר אונטער־האַלטונגען, אַ ביבליאָטעק, אַ טעאַטער־זאַל מיט אַ בינע, וואו ס׳פלעגן אויפ־געפירט ווערן יידישע טעאַטער־שפילן, אָפּגעהאַלטן ווערן לעקציעס, דעבאַטן, פאַרזאַמלונגען, און האָט געדינט ווי אַ צענטער פאַר אַלע קול־טורעלע און געזעלשאַפטלעכע אַקטיוויטעטן אין האַראַדענקער יידישן לעבן. אַדאַנק די האַראַדענקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, פלעגן אויך די קינדער קריגן אַ זאַטן מאָלצייט אין דער יידישער שול; שיך און מאַנטלען פלעגן זיי באַקומען פון זייערע אַמעריקאַנער קרובים און פריינט. (דער יונגער שוישפילער בען באַנוס איז אַ גראַדואַנט פון אָט דער יידישער פאָלקס־שול אין האַראַדענקאַ.)

אַלעקסאַנדער גראַנאַך האָט ליב געהאַט זיינע לאַנדסלייט, און איבער־הויפּט די קינדער, וועגן וועלכע ער שרייבט אין זיין ערשטן בריוו פון האַליוואוד אָט די האַרציקע ווערטער:

„האַראַדענקע, דו מיין היימישער הימל, דו מיין היימישע ערד און מיין היימיש קאָרן־ראַזעווע ברויט; אַלס קינד אַליין אַרומגעלאָפן אין דיינע בלאָ־טיקע אונטערגעסלעך מיטן סטענדל אין דרויסן (איך בעט איבער אייער כבוד); אום ווינטער זיך געגליטשט מיט די אויסגעקרימטע שטיוועלעך

און אום זומער געגנבעט אויבסט אין פרעמדע געריכטער (אַלע יינגלעך אויף דער גאַנצער וועלט גנבענען אויבסט פון פרעמדע געריכטער, זאָגט סטרינדבערג); געלערנט אין דיין תלמוד־תורה־חדר, געגאַנגען אין דיין באַראָן הירש־שול, און איך ווייס, אַז די האַראַדענקער קינדער פון דעמאָלט און פון היינט טראָגן אין זייערע הערצער אַ גרויסע בענקשאַפט. און די בענקשאַפט איז פאַרפונדעוועט און פאַרוואָרצלט אין אונדזער שוואַרצער, זאַפטיקער, האַראַדענקער ערד.

„און מיר אַליין, קינדער פון יענעם שטעטעלע, טאָרן קיין מאָל ניט פאַרגעסן אונדזערע איצטיקע קינדער פון האַראַדענקע. דאָס זיינען ניט נאָר אונדזערע קינדער, דאָס איז אונדזער אייגענע יוגנט, מיט אונדזערע אייגענע חלומות און בענקשאַפטן.

„אויב מיר העלפן היינט אונדזערע האַראַדענקער קינדער, גלייכן מיר ניט נאָר אויס די חובות פון אונדזער אייגענער שווערער יוגנט, נאָר מיר העלפן לייגן די פאַדוואָלענע פאַר אונדזער אייגענער צוקונפט. אויב די גרויסע וועלט איז טראָגדיק (שוואַנגער), מיט אַ נייער בעסערער וועלט — איז האַראַדענקע טאַקע אַ קליין שטעטעלע, — אַבער די וועלט באַשטייט פון גרויסע און קליינע שטעטעלעך!

„דערפאַר מוזן מיר זיך צוזאָגן ביים היינטיקן יובילי און געבן זיך דאָס וואָרט צו בלייבן אין קאָנטאַקט און צו זיין געטריי אונדזערע אַרעמע האַראַדענקער קינדערלעך, אַזוי, אַז זיי זאָלן זיין שטאָלץ אויף זייערע פעטערס און מומעס אין אַמעריקע — און מיר זאָלן קענען זיין שטאָלץ אויפן נייעם געזונטן דור פון האַראַדענקע, דעם טייל פון אונדזער פאָלק!

האַליוואוד, דעם 3טן אָקטאָבער, 1939.“

מיט דער זעלבער ליבע און פאַרעראַנג שרייבט גראַנאַך זיינע ערשטע קאַפּיטלען פון זיין בוך, וואו ער פאַראייביקט באמת דאָס שענסטע און דאָס מענטשלעכסטע, וואָס ער האָט געדענקט פון האַראַדענקאַ, וועו ער איז פון דאָרטן אַוועק אַ קליין יינגל. עס איז אים באמת געלונגען צו פאַראייביקן פאַר דער עשיכטע די טיפֿן און כאַראַקטערן, וואָס אַלע פון אונדז געדענקען אַזוי גוט. מיט דעם האָט א. גראַנאַך פאַקטיש געשטעלט אַ מאָנומענט די האַראַדענקער קדושים, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרן פון די נאַצישע רוצחים.

די פּראַגרעסיווע האַראַדענקער, אַ פאַראיין פון לאַנדסלייט, דריקט אויס אַ דאַנק צו אַלע מיטגלידער פון אַלעקסאַנדער גראַנאַך בוך־קאַמיטעט, ווי אויך צו אַלע לאַנדסלייט און פריינט, וועלכע האָבן געהאָלפן אַרויסגעבן גראַנאַכס בוך אין יידיש. אַ דאַנק דעם „איקוף“ מיט די חשובע מיט־אַרבעטער נחמן מייזיל און יעקב מעסטל, וועלכע האָבן פאַקטיש דורכ־

געפירט דעם גאנצן פראיעקט — פון איבערזעצן דעם מאנוסקריפט פון דייטש אין יידיש, ביז רעדאקטירן און אריסגעבן דעם בוך, וועלכער איז א וויכטיקער בייטראג צו דער יידישער ליטעראטור.

אלעקסאנדער גראנאד בוך־קאמיטעט
פון „פראגרעסיוון האראדענקער פאראיין"
ברוך יצחק שפירער, פארזיצער
יצחק אייזיק שעכטער, סעקרעטאר
לייב קאסירער

וויליע אפענבערגער	משה ליעבמאן
אייזיק י. באהר	עזריאל לעווי
לייב וו. באהר	חיים הירש מעלטצער
שלום בן נון	יוסף מעלטצער
יוסף ברעטלער	יעקב מערבוים
שרה טשארנע גאנץ	חיה גיטל נעם
לואים גוטעל	יחזקאל פידלער
מאטל גוטעלעוויטש	איציק פעטנער
טשארלס גליקסמאן	ה. י. צוקער
מאקס געלער	לייב קאך
מאטל גראנאך־גוטעלעוויטש	לייזער קאך
יוסף הארנשטיין	דוד קוגעלמאן
שרה האמער־דזשאקלין	יעקב קוגעלמאס
דוד האאס	שלמה קעללער
הענעך יעקב הערמאן	רויזע ראזענשטיין
אשר זילבער	פרומע רחל
ב. טשארלס	יצחק אייזיק שעכטער
עדי טשארלס	לאווש שעכטער
יהודית טשעלין	ברוך יצחק שפירער
משה יאנקנער	זעליג שפירער
אלטער יורמאן	פראגרעסיווע האראדענקער —
עלסא לאנגפארד	ליידים אקזילערי